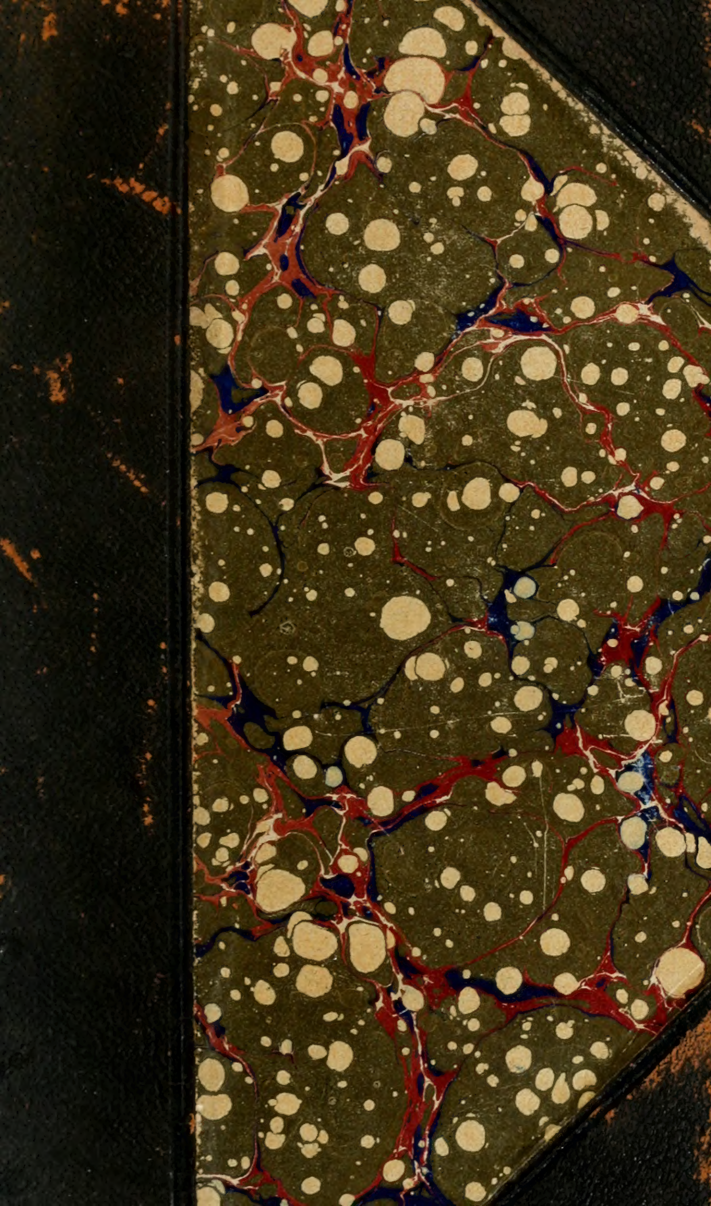

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΤΑ
ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

ORIGENIS
OPERA OMNIA

QUAE

GRAECE VEL LATINE TANTUM EXSTANT

ET

EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR.

Ex variis Editionibus et Codicibus manu exaratis, Gallicanis, Italicis, Germanicis et Anglicis collecta, recensita atque annotationibus illustrata, cum vita Auctoris et multis Dissertationibus.

Ediderunt

CAROLUS ET CAROL. VINCENT. DE LA RUE

Presbyteri et Monachi Benedictini e Congregatione S. Mauri.

Denuo Recensuit Emendavit Castigavit

Carol. Henric. Eduard. Lommatzsch

Philos. Dr. Theolog. Licent. ejusdemq. in Seminar. Viteberg. Professor.

TOMUS XXV.

Berolini 1848.

Sumtibus Haude et Spener.

(S. J. Joseephy.)

ORIGENIS
PHILOCALIA,
PHILOSOPHUMENA.

GREGORII THAUMATURGI
PANEGYRICA ORATIO IN ORIGENEM.

RUFINI
LIBER DE ADULTERATIONE
LIBRORUM ORIGENIS.

Ex

Nova Editionum August. Vindelicorum, Parisiensium, Cantabrigiensium atque Hamburgensis Recognitione

Edidit

Carol. Henric. Eduard. Lommatzsch
Philos. Dr. Theolog. Licent. ejusdemq. in Seminar. Viteberg. Professor.

Berolini 1848.
Sumtibus Haude et Spener.
(S. J. Joseephy.)

PROLEGOMENA.

In fronte Tomi hujus Philocaliam posuimus a Basilio Magno et Gregorio Theologo ex variis Origenis Commentariis excerptam, eandemque cum frustra. tum aegre in ed. Ruaei desideratam.

Subsequuntur Philosophumena, satis amplo quidem, cum ex re esse videretur, commentario jamjam instructa, ampliore tamen, si Deus vires mihi dederit, in medium posthac proferenda. Quocirca huic quoque Tomo ea solummodo deinceps praefixisse sufficiat, quae Ruaeus Tomo I. in praefatione de iisdem disseruit.

Agmen claudunt Gregorii Thaumaturgi Panegyrica oratio in Origenem et Rufini liber de adulteratione librorum Origenis.

Jam quidem Ruaeus habet haecce:

Φιλοσοφούμενα [1]) seu librum de placitis philosophorum primus graece ac latine e Cod. Bibliothecae Mediceae in lucem edidit notisque aliquot illustravit Jacob. Gronovius in Thesaur. Antiquit. Tom. X., ubi hunc libellum genuinum Origenis esse foetum propugnat, sed infirmis adeo argumentis, ut tanto viro indigna prorsus Joann. Christophor. Wolfius jure merito existimaverit. Primum inde petit, quod Origenis nomen prae se fert Mscr. Cod. Mediceus, a cujus auctoritate, inquit, non temere est recedendum. Sed quis nescit, reponit Wolfius, illud fraudis fucique genus olim familiarissimum fuisse librariis, ut librum quendam illo inscriberent nomine, cujus splendore ipsi operi decus et pretium conciliaretur? Speciatim constat, sub Origenis nomine tot supposita scripta circumferri, ut Huetius Origenianorum libro tertio peculiari sectione non modicam eorum copiam in medium afferre potuerit. Atque hujus quidem rei ratio in promtu est. Ea enim fuit veterum de eruditione Origenis persuasio, ut librariis nulla dubitandi

---

[1]) Cfr. ed. Ruaei Tom. I. Fol. XIII. seqq.

causa foret, quin libri ejus nomine inscripti facile emtores invenirent. Ex quo efficitur hoc quidem Gronovii pro libelli auctoritate argumentum parvi, aut nullius esse momenti, nisi aliae majoris ponderis rationes accesserint. Alterum Gronovii argumentum aeque infirmum videtur, quippe desumtum a Mscr. Cod. conditione. „Ille enim, *inquit*, licet sit chartaceus, plane tamen auro undiquaque pretiosior, quippe unicus, in quo emendatissimum est Arriani ἀναβάσεως Alexandri magni exemplar eadem manu scriptum, et unde nos olim egregia illa ejus scriptoris supplementa edidimus, cui simile et par propterea exstat nullum. Praeterea is ipse Codex est, in quo Hieroclis ad aurea Pythagorae carmina eruditissimus commentarius tam integer et inviolatus exhibetur, ut non aliunde aeque ac ex hoc ipso volumine colligi possit, quam maculosi Codd. ab typographis nostris ad multiplicanda ejus exemplaria usurpati fuerint, ut scriptor ejus fuerit omnino vir et ipse doctissimus, et qui fidelissima ad bibliothecam suam exemplaria conquisiverit: quibus postremum adjecit hoc Origenis fragmentum, quod nomine falsi et spurii deferre, et hinc adeo eruditam manum pro levi traducere non est alterius hominis, quam qui optima egregia tanquam nugas adspicit.“ Nempe omnis isthaec Gronovii argumentatio huc redit, ut ex Codicum aliorum huic

similium inopia, ex singulari, qua Mediceum exemplar exaratum est, diligentia, et eruditione librarii evincat, hoc opus praepostere *νοθείας* accusari. Verum non tanta est Codicum huic similium raritas, quantam esse sibi finxit, cum tres alii hujus operis exstent Codd. Mss., duo Romae, et alter Taurini. Deinde quodnam hoc est argumentandi genus? rarus, et fere unicus est Codex, qui Origenis nomen prae se fert, ergo Origeni suppostitius non est. „Risum teneatis amici." Idem dicendum, inquit Wolfius, de singulari, quam praedicat, descriptoris eruditione. Quid enim haec ad rem facit? Largiamur amanuensem illum fuisse eruditissimum et vel cum Aristarcho conferendum, quis praestabit, eundem examen libri instituisse, nec potius data opera neglexisse, vel si fraudem animadverterit, aliis imponere noluisse, quo carius suas merces venderet, aut cum de illius opusculi possessione sibi gratularetur, praeconceptae de Origene auctore non nimium indulsisse opinioni? Ad hoc imbellis ista quoque ratio est, qua libellum hunc ideo Origenis esse putare videtur, quod in eodem Codice conjunctus sit cum aliis operibus, quae sine controversia sunt illorum scriptorum, quorum nomina prae se ferunt. Quasi vero hujus consecutionis nervum non incidant tot aliae Mss. collectiones, quae *γνήσια* et *νοθεύοντα* simul scriptorum monumenta miscent. Tertium Gronovii argu-

mentum e stilo dicendique ratione in opusculo obvia ducitur. Belle quidem, si singuli loci, quos hanc in rem attulit, non ita sunt comparati, ut non minus ab alio quocunque quam ab Origene proficisci potuerint. Neque enim stili convenientia aestimanda est ex vocibus phrasibusve receptis et communi omnium scriptorum usu tritis, sed vel ex integrarum periodorum serie, vel saltem ex vocibus, quae illius auctoris videantur plane propriae, et nemini aeque familiares. Hinc parum Gronovio proficit, quod observat verum Origenem his uti vocibus: *ἀσυστάτοις δόγμασι*, et *ἀσύστατον πρᾶγμα*, auctorem autem *Φιλοσοφουμένων* istis: *ἀσεβέστατα τῶν δογμάτων*, et *ἀσύστατον πρᾶγμα*. Primum enim *ἀσεβέστατα τῶν δογμάτων* non respondet *ἀσυστάτοις δόγμασι*. Deinde *ἀσύστατον πρᾶγμα* dixit quidem verus Origenes, at idem alteri dicere licuit. Ubi enim de Gentilium dogmatis agitur, ea vox est ita hujus argumenti propria, et scriptoribus ecclesiasticis adeo familiaris, ut nec Lactantius lib. III. divin. Institutt. eam latine exprimere veritus sit, dum *asystatum* dixit *argumentum*. Idem ferendum judicium de verbo *ἐκτίθεσθαι*, quod ex alio Origenis loco affert Gronovius. Illud enim Origenis adeo non est proprium, ut de expositione dogmatum plerumque non usurpetur. Laërtius non solum in Parmenide sed et aliis in locis saepius hac utitur voce, ut alios taceam,

quorum loci a lexicographis collecti sunt, inter quos Budaeus tria omnino e Justino martyre exempla affert, ubi verbum hoc eadem significatione usurpatur. Iidem lexicographi ostendent *τὸ κοινωνεῖν τινι* adeo non esse Origenianum, ut optimis quoque Graeciae scriptoribus non sit solenne, quorum locis annotandis praeter rationem immoraremur. Quartus auctoris *Φιλοσοφουμένων* locus exstat, ubi de Platone agitur, a quo materiam dicit appellatam esse *ἀσχημάτιστον καὶ ἄποιον*. Ad hunc locum duos affert Gronovius ex libris in Celsum, in quorum priori *ἄποιος*, in altero vero *ἄποιος καὶ ἀσχημάτιστος* dicitur materia. At rem eandem eadem ratione omnes historiae philosophicae auctores edisserunt. Sed et verbis aliis nec Origenes, nec *Φιλοσοφουμένων* auctor uti potuit, si propriis Platonicorum verbis, quod fieri debet, sententiam Platonis exprimere uterque voluit. Nam illi proprie et consuete *ὕλην* dicebant *ἄποιον*, unde ipse Origenes monet *ἰδίῳ λόγῳ* ita vocari. Sic et Laërtius ex Platonis mente III, 69. materiam dicit *ἀσχημάτιστον καὶ ἄποιον*, si Menagiana emendatio locum habeat. Nam major habenda est ratio loci ibidem exstantis, ubi vox *μετενσωμάτωσις* reperitur, quam apud Origenem lib. IV. contra Celsum itidem occurrere monet Gronovius. Nam et illa vox Origenis non est propria, cum et ipse Plato lib. X. de Legibus eadem utatur, sed Epi-

phanius quoque eandem usurpet, ut similem Stoicorum opinionem exprimat. Imo haec vox adeo apta et huic argumento conveniens visa est Hermiae, ut novo exemplo verbum *ἐνσωματεῖν* inde formare non fuerit veritus *διασυρμῷ* §. 4., ubi ait: *Οἱ δὲ τοὺς ἐνσωματοῦσιν* (scil. *τὴν ψυχήν*) *οἱ δὲ τρισχιλίων ἐτῶν περιόδους αὐτῇ ὁρίζουσιν.* Prae ceteris niti videtur Gronovius loco in Aristotele exstante, ubi verbum *ἐπιδιαμένειν* occurrit, quod prorsus Origenis esse probare conatur tribus ex libris ejus contra Celsum locis, quibus addere potuisset alium hunc ex ejusdem in Matthaeum Commentario: *Οἱ Σαδδουκαῖοι μέντοι λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν σαρκὸς ἠθέλουν, ἀλλὰ καὶ πολυτελῶς ἀνῄρουν τὴν τῆς ψυχῆς οὐ μόνον ἀθανασίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιδιαμονήν, οἰόμενοι μηδαμῶς ἐν τοῖς Μωυσέως γράμμασι σημαίνεσθαι τὴν τῆς ψυχῆς μετὰ ταῦτα ζωήν.* At haec non obstant, quominus idem verbum ab aliis usurpatum fuisse, aut usurpari potuisse statuamus. Quid enim fiet de Laërtio VII, 157., qui itidem hac voce usus est, cum eandem Cleanthis sententiam esse moneret his verbis: *Κλεάνθης μὲν οὖν πάσας ἐπιδιαμένειν μέχρι τῆς ἐκπυρώσεως;* Quid de M. Antonino, qui in libris *εἰς ἑαυτόν* lib. IV. §. 21. non solum verbo *διαμένειν* de animis, sed etiam voce *ἐπιδιαμονή* utitur? Imo innumeri alii de eodem argumento vel cum Numenio verbum *ἐπιδιαμένειν*, vel

cum Tzetze *παραμένειν*, vel cum Dionys. Halicarnass. lib. VIII. *ἐνδιαμένειν* adhibent. Neque aliter omnino possunt, cum tres praecipue de animae statu post mortem fuerint veterum opiniones, quorum alii eam immortalem negarunt, alii affirmarunt, alii media incedentes via certum tantum ei definierunt tempus, quo corpori esset superstes. Postrema sententia Stoicis inprimis placuit, de quibus videatur Gatakerus ad Antoninum loco supra citato, et Menagius loco item supra laudato. Hinc modo laudati veteres scriptores, et ipse quoque Origenes, solicite *ἀθανασίαν* ab *ἐπιδιαμονῇ ψυχῆς* distinguunt. Quam ibidem Gronovius in seqq. verbis cum alio Origenis loco collatis similitudinem agnoscat, perspicuum non est, nisi forte eam putet, quae ex relationis convenientia constat. Eam vero et in aliis scriptoribus agnoscas et forte majorem, cum in iis verba observentur, quae ad *Φιλοσοφουμένων* auctoris sermonem propius accedunt. Vide Laërt. V, 33. et Ammonium in vita Aristotelis. Nec magis a Gronovio facit locus de Stoicis, qui eos Deum corpus dixisse testatur: nam licet Origenes in aliis duobus locis a Gronovio allatis Deum Stoicorum *σῶμα* esse dicat, eandemque Stoicorum sententiam tertio loco saltem innuat, non tamen hoc solus facere potuit Origenes, cum Stoicorum placita, qui hanc rerum universitatem Dei nomine indicabant, omnes ita loqui

juberent. Nec re ipsa solus Origenes ita locutus est: nam et Clemens Alexandrinus lib. I. Strom. ait: Σῶμα ὄντα τὸν θεὸν διὰ τῆς ἀτιμοτάτης ὕλης πεφοιτηκέναι λέγουσιν οὐ καλῶς. Et lib. V. Φασὶ σῶμα εἶναι τὸν θεὸν οἱ Στωϊκοὶ καὶ πνεῦμα κατ' οὐσίαν, ὥσπερ ἀμέλει καὶ τὴν ψυχήν· ut omittam alios magno numero ab iis laudatos, qui Stoicorum dogmata fusius exposuerunt. In ultimo denique loco de Epicuri Diis ex atomis ortis, cui similem ex libro I. contra Cels. afferre se putat Gronovius, nihil simile reperitur, nisi quod idem de ejusmodi Deorum origine ex Epicuri mente refertur. Sed quotus quisque est, qui non idem de Diis Epicuri dixerit senseritve? Atque haec sunt argumenta, quibus Joann. Christophor. Wolfius erudite exsufflat omnes ratiunculas, quae eo Gronovium virum alioqui doctissimum impulerunt, ut Φιλοσοφούμενα Origeni mordicus adscriberet.

Post Gronov. editionem prodiit Hamburgi a. 1706. altera graeco-latina cura et studio ejusdem modo memorati Wolfii, qui doctissimis Notis totum opus illustravit, praemissa praefatione, quae ostendit libri scriptorem incertum esse, adeoque nec Huetii, nec Galei, nec Gronovii de eo sententias aut conjecturas firmis rerum argumentis niti. Suam post annos aliquot editionem ex ipso Mscr. Mediceo denuo collato, et alio Taurinensi repetita vice emendavit, et novis Notis il-

lustravit, subjunxitque disceptationem, qua contra Christophor. August. Heumannum docet Didymum Alexandrinum hujus scripti auctorem non esse. Palmare atque ineluctabile argumentum, quo nec Origenem, nec Aëtium, nec Didymum Alexandrinum hujus libelli parentem esse demonstrat, inde petit, quod auctor *Φιλοσοφουμένων* aperte se episcopum esse declarat:[1]) qua dignitate nec Origenem, nec Aëtium, nec Didymum potitum esse constat. Episcopus autem cum fuerit Epiphanius, et librum scripserit de Haeresibus, inde non inanem existimavit Huetius sumi posse conjecturam hoc opus ad ipsum esse referendum. Sed quaenam, inquit Wolfius, haec consecutionis ratio est! Epiphanius fuit episcopus, et librum de haeresibus scripsit: Ergo hujus libelli auctor dicendus est. Quasi vero etiam de aliis utrumque dici nequeat, et fuisse episcopos, et de haeresibus scripsisse. „Imo, pergit Wolfius, ipsum illud de haeresibus opus, quod Panarium inscripsit Epiphanius, non contemnenda suppeditare videtur argumenta, quae Huetianam evertant sententiam. Nam in illo opere Tom. I. pag. 1086. seq. brevis habetur et synoptica usque ad pag. 1091. sectarum veteris philosophiae recensio, quae tamen a praesente toto coelo differt, cum et plenior ea sit, si

---

[1]) Cfr. ed. Ruaei Tom. I. 876. ed. nostr. Tom. XXV. pag. 287.

numerum ineas philosophorum, quorum dogmata commemorat, et imperfectior, si dogmatum ipsorum habeas rationem. In id enim operam dedisse praecipue videtur auctor Φιλοσοφουμένων, ut variorum de principiis rerum sententias enumeraret, cum nullius in collectione Epiphaniana mentio fiat, cujus non aliae praeterea opiniones recenseantur. Deinde non videtur idem diversis locis eodem instituto egisse Epiphanius, cum loco laudato non solum plenam dederit sectarum designationem, sed deinde accuratiori stilo singulorum haereticorum opiniones plerumque ex philosophorum lacunis derivarit: quod auctoris Φιλοσοφουμένων institutum etiam fuisse ex ejus praefatione fit manifestum. Nec obstat, quod auctor Φιλοσοφουμένων profiteatur se idem argumentum alibi fusius persecutum esse: nam vi verborum hoc intelligendum est de haeresium confutatioue, a qua praesens tractatio saltem in eo est diversa, quod haec simul sententias philosophorum et haereticorum conferat. Praeterea pluribus in locis ab Epiphanio dissentit auctor Φιλοσοφουμένων. Sic cap. XIX. Platonem ait mundum ἀγέννητον statuisse: at Epiphanius Tom. I. pag. 1088. ex Platonis mente inquit τὸν κόσμον γεννητὸν καὶ φθαρτὸν ὑπάρχειν. Adde lib. I. haeres. VI. Epiphanius itaque Φιλοσοφουμένων auctor haberi nequit, nisi turpiter sibi ipsi contradixisse dicatur.“ Hacte-

nus eruditus Wolfius, cujus ea de re sententiam amplectimur, et quam publicavit hujus libelli editionem fere in omnibus secuti sumus.

Atque haec quidem Ruaeus.

Scribebam die V. mensis Decbr. anni MDCCCXLVII.

Eduardus Lommatzsch.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΦΙΛΟΚΑΛΙΑ.

Περὶ τοῦ θεοπνεύστου τῆς θείας γραφῆς, καὶ πῶς ταύτην ἀναγνωστέον καὶ νοητέον, τίς τε ὁ τῆς ἐν αὐτῇ ἀσαφείας λόγος, καὶ τοῦ κατὰ το ῥητὸν ἔν τισιν ἀδυνάτου ἢ ἀλόγου.

Κεφάλαιον πρῶτον.

Ἐκ τοῦ τετάρτου τοῦ περὶ ἀρχῶν, καὶ διαφόρων ἄλλων συνταγμάτων Ὠριγένους.

1. *Ἐπειδὴ*[1]) *περὶ τηλικούτων ἐξετάζοντες πραγμάτων, οὐκ ἀρκούμενοι ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις, καὶ τῇ ἐναργείᾳ τῶν βλεπομένων, προσπαραλαμβάνομεν, εἰς τὴν φαινομένην ἡμῖν ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων, μαρτύρια τὰ ἐκ τῶν πεπιστευμένων ἡμῖν εἶναι θείων γραφῶν, τῆς τε λεγομένης παλαιᾶς διαθήκης, καὶ τῆς καλουμένης καινῆς, λόγῳ τε πειρώμεθα κρατύνειν ἡμῶν*

---

[1]) Graeca haec desumta sunt e lib. IV. *περὶ ἀρχῶν*, et collata cum quinque Codd. Mss., nempe tribus Regiis 952., 2877., 2274., uno Coisliniano num. 226., et cum altero illustrissimi D. D. Foucaut. R. — Cfr. ed. Ruaei Tom. I. pag. 156. seqq. ed. Redep. pag. 43. seqq. ed. nostr. Tom. XXI. pag. 485. seqq. coll. Philocal. cap. I. edd. Tarini et Spenceri pag. 1. seqq. — De varietate lectionum cfr. ed. nostr. Tom. XXI. pag. 485. seqq.

τὴν πίστιν, καὶ οὐδέπω περὶ τῶν γραφῶν ὡς θείων διειλέχθημεν· φέρε καὶ περὶ τούτων ὀλίγα ὡς ἐν ἐπιτομῇ διαλάβωμεν, τὰ κινοῦντα ἡμᾶς ὡς περὶ θείων γραμμάτων εἰς τοῦτο παρατιθέμενοι. Καὶ πρῶτόν γε τοῦ ἀπ' αὐτῶν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δηλουμένων ῥητοῖς χρήσασθαι· περὶ Μωσέως, καὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ νομοθέτου τῶν Ἑβραίων, καὶ τοῦ εἰσηγητοῦ τῶν κατὰ Χριστιανισμὸν σωτηρίων δογμάτων, ταῦτα διαληπτέον. Πλείστων γὰρ ὅσων νομοθετῶν γεγενημένων ἐν Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, καὶ διδασκάλων δόγματα καταγγελλόντων ἐπαγγελλόμενα τὴν ἀλήθειαν, οὐδένα ἱστορήσαμεν νομοθέτην ζῆλον ἐμποιῆσαι δεδυνημένον τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι περὶ τοῦ παραδέξασθαι τοὺς λόγους αὐτοῦ· πολλήν τε παρασκευὴν τὴν μετὰ τῆς δοκούσης ἀποδείξεως λογικῆς εἰςενεγκαμένων τῶν περὶ ἀληθείας φιλοσοφεῖν ἐπαγγελλομένων, οὐδεὶς δεδύνηται τὴν νομισθεῖσαν αὐτῷ ἀλήθειαν ἔθνεσι διαφόροις ἐμποιῆσαι, ἢ ἑνὸς ἔθνους ἀξιολόγοις πλήθεσι. Καίτοιγε ἐβούλοντο ἂν καὶ οἱ νομοθέται κρατῦναι τοὺς φανέντας νόμους εἶναι καλοὺς εἰ δυνατὸν παρὰ παντὶ τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, οἵ τε διδάσκαλοι ἐπινεμηθῆναι ἣν ἐφαντάσθησαν εἶναι ἀλήθειαν πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης. Ἀλλ' ὡς οἷα μὴ δυνάμενοι προσκαλέσασθαι τοὺς ἀπὸ τῶν ἑτέρων διαλέκτων καὶ τῶν πολλῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὴν τήρησιν τῶν νόμων, καὶ τὴν παραδοχὴν τῶν μαθημάτων, τοῦτο ποιῆσαι οὐδὲ ἐπεβάλοντο τὴν ἀρχὴν, οὐκ ἀφρόνως γε σκοπήσαντες περὶ τοῦ ἀδύνατον αὐτοῖς τὸ τοιοῦτον τυγχάνειν. Πᾶσα[1]) δὲ Ἑλλὰς, καὶ βάρβαρος ἡ κατὰ τὴν οἰκουμένην ἡμῶν, ζηλωτὰς ἔχει μυρίους, καταλιπόντας τοὺς πατρῴους νόμους καὶ νομιζομένους θεοὺς, τῆς τηρήσεως τῶν Μωσέως νόμων, καὶ τῆς μαθητείας

[1]) Cfr. Apol. Pamph. ed. Ruaei (Tom. IV. Append.) pag. 29. seqq. coll. ed. nostr. Tom. XXIV. pag. 349. seqq.

τῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγων· καίτοιγε μισουμένων μὲν ὑπὸ τῶν τὰ ἀγάλματα προσκυνούντων τῶν τῷ Μωσέως νόμῳ προστιθεμένων, καὶ τὴν ἐπὶ θανάτῳ δὲ πρὸς τῷ μισεῖσθαι κινδυνευόντων τῶν τὸν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ λόγον παραδεξαμένων.

2. Καὶ ἐὰν ἐπιστήσωμεν, πῶς ἐν σφόδρα ὀλίγοις ἔτεσι, τῶν ὁμολογούντων τὸν Χριστιανισμὸν ἐπιβουλευομένων, καί τινων διὰ τοῦτο ἀναιρουμένων, ἑτέρων δὲ ἀπολλύντων τὰς κτήσεις, δεδύνηται ὁ λόγος, καίτοιγε οὐδὲ τῶν διδασκάλων πλεοναζόντων πανταχόσε κηρυχθῆναι τῆς οἰκουμένης, ὥστε Ἕλληνας καὶ βαρβάρους, σοφούς τε καὶ ἀνοήτους προσθέσθαι τῇ διὰ Ἰησοῦ θεοσεβείᾳ· μεῖζον ἢ κατὰ ἄνθρωπον τὸ πρᾶγμα εἶναι λέγειν οὐ διστάζομεν, μετὰ πάσης ἐξουσίας καὶ πειθοῦς τῆς περὶ τοῦ μὴ κρατυνθήσεσθαι τὸν λόγον τοῦ Ἰησοῦ διδάξαντος· ὥστε εὐλόγως χρησμοὺς ἂν νομίσαι τὰς φωνὰς αὐτοῦ, οἷον, ὅτι »ἐπὶ [1]) βασιλέων καὶ ἡγεμόνων ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς, καὶ τοῖς ἔθνεσι.« Καί· »πολλοὶ [2]) ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· κύριε, κύριε, οὐ τῷ ὀνόματί σου ἐφάγομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου ἐπίομεν, καὶ τῷ ὀνόματί σου δαιμόνια ἐξεβάλομεν; Καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· ἀποχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν, οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς.« Εἰρηκέναι μὲν γὰρ ταῦτα ἀποφθεγγόμενον μάτην, ὥστε αὐτὰ μὴ ἀληθῆ γενέσθαι, τάχα εἰκὸς ἦν· ὅτε δὲ ἐκβέβηκε τὰ μετὰ τοσαύτης ἐξουσίας εἰρημένα, ἐμφαίνει θεὸν ἀληθῶς ἐνανθρωπήσαντα σωτήρια δόγματα τοῖς ἀνθρώποις παραδεδωκέναι.

3. Τί δὲ δεῖ λέγειν καὶ ὅτι προεφητεύθη ὁ Χριστὸς, τότε ἐκλείψειν [3]) τοὺς ἐξ Ἰούδα ἄρχοντας καὶ ἡγουμένους ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ὅταν ἔλθῃ ᾧ ἀπόκει-

---

[1]) Matth. X, 18. [2]) Cfr. Matth. VII, 22. 23.
[3]) Cfr. Gen. XLIX, 10.

1*

ται, δηλονότι ἡ βασιλεία, καὶ ἐπιδημήσῃ ἡ τῶν ἐθνῶν προσδοκία; Σαφῶς γὰρ ἐκ τῆς ἱστορίας δῆλον, καὶ ἐκ τῶν σήμερον ὁρωμένων, ὅτι ἀπὸ τῶν χρόνων Ἰησοῦ οὐκ ἔτι βασιλεῖς Ἰουδαίων ἐχρημάτισαν, πάντων τῶν Ἰουδαϊκῶν πραγμάτων, ἐν οἷς ἐσεμνύνοντο, λέγω δὲ τῶν τε κατὰ τὸν ναὸν, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τὴν ἐπιτελουμένην λατρείαν, καὶ τὰ ἐνδύματα τοῦ ἀρχιερέως, καταλελυμένων. Ἐπληρώθη γὰρ ἡ λέγουσα προφητεία· »ἡμέρας πολλὰς καθίσονται[1]) οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, οὐδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδὲ ὄντος θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων.« Καὶ τούτοις χρώμεθα τοῖς ῥητοῖς πρὸς τοὺς, ἐν τῷ θλίβεσθαι ἀπὸ τῶν ἐν τῇ Γενέσει[2]) ὑπὸ τοῦ Ἰακὼβ πρὸς τὸν Ἰούδαν εἰρημένων, φάσκοντας τὸν ἐθνάρχην, ἀπὸ τοῦ Ἰούδα γένους τυγχάνοντα, ἄρχειν τοῦ λαοῦ, οὐκ ἐκλειψόντων τῶν ἀπὸ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ, ἕως ἧς φαντάζονται Χριστοῦ ἐπιδημίας. Εἰ γὰρ »ἡμέρας[3]) πολλὰς καθίσονται οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὐκ ὄντος βασιλέως, μηδὲ ὄντος ἄρχοντος, οὐκ οὔσης θυσίας, οὐδὲ θυσιαστηρίου, οὐδὲ ἱερατείας, οὐδὲ δήλων.« ἐξ οὗ δὲ κατεσκάφη ὁ ναὸς, οὐκ ἔτι θυσία, οὐδὲ θυσιαστήριον, οὐδὲ ἱερατεία· δῆλον ὅτι ἐξέλιπεν ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἡ προφητεία φησίν· »οὐκ[4]) ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ·« δῆλον ὅτι ἐλήλυθεν, ᾧ τὰ ἀποκείμενα, ἡ προσδοκία τῶν ἐθνῶν. Καὶ τοῦτο σαφὲς ἐκ τοῦ πλήθους τῶν ἐθνῶν τῶν διὰ Χριστοῦ πεπιστευκότων εἰς τὸν Θεόν.

4. Καὶ ἐν τῇ τοῦ Δευτερονομίου δὲ ᾠδῇ προφητικῶς δηλοῦται ἡ διὰ τὰ ἁμαρτήματα τοῦ προτέρου λαοῦ ἐσομένη τῶν ἀσυνέτων ἐθνῶν ἐκλογὴ, οὐ δι᾽ ἄλ-

---

[1]) Cfr. Hos. III, 4. [2]) Cfr. Gen. XLIX, 10.
[3]) Cfr. Hos. III, 4. [4]) Cfr. Gen. XLIX, 10.

λου τινὸς ἢ τοῦ Ἰησοῦ γεγενημένη. »Αὐτοὶ[1]) γάρ, φησὶ, παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, καὶ ἐπὶ ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς.« Καὶ ἔστι σφόδρα τρανῶς καταλαβεῖν δυνατὸν, τίνα τρόπον οἱ λεγόμενοι παρεζηλωκέναι τὸν θεὸν Ἑβραῖοι ἐπὶ τῷ οὐ θεῷ, καὶ παρωργικέναι αὐτὸν ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, παρωξύνθησαν εἰς ζηλοτυπίαν ἐπὶ τῷ οὐκ ἔθνει τῷ ἀσυνέτῳ· ὅπερ ὁ θεὸς ἐξελέξατο διὰ τῆς ἐπιδημίας Χριστοῦ Ἰησοῦ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Βλέπομεν[2]) γοῦν »τὴν κλῆσιν ἡμῶν, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς· ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς· καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα ἐκεῖνα τὰ πρότερον ὄντα καταργήσῃ·« καὶ »μὴ[3]) καυχήσηται« ὁ κατὰ σάρκα Ἰσραὴλ, καλούμενος ὑπὸ τοῦ ἀποστόλου »σὰρξ, ἐνώπιον θεοῦ.«

5. Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τῶν ἐν Ψαλμοῖς προφητειῶν περὶ Χριστοῦ, ᾠδῆς τινος ἐπιγεγραμμένης· ὑπὲρ[4]) τοῦ ἀγαπητοῦ, οὗ »ἡ[5]) γλῶσσα« λέγεται εἶναι »κάλαμος γραμματέως ὀξυγράφου· ὡραῖος κάλλει παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων,« ἐπεὶ »ἐξεχύθη χάρις ἐν χείλεσιν“ αὐτοῦ; Τεκμήριον γὰρ τῆς ἐκχυθείσης χάριτος ἐν χείλεσιν αὐτοῦ τὸ, ὀλίγου διαγεγενημένου τοῦ χρόνου τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, — ἐνιαυτὸν γάρ που καὶ μῆνας ὀλίγους ἐδίδαξεν —, πεπληρῶσθαι τὴν οἰκουμένην τῆς διδασκαλίας αὐτοῦ, καὶ τῆς δι' αὐτοῦ θεοσεβείας. Ἀνατέταλκε[6]) γὰρ „ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ

---

[1]) Cfr. Deut. XXXII, 21. coll. Rom. X, 19.
[2]) Cfr. I Cor. I, 26—28. [3]) Cfr. I Cor. I, 29.
[4]) Cfr. Psalm. XLV. (XLIV.)
[5]) Cfr. Psalm. XLV, 1. 2. (XLIV.)
[6]) Cfr. Psalm. LXXII, 7. (LXXI.)

δικαιοσύνη, καὶ πλῆθος εἰρήνης« παραμένον ἕως συντελείας, — ὃ ἀνταναίρεσις ὠνόμασται σελήνης —, καὶ μένει „κατακυριεῦον[1]) ἀπὸ θαλάσσης ἕως θαλάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκουμένης.« Καὶ δέδοται σημεῖον[2]) τῷ οἴκῳ Δαυίδ· ἡ παρθένος γὰρ ἔτεκε, καὶ ἐν γαστρὶ ἔσχε, καὶ ἔτεκεν υἱὸν, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅπερ ἐστὶ »μεθ'[3]) ἡμῶν ὁ θεός.« Πεπλήρωται, ὡς ὁ αὐτὸς προφήτης φησί· »μεθ' ἡμῶν ὁ θεός· γνῶτε, ἔθνη, καὶ ἡττᾶσθε, ἰσχυκότες ἡττᾶσθε·« ἡττήμεθα γὰρ καὶ νενικήμεθα οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἑαλωκότες ὑπὸ τῆς χάριτος τοῦ λόγου αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ προείρηται τόπος γενέσεως αὐτοῦ ἐν τῷ Μιχαίᾳ· »καὶ[4]) σὺ γὰρ, φησὶ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.« Καὶ ἑβδομήκοντα[5]) ἑβδομάδες ἐπληρώθησαν ἕως Χριστοῦ ἡγουμένου κατὰ τὸν Δανιήλ. Ἦλθέ τε κατὰ τὸν Ἰὼβ ὁ τὸ μέγα κῆτος[6]) χειρωσάμενος, καὶ δεδωκὼς ἐξουσίαν[7]) τοῖς γνησίοις αὐτοῦ μαθηταῖς πατεῖν ἐπάνω ὄφεων, καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, οὐδὲν ὑπ' αὐτῶν ἀδικουμένοις.[8]) Ἐπιστησάτω δέ τις καὶ τῇ τῶν ἀποστόλων πανταχόσε ἐπιδημίᾳ τῶν ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸ καταγγεῖλαι τὸ εὐαγγέλιον πεμφθέντων, καὶ ὄψεται καὶ τὸ τόλμημα οὐ κατὰ ἄνθρωπον, καὶ τὸ ἐπίταγμα θεῖον. Καὶ ἐὰν ἐξετάσωμεν, πῶς ἄνθρωποι καινῶν μαθημάτων ἀκούοντες καὶ ξένων λόγων,

---

1) Cfr. Psalm. LXXII, 8. (LXXI.)
2) Cfr. Jesai. VII, 14. coll. Matth. I, 23.
3) Cfr. Jesai. VIII, 8. 9.
4) Cfr. Mich. V, 2. coll. Matth. II, 6.
5) Cfr. Dan. IX, 24.
6) Cfr. Job. III, 8. coll. XL. 7) Cfr. Luc. X, 19.
8) Hactenus Apol. Pamph. loc. laud.

προσήκαντο τοὺς ἄνδρας, νικηθέντες ἐν τῷ θέλειν αὐτοῖς ἐπιβουλεύειν ὑπό τινος θείας δυνάμεως ἐπισκοπούσης αὐτούς· οὐκ ἀπιστήσομεν, εἰ καὶ τεράστια πεποιήκασιν, ἐπιμαρτυροῦντος[1]) τοῦ θεοῦ τοῖς λόγοις αὐτῶν καὶ διὰ σημείων, καὶ τεράτων, καὶ ποικίλων δυνάμεων.

6. Ἀποδεικνύντες δὲ ὡς ἐν ἐπιτομῇ περὶ τῆς θειότητος Ἰησοῦ, καὶ χρώμενοι τοῖς περὶ αὐτοῦ λόγοις προφητικοῖς, συναποδείκνυμεν θεοπνεύστους εἶναι τὰς προφητευούσας περὶ αὐτοῦ γραφάς· καὶ τὰ καταγγέλλοντα τὴν ἐπιδημίαν αὐτοῦ γράμματα, καὶ διδασκαλίαν, μετὰ πάσης δυνάμεως καὶ ἐξουσίας εἰρημένα, καὶ διὰ τοῦτο τῆς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐκλογῆς κεκρατηκότα. Λεκτέον δὲ, ὅτι τὸ τῶν προφητικῶν λόγων ἔνθεον, καὶ τὸ πνευματικὸν τοῦ Μωσέως νόμου, ἔλαμψεν ἐπιδημήσαντος Ἰησοῦ. Ἐναργῆ γὰρ παραδείγματα περὶ τοῦ θεοπνεύστους εἶναι τὰς παλαιὰς γραφὰς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ παραστῆσαι οὐ πάνυ δυνατὸν ἦν· ἀλλ' ἡ Ἰησοῦ ἐπιδημία δυναμένους ὑποπτεύεσθαι τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας ὡς οὐ θεῖα, εἰς τοὐμφανὲς ἤγαγεν, ὡς οὐρανίῳ χάριτι ἀναγεγραμμένα. Ὁ δὲ μετ' ἐπιμελείας καὶ προσοχῆς ἐντυγχάνων τοῖς προφητικοῖς λόγοις, παθὼν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἀναγινώσκειν ἴχνος ἐνθουσιασμοῦ, δι' ὧν πάσχει πεισθήσεται, οὐκ ἀνθρώπων εἶναι συγγράμματα τοὺς πεπιστευμένους θεοῦ λόγους. Καὶ τὸ ἐνυπάρχον δὲ φῶς τῷ Μωσέως νόμῳ, καλύμματι ἐναποκεκρυμμένον, συνέλαμψε τῇ Ἰησοῦ ἐπιδημίᾳ, περιαιρεθέντος[2]) τοῦ καλύμματος, καὶ τῶν ἀγαθῶν κατὰ βραχὺ εἰς γνῶσιν ἐρχομένων, ὧν σκιὰν εἶχε τὸ γράμμα.

7. Πολὺ δ' ἂν εἴη νῦν ἀναλέγεσθαι τὰς περὶ ἑκάστου τῶν μελλόντων ἀρχαιοτάτας προφητείας, ἵνα δι'

---

[1]) Cfr. Hebr. II, 4.

[2]) Cfr. II Cor. III, 16. coll. 14. 15.

αὐτῶν ὁ ἀμφιβάλλων πληχθεὶς ὡς ἐνθέων, διψυχίαν πᾶσαν καὶ περισπασμὸν ἀποθέμενος, ὅλῃ ἑαυτὸν ἐπιδῷ τῇ ψυχῇ τοῖς λόγοις τοῦ θεοῦ. Εἰ δὲ μὴ καθ' ἕκαστον τῶν γραμμάτων τοῖς ἀνεπιστήμοσι προσπίπτειν δοκεῖ τὸ ὑπὲρ ἄνθρωπον τῶν νοημάτων, θαυμαστὸν οὐδέν· καὶ γὰρ ἐπὶ τῶν τῆς ἁπτομένης τοῦ παντὸς κόσμου προνοίας ἔργων, τινὰ μὲν ἐναργέστατα φαίνεται, ᾗ προνοίας ἐστὶν ἔργα, ἕτερα δὲ οὕτως ἀποκέκρυπται, ὡς ἀπιστίας χώραν παρέχειν δοκεῖν τῆς περὶ τοῦ τέχνῃ ἀφάτῳ καὶ δυνάμει διοικοῦντος τὰ ὅλα θεοῦ. Οὐχ οὕτω γὰρ σαφὴς ὁ περὶ τοῦ προνοοῦντος τεχνικὸς λόγος ἐν τοῖς ἐπὶ γῆς, ὡς ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ οὐχ οὕτω δῆλος ἐν τοῖς κατὰ τὰ ἀνθρώπινα συμπτώματα, ὡς ἐν ταῖς ψυχαῖς, καὶ τοῖς σώμασι τῶν ζώων, σφόδρα τοῦ πρὸς τί καὶ ἕνεκα τίνος εὑρισκομένου τοῖς τούτων ἐπιμελουμένοις, περὶ τὰς ὁρμὰς, καὶ τὰς φαντασίας, καὶ φύσεις τῶν ζώων, καὶ τὰς κατασκευὰς τῶν σωμάτων. Ἀλλ' ὥσπερ οὐ χρεωκοπεῖται ἡ πρόνοια διὰ τὰ μὴ γινωσκόμενα παρὰ τοῖς γε ἅπαξ παραδεξαμένοις αὐτὴν καλῶς· οὕτως οὐδὲ ἡ τῆς γραφῆς θειότης διατείνουσα εἰς πᾶσαν αὐτὴν, διὰ τὸ μὴ καθ' ἑκάστην λέξιν δύνασθαι τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν παρίστασθαι τῇ κεκρυμμένῃ λαμπρότητι τῶν δογμάτων ἐν εὐτελεῖ καὶ εὐκαταφρονήτῳ λέξει ἀποκειμένῃ. Ἔχομεν[1]) γὰρ θησαυρὸν ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα λάμψῃ ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ, καὶ μὴ νομισθῇ εἶναι ἐξ ἡμῶν τῶν ἀνθρώπων. Εἰ γὰρ αἱ καθημαξευμέναι τῶν ἀποδείξεων ὁδοὶ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἐναποκείμεναι τοῖς βιβλίοις κατίσχυσαν τῶν ἀνθρώπων, ἡ πίστις ἡμῶν εὐλόγως ἂν ὑπελαμβάνετο ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐν δυνάμει θεοῦ· νῦν δὲ τῷ ἐπάραντι τοὺς ὀφθαλμοὺς σαφὲς, ὅτι ὁ λόγος καὶ τὸ κήρυγμα παρὰ τοῖς πολλοῖς οὐ δεδύνη-

---

[1]) Cfr. II Cor. IV, 7.

ται »ἐν πειθοῖς[1]) σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως.« Διόπερ δυνάμεως ἡμᾶς οὐρανίου, ἢ καὶ ὑπερουρανίου πληττούσης ἐπὶ τὸ σέβειν τὸν κτίσαντα ἡμᾶς μόνον, πειραθῶμεν ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ Χριστοῦ λόγον, τουτέστι τῆς στοιχειώσεως, ἐπὶ τὴν τελειότητα φέρεσθαι, ἵνα ἡ τοῖς τελείοις λαλουμένη σοφία καὶ ἡμῖν λαληθῇ. Σοφίαν γὰρ ἐπαγγέλλεται ὁ ταύτην κεκτημένος λαλεῖν[2]) ἐν τοῖς τελείοις, ἑτέραν τυγχάνουσαν παρὰ τὴν σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ τὴν σοφίαν τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τὴν καταργουμένην. Αὕτη δὲ ἡ σοφία ἡμῖν ἐντυπωθήσεται τρανῶς, καὶ ἀποκάλυψιν ἐμποιήσει μυστηρίου[3]) χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, φανερωθέντος δὲ νῦν διά τε γραφῶν προφητικῶν, καὶ τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς σύμπαντας αἰῶνας. Ἀμήν.

8. Μετὰ τὸ ὡς ἐν ἐπιδρομῇ εἰρηκέναι περὶ τοῦ θεοπνεύστους εἶναι τὰς θείας γραφὰς, ἀναγκαῖον ἐπεξελθεῖν τῷ τρόπῳ τῆς ἀναγνώσεως καὶ νοήσεως αὐτῶν, πλείστων ἁμαρτημάτων γεγενημένων παρὰ τὸ τὴν ὁδὸν τοῦ πῶς δεῖ ἐφοδεύειν τὰ ἅγια ἀναγνώσματα τοῖς πολλοῖς μὴ εὑρῆσθαι. Οἵ τε γὰρ σκληροκάρδιοι, καὶ οἱ ἰδιῶται τῶν ἐκ τῆς περιτομῆς, εἰς τὸν σωτῆρα ἡμῶν οὐ πεπιστεύκασι, τῇ λέξει τῶν περὶ αὐτοῦ προφητειῶν κατακολουθεῖν νομίζοντες, καὶ αἰσθητῶς μὴ ὁρῶντες αὐτὸν κηρύξαντα αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, μηδὲ οἰκοδομήσαντα ἣν νομίζουσιν ἀληθῶς πόλιν εἶναι τοῦ θεοῦ, μηδὲ ἐξολοθρεύσαντα[4]) »ἅρματα ἐξ Ἐφραὶμ, καὶ ἵππον ἐξ Ἱερουσαλὴμ,« μηδὲ[5]) βούτυρον καὶ μέλι φαγόντα, καὶ πρὶν γνῶναι αὐτὸν, ἢ προελέσθαι πονηρὰ, ἐκλεξάμενον τὸ ἀγαθόν. Ἔτι

---

[1]) I Cor. II, 4. [2]) Cfr. I Cor. II, 6.
[3]) Cfr. Rom. XVI, 25—27.
[4]) Zachar. IX, 10. [5]) Cfr. Jesai. VII, 15.

δὲ λύκον,[1]) τὸ ζῶον τὸ τετράποδον, οἰόμενοι προφητεύεσθαι μέλλειν βόσκεσθαι μετὰ ἀρνὸς, καὶ πάρδαλιν ἐρίφῳ συναναπαύεσθαι, μοσχάριόν τε καὶ ταῦρον καὶ λέοντα ἅμα βοσκηθήσεσθαι ὑπὸ μικροῦ παιδίου ἀγόμενα, καὶ βοῦν καὶ ἄρκτον ἅμα νεμηθήσεσθαι, συνεκτρεφομένων αὐτῶν ἀλλήλοις τῶν παιδίων, καὶ λέοντα ὡς βοῦν φάγεσθαι ἄχυρα· μηδὲν τούτων αἰσθητῶς ἑωρακότες γεγενημένον ἐν τῇ τοῦ πεπιστευμένου ἡμῖν Χριστοῦ ἐπιδημίᾳ, οὐ προσήκαντο τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν, ἀλλ' ὡς παρὰ τὸ δέον Χριστὸν ἑαυτὸν ἀναγορεύσαντα ἐσταύρωσαν. Οἵ[2]) τε ἀπὸ τῶν αἱρέσεων ἀναγινώσκοντες τό· „Πῦρ[3]) ἐκκέκαυται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου· καί· »ἐγὼ[4]) θεὸς ζηλωτὴς, ἀποδιδοὺς ἁμαρτίας πατέρων ἐπὶ τέκνα ἐπὶ τρίτην καὶ τετάρτην γενεάν·« καί· »μεταμεμέλημαι[5]) χρίσας τὸν Σαοὺλ εἰς τὸν βασιλέα·« καί· »ἐγὼ[6]) θεὸς ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακά.« Καὶ ἐν ἄλλοις τό· »οὐκ[7]) ἔστι κακία ἐν πόλει, ἣν κύριος οὐκ ἐποίησεν.« Ἔτι δὲ καὶ τό· »κατέβη[8]) κακὰ παρὰ κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ·« καί· »πνεῦμα[9]) πονηρὸν παρὰ θεοῦ ἔπνιγε τὸν Σαοὺλ,« καὶ μυρία ὅσα τούτοις παραπλήσια· ἀπιστῆσαι μὲν ὡς θεοῦ ταῖς γραφαῖς οὐ τετολμήκασι, πιστεύοντες δὲ αὐτὰς εἶναι τοῦ δημιουργοῦ, ᾧ Ἰουδαῖοι λατρεύουσιν, ᾠήθησαν, ὡς ἀτελοῦς καὶ οὐκ ἀγαθοῦ τυγχάνοντος τοῦ δημιουργοῦ, τὸν σωτῆρα ἐπιδεδημηκέναι τελειότερον καταγγέλλοντα θεὸν, ὃν φασι μὴ τὸν δημιουργὸν τυγχάνειν, διαφόρως περὶ τούτου κινούμενοι, καὶ ἅπαξ ἀποστάντες τοῦ δημιουργοῦ, ὅς ἐστιν ἀγέννητος μό-

---

1) Cfr. Jesai. XI, 6. 7.
2) Cfr. lib. V. contra Cels. num. 54.
3) Jerem. XV, 14. 4) Cfr. Exod. XX, 5.
5) Cfr. I Sam. XV, 11. 6) Cfr. Jesai. XLV, 7.
7) Cfr. Amos. III, 6. 8) Mich. I, 12.
9) Cfr. I Sam. XVI, 15. coll. XVIII, 10.

νος θεὸς, ἀναπλασμοῖς ἑαυτοὺς ἐπιδεδώκασι, μυθοποιοῦντες ἑαυτοῖς ὑποθέσεις, καθ' ἃς οἴονται γεγονέναι τὰ βλεπόμενα, καὶ ἕτερά τινα μὴ βλεπόμενα· ἅπερ ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἀνειδωλοποίησεν. Ἀλλὰ μὴν καὶ οἱ ἀκεραιότεροι τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας αὐχούντων τυγχάνειν, τοῦ μὲν δημιουργοῦ μείζονα οὐδένα ὑπειλήφασιν, ὑγιῶς τοῦτο ποιοῦντες· τοιαῦτα δὲ ὑπολαμβάνουσι περὶ αὐτοῦ, ὁποῖα οὐδὲ περὶ τοῦ ὠμοτάτου καὶ ἀδικωτάτου ἀνθρώπου.

9. Αἰτία δὲ πᾶσι τοῖς προειρημένοις ψευδοδοξιῶν καὶ ἀσεβειῶν, ἢ ἰδιωτικῶν περὶ θεοῦ λόγων, οὐκ ἄλλη τις εἶναι δοκεῖ ἢ ἡ γραφὴ κατὰ τὰ πνευματικὰ μὴ νενοημένη, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸ ψιλὸν γράμμα ἐξειλημμένη. Διόπερ τοῖς πειθομένοις μὴ ἀνθρώπων εἶναι συγγράμματα τὰς ἱερὰς βίβλους, ἀλλ' ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ ἁγίου πνεύματος, βουλήματι τοῦ πατρὸς τῶν ὅλων διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ταύτας ἀναγεγράφθαι, καὶ εἰς ἡμᾶς ἐληλυθέναι, τὰς φαινομένας ὁδοὺς ὑποδεικτέον, ἐχομένοις τοῦ κανόνος τῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ κατὰ διαδοχὴν τῶν ἀποστόλων οὐρανίου ἐκκλησίας. Καὶ ὅτι μὲν οἰκονομίαι εἰσί τινες μυστικαὶ, δηλούμεναι διὰ τῶν θείων γραφῶν, πάντες καὶ οἱ ἀκεραιότατοι τῶν τῷ λόγῳ προσιόντων πεπιστεύκασι· τίνες δὲ αὗται, οἱ εὐγνώμονες καὶ ἄτυφοι ὁμολογοῦσι μὴ εἰδέναι. Εἰ γοῦν ἐπαπορήσαι τις περὶ τῆς τοῦ Λὼτ [1]) θυγατρομιξίας, καὶ τῶν δύο [2]) γυναικῶν τοῦ Ἀβραὰμ, δύο [3]) τε ἀδελφῶν γεγαμημένων τῷ Ἰακὼβ, καὶ δύο [4]) παιδισκῶν τετεκνωκυιῶν ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲν ἄλλο φήσουσιν ἢ μυστήρια ταῦτα τυγχάνειν, ὑφ' ἡμῶν μὴ νοούμενα. Ἀλλὰ καὶ ἐπὰν ἡ κατασκευὴ τῆς σκηνῆς ἀναγινώσκηται, πειθόμενοι τύπους εἶναι τὰ γεγραμμένα,

---

1) Cfr. Gen. XIX, 36. coll. ed. Redep. pag. 56. not. 14.
2) Cfr. Gen. XVI. 3) Cfr. Gen. XXIX.
4) Cfr. Gen. XXX.

ζητοῦσιν ἃ δυνήσονται ἐφαρμόσαι ἑκάστῳ τῶν κατὰ τὴν σκηνὴν λεγομένων· ὅσον μὲν ἐπὶ τῷ πείθεσθαι, ὅτι τύπος τινός ἐστιν ἡ σκηνὴ, οὐ διαμαρτάνοντες· ὅσον δὲ ἐπὶ τῷ, τῷδέ τινι ἀξίως τῆς γραφῆς ἐφαρμόζειν τὸν λόγον, οὗ ἐστι τύπος ἡ σκηνὴ, ἔσθ, ὅτε ἀποπίπτοντες· καὶ πᾶσαν δὲ διήγησιν νομιζομένην περὶ γάμων ἀπαγγέλλειν, ἢ παιδοποιϊῶν, ἢ πολέμων, ἢ ὧν δήποτε ἱστοριῶν ἂν παρὰ τοῖς πολλοῖς λεχθησομένων, ἀποφαίνονται εἶναι τύπους· ἐν δὲ τῷ τίνων, πῆ μὲν, διὰ τὴν ἕξιν οὐ πάνυ συγκεκροτημένην· πῆ δὲ, διὰ τὴν προπέτειαν· ἔσθ' ὅτε κἂν συγκεκροτημένος τις τυγχάνῃ, καὶ εὐπρόσοπτος, διὰ τὴν εἰς ὑπερβολὴν χαλεπωτάτην εὕρεσιν τῶν πραγμάτων τοῖς ἀνθρώποις, οὐ πάνυ σαφηνίζεται ὁ περὶ τούτων ἑκάστου λόγος.

10. Καὶ τί δεῖ λέγειν περὶ τῶν προφητειῶν, ἃς πάντες ἴσμεν αἰνιγμάτων καὶ σκοτεινῶν πεπληρῶσθαι λόγων; Κἂν ἐπὶ τὰ εὐαγγέλια δὲ φθάσωμεν, κἀκείνων ὁ ἀκριβὴς νοῦς, ἅτε νοῦς ὢν Χριστοῦ, δεῖται χάριτος τῆς δοθείσης τῷ εἰρηκότι· »ἡμεῖς[1]) δὲ νοῦν Χριστοῦ ἔχομεν, ἵνα εἰδῶμεν τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος.« Καὶ τὰ ἀποκεκαλυμμένα δὲ τῷ Ἰωάννῃ τίς οὐκ ἂν ἀναγνοὺς καταπλαγείη τὴν ἐπίκρυψιν τῶν ἀποῤῥήτων μυστηρίων, καὶ τῷ μὴ νοοῦντι τὰ γεγραμμένα ἐμφαινομένων; αἱ δὲ τῶν ἀποστόλων ἐπιστολαὶ τίνι τῶν βασανίζειν ἐπισταμένων λόγους δόξαιεν ἂν εἶναι σαφεῖς καὶ εὐχερῶς νοούμεναι· μυρίων ὅσων κἀκεῖ, ὡς δι' ὀπῆς, μεγίστων καὶ πλείστων νοημάτων οὐ βραχεῖαν ἀφορμὴν παρεχόντων; Διόπερ τούτων οὕτως ἐχόντων, καὶ μυρίων ὅσων σφαλλομένων, οὐκ ἀκίνδυνον ἐν τῷ ἀναγινώσκειν εὐχερῶς ἀποφαίνεσθαι νοεῖν τὰ δεόμενα τῆς κλειδὸς τῆς γνώσεως, ἥντινα ὁ σωτὴρ φησιν εἶναι παρὰ τοῖς

[1]) Cfr. 1 Cor. II, 12. 13. coll. 16.

νομικοῖς· καὶ ἀπαγγελλέτωσαν οἱ μὴ βουλόμενοι παρὰ τοῖς πρὸ τῆς ἐπιδημίας τοῦ Χριστοῦ τὴν ἀλήθειαν τυγχάνειν, πῶς ἡ τῆς γνώσεως κλεὶς ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ λέγεται παρ' ἐκείνοις τυγχάνειν, τοῖς, ὥς φασιν αὐτοὶ, μὴ ἔχουσι βίβλους περιεχούσας τὰ ἀπόῤῥητα τῆς γνώσεως, καὶ παντελῆ μυστήρια. Ἔχει γὰρ οὕτως ἡ λέξις· »οὐαὶ[1]) ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.«

11. Ἡ τοίνυν φαινομένη ἡμῖν ὁδὸς τοῦ πῶς δεῖ ἐντυγχάνειν ταῖς γραφαῖς, καὶ τὸν νοῦν αὐτῶν ἐκλαμβάνειν, ἐστὶ τοιαύτη, ἀπ' αὐτῶν τῶν λογίων ἐξιχνευομένη. Παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν ταῖς Παροιμίαις εὑρίσκομεν τοιοῦτό τι προστασσόμενον περὶ τῶν γεγραμμένων θείων δογμάτων· »καὶ[2]) σὺ δὲ ἀπόγραψαι αὐτὰ τρισσῶς ἐν βουλῇ καὶ γνώσει, τοῦ ἀποκρίνασθαι λόγους ἀληθείας τοῖς προβαλλομένοις σοι.« Οὐκοῦν τρισσῶς ἀπογράφεσθαι δεῖ εἰς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν τὰ τῶν ἁγίων γραμμάτων νοήματα· ἵνα ὁ μὲν ἁπλούστερος οἰκοδομῆται ἀπὸ τῆς οἱονεὶ σαρκὸς τῆς γραφῆς, οὕτως ὀνομαζόντων ἡμῶν τὴν πρόχειρον ἐκδοχήν· ὁ δὲ ἐπὶ ποσὸν ἀναβεβηκὼς, ἀπὸ τῆς ὡσπερεὶ ψυχῆς αὐτῆς· ὁ δὲ τέλειος, καὶ ὅμοιος τοῖς παρὰ τῷ ἀποστόλῳ λεγομένοις· »σοφίαν[3]) δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων· ἀλλὰ λαλοῦμεν θεοῦ σοφίαν ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν·« ἀπὸ τοῦ πνευματικοῦ νόμου, σκιὰν ἔχοντος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν. Ὥσπερ γὰρ ὁ ἄνθρωπος συνέστηκεν ἐκ σώματος, καὶ ψυχῆς, καὶ πνεύματος· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ οἰκονομηθεῖσα ὑπὸ τοῦ

---

[1]) Cfr. Luc. XI, 52. [2]) Cfr. Prov. XXII, 20. 21.
[3]) Cfr. I Cor. II, 6. 7.

θεοῦ εἰς ἀνθρώπων σωτηρίαν δοθῆναι γραφή. Διὰ τοῦτο ἡμεῖς καὶ τὸ ἐν τῷ ὑπό τινων καταφρονουμένῳ βιβλίῳ, τῷ Ποιμένι, περὶ τοῦ προστάσσεσθαι τὸν Ἑρμᾶν δύο γράψαι βιβλία, καὶ μετὰ ταῦτα αὐτὸν ἀναγγέλλειν τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας, ἃ μεμάθηκεν ὑπὸ τοῦ πνεύματος, οὕτω διηγούμεθα. Ἔστι δὲ ἡ λέξις αὕτη· »Γράψεις[1]) δύο βιβλία, καὶ δώσεις ἓν Κλήμεντι, καὶ ἓν Γραπτῇ. Καὶ Γραπτὴ μὲν νουθετήσει τὰς χήρας, καὶ τοὺς ὀρφανούς· Κλήμης δὲ πέμψει εἰς τὰς ἔξω πόλεις· σὺ δὲ ἀναγγελεῖς τοῖς πρεσβυτέροις τῆς ἐκκλησίας.« Γραπτὴ μὲν γὰρ, ἡ νουθετοῦσα τὰς χήρας, καὶ τοὺς ὀρφανοὺς, αὐτὸ ψιλόν ἐστι τὸ γράμμα, νουθετοῦν τοὺς παῖδας τὰς ψυχὰς, καὶ μηδέπω πατέρα θεὸν ἐπιγράψασθαι δυναμένους, καὶ διὰ τοῦτο ὀρφανοὺς καλουμένους· νουθετοῦν δὲ καὶ τὰς μηκέτι μὲν τῷ παρανόμῳ νυμφίῳ χρωμένας, χηρευούσας δὲ τῷ μηδέπω ἀξίας αὐτὰς τοῦ νυμφίου γεγονέναι. Κλήμης δὲ, ὁ ἤδη τοῦ γράμματος ἐξιστάμενος, εἰς τὰς ἔξω πόλεις λέγεται πέμπειν τὰ λεγόμενα, ὡς εἰ λέγοιμεν τὰς ἔξω τῶν σωματικῶν, καὶ τῶν κάτω νοημάτων τυγχανούσας ψυχάς· οὐκέτι δὲ διὰ γραμμάτων, ἀλλὰ διὰ ζώντων λόγων, αὐτὸς ὁ μαθητὴς τοῦ πνεύματος προστάσσεται ἀναγγέλλειν τοῖς τῆς πάσης τοῦ θεοῦ ἐκκλησίας πρεσβυτέροις πεπολιωμένοις ὑπὸ φρονήσεως.

12. Ἀλλ᾽ ἐπεί εἰσί τινες γραφαὶ τὸ σωματικὸν οὐδαμῶς ἔχουσαι, ὡς ἐν τοῖς ἑξῆς δείξομεν, ἔστιν ὅπου οἱονεὶ τὴν ψυχὴν καὶ τὸ πνεῦμα τῆς γραφῆς μόνα χρὴ ζητεῖν. Καὶ τάχα διὰ τοῦτο αἱ ἐπὶ καθαρισμῷ τῶν Ἰουδαίων ὑδρίαι κεῖσθαι λεγόμεναι, ὡς ἐν τῷ κατὰ Ἰωάννην[2]) εὐαγγελίῳ ἀνέγνωμεν, χωροῦσιν ἀνὰ μετρητὰς δύο ἢ τρεῖς· αἰνισσομένου τοῦ λόγου

---

[1]) Cfr. Hermae pastor. vision. II. mandat. 4.

[2]) Cfr. ev. Joann. II, 6.

περὶ τῶν παρὰ τῷ ἀποστόλῳ[1]) ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων, ὡς ἄρα οὗτοι καθαρίζονται διὰ τοῦ λόγου τῶν γραφῶν, ὅπου μὲν δύο μετρητὰς, τὸν, ἵν' οὕτως εἴπω, ψυχικὸν, καὶ τὸν πνευματικὸν λόγον χωρούντων· ὅπου δὲ τρεῖς, ἐπεί τινες ἔχουσι πρὸς τοῖς προειρημένοις καὶ τὸ σωματικὸν οἰκοδομῆσαι δυνάμενον. Ἓξ δὲ ὑδρίαι εὐλόγως εἰσὶ τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ καθαριζομένοις, γενομένῳ ἐν ἓξ ἡμέραις ἀριθμῷ τελείῳ.

Ἀπὸ μὲν οὖν τῆς πρώτης ἐκδοχῆς καὶ κατὰ τοῦτο ὠφελούσης, ὅτι ἔστιν ὄνασθαι, μαρτυρεῖ τὰ πλήθη τῶν γνησίως καὶ ἁπλούστερον πεπιστευκότων· τῆς δὲ ὡς ἂν εἰς ψυχὴν ἀναγομένης διηγήσεως, παράδειγμα τὸ παρὰ τῷ Παύλῳ ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορινθίους κείμενον. »Γέγραπται[2]) γὰρ, φησίν· οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα.« Ἔπειτα διηγούμενος τοῦτον τὸν νόμον, ἐπιφέρει· »μὴ[3]) τῶν βοῶν μέλει τῷ θεῷ; ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη, ὅτι ὀφείλει ἐπ' ἐλπίδι ὁ ἀροτριῶν ἀροτριᾷν, καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν.« Καὶ πλεῖσται δὲ περιφερόμεναι τοῖς πλήθεσιν ἁρμόζουσαι ἑρμηνεῖαι, καὶ οἰκοδομοῦσαι τοὺς ὑψηλοτέρων ἀκούειν μὴ δυναμένους, τὸν αὐτόν πως ἔχουσι χαρακτῆρα.

13. Πνευματικὴ δὲ διήγησις τῷ δυναμένῳ ἀποδεῖξαι, ποίων ἐπουρανίων ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ οἱ κατὰ σάρκα Ἰουδαῖοι ἐλάτρευον, καὶ τίνων μελλόντων ἀγαθῶν ὁ νόμος ἔχει σκιάν. Καὶ ἁπαξαπλῶς ἐπὶ πάντων, κατὰ τὴν ἀποστολικὴν ἐπαγγελίαν, ζητητέον »σοφίαν[4]) ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀποκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν« τῶν δικαίων, ἣν »οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε.«

---

[1]) Cfr. Rom. II, 29.
[2]) Cfr. I Cor. IX, 9. coll. Deut. XXV, 4.
[3]) Cfr. I Cor. IX, 9. 10.
[4]) Cfr. I Cor. II, 6. 7. 8.

Φησὶ δέ που ὁ αὐτὸς ἀπόστολος, χρησάμενός τισι ῥητοῖς ἀπὸ τῆς Ἐξόδου καὶ τῶν Ἀριθμῶν, ὅτι »ταῦτα[1]) τυπικῶς συνέβαινεν ἐκείνοις· ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντηκε.« Καὶ ἀφορμὰς δίδωσι τοῦ τίνων ἐκεῖνα τύποι ἐτύγχανον, λέγων· »ἔπινον[2]) γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.« Καὶ τὰ περὶ τῆς σκηνῆς δὲ ἐν ἑτέρᾳ ἐπιστολῇ ὑπογράφων, ἐχρήσατο τῷ· »ποιήσεις[3]) πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.« Ἀλλὰ μὴν καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ, οἱονεὶ ὀνειδίζων τοῖς ἀναγινώσκειν νομίζουσι τὸν νόμον, καὶ μὴ συνιεῖσιν αὐτὸν, μὴ συνιέναι κρίνων ἐκείνους, ὅσοι μὴ ἀλληγορίας ἐν τοῖς γεγραμμένοις εἶναι νομίζουσι· »λέγετέ[4]) μοι, φησὶν, οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; Γέγραπται γὰρ, ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα. Αὗται γάρ εἰσιν αἱ δύο διαθῆκαι,« καὶ τὰ ἑξῆς. Παρατηρητέον γὰρ ἕκαστον τῶν εἰρημένων ὑπ' αὐτοῦ, ὅτι φησίν· »οἱ[5]) ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι·« οὐχ· »οἱ ὑπὸ τὸν νόμον ὄντες,« καί· »τὸν[6]) νόμον οὐκ ἀκούετε;« τοῦ ἀκούειν ἐν τῷ νοεῖν καὶ γινώσκειν κρινομένου. Καὶ ἐν τῇ πρὸς Κολασσαεῖς δὲ ἐπιστολῇ, διὰ βραχέων τὸ βούλημα τῆς πάσης ἐπιτεμνόμενος νομοθεσίας φησί· »μὴ[7]) οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει καὶ

---

[1]) Cfr. I Cor. X, 11.
[2]) Cfr. I Cor. X, 4.
[3]) Cfr. Hebr. VIII, 5. coll. Exod. XXV, 40.
[4]) Cfr. Gal. IV, 21—24.
[5]) Gal. IV, 21. [6]) Gal. IV, 21.
[7]) Cfr. Coloss. II, 16. 17.

ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων· ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων.« Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους, περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς διαλεγόμενος, γράφει· »οἵτινες [1]) ὑποδείγμασι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων.« Ἀλλ' εἰκὸς διὰ ταῦτα περὶ μὲν τῶν πέντε Μωσέως ἐπιγεγραμμένων βιβλίων, μὴ ἂν διστάξαι τοὺς τὸν ἀπόστολον ἅπαξ ὡς θεῖον ἄνδρα προσιεμένους· περὶ δὲ τῆς λοιπῆς ἱστορίας βούλεσθε μανθάνειν, εἰ κἀκείνη τυπικῶς συνέβαινε; Παρατηρητέον ἐκ τῆς πρὸς Ῥωμαίους τό· »κατέλιπον [2]) ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ·« κείμενον ἐν τῇ τρίτῃ τῶν Βασιλειῶν, ὅτι ὁ Παῦλος εἴληφεν ἀντὶ τῶν κατ' ἐκλογὴν Ἰσραηλιτῶν, τῷ μὴ μόνον τὰ ἔθνη ὠφελεῖσθαι ἀπὸ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας, ἀλλὰ καί τινας τῶν ἀπὸ τοῦ θείου γένους.

14. Τούτων οὕτως ἐχόντων τοὺς φαινομένους ἡμῖν χαρακτῆρας τῆς νοήσεως τῶν γραφῶν ὑποτυπωτέον. Καὶ πρῶτόν γε τοῦτο ὑποδεικτέον, ὅτι ὁ σκοπὸς τῷ φωτίζοντι πνεύματι, προνοίᾳ θεοῦ, διὰ τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν λόγου τοὺς διακόνους τῆς ἀληθείας, προφήτας καὶ ἀποστόλους, ἦν προηγουμένως μὲν ὁ περὶ τῶν ἀποῤῥήτων μυστηρίων τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους πραγμάτων· — ἀνθρώπους δὲ νῦν λέγω τὰς χρωμένας ψυχὰς σώμασιν —· ἵν' ὁ δυνάμενος διδαχθῆναι ἐρευνήσας, καὶ τοῖς βάθεσι τοῦ νοῦ διὰ τῶν λέξεων ἑαυτὸν ἐπιδοὺς, κοινωνὸς τῶν ὅλων τῆς βουλῆς αὐτοῦ γένηται δογμάτων. Εἰς δὲ τὰ περὶ τῶν ψυχῶν, οὐκ ἄλλως δυναμένων τῆς τελειότητος τυχεῖν χωρὶς τῆς πλουσίας καὶ σοφῆς περὶ θεοῦ ἀληθείας, τὰ περὶ θεοῦ ἀναγκαίως ὡς προηγούμενα τέτακται, καὶ τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ· ποίας ἐστὶ φύσεως, καὶ τίνα τρόπον υἱὸς

---

[1]) Cfr. Hebr. VIII, 5.

[2]) Cfr. Rom. XI, 4. coll. I Regg. XIX, 18. (III Regg.)

τυγχάνει θεοῦ, καὶ τίνες αἱ αἰτίαι τοῦ μέχρι σαρκὸς ἀνθρωπίνης αὐτὸν καταβεβηκέναι, καὶ πάντη ἄνθρωπον ἀνειληφέναι· τίς τε καὶ ἡ τούτου ἐνέργεια, καὶ εἰς τίνας καὶ πότε γινομένη. Ἀναγκαίως δὲ ὡς περὶ συγγενῶν καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν θειοτέρων τε καὶ ἐκπεπτωκότων τῆς μακαριότητος, καὶ τῶν αἰτίων τῆς τούτων ἐκπτώσεως, ἐχρῆν εἰς τοὺς λόγους ἀνειλῆφθαι τῆς θείας διδασκαλίας, καὶ περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ψυχῶν, καὶ πόθεν αἱ διαφοραὶ αὗται ἐληλύθασι, τίς τε ὁ κόσμος, καὶ διὰ τί ὑπέστη. Ἔτι δὲ πόθεν ἡ κακία τοσαύτη καὶ τηλικαύτη ἐστὶν ἐπὶ γῆς, καὶ εἰ μὴ μόνον ἐπὶ γῆς, ἀλλὰ καὶ ἀλλαχοῦ, ἀναγκαῖον ἡμᾶς μαθεῖν.

Τούτων δὴ καὶ τῶν παραπλησίων προκειμένων τῷ φωτίζοντι πνεύματι τὰς τῶν ἁγίων ὑπηρετῶν τῆς ἀληθείας ψυχάς· δεύτερος ἦν σκοπὸς, διὰ τοὺς μὴ δυναμένους τὸν κάματον ἐνεγκεῖν ὑπὲρ τοῦ τὰ τηλικαῦτα εὑρεῖν, τὸ κρύψαι τὸν περὶ τῶν προειρημένων λόγον ἐν λέξεσιν ἐμφαινούσαις διήγησιν περιέχουσαν ἀπαγγελίαν τὴν περὶ τῶν αἰσθητῶν δημιουργημάτων, καὶ ἀνθρώπου κτίσεως, καὶ τῶν ἐκ τῶν πρώτων κατὰ διαδοχὴν μέχρι πολλῶν γεγενημένων· καὶ ἄλλαις ἱστορίαις, ἀπαγγελλούσαις δικαίων πράξεις, καὶ τῶν αὐτῶν τούτων ποτὲ γενόμενα ἁμαρτήματα ὡς ἀνθρώπων, καὶ ἀνόμων, καὶ ἀσεβῶν πονηρίας, καὶ ἀκολασίας, καὶ πλεονεξίας. Παραδοξότατα δὲ, διὰ ἱστορίας τῆς περὶ πολέμων, καὶ νενικηκότων καὶ νενικημένων, τινὰ τῶν ἀποῤῥήτων τοῖς ταῦτα βασανίζειν δυναμένοις σαφηνίζεται. Καὶ ἔτι θαυμασιώτερον, διὰ γραπτῆς νομοθεσίας οἱ τῆς ἀληθείας νόμοι προφητεύονται· μετὰ ἀληθῶς πρεπούσης θεοῦ σοφίᾳ δυνάμεως πάντων τούτων εἱρμῷ ἀναγεγραμμένων. Προέκειτο γὰρ καὶ τὸ ἔνδυμα τῶν πνευματικῶν, λέγω δὲ τὸ σωματικὸν τῶν γραφῶν, ἐν πολλοῖς ποιῆσαι οὐκ ἀνωφελὲς, δυνάμενόν τε τοὺς πολλοὺς, ὡς χωροῦσι, βελτιοῦν.

15. Ἀλλ' ἐπεὶ [1]) εἴπερ δι' ὅλων σαφῶς τὸ τῆς νομοθεσίας χρήσιμον αὐτόθεν ἐφαίνετο, καὶ τὸ τῆς ἱστορίας ἀκόλουθον καὶ γλαφυρὸν, ἠπιστήσαμεν ἂν ἄλλο τι παρὰ τὸ πρόχειρον νοεῖσθαι δύνασθαι, ἐν ταῖς γραφαῖς· ᾠκονόμησέ τινα οἱονεὶ σκάνδαλα καὶ προσκόμματα καὶ ἀδύνατα διὰ μέσου ἐγκαταταχθῆναι τῷ νόμῳ, καὶ τῇ ἱστορίᾳ, ὁ τοῦ θεοῦ λόγος· ἵνα μὴ πάντη ὑπὸ τῆς λέξεως ἑλκόμενοι τὸ ἀγωγὸν ἄκρατον ἐχούσης, ἤτοι ὡς μηδὲν ἄξιον θεοῦ μανθάνοντες, τέλεον ἀποστῶμεν τῶν δογμάτων, ἢ μὴ κινούμενοι ἀπὸ τοῦ γράμματος, μηδὲν θειότερον μάθωμεν. Χρὴ δὲ καὶ τοῦτο εἰδέναι, ὅτι τοῦ προηγουμένου σκοποῦ τυγχάνοντος τὸν ἐν τοῖς πνευματικοῖς εἱρμὸν ἀπαγγεῖλαι γεγενημένοις καὶ πρακτέοις· ὅπου μὲν εὗρε γενόμενα κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ λόγος ἐφαρμόσαι δυνάμενα τοῖς μυστικοῖς τούτοις, ἐχρήσατο ἀποκρύπτων ἀπὸ τῶν πολλῶν τὸν βαθύτερον νοῦν· ὅπου δὲ, ἐν τῇ διηγήσει τῆς περὶ τῶν νοητῶν ἀκολουθίας, οὐχ εἵπετο ἡ τῶνδέ τινων πρᾶξις ἡ προαναγεγραμμένη διὰ τὰ μυστικώτερα, συνύφηνεν ἡ γραφὴ τῇ ἱστορίᾳ τὸ μὴ γενόμενον· πὴ μὲν μὴ δυνατὸν γενέσθαι, πὴ δὲ δυνατὸν μὲν γενέσθαι, οὐ μὴν γεγενημένον. Καὶ ἔσθ' ὅτε μὲν ὀλίγαι λέξεις παρεμβεβλημέναι εἰσὶ, κατὰ τὸ σῶμα οὐκ ἀληθευόμεναι, ἔσθ' ὅτε δὲ πλείους. Τὸ δὲ ἀνάλογον καὶ ἐπὶ τῆς νομοθεσίας ἐκληπτέον, ἐν ᾗ ἐστι πολλάκις εὑρεῖν καὶ τὸ αὐτόθεν χρήσιμον, πρὸς τοὺς καιροὺς τῆς νομοθεσίας ἁρμόζον· ἐνίοτε δὲ χρήσιμος λόγος οὐκ ἐμφαίνεται. Καὶ ἄλλοτε καὶ ἀδύνατα νομοθετεῖται, διὰ τοὺς ἐντρεχεστέρους καὶ ζητητικωτέρους· ἵνα τῇ βασάνῳ τῆς ἐξετάσεως τῶν γεγραμμένων ἐπιδιδόντες ἑαυτοὺς, πεῖσμα ἀξιόλογον λάβωσι περὶ [2]) τοῦ δεῖν τοῦ θεοῦ ἄξιον νοῦν εἰς τὰ τοιαῦτα ζητεῖν.

---

[1]) Cfr. Origenianor. lib. II. quaest. XIII.

[2]) Verba: *περὶ τοῦ δεῖν τοῦ θεοῦ ἄξιον νοῦν εἰς*

16. *Οὐ μόνον δὲ περὶ τῶν πρὸ τῆς παρουσίας ταῦτα τὸ πνεῦμα ᾠκονόμησεν, ἀλλ' ἅτε τὸ αὐτὸ τυγχάνον καὶ ἀπὸ τοῦ ἑνὸς θεοῦ, τὸ ὅμοιον καὶ ἐπὶ τῶν εὐαγγελίων πεποίηκε, καὶ ἐπὶ τῶν ἀποστόλων· οὐδὲ τούτων πάντη ἄκρατον τὴν ἱστορίαν τῶν προσυφασμένων κατὰ τὸ σωματικὸν ἐχόντων, μὴ γεγενημένων· οὐδὲ τὴν νομοθεσίαν καὶ τὰς ἐντολὰς πάντως τὸ εὔλογον ἐμφαίνοντα. Τίς γοῦν νοῦν ἔχων οἰήσεται*[1]) *πρώτην, καὶ δευτέραν, καὶ τρίτην ἡμέραν, ἑσπέραν τε καὶ πρωΐαν, χωρὶς ἡλίου γεγονέναι, καὶ σελήνης, καὶ ἄστρων; τὴν δὲ οἱονεὶ πρώτην καὶ χωρὶς οὐρανοῦ; Τίς δ' οὕτως ἠλίθιος, ὡς οἰηθῆναι τρόπον ἀνθρώπου γεωργοῦ τὸν θεὸν πεφυτευκέναι*[2]) *παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολὰς, καὶ ξύλον*[3]) *ζωῆς ἐν αὐτῷ πεποιηκέναι ὁρατὸν καὶ αἰσθητὸν, ὥστε διὰ τῶν σωματικῶν ὀδόντων γευσάμενον τοῦ καρποῦ, τὸ ζῆν ἀναλαμβάνειν· καὶ πάλιν καλοῦ καὶ πονηροῦ μετέχειν τινὰ παρὰ τὸ μεμασῆσθαι τὸ ἀπὸ τοῦδε τοῦ ξύλου λαμβανόμενον; Ἐὰν δὲ καὶ ὁ θεὸς*[4]) *τὸ δειλινὸν ἐν τῷ παραδείσῳ περιπατεῖν λέγηται, καὶ ὁ Ἀδὰμ ὑπὸ τὸ ξύλον κρύπτεσθαι· οὐκ οἶμαι διστάζειν τινὰ περὶ τοῦ αὐτὰ τροπικῶς διὰ δοκούσης ἱστορίας, καὶ οὐ σωματικῶς γεγενημένης, μηνύειν τινὰ μυστήρια. Ἀλλὰ καὶ Κάϊν*[5]) *ἐξερχόμενος ἀπὸ προσώπου τοῦ θεοῦ, σαφῶς τοῖς ἐπιστήσασι φαίνεται κινεῖν τὸν ἐντυγχάνοντα ζητεῖν, τί πρόσωπον θεοῦ, καὶ τί ἐξέρχεσθαί τινα ἀπ'*

τὰ τοιαῦτα ζητεῖν, in edd. Tarini et Spenceri, interpunctione plena post *λάβωσι* praemissa, tituli loco iis, quae subsequuntur, superscripta sunt.

[1]) Justinian. in ep. ad Mennam Patriarch. Constant. (Mansi ampliss. collect. Concilior. Tom. IX.) pag. 533. *ὁρίσεται*. — Cfr. Origenianor. lib. II. quaest. VIII. num. 6., quaest. XI. num. 12., et quaest. XIII. num. 2. coll. ed. Redep. pag. 66. num. 25.

[2]) Cfr. Gen. II, 8. [3]) Cfr. Gen. II, 9.

[4]) Cfr. Gen. III, 8. [5]) Cfr. Gen. IV, 16.

αὐτοῦ. Καὶ τί δεῖ πλείω λέγειν, τῶν μὴ πάνυ ἀμβλέων μυρία ὅσα τοιαῦτα δυναμένων συναγαγεῖν, γεγραμμένα μὲν ὡς γεγονότα, οὐ γεγενημένα δὲ κατὰ τὴν λέξιν; Ἀλλὰ καὶ τὰ εὐαγγέλια δὲ τοῦ αὐτοῦ εἴδους τῶν λόγων πεπλήρωται· εἰς ὑψηλὸν[1]) ὄρος τὸν Ἰησοῦν ἀναβιβάζοντος τοῦ διαβόλου, ἵν' ἐκεῖθεν αὐτῷ δείξῃ τοῦ παντὸς κόσμου τὰς βασιλείας, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν. Τίς γὰρ οὐκ ἂν τῶν μὴ παρέργως ἀναγινωσκόντων τὰ τοιαῦτα, καταγινώσκοι τῶν οἰομένων τῷ τῆς σαρκὸς ὀφθαλμῷ, δεηθέντι ὕψους ὑπὲρ τοῦ κατανοηθῆναι δύνασθαι τὰ κατωτέρω, καὶ ὑποκείμενα, ἑωρᾶσθαι τὴν Περσῶν, καὶ Σκυθῶν, καὶ Ἰνδῶν, καὶ Παρθυαίων βασιλείαν, καὶ ὡς δοξάζονται παρὰ ἀνθρώποις οἱ βασιλεύοντες; Παραπλησίως δὲ τούτοις καὶ ἄλλα μυρία ἀπὸ τῶν εὐαγγελίων ἔνεστι τὸν ἀκριβοῦντα τηρῆσαι, ὑπὲρ τοῦ συγκαταθέσθαι συνυφαίνεσθαι ταῖς κατὰ τὸ ῥητὸν γεγενημέναις ἱστορίαις, ἕτερα μὴ συμβεβηκότα.

17. Ἐὰν δὲ καὶ ἐπὶ τὴν νομοθεσίαν ἔλθωμεν τὴν Μωσέως, πολλοὶ τῶν νόμων, τῷ ὅσον ἐπὶ τῷ καθ' ἑαυτοὺς τηρεῖσθαι, τὸ ἄλογον ἐμφαίνουσιν, ἕτεροι δὲ τὸ ἀδύνατον. Τὸ μὲν ἄλογον, γῦπες[2]) ἐσθίεσθαι ἀπαγορευόμενοι, οὐδενὸς οὐδὲ ἐν τοῖς μεγίστοις λιμοῖς ἐκβιασθέντος ὑπὸ τῆς ἐνδείας ἐπὶ τοῦτο τὸ ζῶον φθάσαι· καὶ ὀκταήμερα παιδία ἀπερίτμητα ἐξολοθρεύεσθαι ἐκ τοῦ γένους αὐτῶν κελευόμενα· δέον, εἰ ὅλως ἐχρῆν τι περὶ τούτων κατὰ τὸ ῥητὸν νενομοθετῆσθαι, τοὺς πατέρας αὐτῶν κελεύεσθαι ἀναιρεῖσθαι, ἢ τοὺς, παρ' οἷς τρέφονται. Νῦν δέ φησιν ἡ γραφή· »ἀπερίτμητος[3]) πᾶς ἄῤῥην, ὃς οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ.« Εἰ δὲ καὶ ἀδύνατα νομοθετούμενα βούλεσθε ἰδεῖν, ἐπισκεψώμεθα

[1]) Cfr. Matth. IV, 8. [2]) Cfr. Levit. XI, 14.
[3]) Cfr. Gen. XVII, 14.

ὅτι τραγέλαφος[1]) μὲν τῶν ἀδυνάτων ὑποστῆναι ζῷον τυγχάνει, ὃν ὡς καθαρὸν κελεύει Μωσῆς ἡμᾶς προσφέρεσθαι· γρὺψ[2]) δὲ οὐχ ἱστόρηταί ποτε ὑποχείριος ἀνθρώπῳ γεγονέναι, ὃν ἀπαγορεύει ἐσθίεσθαι ὁ νομοθέτης. Ἀλλὰ καὶ τὸ διαβόητον σάββατον τῷ ἀκριβοῦντι τό· „καθίσεσθε[3]) ἕκαστος εἰς τοὺς οἴκους ὑμῶν· μηδεὶς ὑμῶν ἐκπορευέσθω ἐκ τοῦ τόπου αὐτοῦ τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ·“ ἀδύνατόν ἐστι κατὰ τὴν λέξιν φυλαχθῆναι· οὐδενὸς ζώου δυναμένου δι᾽ ὅλης καθέζεσθαι τῆς ἡμέρας, καὶ ἀκινητεῖν ἀπὸ τοῦ καθέζεσθαι. Διόπερ τινὰ μὲν οἱ ἐκ περιτομῆς, καὶ ὅσοι θέλουσι πλέον τῆς λέξεως δηλοῦσθαι μηδὲν, οὐδὲ τὴν ἀρχὴν ζητοῦσιν, ὥσπερ τὰ περὶ τραγελάφου, καὶ γρυπὸς,[4]) καὶ γυπὸς, εἴς τινα δὲ φλυαροῦσιν εὑρεσιλογοῦντες, ψυχρὰς παραδόσεις φέροντες, ὥσπερ καὶ περὶ τοῦ σαββάτου, φάσκοντες τόπον ἑκάστῳ εἶναι δισχιλίους πήχεις. Ἄλλοι δὲ, ὧν ἐστι Δοσίθεος[5]) ὁ Σαμαρεὺς, καταγινώσκοντες τῆς τοιαύτης διηγήσεως, οἴονται ἐπὶ τοῦ σχήματος, ου ἂν καταληφθῇ τις ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου, μένειν μέχρις ἑσπέρας. Ἀλλὰ καὶ τὸ μὴ αἴρειν[6]) βάσταγμα ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου, ἀμήχανον· διόπερ εἰς ἀπεραντολογίαν οἱ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλοι ἐληλύθασι, φάσκοντες βάσταγμα μὲν εἶναι τὸ τοιόνδε ὑπόδημα, οὐ μὴν καὶ τὸ τοιόνδε, καὶ τὸ ἥλους ἔχον σανδάλιον, οὐ μὴν καὶ τὸ ἀνήλωτον· καὶ

---

[1]) Cfr. not. textui latin. (Tom. XXI.) apposita coll. ed. Redep. pag. 68. not. 11, 21. et Deut. XIV, 5. Addas Voss. lib. III. de progressu indololatriae cap. 99.

[2]) Cfr. Deut. XIV, 12. coll. Levit. XI, 13.

[3]) Cfr. Exod. XVI, 29. [4]) Cfr. Levit. XI, 13. 14.

[5]) Cfr. lib. I. contra Cels. num. 57. coll. Baron. in Apparatu num. 13., Casaubon. Exercitat. I. ad App., Synesii epist. IV. ad Evoptium, atque ed. Redep. pag. 69. not. 14.

[6]) Cfr. Jerem. XVII, 21.

τὸ οὑτωσὶ ἐπὶ τοῦ ὤμου φορούμενον, οὐ μὴν καὶ ἐπὶ τῶν δύο ὤμων.

18. *Εἰ δὲ καὶ ἐπὶ τὸ εὐαγγέλιον ἐλθόντες τὰ ὅμοια ζητήσαιμεν, τί ἂν εἴη ἀλογώτερον τοῦ· »μηδένα[1]) κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε·« ὅπερ ἐντέλλεσθαι νομίζουσιν οἱ ἀκέραιοι τὸν σωτῆρα τοῖς ἀποστόλοις; Ἀλλὰ καὶ δεξιὰ σιαγὼν τύπτεσθαι λεγομένη,[2]) ἀπιθανωτάτη ἐστί· παντὸς τοῦ τύπτοντος, εἰ μὴ ἄρα πεπονθώς τι παρὰ φύσιν τυγχάνοι, τῇ δεξιᾷ χειρὶ τύπτοντος τὴν ἀριστερὰν σιαγόνα. Ἀδύνατον δὲ ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου ἐστὶ[3]) λαβεῖν δεξιὸν ὀφθαλμὸν σκανδαλίζοντα. Ἵνα γὰρ χαρισώμεθα τὸ δύνασθαι ἐκ τοῦ ὁρᾷν σκανδαλίζεσθαί τινα, πῶς τῶν δύο ὀφθαλμῶν ὁρώντων, τὴν αἰτίαν ἀνενεκτέον ἐπὶ τὸν δεξιόν; Τίς δὲ καὶ καταγνοὺς ἑαυτοῦ ἐν τῷ ἑωρακέναι γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἀναφέρων τὴν αἰτίαν ἐπὶ μόνον τὸν δεξιὸν ὀφθαλμὸν, εὐλόγως ἂν τοῦτον ἀποβάλλοι; Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀπόστολος νομοθετεῖ, λέγων· »περιτετμημένος[4]) τις ἐκλήθη; Μὴ ἐπισπάσθω.« Πρῶτον μὲν ὁ βουλόμενος ὄψεται, ὅτι παρὰ τὴν προκειμένην αὐτῷ ὁμιλίαν ταῦτά φησι. Πῶς γὰρ περὶ γάμου καὶ ἁγνείας νομοθετῶν, οὐ δόξει ταῦτα εἰκῇ παρεμβεβληκέναι; Δεύτερον δὲ τίς ἐρεῖ ἀδικεῖν τὸν, εἰ δυνατὸν,[5]) διὰ τὴν παρὰ τοῖς πολλοῖς νομιζομένην ἀσχημοσύνην ἐπὶ τῷ περιτετμῆσθαι, ἐπιδιδόντα ἑαυτὸν τῷ ἐπισπάσασθαι; Ταῦτα δὲ ἡμῖν πάντα εἴρηται ὑπὲρ τοῦ δεῖξαι, ὅτι σκοπὸς τῇ δωρουμένῃ ἡμῖν θείᾳ δυνάμει τὰς ἱερὰς γραφάς ἐστιν, οὐχὶ τὰ ὑπὸ τῆς λέξεως παριστάμενα μόνα*

---

[1]) Cfr. Luc. X, 4. coll. Matth. X, 11. seqq.

[2]) Cfr. Matth. V, 39. [3]) Cfr. Matth. V, 29.

[4]) Cfr. I Cor. VII, 18.

[5]) Cfr. Hieronym. in Comment. ad Jesaiae cap. LII., Epiphan. libr. de mensuris et ponderibus, Cornel. Cels. lib. VII. cap. 25. coll. ed. Redep. pag. 70. not. 16. et 18. Addas Josephi antiqq. XII, 6.

ἐκλαμβάνειν· ἐνίοτε τούτων, ὅσον ἐπὶ τῷ ῥητῷ, οὐκ ἀληθῶν, ἀλλὰ καὶ ἀλόγων καὶ ἀδυνάτων τυγχανόντων· καὶ ὅτι προσύφανταί τινα τῇ γενομένῃ ἱστορίᾳ, καὶ τῇ κατὰ τὸ ῥητὸν χρησίμων νομοθεσίᾳ.

19. Ἵνα[1]) δὲ μὴ ὑπολάβῃ τις ἡμᾶς ἐπὶ πάντων τοῦτο λέγειν, ὅτι οὐδεμία ἱστορία γέγονεν, ἐπεί τις οὐ γέγονε· καὶ οὐδεμία νομοθεσία κατὰ τὸ ῥητὸν τηρητέα ἐστὶν, ἐπεί τις κατὰ τὴν λέξιν ἄλογος τυγχάνει, ἢ ἀδύνατος· ἢ ὅτι τὰ περὶ τοῦ σωτῆρος γεγραμμένα κατὰ τὸ αἰσθητὸν οὐκ ἀληθεύεται· ἢ ὅτι μηδεμίαν νομοθεσίαν αὐτοῦ καὶ ἐντολὴν φυλακτέον· λεκτέον, ὅτι σαφῶς ἡμῖν παρίσταται περί τινων τὸ τῆς ἱστορίας εἶναι ἀληθές· ὡς ὅτι Ἀβραὰμ ἐν τῷ διπλῷ σπηλαίῳ ἐτάφη[2]) ἐν Χεβρὼμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακὼβ, καὶ ἑκάστου τούτων μία γυνή· καὶ ὅτι Σίκιμα[3]) μερὶς δέδοται τῷ Ἰωσὴφ, καὶ Ἱερουσαλὴμ μητρόπολίς ἐστι τῆς Ἰουδαίας, ἐν ᾗ ᾠκοδόμητο ὑπὸ Σολομῶντος ναὸς θεοῦ, καὶ ἄλλα μυρία. Πολλῷ γὰρ πλείονά ἐστι τὰ κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀληθευόμενα τῶν προσυφανθέντων γυμνῶν πνευματικῶν. Πάλιν τε αὖ τίς οὐκ ἂν εἴποι τὴν λέγουσαν ἐντολήν· »τίμα[4]) τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, ἵνα εὖ σοι γένηται·« χωρὶς πάσης ἀναγωγῆς χρησίμην τυγχάνειν καὶ τηρητέαν γε, καὶ τοῦ ἀποστόλου Παύλου[5]) χρησαμένου ταύτῃ αὐτολεξεί; Τί δὲ δεῖ λέγειν περὶ τοῦ· »οὐ[6]) μοιχεύσεις· οὐ φονεύσεις· οὐ κλέψεις· οὐ ψευδομαρτυρήσεις;« Καὶ πάλιν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ ἐντολαί εἰσι γεγραμμέναι οὐ ζητούμεναι, πότερον αὐτὰς κατὰ τὴν λέξιν τηρητέον, ἢ οὔ· ὡς ἡ

---

[1]) Cfr. ed. Redep. pag. 71. not. 3. coll. Apol. Pamph. (Opp. Orig. Tom. IV. Append.) pag. 35. et 37., Origenianor. lib. II. quaest. XIII. num. 1.

[2]) Cfr. Gen. XXV, 9. 10. coll. XXIII, 19. 20.

[3]) Cfr. Gen. XLVIII, 22. coll. Jos. XXIV, 32.

[4]) Cfr. Exod. XX, 12. [5]) Cfr. Ephes. VI, 2. 3.

[6]) Cfr. Exod. XX, 13—16. coll. Matth. V, 21. 27. 33.

φάσκουσα· „ἐγὼ[1]) δὲ λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ,« καὶ τὰ ἑξῆς. Καί· »ἐγὼ[2]) δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως.« Καὶ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ τὸ ῥητὸν τηρητέον· »νουθετεῖτε[3]) τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους· ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενούντων, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας·« εἰ καὶ παρὰ τοῖς φιλοτιμοτέροις δύναται σώζειν ἕκαστον αὐτῶν, μετὰ τοῦ μὴ ἀθετεῖσθαι τὴν κατὰ τὸ ῥητὸν ἐντολὴν, βάθη θεοῦ σοφίας. Ὁ μέντοι γε ἀκριβὴς ἐπί τινων περιελκυσθήσεται, χωρὶς πολλῆς βασάνου μὴ δυνάμενος ἀποφήνασθαι, πότερον ἥδε ἡ νομιζομένη ἱστορία γέγονε κατὰ τὴν λέξιν, ἢ οὔ· καὶ τῆσδε τῆς νομοθεσίας τὸ ῥητὸν τηρητέον, ἢ οὔ. Διὰ τοῦτο δεῖ ἀκριβῶς τὸν ἐντυγχάνοντα, τηροῦντα τὸ τοῦ σωτῆρος πρόσταγμα τὸ λέγον· »ἐρευνᾶτε[4]) τὰς γραφάς·« ἐπιμελῶς βασανίζειν, πῇ τὸ κατὰ τὴν λέξιν ἀληθές ἐστιν, καὶ πῇ ἀδύνατον, καὶ ὅση δύναμις, ἐξιχνεύειν ἀπὸ τῶν ὁμοίων φωνῶν τὸν πανταχοῦ διεσπαρμένον τῆς γραφῆς νοῦν τοῦ κατὰ τὴν λέξιν ἀδυνάτου.

20. Ἐπεὶ τοίνυν, ὡς σαφὲς ἔσται τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ἀδύνατος μὲν ὁ ὡς πρὸς τὸ ῥητὸν εἱρμὸς, οὐκ ἀδύνατος δὲ, ἀλλὰ καὶ ἀληθὴς ὁ προηγούμενος· ὅλον τὸν νοῦν φιλοτιμητέον καταλαμβάνειν, συνείροντα τὸν περὶ τῶν κατὰ τὴν λέξιν ἀδυνάτων λόγον νοητῶς τοῖς οὐ μόνον οὐκ ἀδυνάτοις, ἀλλὰ καὶ ἀληθέσι κατὰ τὴν ἱστορίαν, συναλληγορουμένοις τοῖς, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει, μὴ γεγενημένοις. Διακείμεθα γὰρ ἡμεῖς περὶ πάσης τῆς θείας γραφῆς, ὅτι πᾶσα μὲν ἔχει τὸ πνευματικὸν, οὐ πᾶσα δὲ τὸ σωματικόν· πολλαχοῦ γὰρ ἐλέγχεται ἀδύνατον ὂν τὸ σωματικόν. Διόπερ πολλὴν προσοχὴν συνεισακτέον τῷ εὐλαβῶς ἐντυγχάνοντι

---

[1]) Cfr. Matth. V, 22. [2]) Matth. V, 34.
[3]) Cfr. I Thess. V, 14. [4]) Ev. Joann. V, 39.

ὡς θείοις γράμμασι ταῖς θείαις βίβλοις· ὧν ὁ χαρακτὴρ τῆς νοήσεως τοιοῦτος ἡμῖν φαίνεται.

Ἔθνος τι ἐπὶ γῆς ἀπαγγέλλουσιν οἱ λόγοι ἐξειλέχθαι τὸν θεὸν, ὃ καλοῦσιν ὀνόμασι πλείοσι. Καλεῖται γὰρ τοῦτο τὸ πᾶν ἔθνος Ἰσραήλ· λέγεται δὲ καὶ Ἰακώβ. Ὅτε δὲ διῄρητο κατὰ τοὺς χρόνους Ἱεροβοὰμ, υἱοῦ Νάβατ, αἱ μὲν ὑπὸ τούτῳ λεγόμεναι φυλαὶ δέκα ὠνομάσθησαν Ἰσραήλ· αἱ δὲ λοιπαὶ δύο καὶ ἡ Λευιτικὴ, ὑπὸ τῶν ἐκ σπέρματος τοῦ Δαυὶδ βασιλευόμεναι, Ἰούδας. Ὁ δὲ σύμπας τόπος, ὅντινα ᾤκουν οἱ ἀπὸ τοῦ ἔθνους, δεδομένος αὐτοῖς ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καλεῖται Ἰουδαία, ἧς μητρόπολις Ἱερουσαλήμ· μητρόπολις δηλονότι πλειόνων πόλεων, ὧν τὰ ὀνόματα πολλαχοῦ μὲν καὶ ἄλλοθι διεσπαρμένως κεῖται, ἐφ' ἓν δὲ κατειλεγμέναι εἰσὶν ἐν Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ.

21. Τούτων οὕτως ἐχόντων, ὑψῶν τὸ διανοητικὸν ἡμῶν ὁ ἀπόστολός φησί που· „βλέπετε[1]) τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα·« ὡς ὄντος τινὸς Ἰσραὴλ κατὰ πνεῦμα. Καὶ ἀλλαχοῦ λέγει· »οὐ[2]) γὰρ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ· οὐδὲ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ.« „Ἀλλ'[3]) οὐδὲ ὁ ἐν τῷ φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ, ἐν σαρκὶ, περιτομή· ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι.« Εἰ γὰρ ἡ κρίσις τοῦ Ἰουδαίου ἐκ τοῦ κρυπτοῦ λαμβάνεται, νοητέον, ὅτι ὥσπερ Ἰουδαίων σωματικόν ἐστι γένος, οὕτω τῶν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίων ἐστί τι ἔθνος, τῆς ψυχῆς τὴν εὐγένειαν ταύτην κατά τινας λόγους ἀποῤῥήτους κεκτημένης. Ἀλλὰ καὶ πολλαὶ προφητεῖαι περὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τοῦ Ἰούδα προφητεύουσι, διηγούμεναι τὰ ἐσόμενα αὐτοῖς. Καὶ οὐ δήπου αἱ τοσαῦται τούτοις γεγραμμέναι ἐπαγγελίαι, ὅσον ἐπὶ τῇ λέξει ταπειναὶ τυγχάνου-

---

[1]) I Cor. X, 18. [2]) Cfr. Rom. IX, 8. 6.
[3]) Cfr. Rom. II, 28. 29.

σαι, καὶ οὐδὲν ἀνάστημα παριστῶσαι, καὶ ἀξίωμα ἐπαγγελίας θεοῦ, οὐχὶ ἀναγωγῆς μυστικῆς δέονται; Εἰ δὲ αἱ ἐπαγγελίαι νοηταί εἰσι δι' αἰσθητῶν ἀπαγγελλόμεναι· καὶ οἷς αἱ ἐπαγγελίαι, οὐ σωματικοί. Καὶ ἵνα μὴ ἐπιδιατρίβωμεν τῷ λόγῳ τῷ περὶ τοῦ ἐν κρυπτῷ Ἰουδαίου, καὶ τοῦ περὶ τοῦ ἔσω ἀνθρώπου Ἰσραηλίτου, καὶ τούτων αὐτάρκων ὄντων τοῖς μὴ ἀκέντροις· ἐπὶ τὸ προκείμενον ἐπανερχόμεθα, καί φαμεν τὸν Ἰακὼβ πατέρα εἶναι τῶν δώδεκα πατριαρχῶν, κἀκείνους τῶν δημάρχων· καὶ ἔτι ἐκείνους τῶν ἑξῆς Ἰσραηλιτῶν. Ἆρ' οὖν οἱ μὲν σωματικοὶ Ἰσραηλῖται τὴν ἀναγωγὴν ἔχουσιν ἐπὶ τοὺς δημάρχους, καὶ οἱ δήμαρχοι πρὸς τοὺς πατριάρχας, οἱ δὲ πατριάρχαι πρὸς τὸν Ἰακὼβ, καὶ τοὺς ἔτι ἀνωτέρω; Οἱ δὲ νοητοὶ Ἰσραηλῖται, ὧν τύπος ἦσαν οἱ σωματικοὶ, οὐχὶ ἐκ δήμων εἰσὶ, τῶν δήμων ἐκ φυλῶν ἐληλυθότων, καὶ τῶν φυλῶν ἀπὸ ἑνός τινος, γένεσιν, οὐ τοιαύτην σωματικὴν ἔχοντος, ἀλλὰ τὴν κρείττονα, γεγεννημένου κἀκείνου ἐκ τοῦ Ἰσαὰκ, καταβεβηκότος κἀκείνου ἐκ τοῦ Ἀβραὰμ, πάντων ἀναγομένων ἐπὶ τὸν Ἀδὰμ, ὃν ὁ ἀπόστολος εἶναί φησι τὸν Χριστόν; Πᾶσα γὰρ ἀρχὴ πατριῶν τῶν ὡς πρὸς τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, κατωτέρω ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ ἤρξατο τοῦ μετὰ τὸν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ πατέρα· οὕτω πατρὸς ὄντος πάσης ψυχῆς, ὡς ὁ Ἀδὰμ πατήρ ἐστι πάντων ἀνθρώπων. Εἰ δὲ καὶ ἡ Εὔα ἐπιτέτευκται τῷ ἀποστόλῳ εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀναγομένη, οὐ θαυμαστὸν τοῦ Κάϊν ἐκ τῆς Εὔας γεγεννημένου, καὶ πάντων τῶν ἑξῆς ἀναγωγὴν ἐχόντων ἐπὶ τὴν Εὔαν, ἐκτυπώματα τῆς ἐκκλησίας τυγχάνειν· πάντων ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας προηγουμένῳ λόγῳ γεγεννημένων.

22. Εἰ δὲ πληκτικά ἐστι τὰ περὶ τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τῶν φυλῶν, καὶ τῶν δήμων αὐτοῦ ἡμῖν εἰρημένα, ἐπὰν φάσκῃ ὁ σωτήρ· »οὐκ[1]) ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρό-

---

[1]) Matth. XV, 24.

βατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ·« οὐκ ἐκλαμβάνομεν ταῦτα ὡς οἱ πτωχοὶ τῇ διανοίᾳ Ἐβιωναῖοι,[1]) τῆς πτωχείας τῆς διανοίας ἐπώνυμοι· — ἐβίων γὰρ ὁ πτωχὸς παρ' Ἑβραίοις ὀνομάζεται· — ὥστε ὑπολαβεῖν ἐπὶ τοὺς σαρκίνους Ἰσραηλίτας προηγουμένως τὸν Χριστὸν ἐπιδεδημηκέναι. „Οὐ[2]) γὰρ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ.« Πάλιν ὁ ἀπόστολος περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ τοιαῦτά τινα διδάσκει, ὅτι »ἡ[3]) ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν.« Καὶ ἐν ἄλλῃ ἐπιστολῇ· »ἀλλὰ[4]) προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει, ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς.« Εἰ τοίνυν ἐστὶν ἐν ψυχῶν γένει ὁ Ἰσραὴλ, καὶ ἐν οὐρανῷ τις πόλις Ἱερουσαλήμ· ἀκολουθεῖ τὰς πόλεις Ἰσραὴλ μητροπόλει χρῆσθαι τῇ ἐν οὐρανοῖς Ἱερουσαλὴμ, ἀκολούθως τῇ πάσῃ Ἰουδαίᾳ. Ὅσα τοιγαροῦν προφητεύεται περὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ λέγεται περὶ[5]) αὐτῆς, εἰ Παύλου ὡς θεοῦ ἀκούωμεν καὶ σοφίαν φθεγγομένου, περὶ τῆς ἐπουρανίου πόλεως, καὶ παντὸς τοῦ τόπου τοῦ περιεκτικοῦ τῶν πόλεων τῆς ἁγίας γῆς, νοητέον τὰς γραφὰς ἀπαγγέλλειν. Τάχα γὰρ ὁ σωτὴρ ἐπ' ἐκείνας ἡμᾶς ἀνάγων τὰς πόλεις, τοῖς εὐδοκιμήσασιν ἐν τῷ τὰς μνᾶς καλῶς ᾠκονομηκέναι, ἐπιστασίαν δίδωσι πέντε ἢ δέκα πόλεων. Εἰ τοίνυν αἱ προφητεῖαι αἱ

---

[1]) Cfr. lib. II. contra Cels. num. 1. (edd. Spenc.) pag. 56., ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 134., lib. V. contra Cels. num. 61. (edd. Spenc.) pag. 272., ed. nostr. Tom. XIX. pag. 283., ibid. num. 65. (edd. Spenc.) pag. 274., ed. nostr. Tom. XIX. pag. 295. coll. Neandr. hist. eccles. Tom. I. pag. 404., ed. Redep. pag. 75. not. 23.

[2]) Rom. IX, 8. [3]) Cfr. Gal. IV, 26.

[4]) Cfr. Hebr. XII, 22. 23.

[5]) Cfr. ed. Redep. pag. 76. not. 8. coll. Origenianor. lib. II. quaest. XI. num. 11.

περὶ Ἰουδαίας, καὶ περὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ Ἰσραὴλ, καὶ Ἰούδα, καὶ Ἰακὼβ, μὴ σαρκίνως ἡμῶν ἐκλαμβανόντων ταῦτα, μυστήρια τοιάδε τινὰ ὑποβάλλουσιν, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὰς προφητείας τὰς περὶ Αἰγύπτου, καὶ Αἰγυπτίων, καὶ Βαβυλῶνος καὶ Βαβυλωνίων, καὶ Τύρου καὶ Τυρίων, καὶ Σιδῶνος καὶ Σιδωνίων, ἢ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, μὴ μόνον περὶ τῶν σωματικῶν τούτων Αἰγυπτίων, καὶ Βαβυλωνίων, καὶ Τυρίων, καὶ Σιδωνίων προφητεύειν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν νοητῶν. Εἰ γὰρ Ἰσραηλῖται νοητοὶ, ἀκόλουθον καὶ Αἰγυπτίους εἶναι καὶ Βαβυλωνίους νοητούς. Οὐδὲ γὰρ πάνυ ἁρμόζει τὰ ἐν τῷ Ἰεζεχιὴλ[1]) λεγόμενα περὶ Φαραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, ἀνθρώπου τινὸς ἄρξαντος ἢ ἄρξοντος τῆς Αἰγύπτου λέγεσθαι, ὡς δῆλον ἔσται τοῖς παρατηρουμένοις. Ὁμοίως τὰ περὶ τοῦ ἄρχοντος Τύρου,[2]) οὐ δύναται νοεῖσθαι περί τινος ἀνθρώπου ἄρξαντος τῆς Τύρου. Καὶ τὰ περὶ τοῦ Ναβουχοδονόσορ πολλαχοῦ λεγόμενα, καὶ μάλιστα ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ,[3]) οὐχ οἷόν τε ἐκλαβεῖν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἐκείνου. Οὔτε γὰρ ἐξέπεσεν[4]) ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὔτε ἑωσφόρος ἦν, οὐδὲ πρωῒ ἀνέτελλεν ἐπὶ τὴν γῆν ὁ Ναβουχοδονόσορ ὁ ἄνθρωπος. Οὐ μὴν οὐδὲ τὰ λεγόμενα ἐν τῷ Ἰεζεχιὴλ[5]) περὶ Αἰγύπτου, ὡς τεσσαράκοντα ἔτεσιν ἐρημωθησομένης ποτὲ, ὥστε πόδα ἀνθρώπου μὴ εὑρεθῆναι ἐκεῖ, καὶ ὡς ἐπὶ τοσοῦτον πολεμηθησομένης ποτὲ, ὥστε τὸ αἷμα δι' ὅλης αὐτῆς γενέσθαι μέχρι τῶν γονάτων· νοῦν τις ἔχων ἐκλήψεται περὶ τῆς παρακειμένης Αἰγύπτου τοῖς τὰ σώματα ὑπὸ ἡλίου μεμελασμένοις Αἰθίοψι.[6])

---

[1]) Cfr. Ezech. XXIX—XXXII.

[2]) Cfr. Ezech. XXVI—XXVIII.

[3]) Cfr. Jesai. XIV. [4]) Cfr. Jesai. XIV, 12.

[5]) Cfr. Ezech. XXVI—XXXII.

[6]) Pauca abhinc praeterierunt Philocaliae editores

23. Τάχα[1]) δὲ ὥσπερ οἱ ἐντεῦθεν κατὰ τὸν κοινὸν θάνατον ἀποθνήσκοντες, ἐκ τῶν ἐνταῦθα πεπραγμένων οἰκονομοῦνται, εἰ κριθεῖεν ἄξιοι τοῦ καλουμένου χωρίου ᾅδου,[2]) τόπων διαφόρων τυγχάνειν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτημάτων· οὕτως οἱ ἐκεῖθεν, ἵν' οὕτως εἴπω, ἀποθνήσκοντες εἰς τὸν ᾅδην τοῦτον καταβαίνουσι, κρινόμενοι ἄξιοι τῶν τοῦ παντὸς περιγείου τόπου διαφόρων οἰκητηρίων βελτιόνων, ἢ χειρόνων· καὶ παρὰ τοῖσδε, ἢ τοῖσδε τοῖς πατράσιν· ὡς δύνασθαί ποτε Ἰσραηλίτην πεσεῖν ἐς Σκύθας, καὶ Αἰγύπτιον εἰς τὴν Ἰουδαίαν κατελθεῖν. Πλὴν ὁ σωτὴρ συναγαγεῖν ἦλθε[3]) τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. Καὶ πολλῶν ἀπὸ τοῦ Ἰσραὴλ μὴ εἰξάντων τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ· οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν καλοῦνται.[4])

. . . . . Κέκρυπται δὲ, ὡς ἡγούμεθα, ἐν ταῖς ἱστορίαις ταῦτα. Καὶ γὰρ »ἡ[5]) βασιλεία τῶν οὐρανῶν ὁμοία ἐστὶ θησαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν ἄνθρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ τῆς χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει, καὶ πάντα ὅσα ἔχει πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον.« Ἐπιστήσωμεν οὖν, εἰ μὴ τὸ βλεπόμενον τῆς γραφῆς, καὶ τὸ ἐπιπόλαιον αὐτῆς, καὶ πρόχειρον, ὁ πᾶς ἐστιν ἀγρὸς πλήρης παντοδαπῶν τυγχάνων φυτῶν· τὰ δὲ ἐναποκείμενα, καὶ οὐ πᾶσιν ὁρώμενα, ἀλλ' ὡσπερεὶ ὑπὸ τὰ βλεπόμενα φυτὰ κατορω-

---

quae qualia fuerint, e Rufini versione intelligitur. Lacuna expletur in Philocalia insertis verbis: *Καὶ μεθ' ἕτερα.*

1) Cfr. lib. I. contra Cels. (edd. Spenc.) pag. 26., ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 66. seqq. coll. Origenianor. lib. II. quaest. XI. num. 3.

2) Cfr. ed. Redep. pag. 77. not. 22. coll. Origenianor. lib. II. quaest. XI. num. 3. 3) Cfr. Matth. XV, 24.

4) Abhinc iterum nonnulla frustra desiderantur in Philocalia, nulla lacunae mentione facta. Sed cfr. (Tom. XXI. edit. nostr.) text. latinus, Hieronymi praecipue versio in notis apposita. 5) Cfr. Matth. XIII, 44.

ρυγμένα, οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι· οὕς τινας τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ Ἠσαΐου[1]) σκοτεινοὺς, καὶ ἀοράτους, καὶ ἀποκρύφους καλεῖ· θεοῦ τοῦ μόνου δυναμένου τὰς κρυπτούσας αὐτοὺς πύλας χαλκᾶς[2]) συντρίψαι, καὶ τοὺς σιδηροῦς ἐπικειμένους μοχλοὺς ταῖς θύραις συνθλάσαι, ἵν' εὑρεθῇ πάντα τὰ ἐν τῇ Γενέσει περὶ τῶν διαφόρων ἀληθινῶν ψυχῆς γενῶν, καὶ οἱονεὶ σπερμάτων, ἐγγύς που τοῦ Ἰσραὴλ ἢ πόῤῥω τυγχανόντων· καὶ ἡ ἐς Αἴγυπτον κάθοδος[3]) τῶν ἑβδομήκοντα ψυχῶν, ὅπως ἐκεῖ γένωνται ὡσεὶ τὰ ἄστρα[4]) τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλήθει. Ἀλλ' ἐπεὶ οὐ πάντες οἱ ἐξ αὐτῶν φῶς εἰσι τοῦ κόσμου· »οὐ[5]) γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ·« γίνονται ἐκ τῶν ἑβδομήκοντα, καὶ ὡσεὶ[6]) ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ἡ ἀναρίθμητος.[7])

Ὥσπερ δὲ πάντα τὰ τοῦ θεοῦ δωρήματα εἰς ὑπερβολὴν μείζονά ἐστι τῆς θνητῆς ὑποστάσεως· οὕτω καὶ ὁ ἀκριβὴς λόγος τῆς περὶ πάντων τούτων σοφίας, παρὰ τῷ θεῷ, τῷ καὶ οἰκονομήσαντι ταῦτα γραφῆναι, τυγχάνων, θέλοντος τοῦ πατρὸς τοῦ λόγου, γένοιτο ἂν ἐν τῇ ἄκρως μετὰ πάσης φιλοτιμίας καὶ συναισθήσεως τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας[8]) τῇ περὶ τὴν κατάληψιν τῆς σοφίας κεκαθαρμένῃ ψυχῇ. Εἰ δέ τις προπετέστερον ἑαυτὸν ἐπιδῷ, μὴ συνιδὼν τὸ ἀπόῤῥητον τῆς σοφίας τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ἐν ἀρχῇ[9]) πρὸς τὸν θεὸν λόγου, καὶ αὐτοῦ θεοῦ[10]) ὄντος· καὶ ὅτι κατὰ τὸν λόγον καὶ θεὸν, καὶ κατὰ τὴν παρ' αὐτῷ σοφίαν, ταῦτα

---

[1]) Cfr. Jesai. XLV, 3. [2]) Cfr. Jesai. XLV, 2.

[3]) Cfr. Gen. XLVI, 27. [4]) Cfr. Gen. XXII, 17.

[5]) Rom. IX, 6. [6]) Cfr. Gen. XXII, 17.

[7]) Hactenus lib. IV. περὶ ἀρχῶν.

[8]) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: διανοίας ἀσθενείας. [9]) Ev. Joann. I, 1.

[10]) Cfr. lib. II. contra Cels. num. 31.

καὶ ζητητέον, καὶ εὑρετέον· καὶ ἀνάγκη τὸν τοιοῦτον, εἰς μυθολογίας καὶ φλυαρίας ἐκπίπτοντα καὶ ἀναπλασμοὺς, τῷ περὶ ἀσεβείας ἑαυτὸν ὑποβαλεῖν [1]) κινδύνῳ. Διόπερ μνημονευτέον καὶ τῆς παρὰ τῷ Σολομῶντι ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ περὶ τῶν τοιούτων ἐντολῆς, λέγοντι· „μὴ [2]) σπεύσῃς τοῦ ἐξενεγκεῖν λόγον πρὸ προσώπου τοῦ θεοῦ. Ὅτι ὁ θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ σὺ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω· διὰ τοῦτο ἔστωσαν οἱ λόγοι σου ὀλίγοι.“ Πρέπει δὲ τὰ ἅγια γράμματα πιστεύειν μηδεμίαν κεραίαν ἔχειν κενὴν σοφίας θεοῦ· ὁ γὰρ ἐντειλάμενος ἐμοὶ τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ λέγων· »οὐκ [3]) ὀφθήσῃ ἐνώπιόν μου κενός·« πολλῷ πλέον αὐτὸς οὐδὲν κενὸν ἐρεῖ. Ἐκ γὰρ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ λαβόντες οἱ προφῆται λέγουσι· »διὸ πάντα πνεῖ τῶν ἀπὸ πληρώματος.« Καὶ οὐδέν ἐστιν ἐν προφητείᾳ, ἢ νόμῳ, ἢ εὐαγγελίῳ, ἢ ἀποστόλῳ, ὃ οὐκ ἔστιν ἀπὸ πληρώματος. Διὰ τοῦτο ἐπεί ἐστιν ἀπὸ πληρώματος, πνεῖ τοῦ πληρώματος τοῖς ἔχουσιν ὀφθαλμοὺς βλέποντας τὰ τοῦ πληρώματος, καὶ ὦτα ἀκούοντα τῶν ἀπὸ πληρώματος, καὶ αἰσθητήριον τῆς εὐωδίας τῶν ἀπὸ πληρώματος πνέον. Ἐὰν δέ ποτε ἀναγινώσκων τὴν γραφὴν προσκόψῃς νοήματι, ὄντι [4]) καλῷ λίθῳ προσκόμματος καὶ πέτρᾳ σκανδάλου, αἰτιῶ σεαυτόν. Μὴ ἀπελπίσῃς γὰρ τὸν λίθον τοῦτον τοῦ προσκόμματος, καὶ τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου ἔχειν νοήματα, ὥστ᾽ ἂν γενέσθαι τὸ εἰρημένον· „καὶ [5]) ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται.« Πί-

---

[1]) Sic edd. Tarin. et Spenc. in textu; Tarin. in notis: „Alter Cod. Thuani: ὑποβάλλειν, alter Codex Thuani, itemq. Cod. Reg. ὑποβαλεῖν.«

[2]) Cfr. Ecclesiast. V, 1. [3]) Exod. XXXIV, 20.

[4]) Tarinus: „Alter Cod. Thuani: ἀντιβολῶ. Sed neutrubi res satis procedit.“ — Forsan rectius legeris: ὄντι ὡς λίθῳ κτλ. Versio Tarini: *quae est veluti lapis* etc.

[5]) Cfr. Rom. X, 11. coll. Jesai. XXVIII, 16.

στεῦσον πρῶτον, καὶ εὑρήσεις ὑπὸ τὸν νομιζόμενον σκάνδαλον πολλὴν ὠφέλειαν ἁγίαν.

Ἐκ[1]) τῶν εἰς τὸν πεντηκοστὸν ψαλμὸν ἐξηγητικῶν. Ἐν μέρει τῆς κατὰ τὸν Οὐρίαν ἱστορίας τὴν ἀρχὴν ἀλληγορήσας, ἐπιφέρει.

Εἰ δέ τῳ βίαιον εἶναι δοκεῖ τὸ ἐκ μέρους μὲν ἱστορίαν ἀλληγορῆσαι, μὴ ἐξομαλίσαι δὲ αὐτήν, δῆλον, ὅτι ταῦτα μὲν μάτην λελέξεται, ἄλλα δὲ εἰς τὸν τόπον ζητητέον· εἰ μὴ ἄρα ἐπὶ πλέον τις βασανίσας τὸ κατὰ τὸν τόπον, εὕροι πάντα ἀποκαταστῆσαι, καὶ τὰ περὶ τὸν ἀναιρεθέντα ἄνδρα, καὶ τὴν δοκοῦσαν αὐτοῦ χρηστότητα· μὴ βουλομένου[2]) εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ γενέσθαι καὶ ἀναπαύεσθαι, τοῦ λαοῦ ἐν στρατοπέδῳ τυγχάνοντος καὶ ἀγωνιῶντος. Οὐκ οἶδα δέ, πῶς οἱ φεύγοντες τὴν ἐν τούτοις ἀλληγορίαν, καὶ τὴν λέξιν δι' ἑαυτὴν ἀναγεγράφθαι νομίζοντες, παραστήσονται τῷ βουλήματι τοῦ ἁγίου πνεύματος πράγματα ἀναγραφῆς ἀξιώσαντος· ἐφ' οἷς οὐ μόνον ἀκολασία, ἀλλὰ καὶ ὠμότης καὶ ἀπανθρωπία κατηγορεῖται τοῦ Δαυίδ,[3]) τολμήσαντος εἰς τὸν Οὐρίαν πρᾶγμα ἀλλότριον, καὶ τοῦ τυχόντος ἤθους μετρίως βελτιωθέντος. Ἐγὼ δὲ εἴποιμι ἄν, ὅτι ὥσπερ »αἱ[4]) κρίσεις τοῦ θεοῦ μεγάλαι καὶ δυσδιήγητοί εἰσι,« δοκοῦσαι αἴτιαι τυγχάνειν τοῦ τὰς ἀπαιδεύτους πλανᾶσθαι ψυχάς· οὕτω καὶ αἱ γραφαὶ αὐτοῦ μεγάλαι μὲν καὶ πεπληρωμέναι νοημάτων εἰσὶν ἀποῤῥήτων καὶ μυστικῶν καὶ δυσθεωρήτων· σφόδρα δὲ καὶ

---

[1]) Desiderantur in Codd., Tarino teste, verba: *Ἐκ τῶν — ψαλμὸν ἐξηγητικῶν.* — Cfr. Philocal. edd. Tarin. pag. 52 — 54., edd. Spenc. pag. 20. coll. edd. Huet. Tom. I. pag. 50., ed. nostr. Tom. XII. pag. 350. seq.

[2]) Edd. Philoc., itemq. edd. Huet. *βουλόμενον.*

[3]) Philoc. *Δαβίδ.* [4]) Cfr. Sap. Sal. XVII, 1.

δυσδιήγητοί εἰσι, καὶ αἴτιαι δοκοῦσι τοῦ τὰς ἀπαιδεύτους πλανᾶσθαι τῶν ἑτεροδόξων ψυχὰς, ἀπερισκέπτως καὶ μετὰ προπετείας κατηγορούντων τοῦ θεοῦ ἐξ ὧν οὐ νοοῦσι γραφῶν, καὶ διὰ τοῦτο ἐκπιπτόντων ἐπὶ ἀναπλασμὸν ἄλλου θεοῦ. Ἀσφαλὲς οὖν τὸ περιμένειν τὴν ἑρμηνείαν τοῦ σαφηνιστοῦ λόγου, καὶ τῆς ἐν μυστηρίῳ σοφίας ἀποκεκρυμμένης, ἣν »οὐδεὶς[1]) τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκε,« κατὰ »ἀποκάλυψιν[2]) μυστηρίου χρόνοις αἰωνίοις σεσιγημένου, φανερωθέντος« τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς ἐκείνοις παραπλησίοις »διά τε γραφῶν προφητικῶν,« καὶ τῆς γενομένης εἰς αὐτοὺς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν λόγου τοῦ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν.[3])

Ἀπὸ[4]) τῆς εἰς τὸ Λευϊτικὸν ὁμιλίας δευτέρας, εὐθὺς μετὰ τὴν ἀρχήν.

Μὴ νοήσαντες δὲ διαφορὰν Ἰουδαϊσμοῦ ὁρατοῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ νοητοῦ, τουτέστιν Ἰουδαϊσμοῦ φανεροῦ καὶ Ἰουδαϊσμοῦ τοῦ ἐν κρυπτῷ, οἱ[5]) ἀπὸ τῶν ἀθεωτάτων καὶ ἀσεβεστάτων αἱρέσεων, εὐθέως διέστησαν ἀπὸ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ τοῦ θεοῦ τοῦ δόντος ταύτας τὰς γραφὰς, καὶ ὅλον τὸν νόμον, καὶ ἀνέπλασαν ἕτερον θεὸν παρὰ τὸν δεδωκότα θεὸν τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας, παρὰ τὸν ποιήσαντα οὐρανὸν καὶ γῆν. Τὸ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει, ἀλλ' ὁ δεδωκὼς τὸν νόμον, δέδωκε καὶ τὸ εὐαγγέλιον· ὁ ποιήσας τὰ βλεπόμενα, δέδωκε

---

[1]) Cfr. I Cor. II, 7. 8.

[2]) Cfr. Rom. XVI, 25. 26.

[3]) Cfr. ev. Joann. I, 1.

[4]) Cfr. Philoc. edd. Tarin. pag. 54—56., edd. Spenc. pag. 21. coll. ed. nostr. Tom. IX. pag. 170. seq.

[5]) Tarin. in notis: „Hi sunt ἀντιτάκται, δι' ἀντίταξιν τὴν πρὸς τὸν δημιουργὸν dicti, quorum θεομάχος Gigas Marcion princeps." Cfr. lib. V. contra Cels. pag. (edd. Spenc.) 267. coll. ed. nostr. Tom. XIX.

καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα. Καὶ συγγένειαν ἔχει τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα. Οὕτω δὲ ἔχει συγγένειαν, ὥστε τὰ ἀόρατα[1]) τοῦ θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶσθαι. Συγγένειαν ἔχει καὶ τὰ βλεπόμενα τοῦ νόμου, καὶ τῶν προφητῶν, πρὸς τὰ μὴ βλεπόμενα, ἀλλὰ νοούμενα τοῦ[2]) νόμου καὶ τῶν προφητῶν. Ἐπεὶ οὖν συνέστηκεν ἡ γραφὴ καὶ αὐτὴ οἱονεὶ ἐκ σώματος μὲν τοῦ βλεπομένου, ψυχῆς δὲ τῆς ἐν αὐτῷ νοουμένης καὶ καταλαμβανομένης, καὶ πνεύματος τοῦ κατὰ τὰ ὑποδείγματα, καὶ σκιὰν τῶν ἐπουρανίων· φέρε, ἐπικαλεσάμενοι τὸν ποιήσαντα τῇ γραφῇ σῶμα καὶ ψυχὴν καὶ πνεῦμα, σῶμα μὲν τοῖς πρὸ ἡμῶν, ψυχὴν δὲ ἡμῖν, πνεῦμα δὲ τοῖς ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι κληρονομήσουσι ζωὴν αἰώνιον, καὶ μέλλουσιν ἥκειν ἐπὶ τὰ ἐπουράνια, καὶ ἀληθινὰ τοῦ νόμου, ἐρευνήσωμεν οὐ τὸ γράμμα, ἀλλὰ τὴν ψυχὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος. Εἰ δὲ οἷοί τέ ἐσμεν, ἀναβησόμεθα καὶ ἐπὶ τὸ πνεῦμα, κατὰ τὸν λόγον τὸν περὶ τῶν ἀναγνωσθεισῶν θυσιῶν.

Ὅτι κέκλεισται καὶ ἐσφράγισται ἡ θεία γραφή.

Κεφάλαιον δεύτερον.

Ἀπὸ τοῦ εἰς τὸν πρῶτον ψαλμὸν Τόμου.

Κεκλεῖσθαι[3]) καὶ ἐσφραγίσθαι τὰς θείας γραφὰς οἱ θεῖοί φασι λόγοι, τῇ κλειδὶ τοῦ Δαυὶδ, τάχα δὲ καὶ σφραγῖδι, περὶ ἧς εἴρηται τό· »ἐκτύπωμα[4]) σφραγίδος,

---

[1]) Cfr. Rom. I, 20. [2]) Deest τοῦ in edd. Spenc.

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 56. seqq. edd. Spenc. pag. 21. seqq. coll. ed. nostr. Tom. XI. pag. 371. seqq.

[4]) Exod. XXVIII, 36.

ἁγίασμα κυρίῳ·« τουτέστι τῇ δυνάμει τοῦ δεδωκότος αὐτὰς θεοῦ, τῇ ὑπὸ τῆς σφραγῖδος δηλουμένῃ. Περὶ μὲν οὖν τοῦ κεκλεῖσθαι καὶ ἐσφραγίσθαι, ὁ Ἰωάννης ἀναδιδάσκει ἐν τῇ ἀποκαλύψει λέγων· »καὶ[1]) τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινὸς, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαυὶδ, ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείσει, καὶ κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίξει· οἶδά σου τὰ ἔργα· ἰδοὺ, δέδωκα θύραν ἐνώπιόν σου ἀνεῳγμένην, ἣν οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν.« Καὶ μετ' ὀλίγα· »καὶ[2]) εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τὸν θρόνον βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν, καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά. Καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν, κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ· τίς ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ; Καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὔτε ἐπὶ τῆς γῆς, οὔτε ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό. Καὶ ἔκλαιον, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό. Καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι· μὴ κλαῖε· ἰδοὺ, ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαυὶδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.« Περὶ δὲ τοῦ ἐσφραγίσθαι μόνον ὁ Ἡσαΐας οὕτως· »καὶ[3]) ἔσται ὑμῖν τὰ ῥήματα ταῦτα πάντα, ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τούτου τοῦ ἐσφραγισμένου, ὃ ἐὰν δῶσιν αὐτὸ ἀνθρώπῳ ἐπισταμένῳ γράμματα, λέγοντες· ἀνάγνωθι ταῦτα· καὶ ἐρεῖ· οὐ δύναμαι ἀναγνῶναι, ἐσφράγισται γάρ. Καὶ δοθήσεται τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς χεῖρας ἀνθρώπου μὴ ἐπισταμένου γράμματα, καὶ ἐρεῖ· οὐκ ἐπίσταμαι γράμματα.« Ταῦτα γὰρ οὐ μόνον περὶ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰωάννου, καὶ τοῦ Ἡσαΐου νομιστέον λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ περὶ πάσης θείας γραφῆς ὁμολογουμένως, καὶ παρὰ τοῖς μετρίως ἐπαΐειν λόγων θείων

---

[1]) Apocal. III, 7. 8. [2]) Cfr. Apocal. V, 1—5.
[3]) Jesai. XXIX, 11. 12.

δυναμένοις, πεπληρωμένης αἰνιγμάτων, καὶ παραβολῶν, σκοτεινῶν τε λόγων, καὶ ἄλλων ποικίλων εἰδῶν ἀσαφείας, δυσλήπτων τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει. Ὅπερ διδάξαι βουλόμενος καὶ ὁ σωτήρ φησιν, ὡς τῆς κλειδὸς οὔσης παρὰ τοῖς γραμματεῦσι καὶ Φαρισαίοις οὐκ ἀγωνιζομένοις τὴν ὁδὸν εὑρεῖν τοῦ ἀνοῖξαι, τό· »οὐαὶ [1]) ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους οὐκ ἀφίετε εἰσελθεῖν.«

Καὶ μεθ' ἕτερα.

Μέλλοντες [2]) δὲ ἄρχεσθαι τῆς ἑρμηνείας τῶν ψαλμῶν, χαριεστάτην παράδοσιν ὑπὸ τοῦ Ἑβραίου ἡμῖν καθολικῶς περὶ πάσης θείας γραφῆς παραδεδομένην προτάξομεν· ἔφασκε γὰρ ἐκεῖνος ἐοικέναι τὴν ὅλην θεόπνευστον γραφὴν, διὰ τὴν ἐν αὐτῇ ἀσάφειαν, πολλοῖς οἴκοις ἐν οἰκίᾳ μιᾷ κεκλεισμένοις, ἑκάστῳ δὲ οἴκῳ παρακεῖσθαι κλεῖν οὐ τὴν κατάλληλον αὐτῷ· καὶ οὕτω διεσκεδάσθαι τὰς κλεῖς περὶ τοὺς οἴκους, οὐχ ἁρμοζούσας καθ' ἑκάστην ἐκείνοις, οἷς παράκεινται· ἔργον δὲ εἶναι μέγιστον, εὑρίσκειν τε τὰς κλεῖς καὶ ἐφαρμόζειν αὐτὰς τοῖς οἴκοις, οὓς ἀνοῖξαι δύνανται· νοεῖσθαι τοίνυν καὶ τὰς γραφὰς οὔσας ἀσαφεῖς, οὐκ ἄλλοθεν τὰς ἀφορμὰς τοῦ νοεῖσθαι λαμβανούσας, ἢ παρ' ἀλλήλων ἐχουσῶν ἐν αὐταῖς διεσπαρμένον τὸ ἐξηγητικόν. Ἡγοῦμαι γοῦν καὶ τὸν ἀπόστολον τὴν τοιαύτην ἔφοδον τοῦ συνιέναι τοὺς θείους λόγους ὑποβάλλοντα λέγειν· »ἃ [3]) καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.«

---

[1]) Cfr. Luc. XI, 52.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. XI. pag. 374. seqq.

[3]) I Cor. II, 13.

Καὶ μετὰ πολλὰ συγκρίνων τοὺς ἑνικῶς κειμένους μακαρισμοὺς πρὸς τοὺς πληθυντικῶς εἰρημένους, φησίν·

Εἰ δὲ »τὰ[1]) λόγια κυρίου λόγια ἁγνὰ, ἀργύριον πεπυρωμένον, δοκίμιον τῇ γῇ, κεκαθαρισμένον ἑπταπλασίως·« καὶ μετὰ πάσης ἀκριβείας ἐξητασμένως τὸ ἅγιον πνεῦμα ὑποβέβληκεν αὐτὰ διὰ τῶν ὑπηρετῶν τοῦ λόγου, μήποτε καὶ ὑμᾶς διαφεύγῃ ἡ ἀναλογία, καθ' ἣν ἐπὶ πᾶσαν ἔφθασε γραφὴν ἡ σοφία τοῦ θεοῦ θεόπνευστον μέχρι τοῦ τυχόντος γράμματος· καὶ τάχα διὰ τοῦτο ὁ σωτὴρ ἔφη· »ἰῶτα[2]) ἓν ἢ μία κεραία οὐ μὴ παρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένηται.« Ὃν τρόπον γὰρ ἐπὶ τῆς κοσμοποιΐας ἡ θεία τέχνη οὐ μόνον ἐν οὐρανῷ καὶ ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις φαίνεται δι' ὅλων τῶν σωμάτων ἐκείνων πεφοιτηκυῖα, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ γῆς ἐν ὕλῃ εὐτελεστέρᾳ τὸ αὐτὸ πεποίηκεν, ὡς μὴ ὑπερηφανῆσθαι ἀπὸ τοῦ τεχνίτου, μήτε τὰ σώματα τῶν ἐλαχίστων ζώων· πολλῷ δὲ πλέον καὶ τὰς ἐνυπαρχούσας ψυχὰς ἐν αὐτοῖς, ἑκάστης ἰδίωμά τι λαβούσης ἐν αὐτῇ, ὡς ἐν ἀλόγῳ σωτήριον· μήτε τὰ τῆς γῆς βλαστήματα, ἑκάστῳ ἐνυπάρχοντος τοῦ τεχνικοῦ περὶ τὰς ῥίζας καὶ τὰ φύλλα καὶ τοὺς ἐνδεχομένους καρποὺς, καὶ τὰς διαφορὰς τῶν ποιοτήτων· οὕτως ἡμεῖς ὑπολαμβάνομεν περὶ πάντων τῶν ἐξ ἐπιπνοίας τοῦ ἁγίου πνεύματος ἀναγεγραμμένων, ὡς τῆς ἐπιδιδούσης τὴν ὑπὲρ ἄνθρωπον σοφίαν ἱερᾶς προνοίας διὰ τῶν γραμμάτων τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, λόγια σωτήρια ἐνεσπαρκυίας, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἑκάστῳ γράμματι κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον ἴχνη τῆς σοφίας. Χρὴ μέντοι γε τὸν ἅπαξ παραδεξάμενον τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον εἶναι ταύτας τὰς γραφὰς, πεπεῖσθαι, ὅτι ὅσα περὶ τῆς κτίσεως ἀπαντᾷ τοῖς ζητοῦσι τὸν περὶ αὐτῆς λόγον, ταῦτα καὶ περὶ τῶν γραφῶν· ἔστι δέ γε καὶ ἐν τῇ κτίσει

---

[1]) Psalm. XII, 6. (XI.). [2]) Matth. V, 18.

τινὰ ἀνθρωπίνῃ φύσει δυσεύρετα ἢ καὶ ἀνεύρετα. Καὶ οὐ διὰ τοῦτο κατηγορητέον τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων. Φέρε εἰπεῖν, ἐπεὶ οὐχ εὑρίσκομεν αἰτίαν βασιλίσκων κτίσεως, καὶ τῶν ἄλλων ἰοβόλων θηρίων· ἐνθάδε γὰρ ὅσιον, τὸν αἰσθανόμενον τῆς ἀσθενείας τοῦ γένους ἡμῶν, καὶ ὅτι τέχνης θεοῦ λόγους, μετὰ πάσης ἀκριβείας τεθεωρημένους, ἐκλαβεῖν ἡμῖν ἀμήχανον, θεῷ ἀνατιθέναι τὴν τούτων γνῶσιν, ὕστερον ἡμῖν, ἐὰν ἄξιοι κριθῶμεν, φανερώσοντι ταῦτα, περὶ ὧν νῦν εὐσεβῶς ἐπεστήσαμεν. Οὕτω τοίνυν καὶ ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς χρὴ ὁρᾷν, ὅτι πολλὰ ἀπόκεινται ἐν αὐτοῖς δυσαπόδοτα ἡμῖν. Οἱ γοῦν ἐπαγγελλόμενοι μετὰ τὸ ἀποστῆναι τοῦ κτίσαντος τὸν κόσμον, καὶ ὃν ἀνέπλασαν ὡς θεῷ προστρέχειν, λυέτωσαν τὰς προσαγομένας ὑφ' ἡμῶν αὐτοῖς ἀπορίας, ἢ τὸ ἑαυτῶν γε συνειδὸς πειθέτωσαν, μετὰ τὸ τηλικοῦτον τόλμημα τῆς ἀσεβείας ἀναπεπαῦσθαι, συμφώνως ταῖς παρ' αὐτοῖς ὑποθέσεσι περὶ τῶν ζητουμένων, καὶ περὶ τῶν προσαγομένων αὐτοῖς ἀπορημάτων. Εἰ γὰρ κἀκεῖ οὐδὲν ἧττον τὰ ἀπορήματα μένει, ἀποστάντων τῆς θεότητος· πόσῳ ὁσιώτερον ἦν μένοντας ἐπὶ τῆς ἐννοίας τῆς περὶ θεοῦ, ἀπὸ τῶν κτισμάτων τοῦ γενεσιουργοῦ θεωρουμένου, μηδὲν ἄθεον καὶ ἀνόσιον περὶ τοῦ τηλικούτου ἀποφαίνεσθαι θεοῦ;

Διὰ τί εἴκοσι δύο τὰ θεόπνευστα βιβλία.

Κεφάλαιον τρίτον.

Ἐκ τοῦ αὐτοῦ εἰς τὸν πρῶτον ψαλμὸν Τόμου.

Ἐπεὶ [1]) δὲ ἐν τῷ περὶ ἀριθμῶν τόπῳ ἑκάστου ἀριθμοῦ δύναμίν τινα ἔχοντος ἐν τοῖς οὖσιν, ἢ κατε-

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 63. seq. edd. Spenc. pag. 24. coll. ed. nostr. Tom. XI. pag. 377. seq.

χρήσατο ὁ τῶν ὅλων δημιουργὸς εἰς τὴν σύστασιν, ὁτὲ μὲν τοῦ παντὸς, ὁτὲ δὲ εἴδους τῶν ἐν μέρει, προσέχειν δεῖ καὶ ἐξιχνεύειν ἀπὸ τῶν γραφῶν τὰ περὶ αἰώνων, καὶ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν. Οὐκ[1]) ἀγνοητέον οὖν, ὅτι καὶ τὸ εἶναι τὰς ἐνδιαθήκους βίβλους, ὡς Ἑβραῖοι παραδιδόασι, δύο καὶ εἴκοσι, ὅσος ὁ ἀριθμὸς τῶν παρ' αὐτοῖς στοιχείων ἐστὶν, οὐκ ἄλογον τυγχάνει· ὡς γὰρ τὰ δύο καὶ εἴκοσι στοιχεῖα εἰσαγωγὴ δοκεῖ εἶναι εἰς τὴν σοφίαν, καὶ τὰ θεῖα διδάγματα τοῖς χαρακτῆρσι τούτοις ἐντυπούμενα τοῖς ἀνθρώποις· οὕτω στοιχείωσίς ἐστιν εἰς τὴν σοφίαν τοῦ θεοῦ, καὶ εἰσαγωγὴ εἰς τὴν γνῶσιν τῶν ὄντων τὰ δύο καὶ εἴκοσι θεόπνευστα βιβλία.

Περὶ σολοικισμοῦ καὶ εὐτελοῦς φράσεως τῆς γραφῆς.

Κεφάλαιον τέταρτον.

Ἐκ τοῦ τετάρτου Τόμου τῶν εἰς τό κατὰ Ἰωάννην, μετὰ τρία φύλλα τῆς ἀρχῆς.

Ὁ[2]) διαιρῶν παρ' ἑαυτῷ φωνὴν, καὶ σημαινόμενα, καὶ πράγματα, καθ' ὧν κεῖται τὰ σημαινόμενα, οὐ προσκόψει τῷ τῶν φωνῶν σολοικισμῷ, ἐπὰν ἐρευνῶν εὑρίσκῃ τὰ πράγματα, καθ' ὧν κεῖνται αἱ φωναὶ, ὑγιῆ· καὶ μάλιστα ἐπὰν ὁμολογῶσιν οἱ ἅγιοι ἄνδρες τὸν λόγον[3]) αὐτῶν καὶ τὸ κήρυγμα οὐκ ἐν πειθοῖ σοφίας τῶν λόγων, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως.

[1]) Cfr. Euseb. lib. VI. hist. eccles. cap. XXV., Nicephor. lib. V. cap. XVI. et Suidas in voce: Ὠριγένης.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 64. seqq. edd. Spenc. pag. 24. seq. coll. ed. nostr. Tom. I. pag. 161. seq.

[3]) Cfr. 1 Cor. II, 4.

Εἶτα, εἰπὼν τὸν τοῦ Εὐαγγελίου σολοικισμὸν, ἐπάγει.

Ἅτε δὲ οὐκ ἀσυναίσθητοι οἱ ἀπόστολοι τυγχάνοντες τῶν ἐν οἷς προσκόπτουσι, καὶ περὶ ἃ οὐκ ἠσχόληνται, φασὶν ἰδιῶται [1]) εἶναι τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει· νομιστέον γὰρ, αὐτὸ οὐχ ὑπὸ Παύλου μόνον, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων λέγεσθαι ἄν. Ἡμεῖς δὲ καὶ τό· »ἔχομεν [2]) δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν·« ἐξειλήφαμεν, ὡς »θησαυροῦ« μὲν λεγομένου τοῦ ἀλλαχόσε θησαυροῦ τῆς γνώσεως καὶ σοφίας τῆς ἀποκρύφου· »ὀστρακίνων« δὲ »σκευῶν« τῆς εὐτελοῦς καὶ εὐκαταφρονήτου παρ' Ἕλλησι λέξεως τῶν γραφῶν ἀληθῶς ὑπερβολῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ ἐμφαινομένης, ὅτι ἴσχυσε τὰ τῆς ἀληθείας μυστήρια, καὶ ἡ δύναμις τῶν λεγομένων οὐκ ἐμποδιζομένη ὑπὸ τῆς εὐτελοῦς φράσεως φθάσαι ἕως περάτων γῆς, καὶ ὑπαγαγεῖν τῷ Χριστοῦ λόγῳ οὐ μόνον τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἔστιν ὅτε καὶ τὰ σοφὰ αὐτοῦ. Βλέπομεν γὰρ τὴν κλῆσιν, [3]) οὐχ ὅτι οὐδεὶς σοφὸς κατὰ σάρκα, ἀλλ' ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα. Ἀλλὰ καὶ ὀφειλέτης [4]) ἐστὶ Παῦλος καταγγέλλων τὸ εὐαγγέλιον, οὐ μόνον Βαρβάροις παραδιδόναι τὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ Ἕλλησι, καὶ οὐ μόνον ἀνοήτοις τοῖς εὐχερέστερον συγκατατιθεμένοις, ἀλλὰ καὶ σοφοῖς· ἱκάνωτο [5]) γὰρ ὑπὸ θεοῦ διάκονος εἶναι τῆς καινῆς διαθήκης, χρώμενος ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως, ἵνα ἡ τῶν πιστευόντων συγκατάθεσις μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ. Ἴσως γὰρ εἰ κάλλος καὶ περιβολὴν φράσεως, ὡς τὰ παρ' Ἕλλησι θαυμαζόμενα, εἶχεν ἡ γραφὴ, ὑπενόησεν ἄν τις οὐ τὴν

---

[1]) II Cor. XI, 6. [2]) Cfr. II Cor. IV, 7.
[3]) I Cor. I, 26. 27. [4]) Rom. I, 14.
[5]) II Cor. III, 6. — I Cor. II, 4. 5.

ἀλήθειαν κεκρατηκέναι τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ τὴν ἐμφαινομένην ἀκολουθίαν καὶ τὸ τῆς φράσεως κάλλος ἐψυχαγωγηκέναι τοὺς ἀκροωμένους, καὶ ἠπατηκὸς αὐτοὺς προσειληφέναι.

Τίς ἡ πολυλογία, καὶ τίνα τὰ πολλὰ βιβλία· καὶ ὅτι πᾶσα ἡ θεόπνευστος γραφὴ ἓν βιβλίον ἐστίν.

Κεφάλαιον πέμπτον.

Ἐκ τοῦ πέμπτου Τόμου τῶν εἰς τὸ κατὰ Ἰωάννην, εἰς τὸ προοίμιον.

Ἐπεὶ[1]) μὴ ἀρκούμενος τὸ παρὸν ἀνειληφέναι πρὸς ἡμᾶς ἔργον τῶν τοῦ θεοῦ ἐργοδιωκτῶν, καὶ ἀπόντας τὰ πολλά σοι σχολάζειν καὶ τῷ πρὸς σὲ καθήκοντι ἀξιοῖς, ἐγὼ ἐκκλίνων τὸν κάματον, καὶ περιϊστάμενος τὸν παρὰ θεοῦ τῶν ἐπὶ τὸ γράφειν εἰς τὰ θεῖα ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότων κίνδυνον, συναγορεύσαιμι ἂν ἐμαυτῷ ὑπὸ τῆς γραφῆς παραιτούμενος τὰ πολλὰ ποιεῖν βιβλία. Φησὶ γὰρ ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ Σολομῶν· »υἱέ[2]) μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά· οὐκ ἔστι περασμὸς, καὶ μελέτη πολλὴ κόπωσις σαρκός.« Ἡμεῖς γὰρ, εἰ μὴ ἔχει νοῦν τινα κεκρυμμένον καὶ ἔτι ἡμῖν ἀσαφῆ ἡ λέξις ἡ προκειμένη, ἄντικρυς παραβεβήκαμεν τὴν ἐντολὴν μὴ φυλαξάμενοι ποιῆσαι βιβλία πολλά.

Εἶτα, εἰπὼν ὡς εἰς ὀλίγα τοῦ εὐαγγελίου ῥητὰ τέσσαρες αὐτῷ διηνύθησαν τόμοι, ἐπιφέρει.

Ὅσον γὰρ ἐπὶ τῇ λέξει δύο σημαίνεται ἐκ τοῦ· »υἱέ[3]) μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά·« ἓν

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 67. seqq. edd. Spenc. pag. 26. seqq. coll. ed. nostr. Tom. I. pag. 163. seqq.

[2]) Ecclesiast. XII, 12. [3]) Ecclesiast. XII, 12.

μὲν, ὅτι οὐ δεῖ κεκτῆσθαι βιβλία πολλὰ, ἕτερον δὲ, ὅτι οὐ δεῖ συντάξαι βιβλία πολλά· καὶ εἰ μὴ τὸ πρῶτον, πάντως τὸ δεύτερον, εἰ δὲ τὸ δεύτερον, οὐ πάντως τὸ πρῶτον. Πλὴν ἑκατέρωθεν δόξομεν μανθάνειν, μὴ δεῖν ποιεῖν βιβλία πλείονα. Ἠδυνάμην δὲ πρὸς τὸ νῦν ἡμῖν ὑποπεπτωκὸς ἱστάμενος, ἐπιστεῖλαί σοι ὡς ἀπολογίαν τὸ ῥητὸν καὶ, κατασκευάσας τὸ πρᾶγμα ἐκ τοῦ μηδὲ τοὺς ἁγίους πολλῶν βιβλίων συντάξεσιν ἐσχολακέναι, παύσασθαι πρὸς τὸ ἑξῆς τοῦ κατὰ τὰς συνθήκας, ἃς ἐποιησάμεθα πρὸς ἀλλήλους, ὑπαγορεύειν τὰ διαπεμφθησόμενά σοι· καὶ τάχα σὺ πληγεὶς ὑπὸ τῆς λέξεως πρὸς τὸ ἑξῆς ἂν ἡμῖν ξυνεχώρησας. Ἀλλ' ἐπεὶ τὴν γραφὴν εὐσυνειδότως δεῖ ἐξετάζειν, μὴ προπετῶς ἑαυτῷ καταχαριζόμενον τὸ νενοηκέναι ἐκ τοῦ ψιλὴν τὴν λέξιν ἐξειληφέναι, οὐχ ὑπομένω, μὴ τὴν φαινομένην μοι ὑπὲρ ἐμαυτοῦ ἀπολογίαν, ᾗ χρήσαιο ἂν κατ' ἐμοῦ, εἰ παρὰ τὰς συνθήκας ποιήσαιμι, παραστιθείς. Καὶ πρῶτόν γε, ἐπεὶ δοκεῖ τῇ λέξει συναγορεύειν ἡ ἱστορία, οὐδενὸς τῶν ἁγίων ἐκδεδωκότος συντάξεις πλείονας, καὶ ἐν πολλαῖς βίβλοις τὸν νοῦν αὐτοῦ ἐκτιθεμένου, περὶ τούτου λεκτέον. Ὁ δὲ ἐγκαλῶν μοι εἰς σύνταξιν πλειόνων ἐρχομένῳ, τὸν τηλικοῦτον Μωσέα φήσει πέντε μόνας βίβλους καταλελοιπέναι.

Εἶτα,[1]) ἀπαριθμησάμενος προφήτας καὶ ἀποστόλους, ὀλίγα ἑκάστου, ἢ οὐδὲ ὀλίγα γράψαντος, ἐπάγει μετὰ ταῦτα.

Ἰλιγγιῶ μοι ἐπέρχεται σκοτοδινιῶντι, μὴ ἄρα πειθαρχῶν σοι οὐκ ἐπειθάρχησα θεῷ, οὐδὲ τοὺς ἁγίους ἐμιμησάμην, εἰ μὴ σφάλλομαι τοίνυν ἐμαυτῷ συναγορεύων διὰ τὸ πάνυ σε φιλεῖν, καὶ ἐν μηδενὶ ἐθέλειν λυπεῖν τοιαύτας εὑρίσκω εἰς ταῦτα ἀπολογίας. Πρὸ

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 166. seqq.

πάντων παρεθέμεθα τὸ ἐκ τοῦ Ἐκκλησιαστοῦ, λέγοντος· »υἱέ[1]) μου, φύλαξαι τοῦ ποιῆσαι βιβλία πολλά.« Τούτῳ ἀντιπαραβάλλω ἐκ τῶν Παροιμιῶν τοῦ αὐτοῦ Σολομῶντος ῥητὸν, ὅ φησιν· »ἐκ[2]) πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ ἁμαρτίαν, φειδόμενος δὲ χειλέων, νοήμων ἔσῃ.« Καὶ ζητῶ, εἰ τὸ ὁποῖά ποτ' οὖν λέγειν πολλὰ, πολυλογεῖν ἐστιν, κἂν ἅγιά τις καὶ σωτήρια λέγῃ πολλά. Εἰ γὰρ τοῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ πολυλογεῖ ὁ πολλὰ διεξιὼν ὠφέλιμα, αὐτὸς ὁ Σολομῶν οὐκ ἐκπέφευγε τὴν ἁμαρτίαν, λαλήσας[3]) τρεῖς χιλιάδας παραβολῶν, καὶ ᾠδὰς πεντακισχιλίας, καὶ περὶ τῶν ξύλων ἀπὸ τῆς κέδρου τῆς ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ἕως τῆς ὑσσώπου τῆς ἐκπορευομένης διὰ τοῦ τοίχου· ἔτι δὲ καὶ περὶ τῶν κτηνῶν, καὶ περὶ τῶν πετεινῶν, καὶ περὶ τῶν ἑρπετῶν, καὶ περὶ τῶν ἰχθύων.« Πῶς γὰρ δύναται διδασκαλίαν ἀνύειν τις χωρὶς τῆς ἁπλούστερον νοουμένης πολυλογίας, καὶ αὐτῆς τῆς σοφίας φασκούσης τοῖς ἀπολλυμένοις· »ἐξέτεινον[4]) λόγους, καὶ οὐ προσείχετε;« Ὁ δὲ Παῦλος φαίνεται διατελῶν ἕωθεν μέχρι μεσονυκτίου ἐν τῷ διδάσκειν, ὅτε καὶ Εὔτυχος[5]) καταφερόμενος ὕπνῳ καταπεσὼν ἐτάραξε τοὺς ἀκούοντας ὡς τεθνηκώς. Εἰ τοίνυν ἀληθὲς τό· »ἐκ[6]) πολυλογίας οὐκ ἐκφεύξῃ ἁμαρτίαν·« ἀληθὲς δὲ καὶ τὸ μὴ ἡμαρτηκέναι πολλὰ περὶ τῶν προειρημένων τὸν Σολομῶντα ἀπαγγείλαντα, μηδὲ τὸν Παῦλον παρατείναντα μέχρι μεσονυκτίου, ζητητέον, τίς ἡ πολυλογία, κἀκεῖθεν μεταβατέον ἐπὶ τὸ ἰδεῖν, τίνα τὰ πολλὰ βιβλία. Ὁ πᾶς δὴ τοῦ θεοῦ λόγος,[7]) ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν, οὐ πολυλογία ἐστὶν, οὐ λόγοι· λόγος γὰρ εἷς συνεστὼς ἐκ πλειόνων θεωρημάτων, ὧν ἕκαστον θεώρημα μέρος ἐστὶ τοῦ ὅλου λόγου. Οἱ

---

[1]) Ecclesiast. XII, 12. [2]) Prov. X, 19.
[3]) I Regg. IV, 32. 33. (III Regg.)
[4]) Prov. I, 24. [5]) Act. XX, 7—9.
[6]) Prov. X, 19. [7]) Ev. Joann. I, 1.

δὲ ἔξω τούτου ἀπαγγελλόμενοι περιέχειν διέξοδον καὶ ἀπαγγελίαν ὁποίαν δήποτε, εἰ καὶ ὡς περὶ ἀληθείας εἰσὶ λόγοι, καὶ παραδοξότερόν γε ἐρῶ, οὐδεὶς αὐτῶν λόγος, ἀλλ' ἕκαστοι λόγοι. Οὐδαμοῦ γὰρ ἡ μονὰς, καὶ οὐδαμοῦ τὸ σύμφωνον καὶ ἓν, ἀλλὰ παρὰ τὸ διεσπᾶσθαι καὶ μάχεσθαι τὸ ἓν ἀπ' ἐκείνων ἀπώλετο, καὶ γεγόνασιν ἀριθμοὶ, καὶ τάχα ἀριθμοὶ ἄπειροι· ὥστε κατὰ τοῦτ' ἂν ἡμᾶς εἰπεῖν, ὅτι ὁ φθεγγόμενος ὃ δήποτε τῆς θεοσεβείας ἀλλότριον πολυλογεῖ, ὁ δὲ λέγων τὰ τῆς ἀληθείας, κἂν εἴπῃ τὰ πάντα ὡς μηδὲν παραλιπεῖν, ἕνα ἀεὶ λέγει λόγον, καὶ οὐ πολυλογοῦσιν οἱ ἅγιοι τοῦ σκοποῦ τοῦ κατὰ τὸν ἕνα ἐχόμενοι λόγον. Εἰ τοίνυν ἡ πολυλογία ἐκ τῶν δογμάτων κρίνεται, καὶ οὐκ ἐκ τῆς τῶν πολλῶν λέξεων ἀπαγγελίας, ὅρα, εἰ οὕτω δυνάμεθα ἓν βιβλίον τὰ πάντα ἅγια εἰπεῖν, πολλὰ δὲ τὰ ἔξω τούτων. Ἀλλ' ἐπεὶ μαρτυρίου μοι δεῖ τοῦ ἀπὸ τῆς θείας γραφῆς, ἐπίσκεψαι, εἰ πληκτικώτατα δύναμαι τοῦτο παραστῆσαι κατασκευάσας, ὅτι περὶ Χριστοῦ καθ' ἡμᾶς οὐκ ἐν ἑνὶ γέγραπται βιβλίῳ, κοινότερον ἡμῶν τὰ βιβλία νοούντων. Γέγραπται γὰρ καὶ ἐν τῇ Πεντατεύχῳ· εἴρηται δὲ καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν προφητῶν, καὶ ἐν τοῖς ψαλμοῖς, καὶ ἁπαξαπλῶς, ὥς φησιν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς, ἐφ' ἃς ἀναπέμπων ἡμᾶς φησιν· »ἐρευνᾶτε[1]) τὰς γραφὰς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν. Καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ.« Εἰ τοίνυν ἀναπέμπει ἡμᾶς ἐπὶ τὰς γραφὰς ὡς μαρτυρούσας περὶ αὐτοῦ, οὐκ ἐπὶ τήνδε μὲν πέμπει, ἐπὶ τήνδε δὲ οὔ, ἀλλ' ἐπὶ πάσας τὰς ἀπαγγελλούσας περὶ αὐτοῦ, ἅστινας ἐν τοῖς ψαλμοῖς κεφαλίδα ὀνομάζει βιβλίου, λέγων· »ἐν[2]) κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ.« Ὁ γὰρ ἁπλῶς θέλων ἐκλαβεῖν τό· »ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπται περὶ ἐμοῦ·« ἐπὶ οἵου δήποτε ἑνὸς τῶν περιεχόν-

[1]) Ev. Joann. V, 39. [2]) Psalm. XL, 7.

των τὰ περὶ αὐτοῦ, ἀπαγγελλέτω τίνι λόγῳ τήνδε τὴν βίβλον ἑτέρας προκρίνει. Ἵνα γὰρ μὴ ὑπολαμβάνῃ τις, ἐπ' αὐτὴν τὴν τῶν ψαλμῶν βίβλον ἀναφέρειν ἡμᾶς τὸν λόγον, λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐχρῆν εἰρῆσθαι· ἐν ταύτῃ τῇ βίβλῳ γέγραπται περὶ ἐμοῦ. Νῦν δέ φησι πάντα μίαν κεφαλίδα, τῷ ἀνακεφαλαιοῦσθαι τὸν περὶ αὐτοῦ εἰς ἡμᾶς ἐληλυθότα λόγον εἰς ἕν. Τί δὲ καὶ τὸ βιβλίον [1]) ἑωρᾶσθαι γεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ἰωάννου ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν, καὶ κατεσφραγισμένον, ὅπερ οὐδεὶς ἠδύνατο ἀναγνῶναι, καὶ λῦσαι τὰς σφραγίδας αὐτοῦ, εἰ μὴ ὁ λέων ὁ ἐκ τῆς φυλῆς τοῦ Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ, ὁ ἔχων [2]) τὴν κλεῖν τοῦ Δαβὶδ, καὶ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείσει, καὶ κλείων, καὶ οὐδεὶς ἀνοίξει; Ἡ γὰρ πᾶσα γραφή ἐστιν ἡ δηλουμένη διὰ τῆς βίβλου, ἔμπροσθεν μὲν γεγραμμένη διὰ τὴν πρόχειρον αὐτῆς ἐκδοχὴν, ὄπισθεν δὲ διὰ τὴν ἀνακεχωρηκυῖαν καὶ πνευματικήν. Παρατηρητέον πρὸς τούτοις, εἰ δύναται ἀποδεικτικὸν τοῦ τὰ ἅγια μίαν τυγχάνειν βίβλον, τὰ δὲ ἐναντίως ἔχοντα πολλὰς, τῷ ἐπὶ μὲν τῶν ζώντων μίαν εἶναι τὴν βίβλον, ἀφ' ἧς ἀπαλείφονται οἱ ἀνάξιοι αὐτῆς γεγενημένοι, ὡς γέγραπται· „ἐξαλειφθήτωσαν [3]) ἐκ βίβλου ζώντων·“ ἐπὶ δὲ τῶν κρίσει ὑποκειμένων βίβλους φέρεσθαι· φησὶ γὰρ ὁ Δανιήλ· »κριτήριον [4]) ἐκάθισε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν.« Τῷ δὲ ἑνικῷ τῆς θείας βίβλου καὶ Μωσῆς μαρτυρεῖ, λέγων· »εἰ [5]) μὲν ἀφῇς τῷ λαῷ τὴν ἁμαρτίαν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψόν με ἐκ τῆς βίβλου ἧς ἔγραψας.« Ἐγὼ καὶ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ οὕτως ἐκλαμβάνω. Οὐ γὰρ ἴδιον τῆς τούτου προφητείας τὸ εἶναι τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου ἐσφραγισμένους, μήτε ὑπὸ τοῦ μὴ ἐπισταμένου γράμματα ἀναγινωσκομένους, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι αὐτὸν γράμματα,

---

[1]) Apocal. V, 1—5. [2]) Apocal. III, 7.
[3]) Psalm. LXIX, 28. (LXVIII.)
[4]) Dan. VII, 10. [5]) Exod. XXXII, 32.

μήτε ὑπὸ τοῦ ἐπισταμένου, διὰ τὸ ἐσφραγίσθαι τὴν βίβλον. Ἀλλὰ τοῦτο ἐπὶ πάσης γραφῆς ἀληθεύεται, δεομένης τοῦ κλείσαντος λόγου ἀνοίξοντος· »οὗτος[1]) γὰρ κλείσει, καὶ οὐδεὶς ἀνοίξει·« καὶ ἐπὰν ἀνοίξῃ, οὐκέτι οὐδεὶς ἀπορίαν δύναται τῇ ἀπ' αὐτοῦ σαφηνείᾳ προσενεγκεῖν. Διὰ τοῦτο λέγεται· ὅτι »ἀνοίξει[2]) καὶ οὐδεὶς κλείσει.« Τὸ παραπλήσιον δὲ καὶ ἐπὶ τῆς εἰρημένης βίβλου παρὰ τῷ Ἰεζεκιὴλ ἐκλαμβάνω, ἐν ᾗ »ἐγέγραπτο[3]) θρῆνος καὶ μέλος καὶ οὐαί.« Πᾶσα γὰρ βίβλος περιέχει τὸ τῶν ἀπολλυμένων οὐαὶ, καὶ τὸ περὶ τῶν σωζομένων μέλος, καὶ τὸν περὶ τῶν μεταξὺ θρῆνον. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἐσθίων Ἰωάννης μίαν κεφαλίδα, ἐν ᾗ γέγραπται τὰ ἔμπροσθεν καὶ τὰ ὄπισθεν, τὴν πᾶσαν νενόηκε γραφὴν, ὡς βίβλον μίαν ἡδίστην κατὰ τὰς ἀρχὰς νοουμένην, ὅτε τις αὐτὴν μασᾶται, πικρὰν δὲ τῇ ἑκάστου τῶν ἐγνωκότων συναισθήσει τῇ περὶ ἑαυτοῦ ἀναφαινομένην. Ἔτι προσθήσω εἰς τὴν τούτου ἀπόδειξιν ῥητὸν ἀποστολικὸν μὴ νενοημένον ὑπὸ τῶν τοῦ Μαρκίωνος, καὶ διὰ τοῦτο ἀθετούντων τὰ εὐαγγέλια· τὸ γὰρ τὸν Ἀπόστολον λέγειν· »κατὰ[4]) τὸ εὐαγγέλιόν μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·« καὶ μὴ φάσκειν »εὐαγγέλια,« ἐκεῖνοι ἐφιστάντες φασὶν, οὐκ ἂν πλειόνων ὄντων εὐαγγελίων τὸν Ἀπόστολον ἑνικῶς »τὸ εὐαγγέλιον« εἰρηκέναι, οὐ συνιέντες, ὅτι ὡς εἷς ἐστιν, ὃν εὐαγγελίζονται πλείονες, οὕτως ἓν ἐστι τῇ δυνάμει τὸ ὑπὸ τῶν πολλῶν εὐαγγέλιον ἀναγεγραμμένον. Καὶ τὸ ἀληθῶς διὰ τεσσάρων ἓν ἐστιν εὐαγγέλιον. Εἰ τοίνυν ταῦτα πεῖσαι ἡμᾶς δύναται, τί ποτέ ἐστι τὸ ἓν βιβλίον, καὶ τί τὰ πολλὰ, νῦν μᾶλλον φροντίζω οὐ διὰ τὸ πλῆθος τῶν γραφομένων, ἀλλὰ διὰ τὴν δύναμιν τῶν νοουμένων, μήποτε περιπέσω τῷ παραβαίνειν τὴν ἐντολὴν,

---

[1]) Jesai. XXII, 22. coll. Apoc. III, 7.
[2]) Cfr. Jesai. XXII, 22. coll. Apoc. III, 7.
[3]) Ezech. II, 10. [4]) Rom. II, 16.

ἐάν τι παρὰ τὴν ἀλήθειαν ὡς ἀλήθειαν ἐκθῶμαι, κἂν ἐν ἑνὶ τῶν γραφομένων· ἐκεῖ γὰρ ἔσομαι γράψας βιβλία πολλά. Καὶ νῦν δὲ προφάσει γνώσεως ἐπανισταμένων τῶν ἑτεροδόξων τῇ ἁγίᾳ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ, καὶ πολυβίβλους συντάξεις φερόντων, ἐπαγγελλομένας διήγησιν τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν διατάξεων, ἐὰν σιωπήσωμεν μὴ παρατιθέντες αὐτοῖς τὰ ὑγιῆ καὶ ἀληθῆ δόγματα, ἐπικρατήσουσι τῶν λίχνων ψυχῶν, ἀπορίᾳ τροφῆς σωτηρίου ἐπὶ τὰ ἀπηγορευμένα σπευδουσῶν καὶ ἀληθῶς ἀκάθαρτα καὶ βδελυκτὰ βρώματα. Διόπερ ἀναγκαῖόν μοι δοκεῖ εἶναι, τὸν δυνάμενον πρεσβεύειν ὑπὲρ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ λόγου ἀπαραχαράκτως, καὶ ἐλέγχειν τοὺς τὴν ψευδώνυμον γνῶσιν μεταχειριζομένους, ἵστασθαι κατὰ τῶν αἱρετικῶν ἀναπλασμάτων ἀντιπαραβάλλοντα τὸ ὕψος τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, πεπληρωμένου συμφωνίας δογμάτων κοινῶν τῇ καλουμένῃ παλαιᾷ πρὸς τὴν ὀνομαζομένην καινὴν διαθήκην. Αὐτὸς γοῦν ἀπορίᾳ τῶν πρεσβευόντων τὰ κρείττονα, μὴ φέρων τὴν ἄλογον καὶ ἰδιωτικὴν πίστιν διὰ τὴν πρὸς τὸν κύριον ἀγάπην ἐπεδεδώκεις ποτὲ σαυτὸν λόγοις, ὧν ὕστερον, τῇ δεδομένῃ σοι συνέσει καταχρησάμενος εἰς δέον, καταγνοὺς ἀπέστης. Ταῦτα δέ φημι κατὰ τὸ φαινόμενόν μοι ἀπολογούμενος περὶ τῶν δυναμένων λέγειν καὶ γράφειν, περὶ δὲ ἐμαυτοῦ ἀπολογούμενος, μὴ ἄρα οὐ τοιαύτης ὢν ἕξεως, ὁποίαν ἐχρῆν τὸν παρὰ θεοῦ ἱκανούμενον διάκονον[1]) τῆς καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, τολμηρότερον ἐμαυτὸν τῷ ὑπαγορεύειν ἐπιδίδωμι.

---

[1]) II Cor. III, 6.

Ὅτι ἓν ὄργανον Θεοῦ τέλειον καὶ ἡρμοσμένον ἡ θεία γραφή.

Κεφάλαιον ἕκτον.

Ἐκ τοῦ δευτέρου Τόμου τῶν εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον, εἰς τό· »μακάριοι [1]) οἱ εἰρηνοποιοί.«

Τούτῳ [2]) δὲ τῷ ἑκατέρως εἰρηνοποιῷ οὐδὲν ἐν τοῖς θείοις λογίοις ἔτι ἐστὶ σκολιὸν, οὐδὲ στραγγαλιῶδες· πάντα γὰρ ἐνώπια τοῖς νοοῦσι. Καὶ ἐπεὶ μηδέν ἐστι τοιούτῳ σκολιὸν, μηδὲ στραγγαλιῶδες, διὰ τοῦτο πλῆθος εἰρήνης βλέπει ἐν ὅλαις ταῖς γραφαῖς, καὶ ταῖς δοκούσαις περιέχειν μάχην καὶ ἐναντιώματα πρὸς ἀλλήλας. Γίνεται δὲ καὶ τρίτος εἰρηνοποιὸς, ὁ τὴν ἄλλοις φαινομένην μάχην τῶν γραφῶν ἀποδεικνὺς εἶναι οὐ μάχην, καὶ παριστὰς τὴν συμφωνίαν καὶ τὴν εἰρήνην τούτων, ἤτοι παλαιῶν πρὸς καινὰς, ἢ νομικῶν πρὸς προφητικὰς, ἢ εὐαγγελικῶν πρὸς ἀποστολικὰς, ἢ ἀποστολικῶν πρὸς ἀποστολικάς. Καὶ γὰρ πᾶσαί εἰσι κατὰ τὸν Ἐκκλησιαστὴν αἱ γραφαὶ »λόγοι [3]) σοφῶν ὡς βούκεντρα, καὶ ὡς ἧλοι πεφυτευμένοι, οἳ παρὰ τῶν συνθεμάτων ἐδόθησαν ἐκ ποιμένος ἑνὸς,« καὶ οὐδὲν περισσὸν ἐξ αὐτῶν. Εἷς δὲ ποιμὴν τῶν λογικῶν ὁ λόγος, δόξαν μὲν ἐχόντων διαφωνίας τοῖς μὴ ἔχουσιν ὦτα εἰς τὸ ἀκούειν, τὸ δὲ ἀληθὲς συμφωνότατα. Ὡς γὰρ αἱ διάφοροι τοῦ ψαλτηρίου ἢ τῆς κιθάρας χορδαὶ, ὧν ἑκάστη ἴδιόν τινα φθόγγον καὶ δοκοῦντα μὴ ὅμοιον εἶναι τῷ τῆς ἑτέρας ἀποτελεῖ, νομίζονται τῷ ἀμούσῳ καὶ μὴ ἐπισταμένῳ λόγον μουσικῆς συμφωνίας διὰ τὴν ἀνομοιότητα τῶν φθόγγων ἀσύμφωνοι τυγχάνειν·

---

[1]) Matth. V, 9.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 78. seqq. edd. Spenc. pag. 30. seq. coll. ed. nostr. Tom. III. pag. 3. seqq.

[3]) Ecclesiast. XII, 11.

οὕτως οἱ μὴ ἐπιστάμενοι ἀκούειν τῆς τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς ἱεραῖς γραφαῖς ἁρμονίας, οἴονται ἀνάρμοστον εἶναι τῇ καινῇ τὴν παλαιὰν, ἢ τῷ νόμῳ τοὺς προφήτας, ἢ τὰ εὐαγγέλια ἀλλήλοις, ἢ τὸν ἀπόστολον τῷ εὐαγγελίῳ, ἢ ἑαυτῷ, ἢ τοῖς ἀποστόλοις. Ἀλλ' ἐλθὼν ὁ πεπαιδευμένος τὴν τοῦ Θεοῦ μουσικὴν, σοφός τις ἐν ἔργοις καὶ λόγοις τυγχάνων, καὶ διὰ τοῦτο χρηματίζων ἂν Δαβὶδ, ὃς ἑρμηνεύεται »ἱκανὸς χειρὶ,« ἀποτελέσει φθόγγον μουσικῆς Θεοῦ, ἀπὸ ταύτης μαθὼν ἐν καιρῷ κρούειν χορδὰς, νῦν μὲν νομικὰς, νῦν δὲ συμφώνους αὐταῖς εὐαγγελικάς. καὶ νυνὶ μὲν προφητικὰς, ὅτε δὲ εὔλογον ἀπαιτεῖ, τὰς ὁμοτόνους αὐταῖς ἀποστολικὰς, οὕτω δὲ καὶ ἀποστολικὰς εὐαγγελικαῖς. Ἓν γὰρ τὸ τέλειον οἶδε καὶ ἡρμοσμένον ὄργανον τοῦ Θεοῦ εἶναι πᾶσαν τὴν γραφὴν, μίαν ἀποτελοῦν ἐκ διαφόρων φθόγγων σωτήριον τοῖς μανθάνειν ἐθέλουσι φωνὴν, καταπαύουσαν καὶ κωλύουσαν ἐνέργειαν πᾶσαν πονηροῦ πνεύματος, ὡς κατέπαυσεν ἡ Δαβὶδ μουσικὴ τὸ ἐν τῷ Σαοὺλ πονηρὸν πνεῦμα καὶ πνῖγον[1]) αὐτόν. Ὁρᾷς οὖν καὶ τρίτως εἰρηνοποιὸν τὸν ἑπομένως τῇ γραφῇ βλέποντα τὴν εἰρήνην πάσης αὐτῆς, καὶ ἐμποιοῦντα ταύτην τοῖς ὀρθῶς ζητοῦσι καὶ γνησίως φιλοκρινοῦσιν.

Περὶ τοῦ ἰδιώματος τῶν προσώπων τῆς θείας γραφῆς.

Κεφάλαιον ἕβδομον.

Ἐκ τοῦ εἰς τὸ ᾆσμα μικροῦ Τόμου, ὃν ἐν τῇ νεότητι ἔγραψεν Ὠριγένης.

Τῷ[2]) μὴ ἐξειληφότι τὸ ἰδίωμα τῶν προσώπων τῆς θείας γραφῆς, τῶν τε λεγόντων, καὶ τῶν πρὸς ἃ ὁ

[1]) 1 Sam. XVI, 14. (1 Regg.)

[2]) Cfr. edd. Tarin pag. 81. seq. edd. Spenc. pag. 31. seq. coll. ed. nostr. Tom. XIV. pag. 233. seq.

λόγος, πολλὴν παρέχει σύγχυσιν τὰ λεγόμενα, ζητοῦντι τὸ λέγον πρόσωπον ὅ, τί ποτέ ἐστι, καὶ τὸ πρὸς ὃ ὁ λόγος ὁποῖον, καὶ πότε τὸ λέγον ἐπαύσατο πρόσωπον· τοῦ πρὸς ὅ ἐστι πολλάκις τηρουμένου, καὶ ἑτέρου πρὸς τὸ αὐτὸ λέγοντος, ἢ τοῦ πρὸς ὃ ὁ λόγος οὐκέτι ἀκούοντος, ἑτέρου δὲ διαδεξαμένου τὰ λεγόμενα, μένοντος τοῦ λέγοντος. Ἔστι δ' ὅτε μεταβάλλει ἀμφότερα, καὶ τὸ λέγον, καὶ τὸ πρὸς ὃ ὁ λόγος· ἢ ἐπὶ πλεῖον μένοντα ἀμφότερα, οὐ σαφῶς δηλοῦται μένοντα. Τί δὲ δεῖ τὰ παραδείγματα ζητεῖν ἑνὸς ἑκάστου τούτων, πάνυ τῶν προφητικῶν πεπληρωμένων τῆς διαφορᾶς αὐτῶν; Ἥτις καὶ αἰτία ἐστὶν οὐχ ἡ τυχοῦσα μὴ διακρινομένης τῆς ἀσαφείας τῶν λεγομένων. Ἔστι δὲ καὶ αὕτη συνήθεια τῆς γραφῆς, τὶ ταχέως μεταπηδᾷν ἀπὸ τοῦ περί τινων λόγου εἰς τὸν περὶ ἑτέρων· καὶ τοῦτο ἀσαφῶς ποιεῖν καὶ συγκεχυμένως μάλιστα τοὺς προφήτας.

Καὶ[1]) πάλιν ἐκ τῆς εἰς τὰς Πράξεις ὁμιλίας τετάρτης.

»Ἔδει[2]) πληρωθῆναι τὴν γραφὴν, ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ περὶ Ἰούδα.« Ἐν ᾧ Ψαλμῷ τὰ περὶ τοῦ Ἰούδα γέγραπται, εἴποι τις ἂν, ὅτι οὐ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον λαλεῖ· σαφῶς γὰρ τοῦ Σωτῆρός ἐστιν ὁ λόγος, λέγοντος· »ὁ Θεὸς[3]) τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς· ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ, καὶ στόμα δολίου, ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη·« καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως· »καὶ[4]) τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.« Πῶς οὖν, εἰ ὁ Σωτήρ ἐστιν ὁ ταῦτα λέγων, φησὶν ὁ Πέτρος· »ἔδει[5]) πληρωθῆναι τὴν γραφὴν, ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 82 seq. edd. Spenc. pag. 32. coll. ed. nostr. Tom. V. pag. 245. seq.

[2]) Act. I, 16. [3]) Psalm. CIX, 1. 2. (CVIII.)

[4]) Psalm. CIX, 8. (CVIII.) coll. Act. I, 20.

[5]) Act. I, 16.

τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβίδ;« Μήποτε οὖν ὃ διδασκόμεθα ἐνταῦθα, τοιοῦτόν ἐστι· προσωποποιεῖ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν τοῖς προφήταις, καὶ ἐὰν προσωποποιήσῃ τὸν Θεὸν, οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς ὁ λαλῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λαλεῖ· καὶ ἐὰν προσωποποιήσῃ τὸν Χριστὸν, οὐκ ἔστιν ὁ Χριστὸς ὁ λαλῶν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐκ προσώπου τοῦ Χριστοῦ λαλεῖ. Οὕτω κἂν προσωποποιήσῃ τὸν προφήτην, ἢ τὸν λαὸν ἐκεῖνον, ἢ τὸν λαὸν τοῦτον, ἢ ὅ, τι δήποτε προσωποποιεῖ, τὸ ἅγιον πνεῦμά ἐστι τὸ πάντα προσωποποιοῦν.

Περὶ τοῦ μὴ δεῖν τὰ σολοικοειδῆ, καὶ μὴ σώζοντα τὴν κατὰ τὸ ῥητὸν ἀκολουθίαν ῥητὰ τῆς[1]) γραφῆς, ἐπιχειρεῖν διορθοῦσθαι, πολὺ τοῖς συνιέναι δυναμένοις τὸ τῆς διανοίας ἀκόλουθον σώζοντα.

Κεφάλαιον ὄγδοον.

Ἐκ τῶν εἰς τὸν Ὠσηὲ ἐξηγητικῶν.

Ἐπειδὴ[2]) τὰ σολοικοειδῶς εἰρημένα κατὰ τὴν γραφὴν, ὅσα κατὰ τὴν λέξιν, συγχύνει τὸν ἐντυγχάνοντα, ὡς ὑπονοεῖν οὐκ ὀρθῶς, οὐδὲ ἀκολούθως, οὐδὲ, ὡς ἔχει, γεγράφθαι τὰ ῥητά· ὡς καὶ τολμᾷν τινας προφάσει διορθώσεως ἀλλοιοῦν, μετατιθέντας τὸν ἐγκείμενον περὶ τὰ δοκοῦντα ἀκολούθως γεγράφθαι ῥητὰ νοῦν· ἀναγκαίως καὶ ἐνθάδε τοῦ ὁμοίου ἐμπεσόντος, ὅσον κατὰ τὴν λέξιν περὶ τὰ προκείμενα ῥητὰ, εἴδωμεν τὸν ἐν αὐτοῖς ἐγκείμενον νοῦν. Πληθυντικῶς γὰρ

---

[1]) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: τῆς θείας γραφῆς.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 84. seqq. edd. Spenc. pag. 32. seqq. coll. ed. nostr. Tom. XIII. pag. 302. seqq.

εἰπών· »ἔκλαυσαν,[1]) καὶ ἐδεήθησάν μου·« καὶ πάλιν πληθυντικῶς τὸ ἑξῆς δηλώσας· »ἐν[2]) τῷ οἴκῳ ὤν εὗρόν με·« τὸ ἑξῆς ἐπὶ ἑνικοῦ ἐπιφέρει λέγων· »καὶ[3]) ἐκεῖ ἐλαλήθη πρὸς αὐτόν.« Τῇ γὰρ λέξει ψιλῇ τις ἐνιδὼν κατὰ πλάνην δοκῶν γεγράφθαι, ἢ καὶ τὸ τελευταῖον πληθυντικῶς γράψει, ἢ τὰ προάγοντα εἰς ἑνικὸν μεταθείη. Ἀναγνοὺς γάρ· »ἔκλαυσαν,[4]) καὶ ἐδεήθησάν μου·« καί· »ἐν[5]) τῷ οἴκῳ ὤν εὗρόν με·« εἴποι ἄν, ὅτι καὶ τὸ ἑξῆς οὕν ἐστιν· »ἐκεῖ[6]) ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς·« τουτέστι, τοὺς κλαύσαντας καὶ δεηθέντας, καὶ ἐν τῷ οἴκῳ ὤν, εὑρόντας τὸν θεόν. Ἐκ παρατηρήσεως δὲ ὁμοίων ῥητῶν, καὶ τοῦτο ἀκολούθως εἰρῆσθαι δείξομεν. Ἐν τῇ Γενέσει ὁ θεὸς τῷ Ἀδὰμ ἐντολὴν διδούς, οὕτω φησίν· »ἀπὸ[7]) παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ, ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.« Ἀρξάμενος γὰρ κἀκεῖ ἀπὸ ἑνικοῦ, ἐν τῷ εἰρηκέναι· »ἀπὸ[8]) παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ·« ἐπιφέρει πληθυντικῶς εἰπών· »ἀπὸ[9]) δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρὸν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.« Ὅτε γὰρ περὶ τῆς ἐντολῆς, δι' ἧς αὐτὸν ἐν ζωῇ ταύτην τηροῦντα ἠθέλησεν εἶναι, ἑνικῶς ἐντέλλεται, καί φησιν· »ἀπὸ[10]) παντὸς ξύλου τοῦ ἐν τῷ παραδείσῳ βρώσει φαγῇ·« οἱ γὰρ κατὰ θεὸν περιπατοῦντες, καὶ τῶν ἐντολῶν αὐτοῦ ἀντεχόμενοι, κἂν πολλοὶ ὦσι, τῷ ὁμόφρονες εἶναι οἱ πολλοὶ ἕν εἰσι. Διὰ τοῦτο ὅτε περὶ ἀγαθοῦ ἐντολὴ δίδοται, ἑνικῶς αὐτὸ λέγεται,

---

1) Hos. XII, 4. 2) Hos. XII, 4.
3) Cfr. Hos. XII, 4. 4) Hos. XII, 4.
5) Hos. XII, 4. 6) Hos. XII, 4.
7) Gen. II, 16. 17. 8) Gen. II, 16.
9) Gen. II, 17. 10) Gen. II, 16.

τό· »βρώσει[1]) φαγῇ·« ὅτε δὲ ἤδη περὶ παραβάσεως διαστέλλεται, οὐχ ἑνικῶς, ἀλλ' ἤδη πληθυντικῶς φησιν· »οὐ[2]) φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ᾗ δ' ἂν ἡμέρᾳ φάγητε, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε.« Οὕτως οὖν καὶ ἐνθάδε, ὅτε ἔτι κλαίουσι, καὶ δέονται πρὸς θεὸν, πληθυντικῶς λέγεται τό· »ἔκλαυσαν,[3]) καὶ ἐδεήθησαν·« ὅτε δὲ εὑρίσκουσι τὸν θεὸν, οὐκέτι πληθυντικῶς φησι τό· »ἐκεῖ[4]) ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς·« ἀλλά· »πρὸς αὐτόν.« Ἤδη γὰρ ἓν γεγόνασιν οἱ πολλοὶ ἐν τῷ εὑρηκέναι τὸν θεὸν, καὶ ἐν τῷ ἀκούειν λόγον αὐτοῦ. Ὁ γὰρ εἷς ὅτε ἁμαρτάνει, πολλοστός ἐστιν, ἀποσχιζόμενος ἀπὸ θεοῦ, καὶ μεριζόμενος, καὶ τῆς ἑνότητος ἐκπίπτων· οἱ δὲ πολλοὶ ταῖς ἐντολαῖς ἑπόμενοι ταῖς τοῦ θεοῦ, εἷς εἰσι· καθὼς καὶ ὁ ἀπόστολος μαρτυρεῖ, εἰπών· »ὅτι[5]) εἷς ἄρτος καὶ ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν·« καὶ πάλιν· »εἷς[6]) θεὸς, καὶ εἷς Χριστὸς, καὶ μία πίστις, καὶ ἓν βάπτισμα·« καὶ ἀλλαχοῦ· „ὅτι[7]) πάντες ἓν ἐσμεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ·« καὶ αὖθις »ἡρμοσάμην[8]) γὰρ ὑμᾶς τοὺς πάντας ἑνὶ ἀνδρὶ παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι, τῷ κυρίῳ.« Καὶ ὅτι οἱ εὐαρεστοῦντες τῷ κυρίῳ ἕν εἰσιν, ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἧς ὁ σωτὴρ εὔχεται πρὸς τὸν πατέρα περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἔστιν ἰδεῖν· »πάτερ[9]) γὰρ, φησὶν, ἅγιε, δὸς ἵνα καθὼς ἐγὼ καὶ σὺ ἕν ἐσμεν, οὕτω καὶ οὗτοι ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν.« Ὅταν δὲ καὶ ἀλλήλων μέλη λέγωνται εἶναι οἱ ἅγιοι, τί ἄλλο εἰ μὴ ἓν σῶμά εἰσι; Καὶ ἐν τῷ Ποιμένι δὲ τὴν οἰκοδομὴν τοῦ πύργου, διὰ πολλῶν μὲν λίθων οἰκοδομουμένην, ἐξ ἑνὸς δὲ λίθου φαινομένην εἶναι τὴν οἰκοδομὴν, τί ἄλλο ἢ τὴν ἐκ πολλῶν συμφωνίαν καὶ ἑνότητα σημαίνει ἡ γραφή;

---

1) Gen. II, 16. 2) Gen. II, 17. 3) Hos. XII, 4.
4) Hos. XII, 4. 5) Cfr. I Cor. X, 17.
6) Cfr. Ephes. IV, 5. 6. 7) Cfr. Rom. XII, 5.
8) Cfr. II Cor. XI, 2.
9) Cfr. ev. Joann. XVII, 11. coll. 21.

Τίς ὁ λόγος τοῦ τὴν θείαν γραφὴν κατὰ διάφορα σημαινόμενα τῷ αὐτῷ ὀνόματι κεχρῆσθαι πολλάκις, καὶ ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ.

Κεφάλαιον ἔννατον.

Ἐκ τοῦ εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους Τόμου ἐννάτου, εἰς τό· »τί[1]) οὖν; ὁ νόμος ἁμαρτία;«

Οὐχ[2]) ὥσπερ ὄνομα ἕν ἐστι νόμος, οὕτω καὶ εἷς ὁ περὶ νόμου πανταχοῦ τῆς γραφῆς λόγος. Διὸ καθ' ἕκαστον χρὴ τόπον αὐτῆς ἐπιμελῶς ἐπιστήσαντα θεωρῆσαι, νῦν μὲν τί σημαίνεται ἐκ τῆς »νόμος« φωνῆς, νῦν δὲ τί χρὴ τὸ τοιοῦτον ἐννοεῖν. Ἀλλὰ καὶ περὶ ἄλλων πλειόνων· ὁμώνυμοι γὰρ καὶ ἐπὶ ἄλλων εἰσὶ κατὰ τὴν γραφὴν φωναὶ, αἵτινες συγχέουσι τοὺς νομίζοντας, ὅτι ὡς ὄνομα ἕν ἐστιν, οὕτω καὶ τὸ σημαινόμενον ἕν, ὅπου ἂν τοῦτο ὀνομασθῇ. Ὅτι δὲ ἡ »νόμος« φωνὴ οὐκ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ, ἀλλ' ἐπὶ πλειόνων τέτακται, τὰ πολλὰ παραλιπόντες καὶ δεόμενα κατασκευῆς, ἔχοντα ἀνθυποφορὰν λύσεως δεομένην, ἐκθησόμεθα τὰ πάνθ' ὁντινοῦν δυσωπῆσαι δυνάμενα, ὡς τῆς »νόμος« φωνῆς κειμένης ἐπὶ πλειόνων, οἷον ἐπὰν ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας λέγηται· »ὅσοι[3]) γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. Γέγραπται γάρ· ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά.« Σαφὲς ὅτι νόμος ὁ κατὰ τὸ γράμμα δηλοῦται Μωυσέως τὸ προστακτικὸν μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸν δὲ ὧν οὐ ποιητέον τοῖς αὐτῷ ὑποκειμένοις. Τὸ δ' αὐτὸ δηλοῦται ἐν τῇ αὐτῇ ἐπιστολῇ καὶ ἐν τῷ· »ὁ[4]) νόμος γὰρ τῶν παραβάσεων

[1]) Rom. VII, 7.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 88. seqq. edd. Spenc. pag. 34. seqq. coll ed. nostr. Tom. V. pag. 255. seqq.

[3]) Gal. III, 10. coll. Deut. XXVII, 26.

[4]) Gal. III, 19.

χάριν ἐτέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων, ἐν χειρὶ μεσίτου·« καὶ ἐν τῷ· »ὥστε[1]) ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστὸν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν· ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν. Πάντες γὰρ υἱοὶ Θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.« Σημαίνεται καὶ ἡ παρὰ Μωυσεῖ ἀναγεγραμμένη ἱστορία ἀπὸ τῆς »νόμος“ φωνῆς, ὡς ἀπὸ τῆς αὐτῆς ἐπιστολῆς ἔστι λαβεῖν ἐκ τοῦ· »λέγετέ[2]) μοι, οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε; Γέγραπται γὰρ, ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας. Ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.« Οἶδα καὶ τοὺς Ψαλμοὺς ὀνομαζομένους νόμον, ὡς δῆλον ἐκ τοῦ· »ἵνα[3]) πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν γεγραμμένος, ὅτι[4]) ἐμίσησάν με δωρεάν.“ Ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ Ἡσαΐου προφητεία νόμος παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λέγεται, φάσκοντι· „ἐν[5]) τῷ νόμῳ γέγραπται· ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει κύριος.« Εὗρον γὰρ τὰ ἰσοδυναμοῦντα τῇ λέξει ταύτῃ ἐν τῇ τοῦ Ἀκύλου ἑρμηνείᾳ κείμενα. Λέγεται νόμος καὶ ἡ μυστικωτέρα καὶ θειοτέρα τοῦ νόμου ἐκδοχὴ, ὡς ἐν τῷ· »οἴδαμεν[6]) γὰρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστι.« Παρὰ δὲ ταῦτα πάντα λέγεται νόμος ὁ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας ἐνεσπαρμένος τῇ ψυχῇ, καὶ, ὡς ὀνομάζει ἡ γραφὴ, ἐγγεγραμμένος[7]) τῇ καρδίᾳ λόγος, προστακτικὸς μὲν ὧν ποιητέον, ἀπαγορευτικὸς δὲ ὧν οὐ ποιητέον. Καὶ τοῦτο δὲ δηλοῦται

---

[1]) Gal. III, 24—26.
[2]) Gal. IV, 21—23. coll. Gen. XXI.
[3]) Ev. Joann. XV, 25. [4]) Psalm. XXXV, 19. (XXXIV.)
[5]) I Cor. XIV, 21. coll. Jesai. XXVIII, 11.
[6]) Rom. VII, 14. [7]) Prov. VII, 3. et II Cor. III, 3.

ἐν τῷ· »ὅταν[1]) γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῶσιν, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος· οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως.« Ὁ γὰρ γραπτὸς ἐν ταῖς καρδίαις νόμος καὶ ἐν ἐθνικοῖς, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιοῦσιν, οὐκ ἄλλος ἐστὶ τοῦ κατὰ τὰς κοινὰς ἐννοίας φύσει ἐγγεγραμμένου τῷ ἡγεμονικῷ ἡμῶν, καὶ τρανωτέρου μετὰ τῆς συμπληρώσεως τοῦ λόγου ὁσημέραι γενομένου. Τοῦτο τὸ σημαινόμενον ἦν τοῦ νόμου καὶ ἐν τῷ· »ἁμαρτία[2]) οὐκ ἐλλογεῖται μὴ ὄντος νόμου·« καὶ ἐν τῷ· »τὴν[3]) ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων, εἰ μὴ διὰ νόμου.« Πρὸ γὰρ τοῦ κατὰ Μωυσέα νόμου ἐλλελόγηται ἁμαρτία καὶ τῷ Κάϊν, καὶ τοῖς τὸν κατακλυσμὸν παθοῦσιν, ἔτι δὲ καὶ Σοδομίταις, καὶ ἄλλοις μυρίοις· πολλοί τε ἔγνωσαν τὴν ἁμαρτίαν καὶ πρὸ τοῦ Μωυσέως νόμου. Καὶ μὴ θαυμάσῃς, εἰ δύο σημαινόμενα τοῦ ἑνὸς ὀνόματος τοῦ νόμου ἐν τῷ αὐτῷ παρείληπται τόπῳ· εὑρήσομεν γὰρ ταύτην τὴν συνήθειαν καὶ ἐν ἄλλαις γραφαῖς, οἷον· „οὐχ[4]) ὑμεῖς λέγετε, ὅτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται; Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.« Δὶς γὰρ ὁ θερισμὸς ὀνομασθεὶς, κατὰ μὲν τὸ πρότερον ἐπὶ τὸν σωματικὸν ἀναφέρεται· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, ἐπὶ τὸν πνευματικόν. Τὸ δὲ ὅμοιον εὑρήσεις καὶ ἐπὶ τοῦ ἀπὸ γενετῆς τυφλοῦ θεραπευθέντος· ᾧ ἐπιφέρει σωματικῶς γενομένῳ τυφλῷ τό· »εἰς[5]) κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ βλέποντες τυφλοὶ γένωνται.« Οὕτω καί· »νῦν[6]) χωρὶς μὲν νόμου τοῦ τῆς φύσεως δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέ-

[1]) Rom. II, 14. 15. [2]) Rom. V, 13.
[3]) Rom. VII, 7. [4]) Ev. Joann. IV, 35.
[5]) Ev. Joann. IX, 39. [6]) Rom. III, 21.

ρωται, μαρτυρουμένη δὲ ὑπὸ νόμου τοῦ Μωυσέως καὶ τῶν προφητῶν.« Εἴποιμι δ' ἂν πρὸς τοὺς ἔτι ὀκνοῦντας παραδέξασθαι τὸ διττὸν σημαινόμενον τοῦ νόμου, ὅτι εἴπερ ὁ αὐτὸς νόμος παρείληπται ἔν τε τῷ· »νυνὶ [1]) δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη Θεοῦ πεφανέρωται·« καὶ ἐν τῷ· „μαρτυρουμένη [2]) ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν·" εἰ μὲν χωρὶς νόμου πεφανέρωται, οὐχ ὑπὸ νόμου μαρτυρεῖται· εἰ δὲ ὑπὸ τοῦ νόμου μαρτυρεῖται, οὐ χωρὶς νόμου πεφανέρωται. Τῇ τοίνυν δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ, φανερουμένῃ ὑπὸ Ἰησοῦ Χριστοῦ, μαρτυρεῖ μὲν οὐδαμῶς ὁ τῆς φύσεως νόμος· μικρότερος γάρ ἐστιν αὐτῆς· ὁ δὲ Μωυσέως νόμος, οὐ τὸ γράμμα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα, καὶ οἱ ἀνάλογον τῷ πνεύματι τοῦ νόμου προφῆται, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς πνευματικοὶ λόγοι. Διὸ χρὴ ἐπιμελῶς τὸν ἀναγινώσκοντα τὴν θείαν γραφὴν τηρεῖν, ὅτι οὐ πάντως ταῖς αὐταῖς λέξεσιν ἐπὶ τῶν αὐτῶν πραγμάτων χρῶνται αἱ γραφαί· τοῦτο δὲ ποιοῦσιν, ὁτὲ μὲν παρὰ τὴν ὁμωνυμίαν, ὁτὲ δὲ παρὰ τὴν τροπολογίαν, καὶ ἔσθ' ὅτε παρὰ τὴν σύμφρασιν ἀπαιτοῦσαν ἄλλως τῇ λέξει χρήσασθαι ἐν τοῖσδέ τισιν, ἢ ὡς κεῖται ἐν ἑτέροις. Καὶ τοῦτο ἐὰν ἐπιμελῶς φυλαττώμεθα, πολλῶν σφαλμάτων ἀπαλλαττώμεθα καὶ παρεκδοχῶν. Χρὴ οὖν εἰδέναι, ὅτι τό· »ἑώρακεν·" οὐκ ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ κεῖται ἀεὶ, ἀλλ' ὁτὲ μὲν ἐπὶ τοῦ σωματικοῦ ὁρᾷν, ὁτὲ δὲ ἀντὶ τοῦ νοεῖν. Καθόλου γὰρ τοῦτο ἰστέον, ὅτι προκειμένου κρύψαι, καὶ μὴ φανερῶς ἐκθέσθαι τὰ νοήματα τῆς ἀληθείας, τῷ ἐν τοῖς προφήταις πνεύματι, καὶ ἐν τοῖς Ἀποστόλοις Χριστοῦ λόγῳ, πολλαχοῦ καὶ ὑπὸ τῆς φράσεως συγχεῖται, καὶ οὐχ ὡς ὑπὸ μίαν λέγεται ἀκολουθίαν· ἵνα μὴ καὶ ἀνάξιοι εἰς κρίμα τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς εὕρωσι τὰ συμφερόντως αὐτοῖς ἀποκεκρυμμένα. Καὶ τοῦτο πολλαχοῦ αἴτιόν ἐστι τοῦ δοκεῖν μὴ ἔχειν σύνταξιν, μηδὲ ἀκολουθίαν τὴν ὅλην γραφὴν,

[1]) Rom. III, 21. [2]) Rom. III, 21.

καὶ μάλιστα, ὡς προείπομεν, τὴν προφητικὴν καὶ τὴν ἀποστολικήν· καὶ μάλιστα τῆς ἀποστολικῆς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολὴν, ἐν ᾗ τὰ περὶ νόμου διαφόρως ὀνομάζεται, καὶ ἐπὶ διαφόρων πραγμάτων κείμενα· ὥστε δοκεῖν, ὅτι οὐκ ἔχεται ὁ Παῦλος ἐν τῇ γραφῇ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ προκειμένου αὐτῷ σκοποῦ.

Περὶ τῶν ἐν τῇ θείᾳ γραφῇ δοκούντων ἔχειν τι λίθου προσκόμματος, ἢ πέτραν σκανδάλου.

Κεφάλαιον δέκατον.

Ἐκ τῆς τριακοστῆς ἐννάτης Ὁμιλίας τῶν εἰς τὸν Ἱερεμίαν ἐξηγητικῶν, εἰς τό· »οὐκ[1]) ἠδύνατο κύριος φέρειν ἀπὸ προσώπου πονηρίας ὑμῶν.«

Ἐάν[2]) ποτε ἀναγινώσκων τὴν γραφὴν προσκόψῃς νοήματι ὄντι καλῷ, λίθῳ δὲ προσκόμματος, καὶ πέτρᾳ σκανδάλου, αἰτιῶ σαυτόν· μὴ ἀπελπίσῃς γὰρ τὸν λίθον τοῦτον τοῦ προσκόμματος, καὶ τὴν πέτραν τοῦ σκανδάλου ἔχειν νοήματα, ὥστ' ἂν γενέσθαι τὸ εἰρημένον· »καὶ[3]) ὁ πιστεύων οὐ καταισχυνθήσεται.« Πίστευσον πρῶτον, καὶ εὑρήσεις ὑπὸ τὸ νομιζόμενον σκάνδαλον πολλὴν ὠφέλειαν ἁγίαν. Εἰ γὰρ ἡμεῖς ἐντολὴν ἐλάβομεν μὴ λέγειν ῥῆμα[4]) ἀργὸν, ὡς δώσοντες περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, καὶ ὅση δύναμις φιλοτιμούμεθα πᾶν ῥῆμα τὸ ἐξιὸν ἐκ τοῦ στόματος ἡμῶν ποιεῖν ἐργάζεσθαι καὶ ἐν ἡμῖν τοῖς λέγουσι, καὶ ἐν τοῖς ἀκούουσι· τί χρὴ νοεῖν περὶ τῶν προφητῶν, ἢ

---

[1]) Cfr. Jerem. XLIV, 22.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 95. seqq. edd. Spenc. pag. 37. seq. coll. ed. nostr. Tom. XV. pag. 418. seqq.

[3]) Cfr. Rom. IX, 33. X, 11. coll. Jesai. XXVIII, 6.

[4]) Cfr. Matth. XII, 36.

ὅτι πᾶν ῥῆμα λαληθὲν διὰ στόματος αὐτῶν ἐργατικὸν ἦν; Καὶ οὐ θαυμαστὸν, εἰ πᾶν ῥῆμα τὸ λαλούμενον ὑπὸ τῶν προφητῶν, εἰργάζετο ἔργον τὸ πρέπον ῥήματι. Ἀλλὰ γὰρ οἶμαι, ὅτι καὶ πᾶν θαυμάσιον γράμμα τὸ γεγραμμένον ἐν τοῖς λογίοις τοῦ θεοῦ ἐργάζεται. Καὶ οὐκ ἔστιν ἰῶτα ἓν, ἢ μία κεραία γεγραμμένη ἐν τῇ γραφῇ, ἥτις τοῖς ἐπισταμένοις χρῆσθαι τῇ δυνάμει τῶν γραμμάτων, οὐκ ἐργάζεται τὸ ἑαυτῆς ἔργον. Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν βοτανῶν ἑκάστη μὲν ἔχει δύναμιν, εἴτε εἰς τὴν ὑγίειαν τῶν σωμάτων, εἴτε εἰς ὅ, τι δήποτε· οὐ πάντων δέ ἐστιν ἐπίστασθαι εἰς ὃ ἑκάστη τῶν βοτανῶν ἐστι χρήσιμος, ἀλλ' εἴ τινες ἐπιστήμην εἰλήφασιν, οὗτοι οἱ περὶ τὰς βοτάνας διατρίβοντες, ἵνα ἴδωσι καὶ πότε παραλαμβανομένη, καὶ ποῦ τῶν σωμάτων ἐπιτιθεμένη, καὶ τίνα τρόπον σκευαζομένη ὀνίνησι τὸν χρώμενον· οὕτως οἱονεί τις βοτανικός ἐστιν ὁ ἅγιος καὶ πνευματικὸς, ἀναλεγόμενος ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων ἕκαστον ἰῶτα, καὶ ἕκαστον τὸ τυχὸν στοιχεῖον, καὶ εὑρίσκων τὴν δύναμιν τοῦ γράμματος, καὶ εἰς ὅ, τί ἐστι χρήσιμον, καὶ ὅτι οὐδὲν παρέλκει τῶν γεγραμμένων. Εἰ δὲ βούλει καὶ δευτέρου ἀκοῦσαι εἰς τοῦτο παραδείγματος, ἕκαστον μέλος τοῦ σώματος ἡμῶν ἐπί τινι ἔργῳ ὑπὸ τοῦ τεχνίτου θεοῦ γεγένηται· ἀλλ' οὐ πάντων ἐστὶν εἰδέναι, τίς ἡ ἑκάστου τῶν μελῶν μέχρι τῶν τυχόντων δύναμις καὶ χρεία. Οἱ γὰρ περὶ τὰς ἀνατομὰς πραγματευσάμενοι τῶν ἰατρῶν, δύνανται λέγειν ἕκαστον καὶ τὸ ἐλάχιστον μόριον εἰς τί χρήσιμον ὑπὸ τῆς προνοίας γεγένηται. Νόει μοι τοίνυν καὶ τὰς γραφὰς τοῦτον τὸν τρόπον πάσας βοτάνας, ἢ ἓν τέλειον λόγου σῶμα· εἰ δὲ σὺ μήτε βοτανικὸς εἶ γραφῶν, μήτε ἀνατομεὺς τῶν προφητικῶν λόγων, μὴ νόμιζε παρέλκειν τι τῶν γεγραμμένων, ἀλλὰ σαυτὸν μόνον ἢ τὰ ἱερὰ γράμματα αἰτιῶ, ὅτε μὴ εὑρίσκεις τὸν λόγον τῶν γεγραμμένων. Τοῦτό μοι τὸ προοίμιον εἴρηται καθολικῶς, χρήσιμον εἶναι δυνάμενον εἰς ὅλην τὴν γρα-

φήν· ἵνα προτραπῶσιν οἱ θέλοντες προσέχειν τῇ ἀναγνώσει μηδὲν παραπέμπεσθαι ἀνεξέταστον καὶ ἀνεξερεύνητον γράμμα.

Ὅτι χρὴ πάσης τῆς θεοπνεύστου γραφῆς τὸ τρόφιμον διώκειν, καὶ τὰ ὑπὸ τῶν αἱρετικῶν ταρασσόμενα ῥητὰ δυσφήμοις ἐπαπορήσεσι μὴ ἀποτρέπεσθαι, μηδὲ ὑπερηφανεῖν, ἀλλὰ καὶ αὐτῶν μεταλαμβάνειν τῆς ἐν ἀπιστίᾳ ταραχῆς ἐκτός.

Κεφάλαιον ἑνδέκατον.

Ἐκ[1]) τοῦ εἰκοστοῦ Τόμου τῶν εἰς τὸν Ἰεζεχιήλ.

»Τάδε[2]) λέγει κύριος κύριος· ἰδοὺ, ἐγὼ ἀνακρινῶ ἀνὰ μέσον προβάτου καὶ προβάτου, κριῶν καὶ τράγων. Καὶ οὐχ ἱκανὸν ὑμῖν, ὅτι τὴν καλὴν νομὴν ἐνέμεσθε; Καὶ τὰ κατάλοιπα τῆς νομῆς κατεπατεῖτε τοῖς ποσὶν ὑμῶν· καὶ τὸ καθεστηκὸς ὕδωρ ἐπίνετε, καὶ τὸ λοιπὸν τοῖς ποσὶν ὑμῶν ἐταράσσετε. Καὶ τὰ πρόβατά μου τὰ πατήματα τῶν ποδῶν ὑμῶν ἐνέμοντο, καὶ τὸ τεταραγμένον ὕδωρ ὑπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἔπινον.«

Μετὰ τὸ παραστῆσαι περὶ τῶν προβάτων, καὶ κριῶν, καὶ περὶ προβάτων αἰγῶν, ὅτι σύνηθες τῇ γραφῇ τὸ πρόβατον καὶ ἐπὶ τοῦ γένους τῶν αἰγῶν ἔσθ' ὅτε τάσσειν, ἐπιφέρει.

Τί οὖν ἐστιν ὃ καὶ ἐν τούτοις αἰνίσσεται, φέρε κατὰ δύναμιν ἐξετάσωμεν. Πᾶσα μὲν, οἶμαι, καλὴ νομὴ, καὶ πᾶν τὸ καθεστηκὸς ὕδωρ, τὰ ὅλα λόγιά ἐστι

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 98. seqq. edd. Spenc. pag. 35. seq. coll. ed. nostr. Tom. XIV. pag. 1. seqq.
[2]) Ezech. XXXIV, 17—19.

τῶν ἱερῶν γραμμάτων. Εἶτ' ἐπεί τινες τὰ μὲν τῶν γεγραμμένων ἐγκρίνουσιν ὡς ὠφέλιμα, τινὰ δὲ ἀποδοκιμάζουσιν ὡς οὐ σωτήρια, οὗτοι ἂν εἶεν οἱ μετὰ τὸ νενεμῆσθαι τὴν καλὴν ὧν ἐξελέξαντο νομὴν, καὶ πεπωκέναι τὸ καθεστηκὸς οὗ ἔκριναν εἶναι βελτίονος ὕδατος, τὸ λοιπὸν τῆς νομῆς καταπατοῦντες, καὶ τὸ λοιπὸν ὕδωρ τοῖς ποσὶν ἑαυτῶν ταράσσοντες. Τοιοῦτοι δή εἰσιν οἵ τε τὴν μὲν καινὴν ἐγκρίνοντες, τὴν δὲ παλαιὰν ἀποδοκιμάζοντες διαθήκην, καὶ οἱ τῶν παλαιῶν γραμμάτων τὰ μὲν ἀπὸ θειοτέρας λέγοντες εἶναι δυνάμεως καὶ τῆς ἀνωτάτω, τὰ δὲ ἀπὸ ὑποδεεστέρας. Πρόβατα δὲ ἴδια ἀναγορεύει ὁ ποιμὴν τοὺς μὴ ὑπερηφανοῦντας τὰ πατήματα τῶν ποδῶν ἐκείνων, καὶ μὴ ἐξουθενοῦντας τὸ τεταραγμένον ὕδωρ ὑπὸ τῶν ποδῶν τῶν ψεκτῶν προβάτων, τράγων καὶ ἐρίφων· οὐ γὰρ ἠθέλησαν εἶναι πρόβατα κριῶν ἄξια τῶν δεξιῶν. Ἡμεῖς οὖν εὐχόμενοι εἶναι πρόβατα τοῦ ποιμένος, μηδέποτε φεύγωμεν νεμηθῆναι καὶ τὰ αὐτόθεν ὅσον ἐπὶ τῷ ῥητῷ ἀπεμφαίνοντα τῶν γραφῶν, καὶ διὰ τὴν ἀπέμφασιν τῆς λέξεως πατούμενα ὑπὸ τῶν μὴ δυναμένων, μηδὲ θελόντων χρῆσθαι πάσῃ τῇ νομῇ. Ἀλλὰ κἂν ᾖ τι ὕδωρ ὑπὸ τῶν ποδῶν ἐκείνων τεταραγμένον, ἀναμιξάντων τῷ καθαρῷ λόγῳ τῆς γραφῆς δυσφήμους ἐπαπορήσεις, μὴ ἀποτρεπώμεθα, δι' ἣν πεποιήκασι τῷ λόγῳ ταραχὴν, πίνειν καὶ τὸ ὑπὸ τῶν ποδῶν αὐτῶν τεταραγμένον. Καὶ τήρει γε ἐπιμελῶς, ὅτι πρὸς τοὺς ταράξαντας τὸ ὕδωρ, καὶ πατήσαντας τὴν νομὴν, λέγεται ὡς περὶ κρειττόνων· »καὶ[1]) τὰ πρόβατά μου τὰ πατήματα τῶν ποδῶν ὑμῶν ἐνέμοντο, καὶ τὸ τεταραγμένον ὕδωρ ὑπὸ τῶν ποδῶν ὑμῶν ἔπινον.« Ἀλλὰ καὶ μηδεπώποτε νομὴν προφητικὴν ἡμεῖς πατήσωμεν, μηδὲ ὕδωρ νομικὸν ταράξωμεν· ἁμαρτανόντων δέ τινων καὶ περὶ τὴν εὐαγγελικὴν νομὴν, καὶ τὸ ἀποστο-

[1]) Ezech. XXXIV, 19.

λικὸν ὕδωρ, ὥστε τῶν εὐαγγελικῶν τινα μὲν πατεῖν, τινὰ δὲ ὡς καλὴν νέμεσθαι νομὴν, καὶ τῶν ἀποστολικῶν ἢ πάντα ἀποκρίνειν, ἢ τινα μὲν ἐγκρίνειν, τινὰ δὲ ἀποκρίνειν· ἡμεῖς καὶ τὰ ὅλα εὐαγγέλια νεμηθῶμεν, καὶ μηδὲν αὐτῶν πατήσωμεν, καὶ πάντα τὰ ἀποστολικὰ πίνοντες, τὸ ὅσον ἐφ᾽ ἡμῖν καθεστηκὸς ὕδωρ, αὐτὰ τηρήσωμεν, καὶ μηδὲν τῶν ἐν αὐτοῖς ἀπιστίᾳ ταρασσούσῃ τοὺς οὐκ εἰδότας συνιέναι τῶν λεγομένων ταράξωμεν.

Πρὸς τὸ μὴ ἐκκακεῖν ἐν τῇ ἀναγνώσει τῆς θείας γραφῆς τὸν μὴ συνιέντα τὸ σκοτεινὸν τῶν ἐν αὐτῇ αἰνιγμάτων καὶ παραβολῶν.

Κεφάλαιον δωδέκατον.

Ἀπὸ τῆς εἰκοστῆς Ὁμιλίας τῶν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὸν Ναυῆ.

Ἡ[1]) μὲν ἄκρα ὠφέλεια ἀπὸ τῶν τοιούτων ἀναγνωσμάτων, τῷ δυναμένῳ νοῆσαι τὴν ἀληθῆ κληροδοσίαν ἀπὸ Ἰησοῦ μεριζομένην τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ γίνεται, καὶ τῷ οἵῳ τε γενομένῳ ἀναβῆναι ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἁγίαν, τὴν ἀληθινὴν, τὴν ὄντως ἀγαθὴν, καὶ ἐφαρμόσαι ἐκ τῆς ὀνομασίας τῶν εἰρημένων τῇ διαφορᾷ τῶν κληρονομούντων τὰ κατὰ τοὺς τόπους λεγόμενα· ἐπεὶ δὲ δύσκολόν ἐστιν εὑρεῖν τὸν οὕτως ὠφελούμενον, βουλόμεθα παραμυθήσασθαι τοὺς ἀκούοντας, μὴ ἐκκακεῖν ἐπὶ ταῖς ἀναγνώσεσι. Τίς οὖν ἡ παραμυθία ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐκκακεῖν τὸν ἀκούοντα τῶν τοιούτων ἀναγνωσμάτων, λεκτέον· ὥσπερ τοίνυν αἱ ἐπῳδαὶ δύναμίν τινα ἔχουσι φυσικὴν, καὶ μὴ νοῶν ὁ κατεπᾳδόμενος λαμ-

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 101 seqq. edd. Spenc. pag. 39. seqq. coll. ed. nostr. Tom. XI. pag. 167. seqq.

βάνει τι ἐκ τῆς ἐπῳδῆς, κατὰ τὴν φύσιν τῶν φθόγγων τῆς ἐπῳδῆς, εἴτε εἰς βλάβην, εἴτε εἰς ἴασιν σώματος ἢ ψυχῆς ἑαυτοῦ, οὕτω μοι νόει πάσης ἐπῳδῆς δυνατωτέραν εἶναι τὴν σημασίαν τῶν ἐν ταῖς θείαις γραφαῖς ὀνομάτων. Εἰσὶ γάρ τινες δυνάμεις ἐν ἡμῖν, ὧν αἱ μὲν κρείττονες διὰ τούτων τῶν οἱονεὶ ἐπῳδῶν τρέφονται, συγγενεῖς οὖσαι αὐταῖς, καὶ ἡμῶν μὴ νοούντων ἐκείνας τὰς δυνάμεις νοούσας τὰ λεγόμενα, δυνατωτέρας ἐν ἡμῖν γίνεσθαι πρὸς τὸ συνεργεῖν τῷ ἡμετέρῳ βίῳ· ὅτι γάρ ἐστί τινα ἐν ἡμῖν ἀόρατα, καὶ πολλά γε ταῦτα, δηλώσει ὁ εἰπὼν ψαλμός· „εὐλόγει[1]) ἡ ψυχή μου τὸν κύριον, καὶ πάντα τὰ ἐντός μου τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ.« Ἔστιν οὖν πλῆθός τι ἐν ἡμῖν δυνάμεων κεκληρωμένων ἡμῶν τὰς ψυχὰς, καὶ τὰ σώματα, αἵτινες ἐὰν ὦσιν ἅγιαι, τῆς γραφῆς ἀναγινωσκομένης ὠφελοῦνται καὶ γίνονται ἰσχυρότεραι· κἂν ὁ νοῦς ἡμῶν ἄκαρπος ᾖ, ὡς γέγραπται περὶ τοῦ γλώσσῃ λαλοῦντος, ὅτι »τὸ[2]) πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.« Νόει οὖν μοι ὅτι ποτὲ τοῦ ἐν ἡμῖν νοῦ ἀκάρπου ὄντος, αἱ δυνάμεις αἱ συνεργοῦσαι τῇ ψυχῇ, καὶ τῷ νῷ, καὶ πᾶσιν ἡμῖν, τρέφονται λογικῇ τῇ ἀπὸ τῶν ἱερῶν γραμμάτων καὶ τῶν ὀνομάτων τούτων τροφῇ, καὶ τρεφόμεναι γίνονται δυνατώτεραι πρὸς τὸ ἡμῖν συνεργεῖν· ὥσπερ δὲ αἱ κρείττους δυνάμεις οἱονεὶ κατεπᾴδονται καὶ ὠφελοῦνται, καὶ γίνονται δυνατώτεραι ἀπὸ τῶν τοιούτων γραμμάτων καὶ ὀνομάτων, οὕτως αἱ ἀντικείμεναι τῶν ἐν ἡμῖν δυνάμεων οἱονεὶ καθέλκονται καὶ νικῶνται ἀπὸ τῶν τοῦ θεοῦ ἐπῳδῶν, καὶ νικώμεναι κοιμίζονται. Καὶ εἴ ποτέ τις ἡμῶν ἑώρακεν ἀπὸ ἐπῳδῶν ἀσπίδα κοιμιζομένην, ἢ ἄλλο τι τούτων τῶν ἰοβόλων, ἐκεῖνο παράδειγμα λαβέτω εἰς τὴν γραφήν· ἧς ἀναγινωσκομένης καὶ μὴ νοουμένης, ἐνίοτε ἀκηδιᾷ καὶ ἐκκακεῖ ὁ ἀκροατὴς, καὶ πιστευέτω

---

[1]) Psalm. CIII, 1. (CII.) [2]) I Cor. XIV, 14.

ὅτι αἱ ἐν αὐτῷ ἀσπίδες, καὶ αἱ ἐν αὐτῷ ἔχιδναι, ἀτονώτεραι γίνονται ἀπὸ τῶν φαρμάκων τῶν φαρμακευόντων, οἷον παρὰ σοφοῦ Μωσῆ, παρὰ σοφοῦ Ἰησοῦ, παρὰ σοφῶν τῶν ἁγίων προφητῶν. Μὴ ἐκκακῶμεν οὖν ἀκούοντες γραφῶν, ἃς οὐ νοοῦμεν, ἀλλὰ γενηθήτω ἡμῖν κατὰ τὴν πίστιν ἡμῶν, ἣν καὶ πιστεύομεν, ὅτι »πᾶσα[1]) γραφὴ θεόπνευστος οὖσα ὠφέλιμός ἐστι.« Τὸ γὰρ ἓν τῶν δύο δεῖ σε παραδέξασθαι ἐπὶ τούτων τῶν γραφῶν, ἢ ὅτι οὐκ εἰσὶ θεόπνευστοι, ἐπεὶ οὐκ εἰσὶν ὠφέλιμοι, ὡς ὑπολαμβάνοι ἂν ὁ ἄπιστος, ἢ ὡς πιστὸς παραδέξασθαι, ὅτι ἐπεί εἰσιν ὠφέλιμοι, θεόπνευστοί εἰσιν. Ἰστέον μέντοι γε ὅτι καὶ ἀνεπαισθήτως ἡμῶν πολλάκις γίνεται ἡ ὠφέλεια, οἷον πολλάκις τροφήν τινα διατασσόμεθα ἐσθίειν, ὀξυδερκικὴν, καὶ οὐ δήπου ἐν τῷ ἐσθίειν αἰσθανόμεθα, ὅτι ὠφελούμεθα τὸν ὀφθαλμὸν, ἀλλ᾽ ἡμέρας διαγενομένης δευτέρας καὶ τρίτης, ἡ ἀνάδοσις τῆς τροφῆς τῆς ὠφελούσης τὸν ὀφθαλμὸν, ποιεῖ ἡμᾶς τῇ πείρᾳ πιστεῦσαι, ὅτι τὸν ὀφθαλμὸν ὠφελούμεθα. Ἀλλὰ καὶ ἐπ᾽ ἄλλων τροφῶν ὠφελουσῶν τινα μέλη τοῦ σώματός ἐστι τοῦτο ἰδεῖν· οὕτω τοίνυν πίστευε καὶ περὶ τῆς θείας γραφῆς, ὅτι ὠφελεῖταί σου ἡ ψυχὴ, κἂν μὴ ὁ νοῦς τὸν καρπὸν λαμβάνῃ τῆς ὠφελείας τῆς ἀπὸ τῶν γραμμάτων, ἐκ μόνης ψιλῆς τῆς ἀναγνώσεως. Τὰ γὰρ ἐν ἡμῖν ἐπᾴδεται, καὶ τὰ μὲν κρείττονα τρέφεται, τὰ δὲ χείρονα καταργεῖται.

---

[1]) Cfr. II Tim. III, 16.

Πότε καὶ τίσι τὰ ἀπὸ φιλοσοφίας μαθήματα χρήσιμα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν γραφῶν διήγησιν μετὰ γραφικῆς μαρτυρίας.

Κεφάλαιον τρισκαιδέκατον.

Χαῖρε[1]) *ἐν θεῷ, κύριέ μου σπουδαιότατε καὶ αἰδεσιμώτατε υἱὲ Γρηγόριε, παρὰ Ὠριγένους. Ἡ εἰς σύνεσιν, ὡς εὖ οἶσθα, εὐφυΐα ἔργον φέρειν δύναται ἄσκησιν προσλαβοῦσα, ἄγον ἐπὶ τὸ κατὰ τὸ ἐνδεχόμενον, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, τέλος ἐκείνου, ὅπερ ἀσκεῖν τις βούλεται. Δύναται οὖν ἡ εὐφυΐα σου Ῥωμαῖόν σε νομικὸν ποιεῖν τέλειον, καὶ Ἑλληνικόν τινα φιλόσοφον τῶν νομιζομένων ἐλλογίμων αἱρέσεων. Ἀλλ' ἐγὼ τῇ πάσῃ τῆς εὐφυΐας δυνάμει σου ἐβουλόμην καταχρήσασθαί σε, τελικῶς μὲν εἰς Χριστιανισμὸν, ποιητικῶς*[2]) *δέ. Διὰ τοῦτ' ἂν ηὐξάμην παραλαβεῖν σε καὶ φιλοσοφίας Ἑλλήνων τὰ οἱονεὶ εἰς Χριστιανισμὸν δυνάμενα γενέσθαι ἐγκύκλια μαθήματα, ἢ προπαιδεύματα, καὶ τὰ ἀπὸ Γεωμετρίας καὶ Ἀστρονομίας χρήσιμα ἐσόμενα εἰς τὴν τῶν ἱερῶν γραφῶν διήγησιν· ἵν', ὅπερ φασὶ φιλοσόφων παῖδες περὶ Γεωμετρίας, καὶ Μουσικῆς, Γραμματικῆς τε, καὶ Ῥητορικῆς, καὶ Ἀστρονομίας, ὡς συνερίθων φιλοσοφίᾳ, τοῦθ' ἡμεῖς εἴπωμεν καὶ περὶ αὐτῆς φιλοσοφίας πρὸς Χριστιανισμόν.*

Καὶ τάχα τοιοῦτό τι αἰνίσσεται τὸ ἐν Ἐξόδῳ[3]) *γεγραμμένον ἐκ προσώπου τοῦ θεοῦ, ἵνα λεχθῇ τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ αἰτεῖν παρὰ γειτόνων καὶ συσκήνων σκεύη ἀργυρᾶ καὶ χρυσᾶ, καὶ ἱματισμόν· ἵνα σκυλεύσαντες τοὺς Αἰγυπτίους εὕρωσιν ὕλην πρὸς τὴν κατασκευὴν*

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 106. seqq. edd. Spenc. pag. 41. seqq. coll. ed. nostr. Tom. I. pag. I. seqq.

[2]) Tarin. in notis: „Recte sine interpunctione legatur: *ποιητικῶς δὲ διὰ τοῦτ' ἂν*“ *κτλ.* — Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 1. not. 3. [3]) Cfr. Exod. XI, 2.

τῶν παραλαμβανομένων εἰς τὴν πρὸς θεὸν λατρείαν. Ἐκ γὰρ ὧν ἐσκύλευσαν τοὺς Αἰγυπτίους οἱ υἱοὶ Ἰσραήλ, τὰ ἐν τοῖς ἁγίοις τῶν ἁγίων κατεσκεύασται, ἡ κιβωτὸς μετὰ τοῦ ἐπιθέματος, καὶ τὰ Χερουβὶμ, καὶ τὸ ἱλαστήριον, καὶ ἡ χρυσῆ στάμνος, ἐν ᾗ ἀπέκειτο τὸ μάννα τῶν ἀγγέλων ὁ ἄρτος. Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ τοῦ καλλίστου τῶν Αἰγυπτίων εἰκὸς γεγονέναι χρυσοῦ· ἀπὸ δὲ δευτέρου τινὸς παρ᾽ ἐκεῖνον ἡ στερεὰ δι᾽ ὅλου χρυσῆ λυχνία, πλησίον τοῦ ἐσωτέρου καταπετάσματας, καὶ οἱ ἐπ᾽ αὐτῆς λύχνοι, καὶ ἡ χρυσῆ τράπεζα, ἐφ᾽ ἧς ἦσαν οἱ ἄρτοι τῆς προθέσεως, καὶ μεταξὺ ἀμφοτέρων τὸ χρυσοῦν θυμιατήριον. Εἰ δέ τις ἦν τρίτος καὶ τέταρτος χρυσὸς, ἐξ ἐκείνου κατεσκευάζετο τὰ σκεύη τὰ ἅγια. Καὶ ἀπὸ ἀργύρου δὲ Αἰγυπτίου ἄλλα ἐγίνετο· ἐν Αἰγύπτῳ γὰρ παροικοῦντες οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τοῦτο ἀπὸ τῆς ἐκεῖ παροικίας κεκερδήκασι, τὸ εὐπορῆσαι τοσαύτης ὕλης τιμίας εἰς τὰ χρήσιμα τῆς λατρείας τοῦ θεοῦ. Ἀπὸ δὲ Αἰγυπτίου ἱματισμοῦ εἰκὸς γεγονέναι ὅσα ἐδεήθη ἔργων, ὡς ὠνόμασεν ἡ γραφὴ,[1]) *ῥαφιδευτῶν, συῤῥαπτῶν,*[2]) *τῶν ῥαφιδευτῶν μετὰ σοφίας θεοῦ, τὰ τοιάδε ἱμάτια τοῖς τοιοισδὶ, ἵνα γένηται τὰ καταπετάσματα, καὶ αἱ αὐλαὶ*[3]) *αἱ ἐσωτέρω*[4]) *καὶ ἐξωτέρω. Καὶ τί με δεῖ ἀκαίρως παρεκβαίνοντα κατασκευάζειν, εἰς ὅσα χρήσιμά ἐστι τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ τὰ ἀπὸ Αἰγύπτου παραλαμβανόμενα, οἷς Αἰγύπτιοι μὲν οὐκ εἰς δέον ἐχρῶντο· Ἑβραῖοι δὲ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ σοφίαν εἰς θεοσέβειαν ἐχρήσαντο; Οἶδε μέντοι ἡ θεία γραφὴ πρὸς κακοῦ γεγονέναι, τὸ ἀπὸ τῆς γῆς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ εἰς Αἴγυπτον καταβεβηκέναι· αἰνισσομένη, ὅτι τισὶ πρὸς*

---

1) Cfr. Exod. XXXI, 3. 6.

2) Tarinus: „Leg. *καὶ συῤῥαπτῶν.* Cfr. Exod. XXVII."

3) Tarinus: „Leg. *αὐλαῖαι.* Cfr. Exod. XXVI."

4) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: *ἐσώτεραι καὶ ἐξώτεραι.*

κακοῦ γίνεται τὸ παροικῆσαι τοῖς Αἰγυπτίοις, τουτέστι τοῖς τοῦ κόσμου μαθήμασι, μετὰ τὸ ἐγγραφῆναι τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ, καὶ τῇ Ἰσραηλιτικῇ εἰς αὐτὸν θεραπείᾳ. Ἄδερ[1]) γοῦν ὁ Ἰδουμαῖος, ὅσον μὲν ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰσραὴλ ἦν, μὴ γευόμενος τῶν Αἰγυπτίων ἄρτων, εἴδωλα οὐ κατεσκεύαζεν· ὅτε δὲ ἀποδρὰς τὸν σοφὸν Σολομῶντα κατέβη εἰς Αἴγυπτον, ὡς ἀποδρὰς ἀπὸ τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας, συγγενὴς γέγονε τῷ Φαραώ, γήμας τὴν ἀδελφὴν τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ τεκνοποιῶν τὸν τρεφόμενον μεταξὺ τῶν παίδων τοῦ Φαραώ. Διόπερ, εἰ καὶ ἐπανελήλυθεν εἰς τὴν γῆν Ἰσραήλ, ἐπὶ τὸ διασχίσαι τὸν λαὸν τοῦ θεοῦ ἐπανελήλυθε, καὶ ποιῆσαι αὐτοὺς[2]) εἰπεῖν ἐπὶ τῇ χρυσῇ δαμάλει· »Οὗτοί[3]) εἰσιν οἱ θεοί σου, Ἰσραήλ, οἱ ἀναγαγόντες σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου.« Κἀγὼ δὲ τῇ πείρᾳ μαθὼν εἴποιμ' ἄν σοι, ὅτι σπάνιος μὲν ὁ τὰ χρήσιμα τῆς Αἰγύπτου λαβών, καὶ ἐξελθὼν ταύτης, καὶ κατασκευάσας τὰ πρὸς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ· πολὺς δὲ ὁ τοῦ Ἰδουμαίου Ἄδερ ἀδελφός. Οὗτοι δέ εἰσιν οἱ ἀπό τινος Ἑλληνικῆς ἐντρεχείας αἱρετικὰ γεννήσαντες[4]) νοήματα, καὶ οἱονεὶ δαμάλεις χρυσᾶς κατασκευάσαντες ἐν Βαιθήλ, ὃ ἑρμηνεύεται οἶκος θεοῦ. Δοκεῖ δέ μοι καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος αἰνίσσεσθαι, ὅτι τὰ ἴδια ἀναπλάσματα ἀνέθηκαν ταῖς γραφαῖς, ἐν αἷς οἰκεῖ λόγος θεοῦ, τροπικῶς Βαιθὴλ καλουμέναις. Τὸ δ' ἄλλο ἀνάπλασμα ἐν Δάν φησιν ὁ λόγος ἀνατεθεῖσθαι.[5]) Τοῦ δὲ Δὰν τὰ ὅρια τελευταῖά ἐστι, καὶ ἐγγὺς τῶν ἐθνικῶν ὁρίων· ὡς δῆλον ἐκ τῶν ἀναγεγραμμένων ἐν τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἐγγὺς οὖν εἰσιν ἐθνικῶν ὁρίων τινὰ τῶν ἀναπλασμά-

---

[1]) I Regg. XI, 14. coll. Gen. XXXVI, 35. 36.

[2]) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: αὐτῷ ἐνειπεῖν.

[3]) I Regg. XII, 28. coll. Exod. XXXII, 4. 8.

[4]) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: νοήσαντες.

[5]) I Regg. XII, 29.

των, ἅπερ ἀνέπλασαν οἱ τοῦ Ἄδερ, ὡς ἀποδεδώκαμεν, ἀδελφοί.

Σὺ οὖν, Κύριε υἱὲ, προηγουμένως προσέχε τῇ τῶν θείων γραφῶν ἀναγνώσει· ἀλλὰ πρόσεχε. Πολλῆς γὰρ προσοχῆς ἀναγινώσκοντες τὰ θεῖα δεόμεθα· ἵνα μὴ προπετέστερον εἴπωμέν τινα, ἢ νομίσωμεν περὶ αὐτῶν. Καὶ προσέχων τῇ τῶν θείων ἀναγνώσει μετὰ πιστῆς καὶ θεῷ ἀρεσκούσης προλήψεως, κροῦε[1]) τὰ κεκλεισμένα αὐτῆς, καὶ ἀνοιγήσεταί σοι ὑπὸ τοῦ θυρωροῦ, περὶ οὗ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· »τούτῳ[2]) ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει.« Καὶ προσέχων τῇ θείᾳ ἀναγνώσει ὀρθῶς ζήτει καὶ μετὰ πίστεως τῆς εἰς θεὸν ἀκλινοῦς τὸν κεκρυμμένον τοῖς πολλοῖς νοῦν τῶν θείων γραμμάτων. Μὴ ἀρκοῦ δὲ τῷ κρούειν καὶ ζητεῖν· ἀναγκαιοτάτη γὰρ καὶ ἡ περὶ τοῦ νοεῖν τὰ θεῖα εὐχή· ἐφ᾽[3]) ᾗ προτρέπων ὁ Σωτὴρ οὐ μόνον εἶπε τό· »κρούετε,[4]) καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν·« καὶ τό· »ζητεῖτε καὶ εὑρήσετε·« ἀλλὰ καὶ τό· „αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν.« Ταῦτα ἀπὸ τῆς πρός σέ μου πατρικῆς ἀγάπης τετόλμηται. Εἰ δ᾽ εὖ ἔχει τὰ τετολμημένα, ἢ μὴ, θεὸς ἂν εἰδείη, καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ, καὶ ὁ μετέχων πνεύματος θεοῦ καὶ πνεύματος Χριστοῦ. Μετέχοις δὲ καὶ[5]) σὺ, καὶ ἀεὶ αὔξοις τὴν μετοχὴν, ἵνα λέγῃς οὐ μόνον τό· »μέτοχοι[6]) τοῦ Χριστοῦ γεγόναμεν,“ ἀλλὰ καὶ, μέτοχοι τοῦ θεοῦ.

---

[1]) Philoc. in textu: κρούε, Tarin. vero in notis: „Uterque Cod. Thuani: κροῦε.“ [2]) Ev. Joann. X, 3.

[3]) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: ἐφ᾽ ἧς.

[4]) Matth. VII, 7. coll. Luc. XI, 9.

[5]) Uterque Cod. Thuani, Tarino teste: καὶ ἀεὶ καὶ αὔξοις. [6]) Hebr. III, 14.

Ὅτι τοῖς θέλουσι μὴ σφάλλεσθαι περὶ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ νοεῖν τὰς θείας γραφὰς, ἀναγκαιότατόν[1]) ἐστι τὰ ἁρμόζοντα εἰς τὴν χρῆσιν εἰδέναι λογικὰ μαθήματα, ἤτοι προπαιδεύματα, ὧν ἄνευ ἀκρίβειαν σημαινομένων οὐ δύναται ὃν δεῖ τρόπον παρίστασθαι.

Κεφάλαιον τεσσαρακαιδέκατον.

Ἐκ[2]) τοῦ τρίτου Τόμου τῶν εἰς τὴν Γένεσιν.

»Καὶ[3]) ἐποίησεν ὁ Θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτὸς, καὶ τοὺς ἀστέρας. Καὶ ἔθετο αὐτοὺς ὁ Θεὸς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, ὥστε φαίνειν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός.« Ζητητέον δὴ, εἰ ταὐτόν ἐστι τό· »εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας·« τῷ· »καὶ ἄρχειν τῆς ἡμέρας·« καὶ τό· »εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός·« τῷ· »καὶ ἄρχειν τῆς νυκτός.« Καὶ ὁ Ἀκύλας γὰρ τὸ ἀνάλογον ἐτήρησε, ποιήσας ἀντὶ μὲν τοῦ· »εἰς ἀρχάς·« εἰς ἐξουσίαν· ἀντὶ δὲ τοῦ· »ἄρχειν·« ἐξουσιάζειν. Φασὶ δὲ, οἷς ἐμέλησε τῆς τῶν σημαινομένων ἐξετάσεως, ἐν τοῖς τόποις τοῖς ἔχουσι συζυγίαν προσηγοριῶν καὶ κατηγορημάτων, προϋφίστασθαι τὰ τυγχάνοντα τῶν προσηγοριῶν, καὶ ἐπιγίνεσθαι τὰ κατηγορήματα παρὰ τὰς προσηγορίας. Καὶ προσηγορίαν μὲν ἔχουσαν κατηγόρημά φασιν, οἷον τὴν φρόνησιν, κατηγόρημα δὲ εἶναι τὸ φρονεῖν· ὁμοίως προσηγορίαν τὴν σωφροσύνην, κατηγόρημα τὸ σωφρονεῖν. Καὶ προϋφίστασθαί φασι τὴν φρόνησιν, εἶτ' ἐπιγίνεσθαι κατηγόρημα, ἀπὸ φρονήσεως τὸ φρονεῖν. Ταῦτα δὲ, εἰ καὶ δόξομέν τισι παρὰ

---

1) Tarinus: „Uterque Cod. Thuani non male: *ἀναγκαιότατά ἐστι τά« κτλ.*

2) Cfr. edd. Tarin. pag. 112. seqq. edd. Spenc. pag. 44. seq. coll. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 44. seqq.

3) Gen. 1, 16 — 18.

τὸ βούλημα ποιεῖν τῆς γραφῆς, τετηρήκαμεν, ἐπεὶ ὁ μὲν ποιῶν τοὺς φωστῆρας Θεὸς, ποιεῖ, τὸν μὲν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας, τὸν δὲ ἐλάσσω εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός· τίθεται δὲ αὐτοὺς ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ, οὐκέτι εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς, ἀλλ' εἰς τὸ ἄρχειν τῆς ἡμέρας, καὶ τῆς νυκτός. Τὸ γὰρ τεταγμένως καὶ ἀκολούθως τῷ τεχνολογουμένῳ, κατὰ τὸν τόπον προτετάχθαι τὰς προσηγορίας, εἶτ' ἐπιφέρεσθαι τὰ κατηγορήματα, κεκίνηκεν ἡμᾶς, μήποτε τὸ πρᾶγμα καὶ παρὰ τῷ θεράποντι νενόηται, οὕτως ἔχον, καὶ μάλιστα ἐπεὶ ὁ κυριώτατα ἑρμηνεύειν φιλοτιμούμενος Ἀκύλας, οὐκ ἄλλο πεποίηκε παρὰ τὴν προσηγορίαν καὶ τὸ κατηγόρημα. Ἐπιστησάτω δ' ὁ δυσπαραδέκτως ἔχων τούτων, εἰ δύναται ἠθικὸν πρόβλημα, ἢ φυσιολογούμενον, ἢ θεολογούμενον, χωρὶς ἀκριβείας σημαινομένων καὶ τῶν κατὰ τὸν λογικὸν τόπον τρανουμένων, ὃν δεῖ τρόπον παρίστασθαι. Τί γὰρ ἄτοπον ἀκούειν τῶν κυριολεκτουμένων ἐν ταῖς διαλέκτοις, καὶ ἐφιστάνειν ἐπιμελῶς τοῖς σημαινομένοις; ἔστι γὰρ ὅπου παρὰ τὴν ἄγνοιαν τῶν λογικῶν, μεγάλως περιπίπτομεν, μὴ καθαίροντες τὰς ὁμωνυμίας, καὶ ἀμφιβολίας, καὶ καταχρήσεις, καὶ κυριολεξίας, καὶ διαστολάς· οἷον παρὰ τὸ ἀγνοεῖσθαι τὴν ὁμώνυμον τῆς κόσμου προσηγορίας φωνὴν, ἐκπεπτώκασιν ἐπὶ τὸ ἀσεβέστατα φρονεῖν περὶ τοῦ δημιουργοῦ, οἱ μὴ καθάραντες, ἐπὶ τίνων κεῖται τό· »ὁ[1]) κόσμος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται·« ὅτι ἀντὶ τῶν περιγείων καὶ ἀνθρωπίνων τοῦτο οὕτως ἐκεῖ τῷ Ἰωάννῃ εἴρηται. Οἰηθέντες γὰρ κόσμον κατ' αὐτὴν τὴν λέξιν σημαίνεσθαι τὸ σύστημα τὸ ἐξ οὐρανοῦ καὶ γῆς, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς, θρασύτατα καὶ ἀνοσιώτατα ἀποφαίνονται περὶ θεοῦ· μηδαμῶς ἔργῳ δεικνύναι δυνάμενοι, πῶς ἥλιος καὶ σελήνη καὶ ἀστέρες, τὰ οὕτω τεταγμένως κινούμενα, κεῖται ἐν τῷ πονηρῷ.

1) 1 Joann. V, 19.

Εἶτα ἐὰν προσάγωμεν αὐτοῖς ἐκ τοῦ· »οὗτός[1]) ἐστιν ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου·" ὅτι κόσμος ἔνθα ἡ ἁμαρτία πλεονάζει, κατὰ ταύτας τὰς λέξεις λέγεται, τουτέστιν ἐν τοῖς περιγείοις τόποις, εὐγνωμονοῦντες μὲν προσήσονται τὰ λεγόμενα, φιλονεικοῦντες δὲ, ἠλιθίως ἀναστρεφόμενοι, ἐπιμενοῦσι τοῖς ἅπαξ κριθεῖσι μοχθηροῖς, διὰ τὴν ἄγνοιαν τῆς ὁμωνυμίας. Πάλιν τε αὖ ἐὰν λέγηται· »θεὸς[2]) ἦν ἐν Χριστῷ, κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ·« οὐκέτι δυνήσονται ὃ ἐξειλήφασι περὶ παντὸς τοῦ κόσμου, τουτέστι περὶ τῶν ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, μάλιστα κατὰ τὰς ὑποθέσεις αὐτῶν δεῖξαι· καὶ κατ' αὐτοῦ γὰρ ἀνάγκη τὴν λέξιν ὡς ὁμώνυμον ἐξετάζεσθαι. Καὶ περὶ τὴν ἀμφιβολίαν δὲ μοχθηρῶν ἐκδοχῶν, καὶ παρὰ τὴν διαστολὴν τῶν στιγμῶν, καὶ ἄλλων δὲ μυρίων παραδείγματά ἐστι φιλοτιμησάμενον οὐκ ὀλίγα λαβεῖν. Ταῦτα δὲ παρεξέβημεν, ἵνα δείξωμεν, ὅτι καὶ καθ' ἡμᾶς τοὺς θέλοντας μὴ σφάλλεσθαι περὶ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷ νοεῖν τὰς θείας γραφὰς, ἀναγκαιότατά ἐστι τὰ πίπτοντα εἰς τὴν χρῆσιν εἰδέναι λογικά· ὧν καὶ νῦν ἐδεήθημεν εἰς τὸ εὑρεῖν τὴν διαφορὰν τῶν λεγομένων γεγονέναι »εἰς[3]) ἀρχὰς τῆς νυκτὸς,« καὶ »εἰς τὸ ἄρχειν τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτός."

Πρὸς τοὺς Ἑλλήνων φιλοσόφους τὸ εὐτελὲς τῆς τῶν θείων γραφῶν φράσεως διασύροντας, καὶ τὰ ἐν Χριστιανισμῷ καλὰ βέλτιον παρ' Ἕλλησιν εἰρῆσθαι φάσκοντας· καὶ προσέτι δυσειδὲς τὸ τοῦ κυρίου σῶμα λέγοντας· καὶ τίς ὁ λόγος τῶν διαφόρων τοῦ λόγου μορφῶν.

---

[1]) Cfr. ev. Joann. I, 29. [2]) II Cor. V, 19.
[3]) Gen. I, 16—18.

Κεφάλαιον πεντεκαιδέκατον.

Ἐκ τῶν κατὰ Κέλσου, τοῦ κατὰ Χριστιανῶν γράψαντος, Τόμου ἕκτου καὶ ἑβδόμου.

Ἕκτον [1]) τοῦτον ἐνιστάμενοι λόγον, πρὸς τὰς Κέλσου κατὰ Χριστιανῶν κατηγορίας χρήζομεν ἐν αὐτῷ, ἱερὲ Ἀμβρόσιε, ἀγωνίσασθαι· οὐ πρὸς τὰ ἀπὸ φιλοσοφίας ὑπ᾽ αὐτοῦ ἐκτιθέμενα, ὡς οἠθείη ἄν τις. Παρέθετο γὰρ πλείονα, μάλιστα Πλάτωνος, ὁ Κέλσος, κοινοποιῶν τὰ δυνάμενα ἑλεῖν τινα καὶ συνετὸν ἐκ τῶν ἱερῶν γραμμάτων· φάσκων »βέλτιον αὐτὰ παρ᾽ Ἕλλησιν εἰρῆσθαι, καὶ χωρὶς ἀνατάσεως καὶ ἐπαγγελίας τῆς ἀπὸ θεοῦ, ἢ υἱοῦ θεοῦ.« Φαμὲν οὖν ὅτι, εἴπερ τὸ προκείμενόν ἐστι τοῖς πρεσβεύουσι τὰ τῆς ἀληθείας, πλείους, ὅση δύναμις, ὠφελεῖν, καὶ προσάγειν, ὡς οἷόν τέ ἐστιν, αὐτῇ διὰ φιλανθρωπίαν πάνθ᾽ ὁντινοῦν, οὐ μόνον ἐντρεχῆ, ἀλλὰ καὶ ἀνόητον· πάλιν δ᾽ αὖ οὐχὶ Ἕλληνας μὲν, οὐχὶ δὲ καὶ βαρβάρους, πολὺ δὲ τὸ ἥμερον ἐὰν καὶ τοὺς ἀγροικοτάτους καὶ ἰδιώτας οἷός τέ τις γένηται ἐπιστρέφειν· δῆλόν ἐστιν, ὅτι χαρακτῆρος ἐν τῷ λέγειν φροντιστέον αὐτῷ κοινωφελοῦς, καὶ δυναμένου πᾶσαν ἐπαγαγέσθαι ἀκοήν. Ὅσοι δὲ πολλὰ χαίρειν φράσαντες ὡς ἀνδραπόδοις τοῖς ἰδιώταις, καὶ μὴ οἵοις τε κατακούειν τῆς ἐν φράσει λόγων καὶ τάξει ἀπαγγελλομένων ἀκολουθίας, μόνων ἐφρόντισαν τῶν ἀνατραφέντων ἐν λόγοις καὶ μαθήμασιν· οὗτοι τὸ κοινωνικὸν εἰς κομιδῇ στενὸν καὶ βραχὺ συνήγαγον.

Ταῦτα δέ μοι λέλεκται, ἀπολογουμένῳ περὶ τῆς κατηγορουμένης ὑπὸ Κέλσου καὶ ἑτέρων ἐν λέξεσιν εὐτελείας τῶν γραφῶν, ἀμαυροῦσθαι δοκούσης ὑπὸ τῆς ἐν συνθέσει λέξεως λαμπρότητος· ἐπεὶ οἱ καθ᾽ ἡμᾶς

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 117. seqq. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 275. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 297. seqq.

προφῆται, Ἰησοῦς τε, καὶ οἱ ἀπόστολοι αὐτοῦ, ἐνεῖδον τρόπῳ ἀπαγγελίας, οὐ τὰ ἀληθῆ μόνον περιεχούσης, ἀλλὰ καὶ δυναμένης ἐπαγαγέσθαι τοὺς πολλούς· ἕως προτραπέντες καὶ εἰσαχθέντες ἕκαστος, κατὰ δύναμιν ἀναβῶσιν ἐπὶ τὰ ἐν ταῖς δοκούσαις εὐτελέσιν εἶναι λέξεσιν ἀποῤῥήτως εἰρημένα. Καὶ, εἰ χρή γε τολμήσαντα εἰπεῖν, ὀλίγους μὲν ὤνησεν, (εἴγε ὤνησεν,) ἡ περικαλλὴς καὶ ἐπιτετηδευμένη Πλάτωνος, καὶ τῶν παραπλησίως φρασάντων, λέξις· πλείονας δὲ ἡ τῶν εὐτελέστερον, ἅμα καὶ πραγματικῶς καὶ ἐστοχασμένως τῶν πολλῶν, διδαξάντων καὶ γραψάντων. Ἔστι γοῦν ἰδεῖν, τὸν μὲν Πλάτωνα ἐν χερσὶ τῶν δοκούντων εἶναι φιλολόγων μόνον· τὸν δὲ Ἐπίκτητον, καὶ ὑπὸ τῶν τυχόντων καὶ ῥοπὴν πρὸς τὸ ὠφελεῖσθαι ἐχόντων, θαυμαζόμενον, αἰσθομένων τῆς ἀπὸ τῶν λόγων αὐτοῦ βελτιώσεως. Καὶ ταῦτά γε, οὐκ ἐγκαλοῦντες Πλάτωνι, φαμέν· (ὁ γὰρ πολὺς τῶν ἀνθρώπων κόσμος χρησίμως καὶ τοῦτον ἤνεγκεν·) ἀλλὰ καὶ δεικνύντες τὸ βούλημα τῶν εἰπόντων τό· »καὶ [1]) ὁ λόγος μου, καὶ τὸ κήρυγμά μου, οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος, καὶ δυνάμεως· ἵν' ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.«

Ἔστι [2]) γάρ τις οἰκεία ἀπόδειξις τοῦ λόγου, θειοτέρα παρὰ τὴν ἀπὸ διαλεκτικῆς Ἑλληνικήν· ἣν ὁ ἀπόστολος ὀνομάζει ἀπόδειξιν [3]) πνεύματος καὶ δυνάμεως· πνεύματος μὲν, διὰ τὰς προφητείας, ἱκανὰς πιστοποιῆσαι τὸν [4]) ἐντυγχάνοντα, μάλιστα εἰς τὰ περὶ Χριστοῦ· δυνάμεως δὲ, διὰ τὰς τεραστίους δυνάμεις, ἃς κατασκευαστέον γεγονέναι καὶ ἐκ πολλῶν μὲν ἄλλων, καὶ

---

[1]) Cfr. 1 Cor. II, 4. 5.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 120. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 5.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 21. seq. (Tom. XIX. pag. 300. not. 1.)

[3]) Cfr. 1 Cor. II, 4.

[4]) Philoc. Hoeschel. τοὺς ἐντυγχάνοντας.

ἐκ ἴχνη αὐτῶν ἔτι σώζεσθαι παρὰ τοῖς κατὰ βούλημα τοῦ λόγου βιοῦσιν. Ἔτι [1]) δὲ καὶ τοῦτό φησιν ὁ θεῖος λόγος· οὐκ αὔταρκες εἶναι τὸ λεγόμενον, (κἂν καθ' αὑτὸ ἀληθὲς καὶ πιστικώτατον ᾖ.) πρὸς τὸ καθικέσθαι ἀνθρωπίνης ψυχῆς· ἐὰν μὴ καὶ δύναμίς τις θεόθεν δοθῇ τῷ λέγοντι, καὶ χάρις ἐπανθήσῃ τοῖς λεγομένοις, καὶ αὕτη οὐκ ἀθεεὶ ἐγγινομένη τοῖς ἀνυσίμως λέγουσι. Φησὶ γοῦν ὁ προφήτης ἐν ἑξηκοστῷ καὶ ἑβδόμῳ ψαλμῷ, ὅτι »κύριος [2]) δώσει ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ.« Ἵν' οὖν ἐπί τινων δοθῇ, τὰ αὐτὰ δόγματα εἶναι Ἕλλησι, καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ λόγου ἡμῶν· ἀλλ' οὔτι γε καὶ τὰ αὐτὰ δύναται, πρὸς τὸ ἐπαγαγέσθαι καὶ διαθεῖναι ψυχὰς κατὰ ταῦτα. Διόπερ οἱ ἰδιῶται, ὡς πρὸς φιλοσοφίαν Ἑλληνικὴν, μαθηταὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἐκπεριῆλθον πολλὰ ἔθνη τῆς οἰκουμένης, διατιθέντες, ὡς ὁ λόγος ἐβούλετο, κατ' ἀξίαν ἕκαστον τῶν ἀκουόντων· οἳ καὶ ἀνάλογον τῇ ῥοπῇ τοῦ αὐτεξουσίου αὐτῶν πρὸς ἀποδοχὴν τοῦ καλοῦ πολλῷ βελτίους ἐγένοντο.

Παλαιοὶ τοίνυν ἄνδρες καὶ σοφοὶ δηλούτωσαν τοῖς ἐπίστασθαι δυναμένοις. Καὶ δὴ καὶ Πλάτων, [3]) ὁ τοῦ Ἀρίστωνος, τὰ περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ διασημαινέτω ἔν τινι τῶν ἐπιστολῶν, καὶ φασκέτω· »μηδαμῶς εἶναι ῥητὸν τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, ἀλλ' ἐκ πολλῆς συνουσίας ἐγγιγνόμενον, καὶ ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος, ἐξαφθὲν φῶς ἐν τῇ ψυχῇ.« Ὧν καὶ ἡμεῖς ἀκούσαντες, [4]) συγκατατιθέμεθα ὡς καλῶς λεγομένοις· ὁ θεὸς γὰρ αὐτοῖς ταῦτα, καὶ ὅσα καλῶς λέλεκται, ἐφανέρωσε. [5]) Διὰ τοῦτο δὲ καὶ τοὺς τὰ ἀληθῆ περὶ θεοῦ

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 120. seqq. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 276. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 300. seqq. [2]) Cfr. Psalm. LXVIII, 11. (LXVII.)

[3]) Cfr. Platon. epist. VII. ad Dionis propinquos et familiares pag. 341. (ed. Bekk. Part. III. Vol. III. pag. 460.)

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. not. 2. [5]) Cfr. Rom. I, 19.

ὑπολαβόντας, καὶ μὴ τὴν ἀξίαν τῆς περὶ αὐτοῦ ἀληθείας θεοσέβειαν ἀσκήσαντας, φαμὲν ὑποκεῖσθαι ταῖς τῶν ἁμαρτανόντων κολάσεσιν. Αὐταῖς γὰρ λέξεσί φησι περὶ τῶν τοιούτων ὁ Παῦλος, ὅτι »ἀποκαλύπτεται [1]) ὀργὴ θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, τῶν τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. Διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς· ὁ θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφανέρωσε. Τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ, ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα, καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις, καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. Διότι γνόντες τὸν θεὸν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν, ἢ εὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία. Φάσκοντες εἶναι σοφοὶ ἐμωράνθησαν· καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.« Καὶ ἀλήθειαν γοῦν κατέχουσιν, ὡς καὶ ὁ ἡμέτερος μαρτυρεῖ λόγος, οἱ φρονοῦντες, ὅτι [2]) »ῥητὸν οὐδαμῶς ἐστι« τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, καὶ λέγοντες, ὡς »ἐκ [3]) πολλῆς συνουσίας γινομένης περὶ τὸ πρᾶγμα αὐτὸ, καὶ τοῦ συζῆν, ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος, ἐξαφθὲν φῶς, ἐν τῇ ψυχῇ γενόμενον αὐτὸ ἑαυτὸ ἤδη τρέφει.«

Ἀλλ' οἱ τοιαῦτα περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ γράψαντες καταβαίνουσιν εἰς Πειραιέα, προσευξόμενοι ὡς θεῷ τῇ Ἀρτέμιδι· καὶ ὀψόμενοι τὴν ὑπὸ ἰδιωτῶν ἐπιτελουμένην πανήγυριν· καὶ τηλικαῦτά γε φιλοσοφήσαντες περὶ τῆς ψυχῆς, καὶ τὴν διαγωγὴν τῆς καλῶς βεβιωκυίας διεξελθόντες, καταλιπόντες τὸ μέγεθος ὧν αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐφανέρωσεν, [4]) εὐτελῆ φρονοῦσι καὶ μικρὰ, ἀλεκ-

[1]) Cfr. Rom. I, 18—23.

[2]) Cfr. Platon. epist. VII. pag. 341. (ed. Bekk. Part. III. Vol. III. pag. 460.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 301. not. 5. [3]) Cfr. Plato loc. laud.

[4]) Cfr. Rom. I, 19.

τρυόνα[1]) τῷ Ἀσκληπιῷ ἀποδιδόντες· καὶ τὰ ἀόρατα[2]) τοῦ θεοῦ, καὶ τὰς ἰδέας φαντασθέντες ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου, καὶ τῶν αἰσθητῶν, ἀφ᾽ ὧν ἀναβαίνουσιν ἐπὶ τὰ νοούμενα, τήν τε ἀΐδιον[3]) αὐτοῦ δύναμιν καὶ θειότητα οὐκ ἀγεννῶς ἰδόντες, οὐδὲν ἧττον ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἀσύνετος[4]) αὐτῶν καρδία ἐν σκότῳ καὶ ἀγνοίᾳ καλινδεῖται τῇ περὶ τοῦ θεραπεύειν τὸ θεῖον. Καὶ ἔστιν ἰδεῖν τοὺς ἐπὶ σοφίᾳ μέγα φρονοῦντας καὶ θεολογίᾳ, ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου προσκυνοῦντας εἰς τιμὴν, φασὶν, ἐκείνου· ἔσθ᾽ ὅτε δὲ καταβαίνοντας μετ᾽ Αἰγυπτίων ἐπὶ τὰ πετεινὰ,[5]) ἢ τετράποδα, ἢ ἑρπετά. Ἵνα δὲ καὶ δοκῶσί τινες ταῦτα ὑπεραναβεβηκέναι· ἀλλ᾽ εὑρεθήσονται ἀλλάξαντες[6]) τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ σέβοντες, καὶ λατρεύοντες »τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα.« Διόπερ τῶν ἐν Ἕλλησι σοφῶν, καὶ πολυμαθῶν τοῖς ἔργοις περὶ τὸ θεῖον πλανωμένων, ἐξελέξατο[7]) »ὁ θεὸς τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφοὺς, καὶ τὰ ἀγενῆ, καὶ τὰ ἀσθενῆ, καὶ τὰ ἐξουθενημένα, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ·« καὶ ἀληθῶς, ἵνα »μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.« Πρῶτοι δὲ οἱ ἡμῶν σοφοὶ, Μωϋσῆς ὁ ἀρχαιότατος, καὶ οἱ ἑξῆς αὐτῷ προφῆται, οὐδαμῶς ῥητὸν ἐπιστάμενοι τὸ πρῶτον ἀγαθὸν, ἔγραψαν μὲν, ὡς θεοῦ ἑαυτὸν ἐμφανίζοντος τοῖς ἀξίοις καὶ ἐπιτηδείοις, ὅτι ὤφθη ὁ θεὸς τῷ Ἀβραὰμ,[8]) ἢ τῷ Ἰσαὰκ,[9]) ἢ τῷ Ἰακώβ.[10]) Τίς δὲ ὢν ὤφθη, καὶ ποταπὸς, καὶ τίνα τρόπον, καὶ τίνι τῶν ἐν ἡμῖν, καταλελοίπασιν ἐξετάζειν

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 303. not. 12.
[2]) Cfr. Rom. I, 20. [3]) Cfr. Rom. I, 20. 21.
[4]) Cfr. Rom. I, 21. [5]) Cfr. Rom. I, 23.
[6]) Cfr. Rom. I, 25. [7]) Cfr. I Cor. I, 27—29.
[8]) Cfr. Gen. XII, 7. [9]) Cfr. Gen. XXVI, 2.
[10]) Cfr. Gen. XXXV, 9.

τοῖς δυναμένοις ἑαυτοὺς ἐμπαρέχειν παραπλησίους ἐκείνοις, οἷς ὤφθη ὁ θεός· ὀφθεὶς αὐτῶν οὐ τοῖς τοῦ σώματος ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ τῇ καθαρᾷ καρδίᾳ. Καὶ γὰρ, κατὰ τὸν Ἰησοῦν ἡμῶν· »μακάριοι[1]) οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ· ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται.«

Τὸ δ' ἐξαίφνης, οἷον ἀπὸ πυρὸς πηδήσαντος, ἐξάπτεσθαι φῶς ἐν τῇ ψυχῇ, πρότερος οἶδεν ὁ λόγος, εἰπὼν ἐν τῷ προφήτῃ· »φωτίσατε[2]) ἑαυτοῖς φῶς γνώσεως.« Καὶ Ἰωάννης δὲ, ὕστερον ἐκείνου γενόμενος, λέγει, ὅτι »ὃ[3]) γέγονεν ἐν τῷ λόγῳ, ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων·« ὅπερ »φῶς[4]) ἀληθινὸν φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον,« τὸν ἀληθινὸν, καὶ νοητὸν, καὶ ποιεῖ αὐτὸν φῶς τοῦ κόσμου. „Ἔλαμψε[5]) γὰρ τοῦτο τὸ φῶς ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προσώπῳ Χριστοῦ.“ Διό φησιν ἀρχαιότατος προφήτης, πρὸ πολλῶν γενεῶν τῆς Κύρου βασιλείας προφητεύσας, (ὑπὲρ τὰς τεσσαρεσκαίδεκα γὰρ γενεὰς πρεσβύτερος αὐτοῦ ἦν,) τό· „κύριος[6]) φωτισμός μου καὶ σωτήρ μου, τίνα φοβηθήσομαι;“ καί· „λύχνος[7]) τοῖς ποσί μου ὁ νόμος σου, καὶ φῶς ταῖς τρίβοις μου.“ Καί· „ἐσημειώθη[8]) ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, κύριε·“ καί· „ἐν[9]) τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς.“ Καὶ ἐπὶ τὸ φῶς τοῦτο προτρέπων ἡμᾶς, ὁ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ λόγος φησί· „φωτίζου,[10]) φωτίζου, Ἱερουσαλήμ· ἥκει γάρ σου τὸ φῶς, καὶ ἡ δόξα κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνέτειλεν.“ Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος προφητεύων περὶ τῆς τοῦ Ἰησοῦ ἐπιδημίας, ἀφίσταντος ἀπὸ τῆς τῶν εἰ-

---

1) Cfr. Matth. V, 8. 2) Hos. X, 12.
3) Cfr. ev. Joann. I, 3. 4. 4) Cfr. ev. Joann. I, 9.
5) Cfr. II Cor. IV, 6. 6) Psalm. XXVII, 1. (XXVI.)
7) Psalm. CXIX, 105. (CXVIII.) 8) Psalm. IV, 6.
9) Psalm. XXXVI, 9. (XXXV.)
10) Cfr. Jesai. LX, 1.

δώλων, καὶ ἀγαλμάτων, καὶ δαιμόνων θεραπείας, φησὶν, ὅτι »καθημένοις[1]) ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς·“ καὶ πάλιν· „λαὸς[2]) ὁ καθήμενος ἐν σκότει, φῶς εἶδε μέγα.“ Ὅρα οὖν τὴν διαφορὰν τοῦ καλῶς λελεγμένου ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος[3]) περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ, καὶ τῶν εἰρημένων ἐν τοῖς προφήταις περὶ τοῦ φωτὸς τῶν μακαρίων· καὶ ὅρα, ὅτι ἡ μὲν ἐν Πλάτωνι περὶ τούτου ἀλήθεια οὐδὲν ὡς πρὸς εἰλικρινῆ εὐσέβειαν ὤνησε τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸν τὸν τοιαῦτα περὶ τοῦ πρώτου ἀγαθοῦ φιλοσοφήσαντα· ἡ δὲ τῶν θείων γραμμάτων εὐτελὴς λέξις ἐνθουσιᾶν πεποίηκε τοὺς γνησίως ἐντυγχάνοντας αὐτῇ· παρ' οἷς τρέφεται τοῦτο τὸ φῶς τῷ ἔν τινι παραβολῇ εἰρημένῳ ἐλαίῳ τηροῦντι τῶν δᾴδων τὸ φῶς ἐν ταῖς φρονίμοις[4]) πέντε παρθένοις.

Μετὰ[5]) ταῦτα δὲ ἴδωμεν καὶ τὴν ἑξῆς αὐτοῦ λέξιν οὕτως ἔχουσαν· »Ἔστιν αὐτοῖς καὶ τοιόνδε παράγγελμα, τὸν ὑβρίζοντα μὴ ἀμύνεσθαι·[6]) κἂν τύπτῃ, φησὶ, τὴν ἑτέραν γνάθον, σὺ δὲ καὶ τὴν ἄλλην πάρεχε. Ἀρχαῖον καὶ τοῦτο εὖ μάλα πρόσθεν εἰρημένον, ἀγροικότερον δ' αὐτὸ ἀπεμνημόνευσαν. Ἐπεὶ καὶ Πλάτωνι πεποίηται Σωκράτης Κρίτωνι διαλεγόμενος τάδε· « »»Οὐδαμῶς[7]) ἄρα δεῖ ἀδικεῖν. Οὐ δῆτα. Οὐδ' ἀδικούμενον ἄρα ἀνταδικεῖν, ὡς οἱ πολλοὶ οἴονται· ἐπειδή γε οὐδαμῶς δεῖ ἀδικεῖν.[8]) Οὐ φαίνεται. Τί δαὶ δή;

---

[1]) Cfr. Jesai. IX, 2. coll. Matth. IV, 16. et Jesai. LX, 1. [2]) Cfr. Jesai. IX, 2. coll. Matth. IV, 16.

[3]) Cfr. Platon. ep. VII. pag 341. (ed. Bekk. Part. III. Vol. III. pag. 460.) [4]) Cfr. Matth. XXV, 4.

[5]) Cfr. edd. Tarin. pag. 127. seqq. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 370. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XX. pag. 89. seqq.

[6]) Tarin. in textu: *ἀμύνασθαι*, in notis vero: „Legendum: *ἀμύνεσθαι*.“

[7]) Cfr. Platon. Crito, ed. Bekker. Part. I. Vol. II. pag. 156. seq. (al. 49.) [8]) Cfr. ed. nostr. Tom. XX. not. 7.

Κακουργεῖν δεῖ, ὦ Κρίτων, ἢ οὔ; Οὐ δεῖ δή που, ὦ Σώκρατες. Τί δέ; Ἀντικακουργεῖν κακῶς πάσχοντα, ὡς οἱ πολλοί φασι, δίκαιον ἢ οὐ δίκαιον; Οὐδαμῶς. Τὸ γάρ που κακῶς ποιεῖν ἀνθρώπους, τοῦ ἀδικεῖν οὐδὲν διαφέρει. Ἀληθῆ λέγεις. Οὔτε ἄρα ἀνταδικεῖν δεῖ, οὐδὲ κακῶς ποιεῖν οὐδένα ἀνθρώπων, οὐδ' ἂν ὁτιοῦν πάσχῃ ὑπ' αὐτῶν.«« »Ταῦτά φησιν ὁ Πλάτων· καὶ αὖθις τάδε·« »»Σκόπει[1]*) οὖν δὴ καὶ σὺ εὖ μάλα, πότερον κοινωνεῖς καὶ συνδοκεῖ σοι· καὶ ἀρχώμεθα ἐντεῦθεν βουλευόμενοι, ὡς οὐδέποτε ὀρθῶς ἔχοντος οὔτε τοῦ ἀδικεῖν, οὔτε τοῦ ἀνταδικεῖν· οὔτε κακῶς πάσχοντα ἀμύνεσθαι ἀντιδρῶντα κακῶς· ἢ ἀφίστασαι, καὶ οὐ κοινωνεῖς τῆς ἀρχῆς; Ἐμοὶ μὲν γὰρ καὶ πάλαι οὕτω, καὶ νῦν ἔτι δοκεῖ.«« »Πλάτωνι μὲν οὖν οὕτως ἤρεσεν· ἦν δὲ καὶ πρόσθεν ἔτι θείοις ἀνδράσι δεδογμένα. Ἀλλὰ τῶνδε μὲν πέρι, καὶ τῶν ἄλλων, ὅσα παραφθείρουσιν, ἀρκείτω τὰ εἰρημένα· καὶ ὅτῳ φίλον ἐπὶ πλεῖόν τι αὐτῶν ζητεῖν, εἴσεται.«*

Πρὸς τοῦτο δὴ, καὶ πρὸς πάντα ὅσα ἐκοινοποίησεν ὁ Κέλσος, μὴ δυνηθεὶς αὐτῶν ἀντιβλέπαι τῇ ἀληθότητι, φάσκων αὐτὰ καὶ παρ' Ἕλλησιν εἰρῆσθαι, τοιαῦτα λεκτέον· Εἰ ὠφέλιμόν ἐστι τὸ δόγμα, καὶ τὸ βούλημα αὐτοῦ ὑγιὲς, εἴρηται δὲ Ἕλλησι μὲν παρὰ Πλάτωνι, ἤ τινι τῶν Ἑλλήνων σοφῶν· Ἰουδαίοις δὲ παρὰ Μωϋσῇ, ἤ τινι τῶν προφητῶν· Χριστιανοῖς δὲ ἐν τοῖς ἀναγραφεῖσιν Ἰησοῦ λόγοις, ἢ λελεγμένοις παρά τινι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ· οὐ νομιστέον κατηγορεῖσθαι τὸ λεγόμενον παρὰ Ἰουδαίοις, ἢ παρὰ Χριστιανοῖς, ἐκ τοῦ καὶ παρ' Ἕλλησιν αὐτὰ εἰρῆσθαι· καὶ μάλιστα, ἐὰν ἀποδεικνύηται τὰ Ἰουδαίων πρεσβύτερα τῶν Ἑλληνικῶν. Οὐδὲ πάλιν ὑπὸ τοῦ κάλλους τῆς Ἑλληνικῆς φράσεως λεγόμενον τὸ αὐτὸ, πάντως κρεῖττον εἶναι

---

[1]) Cfr. Platon. Crito, ed. Bekker. Part. I. Vol. II. pag. 157. (al. 49.)

νομιστέον τοῦ εὐτελέστερον ἀπαγγελλομένου καὶ ἁπλουστέραις λέξεσι παρὰ Ἰουδαίοις, ἢ Χριστιανοῖς· καίτοι γε ἡ πρώτη Ἰουδαίων λέξις, ᾗ οἱ προφῆται χρησάμενοι καταλελοίπασιν ἡμῖν βιβλία, Ἑβραίων διαλέκτῳ καὶ σοφῇ συνθέσει τῶν ἐν τῇ διαλέκτῳ κατ' ἐκείνους ἀναγέγραπται. Εἰ δὲ χρὴ καὶ τὴν τῶν δογμάτων ταυτότητα, κἂν παράδοξος ὁ λόγος εἶναι δοκῇ, δεῖξαι βέλτιον εἰρημένην παρὰ τοῖς Ἰουδαίων προφήταις, ἢ τοῖς λόγοις[1]) *Χριστιανῶν· οὕτω τὸν λόγον κατασκευαστέον, ἀπό τινος τοῦ περὶ τὰς τροφὰς καὶ τὴν σκευασίαν αὐτῶν παραδείγματος. Ἔστω τι ὑγιαῖνον βρῶμα, καὶ ἰσχύος τοῖς ἐσθίουσιν ἐμποιητικὸν, τοῦτο δὲ οὕτω μὲν σκευασθὲν, καὶ τοιοῖσδε ἡδύσμασιν ἀρτυθὲν, λαμβανέτωσαν οὐχ οἱ μὴ μανθάνοντες ἄγροικοι, καὶ ἐν ἐπαύλεσιν ἀνατεθραμμένοι, καὶ πένητες, τὰ τοιάδε ἐσθίειν, ἀλλ' οἱ πλούσιοι καὶ ἁβροδίαιτοι μόνοι· οὐκ ἐκείνως δὲ καὶ ὡς δοκεῖ τοῖς νομιζομένοις καθαριωτέροις σκευασθὲν, ἀλλ' ὡς μεμαθήκασιν ἐσθίειν οἱ πένητες, καὶ οἱ ἀγροικότεροι, καὶ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, ἐσθιέτωσαν μυριάδες ὅλαι. Εἰ οὖν καὶ διδῶτο ἀπὸ μὲν τῆς τοιᾶσδε σκευασίας τοὺς νομιζομένους καθαριωτέρους μόνους ὑγιάζεσθαι, οὐδενὸς τῶν πολλῶν προσβάλλοντος τοῖς τοιοῖσδε βρώμασιν, ἀπὸ δὲ τῆς τοιᾶσδε τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων ὑγιεινότερον διάγειν· τίνας μᾶλλον τοῦ κοινωνικοῦ ἕνεκεν, ἀποδεξόμεθα τῶν ὑγιεινῶν βρωμάτων χάριν; Ἆρά γε τοὺς τοῖς λογίοις χρησίμως αὐτὰ σκευάζοντας, ἢ τοὺς τοῖς πλήθεσι; Τὴν ἴσην γὰρ δεδόσθω ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν ἐγγίνεσθαι ἀπὸ τῶν οὑτωσὶ σκευασθέντων, ἢ οὑτωσίν· ἀλλὰ φανερὸν, ὅτι αὐτὸ τὸ φιλάνθρωπον, καὶ τὸ κοινωνικὸν ὑποβάλλει, κοινωφελέστερον εἶναι ἰατρὸν τὸν τῆς τῶν πολλῶν ὑγιείας προνοησάμενον, ἤπερ τὸν τῆς ὀλίγων μόνον.*

Εἰ νενόηται δὴ τὸ παράδειγμα· μεταβιβαστέον αὐτὸ

---

1) Cfr. ed. nostr. Tom. XX. pag. 91. not. 10.

ἐπὶ τὴν ποιότητα τῆς τῶν λογικῶν ζώων λογικῆς τροφῆς. Καὶ ὅρα, εἰ μὴ Πλάτων μὲν, καὶ οἱ Ἑλλήνων σοφοὶ, ἐν οἷς λέγουσι καλῶς, παραπλήσιοί εἰσι τοῖς προνοησαμένοις ἰατροῖς τῶν καθαριωτέρων εἶναι νομιζομένων μόνων, τοῦ πλήθους δὲ τῶν ἀνθρώπων καταφρονήσασιν· οἱ δὲ ἐν Ἰουδαίοις προφῆται, καὶ οἱ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ, οἱ μακρὰν χαίρειν εἰπόντες τῇ ποικίλῃ τῶν λέξεων συνθέσει, καὶ τῇ, ὡς ὠνόμασεν ἡ γραφὴ, σοφίᾳ[1]) ἀνθρώπων, καὶ σοφίᾳ[2]) κατὰ σάρκα, τὴν γλῶσσαν αἰνισσομένῃ, ὁμοιωθεῖεν ἂν τοῖς τὴν αὐτὴν τῶν βρωμάτων ποιότητα ὑγιεινοτάτην προνοησαμένοις συνθέσει λέξεων σκευάσαι καὶ εὐτρεπίσαι φθανούσῃ ἐπὶ τὰ πλήθη τῶν ἀνθρώπων, καὶ μὴ ξενιζούσῃ τὴν διάλεκτον αὐτῶν, μηδὲ διὰ τοῦ ξενισμοῦ ἀποστρεφούσῃ ἀκούειν ὡς ἀσυνήθων τῶν τοιῶνδε διαλέξεων. Καὶ γὰρ εἴπερ πρόκειται τῷ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, λογικῷ βρώματι, ἀνεξίκακον καὶ πρᾶον ποιῆσαι τὸν ἐμφαγόντα· πῶς οὐ βέλτιον συνεσκευασμένος ἂν εἴη ὁ λόγος, ὁ πλήθη ἀνεξικάκων καὶ πράων κατασκευάζων, ἢ προκοπτόντων γε ἐπὶ ταύτας τὰς ἀρετὰς, παρὰ τὸν πάνυ ὀλίγους καὶ εὐαριθμήτους, ἵνα καὶ τοῦτο δοθῇ, ἀνεξικάκους καὶ πράους ποιοῦντα; Ὥσπερ δὲ ὁ τοὺς Αἰγυπτιάζοντας ἢ τοὺς Συριάζοντας ὠφελεῖν ὑγιέσι δόγμασι βουλόμενος Ἕλλην τυγχάνων, προενοήσατο ἂν μαθεῖν τὰς τῶν ἀκουσομένων διαλέκτους, καὶ, ὡς Ἕλληνες ὀνομάζουσι, βαρβαρίζειν μᾶλλον ὑπὲρ τῆς Αἰγυπτίων καὶ Σύρων βελτιώσεως, ἢ Ἕλλην μένων μηδὲν δύνασθαι χρήσιμον λέγειν Αἰγυπτίοις καὶ Σύροις· οὕτως ἡ προνοουμένη θεία φύσις οὐ τῶν πεπαιδεῦσθαι νομιζομένων μόνον τὰ Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν Ἑλλήνων, συγκατέβη τῇ ἰδιωτείᾳ τοῦ πλήθους τῶν ἀκροωμένων· ἵνα ταῖς συνήθεσιν αὐτοῖς χρησαμένη λέξεσι προκαλέσηται ἐπὶ ἀκρόασιν τὸ τῶν ἰδιωτῶν πλῆ-

---

1) Cfr. I Cor. II, 4. 5. 2) Cfr. II Cor. I, 12.

θος, δυνάμενον ἐξ εὐχεροῦς μετὰ τὴν ἅπαξ γενομένην εἰσαγωγὴν φιλοτιμήσασθαι πρὸς τὸ καὶ βαθύτερα τῶν κεκρυμμένων νοημάτων ἐν ταῖς γραφαῖς καταλαβεῖν. Καὶ τῷ τυχόντι γὰρ δῆλον ταύτας ἀναγινώσκοντι, ὅτι πολλὰ βαθύτερον τοῦ αὐτόθεν ἐμφαινομένου[1]) ἔχειν δύναται νοῦν τοῖς ἀνατιθεῖσιν αὐτοὺς τῇ ἐξετάσει τοῦ λόγου, φανερούμενον κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς εἰς τὸν λόγον σχολῆς, καὶ εἰς τὴν ἄσκησιν αὐτοῦ προθυμίας.

Οὐκοῦν κατεσκεύασται, ὅτι, ὥς φησι Κέλσος, ἀγροικότερον εἰπὼν ὁ Ἰησοῦς· „τῷ[2]) τύπτοντί σε εἰς τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην, καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες καὶ τὸ ἱμάτιον·“ βιωφελέστερον κεκίνηκε τὸν λόγον, καὶ παρέστησεν οὕτως εἰπὼν, ἢ ὡς ἐν τῷ Κρίτωνι Πλάτων, οὗ μηδ' ἀκούειν ἰδιῶται δύνανται, ἀλλὰ μόγις οἱ τὰ ἐγκύκλια πρὸ τῆς σεμνῆς Ἑλλήνων φιλοσοφίας μεμαθηκότες. Κατανοητέον δὲ καὶ, ὅτι οὐ παραφθείρεται ὁ περὶ ἀνεξικακίας νοῦς ὑπὸ τῆς τῶν λέξεων εὐτελείας, ἀλλὰ καὶ ἐν τούτῳ συκοφαντεῖ τὸν λόγον ὁ Κέλσος λέγων· „Ἀλλὰ τῶνδε μὲν πέρι, καὶ ἄλλων, ὅσα παραφθείρουσιν,· ἀρκείτω τὰ εἰρημένα.“

Καὶ ἐν τῷ ἕκτῳ Τόμῳ πάλιν, πρὸς τὸν δυσειδὲς τὸ σῶμα τοῦ κυρίου λέγοντα Κέλσον οὕτως.

Ἑξῆς[3]) τούτοις λέγει, ὅτι „ἐπειδὴ θεῖον πνεῦμα ἦν ἐν σώματι· πάντως τι παραλλάττειν αὐτὸ τῶν λοιπῶν ἐχρῆν, κατὰ μέγεθος, ἢ κάλλος, ἢ ἀλκὴν, ἢ φωνὴν, ἢ κατάπληξιν, ἢ πειθώ. Ἀμήχανον γὰρ ὅτῳ θεῖόν τι πλέον τῶν ἄλλων προσῆν, μηδὲν ἄλλου διαφέρειν·

[1]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: ἐκφαινομένου.

[2]) Cfr. Matth. V, 39. 40. coll. Luc. VI, 29.

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 134. seqq. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 327. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 425. seqq.

τοῦτο δὲ οὐδὲν ἄλλου διέφερεν, ἀλλ', ὥς φασι, μικρὸν καὶ δυσειδὲς καὶ ἀγενὲς ἦν.“ Φαίνεται δὴ καὶ ἐν τούτοις, ὅτι ἐὰν μὲν κατηγορεῖν θέλῃ τοῦ Ἰησοῦ, ὡς πιστεύων ταῖς παρέχειν δοκούσαις αὐτῷ γραφαῖς ἀφορμὰς κατηγορίας, λέγει τὰ ἀπ' αὐτῶν· ὅπου δὲ κατὰ τὰς αὐτὰς γραφὰς δόξαι ἂν τὰ ἐναντία λέγεσθαι τοῖς εἰς κατηγορίαν παραλαμβανομένοις, ταῦτα οὐδὲ προσποιεῖται εἰδέναι. Ὁμολογουμένως τοίνυν γέγραπται τὰ περὶ τοῦ δυσειδὲς γεγονέναι τὸ Ἰῆσου σῶμα, οὐ μὴν ὡς ἐκτέθειται καὶ ἀγενές· οὐδὲ σαφῶς δηλοῦται, ὅτι μικρὸν ἦν. Ἔχει δὲ ἡ λέξις οὕτω παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ ἀναγεγραμμένη, προφητεύοντι αὐτὸν ἐπιδημήσοντα τοῖς πολλοῖς οὐκ ἐν ὡραίῳ εἴδει, οὐδέ τινι ὑπερέχοντι κάλλει· »Κύριε,[1]) τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; Καὶ ὁ βραχίων κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγείλαμεν ἐναντίον αὐτοῦ, ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων.« Ἆρ' οὖν τούτων μὲν ὁ Κέλσος ἤκουεν, ἐπεὶ ᾤετο αὐτῷ χρήσιμα εἶναι εἰς τὸ κατηγορεῖσθαι τὸν Ἰησοῦν· οὐκέτι δὲ προσέσχε τοῖς λεγομένοις ἐν τεσσαρακοστῷ τετάρτῳ ψαλμῷ, τίνα τρόπον λέγεται· »Περίζωσαι[2]) τὴν ῥομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ· τῇ ὡραιότητί σου, καὶ τῷ κάλλει σου, καὶ ἔντεινον, καὶ κατευοδοῦ, καὶ βασίλευε.«

Ἔστω δὲ μὴ ἀνεγνωκέναι αὐτὸν τὴν προφητείαν, ἢ ἀνεγνωκότα περιεσπᾶσθαι ὑπὸ τῶν παρερμηνευόντων αὐτὴν, ὡς οὐ περὶ Ἰησοῦ[3]) Χριστοῦ προφητευομένην· τί φήσει καὶ περὶ τοῦ εὐαγγελίου, ἐν ᾧ ἀναβὰς[4]) εἰς ὑψηλὸν ὄρος μετεμορφώθη ἔμπροσθεν τῶν

---

[1]) Jesai. LIII, 1—3. [2]) Psalm. XLV, 3. 4. (XLIV.)

[3]) Deest Ἰησοῦ in edd. Tarini.

[4]) Cfr. Matth. XVII, 1. seqq.

μαθητῶν, καὶ ὤφθη ἐν δόξῃ; Ὅτε καὶ Μωϋσῆς καὶ Ἠλίας »ὀφθέντες[1]) ἐν δόξῃ ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ, ἣν ἔμελλε πληροῦν ἐν Ἱερουσαλήμ.« Ἢ ἐὰν μὲν προφήτης λέγῃ· »Εἴδομεν[2]) αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος,“ καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ ὁ Κέλσος παραδέχεται τὴν προφητείαν ταύτην ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ἀναφέρεσθαι, τυφλώττων περὶ τὴν παραδοχὴν τοῦ λεγομένου, καὶ οὐχ ὁρῶν, ὅτι[3]) μεγάλη κατασκευή ἐστι τοῦ τὸν ἄμορφον εἶναι δοκοῦντα Ἰησοῦν υἱὸν εἶναι Θεοῦ, τὸ πρὸ πολλῶν ἐτῶν τῆς γενέσεως αὐτοῦ πεπροφητεῦσθαι καὶ περὶ τοῦ εἴδους αὐτοῦ· ἐὰν δὲ ἄλλος προφήτης ὡραιότητα καὶ κάλλος εἶναι λέγῃ περὶ αὐτὸν, οὐκέτι βούλεται τὴν προφητείαν εἰς Χριστὸν ἀναφέρεσθαι; Καὶ εἰ μὲν σαφῶς ἦν ἀπὸ τῶν εὐαγγελίων λαβεῖν, ὅτι »οὐκ[4]) εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος, ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον ἦν, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων·“ εἴποι ἄν τις, οὐ κατὰ τὸ προφητικὸν εἰρηκέναι ταῦτα τὸν Κέλσον, ἀλλὰ κατὰ τὸ εὐαγγελικόν. Νυνὶ δὲ οὔτε τῶν εὐαγγελίων, ἀλλ' οὐδὲ τῶν ἀποστόλων ἐμφαινόντων, ὅτι »οὐκ[5]) εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος·« σαφὲς, ὅτι τὸ ἀπὸ τῆς προφητείας ἀναγκάζεται παραδέχεσθαι, ὡς ἀληθευόμενον περὶ Χριστοῦ· ὅπερ οὐκέτι ἐπιτρέπει τὰς περὶ Ἰησοῦ κατηγορίας προβαίνειν.

Πάλιν τε αὖ ὁ λέγων· „Ἐπειδὴ θεῖον πνεῦμα ἦν ἐν σώματι, πάντως παραλλάττειν αὐτὸ τῶν λοιπῶν ἐχρῆν, ἢ κατὰ μέγεθος, ἢ φωνὴν, ἢ ἀλκὴν, ἢ κατάπληξιν, ἢ πειθώ·“ πῶς οὐχ ἑώρα τὸ παραλλάττον τοῦ σώματος αὐτοῦ πρὸς τὸ τοῖς ὁρῶσι δυνατὸν, καὶ διὰ τοῦτο χρήσιμον, τοιοῦτο φαινόμενον, ὁποῖον ἔδει ἑκάστῳ βλέπεσθαι; Καὶ οὐ θαυμαστὸν, τὴν φύσει τρεπτὴν καὶ ἀλλοιωτὴν, καὶ εἰς πάντα ἃ βούλεται ὁ δημιουργὸς

---

[1]) Cfr. Luc. IX, 30. 31. [2]) Cfr. Jesai. LIII, 2.
[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 428. not. 1.
[4]) Cfr. Jesai. LIII, 2. 3. [5]) Cfr. Jesai. LIII, 2.

ὕλην μεταβλητὴν, καὶ πάσης ποιότητος, ἣν ὁ τεχνίτης βούλεται, δεκτικὴν, ὁτὲ μὲν ἔχειν ποιότητα, καθ' ἣν λέγεται τό· „οὐκ [1]) εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος·“ ὁτὲ δὲ οὕτως ἔνδοξον καὶ καταπληκτικὴν καὶ θαυμαστὴν, ὡς ἐπὶ πρόσωπον πεσεῖν [2]) τοὺς θεατὰς τοῦ τηλικούτου κάλλους, συνανελθόντας τῷ Ἰησοῦ τρεῖς ἀποστόλους. Ἀλλ' ἐρεῖ ταῦτ' εἶναι πλάσματα, καὶ μύθων οὐδὲν διαφέροντα, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ τῶν περὶ Ἰησοῦ παραδόξων. [3])

Πρὸς [4]) δὲ τοῦτο λεκτέον, ὅτι σχεδὸν τὸ πᾶσαν ἱστορίαν, κἂν ἀληθὴς ᾖ, βούλεσθαι κατασκευάζειν ὡς γεγενημένην, καὶ καταληπτικὴν ἐμποιῆσαι περὶ αὐτῆς φαντασίαν, τῶν σφόδρα ἐστὶ χαλεπωτάτων, καὶ ἐν ἐνίοις ἀδύνατον. Φέρε γάρ τινα λέγειν, μὴ γεγονέναι τὸν Ἰλιακὸν πόλεμον, μάλιστα διὰ τὸ ἀδύνατον προσπεπλέχθαι λόγον περὶ τοῦ γεγενῆσθαί τινα Ἀχιλλέα θαλασσίας θεᾶς Θέτιδος υἱὸν καὶ ἀνθρώπου Πηλέως, ἢ Σαρπηδόνα Διὸς, ἢ Ἀσκάλαφον καὶ Ἰάλμενον Ἄρεος, ἢ Αἰνείαν Ἀφροδίτης· πῶς ἂν κατασκευάσαιμεν τὸ τοιοῦτον, μάλιστα θλιβόμενοι ὑπὸ τοῦ οὐκ οἶδ' ὅπως παρυφανθέντος πλάσματος τῇ κεκρατηκυίᾳ παρὰ πᾶσι δόξῃ περὶ τοῦ, ἀληθῶς γεγονέναι τὸν ἐν Ἰλίῳ πόλεμον Ἑλλήνων καὶ Τρώων; Φέρε δὲ καί τινα ἀπιστεῖν περὶ Οἰδίποδος καὶ Ἰοκάστης, καὶ τῶν γεννηθέντων ἀπὸ ἀμφοτέρων Ἐτεοκλέους καὶ Πολυνείκους, διὰ τὸ προσπεπλέχθαι τῷ λόγῳ τὴν Σφίγγα μιξοπάρθενόν τινα· πῶς ἂν τὸ τοιοῦτον ἀποδείξαιμεν; Οὕτω δὲ καὶ τὰ περὶ τῶν Ἐπιγόνων, κἂν μηδὲν τοιοῦτον ἐπιπεπλεγμένον ᾖ τῷ λόγῳ, ἢ περὶ τῆς Ἡρακλειδῶν καθόδου, ἢ περὶ ἄλλων μυρίων. Ἀλλ' ὁ εὐγνωμόνως ἐντυγχάνων

---

[1]) Cfr. Jesai. LIII, 2. [2]) Cfr. Matth. XVII, 6.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 429. not. 9.

[4]) Cfr. edd. Tarin. pag. 138. seq. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 32.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 80. seq.

ταῖς ἱστορίαις, καὶ βουλόμενος ἑαυτὸν τηρεῖν καὶ ἐν ἐκείναις ἀνεξαπάτητον, κρινεῖ, τίσι μὲν συγκαταθήσεται, τίνα δὲ τροπολογήσει, τὸ βούλημα ἐρευνῶν τῶν ἀναπλασαμένων τὰ τοιάδε· καὶ τίσιν ἀπιστήσει, ὡς διὰ τὴν πρός τινας χάριν ἀναγεγραμμένοις. Καὶ τοῦτο προλαβόντες δι' ὅλην τὴν φερομένην ἐν τοῖς εὐαγγελίοις περὶ τοῦ Ἰησοῦ ἱστορίαν εἰρήκαμεν, οὐκ ἐπὶ ψιλὴν πίστιν καὶ ἄλογον τοὺς ἐντρεχεστέρους ἐκκαλούμενοι, ἀλλὰ βουλόμενοι παραστῆσαι, ὅτι εὐγνωμοσύνης χρεία τοῖς ἐντευξομένοις, καὶ πολλῆς ἐξετάσεως, καὶ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, εἰσόδου εἰς τὸ βούλημα τῶν γραψάντων, ἵν' εὑρεθῇ, ποίᾳ διανοίᾳ ἕκαστον γέγραπται.

Ἔοικε[1]) *μὲν ὁ Κέλσος, ἵνα μὲν ἐγκαλέσῃ τῷ λόγῳ, πιστεύειν ὅπου θέλει τοῖς γεγραμμένοις· ἵνα δὲ τὴν ἐμφαινομένην θειότητα ἐν τοῖς αὐτοῖς βιβλίοις ἀπαγγελλομένην μὴ παραδέξηται, ἀπιστεῖν τοῖς εὐαγγελίοις· δέον τὸ φιλάληθες ἰδόντα τῶν γραψάντων, ἐκ τῆς περὶ τῶν χειρόνων ἀναγραφῆς*[2]) *πιστεῦσαι καὶ περὶ τῶν θειοτέρων.*

Εἰ[3]) *γὰρ μὴ ἦσαν φιλαλήθεις, ἀλλ', ὡς οἴεται Κέλσος, πλάσματα ἀναγράφοντες, οὐκ ἂν Πέτρον ἀνέγραψαν ἀρνησάμενον, ἢ τοὺς μαθητὰς Ἰησοῦ σκανδαλιζομένους. Τίς γὰρ, εἰ καὶ γέγονε ταῦτα, ἤλεγξε τὸν λόγον, ὅτι οὕτως ἀπήντησε; Καί τοί γε, κατὰ τὸ εἰκὸς, ἐχρῆν σεσιωπῆσθαι ταῦτα ἀνθρώποις, βουλομένοις διδάσκειν τοὺς ἐντυγχάνοντας εὐαγγελίοις θανάτου καταφρονεῖν ὑπὲρ τῆς ὁμολογίας τοῦ Χριστιανισμοῦ. Νυνὶ*

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 139. seq. (180. seq.) edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 49.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 115. seq.

[2]) Edd. Tarin. pag. 140. *ἀναγράψαι.* Eaedem tamen pag. 181. *ἀναγραφῆς.*

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 140. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 69. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 163.

δ' ὁρῶντες, ὅτι ὁ λόγος δυνάμει κρατήσει τῶν ἀνθρώπων, ἔθηκαν καὶ τὰ τοιαῦτα, οὐκ οἶδ' ὅπως οὐ βλάψοντα τοὺς ἐντυγχάνοντας, οὐδὲ πρόφασιν δώσοντα ἀρνήσεως.

Ἔχει [1]) δέ τι καὶ μυστικὸν [2]) ὁ λόγος, ἀπαγγέλλων τὰς τοῦ Ἰησοῦ διαφόρους μορφὰς ἀναφέρεσθαι ἐπὶ τὴν τοῦ θείου λόγου φύσιν, οὐχ ὁμοίως φαινομένου τοῖς τε πολλοῖς, καὶ τοῖς ἀκολουθεῖν αὐτῷ εἰς ὑψηλὸν, ὃ ἀποδεδώκαμεν, ὄρος [3]) δυναμένοις· τοῖς μὲν γὰρ ἔτι κάτω τυγχάνουσι, καὶ μηδέ πω ἐπὶ τὸ ἀναβαίνειν παρεσκευασμένοις, ὁ λόγος »οὐκ [4]) ἔχει εἶδος, οὐδὲ κάλλος·« τὸ γὰρ εἶδος [5]) αὐτοῦ τοῖς τοιούτοις ἐστὶν ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ τοὺς ὑπὸ ἀνθρώπων γεγενημένους λόγους, τροπικῶς ἐν τούτοις καλουμένους υἱοὺς ἀνθρώπων. Εἴποιμεν γὰρ ἂν πολλῷ ὡραιοτέρους φαίνεσθαι τοὺς τῶν φιλοσοφούντων λόγους, ὄντας υἱοὺς ἀνθρώπων, παρὰ τὸν τοῖς πολλοῖς κηρυσσόμενον θεοῦ λόγον, ὃς ἐμφαίνει καὶ μωρίαν [6]) κηρύγματος· καὶ, διὰ τὴν ἐμφαινομένην μωρίαν τοῦ κηρύγματος, λέγουσιν οἱ τοῦτο μόνον θεωροῦντες· „εἴδομεν [7]) αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὐδὲ κάλλος.“ Τοῖς μέν τοι ἀκολουθεῖν [8]) αὐτῷ δύναμιν ἀνειληφόσι πρὸς τὸ ἕπεσθαι καὶ ἀναβαίνοντι αὐτῷ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος, [9]) θειοτέραν μορφὴν ἔχει· ἣν βλέπουσιν, εἴ τίς ἐστι Πέτρος [10]) χωρήσας τὴν τῆς ἐκκλησίας ἐν ἑαυτῷ οἰκοδο-

---

1) Cfr. edd. Tarin. pag. 140. seqq. edd. Spenc. pag. 46. (contra Cels. pag. 328. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 429. seqq. — Vide ed. nostr. Tom. XIX. pag. 429. not. 9.

2) Tarinus: „Al. μυστικώτερον.“ — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. not. 11. 3) Cfr. Matth. XVII, 1.

4) Cfr. Jesai. LIII, 2. 5) Cfr. Jesai. LIII, 3.

6) Cfr. I Cor. I, 21. 7) Jesai. LIII, 2.

8) Edd. Tarin. non male: ἐκ τοῦ ἀκολουθεῖν.

9) Cfr. Matth. XVII, 1. 10) Cfr. Matth. XVI, 18.

μὴν ἀπὸ τοῦ λόγου· καὶ τοσαύτην ἕξιν ἀναλαβὼν, ὡς μηδεμίαν πύλην ᾅδου κατισχύσειν[1]) αὐτοῦ· ὑψωθέντος διὰ τοῦ λόγου ἐκ τῶν πυλῶν τοῦ θανάτου, ὅπως ἂν ἐξαγγείλῃ[2]) πάσας τὰς αἰνέσεις τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς πύλαις τῆς θυγατρὸς Σιών· καὶ εἴ τινές εἰσιν ἐκ λόγων τὴν γένεσιν λαχόντες[3]) μεγαλωφώνων, οἵτινες οὐδὲν ἀποδέουσιν υἱοὶ τῆς βροντῆς εἶναι.

Καὶ[4]) τὰ ἱμάτια δὲ αὐτοῦ κάτω ἄλλα ἐστὶν, οὐκ ἔστι λευκὰ, οὐκ ἔστιν ὡς τὸ φῶς· ἐὰν ἀναβῇ εἰς τὸ ὄρος τὸ ὑψηλὸν, ὄψει αὐτοῦ τὸ φῶς, καὶ τὰ ἱμάτια. Ἱμάτια τὰ τοῦ λόγου αἱ λέξεις εἰσὶ τῆς γραφῆς, ἔνδυμα τῶν θείων νοημάτων τὰ ῥήματά ἐστι ταῦτα. Ὡς οὖν αὐτὸς κάτω ἀλλοῖος φαίνεται, καὶ ἀναβὰς μεταμορφοῦται, καὶ γίνεται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, οὕτω καὶ τὰ ἐνδύματα, οὕτω καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ· ὅταν δὲ ᾖς κάτω, οὐκ ἔστι λαμπρὰ, οὐκ ἔτι λευκά· ἐὰν δὲ ἀναβῇς, ὄψει τὸ κάλλος καὶ τὸ φῶς τῶν ἱματίων, καὶ τὸ πρόσωπον θαυμάσεις τοῦ Ἰησοῦ μεταμορφωθέν. Ὅρα δὲ, εἰ μὴ ὅμοιόν ἐστι καὶ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις περὶ τοῦ σωτῆρος μαθεῖν. Τὰ μὲν γὰρ περὶ τῆς γενέσεως αὐτοῦ γενεαλογουμένου ἐξ Ἀβραὰμ, καὶ γεννωμένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, βίβλος[5]) ἐστὶ »γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ·« τὰ δὲ θειότερα καὶ μείζονα τῶν περὶ αὐτοῦ λεχθησομένων, ἂν καὶ ὑπ' αὐτοῦ ἀπαγγελλομένων, φησὶν ὁ Ἰωάννης, ὡς ἄρα μηδὲ τὸν[6]) κόσμον οἶμαι χωρεῖν τὰ γραφόμενα βιβλία. Τὸ γὰρ μὴ χωρεῖν τὸν κόσμον τὰ γραφόμενα βιβλία, οὐ διὰ τὸ πλῆθος τῶν γραμμάτων, ὥς τινες, ἐκδεκτέον, ἀλλὰ διὰ τὸ

---

[1]) Cfr. Matth. XVI, 18. [2]) Cfr. Psalm. IX, 14.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 431. not. 2. 3. coll. Marc. III, 17.

[4]) Cfr. edd. Tarini pag. 142. seqq. edd. Spenc. pag. 46. seq. coll. ed. nostr. Tom. XX. pag. 357. seqq.

[5]) Cfr. Matth. I, 1.

[6]) Deest τόν in edd. Spenc. — Cfr. ev. Joann. XXI, 25.

μέγεθος τῶν πραγμάτων· τοῦ μεγέθους τῶν πραγμάτων οὐ μόνον οὐ δυναμένου γράφεσθαι, καὶ οὐδὲ διὰ γλώσσης σαρκίνης ἀπαγγέλλεσθαι, οὐδὲ ἐν διαλέκτοις καὶ φωναῖς ἀνθρωπίναις σημαίνεσθαι. Ὅθεν καὶ Παῦλος, ἐπὰν μανθάνειν μέλλῃ τὰ θειότερα, ἔξω τοῦ καθ' ἡμᾶς περιγείου κόσμου γίνεται, καὶ εἰς τρίτον [1]) οὐρανὸν ἁρπάζεται· ἵνα τὰ ἐνθάδε ἄῤῥητα ῥήματα ἀκοῦσαι δυνηθῇ. Τὰ γὰρ ἐνθάδε λαλούμενα, καὶ λόγος εἶναι θεοῦ νομιζόμενα τοῦ λόγου σαρκωθέντος, καὶ καθὼς Θεός ἐστι πρὸς τὸν Θεὸν ἑαυτὸν κενοῦντος, ἀπαγγέλλεται. Διόπερ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον ἐπὶ γῆς, ἐπεὶ ἄνθρωπος γέγονε, ἀνθρώπινον βλέπομεν· ἀεὶ γὰρ ἐν ταῖς γραφαῖς ὁ λόγος σὰρξ γίνεται, ἵνα κατασκηνώσῃ ἐν ἡμῖν· ἀλλ', ἐὰν εἰς τὸ στῆθος τοῦ σαρκωθέντος λόγου [2]) ἀνακλιθῶμεν, καὶ ἀνιόντι αὐτῷ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὄρος ἀκολουθῆσαι δυνηθῶμεν, ἐροῦμεν τό· »εἴδομεν [3]) τὴν δόξαν αὐτοῦ·« τάχα μέν τινων καὶ ἑτέρων περὶ τοὺς ἀνακλιθέντας ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθήσαντας αὐτῷ εἰς τὸ ὄρος τὸ ὑψηλὸν, λεξόντων τό· »εἴδομεν [4]) τὴν δόξαν αὐτοῦ·« οὐκέτι δὲ προσθησόντων τό· »δόξαν [5]) ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.« Ἰωάννῃ γὰρ καὶ τοῖς ὁμοίοις πρέπουσα αὕτη ἡ φωνή. Καθ' ἑτέραν δὲ ὑψηλοτέραν διήγησιν οἱ δυνηθέντες τοῖς ἴχνεσιν Ἰησοῦ κατακολουθεῖν ἀναβαίνοντος, καὶ μεταμορφουμένου ἀπὸ τῆς ἐπὶ γῆς ὄψεως, ὄψονται αὐτοῦ τὴν μεταμόρφωσιν καθ' ἑκάστην γραφὴν, οἱονεὶ τοῦ μὲν τοῖς πολλοῖς φαινομένου Ἰησοῦ τῆς προχείρου λέξεως ὄντος· τοῦ δὲ εἰς ὄρος ὑψηλὸν ἀνιόντος καὶ μεταμορφουμένου, σφόδρα ὀλίγοις τῶν μαθητῶν καὶ τοῖς ἀκολουθῆσαι εἰς τὰ ὑψηλὰ δεδυνημένοις, τοῦ ἀνωτάτου καὶ ὑψηλοτάτου

---

[1]) Cfr. II Cor. XII, 2—4. [2]) Deest λόγου in edd. Spenc.
[3]) Cfr. ev. Joann. I, 14. [4]) Cfr. ev. Joann. I, 14.
[5]) Cfr. ev. Joann. I, 14.

τοῦ περιέχοντος λόγια τῆς ἐν μυστηρίῳ [1]) ἀποκεκρυμμένης σοφίας, ἣν »προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν« τῶν δικαίων αὐτοῦ.

Ἀλλὰ [2]) πόθεν Κέλσῳ, καὶ τοῖς ἐχθροῖς τοῦ θείου λόγου, καὶ μὴ φιλαλήθως τὰ Χριστιανισμοῦ ἐξετάσασιν, εἰδέναι τὸ βούλημα τῶν διαφόρων τοῦ Ἰησοῦ μορφῶν; Ἐγὼ δὲ λέγω καὶ ἡλικιῶν, καὶ εἴ τι τῶν πρὸ τοῦ παθεῖν αὐτῷ πεπραγμένων, καὶ τῶν μετὰ τὸ ἀναστῆναι ἀπὸ τῶν νεκρῶν;

Περὶ τῶν διαβαλλόντων τὸν Χριστιανισμὸν διὰ τὰς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ αἱρέσεις.

Κεφάλαιον ἑκκαιδέκατον.

Ἐκ τοῦ κατὰ Κέλσου Τόμου τρίτου.

Εἶτ' [3]) ἐπεί, ὡς κατηγορῶν τοῦ λόγου, τὰ περὶ τῶν ἐν Χριστιανισμῷ αἱρέσεων ὀνειδίζει ἡμῖν, λέγων· »εἰς πλῆθος δὲ σπαρέντες, αὖθις αὖ σχίζονται, καὶ τέμνονται, καὶ στάσεις ἰδίας ἔχειν ἕκαστοι θέλουσι· φησὶ δ', ὅτι καὶ ὑπὸ πλήθους πάλιν διϊστάμενοι, σφᾶς αὐτοὺς ἐλέγχουσιν· ἑνός, ὡς εἰπεῖν, ἔτι κοινωνοῦντες, εἴγε κοινωνοῦσιν ἔτι, τοῦ ὀνόματος. Καὶ τοῦτο μόνον ἐγκαταλιπεῖν ὅμως αἰσχύνονται· τὰ λοιπὰ δ' ἄλλοις ἀλλαχῇ τετάχαται.“ Καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι οὐδενὸς πράγματος, οὗ μὴ σπουδαία ἐστὶν ἡ ἀρχή, καὶ τῷ βίῳ χρήσιμος, γεγόνασιν [4]) αἱρέσεις διάφοροι. Ἐπεὶ γὰρ

[1]) Cfr. I Cor. II, 7.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 145. edd. Spenc. pag. 47. (contra Cels. pag. 319.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 431.

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 146. seqq. edd. Spenc. pag. 47. (contra Cels. pag. 118. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 265. seqq.

[4]) Tarin. in textu: „γεγόνασι * γὰρ αἱρέσεις,“ in notis: „Lege: γεγόνασιν αἱρέσεις, et dele.*“

ἰατρικὴ χρήσιμος καὶ ἀναγκαία τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, πολλά τε τὰ ἐν αὐτῇ ζητούμενα περὶ τοῦ τρόπου τῆς τῶν σωμάτων θεραπείας· διὰ τοῦτο αἱρέσεις ἐν ἰατρικῇ παρὰ μὲν Ἕλλησιν εὑρίσκονται ὁμολογουμένως πλείονες· ἐγὼ δ' οἶμαι, ὅτι καὶ παρὰ βαρβάροις, ὅσοι ἐπαγγέλλονται χρῆσθαι ἰατρικῇ. Πάλιν τε αὖ, ἐπεὶ φιλοσοφία ἀλήθειαν ἐπαγγελλομένη, καὶ γνῶσιν τῶν ὄντων, πῶς δεῖ βιοῦν, ὑποτίθεται· καὶ πειρᾶται διδάσκειν τὰ ὠφέλιμα ἡμῶν τῷ γένει· πολλὴν δ' ἔχει τὰ ζητούμενα πράγματα διολκήν· διὰ τοῦτο αἱρέσεις ἐν φιλοσοφίᾳ συνέστησαν πλεῖσται ὅσαι, ὧν αἱ μέν εἰσι διασημότεραι, αἱ δὲ οὐ τοιαῦται. Ἀλλὰ καὶ Ἰουδαϊσμὸς πρόφασιν ἔσχε γενέσεως αἱρέσεων, τὴν διάφορον ἐκδοχὴν τῶν Μωϋσέως γραμμάτων, καὶ τῶν προφητικῶν λόγων. Οὕτω τοίνυν, ἐπεὶ σεμνόν τι ἐφάνη τοῖς ἀνθρώποις Χριστιανισμὸς, οὐ μόνοις, ὡς ὁ Κέλσος οἴεται, τοῖς ἀνδραποδωδεστέροις, ἀλλὰ καὶ πολλοῖς τῶν παρ' Ἕλλησι φιλολόγων,[1]) ἀναγκαίως ὑπέστησαν, οὐ πάντως διὰ τὰς[2]) στάσεις καὶ τὸ φιλόνεικον, αἱρέσεις· ἀλλὰ διὰ τὸ σπουδάζειν συνιέναι τὰ Χριστιανισμοῦ καὶ τῶν φιλολόγων πλείονας. Τούτῳ δ' ἠκολούθησε, διαφόρως ἐκδεξαμένων τοὺς ἅμα πᾶσι πιστευθέντας εἶναι θείους λόγους, τὸ γενέσθαι αἱρέσεις ἐπωνύμους τῶν θαυμασάντων μὲν τὴν τοῦ λόγου ἀρχὴν, κινηθέντων δ' ὅπως ποτ' οὖν ὑπό τινων πιθανοτήτων πρὸς τὰς εἰς ἀλλήλους διαφωνίας. Ἀλλ' οὔτ' ἰατρικὴν εὐλόγως ἄν τις φεύγοι, διὰ τὰς ἐν αὐτῇ αἱρέσεις· οὔτε φιλοσοφίαν τοῦ πρέποντος στοχαζόμενός τις ἂν μισοῖ, πρόφασιν τοῦ μισεῖν αὐτὴν πορίζόμενος τὰς πολλὰς αἱρέσεις. Οὕτως οὐδὲ διὰ τὰς ἐν Ἰουδαίοις αἱρέσεις καταγνωστέον τῶν Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν ἱερῶν βιβλίων.[3])

---

[1]) Tarin. hoc loco in textu atque notis: φιλοσόφων. Cfr. seqq. [2]) Deest τάς in edd. Spenc. [3]) Tarinus: βίβλων.

Εἰ δὲ ταῦτ᾽ ἔχει ἀκολουθίαν· πῶς οὐχὶ ὁμοίως ἀπολογησόμεθα καὶ περὶ τῶν ἐν Χριστιανοῖς αἱρέσεων; Περὶ ὧν πάνυ θαυμασίως ὁ Παῦλος εἰρηκέναι μοι δοκεῖ τό· »δεῖ [1]) γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν.« Ὡς γὰρ δόκιμος ἐν ἰατρικῇ, ὁ διὰ τὸ γυμνάσασθαι ἐν ποικίλαις αἱρέσεσι, καὶ εὐγνωμόνως ἐξητακέναι τὰς πλείονας, ἑλόμενος τὴν διαφέρουσαν· καὶ ὡς πάνυ προκόπτων ἐν φιλοσοφίᾳ ὁ ἀπὸ τοῦ πλείονα ἐγνωκέναι ἐγγυμνασάμενος αὐτοῖς, καὶ τῷ κρατήσαντι προσθέμενος λόγῳ, οὕτως εἴποιμ᾽ ἂν καὶ τὸν ἐπιμελῶς ἐνιδόντα ταῖς Ἰουδαϊσμοῦ καὶ Χριστιανισμοῦ αἱρέσεσι, σοφώτατον Χριστιανὸν γενέσθαι. Ὁ δ᾽ ἐγκαλῶν τῷ λόγῳ διὰ τὰς αἱρέσεις, ἐγκαλέσαι ἂν καὶ τῇ Σωκράτους διδασκαλίᾳ, ἀφ᾽ οὗ τῆς διατριβῆς πολλαὶ γεγόνασιν οὐ τὰ αὐτὰ φρονούντων σχολαί· ἀλλὰ καὶ Πλάτωνος ἐγκαλέσαι ἄν τις τοῖς δόγμασι δι᾽ Ἀριστοτέλην, ἀποφοιτήσαντα τῆς διατριβῆς αὐτοῦ ἐν καινοτομίαις· περὶ οὗ καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω [2]) εἰρήκαμεν. Δοκεῖ δέ μοι ὁ Κέλσος ἐγνωκέναι τινὰς αἱρέσεις μηδὲ τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ κοινωνούσας ἡμῖν. Τάχα γὰρ περιήχητο περὶ τῶν καλουμένων Ὀφιανῶν, [3]) καὶ τῶν Καϊανῶν, [4]) καὶ εἴ τις ἄλλη τοιαύτη ἐξ ὅλων ἀποφοιτήσασα τοῦ Ἰησοῦ συνέστη γνώμη. Πλὴν οὐδὲν τοῦτο πρὸς τὸ ἐγκλητέον εἶναι τὸν Χριστιανῶν λόγον.

Ἔστωσαν [5]) οὖν ἐν ἡμῖν οἱ μὴ τὸν αὐτὸν λέγοντες τῷ Ἰουδαίων θεῷ θεόν· ἀλλ᾽ οὔ τί γε παρὰ τοῦτο κατηγορητέοι οἱ ἀπὸ τῶν αὐτῶν γραμμάτων ἀποδεικνύντες, ὅτι εἷς καὶ ὁ αὐτὸς θεὸς Ἰουδαίων ἐστὶ καὶ ἐθνῶν·

[1]) I Cor. XI, 19. [2]) Cfr. lib. I. contra Celsum.

[3]) Cfr. Epiphan. Haeres. 37.

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 268. not. 1.

[5]) Cfr. edd. Tarin. pag. 150. seq. edd. Spenc. pag. 47. (contra Cels. pag. 271. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 282. seq.

ὡς καὶ τὸν Παῦλον λέγειν σαφῶς, ἀπὸ Ἰουδαίων προσελθόντα Χριστιανισμῷ· „χάριν[1]) ἔχω τῷ θεῷ μου, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει.“ Ἔστω δ' ἔτι καὶ τρίτον γένος τῶν ὀνομαζόντων ψυχικούς τινας, καὶ πνευματικοὺς ἑτέρους· οἶμαι δ' αὐτὸν λέγειν τοὺς ἀπὸ Οὐαλεντίνου. Καὶ τί τοῦτο πρὸς ἡμᾶς, τοὺς ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας, κατηγοροῦντας τῶν εἰσαγόντων φύσεις ἐκ κατασκευῆς σωζομένας, ἢ ἐκ κατασκευῆς ἀπολλυμένας; Ἔστωσαν δέ τινες καὶ ἐπαγγελλόμενοι εἶναι Γνωστικοὶ, ἀνάλογον τοῖς ἑαυτοὺς ἀναγορεύουσι φιλοσόφους Ἐπικουρείοις. Ἀλλ' οὔτε οἱ τὴν πρόνοιαν ἀναιροῦντες φιλόσοφοι εἶεν ἂν ἀληθῶς, οὔτε οἱ τὰ ἀλλόκοτα ἀναπλάσματα, καὶ μὴ ἀρέσκοντα τοῖς τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ διαδοχῆς, ἐπεισαγαγόντες εἶεν ἂν Χριστιανοί.

»Καὶ[2]) βλασφημοῦσι δὲ, φησὶν, εἰς ἀλλήλους οὗτοι πάνδεινα ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα· καὶ οὐκ ἂν εἴξαιεν οὐδὲ καθ' ὁτιοῦν εἰς ὁμόνοιαν, πάντῃ ἀλλήλους ἀποστυγοῦντες.« Καὶ πρὸς ταῦτα δ' ἡμῖν εἴρηται, ὅτι καὶ ἐν φιλοσοφίᾳ ἐστὶν εὑρεῖν αἱρέσεις αἱρέσεσι πολεμούσας, καὶ ἐν ἰατρικῇ. Οἱ μέν τοι τῷ λόγῳ τοῦ Ἰησοῦ ἀκολουθοῦντες, καὶ μεμελετηκότες αὐτοῦ συνῳδὰ τοῖς λόγοις φρονεῖν, καὶ λέγειν, καὶ ποιεῖν· »λοιδορούμενοι[3]) εὐλογοῦμεν, διωκόμενοι ἀνεχόμεθα, δυσφημούμενοι παρακαλοῦμεν·« καὶ οὐκ ἂν ῥητὰ καὶ ἄῤῥητα λέγοιμεν τοὺς ἄλλα δοξάζοντας, παρ' ἃ ὑπειλήφαμεν· ἀλλ' εἰ μὲν δυνάμεθα, πάντα ἂν πράττοιμεν ὑπὲρ τοῦ αὐτοὺς μεταστῆσαι ἐπὶ τὸ βέλτιον, διὰ τοῦ προσανέχειν μόνῳ τῷ δημιουργῷ, καὶ πάντα πράττειν, ὡς κριθησομένους. Εἰ δὲ μὴ πείθοιντο οἱ ἑτερόδοξοι, τηροῦμεν τὸν προς-

---

[1]) Cfr. II Tim. I, 3.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 151. seq. edd. Spenc. pag. 47. (contra Cels. pag. 272. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 291. seq. [3]) Cfr. I Cor. IV, 12. 13.

τάξαντα αὐτοῖς λόγον τοιαῦτα· »αἱρετικὸν[1]) ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ· εἰδὼς, ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει, ὢν αὐτοκατάκριτος.« Ἔτι δὲ οἱ τό· »μακάριοι[2]) οἱ εἰρηνοποιοί·« οἱ νοήσαντες, νοήσαντες καὶ τό· »μακάριοι[3]) οἱ πρᾳεῖς·« οὐκ ἂν ἀποστυγήσαιεν τοὺς παραχαράττοντας τὰ Χριστιανισμοῦ.

Πρὸς τοὺς λέγοντας τῶν φιλοσόφων μηδὲν διαφέρειν τῷ παρ' Ἕλλησι φερομένῳ ὀνόματι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καλεῖν[4]) ἢ Δία, ἢ[5]) τῷ δεῖνι, φέρ' εἰπεῖν, παρ' Ἰνδοῖς, ἢ τῷ δεῖνι παρ' Αἰγυπτίοις.

Κεφάλαιον ἑπτακαιδέκατον.

Ἐκ τοῦ τρίτου καὶ πέμπτου Τόμου τῶν κατὰ Κέλσον.

Μετὰ[6]) ταῦτά φησιν, ὅτι »οἱ αἰπόλοι καὶ ποιμένες ἕνα ἐνόμισαν Θεὸν, εἴτε ὕψιστον, εἴτ' Ἀδωναῒ, εἴτ' οὐράνιον, εἴτε Σαβαὼθ, εἴτε καὶ ὅπη καὶ ὅπως χαίρουσιν ὀνομάζοντες τόνδε τὸν κόσμον· καὶ πλεῖον οὐδὲν ἔγνωσαν.« Καὶ ἑξῆς δέ φησι· »μηδὲν διαφέρειν τῷ παρ' Ἕλλησι φερομένῳ ὀνόματι τὸν ἐπὶ πᾶσι Θεὸν καλεῖν ἢ[7]) Δία, ἢ τῷ δεῖνι, φέρ' εἰπεῖν, παρ' Ἰνδοῖς, ἢ τῷ δεῖνι παρ' Αἰγυπτίοις.« Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς

---

[1]) Tit. III, 10. 11. [2]) Cfr. Matth. V, 9. [3]) Cfr. Matth. V, 5.

[4]) Edd. Tarin. et Spenc. καλεῖν Δία.

[5]) Ita Codd. Reg. et Basileensis; Philoc. vero cum reliquis Mss. τῷ δεῖνα, —, ἢ τῷ δεῖνα. Spenc. et Hoeschel. τὸ δεῖνα, —, ἢ τὸ δεῖνα. Cod. Jolianus: τὸν δεῖνα, —, ἢ τὸν δεῖνα. R.

[6]) Cfr. edd. Tarin. pag. 152. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 18. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 49. seqq. [7]) Cfr. pag. huj. not. 4. et 5.

τοῦτο, ὅτι ἐμπίπτει εἰς τὸ προκείμενον λόγος βαθὺς καὶ ἀπόῤῥητος, ὁ περὶ φύσεως ὀνομάτων· πότερον, ὡς οἴεται Ἀριστοτέλης, θέσει ἐστὶ τὰ ὀνόματα· ἢ, ὡς νομίζουσιν οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς, φύσει, μιμουμένων τῶν πρώτων φωνῶν τὰ πράγματα, καθ' ὧν τὰ ὀνόματα, καθὸ καὶ στοιχεῖά τινα ἐτυμολογίας εἰσάγουσιν· ἢ, ὡς διδάσκει Ἐπίκουρος, (ἑτέρως ἢ ὡς οἴονται οἱ ἀπὸ τῆς Στοᾶς,) φύσει ἐστὶ τὰ ὀνόματα, ἀποῤῥηξάντων τῶν πρώτων ἀνθρώπων τινὰς φωνὰς κατὰ τῶν πραγμάτων. Ἐὰν τοίνυν δυνηθῶμεν ἐν προηγουμένῳ λόγῳ παραστῆσαι φύσιν ὀνομάτων ἐνεργῶν, ὧν τισι χρῶνται Αἰγυπτίων οἱ σοφοὶ, ἢ τῶν παρὰ Πέρσαις μάγων οἱ λόγιοι, ἢ τῶν παρ' Ἰνδοῖς φιλοσοφούντων Βραχμᾶνες, ἢ Σαμαναῖοι· καὶ οὕτω καθ' ἕκαστον τῶν ἐθνῶν· καὶ κατασκευάσαι οἷοί τε γενώμεθα, ὅτι καὶ ἡ καλουμένη μαγεία οὐχ, ὡς οἴονται οἱ ἀπὸ Ἐπικούρου καὶ Ἀριστοτέλους, πρᾶγμά ἐστιν ἀσύστατον πάντη, ἀλλ', ὡς οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ ἀποδεικνύουσι, συνεστὼς μὲν, λόγους δ' ἔχον σφόδρα ὀλίγοις γινωσκομένους· τότ' ἐροῦμεν, ὅτι τὸ μὲν Σαβαὼθ ὄνομα, καὶ τὸ Ἀδωναῒ, καὶ ἄλλα παρ' Ἑβραίοις μετὰ πολλῆς σεμνολογίας παραδιδόμενα, οὐκ ἐπὶ τῶν τυχόντων καὶ γενητῶν κεῖται πραγμάτων, ἀλλ' ἐπί τινος θεολογίας ἀποῤῥήτου, ἀναφερομένης εἰς τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν. Διὸ καὶ δύναται ταῦτα τὰ ὀνόματα, λεγόμενα μετά τινος τοῦ συμφυοῦς αὐτοῖς εἱρμοῦ· ἄλλα δὲ κατὰ Αἰγυπτίαν φερόμενα φωνὴν, ἐπί τινων δαιμόνων τῶν τάδε μόνα δυναμένων, καὶ ἄλλα κατὰ τὴν Περσῶν διάλεκτον ἐπὶ ἄλλων δυνάμεων, καὶ οὕτω καθ' ἕκαστον τῶν ἐθνῶν εἰς χρείας τινὰς παραλαμβάνεσθαι. Καὶ οὕτως εὑρεθήσεται τῶν ἐπὶ γῆς δαιμόνων, λαχόντων διαφόρους τόπους, φέρεσθαι τὰ ὀνόματα οἰκείως ταῖς κατὰ τόπον καὶ ἔθνος διαλέκτοις. Ὁ τοίνυν μεγαλοφυέστερον κἂν ὀλίγην τούτων περίνοιαν εἰληφὼς, εὐλαβηθήσεται ἄλλα ἄλλοις ἐφαρμόζειν ὀνόματα πράγμασι, μήποτε ὅμοιον πάθῃ τοῖς τὸ Θεὸς

ὄνομα ἐσφαλμένως φέρουσιν ἐπὶ ὕλην ἄψυχον· ἢ τὴν τοῦ ἀγαθοῦ προσηγορίαν κατασπῶσιν ἀπὸ τοῦ πρώτου αἰτίου, ἢ ἀπὸ τῆς ἀρετῆς καὶ τοῦ καλοῦ, ἐπὶ τὸν τυφλὸν πλοῦτον, καὶ ἐπὶ τὴν σαρκῶν καὶ αἱμάτων καὶ ὀστέων συμμετρίαν ἐν ὑγείᾳ καὶ εὐεξίᾳ, ἢ τὴν νομιζομένην εὐγένειαν.

Καὶ τάχα οὐκ ἐλάττων ὁ κίνδυνος τῷ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ ἀγαθοῦ ἐφ' ἃ μὴ χρὴ κατάγοντι, ἤπερ τῷ τὰ κατά τινα ἀπόῤῥητον λόγον ὀνόματα ἐναλλάσσοντι, καὶ τὰ μὲν κατὰ τῶν ἐλαττόνων φέροντι ἐπὶ τὰ κρείττονα, τὰ δὲ κατὰ τῶν κρειττόνων ἐπὶ τὰ ἥττονα. Καὶ οὐ λέγω, ὅτι τῷ Διῒ εὐθέως συνεξακούεται ὁ Κρόνου καὶ Ῥέας υἱὸς, καὶ Ἥρας ἀνὴρ, καὶ Ποσειδῶνος ἀδελφὸς, καὶ Ἀθηνᾶς καὶ Ἀρτέμιδος πατὴρ, καὶ ὁ τῇ θυγατρὶ Περσεφόνῃ μιγείς· ἢ τῷ Ἀπόλλωνι συνεξακούεται ὁ Λητοῦς καὶ Διὸς υἱὸς, καὶ Ἀρτέμιδος ἀδελφὸς, καὶ Ἑρμοῦ ὁμοπάτριος ἀδελφός· καὶ ὅσα ἄλλα φέρουσιν οἱ σοφοὶ Κέλσου τῶν δογμάτων πατέρες, καὶ ἀρχαῖοι θεολόγοι Ἑλλήνων. Τίς γὰρ ἡ ἀποκλήρωσις, κυριολεκτεῖσθαι μὲν τὸν Δία, οὐχὶ δὲ καὶ τὸν πατέρα μὲν αὐτοῦ εἶναι Κρόνον, μητέρα δὲ Ῥέαν; Τὸ δ' ὅμοιον ποιητέον καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὀνομαζομένων θεῶν. Τοῦτο δὲ τὸ ἔγκλημα οὐδαμῶς ἅπτεται τῶν κατά τινα ἀπόῤῥητον λόγον τὸ Σαβαὼθ ταςσόντων ἐπὶ τοῦ θεοῦ, ἢ τὸ Ἀδωναῒ, ἤ τι τῶν λοιπῶν ὀνομάτων. Ὅταν δὲ περὶ ὀνομάτων τις δύνηται τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις φιλοσοφεῖν, πολλὰ ἂν εὕρῃ καὶ περὶ τῆς ἐπικλήσεως τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ· ὧν ὁ μέν τις Μιχαὴλ, ἕτερος δὲ Γαβριὴλ, καὶ ἄλλος Ῥαφαὴλ καλεῖται, φερωνύμως τοῖς πράγμασιν, ἃ διακονοῦνται κατὰ βούλημα τοῦ θεοῦ τῶν ὅλων ἐν τῷ παντί. Τῆς δ' ὁμοίας ἔχεται περὶ ὀνομάτων φιλοσοφίας καὶ ὁ ἡμέτερος Ἰησοῦς, οὗ τὸ ὄνομα μυρίους ἤδη ἐναργῶς ἑώραται δαίμονας ἐξελάσαν ψυχῶν καὶ σωμάτων, ἐνεργῆσαν εἰς

ἐκείνους ἀφ' ὧν ἀπηλάθησαν.[1]) Ἔτι δ' εἰς τὸν περὶ ὀνομάτων τόπον λεκτέον, ὅτι οἱ περὶ τὴν χρῆσιν τῶν ἐπῳδῶν δεινοὶ ἱστοροῦσιν, ὅτι τὴν αὐτὴν ἐπῳδὴν, εἰπόντα μὲν τῇ οἰκείᾳ διαλέκτῳ, ἔστιν ἐνεργῆσαι ὅπερ ἐπαγγέλλεται ἡ ἐπῳδή· μεταβαλόντα δὲ εἰς ἄλλην οἱανδηποτοῦν φωνὴν, ἔστιν ἰδεῖν ἄτονον, καὶ οὐδὲν δυναμένην. Οὕτως οὐ τὰ σημαινόμενα κατὰ τῶν πραγμάτων, ἀλλ' αἱ τῶν φωνῶν ποιότητες καὶ ἰδιότητες, ἔχουσί τι δυνατὸν ἐν αὐταῖς πρὸς τάδε τινὰ, ἢ τάδε. Οὕτω δ' ἀπολογησόμεθα διὰ τῶν τοιούτων καὶ περὶ τοῦ μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι Χριστιανοὺς, ἵνα μὴ τὸν Δία θεὸν ἀναγορεύσωσι, μηδ' ἄλλῃ διαλέκτῳ αὐτὸν ὀνομάσωσιν. Ἢ γὰρ ἀορίστως ὁμολογοῦσι τὸ κοινὸν ὄνομα τὸ ὁ Θεὸς, ἢ καὶ μετὰ προσθήκης τῆς· ὁ δημιουργὸς τῶν ὅλων, ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, ὁ καταπέμψας τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει τούσδε τινὰς τοὺς σοφούς· ὧν τῷ ὀνόματι ἐφαρμοζόμενον τὸ Θεὸς ὄνομα, δύναμίν τινα παρὰ ἀνθρώποις ἐπιτελεῖ. Πολλὰ δ' ἂν καὶ ἄλλα λέγοιτο εἰς τὸν περὶ ὀνομάτων τόπον, πρὸς τοὺς οἰομένους δεῖν ἀδιαφορεῖν περὶ τῆς χρήσεως αὐτῶν. Καὶ εἴπερ θαυμάζεται ὁ Πλάτων, εἰπὼν ἐν Φιλήβῳ· »Τὸ δ' ἐμὸν δέος, ὦ Πρώταρχε, περὶ τὰ ὀνόματα τῶν θεῶν οὐκ ὀλίγον·« ἐπεὶ Φίληβος θεὸν τὴν ἡδονὴν εἶπεν ὁ προσδιαλεγόμενος τῷ Σωκράτει· πῶς οὐ μᾶλλον τῆς εὐλαβείας ἀποδεξόμεθα Χριστιανοὺς, μηδὲν τῶν ἐν ταῖς μυθοποιΐαις παραλαμβανομένων ὀνομάτων προσάπτοντας τῷ τοῦ παντὸς δημιουργῷ;

Καὶ ἐν τῷ πέμπτῳ Τόμῳ τάδε περὶ τοῦ αὐτοῦ φησιν.

Ἀλλ',[2]) ἐπεὶ Κέλσος οἴεται μηδὲν διαφέρειν Δία Ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον, ἢ Σαβαὼθ, ἢ

---

[1]) Tarin. ἀπηλλάχθησαν.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 158. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 261. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 247. seqq.

ὡς Αἰγύπτιοι Ἀμμοῦν,[1]) ἢ ὡς Σκύθαι Παππαῖον·[2]) φέρε, καὶ περὶ τούτων ὀλίγα διαλεχθῶμεν, ὑπομιμνήσκοντες δ' ἅμα τὸν ἐντυγχάνοντα καὶ τῶν ἀνωτέρω εἰς τοιοῦτον πρόβλημα εἰρημένων, ὅτ' ἐκάλεσεν ἡμᾶς ἡ Κέλσου λέξις ἐπὶ τὰ τοιαῦτα. Καὶ νῦν οὖν φαμεν, ὅτι ἡ τῶν ὀνομάτων φύσις οὐ θεμένων εἰσὶ νόμοι, ὡς Ἀριστοτέλης[3]) οἴεται. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ ἀνθρώπων τὴν ἀρχὴν ἔχουσιν αἱ ἐν ἀνθρώποις διάλεκτοι, ὡς δῆλον τοῖς ἐφιστάνειν δυναμένοις φύσει ἐπῳδῶν οἰκειουμένων, κατὰ τὰς διαφόρους διαλέκτους, καὶ τοὺς διαφόρους φθόγγους τῶν ὀνομάτων τοῖς πατράσι τῶν διαλέκτων· περὶ ὧν ἐν τοῖς ἀνωτέρω ἐπ' ὀλίγον διειλήφαμεν, λέγοντες, ὅτι καὶ μεταλαμβανόμενα εἰς ἄλλην διάλεκτον τὰ πεφυκότα δύνασθαι ἐν τῇ δεῖνι διαλέκτῳ, οὐκέτι ἀνύει τι, ὡς ἤνυσεν ἐν ταῖς οἰκείαις φωναῖς. Ἤδη δὲ καὶ ἐπ' ἀνθρώπων τὸ τοιοῦτον εὑρίσκεται· τὸν γὰρ ἀπὸ γενέσεως Ἑλλάδι διαλέκτῳ καλούμενον τὸν δεῖνα οὐκ ἂν μεταλαβόντες εἰς διάλεκτον Αἰγυπτίων, ἢ Ῥωμαίων, ἤ τινος ἄλλου, ποιήσαιμεν παθεῖν, ἢ δράσαι, ὅπερ πάθοι ἢ δράσαι ἂν καλούμενος τῇ πρώτῃ θέσει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ τὸν ἐξ ἀρχῆς Ῥωμαίων κληθέντα φωνῇ εἰ μεταλάβοιμεν ἐπὶ τὴν Ἑλλάδα διάλεκτον, ποιήσαιμεν ἄν, ὅπερ ποιεῖν ἐπαγγέλλεται ἡ ἐπῳδή, τηροῦσα τὸ κατονομασθέν αὐτῷ πρῶτον ὄνομα. Εἰ δὲ ταῦτα περὶ ἀνθρωπίνων ὀνομάτων λεγόμενά ἐστιν ἀληθῆ· τί χρὴ νομίζειν ἐπὶ τῶν δι' ἥνδήποτε αἰτίαν ἀναφερομένων ἐπὶ τὸ θεῖον ὀνομάτων; Μεταλαμβάνεται γάρ τι, φέρ' εἰπεῖν, εἰς Ἑλλάδα φωνὴν ἀπὸ[4]) τοῦ Ἀβραὰμ ὀνόματος, καὶ σημαίνεταί τι

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 248. not. 1.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 248. not. 2.

[3]) Cfr. lib. I. contra Cels. num. 24. coll. Aristot. περὶ ἑρμηνείας cap. 2.

[4]) Tarin. in textu: ὑπό, in notis: „Lege: ἀπό.“

ἀπὸ τῆς Ἰσαὰκ προσηγορίας, καὶ δηλοῦταί τι ἀπὸ τῆς Ἰακὼβ φωνῆς·[1]) καὶ ἐὰν μὲν ὁ καλῶν ἢ ὁ ὁρκῶν ὀνομάζῃ θεὸν Ἀβραὰμ, καὶ θεὸν Ἰσαὰκ, καὶ θεὸν Ἰακὼβ, τάδε τινὰ ποιήσαι ἂν, ἤτοι διὰ τὴν[2]) τούτων φύσιν, ἢ καὶ δύναμιν αὐτῶν, καὶ δαιμόνων νικωμένων καὶ ὑποταττομένων τῷ λέγοντι ταῦτα. Ἐὰν[3]) δὲ λέγῃ· »ὁ θεὸς πατρὸς ἐκλεκτοῦ τῆς ἠχοῦς, καὶ ὁ θεὸς τοῦ γέλωτος, καὶ ὁ θεὸς τοῦ πτεριστοῦ·« οὕτως οὐδὲν ποιεῖ τὸ ὀνομαζόμενον, ὡς οὐδ' ἄλλο τι τῶν μηδεμίαν δύναμιν ἐχόντων. Οὕτω δὲ κἂν μὲν μεταλάβωμεν τὸ Ἰσραὴλ ὄνομα εἰς Ἑλλάδα, ἢ ἄλλην διάλεκτον, οὐδὲν ποιήσομεν· ἐὰν δὲ τηρήσωμεν αὐτὸ, προσάπτοντες οἷς οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ συμπλέκειν αὐτὸ φήθησαν· τότε γένοιτ' ἄν τι κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τῶν τοιωνδὶ ἐπικλήσεων, ἐκ τῆς τοιασδὶ φωνῆς. Τὸ δ' ὅμοιον ἐροῦμεν καὶ περὶ τῆς Σαβαὼθ φωνῆς, πολλαχοῦ τῶν ἐπῳδῶν παραλαμβανομένης,[4]) ὅτι εἰ μεταλαμβάνομεν τὸ ὄνομα εἰς τὸ »κύριος τῶν δυνάμεων,« ἢ »κύριος στρατιῶν,« ἢ »παντοκράτωρ·« (διαφόρως γὰρ αὐτὸ ἐξεδέξαντο οἱ ἑρμηνεύοντες αὐτό·) οὐδὲν ποιήσομεν· τηροῦντες δ' αὐτὸ ἐν τοῖς ἰδίοις φθόγγοις, ποιήσομέν τι, ὥς φασιν οἱ περὶ ταῦτα δεινοί. Τὸ δὲ ὅμοιον ἐροῦμεν καὶ περὶ τοῦ Ἀδωναΐ. Εἴπερ οὖν οὔτε τὸ Σαβαὼθ, οὔτε τὸ Ἀδωναΐ, μεταλαμβανόμενα εἰς ἃ δοκεῖ σημαίνειν ἐν Ἑλλάδι φωνῇ, ἀνύει[5]) τι· πόσῳ πλέον οὐδὲν ἂν ποιήσαι, οὐδὲ δυνηθείη παρὰ τοῖς μηδὲν διαφέρειν οἰομέ-

---

[1]) Tarin. in textu: φωνῆς. Ἐὰν μέν κτλ., in notis: „Lege: φωνῆς· καὶ ἐὰν μέν« κτλ.

[2]) Tarin. in textu: τὴν τῶν ὀνομάτων φύσιν, in notis: „Libri editi male: τὴν τούτων φύσιν."

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 250. not. 7.

[4]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: προσλαμβανομένης, Philoc. vero impressa ut in nostro textu.

[5]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: οὐκ ἀνύει τι. Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 252. not 10.

νοις Δία Ὕψιστον καλεῖν, ἢ Ζῆνα, ἢ Ἀδωναῖον, ἢ Σαβαώθ;

Ταῦτα δὴ καὶ τὰ τούτοις ἀνάλογον ἀπόῤῥητα ἐπιστάμενοι Μωϋσῆς[1]) καὶ οἱ προφῆται,[2]) ἀπαγορεύουσιν ὄνομα θεῶν ἑτέρων ὀνομάζειν ἐν στόματι, μελετήσαντι τῷ ἐπὶ πᾶσι μόνῳ εὔχεσθαι θεῷ, καὶ ἀναμνημονεύειν ἐν καρδίᾳ διδασκομένῃ καθαρεύειν ἀπὸ πάσης ματαιότητος νοημάτων καὶ λέξεων. Καὶ διὰ τοιαῦτα πᾶσαν αἰκίαν ὑπομένειν μᾶλλον αἱρούμεθα, ἢ τὸν Δία ὁμολογῆσαι θεόν. Οὐ γὰρ τὸν αὐτὸν εἶναι ὑπολαμβάνομεν Δία καὶ Σαβαώθ· ἀλλ' οὐδ' ὅλως θεῖόν τι τὸν Δία· δαίμονα δέ τινα χαίρειν οὕτως ὀνομαζόμενον, οὐ φίλον ἀνθρώποις, οὐδὲ τῷ ἀληθινῷ θεῷ. Κἂν Αἰγύπτιοι δὲ τὸν Ἀμμοῦν[3]) ἡμῖν προτείνωσι, θάνατον ἀπειλοῦντες· τεθνηξόμεθα μᾶλλον, ἢ τὸν Ἀμμοῦν ἀναγορεύσαιμεν θεὸν, παραλαμβανόμενον, ὡς εἰκὸς, ἔν τισιν Αἰγυπτίαις καλούσαις τὸν δαίμονα τοῦτον ἐπῳδαῖς. Λεγέτωσαν δὲ καὶ Σκύθαι τὸν Παππαῖον[4]) θεὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσιν· ἀλλ' ἡμεῖς οὐ πεισόμεθα, τιθέντες μὲν τὸν ἐπὶ πᾶσι θεόν· ὡς δὲ φίλον τῷ λαχόντι τὴν Σκυθῶν ἐρημίαν, καὶ τὸ ἔθνος αὐτῶν καὶ τὴν διάλεκτον, οὐκ ὀνομάζοντες τὸν θεὸν ὡς κυρίῳ ὀνόματι τῷ Παππαῖον. Σκυθιστὶ γὰρ τὸ προσηγορικὸν τὸν θεὸν, καὶ Αἰγυπτιστὶ, καὶ πάσῃ διαλέκτῳ, ᾗ ἕκαστος ἐντέθραπται, ὀνομάζων, οὐχ ἁμαρτήσεται.

Οὐδὲ[5]) Ἀπόλλωνα δὲ τὸν ἥλιον, οὐδὲ Ἄρτεμιν δὲ τὴν σελήνην· ἀλλὰ καθαρὰν εὐσέβειαν εἰς τὸν δημιουργὸν ἀσκοῦντες, καὶ τὰ καλὰ αὐτοῦ δημιουργήματα εὐφημοῦντες, οὐδὲ μέχρι ὀνόματος χραίνομεν τὰ θεῖα·

---

[1]) Cfr. Exod. XXIII, 13. [2]) Cfr. Psalm. XVI, 4. (XV.)

[3]) Cfr. Herod. lib. II. cap. 18. coll. 42.

[4]) Cfr. Herod. lib. IV. cap. 59.

[5]) Cfr. edd. Tarin. pag. 162. seq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 196.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 77. et pag. 254. not. 8.

ἀποδεχόμενοι τοῦ Πλάτωνος τὸν ἐν Φιλήβῳ λόγον, μὴ βουληθέντος τὴν ἡδονὴν παραδέξασθαι θεόν· »τὸ [1]) γὰρ ἐμὸν, φησὶ, δέος, ὦ Πρώταρχε, περὶ τὰ τῶν θεῶν ὀνόματα τοιόνδε ἐστίν.« Ἡμεῖς οὖν ἀληθῶς ἔχομεν δέος περὶ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, καὶ τῶν καλῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων, ὡς μηδὲ προφάσει τροπολογίας μῦθόν τινα παραδέξασθαι ἐπὶ βλάβῃ τῶν νέων.

Πρὸς τοὺς Ἑλλήνων φιλοσόφους πάντα ἐπαγγελλομένους εἰδέναι, καὶ αἰτιωμένους τὸ ἀνεξέταστον τῆς τῶν πολλῶν ἐν Χριστιανισμῷ πίστεως· καὶ ὡς προτιμώντων τῆς ἐν βίῳ σοφίας τὴν μωρίαν· καὶ ὅτι οὐδεὶς σοφὸς ἢ πεπαιδευμένος μεμαθήτευται τῷ Ἰησοῦ· ἀλλ' ἢ ναῦται καὶ τελῶναι πονηρότατοι ἠλιθίους καὶ ἀναισθήτους, ἀνδράποδά τε καὶ γύναια καὶ παιδάρια ὑπάγοντες τῷ κηρύγματι.

Κεφάλαιον ὀκτωκαιδέκατον.

Ἐκ τῶν [2]) κατὰ Κέλσου Τόμου πρώτου καὶ τρίτου.

Μετὰ [3]) ταῦτα προτρέπει ἐπὶ τὸ λόγῳ ἀκολουθοῦντας καὶ λογικῷ ὁδηγῷ, παραδέχεσθαι δόγματα· ὡς πάντως ἀπάτης γινομένης τῷ μὴ οὕτω συγκατατιθεμένῳ τισί· καὶ ἐξομοιοῖ τοὺς ἀλόγως πιστεύοντας Μητραγύρταις, [4]) καὶ τερατοσκόποις, [5]) Μίθραις [6]) τε καὶ

---

[1]) Cfr. Plato in Philebo pag. 12. coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 77. not. 1. (pag. 55. not. 5. et 6.)

[2]) Edd. Spenc. τοῦ.

[3]) Cfr. edd. Tarini pag. 164. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 8. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 27 seqq. [4]) Vide Clem. Alex. Protreptic.

[5]) Cfr. Deut. XVIII. et Zach. III.

[6]) Vide Justini Martyr. Apolog. II. pro Christianis, et colloq. cum Tryphone.

Σαββαδίοις,[1]) καὶ ὅτῳ τις προσέτυχεν, Ἑκάτης, ἢ ἄλλης δαίμονος, ἢ δαιμόνων φάσμασιν. Ὡς γὰρ ἐν ἐκείνοις πολλάκις μοχθηροὶ ἄνθρωποι ἐπιβαίνοντες τῇ ἰδιωτείᾳ τῶν εὐεξαπατήτων, ἄγουσιν αὐτοὺς ᾗ βούλονται· οὕτω φησὶ καὶ ἐν τοῖς Χριστιανοῖς γίγνεσθαι. Φησὶ δέ »τινας μηδὲ βουλομένους διδόναι[2]) ἢ λαμβάνειν λόγον περὶ ὧν πιστεύουσι, χρῆσθαι τῷ· „μὴ ἐξέταζε, ἀλλὰ πίστευσον·“ καί· »ἡ πίστις σου σώσει σε.« Καί φησιν αὐτοὺς λέγειν· »κακὸν ἡ ἐν τῷ βίῳ σοφία, ἀγαθὸν δ' ἡ μωρία.« Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι εἰ μὲν οἷόν τε πάντας καταλιπόντας τὰ[3]) τοῦ βίου πράγματα σχολάζειν τῷ φιλοσοφεῖν, ἄλλην ὁδὸν οὐ μεταδιωκτέον οὐδενὶ, ἢ ταύτην μόνην. Εὑρεθήσεται γὰρ καὶ ἐν τῷ Χριστιανισμῷ οὐκ ἐλάττων, ἵνα μὴ φορτικόν τι εἴπω, ἐξέτασις τῶν πεπιστευμένων, καὶ διήγησις τῶν ἐν τοῖς προφήταις αἰνιγμάτων, καὶ τῶν ἐν τοῖς εὐαγγελίοις παραβολῶν, καὶ ἄλλων μυρίων συμβολικῶς γεγενημένων, ἢ νενομοθετημένων. Εἰ δὲ τοῦτ' ἀμήχανον, πῆ μὲν διὰ τὰς τοῦ βίου ἀνάγκας, πῆ δὲ καὶ διὰ τὴν τῶν ἀνθρώπων ἀσθένειαν, σφόδρα ὀλίγων ἐπὶ τὸν λόγον ᾀττόντων· ποία ἂν ἄλλη βελτίων μέθοδος πρὸς τὸ τοῖς πολλοῖς βοηθῆσαι εὑρεθείη, τῆς ἀπὸ τοῦ Ἰησοῦ τοῖς ἔθνεσι παραδοθείσης; Καὶ πυνθανόμεθά γε περὶ τοῦ πλήθους τῶν πιστευόντων, τὴν πολλὴν χύσιν τῆς κακίας ἀποθεμένων, ἐν ᾗ πρότερον ἐκαλινδοῦντο· πότερον βέλτιόν ἐστιν αὐτοῖς ἀλόγως πιστεύουσι κατεστάλθαι πως τὰ ἤθη καὶ ὠφελῆσθαι, διὰ τὴν περὶ τῶν κολαζομένων ἐπὶ ἁμαρτίαις, καὶ τιμωμένων ἐπὶ ἔργοις χρηστοῖς πίστιν, ἢ μὴ προσιέσθαι αὐτῶν τὴν ἐπιστροφὴν μετὰ ψιλῆς πίστεως, ἕως ἂν ἐπιδῶσιν ἑαυτοὺς ἐξετάσει λόγων; Φανερῶς γὰρ οἱ πάντες παρ' ἐλαχί-

---

[1]) Cfr. Clem. Alex. Protreptic.

[2]) Tarin. λαμβάνειν ἢ διδόναι λόγον.

[3]) Tarin. τοῦ βίου τὰ πράγματα.

στους οὐδὲ τοῦτο λήψονται, ὅπερ[1]) εἰλήφασιν, ἐκ τοῦ ἁπλῶς πεπιστευκέναι· ἀλλὰ μενοῦσιν ἐν κακίστῳ βίῳ. Εἴπερ οὖν ἄλλο τι κατασκευαστικόν ἐστι τοῦ, τὸ φιλάνθρωπον τοῦ λόγου οὐκ ἀθεεὶ τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων ἐπιδεδημηκέναι· καὶ τοῦτ' αὐτοῖς συγκαταριθμητέον. Ὁ γὰρ εὐλαβὴς οὐδὲ σωμάτων ἰατρὸν, πολλοὺς ἐπὶ τὸ βέλτιον νοσοῦντας ἀγαγόντα, οἰήσεται ἀθεεὶ πόλεσι καὶ ἔθνεσιν ἐπιδημεῖν· οὐδὲν γὰρ χρηστὸν ἐν ἀνθρώποις ἀθεεὶ γίγνεται. Εἰ δὲ ὁ πολλῶν σώματα θεραπεύσας, ἢ ἐπὶ τὸ βέλτιον προαγαγὼν οὐκ ἀθεεὶ θεραπεύει· πόσῳ πλέον ὁ πολλῶν ψυχὰς θεραπεύσας, καὶ ἐπιστρέψας, καὶ βελτιώσας, καὶ ἀπαρτήσας[2]) αὐτὰς θεοῦ τοῦ ἐπὶ πᾶσι, καὶ διδάξας πᾶσαν πρᾶξιν ἀναφέρειν ἐπὶ τὴν ἐκείνου ἀρέσκειαν, καὶ πάντ' ἐκκλίνειν, ὅσ' ἀπάρεστά ἐστι θεῷ, καὶ μέχρι τοῦ ἐλαχίστου τῶν λεγομένων, ἢ πραττομένων, ἢ καὶ εἰς ἐνθύμησιν ἐρχομένων;

Εἶτ', ἐπεὶ τὰ περὶ τῆς πίστεως θρυλλοῦσι, λεκτέον, ὅτι ἡμεῖς μὲν, παραλαμβάνοντες αὐτὴν ὡς χρήσιμον τοῖς πολλοῖς, ὁμολογοῦμεν διδάσκειν πιστεύειν καὶ ἀλόγως, τοὺς μὴ δυναμένους πάντα καταλιπεῖν, καὶ ἀκολουθεῖν ἐξετάσει λόγου· ἐκεῖνοι δὲ τοῦτο μὴ ὁμολογοῦντες, τοῖς ἔργοις αὐτὸ ποιοῦσι. Τίς γὰρ προτραπεὶς ἐπὶ φιλοσοφίαν, καὶ ἀποκληρωτικῶς ἐπί τινα αἵρεσιν ἑαυτὸν φιλοσόφων ῥίψας, ἢ[3]) τῷ εὐπορηκέναι τοιοῦδε[4]) διδασκάλου, ἄλλως ἐπὶ τοῦτο ἔρχεται, ἢ τῷ πιστεύειν τὴν αἵρεσιν ἐκείνην κρείττονα εἶναι; Οὐ γὰρ περιμείνας ἀκοῦσαι τοὺς πάντων φιλοσόφων λόγους,

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 29. not. 3.

[2]) Tarin. in textu: *ἀναρτήσας*, in notis: „Scribe: *ἀπαρτήσας*.«

[3]) Tarinus in textu: *ἢ τό*, in notis: »Hoeschel. *καὶ τῷ*. Lege: *ἢ τῷ*. Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: *ἢ τῷ*.«

[4]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: *τοιοῦτον*, al. *τοιούτου*.

καὶ τῶν διαφόρων αἱρέσεων, καὶ τὴν ἀνατροπὴν μὲν τῶνδε, κατασκευὴν δὲ ἑτέρων, οὕτως αἱρεῖται ἤτοι Στωϊκὸς, ἢ Πλατωνικὸς, ἢ Περιπατητικὸς, ἢ Ἐπικούρειος εἶναι, ἢ ὁποιασδήποτε φιλοσόφων αἱρέσεως· ἀλλ' ἀλόγῳ τινὶ, κἂν μὴ βούλωνται[1]) τοῦτο ὁμολογεῖν, φορᾷ ἔρχεται ἐπὶ τὸ ἀσκῆσαι, (φέρ' εἰπεῖν), τὸν Στωϊκὸν λόγον, καταλιπών τε τοὺς λοιπούς· ἢ τὸν Πλατωνικὸν ὑπερφρονήσας, ὡς ταπεινότερον τῶν ἄλλων, ἢ τὸν Περιπατητικὸν, ὡς ἀνθρωπικώτερον, καὶ μᾶλλον τῶν λοιπῶν αἱρέσεων εὐγνωμόνως ὁμολογοῦντα τὰ ἀνθρώπινα ἀγαθά. Καὶ ἀπὸ[2]) πρώτης δὲ προσβολῆς ταραχθέντες τινὲς εἰς τὸν περὶ προνοίας λόγον, ἐκ τῶν ἐπὶ γῆς γενομένων φαύλοις καὶ σπουδαίοις, προπετέστερον συγκατέθεντο τῷ μηδαμῶς εἶναι πρόνοιαν, καὶ τὸν Ἐπικούρου καὶ Κέλσου εἵλοντο λόγον.

Εἴπερ οὖν δεῖ πιστεύειν, ὡς ὁ λόγος ἐδίδαξεν, ἐνί τινι τῶν αἱρέσεις εἰσηγησαμένων ἐν Ἕλλησιν ἢ βαρβάροις· πῶς οὐχὶ μᾶλλον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, καὶ τῷ διδάσκοντι τοῦτον μόνον δεῖν σέβειν, τὰ δὲ λοιπὰ, ἤτοι ὡς μὴ ὄντα, ἢ ὡς ὄντα μὲν, καὶ τιμῆς ἄξια, οὐ μὴν καὶ προσκυνήσεως καὶ σεβασμοῦ, παρορᾷν; Περὶ ὧν ὁ μὴ πιστεύων μόνον, ἀλλὰ καὶ λόγῳ θεωρῶν τὰ πράγματα, ἐρεῖ τὰς ὑποπιπτούσας αὐτῷ, καὶ εὑρισκομένας ἐκ τοῦ πάνυ ζητεῖν ἀποδείξεις. Πῶς δ' οὐκ εὐλογώτερον, πάντων τῶν ἀνθρωπίνων πίστεως ἠρτημένων, ἐκείνων μᾶλλον πιστεύειν τῷ θεῷ; Τίς γὰρ πλεῖ, ἢ γαμεῖ, ἢ παιδοποιεῖται, ἢ ῥίπτει τὰ σπέρματα ἐπὶ τὴν γῆν, μὴ τὰ κρείττονα πιστεύων ἀπαντήσεσθαι, δυνατοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἐναντία γενέσθαι, καὶ ἔστιν ὅτε γινομένου; Ἀλλ' ὅμως ἡ περὶ τοῦ τὰ κρείττονα καὶ τὰ

---

[1]) Tarin. in textu: βούλονται, in notis: „Lege. βούλωνται."

[2]) Tarin. in textu: ἀπὸ προσβολῆς, in notis: „Hoeschel. ed. recte: ἀπὸ πρώτης δὲ προσβολῆς.

κατ' εὐχὴν ἀπαντήσεσθαι πίστις τολμᾷν πάντας ποιεῖ, καὶ ἐπὶ τὰ ἄδηλα καὶ δυνατὰ ἄλλως συμβῆναι. Εἰ δὲ συνέχει τὸν βίον ἐν πάσῃ πράξει ἀδήλῳ, ὅπως ἐκβήσεται, ἡ ἐλπὶς καὶ ἡ περὶ τῶν μελλόντων χρηστοτέρα πίστις· πῶς οὐ μᾶλλον αὕτη παραληφθήσεται εὐλόγως τῷ πιστεύοντι ὑπὲρ τὴν πλεομένην θάλασσαν, καὶ γῆν σπειρομένην, καὶ γυναῖκα γαμουμένην, καὶ τὰ λοιπὰ ἐν ἀνθρώποις πράγματα, τῷ ταῦτα πάντα δημιουργήσαντι θεῷ, καὶ τῷ μετὰ ὑπερβαλλούσης μεγαλονοίας καὶ θείας μεγαλοφροσύνης τολμήσαντι [1]) τοῦτον τὸν λόγον παραστῆσαι τοῖς πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης, μετὰ μεγάλων κινδύνων καὶ θανάτου νομιζομένου ἀτίμου, ἃ ὑπέμεινεν ὑπὲρ ἀνθρώπων· διδάξας καὶ τοὺς ὑπηρετεῖσθαι τῇ διδασκαλίᾳ αὐτοῦ ἐν τῇ ἀρχῇ πεισθέντας, μετὰ πάντων κινδύνων καὶ τῶν ἀεὶ προσδοκωμένων θανάτων, τολμῆσαι ἀποδημῆσαι πανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας;

Λεγέτω [2]) δὴ ἡμῖν ὁ τῇ πίστει Χριστιανῶν ἐγκαλῶν, ποίοις ἀποδεικτικοῖς λόγοις ἠναγκάσθη παραδέξασθαι πολλὰς γεγονέναι ἐκπυρώσεις, καὶ πολλοὺς κατακλυσμούς· πάντων δὲ νεώτερον εἶναι κατακλυσμὸν μὲν τὸν ἐπὶ Δευκαλίωνος, ἐκπύρωσιν δὲ τὴν ἐπὶ Φαέθοντος. Ἀλλ' ἐὰν προβάλληται τοὺς Πλάτωνος περὶ τούτων διαλόγους, φήσομεν αὐτῷ, καὶ ἡμῖν ἐξεῖναι πιστεύειν, ἐν καθαρᾷ καὶ εὐσεβεῖ ψυχῇ Μωϋσέως, πᾶν γενητὸν ὑπεραναβάντος, καὶ τοῦ δημιουργοῦ τῶν ὅλων ἑαυτὸν ἐξαρτήσαντος, ἐμπεπολιτεῦσθαι πνεῦμα θεῖον, πολλῷ ἐναργέστερον Πλάτωνος, καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι καὶ παρὰ βαρβάροις σοφῶν, τὰ τοῦ θεοῦ παραστήσαντος. Εἰ δ' ἀπαι-

---

[1]) Tarin. in textu: τολμήσαντι, in notis: „Scribe: εὐδοκήσαντι." — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 32. not. 12.

[2]) Cfr. edd. Tarini pag. 170. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 16.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 44. seqq.

τεῖ ἡμᾶς λόγους τῆς τοιαύτης πίστεως· διδότω πρότερος περὶ ὧν αὐτὸς ἀναποδείκτως ἀπεφήνατο, καὶ ἑξῆς κατασκευάσομεν τὰ ἡμέτερα ταῦθ' οὕτως ἔχειν.

Πλὴν καὶ ἄκων ἐνέπεσεν ὁ Κέλσος εἰς τὸ μαρτυρεῖν τῷ, νεώτερον εἶναι τὸν κόσμον, καὶ οὐδέπω μυρίων ἐτῶν, εἰπὼν καὶ Ἕλληνας ταῦτα νομίζειν ἀρχαῖα, ὡς πρεσβύτερα, διὰ τοὺς κατακλυσμοὺς, καὶ τὰς ἐκπυρώσεις οὐ τεθεωρήκασιν, οὐδ' ἀπομνημονεύουσιν. Ἔστωσαν δὲ τῷ Κέλσῳ τοῦ περὶ τῶν ἐκπυρώσεων καὶ ἐξυδατώσεων μύθου διδάσκαλοι, οἱ κατ' αὐτὸν σοφώτατοι Αἰγύπτιοι, ὧν τῆς σοφίας ἴχνη, ἄλογα ζῶα προσκυνούμενα, καὶ λόγοι παριστάντες εὔλογον εἶναι καὶ ἀνακεχωρηκυῖάν τινα καὶ μυστικὴν τὴν τοιαύτην τοῦ θεοῦ θεραπείαν. Κἂν μὲν Αἰγύπτιοι περὶ τῶν ζώων σεμνύνοντες ἑαυτῶν τὸν λόγον θεολογίας φέρωσι, σοφοί εἰσιν· ἐὰν δέ τις τῶν Ἰουδαίων συγκαταθέμενος νόμῳ καὶ νομοθέτῃ, πάντα ἀναφέρῃ ἐπὶ τὸν τῶν ὅλων δημιουργὸν καὶ μόνον θεὸν, ἥττων εἶναι παρὰ Κέλσῳ καὶ τοῖς ὁμοίοις αὐτῷ λογίζεται τοῦ μὴ εἰς λογικὰ μόνον καὶ θνητὰ ζῶα, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλογα κατάγοντος τὴν θεότητα, ὑπὲρ τὴν μυθικὴν μετενσωμάτωσιν, τὴν περὶ τῆς πιπτούσης ἀπὸ τῶν ἀψίδων τοῦ οὐρανοῦ ψυχῆς καὶ ἕως τῶν ἀλόγων ζώων, οὐ μόνον ἡμέρων, ἀλλὰ καὶ ἀγριωτάτων καταβαινούσης. Καὶ ἐὰν μὲν Αἰγύπτιοι μυθολογῶσι, πιστεύονται πεφιλοσοφηκέναι δι' αἰνιγμῶν καὶ ἀποῤῥήτων· ἐὰν δὲ Μωϋσῆς ὅλῳ ἔθνει συγγράφων, ἱστορίας καὶ νόμους αὐτοῖς καταλίπῃ, μῦθοι κενοὶ νομίζονται, μηδ' ἀλληγορίαν ἐπιδεχόμενοι οἱ λόγοι αὐτοῦ. Τοῦτο γὰρ Κέλσῳ καὶ τοῖς Ἐπικουρείοις δοκεῖ.

Εἶτ' [1]) ἐπεί φησιν ὁ Κέλσος αὐταῖς λέξεσιν· »Εἰ μὲν δὴ θελήσουσιν ἀποκρίνεσθαί μοι, ὡς οὐ διαπειρω-

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 172. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 11. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 33. seqq.

μένῳ, πάντα γὰρ οἶδα, ἀλλ' ὡς ἐξ ἴσου πάντων κηδομένῳ, εὖ ἂν ἔχοι. Εἰ δ' οὐκ ἐθελήσουσιν, ἀλλ' ἐροῦσιν, ὥσπερ εἰώθασι· »μὴ ἐξέταζε,« καὶ τὰ ἑξῆς· »ἀνάγκη αὐτοὺς ταῦτά τε, φησὶ, διδάξαι ὁποῖ' ἄττα ἐστὶν, ἃ λέγουσι, καὶ ὁπόθεν ἐῤῥύηκε,« καὶ τὰ ἑξῆς. Λεκτέον δὲ πρὸς τό· »πάντα γὰρ οἶδα·« ἀλαζονικώτατα ὑπ' αὐτοῦ ἀποτετολμημένον· ὅτι, εἴπερ ἀνεγνώκει μάλιστα τοὺς προφήτας, ὁμολογουμένων αἰνιγμάτων πεπληρωμένους, καὶ λόγων τοῖς πολλοῖς ἀσαφῶν· καὶ εἰ ἐντετύχει ταῖς εὐαγγελικαῖς παραβολαῖς, καὶ τῇ λοιπῇ τοῦ νόμου καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἱστορίας γραφῇ, καὶ ταῖς τῶν ἀποστόλων φωναῖς· καὶ ἀναγνοὺς εὐγνωμόνως ἐβούλετο εἰσελθεῖν εἰς τὸν τῶν λέξεων νοῦν, οὐκ ἂν οὕτως ἐθρασύνετο, οὐδ' εἶπε· „πάντα γὰρ οἶδα.“ Ὡς οὐδ' ἡμεῖς, οἱ τούτοις ἐνδιατρίψαντες, εἴποιμεν ἄν· »πάντα γὰρ οἶδα·« φίλη[1]) γὰρ ἡ ἀλήθεια. Οὐδεὶς ἡμῶν ἐρεῖ· πάντα γὰρ οἶδα τὰ Ἐπικούρου· ἢ θαῤῥήσει, ὅτι πάντα οἶδε τὰ Πλάτωνος· τοσούτων οὐσῶν διαφωνιῶν καὶ παρὰ τοῖς διηγουμένοις αὐτά. Τίς γὰρ οὕτω θρασὺς εἰπεῖν· πάντα γὰρ οἶδα τὰ Στωϊκὰ, ἢ πάντα τὰ Περιπατητικά; Εἰ μὴ ἄρα τό· »πάντα γὰρ οἶδα·« ἀπό τινων ἰδιωτῶν ἀναισθήτων ἀκούσας, οὐκ αἰσθανομένων τῆς ἑαυτῶν ἀμαθίας, ᾠήθη ὡς τοιούτοις διδασκάλοις χρησάμενος πάντα ἐγνωκέναι. Δοκεῖ δέ μοι τοιοῦτόν τι πεποιηκέναι, ὡς εἴ τις τῇ Αἰγύπτῳ ἐπιδημήσας, ἔνθα οἱ μὲν Αἰγυπτίων σοφοὶ κατὰ τὰ πάτρια γράμματα πολλὰ φιλοσοφοῦσι περὶ τῶν παρ' αὐτοῖς νενομισμένων θείων, οἱ δὲ ἰδιῶται μύθους τινὰς ἀκούσαντες, ὧν τοὺς λόγους οὐκ ἐπίστανται, μέγα ἐπ' αὐτοῖς φρονοῦσιν· ᾤετο πάντα τὰ Αἰγυπτίων ἐγνωκέναι, τοῖς ἰδιώταις αὐτῶν μαθητεύσας, καὶ μηδενὶ τῶν ἱερέων συμμίξας, μηδ' ἀπό τινος αὐτῶν τὰ Αἰγυπτίων ἀπόῤῥητα μαθών. Ἃ δ' εἶπον περὶ Αἰγυπτίων σοφῶν τε

---

[1]) Cfr. Aristot. Ethic. I, 4.

καὶ ἰδιωτῶν, δυνατὸν εἰπεῖν καὶ περὶ Περσῶν· παρ' οἷς εἰσι τελεταὶ, πρεσβευόμεναι μὲν λογικῶς ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς λογίων, συμβολικῶς δὲ γινόμεναι ὑπὸ τῶν παρ' αὐτοῖς πολλῶν καὶ ἐπιπολαιοτέρων. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ Σύρων, καὶ Ἰνδῶν, καὶ τῶν ὅσοι καὶ μύθους καὶ γράμματα ἔχουσι, λεκτέον.

Ἐπεὶ δ' ὁ Κέλσος ἔθηκεν ὡς λεγόμενον ὑπὸ πολλῶν Χριστιανῶν· »κακὸν μέν γε ἡ ἐν τῷ βίῳ σοφία, ἀγαθὸν δὲ ἡ μωρία·« λεκτέον, ὅτι συκοφαντεῖ τὸν λόγον, μὴ ἐκθέμενος αὐτὴν τὴν παρὰ τῷ Παύλῳ κειμένην λέξιν οὕτως ἔχουσαν· »εἴ[1]) τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός· ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστιν.« Οὐκοῦν ὁ μὲν ἀπόστολός φησιν, οὐχ ἁπλῶς· »ἡ[2]) σοφία μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστιν·« ἀλλ'· »ἡ σοφία τοῦ κόσμου τούτου.« Καὶ πάλιν· οὐκ, εἴ[3]) τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, ἀπαξαπλῶς »μωρὸς γενέσθω·« ἀλλ'· »ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός.« Σοφίαν οὖν τούτου τοῦ αἰῶνος λέγομεν, τὴν κατὰ τὰς γραφὰς καταργουμένην πᾶσαν ψευδοδοξοῦσαν φιλοσοφίαν· καὶ μωρίαν λέγομεν ἀγαθὴν, οὐκ ἀπολελυμένως, ἀλλ' ὅτε τις τῷ αἰῶνι τούτῳ γίνεται μωρός· ὡς εἰ λέγοιμεν καὶ τὸν Πλατωνικὸν, πιστεύοντα τῇ ἀθανασίᾳ τῆς ψυχῆς, καὶ τοῖς περὶ αὐτῆς λεγομένοις περὶ μετενσωματώσεως, μωρίαν ἀνειληφέναι, ὡς πρὸς τοὺς Στωϊκοὺς, διασύροντας τὴν τούτων συγκατάθεσιν· καὶ ὡς πρὸς Περιπατητικοὺς, θρυλλοῦντας τὰ Πλάτωνος τερετίσματα·[4]) καὶ ὡς πρὸς Ἐπικουρείους, δεισιδαιμονίαν ἐγκαλοῦντας τοῖς εἰσάγουσι πρόνοιαν, καὶ θεὸν ἐφιστᾶσι τοῖς ὅλοις. Ἔτι δὲ ὅτι καὶ κατὰ τὸ τῷ λόγῳ ἀρέσκον, πολλῷ διαφέρει

---

[1]) I Cor. III, 18. 19. [2]) Cfr. I Cor. III, 19.

[3]) Cfr. I Cor. III, 18.

[4]) Tarin. in textu: *τερετίσματα*, in notis: „Hic legeram: *τεράστια*.“

μετὰ λόγου καὶ σοφίας συγκατατίθεσθαι τοῖς δόγμασιν, ἤπερ μετὰ ψιλῆς τῆς πίστεως· καὶ ὅτι κατὰ περίστασιν καὶ τοῦτ' ἐβουλήθη ὁ λόγος, ἵνα μὴ πάντη ἀνωφελεῖς ἐάσῃ τοὺς ἀνθρώπους· δηλοῖ ὁ τοῦ Ἰησοῦ γνήσιος μαθητὴς Παῦλος, εἰπών· »ἐπειδὴ[1] *γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεὸν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.« Σαφῶς οὖν διὰ τούτων δηλοῦται, ὅτι ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ ἐχρῆν γινώσκεσθαι τὸν θεόν. Καὶ ἐπεὶ μὴ τοῦτο γεγένηται οὕτως, δεύτερον εὐδόκησεν ὁ θεὸς σῶσαι τοὺς πιστεύοντας, οὐχ ἁπαξαπλῶς διὰ μωρίας, ἀλλὰ διὰ μωρίας ὅσον ἐπὶ τῷ κηρύγματι. Αὐτόθεν γὰρ κηρυσσόμενος Ἰησοῦς Χριστὸς ἐσταυρωμένος, μωρία ἐστὶ κηρύγματος· ὡς καὶ ὁ συναισθόμενος αὐτοῦ λέγει Παῦλος, ἐν τῷ· »ἡμεῖς*[2] *δὲ κηρύσσομεν Ἰησοῦν Χριστὸν, ἐσταυρωμένον, Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρίαν· αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς, Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι, Χριστὸν θεοῦ δύναμιν καὶ θεοῦ σοφίαν.“*

Καὶ[3] *πρὸς τῷ τέλει τοῦ αὐτοῦ Τόμου πρώτου, περὶ τοῦ μηδένα σοφὸν ἢ πεπαιδευμένον μεμαθητεῦσθαι τῷ Ἰησοῦ, ταῦτα.*

Ὅτι τοῖς δυναμένοις φρονίμως καὶ εὐγνωμόνως ἐξετάζειν τὰ περὶ τοὺς ἀποστόλους τοῦ Ἰησοῦ, φαίνεται, ὅτι δυνάμει θείᾳ ἐδίδασκον οὗτοι τὸν Χριστιανισμὸν, καὶ ἐπετύγχανον ὑπάγοντες ἀνθρώπους τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ. Οὐ γὰρ ἡ εἰς τὸ λέγειν δύναμις, καὶ τάξις ἀπαγγελίας, κατὰ τὰς Ἑλλήνων διαλεκτικὰς ἢ ῥη-

---

[1]) I Cor. I, 21. [2]) I Cor. I, 23. 24.
[3]) Cfr. edd. Tarini pag. 177. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 48. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII, pag. 112. seqq.

τορικὰς τέχνας, ἦν ἐν αὐτοῖς ὑπαγομένη τοὺς ἀκούοντας. Δοκεῖ δέ μοι, ὅτι[1]) σοφοὺς μέν τινας ὡς πρὸς τὴν τῶν πολλῶν ὑπόληψιν, καὶ ἱκανοὺς πρὸς τὸ νοεῖν ἀρεσκόντως πλήθεσι καὶ λέγειν, ἐπιλεξάμενος,[2]) καὶ χρησάμενος αὐτοῖς διακόνοις τῆς διδασκαλίας ὁ Ἰησοῦς· εὐλογώτατ᾽ ἂν ὑπενοήθη ὁμοίᾳ φιλοσόφοις κεχρῆσθαι ἀγωγῇ, αἱρέσεώς τινος προϊσταμένοις· καὶ οὐκέτι ἂν ἡ περὶ τοῦ, θεῖον εἶναι τὸν λόγον, ἐπαγγελία ἀνεφαίνετο· ἅτε τοῦ λόγου ὄντος καὶ τοῦ κηρύγματος ἐν πειθοῖ τῆς ἐν φράσει καὶ συνθέσει τῶν λέξεων σοφίας· καὶ ἦν ἂν ἡ πίστις, ὁμοίως τῇ τῶν τοῦ κόσμου φιλοσόφων περὶ τῶν δογμάτων πίστει, ἐν[3]) σοφίᾳ ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐν δυνάμει θεοῦ. Νυνὶ δέ τις βλέπων ἁλιεῖς καὶ τελώνας, μηδὲ τὰ πρῶτα γράμματα μεμαθηκότας, — ὡς τὸ εὐαγγέλιον ἀναγράφει περὶ αὐτῶν, καὶ ὁ Κέλσος κατὰ ταῦτα πεπίστευκεν αὐτοῖς, ἀληθεύουσι περὶ τῆς ἰδιωτείας αὐτῶν —, τεθαῤῥηκότως οὐ μόνον Ἰουδαίοις ὁμιλοῦντας περὶ τῆς εἰς τὸν Ἰησοῦν πίστεως, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι κηρύσσοντας αὐτὸν καὶ ἀνύοντας, οὐκ ἂν ζητήσαι, πόθεν ἦν αὐτοῖς δύναμις πειστική; οὐ γὰρ ἡ νενομισμένη τοῖς πολλοῖς. Καὶ τίς οὐκ ἂν λέγοι, ὅτι τό· »δεῦτε[4]) ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων·« δυνάμει τινὶ θείᾳ ἐν τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ ἐπλήρωσεν ὁ Ἰησοῦς; Ἥντινα καὶ ὁ Παῦλος παριστὰς, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, φησί· „καὶ[5]) ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ᾽ ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως· ἵνα ἡ πίστις ἡμῶν μὴ ᾖ ἐν

---

[1]) Tarin. in textu: ὅτι σοφούς, in notis: „Lege: ὅτι εἰ σοφούς.“ — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 112. not. 5.

[2]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: ἀποδεξάμενος. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 112. not. 8.

[3]) I Cor. II, 5. [4]) Matth. IV, 19.

[5]) Cfr. I Cor. II, 4. 5.

σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.« Κατὰ γὰρ τὰ εἰρημένα ἐν τοῖς προφήταις, προγνωστικῶς ἀπαγγέλλουσι περὶ τῆς κηρύξεως τοῦ εὐαγγελίου· »κύριος[1]) ἔδωκε ῥῆμα τοῖς εὐαγγελιζομένοις δυνάμει πολλῇ, ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ ἀγαπητοῦ·« ἵνα καὶ ἡ λέγουσα προφητεία· »ἕως[2]) τάχους δραμεῖται ὁ λόγος αὐτοῦ·« πληρωθῇ. Καὶ βλέπομέν γε, ὅτι »εἰς[3]) πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ τῶν ἀποστόλων Ἰησοῦ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.« Διὰ τοῦτο δυνάμεως μὲν πληροῦνται οἱ[4]) λόγου τοῦ μετὰ δυνάμεως ἀπαγγελλομένου ἀκούοντες· ἣν ἐπιδείκνυνται τῇ τε διαθέσει, καὶ τῷ βίῳ, καὶ τῷ ἕως θανάτου ἀγωνίζεσθαι περὶ τῆς ἀληθείας· διάκενοι δέ τινές εἰσι, κἂν ἐπαγγέλλωνται πιστεύειν τῷ θεῷ διὰ τοῦ Ἰησοῦ, οἱ μὴ δύναμιν θείαν ἔχοντες, προσάγεσθαι δοκοῦντες τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ. Εἰ καὶ ἀνωτέρω δ' ἐμνήσθην εὐαγγελικοῦ ῥητοῦ ὑπὸ τοῦ σωτῆρος εἰρημένου, οὐδὲν ἧττον καὶ νῦν αὐτῷ κατὰ καιρὸν χρήσομαι. Παριστὰς καὶ τὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν περὶ τῆς τοῦ[5]) εὐαγγελίου κηρύξεως πρόγνωσιν θειότατα δηλουμένην, καὶ τὴν τοῦ λόγου ἰσχὺν, χωρὶς διδασκάλων κρατοῦσαν τῶν πιστευόντων τῇ μετὰ δυνάμεως θείας πειθοῖ. Φησὶ δὴ ὁ Ἰησοῦς· »ὁ[6]) μὲν θερισμὸς πολὺς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι· δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ·«

Ἐπεὶ δὲ καὶ »ἐπιῤῥήτους εἶπεν ἀνθρώπους, τελώνας καὶ ναύτας πονηροτάτους λέγων ὁ Κέλσος τοὺς ἀποστόλους Ἰησοῦ·" καὶ περὶ τούτου φήσομεν, ὅτι ἔοικεν, ἵνα μὲν ἐγκαλέσῃ τῷ λόγῳ, πιστεύειν ὅπου θέ-

---

[1]) Cfr. Psalm. LXVIII, 11. 12. (LXVII.)

[2]) Psalm. CXLVII, 15.

[3]) Cfr. Psalm. XIX, 4. (XVIII.)

[4]) Tarin. in textu: οἱ λόγοι, in notis vero: „Lege: οἱ λόγου.« [5]) Deest τοῦ in edd. Tarini.

[6]) Matth. IX, 37. 38.

λει τοῖς γεγραμμένοις, ἵνα δὲ τὴν ἐμφαινομένην θειότητα ἐν τοῖς αὐτοῖς βιβλίοις ἀπαγγελλομένην μὴ παραδέξηται, ἀπιστεῖν τοῖς εὐαγγελίοις· δέον τὸ φιλάληθες ἰδόντα τῶν γραψάντων, ἐκ τῆς περὶ τῶν χειρόνων ἀναγραφῆς πιστεῦσαι καὶ περὶ τῶν θειοτέρων. Γέγραπται δὴ ἐν τῇ Βαρνάβα καθολικῇ ἐπιστολῇ, — ὅθεν ὁ Κέλσος λαβὼν τάχα εἶπεν, εἶναι ἐπιῤῥήτους καὶ πονηροτάτους τοὺς ἀποστόλους —, ὅτι ἐξελέξατο τοὺς ἰδίους ἀποστόλους Ἰησοῦς, ὄντας ὑπὲρ πᾶσαν ἀνομίαν ἀνομωτέρους. Καὶ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ δὲ τῷ κατὰ Λουκᾶν φησι πρὸς τὸν Ἰησοῦν ὁ Πέτρος· »ἔξελθε[1]) ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι, κύριε.« Ἀλλὰ καὶ ὁ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Τιμόθεόν φησι, καὶ αὐτὸς ὕστερον ἀπόστολος Ἰησοῦ γενόμενος· „ὅτι[2]) πιστὸς ὁ λόγος, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.«[3])

Τί[4]) οὖν ἄτοπον, βουλόμενον παραστῆσαι τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων τὸν Ἰησοῦν, ὁπηλίκην ἔχει ψυχῶν ἰατρικὴν, τοὺς ἐπιῤῥήτους καὶ πονηροτάτους ἐπιλέξασθαι, καὶ τούτους προαγαγεῖν ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστ' αὐτοὺς παράδειγμα εἶναι ἤθους καθαρωτάτου τοῖς δι' αὐτῶν προσαγομένοις τῷ Χριστοῦ εὐαγγελίῳ;

Εἰ δ' ἐπὶ τῷ προτέρῳ βίῳ ὀνειδίζειν μέλλοιμεν τοῖς μεταβαλοῦσιν, ὥρα καὶ Φαίδωνος ἡμᾶς κατηγορεῖν καὶ φιλοσοφήσαντος, ἐπεὶ, ὡς ἡ ἱστορία φησὶν, ἀπὸ οἰκήματος[5]) αὐτὸν μετήγαγεν εἰς φιλόσοφον διατριβὴν ὁ Σωκράτης. Ἀλλὰ καὶ τὴν Πολέμωνος ἀσωτείαν, τοῦ διαδεξαμένου Ξενοκράτην, ὀνειδίσομεν φι-

---

[1]) Luc. V, 8. [2]) Cfr. I Timoth. I, 15.

[3]) De verbis in Philoc. frustra desideratis cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 117. not. 1.

[4]) Cfr. edd. Tarini pag. 181. seqq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 49. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 117. seqq.

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 118. not. 2.

λοσοφίᾳ· δέον κἀκεῖ τοῦτ' αὐτῆς ἀποδέξασθαι, ὅτι δεδύνηται ὁ ἐν τοῖς πείσασι λόγοις ἀπὸ τηλικούτων μεταστῆσαι κακῶν τοὺς προκατειλημμένους ἐν αὐτοῖς. Καὶ παρὰ μὲν τοῖς Ἕλλησιν, εἷς τις Φαίδων, καὶ οὐκ οἶδα εἰ δεύτερος, καὶ εἷς Πολέμων, μεταβαλόντες ἀπὸ ἀσώτου καὶ μοχθηροτάτου βίου, ἐφιλοσόφησαν· παρὰ δὲ τῷ Ἰησοῦ οὐ μόνοι τότε οἱ δώδεκα, ἀλλ' ἀεὶ καὶ πολλαπλασίους, οἵτινες γενόμενοι σωφρόνων χορὸς, λέγουσι περὶ τῶν προτέρων· »ἦμεν[1]) γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοὶ, μισοῦντες ἀλλήλους. Ὅτε δ' ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας, καὶ ἀνακαινώσεως τοῦ πνεύματος, οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως,« τοιοίδε γεγόναμεν. »Ἐξαπέστειλε[2]) γὰρ ὁ θεὸς τὸν λόγον αὐτοῦ, καὶ[3]) ἰάσατο αὐτοὺς, καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ἐκ τῶν διαφθορῶν αὐτῶν·« ὡς ὁ ἐν ψαλμοῖς προφητεύσας ἐδίδαξε. Καὶ ταῦτα δ' ἂν προσθείην τοῖς λεγομένοις, ὅτι Χρύσιππος, ἐν τῷ περὶ παθῶν θεραπευτικῷ, πειρᾶται ὑπὲρ τοῦ καταστεῖλαι τὰ ἐν ἀνθρώποις πάθη τῶν ψυχῶν, μὴ προσποιησάμενος ποῖον τὸ τῆς ἀληθείας ἐστὶ δόγμα, θεραπεύειν κατὰ τὰς διαφόρους αἱρέσεις τοὺς ἐν τοῖς πάθεσι προκατειλημμένους, καί φησιν· »ὅτι κἂν ἡδονὴ τέλος ᾖ, οὑτωσεὶ θεραπευτέον τὰ πάθη· κἂν τρία γένη τῶν ἀγαθῶν, οὐδὲν ἧττον καὶ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον, τῶν παθῶν οὕτως ἀπαλλακτέον τοὺς ἐνεχομένους αὐτοῖς.« Οἱ δὲ κατήγοροι τοῦ Χριστιανισμοῦ οὐχ ὁρῶσιν, ὅσων πάθη, καὶ ὅσων χύσις κακίας καταστέλλεται, καὶ ὅσων ἄγρια ἤθη ἡμεροῦται προφάσει τοῦ

---

[1]) Cfr. Tit. III, 3—6. [2]) Cfr. Psalm. CVII, 20.

[3]) Desunt in textu edd. Tarini verba: *καὶ ἰάσατο αὐτούς*. Idem tamen in notis: „Lege: *καὶ ἰάσατο αὐτούς*« *κτλ.*

λόγου. Ὦι ἔδει[1]) αὐχοῦντας αὐτοὺς τὸ κοινωνικὸν χάριτας ὁμολογεῖν, καινῇ μεθόδῳ πολλῶν κακῶν μεταστήσαντι τοὺς ἀνθρώπους· καὶ μαρτυρεῖν γε αὐτῷ, εἰ καὶ μὴ ἀλήθειαν, ἀλλὰ τὸ λυσιτελὲς τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει.

Ἐπεὶ δὲ μὴ προπετεῖς διδάσκων τοὺς μαθητὰς ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγεν αὐτοῖς τό· »ἐὰν[2]) διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν· κἂν ἐν τῇ ἑτέρᾳ διώκωσι, πάλιν φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην·“ καὶ διδάσκων παράδειγμα αὐτοῖς ἐγίνετο εὐσταθοῦς βίου, οἰκονομοῦντος μὴ εἰκῇ, μηδὲ ἀκαίρως καὶ ἀλόγως ὁμόσε χωρεῖν τοῖς κινδύνοις· τοῦτο πάλιν κακουργῶν ὁ Κέλσος διαβάλλει, καί φησι πρὸς τὸν Ἰησοῦν ὁ παρ' αὐτῷ Ἰουδαῖος· »ὅτι μετὰ τῶν μαθητῶν τῇδε κἀκεῖσε ἀποδιδράσκεις.«[3])

»Τί[4]) δὲ καί σε νήπιον ἔτι ἐχρῆν εἰς Αἴγυπτον ἐκκομίζεσθαι; Μὴ ἀποσφαγῇς; Θεὸν γὰρ οὐκ εἰκὸς ἦν περὶ θανάτου δεδιέναι. Ἀλλ' ἄγγελος μὲν ἧκεν ἐξ οὐρανοῦ, κελεύων σοι καὶ τοῖς σοῖς οἰκείοις φεύγειν, μὴ ἐγκαταληφθέντες ἀποθάνητε. Φυλάσσειν δέ σε αὐτόθι ὁ δύο ἤδη διά σε πεπομφὼς ἀγγέλους, ὁ μέγας θεὸς τὸν ἴδιον υἱὸν, οὐκ ἐδύνατο;«

Ἡμεῖς[5]) δ' αὐτῷ πιστεύοντες Ἰησοῦ, περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θειότητος λέγοντι· »ἐγώ[6]) εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή,« καὶ εἴ τι τούτοις παραπλήσιον· περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν, ταῦτα φά-

---

[1]) Tarinus: ἔδει αὐτοὺς ἐντυχόντας τῷ κοινωνικῷ χάριτας κτλ. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 120. not. 2. [2]) Cfr. Matth. X, 23.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 120. not. 10.

[4]) Cfr. edd. Tarin. pag. 184. seq. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 51.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 122.

[5]) Cfr. edd. Tarin. pag. 185. edd. Spenc. pag. 48. (contra Cels. pag. 51. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 123. [6]) Ev. Joann. XIV, 6.

σκοντι· »νῦν[1]) δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα·« σύνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτὸν γεγονέναι. Καὶ ἐχρῆν τὸν προνοούμενον τῆς ὡς ἀνθρώπου ἑαυτοῦ εἰς τὸν βίον ἐπιδημίας, μὴ ἀκαίρως ὁμόσε χωρεῖν τῷ ἕως θανάτου κινδύνῳ. Οὕτως δὲ ἔδει αὐτὸν καὶ ὑπὸ τῶν ἀνατρεφόντων ἄγεσθαι, ὑπὸ θείου ἀγγέλου οἰκονομουμένων.

Τί[2]) οὖν ἄτοπον, τὸν ἅπαξ ἐνανθρωπήσαντα, καὶ κατ' ἀνθρωπίνην ἀγωγὴν οἰκονομεῖσθαι πρὸς τὸ ἐκκλίνειν κινδύνους; Οὐ τῷ ἄλλως ἀδύνατον εἶναι τοιοῦτον γενέσθαι, ἀλλὰ τῷ δεῖν τὸ ἐγχωροῦν ὁδῷ καὶ τάξει περὶ τῆς σωτηρίας τοῦ Ἰησοῦ οἰκονομεῖσθαι. Καὶ βέλτιόν γε ἦν ὑπεκστῆναι τὸ παιδίον Ἰησοῦν τὴν Ἡρώδου ἐπιβουλὴν, καὶ ἀποδημῆσαι μετὰ τῶν τρεφόντων αὐτὸ εἰς Αἴγυπτον, ἕως τῆς τελευτῆς τοῦ ἐπιβουλεύοντος· ἢ τὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ πρόνοιαν κωλύειν τὸ ἐφ' ἡμῖν Ἡρώδου ἀναιρεῖν τὸ παιδίον θέλοντος, ἢ τὴν λεγομένην παρὰ τοῖς ποιηταῖς Ἄϊδος κυνέην, ἤ τι παραπλήσιον ποιεῖν εἶναι περὶ τὸν Ἰησοῦν, ἢ πατάξαι[3]) ὁμοίως τοῖς ἐν Σοδόμοις τοὺς ἥκοντας ἐπὶ τὴν ἀναίρεσιν αὐτοῦ. Τὸ γὰρ πάνυ παράδοξον τῆς ἐπ' αὐτὸν βοηθείας, καὶ ἐπὶ πλέον ἐμφανὲς, οὐκ ἦν χρήσιμον τῷ βούλεσθαι αὐτὸν διδάξαι ὡς ἄνθρωπον μαρτυρούμενον ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἔχειν τι θειότερον ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ· ὅπερ ἦν ὁ κυρίως υἱὸς θεοῦ, θεὸς λόγος,[4]) θεοῦ δύναμις, καὶ θεοῦ σοφία, ὁ καλούμενος Χριστός. Οὐ καιρὸς δὲ νῦν τὰ περὶ τοῦ συνθέτου, καὶ ἐξ ὧν συνέκειτο ὁ ἐνανθρωπήσας Ἰησοῦς, διηγήσασθαι· οὔσης τινὸς καὶ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, οἰκείας ζητήσεως τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸν τόπον.

---

[1]) Cfr. ev. Joann. VIII, 40.

[2]) Cfr. edd. Tarini pag. 185. seq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 52.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 124. seq. [3]) Cfr. Gen. XIX. 11. [4]) Cfr. I Cor. I, 24.

Ὅμοιον[1]) δὲ ᾗ πεποίηται κατὰ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν διαβολῇ φήσομεν εἶναι καὶ τὸ περὶ Ἀριστοτέλους ἱστορούμενον· οὗτος γὰρ, ἰδὼν συγκροτεῖσθαι μέλλον καθ' αὐτοῦ δικαστήριον, ὡς κατὰ ἀσεβοῦς, διά τινα δόγματα τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ, ἃ ἐνόμισαν εἶναι ἀσεβῆ Ἀθηναῖοι, ἀναχωρήσας ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἐν Χαλκίδι τὰς διατριβὰς ἐποιήσατο, ἀπολογησάμενος τοῖς γνωρίμοις, καὶ εἰπών· »ἀπίωμεν ἀπὸ τῶν Ἀθηνῶν, ἵνα μὴ πρόφασιν δῶμεν Ἀθηναίοις τοῦ δεύτερον ἄγος ἀναλαβεῖν παραπλήσιον τῷ κατὰ Σωκράτους, καὶ ἵνα μὴ δεύτερον εἰς φιλοσοφίαν ἀσεβήσωσιν.«[2])

Καὶ ἐν τῷ τρίτῳ Τόμῳ τῆς κατὰ Κέλσου πραγματείας τάδε φησίν.

Εἶθ'[3]) ἑξῆς τούτοις ὁ Κέλσος τὰ ὑπὸ ὀλίγων πάνυ παρὰ τὴν διδασκαλίαν Ἰησοῦ λεγόμενα νομιζομένων Χριστιανῶν, οὐ φρονιμωτέρων, (ὡς οἴεται,) ἀλλ' ἀμαθεστέρων, φέρων, φησὶ „τοιαῦτα ὑπ' αὐτῶν προστάςσεσθαι· μηδεὶς προσίτω πεπαιδευμένος, μηδεὶς σοφὸς, μηδεὶς φρόνιμος· (κακὰ γὰρ ταῦτα νομίζεται παρ' ἡμῖν·) ἀλλ' εἴ τις ἀμαθὴς, εἴ τις ἀνόητος, εἴ τις ἀπαίδευτος, εἴ τις νήπιος, θαῤῥῶν ἡκέτω. Τούτους γὰρ ἀξίους τοῦ σφετέρου θεοῦ αὐτόθεν ὁμολογοῦντες, δῆλοί εἰσιν, ὅτι μόνους τοὺς ἠλιθίους καὶ ἀγεννεῖς καὶ ἀναισθήτους, καὶ ἀνδράποδα, καὶ γύναια, καὶ παιδάρια, πείθειν ἐθέλουσί τε καὶ δύνανται.« Καὶ πρὸς ταῦτα δέ φαμεν, ὅτι, ὥσπερ εἴ τις, (τοῦ Ἰησοῦ διδά-

---

[1]) Cfr. edd. Tarini pag. 186. seq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 51.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 120. seq.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 121. not. 9.

[3]) Cfr. edd. Tarini pag. 187. seqq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 137. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 309. seqq.

σκοντος τὰ περὶ σωφροσύνης, καὶ λέγοντος· „ὃς[1]) ἐὰν ἐμβλέψῃ γυναικὶ πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ·«) ἑώρα ὀλίγους ἀπὸ τῶν τοσούτων Χριστιανοὺς εἶναι νομιζομένους ἀκολάστως ζῶντας, εὐλογώτατα μὲν ἂν αὐτοῖς ἐνεκάλει παρὰ τὴν Ἰησοῦ βιοῦσι διδασκαλίαν· ἀλογώτατα δ' ἂν ἐποίησεν, εἰ τὸ κατ' ἐκείνων ἔγκλημα τῷ λόγῳ προσῆπτεν· οὕτως ἐὰν εὑρίσκηται οὐδενὸς ἧττον ὁ Χριστιανῶν λόγος ἐπὶ σοφίαν προκαλούμενος, ἐγκλητέον μὲν ἔσται τοῖς συναγορεύουσι τῇ σφῶν ἀμαθίᾳ, καὶ λέγουσιν οὐ ταῦτα μὲν, ἅπερ ὁ Κέλσος ἀνέγραψεν· (οὐδὲ γὰρ οὕτως ἀναισχύντως, κἂν ἰδιῶταί τινες ὦσι καὶ ἀμαθεῖς, λέγουσιν·) ἕτερα δὲ πολλῷ ἐλάττονα καὶ ἀποτρεπτικὰ τοῦ ἀσκεῖν σοφίαν.

Ὅτι δὲ βούλεται ἡμᾶς εἶναι σοφοὺς ὁ λόγος, δεικτέον καὶ ἀπὸ τῶν παλαιῶν καὶ Ἰουδαϊκῶν γραμμάτων, οἷς καὶ ἡμεῖς χρώμεθα· οὐχ ἧττον δὲ καὶ ἀπὸ τῶν μετὰ τὸν Ἰησοῦν γραφέντων, καὶ ἐν ταῖς ἐκκλησίαις θείων εἶναι πεπιστευμένων. Ἀναγέγραπται δὴ ἐν πεντηκοστῷ ψαλμῷ Δαυὶδ ἐν τῇ πρὸς θεὸν εὐχῇ λέγων· »τὰ[2]) ἄδηλα καὶ τὰ κρύφια τῆς σοφίας σου ἐδήλωσάς μοι.« Καὶ εἴ τίς γε ἐντύχοι τοῖς ψαλμοῖς, εὕροι ἂν πολλῶν σοφῶν δογμάτων πλήρη τὴν βίβλον. Καὶ Σολομὼν δὲ, ἐπεὶ σοφίαν ᾔτησεν,[3]) ἀπεδέχθη· καὶ τῆς σοφίας αὐτοῦ τὰ ἴχνη ἐστὶν ἐν τοῖς συγγράμμασι θεωρῆσαι, μεγάλην ἔχοντα ἐν βραχυλογίᾳ περίνοιαν. Ἐν οἷς ἂν εὕροις πολλὰ ἐγκώμια τῆς σοφίας, καὶ προτρεπτικὰ, περὶ τοῦ σοφίαν δεῖν ἀναλαβεῖν. Καὶ οὕτω γε σοφὸς ἦν Σολομὼν, ὥστε »τὴν[4]) βασιλίδα

---

[1]) Cfr. Matth. V, 28. [2]) Psalm. LI, 6. (L.)

[3]) Tarin. in textu: ἐξήτησεν, in notis: „Lib. ed. ᾔτησεν. Philoc. Mscr., Hoesch. teste: ἐζήτησε. Cod. Reg. ἐζῄτησεν, quod error operarum corrupit in ἐξήτησεν. Gelen. probabilius: ἐξῄτησεν." — Cfr. I Regg. III, 9. (III Regg.) coll. Sap. Sal. VII, 6. 7. seqq.

[4]) Cfr. I Regg. X, 7. (III Regg.)

Σαβὰ, ἀκούσασαν αὐτοῦ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ὄνομα κυρίου, ἐλθεῖν πειράσαι αὐτὸν ἐν αἰνίγμασιν. Ἥτις καὶ ἐλάλησεν αὐτῷ πάντα, ὅσα ἦν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. Καὶ ἀπήγγειλεν αὐτῇ Σολομὼν πάντας τοὺς λόγους αὐτῆς. Οὐκ ἦν λόγος παρεωραμένος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ὃν οὐκ ἀπήγγειλεν αὐτῇ. Καὶ εἶδε βασίλισσα Σαβὰ πᾶσαν τὴν φρόνησιν Σολομὼν, καὶ τὰ κατ' αὐτόν· καὶ ἐξ αὐτῆς ἐγένετο. Καὶ εἶπε πρὸς τὸν βασιλέα· ἀληθὴς ὁ λόγος, ὃν ἤκουσα ἐν τῇ γῇ μου περὶ[1] *σοῦ, καὶ περὶ τῆς φρονήσεώς σου· καὶ οὐκ ἐπίστευσα τοῖς λαλοῦσί*[2] *μοι, ἕως ὅτε παρεγενόμην, καὶ ἑωράκασιν οἱ ὀφθαλμοί μου. Καὶ ἰδοὺ, οὐκ ἔστι καθὼς ἀπήγγειλάν μοι τὸ ἥμισυ. Προστέθεικας σοφίαν, καὶ ἀγαθὰ πρὸς αὐτὰ, ἐπὶ πᾶσαν τὴν ἀκοὴν ἣν ἤκουσα.« Γέγραπται δὴ περὶ αὐτοῦ, ὅτι »καὶ*[3] *ἔδωκε κύριος φρόνησιν τῷ Σολομὼν, καὶ σοφίαν πολλὴν σφόδρα, καὶ χύμα καρδίας ὡς ἡ ἄμμος ἡ παρὰ τὴν θάλασσαν. Καὶ ἐπληθύνθη σοφία ἐν Σολομὼν σφόδρα ὑπὲρ τὴν φρόνησιν πάντων ἀνθρώπων ἀρχαίων, καὶ*[4] *ὑπὲρ πάντας φρονίμους Αἰγύπτου, καὶ ἐσοφίσατο ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους, καὶ*[5] *ἐσοφίσατο ὑπὲρ Γεθὰν τὸν Ἐζαρίτην, καὶ τὸν Ἐμὰδ, καὶ τὸν Χαλκαδὶ, καὶ Ἀραδὰβ υἱοὺς Μαδί. Καὶ ἦν ὀνομαστὸς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι κύκλῳ. Καὶ ἐλάλησε Σολομὼν τρισχιλίας παραβολάς· καὶ ἦσαν ᾠδαὶ αὐτοῦ πεντακισχίλιαι. Καὶ ἐλάλησε περὶ τῶν ξύλων ἀπὸ τῆς κέδρου τῆς ἐν τῷ Λιβάνῳ, καὶ ἕως τῆς ὑσσώπου τῆς ἐκπορευομένης διὰ τοῦ τοίχου· καὶ ἐλά-*

---

[1]) Cfr. I Regg. X, 6. (III Regg.)

[2]) Tarin. ut nos in textu, in notis: „Al. *εἰρηκόσι μοι, ἕως οὗ κτλ.* Commun. ed. *ἕως ὅτου*, al. *ὅπου*." — Cfr. I Regg. X, 7. (III Regg.)

[3]) Cfr. I Regg. IV, 29—34. (III Regg.)

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 312. not. 12. coll. I Regg. IV, 30.

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 312. not. 14.

λησε περὶ τῶν ἰχθύων καὶ τῶν κτηνῶν. Καὶ παρεγίνοντο πάντες οἱ λαοὶ ἀκοῦσαι τῆς σοφίας Σολομῶντος· καὶ περὶ πάντων τῶν βασιλέων τῆς γῆς, οἳ ἤκουον τῆς σοφίας αὐτοῦ.“ Οὕτω δὲ βούλεται σοφοὺς εἶναι ἐν τοῖς πιστεύουσιν ὁ λόγος, ὥστε ὑπὲρ τοῦ γυμνάσαι τὴν σύνεσιν τῶν ἀκουόντων τὰ μὲν ἐν αἰνίγμασι, τὰ δὲ ἐν τοῖς καλουμένοις σκοτεινοῖς λόγοις λελαληκέναι, τὰ δὲ διὰ παραβολῶν, καὶ ἄλλα διὰ προβλημάτων. Καί φησί γέ τις τῶν προφητῶν, ὁ Ὡσηέ, ἐπὶ τέλει τῶν λόγων ἑαυτοῦ· „τίς[1]) σοφός, καὶ συνήσει ταῦτα; ἢ συνετὸς, καὶ ἐπιγνώσεται αὐτά;“ Δανιὴλ[2]) δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ αἰχμαλωτισθέντες, τοσοῦτον προέκοψαν καὶ ἐν τοῖς μαθήμασιν, ἅτινα ἤσκουν ἐν Βαβυλῶνι οἱ περὶ τὸν βασιλέα σοφοὶ, ὡς πάντων αὐτῶν διαφέροντας ἀποδειχθῆναι τούτους δεκαπλασίως. Λέγεται δὲ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ πρὸς τὸν Τύρου ἄρχοντα, μέγα φρονοῦντα ἐπὶ σοφίᾳ· „μὴ[3]) σὺ σοφώτερος εἶ τοῦ Δανιήλ; Πᾶν κρύφιον οὐκ ἐπεδείχθη σοι.“

Ἐὰν δὲ καὶ ἐπὶ τὰ μετὰ τὸν Ἰησοῦν γεγραμμένα ἔλθῃς βιβλία· εὕροις ἂν τοὺς μὲν ὄχλους τῶν πιστευόντων[4]) τῶν παραβολῶν ἀκούοντας, ὡς ἔξω τυγχάνοντας, καὶ ἀξίους μόνον τῶν ἐξωτερικῶν λόγων· τοὺς δὲ μαθητὰς κατ' ἰδίαν τῶν παραβολῶν μανθάνοντας τὰς διηγήσεις. Κατ' ἰδίαν[5]) γὰρ τοῖς ἰδίοις μαθηταῖς ἐπέλυεν ἅπαντα ὁ Ἰησοῦς, προτιμῶν παρὰ τοὺς ὄχλους τοὺς τῆς σοφίας αὐτοῦ ἐπιθυμοῦντας. Ἐπαγγέλλεται δὲ τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι πέμψαι σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, λέγων· „ἰδοὺ,[6]) ἐγὼ ἀποστελῶ εἰς ὑμᾶς σοφοὺς καὶ γραμματεῖς, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσι καὶ σταυρώσουσι.“ Καὶ ὁ Παῦλος[7]) δ' ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν

---

[1]) Hos. XIV, 10. [2]) Cfr. Dan. I, 20.
[3]) Cfr. Ezech. XXVIII, 3. [4]) Cfr. Marc. IV, 2.
[5]) Cfr. Marc. IV, 34. [6]) Cfr. Matth. XXIII, 34.
[7]) Cfr. I Cor. XII, 8.

ὑπὸ τοῦ θεοῦ διδομένων χαρισμάτων, πρῶτον ἔταξε »τὸν λόγον τῆς σοφίας,« καὶ δεύτερον, ὡς ὑποβεβηκότα παρ' ἐκεῖνον, τὸν »λόγον τῆς γνώσεως,« τρίτον δέ που καὶ κατωτέρω „τὴν[1]) πίστιν.« Καὶ ἐπεὶ »τὸν λόγον« προετίμα τῶν τεραστίων ἐνεργειῶν, διὰ τοῦτ' »ἐνεργήματα[2]) δυνάμεων“ καὶ „χαρίσματα[3]) ἰαμάτων“ ἐν τῇ κατωτέρω τίθησι χώρᾳ παρὰ τὰ λογικὰ χαρίσματα. Μαρτυρεῖ δὲ τῇ Μωϋσέως πολυμαθείᾳ ὁ ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων Στέφανος, πάντως ἀπὸ τῶν παλαιῶν καὶ μὴ εἰς πολλοὺς ἐφθακότων γραμμάτων λαβών. Φησὶ γάρ· »καὶ[4]) ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς ἐν πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων.« Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἐν τοῖς τεραστίοις ὑπενοεῖτο, μή ποτε οὐ κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεόθεν ἥκειν, ἐποίει αὐτὰ, ἀλλὰ κατὰ τὰ Αἰγυπτίων μαθήματα, σοφὸς ὢν ἐν αὐτοῖς. Τοιαῦτα γὰρ ὑπονοῶν περὶ αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς, ἐκάλεσε[5]) τοὺς ἐπαοιδοὺς τῶν Αἰγυπτίων, καὶ τοὺς σοφιστὰς, καὶ τοὺς φαρμακεῖς· οἵτινες ἠλέγχθησαν τὸ οὐδὲν ὄντες, ὡς πρὸς τὴν ἐν Μωϋσῇ σοφίαν ὑπὲρ πᾶσαν Αἰγυπτίων σοφίαν.

Ἀλλ' εἰκὸς τὰ γεγραμμένα ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους προτέρᾳ[6]) τῷ Παύλῳ, ὡς πρὸς Ἕλληνας καὶ μέγα φυσῶντας ἐπὶ τῇ Ἑλληνικῇ σοφίᾳ, κεκινηκέναι τινὰς, ὡς τοῦ λόγου μὴ βουλομένου σοφούς. Ἀλλ' ἀκουέτω ὁ τὰ τοιαῦτα νομίζων, ὅτι ὥσπερ διαβάλλων ἀνθρώπους φαύλους ὁ λόγος[7]) φησὶν αὐτοὺς εἶναι οὐ περὶ τῶν νοητῶν, καὶ ἀοράτων, καὶ αἰωνίων σοφοὺς, ἀλλὰ περὶ μόνων τῶν αἰσθητῶν πραγματευσαμένους, καὶ ἐν τούτοις τὰ πάντα τιθεμένους, εἶναι σοφοὺς τοῦ κόσμου· οὕτω καὶ πολλῶν ὄντων δογμάτων· τὰ μὲν συναγορεύοντα ὕλῃ καὶ σώμασι, καὶ πάντα φασκόντων εἶναι σώματα τὰ προηγουμένως ὑφεστηκότα, καὶ μηδὲν παρὰ

[1]) Cfr. I Cor. XII, 9. [2]) Cfr. I Cor. XII, 10.
[3]) Cfr. I Cor. XII, 9. [4]) Cfr. Act. VII, 22.
[5]) Cfr. Exod. VII, 11. [6]) Cfr. I Cor. I, 18. seqq.
[7]) Cfr. I Cor. I, 20.

ταῦτα εἶναι ἄλλο, εἴτε λεγόμενον ἀόρατον, εἴτ' ὀνομαζόμενον ἀσώματον, φησὶν εἶναι σοφίαν τοῦ κόσμου καταργουμένην, καὶ μωραινομένην, καὶ σοφίαν τοῦ αἰῶνος τούτου· τὰ δὲ μετατιθέντα τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν τῇδε πραγμάτων ἐπὶ τὴν παρὰ θεῷ μακαριότητα, καὶ τὴν καλουμένην αὐτοῦ βασιλείαν, καὶ διδάσκοντα καταφρονεῖν μὲν ὡς προσκαίρων πάντων τῶν αἰσθητῶν καὶ βλεπομένων, σπεύδειν δὲ ἐπὶ τὰ ἀόρατα, καὶ σκοπεῖν τὰ μὴ βλεπόμενα, ταῦτά φησι σοφίαν εἶναι θεοῦ. Φιλαλήθης δ' ὢν ὁ Παῦλός φησι περί τινων ἐν Ἕλλησι σοφῶν, ἐν οἷς ἀληθεύουσιν· „ὅτι [1]) γνόντες τὸν θεὸν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν.“ Καὶ μαρτυρεῖ αὐτοὺς ἐγνωκέναι θεόν· λέγει δὲ καὶ τοῦτ' οὐκ ἀθεεὶ αὐτοῖς γεγονέναι, ἐν οἷς γράφει τό· »ὁ [2]) θεὸς γὰρ αὐτοῖς ἐφανέρωσεν·« αἰνισσόμενος, οἶμαι, τοὺς ἀναβαίνοντας ἀπὸ τῶν ὁρατῶν ἐπὶ τὰ νοητὰ, ὅτε γράφει· »ὅτι [3]) τὰ ἀόρατα τοῦ θεοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης· εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. Διότι γνόντες τὸν θεὸν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν.«

Τάχα δὲ καὶ ἐκ τοῦ· »βλέπετε [4]) δὲ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοὶ, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοὶ, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς· ἀλλὰ τὰ μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς· [5]) καὶ τὰ ἀγενῆ καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ θεὸς, καὶ τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ· ἵνα μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ·« ἐκινήθησάν τινες πρὸς τὸ οἴεσθαι, ὅτι οὐδεὶς πεπαιδευμένος ἢ σοφὸς, ἢ φρόνιμος προσέρχεται τῷ λόγῳ. Καὶ πρὸς τὸν τοιοῦτον δὲ φήσομεν, ὅτι οὐκ εἴρηται· [6]) »οὐδεὶς σο-

---

[1]) Cfr. Rom. I, 21. [2]) Rom. I, 19.
[3]) Cfr. Rom. I, 20. 21. [4]) Cfr. I Cor. I, 26—29.
[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 318. not. 2.
[6]) Cfr. I Cor. I, 26.

φὸς κατὰ σάρκα·« ἀλλ᾽· „οὐ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα.« Καὶ δῆλον, ὅτι ἐν τῷ χαρακτηριστικῷ τῶν καλουμένων ἐπισκόπων, διαγράφων ὁ Παῦλος ὁποῖον εἶναι χρὴ τὸν ἐπίσκοπον, ἔταξε καὶ τὸν διδάσκαλον· λέγων,[1]) δεῖν αὐτὸν εἶναι δυνατὸν καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν, ἵνα τοὺς ματαιολόγους καὶ φρεναπάτας ἐπιστομίζῃ διὰ τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας. Καὶ ὥσπερ μονόγαμον[2]) μᾶλλον διγάμου αἱρεῖται εἰς ἐπισκοπὴν, καὶ ἀνεπίληπτον ἐπιλήπτου, καὶ νηφάλιον τοῦ μὴ τοιούτου, καὶ σώφρονα τοῦ μὴ σώφρονος, καὶ κόσμιον παρὰ τὸν κἂν ἐπ᾽ ὀλίγον ἄκοσμον· οὕτως ἐθέλει τὸν προηγουμένως εἰς ἐπισκοπὴν κατασταθησόμενον, εἶναι διδακτικὸν, καὶ δυνατὸν πρὸς τὸ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. Πῶς οὖν εὐλόγως ἐγκαλεῖ ὁ Κέλσος ἡμῖν, ὡς φάσκουσι· „μηδεὶς προσίτω πεπαιδευμένος, μηδεὶς σοφὸς, μηδεὶς φρόνιμος;« Ἀλλὰ προσίτω μὲν πεπαιδευμένος, καὶ σοφὸς, καὶ φρόνιμος, ὁ βουλόμενος· οὐδὲν δ᾽ ἧττον προσίτω καὶ εἴ τις ἀμαθὴς, καὶ ἀνόητος, καὶ ἀπαίδευτος, καὶ νήπιος. Καὶ γὰρ τοὺς τοιούτους προσελθόντας ἐπαγγέλλεται θεραπεύειν ὁ λόγος, πάντας ἀξίους κατασκευάζων τοῦ θεοῦ.

Ψεῦδος δὲ καὶ τό· »μόνους ἠλιθίους, καὶ ἀγεννεῖς, καὶ ἀναισθήτους, καὶ ἀνδράποδα, καὶ γύναια, καὶ παιδάρια πείθειν ἐθέλειν τοὺς διδάσκοντας τὸν θεῖον λόγον.« Καὶ τούτους μὲν γὰρ καλεῖ ὁ λόγος, ἵνα αὐτοὺς βελτιώσῃ, καλεῖ δὲ καὶ τοὺς πολλῷ τούτων διαφέροντας· ἐπεὶ σωτὴρ[3]) πάντων ἐστὶν ἀνθρώπων ὁ Χριστὸς, καὶ μάλιστα πιστῶν, εἴτε συνετῶν, εἴτε ἁπλουστέρων, καὶ »ἱλασμός[4]) ἐστι πρὸς τὸν πατέρα περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ μόνον δὲ περὶ τῶν ἡμετέρων, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.« Περισσὸν οὖν τὸ θέλειν μετὰ ταῦτα ἀπολογήσασθαι ἡμᾶς πρὸς τὰς Κέλσου λέξεις

---

[1]) Cfr. Tit. I, 9. 10. [2]) Cfr. I Tim. III, 2.
[3]) Cfr. I Tim. IV, 10. [4]) Cfr. I Joann. II, 2

οὕτως ἐχούσας· „τί γάρ ἐστιν ἄλλως κακὸν, τὸ πεπαιδεῦσθαι, καὶ λόγων τῶν ἀρίστων ἐπιμεμελῆσθαι, καὶ φρόνιμον εἶναί τε καὶ δοκεῖν; Τί δὲ κωλύει τοῦτο πρὸς τὸ γνῶναι Θεόν; Τί δ' οὐχὶ προὔργου μᾶλλον, καὶ δι' οὗ μᾶλλόν τις ἂν ἐφικέσθαι δύναιτο ἀληθείας;“ Τὸ μὲν οὖν ἀληθῶς πεπαιδεῦσθαι οὐ κακόν· ὁδὸς γὰρ ἐπ' ἀρετήν ἐστιν ἡ παίδευσις· τὸ μέντοι γε ἐν πεπαιδευμένοις ἀριθμεῖν τοὺς ἐσφαλμένα δόγματα ἔχοντας, οὐδ' οἱ Ἑλλήνων σοφοὶ φήσουσι. Καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον δὲ λόγον οὐκ ἔστι σοφία πονηρίας ἐπιστήμη· πονηρίας δὲ, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, ἐπιστήμη ἐστὶν ἐν τοῖς ψευδοδοξοῦσι, καὶ ὑπὸ σοφισμάτων ἠπατημένοις. Διὰ τοῦτο ἀμαθίαν εἴποιμι μᾶλλον, ἢ σοφίαν, ἐν τοῖς τοιούτοις. Πάλιν γ' αὖ τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσαι, ὅτι λόγων τῶν ἀρίστων ἐπιμεμελῆσθαι, ἀγαθόν ἐστιν; Ἀλλὰ τίνας ἐροῦμεν τοὺς ἀρίστους λόγους, ἢ τοὺς ἀληθεῖς καὶ ἐπ' ἀρετὴν παρακαλοῦντας; Ἀλλὰ καὶ τὸ φρόνιμον εἶναι καλόν ἐστιν· οὐκέτι δὲ τὸ δοκεῖν, ὅπερ εἶπεν ὁ Κέλσος. Καὶ οὐ κωλύει γε πρὸς τὸ γνῶναι Θεὸν, ἀλλὰ καὶ συνεργεῖ τὸ πεπαιδεῦσθαι, καὶ λόγων ἀρίστων ἐπιμεμελῆσθαι, καὶ φρόνιμον εἶναι. Καὶ ἡμῖν μᾶλλον πρέπει τοῦτο λέγειν, ἢ Κέλσῳ· καὶ μάλιστα, ἐὰν Ἐπικούρειος ὢν ἐλέγχηται.

Ἴδωμεν δ' αὐτοῦ καὶ τὰ ἑξῆς οὕτως ἔχοντα· „ἀλλ' ὁρῶμεν δή που καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένους καὶ ἀγείροντας, εἰς μὲν φρονίμων ἀνδρῶν σύλλογον οὐκ ἄν ποτε παρελθόντας, οὐδ' ἐν τούτοις τὰ ἑαυτῶν κατατολμήσαντας ἐπιδεικνύειν· ἔνθα δ' ἂν ὁρῶσι μειράκια, καὶ οἰκοτρίβων ὄχλον, καὶ ἀνοήτων ἀνθρώπων ὅμιλον, ἐνταῦθα ὠθουμένους τε καὶ καλλωπιζομένους.“ Ὅρα δὴ καὶ ἐν τούτοις τίνα τρόπον ἡμᾶς συκοφαντεῖ, ἐξομοιῶν τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις καὶ ἀγείρουσι. Ποῖα δὴ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνύμεθα; Ἢ τί τούτοις παραπλήσιον πράττομεν, οἳ καὶ δι' ἀναγνωσμάτων, καὶ διὰ

τῶν εἰς αὐτὰ διηγήσεων προτρέποντες μὲν ἐπὶ τὴν εἰς τὸν Θεὸν τῶν ὅλων εὐσέβειαν, καὶ τὰς συνθρόνους ταύτῃ ἀρετάς· ἀποτρέποντες δ' ἀπὸ τοῦ καταφρονεῖν τοῦ θείου, καὶ πάντων τῶν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πραττομένων; Καὶ οἱ φιλόσοφοί γ' ἂν εὔξαιντο ἀγείρειν τοσούτους ἀκροατὰς λόγων ἐπὶ τὸ καλὸν παρακαλούντων. Ὅπερ πεποιήκασι μάλιστα τῶν Κυνικῶν τινες, δημοσίᾳ πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας διαλεγόμενοι. Ἆρ' οὖν καὶ τούτους, μὴ συναθροίζοντας μὲν τοὺς νομιζομένους πεπαιδεῦσθαι, καλοῦντας δ' ἀπὸ τῆς τριόδου καὶ συνάγοντας ἀκροατὰς, φήσουσι παραπλησίους εἶναι τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις καὶ ἀγείρουσιν; Ἀλλ' οὔτε Κέλσος, οὔτε τις τῶν τὰ αὐτὰ φρονούντων ἐγκαλοῦσι τοῖς, κατὰ τὸ φαινόμενον αὐτοῖς φιλάνθρωπον, κινοῦσι λόγους καὶ πρὸς τοὺς ἰδιωτικοὺς δήμους.

Εἰ δ' ἐκεῖνοι οὐκ ἔγκλητοι τοῦτο πράττοντες· ἴδωμεν, εἰ μὴ Χριστιανοὶ μᾶλλον καὶ τούτων βέλτιον πλήθη ἐπὶ καλοκἀγαθίαν προκαλοῦνται. Οἱ μὲν γὰρ δημοσίᾳ διαλεγόμενοι φιλόσοφοι, οὐ φιλοκρινοῦσι τοὺς ἀκούοντας· ἀλλ' ὁ βουλόμενος ἕστηκε καὶ ἀκούει. Χριστιανοὶ δὲ, κατά τὸ δυνατὸν αὐτοῖς, προβασανίσαντες τῶν ἀκούειν σφῶν[1]) βουλομένων τὰς ψυχὰς, καὶ κατ' ἰδίαν αὐτοῖς προεπᾴσοντες, ἐπὰν δοκῶσιν αὐτάρκως οἱ ἀκροαταὶ, πρὶν εἰς τὸ κοινὸν εἰσελθεῖν, ἐπιδεδωκέναι πρὸς τὸ θέλειν καλῶς βιοῦν· τὸ τηνικάδε αὐτοὺς εἰσάγουσιν, ἰδίᾳ μὲν ποιήσαντες τάγμα τῶν ἄρτι ἀρχομένων, καὶ εἰσαγομένων, καὶ οὐδέπω τὸ σύμβολον τοῦ ἀποκεκαθάρθαι ἀνειληφότων· ἕτερον δὲ τὸ τῶν κατὰ τὸ δυνατὸν παραστησάντων ἑαυτῶν τὴν προαίρεσιν, οὐκ ἄλλο τι βούλεσθαι, ἢ τὰ Χριστιανοῖς δοκοῦντα· παρ' οἷς εἰσί

[1]) Tarin. in textu: σοφῶν, in notis: „Lege: σφῶν." — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 322. not. 8. coll. not. 7.

τινες τεταγμένοι πρὸς τὸ φιλοπευστεῖν τοὺς βίους, καὶ τὰς ἀγωγὰς τῶν προσιόντων, ἵνα τοὺς μὲν τὰ ἐπίῤῥητα πράττοντας ἀποκωλύσωσιν ἥκειν ἐπὶ τὸν κοινὸν αὐτῶν σύλλογον· τοὺς δὲ μὴ τοιούτους ὅλῃ ψυχῇ ἀποδεχόμενοι, βελτίους ὁσημέραι κατασκευάζωσιν. Οἵα δ' ἐστιν αὐτοῖς ἀγωγὴ καὶ περὶ ἁμαρτανόντων, καὶ μάλιστα τῶν ἀκολασταινόντων, οὓς ἀπελαύνουσι τοῦ κοινοῦ οἱ κατὰ τὸν Κέλσον παραπλήσιοι τοῖς ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις. Καὶ τὸ μὲν τῶν Πυθαγορείων σεμνὸν διδασκαλεῖον κενοτάφια τῶν ἀποστάντων τῆς σφῶν[1]) φιλοσοφίας κατεσκεύαζε, λογιζόμενον νεκροὺς αὐτοὺς γεγονέναι. Οὗτοι δὲ ὡς ἀπολωλότας καὶ τεθνηκότας τῷ θεῷ τοὺς ὑπ' ἀσελγείας ἤ τινος ἀτόπου νενικημένους, ὡς νεκροὺς πενθοῦσι· καὶ ὡς ἐκ νεκρῶν ἀναστάντας, ἐὰν ἀξιόλογον ἐνδείξωνται μεταβολὴν, χρόνῳ πλείονι τῶν κατ' ἀρχὰς εἰσαγομένων ὕστερόν ποτε προσίενται· εἰς οὐδεμίαν ἀρχὴν καὶ προστασίαν τῆς λεγομένης ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ καταλέγοντες τοὺς φθάσαντας, μετὰ τὸ προσεληλυθέναι τῷ λόγῳ, ἐπταικέναι.

Ὅρα[2]) δὴ μετὰ ταῦτα τὸ ὑπὸ τοῦ Κέλσου λεγόμενον· »ὁρῶμέν που καὶ τοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένους καὶ ἀγείροντας· εἰ μὴ ἄντικρυς ψευδῶς εἴρηται, καὶ ἀνομοίως παραβέβληται.« Τούτους δὴ, οἷς ἡμᾶς ὁ Κέλσος ὁμοιοῖ, τοῖς »ἐν ταῖς ἀγοραῖς τὰ ἐπιῤῥητότατα ἐπιδεικνυμένοις, καὶ ἀγείρουσι, φησὶν, εἰς μὲν φρονίμων ἀνδρῶν σύλλογον οὐκ ἄν ποτε παρελθεῖν, οὐδ' ἐν τούτοις τὰ ἑαυτῶν κατατολμᾷν ἐπιδεικνύειν· ἔνθα δ' ἂν ὁρῶσι μειράκια, καὶ οἰκοτρίβων ὄχλον, καὶ ἀνθρώπων ἀνοήτων ὅμιλον· ἐνταῦθα ὠθουμένους τε καὶ καλλωπιζομένους.“ Καὶ ἐν τούτῳ οὐδὲν ἄλλο ποιῶν, ἢ λοιδορούμενος ἡμῖν παρα-

---

[1]) Tarin. in textu: σοφῶν, in notis: „Lege: σφῶν.“
[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 324. not. 4.

πλησίως ταῖς ἐν ταῖς τριόδοις γυναιξὶ, σκοπὸν ἐχούσαις τὸ κακῶς ἀλλήλας λέγειν. Ἡμεῖς γὰρ, ὅση δύναμις, πάντα πράττομεν ὑπὲρ τοῦ φρονίμων ἀνδρῶν γενέσθαι τὸν σύλλογον ἡμῶν· καὶ τὰ ἐν ἡμῖν μάλιστα καλὰ καὶ θεῖα τότε τολμῶμεν ἐν τοῖς πρὸς τὸ κοινὸν διαλόγοις φέρειν εἰς μέσον, ὅτ' εὐποροῦμεν συνετῶν ἀκροατῶν· ἀποκρύπτομεν δὲ καὶ παρασιωπῶμεν τὰ βαθύτερα, ἐπὰν ἁπλουστέρους θεωρῶμεν τοὺς συνερχομένους καὶ δεομένους λόγων τροπικῶς ὀνομαζομένων γάλα.

Γέγραπται γὰρ παρὰ τῷ Παύλῳ ἡμῶν Κορινθίοις ἐπιστέλλοντι, Ἕλλησι μὲν, οὐ κεκαθαρμένοις δέ πω τὰ ἤθη· »γάλα[1]) ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα. Οὔπω γὰρ ἐδύνασθε· ἀλλ' οὐδὲ ἔτι νῦν δύνασθε. Ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. Ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;« Ὁ δ' αὐτὸς ἐπιστάμενος μέν τινα τροφὴν εἶναι τελειοτέραν ψυχῆς, τὰ δὲ τῶν εἰσαγομένων παραβάλλεσθαι γάλακτι νηπίων, φησί· »καὶ[2]) γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, οὐ στερεᾶς τροφῆς. Πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης· νήπιος γάρ ἐστι. Τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.« Ἆρ' οὖν οἱ τούτοις ὡς καλῶς εἰρημένοις πιστεύοντες, ὑπολάβοιεν ἂν τὰ καλὰ τοῦ λόγου, εἰς μὲν φρονίμων ἀνδρῶν σύλλογον οὐκ ἄν ποτε λεχθήσεσθαι; Ἔνθα δ' ἂν ὁρῶσι μειράκια, καὶ οἰκοτρίβων ὄχλον, καὶ ἀνθρώπων ἀνοήτων ὅμιλον, ἐνταῦθα τὰ θεῖα καὶ σεμνὰ φέρειν εἰς μέσον, καὶ παρὰ τοῖς τοιούτοις περὶ αὐτῶν ἐγκαλλωπίζεσθαι; Ἀλλὰ σαφὲς τῷ ἐξετάζοντι ὅλον τὸ βούλημα τῶν ἡμετέρων γραμμάτων, ὅτι ἀπεχθόμενος ὁμοίως τοῖς ἰδιωτικοῖς δήμοις ὁ Κέλ-

---

[1]) Cfr. I Cor. III, 2. 3. [2]) Hebr. V, 12—14.

σος πρὸς τὸ Χριστιανῶν γένος τὰ τοιαῦτα ἀνεξετάστως καταψευδόμενος λέγει.

Ὁμολογοῦμεν δὲ πάντας ἐθέλειν παιδεῦσαι τῷ τοῦ θεοῦ, κἂν μὴ βούληται Κέλσος, λόγῳ, ὥστε καὶ μειρακίοις μεταδιδόναι τῆς ἁρμοζούσης αὐτοῖς προτροπῆς, καὶ οἰκότριψιν ὑποδεικνύναι, πῶς ἐλεύθερον ἀναλαβόντες φρόνημα, ἐξευγενισθεῖεν ὑπὸ τοῦ λόγου. Οἱ δὲ παρ' ἡμῖν πρεσβεύοντες τὸν Χριστιανισμὸν ἱκανῶς φασιν ὀφειλέται [1]) εἶναι Ἕλλησι καὶ βαρβάροις, σοφοῖς καὶ ἀνοήτοις· (οὐ γὰρ ἀρνοῦνται τὸ καὶ ἀνοήτων δεῖν τὰς ψυχὰς θεραπεύειν·) ἵν', ὅση δύναμις, ἀποτιθέμενοι τὴν ἄγνοιαν ἐπὶ τὸ συνετώτερον σπεύδωσιν, ἀκούοντες καὶ Σολομῶντος λέγοντος· »οἱ [2]) δὲ ἄφρονες ἔνθεσθε καρδίαν·« καί· »ὅς [3]) ἐστιν ὑμῶν ἀφρονέστατος, ἐκκλινάτω πρὸς μέ·« ἐνδεέσι δὲ φρενῶν παρακελεύεται λέγουσα ἡ σοφία· „ἔλθετε, [4]) φάγετε τὸν ἐμὸν ἄρτον, καὶ πίετε οἶνον, ὃν ἐκέρασα ὑμῖν. Ἀπολείπετε ἀφροσύνην, ἵνα ζήσητε, καὶ κατορθώσατε σύνεσιν ἐν γνώσει.« Εἴποιμι δ' ἂν καὶ ταῦτα, διὰ τὰ ἐγκείμενα, πρὸς τὸν Κέλσου λόγον· ἆρα οἱ φιλοσοφοῦντες οὐ προκαλοῦνται μειράκια ἐπὶ τὴν ἀκρόασιν; Καὶ τοὺς ἀπὸ κακίστου βίου νέους οὐ παρακαλοῦσιν ἐπὶ τὰ βελτίονα; Τί δὲ τοὺς οἰκότριβας οὐ βούλονται φιλοσοφεῖν; Ἢ καὶ ἡμεῖς μέλλομεν ἐγκαλεῖν φιλοσόφοις οἰκότριβας ἐπ' ἀρετὴν προτρεψαμένοις, Πυθαγόρᾳ μὲν τὸν Ζάμολξιν, Ζήνωνι δὲ τὸν Περσαῖον, καὶ χθὲς καὶ πρώην τοῖς προτρεψαμένοις Ἐπίκτητον ἐπὶ τὸ φιλοσοφεῖν; Ἢ ὑμῖν μὲν, ὦ Ἕλληνες, ἔξεστι μειράκια καὶ οἰκότριβας, καὶ ἀνοήτους ἀνθρώπους ἐπὶ φιλοσοφίαν καλεῖν· ἡμεῖς δὲ τοῦτο ποιοῦντες, οὐ φιλανθρώπως αὐτὸ πράττομεν· τῇ ἀπὸ τοῦ λόγου ἰατρικῇ πᾶσαν λογικὴν φύσιν θεραπεῦσαι βουλόμενοι, καὶ οἰκειῶσαι τῷ δημιουργήσαντι πάντα θεῷ;

---

1) Cfr. Rom. I, 14. 2) Cfr. Prov. VIII, 5.
3) Cfr. Prov. IX, 15. 4) Cfr. Prov. IX, 15.

Ὅμοιον [1]) δὲ ποιεῖ ἐν τῷ φάσκειν μηδένα φρόνιμον πείθεσθαι τῷ λόγῳ, περισπώμενος ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν προσερχομένων αὐτῷ, τῷ φάσκοντι διὰ τὸ πλῆθος τῶν κατὰ τοὺς νόμους ἀγομένων ἰδιωτῶν, ὅτι φρόνιμος οὐδεὶς, φέρ' εἰπεῖν, Σόλωνι, ἢ Λυκούργῳ πείθεται, ἢ Ζαλεύκῳ, ἤ τινι τῶν λοιπῶν· καὶ μάλιστα ἐὰν φρόνιμον λαμβάνῃ τὸν κατ' ἀρετὴν ποιόν. Ὡς γὰρ ἐπὶ τούτων, κατὰ τὸ φανὲν αὐτοῖς χρήσιμον, οἱ νομοθέται πεποιήκασι τὸ τοιαύτῃ ἀγωγῇ αὐτοὺς περιβαλεῖν καὶ νόμοις· οὕτω νομοθετῶν ἐν τῷ Ἰησοῦ ὁ θεὸς τοῖς πανταχοῦ ἀνθρώποις, καὶ τοὺς μὴ φρονίμους ἄγει, ὡς οἷόν τέ ἐστιν ἄγεσθαι τοὺς τοιούτους ἐπὶ τὸ βέλτιον. Ὅπερ, [2]) ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω εἰρήκαμεν, ἐπιστάμενος ὁ ἐν Μωσεῖ θεὸς, λέγει τό· „αὐτοὶ [3]) παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· κἀγὼ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς.« Εἰδὼς δὲ καὶ ὁ Παῦλος εἶπε· „τὰ [4]) μωρὰ τοῦ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τοὺς σοφούς·« σοφοὺς κοινότερον λέγων πάντας τοὺς δοκοῦντας προβεβηκέναι μὲν ἐν μαθήμασιν, ἀποπεπτωκότας δὲ εἰς τὴν ἄθεον πολυθεότητα· ἐπεὶ »φάσκοντες [5]) εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν· καὶ ἤλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.«

Ἐγκαλεῖ δὲ τῷ διδάσκοντι, καὶ »ὡς ἀνοήτους ζητοῦντι.« Πρὸς ὃν εἴποιμεν ἄν· τίνας λέγεις τοὺς ἀνοήτους; Κατὰ γὰρ τὸ ἀκριβὲς, πᾶς φαῦλος ἀνόητός ἐστιν.

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 206. seqq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 155. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 349. seqq. (pag. 327. not. 10.)

[2]) Tarinus, omissis reliquis verbis: Ὅπερ καὶ ὁ Παῦλος εἰδὼς εἶπε κτλ. [3]) Cfr. Deut. XXXII, 21.

[4]) Cfr. I Cor. I, 27. [5]) Rom. I, 22. 23.

Εἰ τοίνυν λέγεις ἀνοήτους τοὺς φαύλους· ἄρα σὺ προσάγων[1]) ἀνθρώπους φιλοσοφίᾳ, φαύλους ζητεῖς προσάγειν, ἢ ἀστείους; Ἀλλ' οὐχ οἷόν τε ἀστείους· ἤδη γὰρ πεφιλοσοφήκασι. Φαύλους ἄρα· εἰ[2]) δὲ φαύλους, ἀνοήτους. Καὶ ζητεῖς πολλοὺς προσάγειν τοιούτους φιλοσοφίᾳ· καὶ σὺ ἄρα τοὺς ἀνοήτους ζητεῖς. Ἐγὼ δὲ κἂν τοὺς οὕτω λεγομένους ἀνοήτους ζητῶ, ὅμοιόν[3]) τι ποιῶ, ὡς εἰ καὶ φιλάνθρωπος ἰατρὸς ἐζήτει τοὺς κάμνοντας, ἵν' αὐτοῖς προσαγάγοι τὰ βοηθήματα, καὶ ῥώσῃ αὐτούς. Εἰ δ' ἀνοήτους λέγεις τοὺς μὴ ἐντρεχεῖς, ἀλλὰ τερατωδεστέρους τῶν ἀνθρώπων· ἀποκρινοῦμαί σοι, ὅτι καὶ τούτους μὲν κατὰ τὸ δυνατὸν βελτιοῦν πειρῶμαι, οὐ μὴν ἐκ τούτων βούλομαι συστῆσαι τὸ Χριστιανῶν ἄθροισμα. Ζητῶ γὰρ μᾶλλον τοὺς ἐντρεχεστέρους καὶ ὀξυτέρους, ὡς δυναμένους παρακολουθῆσαι τῇ σαφηνείᾳ τῶν αἰνιγμάτων, καὶ τῶν μετ' ἐπικρύψεως εἰρημένων ἐν νόμῳ, καὶ προφήταις, καὶ εὐαγγελίοις, ὧν ὡς οὐδὲν ἀξιόλογον περιεχόντων καταπεφρόνηκας, οὐ βασανίσας τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν, μηδ' εἰσελθεῖν πειραθεὶς εἰς τὸ βούλημα τῶν γραψάντων.

Ὅτι ἡ εἰς τὸν κύριον ἡμῶν πίστις μηδὲν κοινὸν ἔχουσα πρὸς τὴν ἄλογον τῶν ἐθνῶν δεισιδαίμονα πίστιν, ἐπαινετή τέ ἐστι καὶ ταῖς ἀρχῆθεν κοιναῖς ἐννοίαις συναγορεύει. Καὶ πρὸς τοὺς λέγοντας, πῶς ἐκ θνητοῦ σώματος ὄντα τὸν Ἰησοῦν θεὸν νομίζομεν.

---

[1]) Tarin. in textu: *προσάγων φιλοσοφίᾳ*, in notis: „Lege: *προσάγων ἀνθρώπους φιλοσοφίᾳ.*“ — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 351. not. 1.

[2]) Tarin. in textu: *εἰ δὲ φαύλους ἀνοήτους, ζητεῖς κτλ.*, in notis: „Lege: *εἰ δὲ φαύλους, ἀνοήτους. Καὶ ζητεῖς*“ *κτλ.*

[3]) Edd. Spenc. loc. laud. *ὅμοιον ποιῷ.*

Κεφάλαιον[1]) *ἐννεακαιδέκατον.*

Καὶ πάλιν ἐν τοῖς πρὸ τούτων τοῦ αὐτοῦ Τόμου.

Περὶ[2]) *μὲν οὖν τοῦ Ἀντινόου, ἢ τινος ἄλλου τοιούτου, εἴτε παρ' Αἰγυπτίοις, εἴτε παρ' Ἕλλησι, πίστις ἐστὶν, (ἵν' οὕτως ὀνομάσω,) ἀτυχής· περὶ δὲ τοῦ Ἰησοῦ ἤτοι δόξασα ἂν εἶναι εὐτυχὴς, ἢ καὶ βεβασανισμένως ἐξητασμένη, δοκοῦσα μὲν εὐτυχὴς παρὰ τοῖς πολλοῖς, βεβασανισμένως δὲ ἐξητασμένη παρὰ πάνυ ὀλιγωτάτοις. Κἂν λέγω δέ τινα πίστιν εἶναι, ὡς ἂν οἱ πολλοὶ ὀνομάσαιεν, εὐτυχῆ· καὶ περὶ ταύτης ἀναφέρω τὸν λόγον ἐπὶ τὸν εἰδότα θεὸν τὰς αἰτίας τῶν ἑκάστῳ μεμερισμένων ἐπιδημοῦντι τῷ βίῳ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ Ἕλληνες δὲ φήσουσι καὶ ἐν τοῖς νομιζομένοις εἶναι σοφωτάτοις, κατὰ πολλὰ τὴν εὐτυχίαν εἶναι αἰτίαν, οἷον περὶ διδασκάλων τοιῶνδε, καὶ τοῦ περιπεσεῖν τοῖς κρείττοσιν, (ὄντων καὶ τῶν τὰς ἐναντίας αἱρέσεις διδασκόντων,) καὶ περὶ ἀνατροφῆς τῆς ἐν βελτίοσι. Πολλοῖς γὰρ καὶ τὰ τῆς ἀνατροφῆς ἐν τοιούτοις γεγένηται, ὡς μηδὲ φαντασίαν ἐπιτραπῆναι τῶν κρειττόνων λαβεῖν· ἀλλ'*[3]) *ἀεὶ καὶ ἐκ πρώτης ἡλικίας ἤτοι ἐν παιδικοῖς εἶναι ἀκολάστων ἀνδρῶν, ἢ δεσποτῶν, ἢ ἐν ἄλλῃ τινὶ κωλυούσῃ τὴν ψυχὴν ἀναβλέπειν κακοδαιμονίᾳ. Τὰς δὲ περὶ τούτων αἰτίας πάντως μὲν εἰκὸς εἶναι ἐν τοῖς τῆς προνοίας λόγοις· πίπτειν δὲ αὐτὰς εἰς ἀνθρώπους, οὐκ εὐχερές. Ἔδοξε δέ μοι ταῦτα διὰ μέσου ἐν παρεκβάσει εἰρηκέναι, διὰ τό· »τοσοῦτον ποιεῖ πίστις,*

[1]) In edd. Tarini verba: *Περὶ μὲν οὖν κτλ.* ad cap. XVIII. pertinent.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 209. seqq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 134. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 300. seqq.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 301. not. 1. coll. notis Tarini.

ὁποία δὴ προκατασχοῦσα.« Ἐχρῆν γὰρ διὰ τὰς διαφόρους ἀνατροφὰς εἰπεῖν διαφορὰς τῶν ἐν ἀνθρώποις πίστεων, εὐτυχέστερον ἢ ἀτυχέστερον πιστεύουσι· καὶ ἐκ τούτου ἀναβῆναι, ὅτι δόξαι ἂν καὶ ἐν τοῖς ἐντρεχεστέροις εἰς αὐτὸ τὸ δοκεῖν εἶναι λογικωτέροις, καὶ λογικώτερον προσιίθεσθαι τὰ πολλὰ δόγμασιν, ἡ ὀνομαζομένη εὐτυχία καὶ ἡ λεγομένη ἀτυχία συνεργεῖν. Ἀλλὰ γὰρ περὶ τούτων ἅλις.

Τὰ δ' ἑξῆς τοῦ Κέλσου κατανοητέον, ἐν οἷς καὶ „ἡμῖν φησι πίστιν ποιεῖν προκαταλαβοῦσαν ἡμῶν τὴν ψυχὴν, τὴν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοιάνδε συγκατάθεσιν.« Ἀληθῶς γὰρ πίστις ἡμῖν ποιεῖ τὴν τοιαύτην συγκατάθεσιν. Ὅρα δὲ, εἰ μὴ αὐτόθεν ἡ πίστις αὐτὴ τὸ ἐπαινετὸν παρίστησιν, ὅτι πιστεύομεν ἑαυτοὺς τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, χάριν ὁμολογοῦντες τῷ εἰς τοιαύτην πίστιν ὁδηγῷ, καὶ λέγοντες αὐτὸν οὐκ ἀθεεὶ τὸ τοιοῦτον τετολμηκέναι καὶ ἠνυκέναι· πιστεύομεν δὲ καὶ ταῖς προαιρέσεσι τῶν γραψάντων τὰ εὐαγγέλια, καταστοχαζόμενοι τῆς εὐλαβείας αὐτῶν καὶ τοῦ συνειδότος ἐμφαινομένων τοῖς γράμμασιν, οὐδὲν νόθον καὶ κυβευτικὸν καὶ πεπλασμένον καὶ πανοῦργον ἐχόντων. Καὶ γὰρ παρίσταται ἡμῖν, ὅτι οὐκ ἂν ψυχαὶ, μὴ μαθοῦσαι τὰ τοιαῦτα, ὁποῖα διδάσκει ἡ παρ' Ἕλλησι πανοῦργος σοφιστεία, πολλὴν ἔχουσα τὴν πιθανότητα, καὶ τὴν ὀξύτητα, καὶ ἡ ἐν τοῖς δικαστηρίοις καλινδουμένη ῥητορικὴ, οὕτω πλάσαι οἷοί τ' ἦσαν πράγματα, δυνάμενα ἀφ' ἑαυτῶν ἔχειν τὸ πρὸς πίστιν, καὶ τὸν ἀνάλογον τῇ πίστει βίον ἀγωγόν. Οἶμαι δὲ καὶ τὸν Ἰησοῦν διὰ τοῦτο βεβουλῆσθαι διδασκάλοις τοῦ δόγματος χρῆσθαι τοιούτοις, ἵνα μηδεμίαν μὲν ἔχῃ χώραν ὑπόνοια πιθανῶν σοφισμάτων· λαμπρῶς δὲ τοῖς συνιέναι δυναμένοις ἐμφαίνηται, ὅτι τὸ ἄδολον τῆς προαιρέσεως τῶν γραψάντων, ἐχούσης πολὺ τὸ, (ἵν' οὕτως ὀνομάσω,) ἀφελὲς, ἠξιώθη θειοτέρας δυνάμεως, πολλῷ μᾶλλον ἀνυούσης, ἤπερ ἀνύειν δύνασθαι δοκεῖ περιβολὴ λόγων, καὶ λέξεων

σύνθεσις, καὶ μετὰ διαιρέσεων καὶ τεχνολογίας Ἑλληνικῆς ἀκολουθία.

Ὅρα δὲ, εἰ μὴ τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν, ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ἄχρῆθεν συναγορεύοντα, μετατίθησι τοὺς εὐγνομόνως ἀκούοντας τῶν λεγομένων. Εἰ γὰρ καὶ ἡ διαστροφὴ δεδύνηται, πολλῆς αὐτῇ κατηχήσεως συναγορευούσης, τοῖς πολλοῖς ἐμφυτεῦσαι τὸν περὶ ἀγαλμάτων λόγων ὡς θεῶν, καὶ [1]) τὸ περὶ τῶν γενομένων ἐκ χρυσοῦ, καὶ ἀργύρου, καὶ ἐλέφαντος, καὶ λίθου ὡς προσκυνήσεως ἀξίων· ἀλλ' ἡ κοινὴ ἔννοια ἀπαιτεῖ ἐννοεῖν, ὅτι ὁ θεὸς οὐδαμῶς ἐστιν ὕλη φθαρτὴ, οὐδὲ τιμᾶται ἐν ἀψύχοις ὕλαις ὑπὸ ἀνθρώπων μορφούμενος, ὡς κατ' εἰκόνα ἤ τινα σύμβολα ἐκείνου γιγνομέναις. Διόπερ εὐθέως λέγεται τὰ περὶ ἀγαλμάτων, ὅτι [2]) οὐκ εἰσὶ θεοί· καὶ τὰ περὶ τῶν τοιούτων δημιουργημάτων, ὅτι οὐκ ἔστι συγκριτὰ πρὸς τὸν δημιουργόν· ὀλίγα τε περὶ τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ δημιουργήσαντος, καὶ συνέχοντος καὶ κυβερνῶντος τὰ ὅλα. Καὶ εὐθέως ὡσπερεὶ τὸ συγγενὲς ἐπιγνοῦσα ἡ λογικὴ ψυχὴ, ἀποῤῥίπτει μὲν ἃ τέως ἐδόξαζεν εἶναι θεοὺς, φίλτρον δ' ἀναλαμβάνει φυσικὸν τὸ πρὸς τὸν κτίσαντα, καὶ διὰ τὸ πρὸς ἐκεῖνον φίλτρον, ὑπεραποδέχεται καὶ τὸν ταῦτα πρῶτον πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραστήσαντα δι' ὧν κατεσκεύασε μαθητῶν· οὓς ἐξέπεμψε μετὰ θείας δυνάμεως καὶ ἐξουσίας κηρύξαι τὸν περὶ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ λόγον.

Ἐπεὶ δ' ἐγκαλεῖ ἡμῖν, οὐκ οἶδ' ἤδη ὁποσάκις, περὶ »τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ἐκ θνητοῦ σώματος ὄντα, θεὸν νομίζομεν, καὶ ἐν τούτῳ ὅσια δρᾷν δοκοῦμεν·« περισσὸν μὲν τὸ ἔτι πρὸς τοῦτο λέγειν· πλείονα γὰρ ἐν τοῖς

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 303. not. 11.

[2]) Cfr. II Regg. XIX, 18. I Chron. XVI, 26. Psalm. CXV, 4. (CXIII, 12.) CXXXV, 15. (CXXXIV.) Sap. Sal. XV, 8. Jesai. XXXVII, 19. Jerem. II, 11. XVI, 19. et Act. XIX, 26.

ἀνωτέρω λέλεκται. Ὅμως δὲ ἴστωσαν οἱ ἐγκαλοῦντες, ὅτι ὃν μὲν νομίζομεν καὶ πεπείσμεθα ἀρχῆθεν εἶναι θεὸν, καὶ υἱὸν θεοῦ, οὗτος ὁ αὐτολόγος ἐστὶ, καὶ ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια· τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει καὶ ἀνακράσει, τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θειότητος κεκοινωνηκότα εἰς θεὸν μεταβεβηκέναι.[1]) Ἐὰν δέ τις προσκόπτῃ καὶ περὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ ταῦθ' ἡμῶν λεγόντων· ἐπιστησάτω τοῖς ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων λεγομένοις περὶ τῆς τῷ ἰδίῳ λόγῳ ἀποίου ὕλης, ποιότητας ἀμφισκομένης, ὁποίας ὁ δημιουργὸς βούλεται αὐτῇ περιτιθέναι, καὶ πολλάκις τὰς μὲν προτέρας ἀποτιθεμένης, κρείττονας δὲ καὶ διαφόρους ἀναλαμβανούσης. Εἰ γὰρ ὑγιῆ τὰ τοιαῦτα, τί θαυμαστὸν, τὴν ποιότητα τοῦ θνητοῦ κατὰ τὸν Ἰησοῦν σώματος προνοίᾳ θεοῦ βουληθέντος, μεταβαλεῖν[2]) εἰς αἰθέριον καὶ θείαν ποιότητα;

Οὐχ ὡς διαλεκτικὸς μὲν οὖν εἶπεν ὁ Κέλσος, παραβάλλων τὰς ἀνθρωπίνας τοῦ Ἰησοῦ σάρκας χρυσῷ, καὶ ἀργύρῳ, καὶ λίθῳ, ὅτι αὗται ἐκείνων φθαρτότεραι. Πρὸς γὰρ τὸν ἀκριβῆ λόγον, οὔτ' ἄφθαρτον ἀφθάρτου ἀφθαρτότερον· οὔτε φθαρτὸν φθαρτοῦ φθαρτότερον. Ἀλλ' εἰ ἄρα φθαρτότερον, ὅμως δὲ καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην· πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὁποίαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι καὶ τοῖς ἀνωτέρω αὐτοῦ τόποις πολιτευομένην, οὐκ ἔτι ἔχουσαν τὰ τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια, καὶ ἅτινα μιαρώτερα

---

[1]) Tarinus non male: μεταβεβληκέναι. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 305. not. 7.

[2]) Tarin. in textu: μεταβαλεῖν, in notis: „Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: μεταλαβεῖν.“

ὠνόμασεν ὁ Κέλσος; Οὐδὲ τοῦτο φιλοσόφως ποιῶν· τὸ γὰρ κυρίως μιαρὸν, ἀπὸ κακίας τοιοῦτόν ἐστι. Φύσις δὲ σώματος οὐ μιαρά· οὐ γὰρ ᾗ φύσις σώματός ἐστι, τὸ γεννητικὸν τῆς μιαρότητος ἔχει τὴν κακίαν.

Πρὸς τοὺς λέγοντας, μὴ διὰ τὸν ἄνθρωπον, ἀλλὰ διὰ τὰ ἄλογα ζῶα γεγονέναι τὸν ἅπαντα κόσμον, καὶ τοὺς ἀνθρώπους· ἐπεὶ ἀπονώτερον ἡμῶν τὰ ἄλογα ζῇ, καὶ ὅτι σοφώτερα ἡμῶν ὄντα, θεοφιλῆ τέ ἐστι, καὶ ἔννοιαν ἔχει θεοῦ, καὶ προγινώσκει τὰ μέλλοντα. Ἐν οἷς καὶ κατὰ μετεμψυχώσεως, καὶ περὶ οἰωνιστικῆς, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν ἀπάτης.

Κεφάλαιον[1]) *εἰκοστόν.*

Ἐκ τοῦ Τόμου τετάρτου κατὰ Κέλσου.

Μετὰ[2]) *ταῦτά*[3]) *φησιν· »Ἀλλ' ὅπως μὴ περὶ μόνων Ἰουδαίων, (οὐ γὰρ τοῦτο λέγω,) ἀλλὰ περὶ τῆς ὅλης φύσεως, ὅπερ ἐπηγγειλάμην,*[4]) *ὁ λόγος ᾖ· σαφέστερον ἐμφανιῶ τὰ προειρημένα.“ Τίς δ' οὐκ ἂν τούτοις ἐντυγχάνων μέτριος, καὶ αἰσθανόμενος τῆς ἀνθρωπίνης ἀσθενείας, οὐκ ἂν ἀχθεσθείη τὸ ἐπαχθὲς τοῦ περὶ ὅλης τῆς φύσεως ἐπαγγειλαμένου ἀποδοῦναι λόγον, καὶ ἀλαζονευσαμένου ὁμοίως ᾗ ἐτόλμησεν ἐπιγράψαι ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου; Ἴδωμεν δὴ τίνα ἐστὶ τὰ, ἃ περὶ ὅλης τῆς φύσεως ἐπαγγέλλεται λέξειν, καὶ τίνα ἐμφανίσειν.*

---

[1]) In edd. Tarini hic demum incipit cap. XIX. et sic porro.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 216. seqq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 212. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 111. seqq.

[3]) Tarinus: *ταῦτά φησι, δηλονότι ὁ Κέλσος.*

[4]) Tarinus: *ἐπηγγείλαμεν.*

Διὰ πολλῶν δ' ἑξῆς ἐγκαλεῖ ἡμῖν, ὡς τῷ ἀνθρώπῳ φάσκουσι πάντα πεποιηκέναι τὸν θεόν. Καὶ βούλεται ἐκ τῆς περὶ τῶν ζώων ἱστορίας, καὶ τῆς ἐμφαινομένης αὐτοῖς ἀγχινοίας δεικνύναι, οὐδὲν μᾶλλον ἀνθρώπων, ἢ τῶν ἀλόγων ζώων ἕνεκεν γεγονέναι τὰ πάντα. Καὶ δοκεῖ μοι ὅμοιόν τι εἰπεῖν τοῖς διὰ τὸ πρὸς τοὺς μισομένους ἔχθος κατηγοροῦσιν αὐτῶν, ἐφ' οἷς οἱ φίλτατοι αὐτῶν ἐπαινοῦνται. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τούτων τυφλοῖ τὸ ἔχθος πρὸς τὸ μὴ συνορᾷν, ὅτι καὶ φιλτάτων κατηγοροῦσι, δι' ὧν κακῶς λέγειν νομίζουσι τοὺς ἐχθρούς· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Κέλσος συγχυθεὶς τὸν λογισμὸν, οὐχ ἑώρακεν, ὅτι καὶ τῶν ἀπὸ τῆς Στοᾶς φιλοσόφων κατηγορεῖ, ὡς[1]) οὐ κακῶς προταττόντων τὸν ἄνθρωπον, καὶ ἁπαξαπλῶς τὴν λογικὴν φύσιν, πάντων τῶν ἀλόγων· καὶ διὰ ταύτην λεγόντων προηγουμένως τὴν πρόνοιαν πάντα πεποιηκέναι. Καὶ λόγον μὲν ἔχει τὰ λογικὰ, ἅπερ ἐστὶ προηγούμενα, παίδων γεννωμένων· τὰ δ' ἄλογα καὶ τὰ ἄψυχα χωρίου[2]) συγκτιζομένου τῷ παιδίῳ. Καὶ ἡγοῦμαί γε, ὅτι ὥσπερ ἐν ταῖς πόλεσιν οἱ προνοούμενοι τῶν ὠνίων καὶ τῆς ἀγορᾶς, δι' οὐδὲν ἄλλο προνοοῦνται ἢ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, παραπολαύουσι δὲ τῆς δαψιλείας καὶ κύνες, καὶ ἄλλα τῶν ἀλόγων· οὕτως ἡ πρόνοια τῶν μὲν λογικῶν προηγουμένως προνοεῖ, ἐπηκολούθησε δὲ τὸ καὶ τὰ ἄλογα ἀπολαύειν τῶν δι' ἀνθρώπους γινομένων. Καὶ ὥσπερ ἁμαρτάνει ὁ λέγων τοὺς ἀγορανόμους προνοεῖν οὐ μᾶλλον τῶν ἀνθρώπων, ἢ τῶν κυνῶν, ἐπεὶ καὶ οἱ κύνες παραπολαύουσι τῆς δαψιλείας τῶν ὠνίων· οὕτω πολλῷ μᾶλλον Κέλσος, καὶ οἱ τὰ αὐτὰ φρονοῦντες αὐτῷ ἀσεβοῦσιν εἰς τὸν προνοοῦντα τῶν λογικῶν θεὸν, φάσκοντες μὴ μᾶλλον ἀνθρώποις γίνεσθαι ταῦτα

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 113. not. 3.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 113. not. 8. coll. 6.

πρὸς τροφὴν, ἢ τοῖς φυτοῖς, δένδροις τε, καὶ πόαις, καὶ ἀκάνθαις.

Οἴεται γὰρ πρῶτον μὲν »μὴ ἔργα θεοῦ εἶναι βροντὰς, καὶ ἀστραπὰς, καὶ ὑετούς·« ἤδη σαφέστερον Ἐπικουρίζων· δεύτερον δέ φησιν· »ὅτι, εἰ καὶ διδοίη τις ταῦτα ἔργα εἶναι θεοῦ, οὐ μᾶλλον ἡμῖν τοῖς ἀνθρώποις ταῦτα γίνεται πρὸς τροφὴν, ἢ τοῖς φυτοῖς, δένδροις τε, καὶ πόαις, καὶ ἀκάνθαις·« συντυχικῶς διδοὺς καὶ οὐ κατὰ πρόνοιαν, ὡς ἀληθῶς Ἐπικούρειος, ταῦτα συμβαίνειν. Εἰ γὰρ οὐ μᾶλλον ἡμῖν, ἢ φυτοῖς, καὶ δένδροις, καὶ πόαις, καὶ ἀκάνθαις, ταῦτ᾽ ἔστι χρήσιμα· δῆλον, ὅτι οὐδ᾽ ἀπὸ προνοίας ταῦτ᾽ ἔρχεται· ἢ ἀπὸ προνοίας οὐ μᾶλλον ἡμῶν προνοουμένης, ἢ δένδρων, καὶ πόας, καὶ ἀκάνθης. Ἑκάτερον δ᾽ αὐτόθεν ἀσεβές· καὶ τὸ τοῖς τοιούτοις ἀντιλέγειν, ἱστάμενον πρὸς τὸν ἀσέβειαν ἡμῖν ἐγκαλοῦντα, εὔηθες. Παντὶ γὰρ δῆλον, ἐκ τῶν εἰρημένων, τίς ὁ ἀσεβής. Εἶτά φησιν, ὅτι »κἂν ταῦτα λέγῃς ἀνθρώποις φύεσθαι, δηλονότι τὰ φυτὰ, καὶ δένδρα, καὶ πόας, καὶ ἀκάνθας· τί μᾶλλον αὐτὰ ἀνθρώποις φήσεις φύεσθαι, ἢ τοῖς ἀλόγοις ζώοις τοῖς ἀγριωτάτοις; Σαφῶς οὖν λεγέτω ὁ Κέλσος, ὅτι ἡ τοσαύτη τῶν ἐπὶ γῆς φυομένων διαφορὰ οὐ προνοίας ἐστὶν ἔργον· ἀλλὰ συντυχία τις ἀτόμων τὰς τοσαύτας ποιότητας πεποίηκε· καὶ κατὰ συντυχίαν τὰ[1]) τοσαῦτα εἴδη φυτῶν, καὶ δένδρων, καὶ πόας, παραπλήσιά ἐστιν ἀλλήλοις· καὶ ὅτι οὐδεὶς λόγος τεχνικὸς ὑπέστησεν αὐτὰ, οὐδ᾽ ἀπὸ νοῦ ἔχει τὴν ἀρχὴν πάντα θαυμασμὸν ὑπερβεβηκότος. Ἀλλ᾽ ἡμεῖς, οἱ τῷ ταῦτα κτίσαντι μόνῳ θεῷ ἀνακείμενοι Χριστιανοὶ, καὶ ἐπὶ τούτοις χάριν οἴδαμεν τῷ καὶ τούτων δημιουργῷ, ὅτι ἡμῖν τηλικαύτην ἑστίαν ηὐτρέπισε, καὶ δι᾽ ἡμᾶς τοῖς δουλεύουσιν ἡμῖν ζώοις· »ὁ[2]) ἐξανατέλλων χόρτον τοῖς κτήνεσι, καὶ

---

[1]) Deest τά in edd. Spenc.

[2]) Cfr. Psalm. CIV, 14. 15. (CIII.)

χλόην τῇ δουλείᾳ τῶν ἀνθρώπων, τοῦ ἐξαγαγεῖν ἄρτον ἐκ τῆς γῆς· καὶ ἵν' οἶνος εὐφραίνῃ καρδίαν ἀνθρώπου, καὶ ἱλαρύνηται πρόσωπον ἐν ἐλαίῳ, καὶ ἄρτος στηρίζῃ καρδίαν ἀνθρώπου.« Εἰ δὲ καὶ τοῖς ἀγριωτάτοις τῶν ζώων τροφὰς κατεσκεύασεν, οὐδὲν θαυμαστόν· καὶ ταῦτα γὰρ τὰ ζῶα καὶ ἄλλοι τῶν φιλοσοφησάντων εἰρήκασι γυμνασίου ἕνεκεν γεγονέναι τῷ λογικῷ ζώῳ. Φησὶ δέ που τῶν καθ' ἡμᾶς τις σοφῶν· „μὴ[1]) εἴπῃς, τί τοῦτο, ἢ εἰς τί τοῦτο; Πάντα γὰρ εἰς χρείαν αὐτῶν ἔκτισται. Καὶ μὴ εἴπῃς· τί τοῦτο, ἢ εἰς τί τοῦτο; Πάντα γὰρ ἐν καιρῷ αὐτῶν ζητηθήσεται."

Ἑξῆς τούτοις ὁ Κέλσος, θέλων μὴ μᾶλλον ἡμῖν τὴν πρόνοιαν πεποιηκέναι τὰ φυόμενα ἐπὶ γῆς, ἢ τοῖς τῶν ζώων ἀγριωτάτοις, φησίν· »ἡμεῖς μέν γε κάμνοντες καὶ προσταλαιπωροῦντες, μόλις καὶ ἐπιπόνως τρεφόμεθα· τοῖς δ' ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα πάντα φύονται· οὐχ ὁρῶν, ὅτι πανταχοῦ τὴν ἀνθρωπίνην σύνεσιν γυμνάζεσθαι βουλόμενος ὁ θεὸς, ἵνα μὴ μένῃ ἀργὴ καὶ ἀνεπινόητος τῶν τεχνῶν, πεποίηκε τὸν ἄνθρωπον ἐπιδεῆ· ἵνα δι' αὐτὸ τὸ ἐπιδεὲς αὐτοῦ ἀναγκασθῇ εὑρεῖν τέχνας, τινὰς μὲν διὰ τὴν τροφὴν, ἄλλας δὲ διὰ τὴν σκέπην. Καὶ γὰρ κρεῖττον ἦν τοῖς μὴ μέλλουσι τὰ θεῖα ζητεῖν, καὶ φιλοσοφεῖν, τὸ ἀπορεῖν, ὑπὲρ τοῦ τῇ συνέσει χρήσασθαι πρὸς εὕρεσιν τεχνῶν· ἤπερ ἐκ τοῦ εὐπορεῖν, πάντη τῆς συνέσεως ἀμελεῖν. Ἡ τῶν κατὰ τὸν βίον γοῦν χρειῶν ἀπορία συνέστησε τοῦτο μὲν γεωργικὴν, τοῦτο δὲ ἀμπελουργικὴν, τοῦτο δὲ τὰς περὶ τοὺς κήπους τέχνας, τοῦτο δὲ τεκτονικὴν καὶ χαλκευτικὴν, ποιητικὰς ἐργαλείων ταῖς ὑπηρετουμέναις τέχναις τὰ πρὸς τροφήν. Ἡ δὲ τῆς σκέπης ἀπορία τοῦτο μὲν ὑφαντικὴν, τὴν μετὰ τὴν ξαντικὴν, καὶ τὴν νηστικὴν εἰσήγαγε· τοῦτο δὲ οἰκοδομικήν· καὶ οὕτως ἀναβέβη-

---

[1]) Cfr. Sap. Sirac. XXXIX, 21. coll. 16. 17. (Ecclesiastic.)

κεν ἡ σύνεσις καὶ ἐπὶ τὴν ἀρχιτεκτονικήν. Ἡ δὲ τῶν χρειῶν ἔνδεια πεποίηκε καὶ τὰ ἐν ἑτέροις τόποις γεννώμενα φέρεσθαι διὰ ναυτικῆς καὶ κυβερνητικῆς πρὸς τοὺς μὴ ἔχοντας ἐκεῖνα· ὥστε καὶ τούτων ἕνεκεν θαυμάσαι τις ἂν τὴν πρόνοιαν, συμφερόντως παρὰ τὰ ἄλογα ζῶα ἐνδεὲς ποιήσασαν τὸ λογικόν. Τὰ μὲν γὰρ ἄλογα ἑτοίμην ἔχει τὴν τροφὴν, ἅτε οὐδ' ἀφορμὴν πρὸς τέχνας ἔχοντα. Καὶ φυσικὴν δ' ἔχει τὴν σκέπην· τετρίχωται γὰρ, ἢ ἐπτέρωται, ἢ πεφολίδωται, ἢ ὠστράκωται.[1])

Ἑξῆς[2]) δὲ τούτοις ἑαυτῷ ἀνθυποφέρει τὰ ὡς ὑπὲρ ἀνθρώπων λεγόμενα, ὅτι δι' αὐτοὺς τὰ ἄλογα ζῶα δεδημιούργηται, καί φησιν, ὅτι »εἴ τις ἡμᾶς λέγοι ἄρχοντας τῶν ζώων, ἐπεὶ ἡμεῖς τὰ[3]) ἄλλα ζῶα θηρῶμέν τε καὶ δαινύμεθα· φήσομεν, ὅτι τί δ' οὐχὶ μᾶλλον ἡμεῖς δι' ἐκεῖνα γεγόναμεν, ἐπεὶ ἐκεῖνα θηρᾶται ἡμᾶς, καὶ ἐσθίει; Ἀλλὰ καὶ ἡμῖν μὲν ἀρκύων καὶ ὅπλων δεῖ, καὶ ἀνθρώπων πλειόνων βοηθῶν, καὶ κυνῶν, κατὰ τῶν θηρευομένων· ἐκείνοις δ' αὐτίκα καὶ καθ' αὑτὰ ἡ φύσις ὅπλα δέδωκεν,[4]) εὐχερῶς ἡμᾶς ὑπάγουσα ἐκείνοις.“ Καὶ ἐνταῦθα δὲ ὁρᾷς, τίνα τρόπον ἡ σύνεσις μέγα βοήθημα ἡμῖν δέδοται, καὶ παντὸς ὅπλου κρεῖττον, οὗ δοκεῖ ἔχειν τὰ θηρία. Ἡμεῖς γοῦν οἱ πολλῷ τῷ σώματι τῶν ζώων ἀσθενέστεροι, τινῶν δὲ καὶ εἰς ὑπερβολὴν βραχύτεροι, κρατοῦμεν διὰ τὴν σύνεσιν τῶν θηρίων, καὶ τοὺς τηλικούτους ἐλέφαντας θηρεύομεν, τὰ μὲν πεφυκότα τιθασσεύεσθαι ὑποτάσσοντες τῇ ἡμε-

---

[1]) De verbis in edd. Tarini frustra desideratis cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 118. not. 2.

[2]) Cfr. edd. Tarini pag. 222. seqq. edd. Spenc. pag. 49. (contra Cels. pag. 215. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 119. seqq.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 119. not. 7.

[4]) Tarin. in textu: *δέδωκεν εὐχερεῖν, ἡμᾶς κτλ.*, in notis: „Lege: *δέδωκεν, εὐχερῶς ἡμᾶς*« *κτλ.* — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 120. not. 3.

τέρᾳ ἡμερότητι· κατὰ δὲ τῶν μὴ πεφυκότων, ἢ μὴ δοκούντων ἡμῖν χρείαν παρέχειν ἐκ τῆς τιθασσείας, οὕτω μετὰ τῆς ἡμετέρας ἱστάμεθα ἀσφαλείας, ὥστε, ὅτε μὲν βουλόμεθα, ἔχομεν τὰ τηλικαῦτα θηρία κατακεκλεισμένα· ὅτε δὲ χρήζομεν τροφῆς τῆς ἀπὸ τῶν σωμάτων αὐτῶν, οὕτως αὐτὰ ἀναιροῦμεν, ὡς καὶ τὰ μὴ ἄγρια τῶν ζώων. Δοῦλα οὖν πάντα τοῦ λογικοῦ ζώου καὶ τῆς φυσικῆς αὐτοῦ συνέσεως κατεσκεύασεν ὁ δημιουργός. Καὶ εἰς ἄλλα μὲν κυνῶν χρήζομεν, φέρ' εἰπεῖν, εἰς φυλακὴν ποιμνίων, ἢ βουκολίων, ἢ αἰπολίων, ἢ οἰκιῶν· εἰς ἄλλα δὲ βοῶν, οἷον εἰς γεωργίαν· εἰς ἄλλα δ' ὑποζυγίοις χρώμεθα, ἢ ἀχθοφόροις. Οὕτως εἰς γυμνάσιον τῶν τῆς ἀνδρείας ἐν ἡμῖν σπερμάτων δεδόσθαι ἡμῖν λέγεται τὸ λεόντων, καὶ ἄρκτων, παρδάλεών τε καὶ συῶν, καὶ τὸ τῶν τοιούτων γένος.

Εἶτα λέγει πρὸς τὸ τῶν αἰσθανομένων τῆς ἑαυτῶν ὑπεροχῆς ἀνθρώπων γένος, ἣν ὑπερέχει τῶν ἀλόγων ζώων, ὅτι »πρὸς ὃ ὑμεῖς φατε, ὡς ὁ θεὸς ὑμῖν δέδωκεν αἱρεῖν τὰ θηρία δύνασθαι, καὶ καταχρήσασθαι· ἐροῦμεν, ὅτι, (ὡς εἰκὸς,) πρὶν πόλεις εἶναι καὶ τέχνας, καὶ τοιαύτας ἐπιμιξίας, καὶ ὅπλα, καὶ δίκτυα, ἄνθρωποι μὲν ὑπὸ θηρίων ἡρπάζοντο καὶ ἠσθίοντο, θηρία δ' ὑπ' ἀνθρώπων ἥκιστα ἡλίσκετο.« Ὅρα δὲ πρὸς ταῦτα, ὅτι εἰ καὶ αἱροῦσιν ἄνθρωποι θηρία, καὶ θηρία ἀνθρώπους ἁρπάζει· πολλή ἐστι διαφορὰ τῶν συνέσει κρατούντων παρὰ τὰ ἀγριότητι καὶ ὠμότητι περιγινόμενα τῶν οὐ χρωμένων τῇ συνέσει πρὸς τὸ μηδὲν ὑπὸ θηρίων παθεῖν. Τὸ δέ· »πρὶν πόλεις εἶναι καὶ τέχνας καὶ τοιαύτας ἐπιμιξίας·« ἐπιλελησμένου οἶμαι εἶναι ὧν ἀνωτέρω προεῖπεν· ὡς »ἀγενήτου ὄντος τοῦ κόσμου, καὶ ἀφθάρτου, καὶ μόνων τῶν ἐπὶ γῆς κατακλυσμοὺς καὶ ἐκπυρώσεις πασχόντων, καὶ οὐ πάντων ἅμα τούτοις περιπιπτόντων.« Ὡς οὐκ ἔστιν οὖν τοῖς ἀγένητον ὑφιστάνουσι τὸν κόσμον, ἀρχὴν αὐτοῦ εἰπεῖν· οὕτως οὐδὲ χρόνον, ὅτ' οὐδαμῶς ἦσαν πόλεις, οὐδὲ τέχναι

πω εὕρηντο. Ἀλλ᾿ ἔστω καὶ ταῦτα ἡμῖν μὲν συναδόντως αὐτῷ συγχωρεῖν, αὐτῷ δὲ καὶ τοῖς ἀνωτέρω ὑπ᾿ αὐτοῦ λελεγμένοις οὐκέτι· τί οὖν τοῦτο πρὸς τὸ πάντως κατἀρχὰς τοὺς μὲν ἀνθρώπους ὑπὸ θηρίων ἁρπάζεσθαι καὶ ἐσθίεσθαι, μηκέτι δὲ καὶ τὰ θηρία ὑπ᾿ ἀνθρώπων ἁλίσκεσθαι; Εἴπερ γὰρ κατὰ πρόνοιαν ὁ κόσμος γεγένηται, καὶ θεὸς ἐφέστηκε τοῖς ὅλοις· ἀναγκαῖον ἦν τὰ ζώπυρα τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων ἀρξάμενα ὑπό τινα γεγονέναι φρουρὰν τὴν ἀπὸ κρειττόνων, ὥστε κατ᾿ ἀρχὰς ἐπιμιξίαν γεγονέναι τῆς θείας φύσεως πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ἅπερ καὶ ὁ Ἀσκραῖος ποιητὴς ἐννοῶν εἶπε·

Ξυναὶ[1]) γὰρ τότε δαῖτες ἔσαν, ξυνοὶ δὲ θόωκοι
Ἀθανάτοισι θεοῖσι καταθνητοῖς τ᾿ ἀνθρώποις.

Καὶ ὁ θεῖος δὲ κατὰ Μωϋσέα λόγος εἰσήγαγε τοὺς πρώτους ἀνθρώπους ἀκούοντας θειοτέρας φωνῆς, καὶ χρησμῶν, καὶ ὁρῶντας ἔσθ᾿ ὅτε καὶ ἀγγέλων θεοῦ ἐπιδημίας γεγενημένας πρὸς αὐτούς. Καὶ γὰρ εἰκὸς, ἐν ἀρχῇ τοῦ κόσμου ἐπὶ πλεῖον βεβοηθῆσθαι τὴν ἀνθρώπων φύσιν· ἕως, προκοπῆς γενομένης εἰς σύνεσιν, καὶ τὰς λοιπὰς ἀρετὰς, καὶ τὴν εὕρεσιν τῶν τεχνῶν, δυνηθῶσι καὶ καθ᾿ ἑαυτοὺς ζῆν, οὐ χρήζοντες ἀεὶ ἐπιτροπευόντων, καὶ οἰκονομούντων αὐτοὺς μετὰ παραδόξου ἐπιφανείας τῶν ὑπηρετουμένων τῷ τοῦ θεοῦ βουλήματι. Ἀκόλουθον δὲ τούτοις τό· »ψεῦδος εἶναι, ὅτι κατ᾿ ἀρχὰς ἄνθρωποι μὲν ὑπὸ θηρίων ἡρπάζοντο, καὶ ἠσθίοντο, θηρία δ᾿ ὑπ᾿ ἀνθρώπων ἥκιστα ἡλίσκετο.« Ἐκ δὴ τούτων φανερὸν, ὅτι ψεῦδος καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Κέλσου οὕτως λεγόμενον· »ὥστε ταύτῃ γε ὁ θεὸς τοὺς ἀνθρώπους μᾶλλον τοῖς θηρίοις ὑπέβαλεν.« Οὐ γὰρ ὑπέβαλε τοὺς ἀνθρώπους τοῖς θηρίοις ὁ θεὸς, ἀλλὰ τῇ συνέσει τῶν ἀνθρώπων ἁλωτὰ δέδωκεν εἶναι τὰ θηρία,

---

[1]) Cfr. Hesiodi fragmenta incertae sedis, ed. Goettling. pag. 231.

καὶ ταῖς ἀπὸ συνέσεως ὑφισταμέναις κατ' ἐκείνων τέχναις. Οὐ γὰρ ἀθεεὶ ἐμηχανήσαντο σφίσιν αὐτοῖς οἱ ἄνθρωποι σωτηρίαν[1]) *ἀπὸ τῶν θηρίων, καὶ τὴν κατ' ἐκείνων ἐπικράτειαν.*

Οὐχ ὁρῶν δ' ὁ γεννάδας, ὅσων φιλοσόφων τὴν πρόνοιαν εἰσαγόντων, καὶ διὰ τὰ λογικὰ πάντα ποιεῖν αὐτὴν λεγόντων, συναναιρεῖ, (τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ,) χρήσιμα δόγματα τῇ Χριστιανῶν κατὰ ταῦτα πρὸς φιλοσοφίαν συμφωνίᾳ· οὐδ' ὅση βλάβη κωλυτικὴ γίνεται εὐσεβείας ἐκ τοῦ παραδέξασθαι, ὅτι οὐδὲν μυρμήκων, ἢ μελισσῶν διαφέρει ὁ ἄνθρωπος παρὰ τῷ θεῷ, φησὶν, ὅτι „εἰ διὰ τοῦθ' οἱ ἄνθρωποι διαφέρειν δοκοῦσι τῶν ἀλόγων, ἐπεὶ πόλεις ᾤκησαν, καὶ χρῶνται πολιτείᾳ, καὶ ἀρχαῖς, καὶ ἡγεμονίαις· τοῦτ' οὐδὲν πρὸς ἔπος ἐστὶ, καὶ γὰρ οἱ μύρμηκες καὶ αἱ μέλισσαι.[2]) *Μελίσσαις γοῦν ἐστιν ἡγεμὼν, ἔστι δ' ἀκολουθία τε καὶ θεραπεία, καὶ πόλεμοι, καὶ νῖκαι, καὶ τῶν ἡττωμένων αἱρέσεις, καὶ πόλεις καὶ προπόλεις γε, καὶ ἔργων διαδοχὴ, καὶ δίκαι κατὰ τῶν ἀργῶν τε καὶ πονηρῶν· τοὺς γοῦν κηφῆνας ἀπελαύνουσί τε καὶ κολάζουσιν.« Οὐδ' ἐν τούτοις δὲ ἑώρακε, τίνι διαφέρει τὰ ἀπὸ λόγου καὶ λογισμοῦ ἐπιτελούμενα τῶν ἀπ' ἀλόγου φύσεως καὶ κατασκευῆς ψιλῆς γινομένων. Ὧν τὴν αἰτίαν οὐδεὶς μὲν ἐνυπάρχων τοῖς ποιοῦσι λόγος ἀναδέχεται· οὐδὲ γὰρ ἔχουσιν αὐτόν· ὁ πρεσβύτατος δὲ καὶ υἱὸς μὲν τοῦ θεοῦ, πάντων δὲ τῶν ὑποκειμένων βασιλεὺς, φύσιν ἄλογον πεποίηκε, βοηθοῦσαν ὡς ἄλογον τοῖς ἀξιωθεῖσι λόγου. Πόλεις οὖν παρ' ἀνθρώποις μετὰ πολλῶν ὑπέστησαν τεχνῶν καὶ διατάξεως νόμων· πο-*

---

[1]) Tarin. in textu: *σωτηρίας*, in notis: „Lege: *σωτηρίαν*.«

[2]) Spencer. ad marg. *λείπει ἴσως· ταὐτὸν ποιοῦσι*, Ruaeus in notis: „Forte supplendum: *ταὐτὸν ποιοῦσι*, vel subaudiendum, ut vult Guietus: *ἀρχαῖς καὶ ἡγεμονίαις χρῶνται*, vel quid simile.«

λιτεῖαι δὲ, καὶ ἀρχαὶ, καὶ ἡγεμονίαι ἐν ἀνθρώποις ἤτοι αἳ κυρίως εἰσὶν οὕτω καλούμεναι, σπουδαῖαί τινες ἕξεις καὶ ἐνέργειαι, ἢ καὶ αἱ καταχρηστικώτερον οὕτως ὀνομαζόμεναι πρὸς τὴν, κατὰ τὸ δυνατὸν, ἐκείνων μίμησιν· ἐκείναις γὰρ ἐνορῶντες οἱ ἐπιτετευγμένως νομοτεθήσαντες συνεστήσαντο τὰς ἀρίστας πολιτείας, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἡγεμονίας. Ὧν οὐδὲν ἐν τοῖς ἀλόγοις ἐστὶν εὑρεῖν· κἂν ὁ Κέλσος τὰ λογικὰ ὀνόματα, καὶ ἐπὶ λογικῶν τεταγμένα, πόλιν, καὶ πολιτείας, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἡγεμονίας, ἀναφέρῃ καὶ ἐπὶ μύρμηκας καὶ μελίσσας· ἐφ' οἷς οὐδαμῶς μὲν τοὺς μύρμηκας, ἢ τὰς μελίσσας ἀποδεκτέον· οὐ γὰρ σὺν λογισμῷ ποιοῦσι. Τὴν θείαν δὲ φύσιν θαυμαστέον, μέχρι τῶν ἀλόγων ἐκτείνασαν τὸ οἱονεὶ πρὸς τὰ λογικὰ μίμημα· τάχα πρὸς δυσωπίαν τῶν λογικῶν· ἵν' ἐνορῶντες μύρμηξιν ἐργατικώτεροι γίνωνται, καὶ ταμιευτικώτεροι τῶν ἑαυτοῖς χρησίμων· κατανοοῦντές τε μελίσσας πείθωνται μὲν ἡγεμόνι, διαιρῶνται δὲ τὰ χρήσιμα τῆς πολιτείας ἔργα πρὸς σωτηρίαν τῶν πόλεων.

Τάχα δὲ καὶ οἱ οἱονεὶ πόλεμοι τῶν μελισσῶν, διδασκαλία ἔγκειται πρὸς τὸ δικαίους καὶ τεταγμένους πολέμους, εἴ ποτε δέοι, γίγνεσθαι ἐν ἀνθρώποις. Καὶ οὐ [1]) πόλεις μὲν καὶ προπόλεις ἐν μελίσσαις· ἀλλ' οἱ σίμβλοι, καὶ τὰ ἑξάγωνα τῶν μελισσῶν ἔργα, καὶ ἡ παρ' ἐκείναις διαδοχὴ αὐτῶν, διὰ τοὺς ἀνθρώπους εἰς πολλὰ τοῦ μέλιτος χρῄζοντας, θεραπείας τε χάριν σωμάτων πεπονθότων, καὶ τροφὴν καθάριον. Οὐ παραβλητέον δὲ τὰ κατὰ τῶν κηφήνων ὑπὸ τῶν μελισσῶν ἐπιτελούμενα, ταῖς κατὰ τῶν ἀργῶν ἐν ταῖς πόλεσι καὶ πονηρῶν δίκαις, καὶ ταῖς κατ' αὐτῶν κολάσεσιν. Ἀλλ', ὡς προεῖπον, τὴν μὲν θείαν φύσιν ἐν τούτοις θαυμα-

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 127. not. 4., ubi in fine legendum: Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: οὐ πόλεις μὲν καὶ προπόλεις ἐν μελίσσαις.

στέον· τὸν δ' ἄνθρωπον, ἐπιλογίσασθαι τὰ περὶ πάντων δυνάμενον, καὶ κοσμῆσαι τὰ πάντων, (ἅτε συνεργοῦντα τῇ προνοίᾳ,) ἀποδεκτέον· καὶ οὐ μόνης προνοίας θεοῦ ἔργα ἐπιτελοῦντα, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑαυτοῦ.

Εἰπὼν δ' ὁ Κέλσος περὶ τῶν μελισσῶν, ἵνα, (τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ,) ἐξευτελίσῃ ἡμῶν οὐ Χριστιανῶν μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων ἀνθρώπων τὰς πόλεις, καὶ τὰς πολιτείας, καὶ τὰς ἀρχὰς, καὶ τὰς ἡγεμονίας, καὶ τοὺς ὑπὲρ τῶν πατρίδων πολέμους, ἑξῆς ἐπιφέρει, διεξιὼν μυρμήκων ἐγκώμιον· ὅπως τῷ περὶ ἐκείνων ἐγκωμίῳ τὸ τῶν ἀνθρώπων περὶ τὴν τροφὴν οἰκονομικὸν παραβάλῃ[1]) τῷ λόγῳ τῷ[2]) πρὸς τοὺς μύρμηκας· καὶ τὸ τῶν χειμαδίων προνοητικὸν καταῤῥίψῃ, ὡς οὐδὲν πλέον ἔχον τῆς ἀλόγου τῶν μυρμήκων ἐν οἷς ἐκεῖνος νομίζει προνοίας. Τίνα δ' οὐκ ἂν τῶν ἁπλουστέρων ἀνθρώπων, καὶ οὐκ ἐπισταμένων ἐνορᾷν τῇ φύσει πάντων πραγμάτων, ἀποτρέψαιτο, τὸ ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, ὁ Κέλσος ἀπὸ τοῦ τοῖς βαρουμένοις ὑπὸ φορτίων βοηθεῖν, καὶ κοινωνεῖν ἐκείνοις τῶν καμάτων, λέγων περὶ μυρμήκων, ὡς „ἂν ἀλλήλοις τῶν φορτίων, ἐπειδάν τινα κάμνοντα ἴδωσιν, ἐπιλαμβάνωνται;“[3]) Ἐρεῖ γὰρ ὁ δεόμενος τῆς διὰ λόγου παιδεύσεως, καὶ μηδαμῶς ἐπαΐων αὐτῆς· Ἐπεὶ τοίνυν μηδὲν διαφέρομεν μυρμήκων καὶ ὅτε τοῖς κάμνουσι διὰ τὸ φέρειν βαρύτατα φορτία βοηθοῦμεν· τί μάτην τὸ τοιοῦτον ποιοῦμεν; Καὶ οἱ μὲν μύρμηκες, ἅτε ἄλογα ζῶα τυγχάνοντες, οὐκ ἂν ἐπαρθεῖεν πρὸς τὸ μέγα φρονῆσαι, διὰ τὸ παραβάλλεσθαι ἀνθρώποις τὰ ἔργα αὐτῶν· οἱ δ' ἄνθρωποι διὰ τὸν λόγον ἀκοῦσαι δυνηθέντες, τίνα τρόπον εὐτελίζεται αὐτῶν τὸ κοινωνικὸν, βλαβεῖεν ἂν, τὸ ὅσον ἐπὶ

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 128. not. 10.

[2]) Deest τῷ in edd. Hoeschel. et Spenc. Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 128. not. 11.

[3]) Tarin. in textu: ἐπιλαμβάνοιντο, in notis: „Legas licet cum lib. ed. ἐπιλαμβάνωνται.“

τῷ Κέλσῳ, καὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ, οὐκ ἰδόντι, ὅτι Χριστιανισμοῦ ἀποτρέψαι θέλων τοὺς ἐντυγχάνοντας αὐτοῦ τῇ γραφῇ, ἀποτρέπει καὶ τῶν οὐ Χριστιανῶν τὸ πρὸς τοὺς φέροντας τὰ βαρύτατα τῶν φορτίων συμπαθές. Ἐχρῆν δ' ἂν αὐτὸν, εἴπερ ἦν καὶ φιλόσοφος αἰσθανόμενος τοῦ κοινωνικοῦ, πρὸς τῷ μὴ συναναιρεῖν τῷ Χριστιανισμῷ τὰ χρήσιμα τῶν ἐν ἀνθρώποις, καὶ συνεργεῖν, (εἰ οἷόν τ' ἦν,) τοῖς κοινοῖς ἐν Χριστιανισμῷ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καλοῖς. Εἰ δὲ καὶ τῶν ἀποτιθεμένων καρπῶν τὰς ἐκφύσεις ἀπεκτιθέασιν οἱ μύρμηκες, ἵνα μὴ σπαργῷεν,[1]) μένοιεν δὲ δι' ἔτους αὐτοῖς εἰς τροφήν· οὐ λογισμὸν εἶναι ἐν μύρμηξι τούτων αἴτιον ὑπονοητέον, ἀλλὰ τὴν παμμήτορα φύσιν τὴν καὶ τὰ ἄλογα κοσμήσασαν, ὡς μηδὲ τοὐλάχιστον καταλιπεῖν, μηδαμῶς φέρον ἴχνος τοῦ ἀπὸ τῆς φύσεως λόγου. Εἰ μὴ ἄρα διὰ τούτων λεληθότως βούλεται ὁ Κέλσος· (καὶ γὰρ ἐν πολλοῖς Πλατωνίζειν θέλει·) ὁμοειδῆ εἶναι πᾶσαν ψυχὴν, καὶ μηδὲν διαφέρειν τὴν τοῦ ἀνθρώπου τῆς τῶν μυρμήκων καὶ τῶν μελισσῶν· ὅπερ κατάγοντός ἐστι τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν ἀψίδων τοῦ οὐρανοῦ, οὐκ ἐπὶ τὸ ἀνθρώπινον σῶμα μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὰ λοιπά. Τούτοις δ' οὐ πείσονται Χριστιανοὶ, προκατειληφότες τὸ κατ' εἰκόνα γεγονέναι θεοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ψυχὴν, καὶ ὁρῶντες, ὅτι ἀμήχανόν ἐστι τὴν κατ' εἰκόνα θεοῦ δεδημιουργημένην φύσιν πάντη ἀπαλεῖψαι τοὺς χαρακτῆρας αὐτῆς, καὶ ἄλλους ἀναλαβεῖν οὐκ οἶδα κατ' εἰκόνας τίνων γεγενημένους ἐν τοῖς ἀλόγοις.

Ἐπεὶ δὲ καὶ „τοῖς ἀποθνήσκουσι μύρμηξί φησι τοὺς ζῶντας ἴδιόν τι ἀποκρίνειν χωρίον, κἀκεῖνο αὐτοῖς εἶναι πάτρια μνήματα·“ λεκτέον, ὅτι ὅσῳ πλείονα λέγει τῶν ἀλόγων ζώων ἐγκώμια, τοσούτῳ πλεῖον, (κἂν

---

[1]) Tarin. in textu: σπαραγγῷεν, in notis: „Lege: σπαργῷεν.“

μὴ θέλῃ,) αὔξει τὸ τοῦ πάντα κοσμήσαντος λόγου ἔργον· καὶ δείκνυσι τὴν ἐν ἀνθρώποις ἐντρέχειαν, δυναμένην κοσμεῖν τῷ λόγῳ καὶ τὰ πλεονεκτήματα τῆς φύσεως τῶν ἀλόγων. Τί δὲ λέγω τῶν ἀλόγων, ἐπεὶ Κέλσῳ δοκεῖ μηδ' ἄλογα εἶναι τὰ κατὰ τὰς κοινὰς πάντων ἐννοίας ἄλογα καλούμενα; Οὐδὲ τοὺς μύρμηκας γοῦν οἴεται εἶναι ἀλόγους, ὁ περὶ τῆς ὅλης φύσεως ἐπαγγειλάμενος λέγειν, καὶ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῇ ἐπιγραφῇ τοῦ βιβλίου αὐχήσας. Φησὶ γὰρ περὶ τῶν μυρμήκων ὡς διαλεγομένων ἀλλήλοις τοιαῦτα· »Καὶ μὲν δὴ καὶ ἀπαντῶντες ἀλλήλοις διαλέγονται, ὅθεν οὐδὲ τῶν ὁδῶν ἁμαρτάνουσιν· οὐκοῦν καὶ λόγου συμπλήρωσίς ἐστι παρ' αὐτοῖς, καὶ κοιναὶ ἔννοιαι καθολικῶν τινων, καὶ φωνὴ, καὶ τυγχάνοντα σημαινόμενα.« Τὸ γὰρ διαλέγεσθαί τινα πρὸς ἕτερον, ἐν φωνῇ γίνεται δηλούσῃ τι σημαινόμενον, πολλάκις δὲ καὶ περὶ τῶν καλουμένων τυγχανόντων ἀπαγγελλούσῃ· ἅπερ καὶ ἐν μύρμηξι λέγειν εἶναι, πῶς οὐ πάντων ἂν εἴη καταγελαστότατον;

Καὶ οὐκ αἰδεῖταί γε ἐπιφέρων τούτοις, ἵνα καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν ἐσομένοις ἐπιδεικνύηται τὴν τῶν δογμάτων ἑαυτοῦ ἀσχημοσύνην, λέγων· »Φέρ' οὖν, εἴ τις ἀπ' οὐρανοῦ ἐπὶ τὴν γῆν ἐπιβλέποι, τί ἂν δόξαι διαφέρειν τὰ ὑφ' ἡμῶν, ἢ τὰ ὑπὸ μυρμήκων καὶ μελισσῶν δρώμενα;« Ὁ ἀπ' οὐρανοῦ δὴ ἐπὶ γῆν κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτοῦ βλέπων τὰ δρώμενα ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, καὶ τὰ ὑπὸ τῶν μυρμήκων γινόμενα, πότερον ἐνορᾷ μὲν ἀνθρώπων καὶ μυρμήκων σώμασιν· οὐ κατανοεῖ δὲ τὸ λογικὸν ἡγεμονικὸν καὶ λογισμῷ κινούμενον; Πάλιν τε αὖ τὸ ἄλογον ἡγεμονικὸν καὶ ὑπὸ ὁρμῆς καὶ φαντασίας ἀλόγως κινούμενον, μετά τινος φυσικῆς ὑποκατασκευῆς; Ἀλλ' ἄτοπον τὸν ἀπ' οὐρανοῦ βλέποντα τὰ ἐπὶ γῆς, ἐνορᾷν μὲν θέλειν σώμασιν ἀνθρώπων καὶ μυρμήκων, ἀπὸ τοσούτου διαστήματος· μὴ πολὺ δὲ μᾶλλον βλέπειν ἡγεμονικῶν φύσεις, καὶ πηγὴν ὁρμῶν λογικὴν, ἢ ἄλογον. Εἰ δ' ἅπαξ βλέπει

τὴν πασῶν ὁρμῶν πηγήν· δῆλον, ὅτι καὶ τὴν διαφορὰν ἴδοι ἂν, καὶ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ ἀνθρώπου, οὐ μόνον παρὰ τοὺς μύρμηκας, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοὺς ἐλέφαντας. Ὁ γὰρ βλέπων ἀπ' οὐρανοῦ, ἐν μὲν τοῖς ἀλόγοις, κἂν μεγάλα ᾖ αὐτῶν τὰ σώματα, οὐκ ἄλλην ὄψεται ἀρχὴν, ἢ τὴν, (ἵν' οὕτως ὀνομάσω,) ἀλογίαν· ἐν δὲ τοῖς λογικοῖς, λόγον τὸν κοινὸν ἀνθρώπων πρὸς τὰ θεῖα καὶ ἐπουράνια, τάχα δὲ καὶ αὐτὸν τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν, δι' ὃν κατ' εἰκόνα γεγονέναι ὠνόμασται τοῦ θεοῦ· εἰκὼν[1]) γὰρ τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ ὁ λόγος ἐστὶν αὐτοῦ.

Ἑξῆς δὲ τούτοις ὡσπερεὶ ἐπὶ πλεῖον καταβιβάσαι ἀγωνιζόμενος τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, καὶ ἐξομοιῶσαι τοῖς ἀλόγοις, καὶ μηδὲν[2]) ὅ, τι καταλιπεῖν θέλων τῶν ἐν τοῖς ἀλόγοις ἱστορουμένων, ἐμφαινόντων τὸ μεῖζον· καὶ „τὰ τῆς γοητείας φησὶν εἶναι καὶ ἔν τισι τῶν ἀλόγων·“ (ὡς μηδ' ἐπὶ τούτῳ τοὺς ἀνθρώπους ἐξαιρέτως σεμνύνεσθαι, μηδὲ θέλειν ἔχειν τὴν πρὸς τὰ ἄλογα ὑπεροχήν·) καί φησι ταῦτα· »Εἰ δέ τι καὶ ἐπὶ γοητείᾳ φρονοῦσιν[3]) ἄνθρωποι, ἀλλ' ἤδη καὶ κατὰ τοῦτο σοφώτεροι ὄφεις καὶ ἀετοί· πολλὰ γοῦν ἴσασιν ἀλεξιφάρμακα καὶ ἀλεξίκακα, καὶ δὴ καὶ λίθων τινῶν δυνάμεις, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν νεοσσῶν. Οἷς ἂν ἐπιτύχωσιν ἄνθρωποι, θαυμαστόν τι κτῆμα ἔχειν νομίζουσι.“ Καὶ πρῶτόν γε οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν τῶν ζώων περὶ τὰ φυσικὰ ἀλεξιφάρμακα εἴτε ἐμπειρίαν, εἴτε φυσικήν τινα κατάληψιν, γοητείαν ὠνόμασεν· ἐπ' ἄλλου γὰρ τέτριπται τὸ τῆς γοητείας τάσσεσθαι ὄνομα. Εἰ μὴ ἄρα λεληθότως διαβάλλειν βούλεται, ὡς Ἐπικούρειος, πᾶσαν τὴν τῶν

---

[1]) Cfr. Coloss. I, 15.

[2]) Tarin. in textu: μηδὲν ὅτι, in notis: „Lege: μηδὲν ὅ, τι.“ — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 134. not. 4.

[3]) Boherellus, quem Ruaeus sequitur, in notis: „Lego: μέγα φρονοῦσιν ἄνθρωποι.“ — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 134. not. 9. coll. pag. 135. not. 7.

τοιούτων χρῆσιν, ὡς ἐν ἐπαγγελίᾳ γοήτων κειμένην. Πλὴν ἀλλὰ δεδόσθω αὐτῷ τὸ τοὺς ἀνθρώπους φρονεῖν ἐπὶ τῇ τούτων γνώσει μέγα, εἴτε γόητας ὄντας, εἴτε καὶ μή· πῶς ἔτι σοφώτεροι κατὰ τοῦτο ἀνθρώπων εἰσὶν ὄφεις, τῷ μαράθρῳ εἰς ὀξυωπίαν καὶ ταχύτητα[1]*) κινήσεως χρώμενοι· μόνον τοῦτο φυσικὸν οὐκ ἐξ ἐπιλογισμοῦ καταλαμβάνοντες, ἀλλ' ἐκ κατασκευῆς; Ἄνθρωποι δὲ οὐκ ἀπὸ ψιλῆς φύσεως ἐπὶ τὸ τοιοῦτον ὁμοίως ὄφεσιν ἔρχονται· ἀλλὰ πὴ μὲν ἐκ πείρας, πὴ δ' ἐκ λόγου, ἔσθ' ὅτε δ' ἐξ ἐπιλογισμοῦ, καὶ κατ' ἐπιστήμην. Ὡς εἰ καὶ ἀετοὶ πρὸς σωτηρίαν τῶν ἐν τῇ καλιᾷ νεοσσῶν, τὸν λεγόμενον ἀετίτην λίθον εὑρόντες, φέρουσιν ἐπ' αὐτὴν, πόθεν, ὅτι σοφοὶ ἀετοὶ, καὶ τῶν ἀνθρώπων σοφώτεροι, τῶν ἐκ πείρας τὸ τοῖς ἀετοῖς δοθὲν φυσικὸν βοήθημα εὑρόντων διὰ τοῦ λογισμοῦ, καὶ μετὰ νοῦ χρησαμένων;*

Ἔστω δὲ καὶ ἄλλα ὑπὸ τῶν ζώων γιγνώσκεσθαι ἀλεξιφάρμακα, τί οὖν τοῦτο πρὸς τὸ μὴ φύσιν, ἀλλὰ λόγον εἶναι τὸν εὑρίσκοντα ταῦτα ἐν τοῖς ζώοις; Εἰ[2]*) μὲν γὰρ λόγος ἦν ὁ εὑρίσκων, οὐκ ἂν ἀποτεταγμένως τόδε τι μόνον εὑρίσκετο ἐν ὄφεσιν, ἔστω καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ ἄλλο τι ἐν*[3]*) ἀετῷ, καὶ οὕτως ἐν τοῖς λοιποῖς ζώοις· ἀλλὰ τοσαῦτα ἂν, ὅσα καὶ ἐν ἀνθρώποις. Νυνὶ δὲ φανερὸν ἐκ τοῦ ἀποτεταγμένως πρός τινα ἑκάστου φύσιν ζώου νενευκέναι βοηθήματα, ὅτι οὐ σοφία, οὐδὲ λόγος ἐστὶν ἐν αὐτοῖς· ἀλλά τις φυσικὴ πρὸς τὰ τοιάδε σωτηρίας ἕνεκεν τῶν ζώων κατασκευὴ, ὑπὸ τοῦ λόγου γεγενημένη. Καί τοί γε εἰ ἐβουλόμην*

---

[1]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: *ταχυτῆτα*. — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 135. not. 10.

[2]) Tarin. in textu: *Εἰ μὴ γὰρ λόγος κτλ.*, in notis: »Lege cum lib. ed. *Εἰ μὲν γὰρ λόγος*« *κτλ*. — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 136. not. 6.

[3]) Tarin. in textu: *ἐν αὐτῷ*, in notis: »Lege: *ἐν ἀετῷ*.« — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. not. 9.

ὁμόσε χωρεῖν[1]) τῷ Κέλσῳ κατὰ ταῦτα, ἐχρησάμην ἂν Σολομῶντος λέξει ἀπὸ τῶν Παροιμιῶν, οὕτως ἐχούσῃ· »τέσσαρα[2]) δ' ἐστὶν ἐλάχιστα ἐπὶ τῆς γῆς, ταῦτα δέ ἐστι σοφώτερα τῶν σοφῶν· οἱ μύρμηκες, οἷς μή ἐστιν ἰσχὺς, καὶ ἑτοιμάζονται θέρους[3]) τὴν τροφήν. Καὶ οἱ χοιρογρύλλιοι, ἔθνος οὐκ ἰσχυρὸν, οἳ ἐποίησαν ἐν πέτραις τοὺς ἑαυτῶν οἴκους. Ἀβασίλευτός ἐστιν ἡ ἀκρὶς, καὶ στρατεύει ἀπὸ ἑνὸς κελεύσματος εὐτάκτως. Καὶ ἀσκαλαβώτης, χερσὶν ἐρειδόμενος, καὶ εὐάλωτος ὢν, κατοικεῖ ἐν ὀχυρώμασι βασιλέως.« Ἀλλ' οὐ συγχρῶμαι ὡς σαφέσι τοῖς ῥητοῖς, ἀκολούθως δὲ τῇ ἐπιγραφῇ (ἐπιγέγραπται γὰρ τὸ βιβλίον Παροιμίαι·) ζητῶ ταῦτα, ὡς αἰνίγματα. Ἔθος γὰρ τοῖς ἀνδράσι τούτοις τὰ ἕτερον μέν τι αὐτόθεν δηλοῦντα, ἕτερον δὲ ἐν ὑπονοίᾳ ἀπαγγέλλοντα, διαιρεῖν εἰς εἴδη πολλὰ, ὧν ἓν εἶναι τὰς παροιμίας. Διὸ καὶ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις ἡμῶν γέγραπται ὁ σωτὴρ ἡμῶν εἰρηκέναι· »ταῦτ'[4]) ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν· ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν.« Οὐχ οἱ αἰσθητοὶ τοίνυν μύρμηκες σοφώτεροι καὶ τῶν σοφῶν εἰσιν, ἀλλ' οἱ δηλούμενοι ὡς ἐν εἴδει παροιμιῶν. Οὕτω δὲ λεκτέον καὶ περὶ τῶν λοιπῶν ζώων· ἀλλὰ πάνυ ἁπλούστατα νομίζει εἶναι καὶ ἰδιωτικὰ ὁ Κέλσος τὰ Ἰουδαίων καὶ Χριστιανῶν βιβλία, καὶ οἴεται τοὺς ἀλληγοροῦντας αὐτὰ, βιαζομένους τὸ βούλημα τῶν γραψάντων, τοῦτο ποιεῖν. Ἐληλέγχθω οὖν καὶ διὰ τούτων ὁ Κέλσος μάτην ἡμᾶς διαβάλλων· ἐληλέγχθω δὲ αὐτοῦ καὶ ὁ περὶ ὄφεων καὶ ἀετῶν λόγος, ἀποφηνάμενος εἶναι τούτους ἀνθρώπων σοφωτέρους.

---

[1]) Tarin. in textu: χωρεῖν, ἐχρησάμην κτλ., in notis: „Lege cum lib. ed. χωρεῖν τῷ Κέλσῳ κατὰ ταῦτα, ἐχρησάμην« κτλ. — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 137. not. 1. [2]) Cfr. Prov. XXX, 24—28. (XXIV.)

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 137. not. 3.

[4]) Cfr. ev. Joann. XVI, 25.

Θέλων δ' ἔτι διὰ πλειόνων μηδὲ τὰς περὶ τοῦ θείου ἐννοίας ἐξαιρέτους εἶναι παρὰ τὰ θνητὰ πάντα ἐν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀλόγων ζώων τινὰ ἀποφῆναι ἐννοοῦντα περὶ τοῦ θεοῦ, περὶ οὗ τοιαῦται διαφωνίαι γεγόνασι καὶ τοῖς ὀξυτέροις τῶν πανταχοῦ ἀνθρώπων, Ἑλλήνων, καὶ βαρβάρων, φησίν·[1]) „Εἰ δ', ὅτι καὶ θείας ἐννοίας ἄνθρωπος ἐπείληπται, νομίζεται ὑπερέχειν τῶν λοιπῶν ζώων· ἴστωσαν οἱ τοῦτο φάσκοντες, ὅτι καὶ τούτου πολλὰ τῶν ἄλλων ζώων ἀντιποιηθήσεται· καὶ μάλα εἰκότως, τί γὰρ ἂν φαίη τις θειότερον τοῦ τὰ μέλλοντα προγιγνώσκειν τε καὶ προδηλοῦν; Τοῦτο τοίνυν ἄνθρωποι παρὰ τῶν ἄλλων[2]) ζώων, καὶ μάλιστα παρ' ὀρνίθων, μανθάνουσι. Καὶ ὅσοι τῆς ἐκείνων ἐνδείξεως ἐπαΐουσιν, οὗτοι μαντικοί. Εἰ δ' ὄρνιθες ἄρα, καὶ ὅσα ἄλλα ζῶα μαντικὰ ἐκ θεοῦ προγινώσκοντα, διὰ συμβόλων ἡμᾶς διδάσκει, τοσοῦτον ἔοικεν ἐγγυτέρω τῆς θείας ὁμιλίας ἐκεῖνα πεφυκέναι, καὶ εἶναι σοφώτερα, καὶ θεοφιλέστερα. Φασὶ δὲ τῶν ανθρώπων οἱ συνετοὶ καὶ ὁμιλίας ἐκείνοις εἶναι, δηλονότι τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας· καὶ αὐτοί που γνωρίζειν τὰ λεγόμενα, καὶ ἔργῳ δεικνύειν, ὅτι γνωρίζουσιν, ὅταν προειπόντες, ὅτι ἔφασαν οἱ ὄρνιθες ὡς ἀπίασί ποι, καὶ ποιήσουσι τόδε, ἢ τόδε, δεικνύωσιν ἀπελθόντας ἐκεῖ, καὶ ποιοῦντας ἃ δὴ προεῖπον. Ἐλεφάντων δὲ οὐδὲν εὐορκότερον, οὐδὲ πρὸς τὰ θεῖα πιστότερον εἶναι δοκεῖ, πάντως δή που, διότι γνῶσιν αὐτοὶ[3]) ἔχουσιν.« Ὅρα δὲ ἐν τούτοις, ὅσα ζητούμενα παρὰ τοῖς φιλοσοφοῦσιν, (οὐ μόνον Ἑλλήνων, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν βαρβάροις, εἴθ' εὑρόντων, εἴτε παρά τινων δαιμόνων μαθόντων τὰ περὶ οἰωνῶν καὶ τῶν ἄλλων ζώων,

---

[1]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste, ut nos in textu. — Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 139. not. 4.

[2]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: ἀλόγων.

[3]) Edd. Spenc. αὐτοῦ.

ἀφ᾽ ὧν μαντεῖαί τινες ἀνθρώποις γίνεσθαι λέγονται,)[1] συναρπάζει, καὶ ὡς ὁμολογούμενα ἐκτίθεται. Πρῶτον μὲν γὰρ ἐζήτηται,[2]) πότερόν ἐστί τις τέχνη οἰωνιστικὴ, καὶ ἁπαξαπλῶς ἡ διὰ ζώων μαντικὴ, ἢ οὐκ ἔστι. Δεύτερον δὲ παρὰ τοῖς παραδεξαμένοις εἶναι τὴν δι᾽ ὀρνίθων μαντικὴν, οὐ συμπεφώνηται ἡ αἰτία τοῦ τρόπου τῆς μαντείας· ἐπειδήπερ οἱ μὲν ἀπό[3]) τινων δαιμόνων, ἢ θεῶν μαντικῶν φασι γίγνεσθαι τὰς κινήσεις τοῖς ζώοις, ὄρνισι μὲν εἰς διαφόρους πτήσεις, καὶ εἰς διαφόρους φωνὰς, τοῖς δὲ λοιποῖς εἰς τὰς τοιάσδε κινήσεις, ἢ τοιασδί. Ἄλλοι δὲ θειοτέρας αὐτῶν, καὶ πρὸς τοῦτ᾽ ἐπιτηδείους εἶναι τὰς ψυχάς· ὅπερ ἐστὶν ἀπιθανώτατον.

Ἐχρῆν οὖν τὸν Κέλσον, διὰ τῶν προκειμένων βουλόμενον θειότερα καὶ σοφώτερα ἀποδεῖξαι τὰ ἄλογα ζῶα τῶν ἀνθρώπων, κατασκευάσαι διὰ πλειόνων, ὡς ὑπάρχουσαν τὴν τοιάνδε μαντικήν· καὶ τὴν ἀπολογίαν μετὰ τοῦτ᾽ ἐνεργεστέρως ἀποδεῖξαι· καὶ ἀποδεικτικῶς ἀποδοκιμάσαι μὲν τοὺς λόγους τῶν ἀναιρούντων τὰς τοιάσδε μαντείας· ἀποδεικτικῶς δ᾽ ἀνατρέψαι καὶ τοὺς λόγους τῶν εἰπόντων ἀπὸ δαιμόνων, ἢ θεῶν γίγνεσθαι τὰς κινήσεις τοῖς ζώοις πρὸς τὸ μαντεύσασθαι· καὶ μετὰ ταῦτα κατασκευάσαι περὶ τῆς τῶν ἀλόγων ζώων ψυχῆς ὡς θειοτέρας. Οὕτω γὰρ ἂν πρὸς τὰ πιθανὰ αὐτοῦ, ἐπιδειξαμένου φιλόσοφον περὶ τῶν τηλικούτων ἕξιν, κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἐνέστημεν· ἀνατρέποντες μὲν τὸ, ὅτι σοφώτερα τὰ ἄλογα ζῶα τῶν ἀνθρώπων· ψευδοποιοῦντες δὲ καὶ ὅτι ἐννοίας ἔχει τοῦ θείου ἱερωτέρας

---

[1]) Tarin. in textu: λέγεται, in notis: „Lege: λέγονται."

[2]) Tarin. in textu: ἐξήτηται, in notis: „Lege: ἐζήτηται."

[3]) Tarinus: ἀπό τινων θεῶν ἢ δαιμόνων μαντικῶν φασι γίγνεσθαι κτλ.

ἡμῶν,[1]) καὶ ὅτι ὁμιλίας ἔχει πρὸς ἄλληλα ἱεράς τινας. Νυνὶ δ' ὁ ἐγκαλῶν ἡμῖν, ὅτι πιστεύομεν τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, ἀξιοῖ ἡμᾶς πιστεύειν, ὅτι αἱ ψυχαὶ τῶν ὀρνίθων θειοτέρας ἔχουσιν ἐννοίας καὶ τρανωτέρας[2]) ἀνθρώπων. Ὅπερ εἰ ἀληθές ἐστιν, ὄρνιθες μᾶλλον τρανωτέρας Κέλσου ἔχουσι περὶ θεοῦ ἐννοίας. Καὶ οὐ θαυμασιὸν, εἰ Κέλσου, τοῦ ἐπὶ τοσοῦτον τὸν ἄνθρωπον ἐξευτελίζοντος. Ἀλλὰ γὰρ, ὅσον ἐπὶ Κέλσῳ οἱ ὄρνιθες μείζονας καὶ θειοτέρας ἔχουσιν ἐννοίας, οὐ λέγω ἡμῶν Χριστιανῶν, ἢ τῶν ταῖς αὐταῖς ἡμῖν γραφαῖς χρωμένων Ἰουδαίων· ἀλλὰ γὰρ καὶ τῶν παρ' Ἕλλησι θεολόγων· ἄνθρωποι γὰρ ἦσαν. Μᾶλλον οὖν, κατὰ Κέλσον, κατείληφε τὴν τοῦ θείου φύσιν τὸ τῶν δῆθεν μαντικῶν ὀρνίθων γένος, ἢ Φερεκύδης, καὶ Πυθαγόρας, καὶ Σωκράτης, καὶ Πλάτων. Καὶ ἐχρῆν γε ἡμᾶς πρὸς τοὺς ὄρνιθας φοιτᾷν διδασκάλους· ἵν, ὥσπερ κατὰ τὴν τοῦ Κέλσου ὑπόληψιν, διδάσκουσιν ἡμᾶς μαντικῶς τὰ ἐσόμενα· οὕτω[3]) καὶ περὶ τοῦ ἀμφιβάλλειν περὶ τοῦ θείου ἀπαλλάξωσι τοὺς ἀνθρώπους, ἣν κατειλήφασι τρανὴν περὶ αὐτοῦ ἔννοιαν παραδιδόντες. Κέλσῳ μὲν οὖν ἀκολουθεῖ, τῷ διαφέρειν ἡγουμένῳ τῶν ἀνθρώπων τοὺς ὄρνιθας, διδασκάλοις αὐτὸν χρῆσθαι τοῖς ὄρνισι, καὶ μηδενὶ ἄλλῳ τῶν φιλοσοφησάντων παρ' Ἕλλησιν.

Ἡμῖν δ' ὀλίγα πρὸς τὰ προκείμενα ἀπὸ πολλῶν λεκτέον, διελέγχουσι τὴν ἀχάριστον ψευδοδοξίαν πρὸς τὸν πεποιηκότα αὐτόν· ἄνθρωπος[4]) γὰρ καὶ Κέλσος ὢν, ἐν τιμῇ ὢν, οὐ συνῆκε· διὸ οὐδὲ παρασυνεβλήθη[5])

---

[1]) Tarinus: ἡμῶν, ἢ οὐδὲ ὅλως ἔχει· καὶ ὅτι ὁμιλίας κτλ.

[2]) Tarin. in textu: τρανοτέρας, in notis: „Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: τρανωτέρας."

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 143. not. 5.

[4]) Cfr. Psalm. XLIX, 12. coll. 20. (XLVIII.)

[5]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: οὐ παρεβλήθη μόνον τοῖς κτήνεσι τοῖς ἀνοήτοις, καὶ τοῖς ἀλόγοις ζώοις.

τοῖς ὄρνισι, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀλόγοις ζώοις, οἷς νομίζει εἶναι μαντικοῖς· ἀλλ' ἐκείνοις παραχωρήσας τὰ πρωτεῖα, ὑπὲρ Αἰγυπτίους, τοὺς τὰ ἄλογα ζῶα ὡς θεοὺς προσκυνοῦντας, ἑαυτὸν ὑπέταξε, τὸ δ' ὅσον ἐπ' αὐτῷ, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὡς χεῖρον καὶ ἔλαττον νοοῦν[1]) *περὶ τοῦ θείου τοῖς ἀλόγοις ζώοις. Προηγουμένως μὲν οὖν ζητείσθω, πότερον ὑπάρχει ἡ δι' ὀρνίθων καὶ τῶν λοιπῶν ζώων πεπιστευμένων εἶναι μαντικῶν μαντικὴ ἢ μὴ ὑπάρχει. Καὶ γὰρ οὐκ εὐκαταφρόνητός ἐστιν εἰς ἑκάτερα ἐπιχειρούμενος ὁ λόγος· ὅπου μὲν δυσωπῶν μὴ παραδέξασθαι τὸ τοιοῦτον, ἵνα μὴ τὸ λογικὸν ἀντὶ τῶν δαιμονίων χρηστηρίων ὄρνισι χρήσηται, καταλιπὸν ἐκεῖνα· ὅπου δὲ διὰ μαρτυρουμένης ὑπὸ πολλῶν ἐνεργείας παριστὰς, ὅτι πολλοὶ ἀπὸ μεγίστων διεσώθησαν κινδύνων, πεισθέντες τῇ δι' ὀρνίθων μαντικῇ. Ἐπὶ δὲ τοῦ παρόντος δεδόσθω, ὑπαρκτὸν εἶναι τὴν οἰωνιστικήν· ἵνα καὶ οὕτω δείξω τοῖς προκαταληφθεῖσιν, ὅτι καὶ τούτου διδομένου πολλή ἐστιν ἡ τοῦ ἀνθρώπου παρὰ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ παρ' αὐτὰ τὰ μαντικὰ, ὑπεροχὴ, καὶ οὐδαμῶς πρὸς ἐκεῖνα συγκριτή. Λεκτέον οὖν, ὅτι εἴπερ τις θεία φύσις ἦν ἐν αὐτοῖς τῶν μελλόντων προγνωστικὴ, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον πλουσία, ὡς ἐκ περιουσίας, καὶ τῷ βουλομένῳ τῶν ἀνθρώπων δηλοῦν τὰ ἐσόμενα· δηλονότι πολὺ πρότερον*[2]) *τά περὶ ἑαυτῶν ἐγίνωσκον· γινώσκοντα δὲ τὰ περὶ ἑαυτῶν, ἐφυλάξαντο ἂν ἀναπτῆναι κατὰ τοῦδε τοῦ τόπου, ἐφ' οὗ παγίδας καὶ δίκτυα ἄνθρωποι ἔστησαν κατ' αὐτῶν· ἢ τοξόται σκοπῷ χρώμενοι τοῖς ἱπταμένοις βέλη ἐπ' αὐτὰ ἀπέλυον. Πάντως δ' ἂν καὶ προγιγνώσκοντες ἀετοὶ τὴν κατὰ τῶν νεοσσῶν ἐπιβουλὴν,*

— Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 144. not. 1—3. coll. pag. 143. ejusd. Tomi not. 12.

[1]) Tarin. in textu: *νοῦν*, in notis: „Lege: *νοοῦν*.“

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 145. not. 12.

εἴτε τῶν ἀναβαινόντων πρὸς αὐτοὺς ὄφεων, καὶ διαφθειρόντων αὐτοὺς, εἴτε καί τινων ἀνθρώπων, εἴτ' εἰς παιδιὰν, εἴτε καὶ εἰς ἄλλην τινὰ χρείαν καὶ θεραπείαν, λαμβανόντων αὐτούς· οὐκ ἂν ἐνόσσευσαν, ἔνθα ἔμελλον ἐπιβουλεύεσθαι· καὶ ἁπαξαπλῶς οὐκ ἄν ποτε τῶν ζώων τι τούτων ἁλωτὸν ἀνθρώποις ἦν, ὡς ἀνθρώπων θειότερον καὶ σοφώτερον.

Ἀλλὰ καὶ εἴπερ οἰωνοὶ οἰωνοῖς διαλέγονται, ὥς φησιν ὁ Κέλσος, θείαν φύσιν ἔχοντες οἱ μαντικοὶ ὄρνεις, καὶ τὰ ἄλλα ἄλογα ζῶα, καὶ ἐννοίας τοῦ θείου, καὶ πρόγνωσιν περὶ μελλόντων, καὶ τὰ τοιαῦτα ἑτέροις προεδήλουν· οὔτ' ἂν ἡ καθ' Ὅμηρον στρουθὸς ἐνόσσευσεν ὅπου δράκων ἔμελλεν αὐτὴν, καὶ τὰ τέκνα ἀφανίσειν· οὔτ' ἂν ὁ κατὰ τὸν αὐτὸν ποιητὴν δράκων οὐκ ἐφυλάξατο ὑπὸ τοῦ ἀετοῦ ληφθῆναι. Φησὶ γὰρ ὁ ἐν ποιήσει θαυμαστὸς Ὅμηρος περὶ μὲν τοῦ προτέρου τοιαῦτα·

Ἔνθ' [1]) ἐφάνη μέγα σῆμα· δράκων ἐπὶ νῶτα δαφοινὸς,
Σμερδαλέος, τόν δ' αὐτὸς Ὀλύμπιος ἧκε φόωςδε,
Βωμοῦ ὑπαΐξας, πρός ῥα πλατάνιστον ὄρουσεν.
Ἔνθα δ' ἔσαν στρουθοῖο νεοσσοὶ, νήπια τέκνα,
Ὄζῳ ἐπ' ἀκροτάτῳ πετάλοις ὑποπεπτηῶτες,
Ὀκτώ· ἀτὰρ μήτηρ ἐνάτη ἦν, ἣ τέκε τέκνα.
Ἔνθ' ὅγε τοὺς ἐλεεινὰ κατήσθιε τετριγῶτας·
Μήτηρ δ' ἀμφεποτᾶτο ὀδυρομένη φίλα τέκνα·
Τὴν δ' ἐλελιξάμενος πτέρυγος λάβεν ἀμφιαχυῖαν.
Αὐτὰρ ἐπεὶ κατὰ τέκν' ἔφαγε στρουθοῖο καὶ αὐτήν·
Τὸν μὲν ἀρίζηλον θῆκεν θεὸς, ὅσπερ ἔφηνεν·
Λᾶαν γάρ μιν θῆκε Κρόνου παῖς ἀγκυλομήτεω.
Ἡμεῖς δ' ἑσταότες θαυμάζομεν οἷον ἐτύχθη.
Ὡς οὖν δεινὰ πέλωρα θεῶν εἰσῆλθ' ἑκατόμβας.

[1]) Cfr. Homer. Iliad. lib. II. a vers. 308. seqq. coll. Ciceron. lib. II. de Divinatione.

Περὶ δὲ τοῦ δευτέρου, ὅτι

Ὄρνις[1]) *γάρ σφιν ἐπῆλθε περισσέμεναι μεμαῶσιν,*
Αἰετὸς ὑψιπέτης, ἐπ' ἀριστερὰ λαὸν ἐέργων,
Φοινήεντα δράκοντα φέρων ὀνύχεσσι πέλωρον,
Ζωὸν, ἔτ' ἀσπαίροντα· ὁ δ' οὔπω λήθετο χάρμης.
Κόψε γὰρ αὐτὸν ἔχοντα κατὰ στῆθος παρὰ δειρὴν,
Ἰδνωθεὶς ὀπίσω· ὁ δ' ἀπὸ ἕθεν ἧκε χαμᾶζε,
Ἀλγήσας ὀδύνῃσι, μέσῳ δ' ἐγκάββαλ' ὁμίλῳ·
Αὐτὸς δὲ κλάγξας πέτετο πνοιῆς ἀνέμοιο.
Τρῶες δ' ἐῤῥίγησαν, ὅπως ἴδον αἰόλον ὄφιν
Κείμενον ἐν μέσσοισι, Διὸς τέρας αἰγιόχοιο.

Ἆρ οὖν ὁ μὲν ἀετὸς ἦν μαντικός· ὁ δὲ δράκων, ἐπεὶ καὶ τούτῳ χρῶνται τῷ ζώῳ οἱ οἰωνοσκόποι, οὐκ ἦν μαντικός; Τί δὲ, ἐπεὶ τὸ ἀποκληρωτικὸν εὐέλεγκτόν ἐστιν· οὐχὶ καὶ τὸ ἀμφοτέρους εἶναι μαντικοὺς ἐλεγχθείη ἄν; Οὐκ ἂν γὰρ ὁ δράκων ὢν μαντικὸς οὐκ ἐφυλάξατο τάδε τινὰ ἀπὸ τοῦ ἀετοῦ παθεῖν; Καὶ ἄλλα δ' ἂν μυρία τοιαῦτα εὕροι τις παραδείγματα, παριστάντα ὅτι οὐ τὰ ζῶα μέν ἐστιν ἐν ἑαυτοῖς ἔχοντα μαντικὴν ψυχήν· ἀλλὰ, κατὰ μὲν τὸν ποιητὴν, καὶ τοὺς πολλοὺς τῶν ἀνθρώπων, αὐτὸς »Ὀλύμπιος[2]) *ἧκε φόωσδε.« Κατὰ δέ τι σημεῖον καὶ Ἀπόλλων ἀγγέλῳ χρῆται ἱέρακι· κίρκος*[3]) *γὰρ Ἀπόλλωνος εἶναι λέγεται ταχὺς ἄγγελος.*

Κατὰ δὲ ἡμᾶς, δαίμονές τινες φαῦλοι, καὶ, (ἵν' οὕτως ὀνομάσω,) τιτανικοὶ, ἢ γιγάντιοι, ἀσεβεῖς πρὸς τὸ ἀληθῶς θεῖον καὶ τοὺς ἐν οὐρανῷ ἀγγέλους γεγενημένοι, καὶ πεσόντες ἐξ οὐρανοῦ, καὶ περὶ τὰ παχύτερα τῶν σωμάτων καὶ ἀκάθαρτα ἐπὶ γῆς καλινδούμενοι· ἔχοντές τι περὶ τῶν μελλόντων διορατικὸν, ἅτε γυμνοὶ τῶν γηΐνων σωμάτων τυγχάνοντες· καὶ περὶ τὸ

---

[1]) Cfr. Homer. Iliad. lib. XII. vers. 200. seqq.
[2]) Cfr. Homer. Iliad. lib. II. vers. 309.
[3]) Cfr. Homer. Odyss. lib. XV. vers. 526.

τοιοῦτον ἔργον καταγινόμενοι, βουλόμενοι ἀπάγειν τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, ὑποδύονται τῶν ζώων τὰ ἁρπακτικώτερα καὶ ἀγριώτερα, καὶ ἄλλα πανουργότερα, καὶ κινοῦσιν αὐτὰ πρὸς ὃ βούλονται, καὶ ὅτε βούλονται· ἢ τὰς φαντασίας τῶν τοιωνδὶ ζώων τρέπουσιν ἐπὶ πτήσεις καὶ κινήσεις τοιάσδε· ἵν' ἄνθρωποι, διὰ τῆς ἐν τοῖς ἀλόγοις ζώοις ἁλισκόμενοι μαντικῆς, θεὸν μὲν τὸν περιέχοντα τὰ ὅλα μὴ ζητῶσι, μηδὲ τὴν καθαρὰν θεοσέβειαν ἐξετάζωσι, πέσωσι δὲ τῷ λογισμῷ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ τοὺς ὄρνεις,[1]) καὶ τοὺς δράκοντας, ἔτι δ' ἀλώπεκας καὶ λύκους. Καὶ γὰρ παρατετήρηται τοῖς περὶ ταῦτα δεινοῖς, ὅτι αἱ ἐνεργέστεραι προγνώσεις διὰ τῶν τοιούτων ζώων γίγνονται· ἅτε μὴ δυναμένων τῶν δαιμόνων ἐν τοῖς ἡμερωτέροις τῶν ζώων τοσοῦτον, ὅσον δύνανται διὰ τὸ παραπλήσιον τῆς κακίας, καὶ οὐ κακίαν μὲν, οἱονεὶ δὲ κακίαν οὖσαν ἐν τοῖς τοιοισδὶ τῶν ζώων, ἐνεργῆσαι τάδε τὰ ζῶα.

Ὅθεν εἴπερ ἄλλο τι Μωϋσέως τεθαύμακα, καὶ τὸ τοιοῦτον θαύματος ἀποφανοῦμαι ἄξιον εἶναι, ὅτι φύσεις κατανοήσας ζώων διαφόρους, καὶ εἴτ' ἀπὸ τοῦ θείου μαθὼν τὰ περὶ αὐτῶν, καὶ τῶν ἑκάστῳ ζώῳ συγγενῶν δαιμόνων, εἴτε καὶ αὐτὸς ἀναβαίνων τῇ σοφίᾳ εὑρὼν, ἐν τῇ περὶ ζώων διατάξει, πάντα μὲν ἀκάθαρτα ἔφησεν εἶναι τὰ νομιζόμενα παρ' Αἰγυπτίοις καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν ἀνθρώπων εἶναι μαντικὰ, ὡς ἐπίπαν δὲ εἶναι καθαρὰ τὰ μὴ τοιαῦτα. Καὶ ἐν ἀκαθάρτοις παρὰ Μωϋσῇ[2]) ἐστι λύκος, καὶ ἀλώπηξ, καὶ δράκων, ἀετός τε καὶ ἱέραξ, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις. Καὶ ὡς ἐπίπαν οὐ μόνον ἐν τῷ νόμῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς προφήταις εὕροις ἂν ταῦτα τὰ ζῶα εἰς παράδειγμα τῶν κακίστων παραλαμβανόμενα, οὐδέ ποτε δὲ εἰς χρηστὸν πρᾶγμα ὀνομαζόμενον λύκον, ἢ ἀλώπεκα. Ἔοικεν οὖν τις εἶναι

---

[1]) Tarin. in textu: ὄρνις, in notis: „Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: ὄρνεις." [2]) Cfr. Levit. XI.

ἑκάστῳ δαιμόνων εἴδει κοινωνία πρὸς ἕκαστον εἶδος ζώων. Καὶ ὥσπερ ἐν ἀνθρώποις ἀνθρώπων ἄνθρωποι ἰσχυρότεροί τινές εἰσιν, οὐ πάντως διὰ τὸ ἦθος· τὸν αὐτὸν τρόπον δαίμονες δαιμόνων εἶεν ἂν ἐν μέσοις δυνατώτεροι· καὶ οἵδε μὲν τοῖσδε τοῖς ζώοις χρώμενοι εἰς ἀπάτην τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ βούλημα τοῦ καλουμένου ἐν τοῖς λόγοις ἡμῶν ἄρχοντος τοῦ αἰῶνος[1]) τούτου, ἕτεροι δὲ δι' ἄλλου εἴδους προδηλοῦντες. Καὶ ὅρα ἐφ' ὅσον εἰσὶν οἱ δαίμονες μιαροὶ, ὡς καὶ γαλᾶς ὑπό τινων παραλαμβάνεσθαι πρὸς τὸ δηλοῦν τὰ μέλλοντα· καὶ σὺ δὲ παρὰ σαυτῷ κρῖνον ὁπότερόν ἐστι βέλτιον παραδέξασθαι, ὅτι ὁ ἐπὶ πᾶσι Θεὸς καὶ τούτου ὁ υἱὸς κινοῦσι τοὺς ὄρνιθας, καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα εἰς μαντικὴν, ἢ οἱ κινοῦντες τὰ τοιαδὶ τῶν ζώων, καὶ οὐκ ἀνθρώπους παρόντων ἀνθρώπων, δαίμονές εἰσι φαῦλοι, καὶ, ὡς ὠνόμασε τὰ ἱερὰ ἡμῶν γράμματα,[2]) ἀκάθαρτοι.

Εἴπερ δὲ θεία ἐστὶν ἡ τῶν ὀρνίθων ψυχὴ διὰ τὸ δι' αὐτῶν προλέγεσθαι τὰ μέλλοντα· πῶς οὐχὶ μᾶλλον, ὅπου κληδόνες ὑπ' ἀνθρώπων λαμβάνονται, θείαν εἶναι φήσομεν τὴν ψυχὴν ἐκείνην, δι' ὧν αἱ κληδόνες ἀκούονται; Θεία οὖν τις ἦν κατὰ τοὺς τοιούσδε ἡ παρὰ τῷ Ὁμήρῳ ἀλετρὶς, περὶ τῶν μνηστήρων εἰποῦσα·

Ὕστατα[3]) καὶ πύματα νῦν ἐνθάδε δειπνήσειαν.

Κἀκείνη μὲν θεία ἦν· ὁ δὲ τηλικοῦτος Ὀδυσσεὺς, ὁ τῆς Ὁμηρικῆς Ἀθηνᾶς φίλος, οὐκ ἦν θεῖος, ἀλλὰ συνεὶς τῶν ἀπὸ τῆς θείας ἀλετρίδος εἰρημένων κληδόνων ἔχαιρεν, ὡς ὁ ποιητής φησι·

— χαῖρε[4]) δὲ κληδόνι δῖος Ὀδυσσεύς.

Ἤδη δὲ ὅρα, εἴπερ οἱ ὄρνιθες θείαν ἔχουσι ψυχὴν,

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XII, 31. coll. II Cor. IV, 4.

[2]) Cfr. Zachar. XIII, 2. coll. Matth. X, 1.

[3]) Cfr. Homer. Odyss. lib. IV. vers. 685. coll. lib. XX. vers. 116. et vers. 119.

[4]) Cfr. Homer. Odyss. lib. XX. vers. 120.

καὶ αἰσθάνονται τοῦ θεοῦ, ἤ, (ὡς ὁ Κέλσος ὀνομάζει,) τῶν θεῶν· δηλονότι καὶ ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι πταρνύμενοι, ἀπό τινος ἐν ἡμῖν οὔσης θειότητος καὶ μαντικῆς περὶ τὴν ψυχὴν ἡμῶν πταρνύμεθα. Καὶ γὰρ τοῦτο μαρτυρεῖται ὑπὸ πολλῶν· διὸ καὶ ὁ ποιητὴς λέγει τό·

— ὁ [1]) δ' ἔπταρεν εὐχομένοιο.

Διὸ καὶ ἡ Πηνελόπη φησίν·

Οὐχ [2]) ὁράᾳς, ὅ μοι υἱὸς ἐπέπταρε πᾶσιν ἔπεσσι;

Τὸ δ' ἀληθὲς θεῖον εἰς τὴν περὶ τῶν μελλόντων γνῶσιν οὔτε τοῖς ἀλόγοις χρῆται ζώοις, οὔτε τοῖς τυχοῦσι τῶν ἀνθρώπων· ἀλλὰ ψυχαῖς ἀνθρώπων ἱερωτάταις καὶ καθαρωτάταις, ἅστινας θεοφορεῖ τε καὶ προφήτας ποιεῖ. Διόπερ εἴ τι ἄλλο θαυμασίως εἴρηται ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ, καὶ τὰ τοιαῦτα ἐν τοῖς τοιούτοις κατατακτέον· „οὐκ [3]) οἰωνιεῖσθε, οὐδ' ὀρνιθοσκοπήσεσθε.« Καὶ ἀλλαχοῦ· »τὰ [4]) γὰρ ἔθνη, οὓς κύριος ὁ θεός σου ἐξολοθρεύσει ἀπὸ προσώπου σου, οὗτοι κληδόνων καὶ μαντειῶν ἀκούσονται· σοὶ δὲ οὐχ οὕτως ἔδωκε κύριος ὁ θεός σου.« Εἶθ' ἑξῆς φησι· »προφήτην [5]) ἀναστήσει σοι κύριος ὁ θεός σου ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου.« Βουληθεὶς δέ ποτε ὁ θεὸς δι' οἰωνοσκόπου ἀποτρέψαι ἀπὸ τῆς οἰωνιστικῆς, πεποίηκε πνεῦμα ἐν τῷ οἰωνοσκόπῳ εἰπεῖν· »οὐ [6]) γάρ ἐστιν οἰωνισμὸς ἐν Ἰακὼβ, οὐδὲ μαντεία ἐν Ἰσραήλ. Κατὰ καιρὸν ῥηθήσεται τῷ Ἰακὼβ, καὶ τῷ Ἰσραὴλ, τί ἐπιτελέσει ὁ θεός.« Ταῦτα δὴ γιγνώσκοντες ἡμεῖς, καὶ τὰ τούτοις παραπλήσια, τηρεῖν βουλόμεθα μυστικῶς εἰρημένην ἐντολὴν τήν· »πάσῃ [7]) φυλακῇ τήρει σὴν καρδίαν·“ ἵνα μὴ

---

[1]) Cfr. Homer. Odyss. lib. XVII. vers. 541.
[2]) Cfr. Homer. Odyss. lib. XVII. vers. 545.
[3]) Cfr. Levit. XIX, 26.
[4]) Cfr. Deut. XVIII. 14. coll. 12.
[5]) Cfr. Deut. XVIII, 15. [6]) Cfr. Num. XXIII, 23.
[7]) Prov. IV, 23.

ἐπιβῇ τι τῶν δαιμονίων τῷ ἡγεμονικῷ ἡμῶν, ἢ πνεῦμά τι τῶν ἐναντίων πρὸς ἃ βούλεται τρέψῃ τὸ φανταστικὸν ἡμῶν. Εὐχόμεθα δὲ λάμψαι [1]) ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν τὸν φωτισμὸν τῆς γνώσεως τῆς δόξης τοῦ θεοῦ, ἐπιδημοῦντος ἡμῶν τῷ φανταστικῷ πνεύματος θεοῦ, καὶ φαντάζοντος ἡμᾶς τὰ τοῦ θεοῦ· ἐπεὶ »ὅσοι [2]) πνεύματι θεοῦ ἄγονται, οὗτοι υἱοί εἰσι θεοῦ.«

Χρὴ δ' εἰδέναι, ὅτι τὸ τὰ μέλλοντα προγιγνώσκειν, οὐ πάντως θεῖόν ἐστι· καθ' αὐτὸ γὰρ μέσον ἐστὶ, καὶ πίπτον εἰς φαύλους καὶ ἀστείους. Καὶ ἰατροὶ γοῦν ἀπὸ ἰατρικῆς προγιγνώσκουσί τινα, κἂν φαῦλοι τὸ ἦθος τυγχάνωσιν. Οὕτω δὲ καὶ κυβερνῆται, κἂν μοχθηροὶ τυγχάνωσιν ὄντες, προγιγνώσκουσιν ἐπισημασίας, καὶ ἀνέμων σφοδρότητας, καὶ τροπὰς περὶ τὸ περιέχον ἔκ τινος πείρας καὶ τηρήσεως· καὶ οὐ δή που παρὰ τοῦτο θείους τις ἂν αὐτοὺς εἶναι φήσει, ἂν τύχωσι μοχθηροὶ εἶναι τὸ ἦθος. Ψεῦδος οὖν τὸ παρὰ τῷ Κέλσῳ λεγόμενον, τό· »τί ἂν φαίη τις θειότερον τοῦ τὰ μέλλοντα προγιγνώσκειν τε καὶ προδηλοῦν;« Ψεῦδος δὲ καὶ τό· „πολλὰ τῶν ζώων ἀντιποιεῖσθαι θείας ἐννοίας·“ οὐδὲν γὰρ τῶν ἀλόγων ἔννοιαν ἔχει τοῦ θεοῦ. Ψεῦδος δὲ καὶ τό· „ἐγγυτέρω τῆς θείας ὁμιλίας εἶναι τὰ ἄλογα ζῶα·« ὅπου γε καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ ἔτι φαῦλοι, κἂν ἐπ' ἄκρον προκόπτωσι, πόῤῥω εἰσὶ τῆς θείας ὁμιλίας. Μόνοι δὴ ἄρα οἱ κατὰ ἀλήθειαν σοφοὶ, καὶ ἀψευδῶς εὐσεβεῖς, ἐγγυτέρω τῆς θείας ὁμιλίας εἰσίν· ὁποῖοί εἰσιν οἱ καθ' ἡμᾶς προφῆται, καὶ Μωϋσῆς, ᾧ μεμαρτύρηκε διὰ τὴν πολλὴν καθαρότητα ὁ λόγος εἰπών· »ἐγγιεῖ [3]) Μωϋσῆς μόνος πρὸς τὸν θεὸν, οἱ δὲ λοιποὶ οὐκ ἐγγιοῦσι.«

Πῶς δὲ ἀσεβῶς ὑπὸ τοῦ ἀσέβειαν ἡμῖν ἐγκαλοῦντος εἴρηται τό· »οὐ μόνον σοφώτερα εἶναι τὰ ἄλογα

---

[1]) Cfr. II Cor. IV, 6. [2]) Cfr. Rom. VIII, 14.
[3]) Cfr. Exod. XXIV, 2.

τῶν ζώων τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως, ἀλλὰ καὶ θεοφιλέστερα;« Καὶ τίς οὐκ ἂν ἀποτραπείη, προσέχων ἀνθρώπῳ λέγοντι δράκοντα, καὶ ἀλώπεκα, καὶ λύκον, καὶ ἀετὸν, καὶ ἱέρακα τῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως εἶναι θεοφιλέστερα; Ἀκολουθεῖ δ' αὐτῷ τὸ λέγειν, ὅτι, εἴπερ θεοφιλέστερα τάδε τὰ ζῶα τῶν ἀνθρώπων, δῆλον, ὅτι καὶ Σωκράτους, καὶ Πλάτωνος, καὶ Πυθαγόρου, καὶ Φερεκύδου, καὶ ὧν πρὸ βραχέος ὕμνησε θεολόγων, θεοφιλέστερά ἐστι ταῦτα τὰ ζῶα. Καὶ ἐπεύξαιτό γε ἄν τις αὐτῷ λέγων· εἴπερ θεοφιλέστερά ἐστι τάδε τὰ ζῶα τῶν ἀνθρώπων, γένοιο μετ' ἐκείνων θεοφιλὴς, καὶ ἐξομοιωθείης τοῖς κατὰ σὲ ἀνθρώπων θεοφιλεστέροις. Καὶ μὴ ὑπολαμβανέτω γε ἀρὰν εἶναι τὸ τοιοῦτον· τίς γὰρ οὐκ ἂν εὔξαιτο οἷς πείθεται εἶναι θεοφιλεστέροις γενέσθαι πάντη παραπλήσιος, ἵνα καὶ αὐτὸς ὡς ἐκεῖνοι γένηται θεοφιλής; Θέλων δὲ τὰς ὁμιλίας τῶν ἀλόγων ζώων εἶναι τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας ὁ Κέλσος, οὐ τοῖς τυχοῦσιν ἀνατίθησι τὴν ἱστορίαν ταύτην, ἀλλὰ τοῖς συνετοῖς. Συνετοὶ δὲ κατὰ ἀλήθειάν εἰσιν οἱ σπουδαῖοι, οὐδεὶς γὰρ φαῦλος συνετός. Λέγει τοίνυν τὸν τρόπον τοῦτον· „ὅτι φασὶ δὲ τῶν ἀνθρώπων οἱ συνετοὶ, καὶ ὁμιλίας ἐκείνοις εἶναι, δηλονότι τῶν ἡμετέρων ἱερωτέρας· καὶ αὐτοί που γνωρίζειν τὰ λεγόμενα, καὶ ἔργῳ δεικνύειν, ὅτι οὐκ ἀγνοοῦσιν, ὅταν προειπόντες, ὅτι ἔφασαν οἱ ὄρνιθες ὡς ἀπίασί ποι, καὶ ποιήσουσι τόδε, ἢ τόδε, δεικνύωσιν ἀπελθόντας ἐκεῖ, καὶ ποιοῦντας ἃ ἤδη προεῖπον.“ Κατὰ μὲν οὖν τὸ ἀληθὲς οὐδεὶς συνετὸς τοιαῦτα ἱστόρησε, καὶ οὐδεὶς σοφὸς ἱερωτέρας εἶπεν εἶναι τὰς τῶν ἀλόγων ζώων ὁμιλίας τῆς τῶν ἀνθρώπων. Εἰ δ' ὑπὲρ τοῦ ἐξετάσαι τὰ Κέλσου, τἀκόλουθον σκοποῦμεν, δῆλον ὅτι κατ' αὐτὸν ἱερώτεραι τῶν σεμνῶν Φερεκύδου, καὶ Πυθαγόρου, καὶ Σωκράτους, καὶ Πλάτωνος, καὶ τῶν φιλοσόφων ὁμιλιῶν εἰσιν αἱ τῶν ἀλόγων ζώων· ὅπερ ἐστὶ καὶ αὐτόθεν οὐ μόνον ἀπεμφαῖνον, ἀλλὰ καὶ ἀτοπώτατον. Ἵνα δὲ καὶ

πιστεύσωμεν, τινὰς ἐκ τῆς ἀσήμου φωνῆς τῶν ὀρνίθων μαθόντας, ὅτι ἀπίασί ποι οἱ ὄρνιθες, καὶ ποιήσουσι τόδε, ἢ τόδε, προδηλοῦν· καὶ τοῦτ' ἐροῦμεν ἀπὸ τῶν δαιμόνων συμβολικῶς ἀνθρώποις δεδηλῶσθαι, κατὰ σκοπὸν τὸν περὶ τοῦ ἀπατηθῆναι ὑπὸ τῶν δαιμόνων τὸν ἄνθρωπον, καὶ κατασπασθῆναι αὐτοῦ τὸν νοῦν ἀπ' οὐρανοῦ καὶ θεοῦ ἐπὶ γῆν, καὶ τὰ ἔτι κατωτέρω.

Οὐκ οἶδα δ' ὅπως ὁ Κέλσος καὶ ὅρκου ἐλεφάντων ἤκουσε, καὶ ὅτι εἰσὶν οὗτοι πιστότεροι πρὸς τὸ θεῖον ἡμῶν, καὶ γνῶσιν ἔχουσι τοῦ θεοῦ. Ἐγὼ γὰρ πολλὰ μὲν καὶ θαυμαστὰ οἶδα περὶ τῆς φύσεως τοῦ ζώου καὶ τῆς ἡμερότητος ἱστορούμενα, οὐ μὴν καὶ περὶ ὅρκων ἐλέφαντος σύνοιδα εἰρῆσθαι παρά τινι· εἰ μὴ ἄρα τὸ ἥμερον, καὶ τὴν ὡσπερεὶ πρὸς ἀνθρώπους αὐτῶν συνθήκην ἅπαξ γενομένων ὑπ' αὐτοῖς, εὐορκίαν τηρουμένην ὠνόμασεν, ὅπερ καὶ αὐτὸ ψεῦδός ἐστιν. Εἰ γὰρ σπανίως, ἀλλ' οὖν γε ἱστόρηται, ὅτι μετὰ τὴν δοκοῦσαν ἡμερότητα ἐξηγριώθησαν ἐλέφαντες κατὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ φόνους ἐποίησαν, καὶ διὰ τοῦτο κατεδικάσθησαν, ἀναιρεθῆναι, ὡς οὐκέτι χρήσιμοι. Ἐπεὶ δὲ παραλαμβάνει μετὰ ταῦτα, εἰς τὸ κατασκευάσαι, (ὡς οἴεται,) εὐσεβεστέρους εἶναι τοὺς πελαργοὺς τῶν ἀνθρώπων, τὰ περὶ τοῦ ζώου ἱστορούμενα ἀντιπελαργοῦντος, καὶ τροφὰς φέροντος τοῖς γεγεννηκόσι· λεκτέον, ὅτι καὶ τοῦτ' οὐκ ἀπὸ θεωρήματος τοῦ περὶ τοῦ καθήκοντος ποιοῦσιν οἱ πελαργοὶ, οὐδ' ἀπὸ λογισμοῦ· ἀλλ' ἀπὸ φύσεως, βουληθείσης τῆς κατασκευαζούσης αὐτοὺς φύσεως παράδειγμα ἐν ἀλόγοις ζώοις δυσωπῆσαι δυνάμενον ἀνθρώπους ἐκθέσθαι περὶ τοῦ χάριτας ἀποτιννύειν τοῖς γεγεννηκόσιν. Εἰ δὲ ᾔδει Κέλσος, ὅσῳ διαφέρει λόγῳ ταῦτα ποιεῖν, τοῦ ἀλόγως αὐτὰ καὶ φυσικῶς ἐνεργεῖν· οὐκ ἂν εὐσεβεστέρους εἶπε τοὺς πελαργοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἔτι δὲ, ὡς ὑπὲρ εὐσεβείας τῶν ἀλόγων ζώων μαχόμενος ὁ Κέλσος, παραλαμβάνει τὸ Ἀράβιον ζῶον, τὸν φοίνικα, διὰ πολλῶν ἐτῶν ἐπι-

δημοῦν Αἰγύπτῳ, καὶ φέρον ἀποθανόντα τὸν πατέρα, καὶ ταφέντα ἐν σφαίρᾳ σμύρνης, καὶ ἐπιτιθὲν ὅπου τὸ τοῦ ἡλίου τέμενος. Καὶ τοῦτο ἱστόρηται μὲν, δύναται δὲ, ἐάν περ ᾖ ἀληθὲς, καὶ αὐτὸ φυσικὸν τυγχάνειν· ἐπιδαψιλευσαμένης τῆς θείας προνοίας καὶ ἐν ταῖς διαφοραῖς τῶν ζώων παραστῆσαι τοῖς ἀνθρώποις τὸ ποικίλον τῆς τῶν ἐν τῷ κόσμῳ κατασκευῆς, φθάνον καὶ ἐπὶ τὰ ὄρνεα· καὶ ζῶόν τι μονογενὲς ὑπέστησεν, ἵνα κἂν τούτῳ ποιήσῃ θαυμασθῆναι οὐ τὸ ζῶον, ἀλλὰ τὸν πεποιηκότα αὐτό.

Ἐπεὶ οὖν τούτοις πᾶσιν ἐπιφέρει ὁ Κέλσος τό· »Οὔκουν ἀνθρώπῳ πεποίηται τὰ πάντα, ὥσπερ οὐδὲ λέοντι, οὐδὲ ἀετῷ, οὐδὲ δελφῖνι· ἀλλ' ὅπως ὅδε ὁ κόσμος ὡς ἂν θεοῦ ἔργον ὁλόκληρον καὶ τέλειον ἐξ ἁπάντων γένηται· τούτου χάριν μεμέτρηται τὰ πάντα οὐκ ἀλλήλων, ἀλλ' εἰ μὴ πᾶν ἔργον, ἀλλὰ τοῦ ὅλου· καὶ μέλει τῷ θεῷ τοῦ ὅλου, καὶ τοῦτ' οὔ ποτε ἀπολείπει πρόνοια, οὐδὲ κάκιον γίνεται, οὐδὲ διὰ χρόνου πρὸς ἑαυτὸν ὁ θεὸς ἐπιστρέφει,[1]*) οὐδ' ἀνθρώπων ἕνεκα ὀργίζεται· ὥσπερ οὐδὲ πιθήκων, οὐδὲ μυιῶν· οὐδὲ τούτοις ἀπειλεῖ, ὧν ἕκαστον ἐν τῷ μέρει τὴν αὑτοῦ μοῖραν εἴληφε·« φέρε, κἂν διὰ βραχέων πρὸς ταῦτ' ἀπαντήσωμεν. Οἶμαι δὴ ἀποδεδειχέναι ἐκ τῶν προειρημένων, πῶς ἀνθρώπῳ καὶ παντὶ λογικῷ τὰ πάντα πεποίηται· προηγουμένως γὰρ διὰ τὸ λογικὸν ζῶον τὰ πάντα δεδημιούργηται. Κέλσος μὲν οὖν λεγέτω, ὅτι οὐκ ἀνθρώπῳ, ὡς οὐδὲ λέοντι, οὐδ' οἷς ὀνομάζει· ἡμεῖς δ' ἐροῦμεν, οὐ λέοντι ὁ δημιουργὸς, οὐδὲ ἀετῷ, οὐδὲ δελφῖνι ταῦτα πεποίηκεν· ἀλλὰ πάντα διὰ τὸ λογικὸν ζῶον, καὶ „ὅπως ἂν ὅδε ὁ κόσμος ὡς ἂν θεοῦ ἔργον ὁλόκληρον καὶ τέλειον ἐξ ἁπάντων γένηται.« Τούτῳ γὰρ συγκαταθετέον ὡς καλῶς εἰρημένῳ. Μέλει δὲ τῷ*

---

[1]) Tarin. in textu: *ἐπιστρέψει*, in notis: „Legendum: *ἐπιστρέφει.*«

θεῷ οὐχ, ὡς Κέλσος οἴεται, μόνου τοῦ ὅλου, ἀλλὰ παρὰ τὸ ὅλον ἐξαιρέτως παντὸς λογικοῦ. Καὶ οὐδέ ποτε ἀπολείψει πρόνοια τὸ ὅλον· οἰκονομεῖ γὰρ, (κἂν κάκιον γίνηται, διὰ τὸ λογικὸν ἁμαρτάνον, μέρος τι τοῦ ὅλου,) καθάρσιον αὐτοῦ ποιεῖν, καὶ διὰ χρόνου ἐπιστρέφειν τὸ ὅλον πρὸς[1]) ἑαυτόν. Ἀλλ' οὐδὲ πιθήκων μὲν ἕνεκα ὀργίζεται, οὐδὲ μυιῶν· ἀνθρώποις δὲ ἐπάγει, ἅτε παραβᾶσι τὰς φυσικὰς ἀφορμὰς, δίκην καὶ κόλασιν, καὶ τούτοις διὰ προφητῶν ἀπειλεῖ, καὶ διὰ τοῦ ἐπιδημήσαντος ὅλῳ τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων σωτῆρος· ἵνα διὰ τῆς ἀπειλῆς ἐπιστραφῶσι μὲν οἱ ἀκούσαντες· οἱ δὲ ἀμελήσαντες τῶν ἐπιστρεπτικῶν λόγων, δίκας καὶ ἀξίαν τίσωσιν, ἃς πρέπον Θεὸν ἐπιτιθέναι κατὰ τὸ ἑαυτοῦ συμφερόντως τῷ παντὶ βούλημα τοῖς τοιαύτης καὶ οὕτως ἐπιπόνου δεομένοις θεραπείας, καὶ διορθώσεως. Ἀλλὰ γὰρ καὶ τοῦ τετάρτου Τόμου αὐτάρκη περιγραφὴν εἰληφότος, αὐτοῦ που καταπαύσωμεν τὸν λόγον. Θεὸς δὲ δοίη διὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὅς ἐστι θεὸς[2]) λόγος, καὶ σοφία,[3]) καὶ ἀλήθεια, καὶ δικαιοσύνη, καὶ πᾶν ὅ, τί ποτε θεολογοῦσαι περὶ αὐτοῦ φασιν ἱεραὶ γραφαὶ, ἄρξασθαι ἡμᾶς καὶ τοῦ πέμπτου Τόμου, ἐπ' ὠφελείᾳ τῶν ἐντευξομένων, καὶ διανύσαι κἀκεῖνον, μετὰ τῆς τοῦ λόγου αὐτοῦ εἰς τὴν ἡμετέραν ψυχὴν ἐπιδημίας,[4]) καλῶς.

---

[1]) Tarin. in textu: πρὸς ἑαυτό, in notis: „Lege: πρὸς ἑαυτόν.«

[2]) Cfr. ev. Joann. I, 1. coll. XIV, 6.

[3]) Cfr. I Cor. I, 24. coll. 30.

[4]) Tarin. in textu: ἐπιδημίαν, in notis: »Lege: ἐπιδημίας."

Περὶ αὐτεξουσίου, καὶ τῶν δοκούντων ἀναιρεῖν τοῦτο γραφικῶν ῥητῶν λύσις καὶ ἑρμηνεία.

Κεφάλαιον[1]) *εἰκοστὸν πρῶτον.*

Ἐκ τοῦ περὶ ἀρχῶν τρίτου Τόμου.

Ἐπεὶ[2]) *δὲ ἐν τῷ κηρύγματι τῷ ἐκκλησιαστικῷ περιέχεται ὁ περὶ κρίσεως δικαίας θεοῦ λόγος, ὅστις καὶ τοὺς ἀκούοντας, πιστευθεὶς εἶναι ἀληθής, προκαλεῖται ἐπὶ τὸ καλῶς βιοῦν, καὶ παντὶ τρόπῳ φεύγειν τὴν ἁμαρτίαν, δηλονότι συγκατατιθεμένους τὸ ἐφ' ἡμῖν εἶναι τὰ ἐπαίνου καὶ ψόγου ἄξια· φέρε καὶ περὶ τοῦ αὐτεξουσίου ἰδίᾳ ὀλίγα διαλάβωμεν, ἀναγκαιοτάτου ὡς ἔνι μάλιστα προβλήματος. Ἵνα δὲ νοήσωμεν τί τὸ αὐτεξούσιον, τὴν ἔννοιαν αὐτοῦ ἀναπτύξαι δεῖ, ἵνα ταύτης σαφηνισθείσης ἀκριβῶς, παρασταθῇ τὸ ζητούμενον.*

Τῶν κινουμένων τὰ μέν τινα ἐν ἑαυτοῖς ἔχει τὴν τῆς κινήσεως αἰτίαν, ἕτερα δὲ ἔξωθεν μόνον κινεῖται. Ἔξωθεν οὖν μόνον κινεῖται τὰ φορητὰ, οἷον ξύλα, καὶ λίθοι, καὶ πᾶσα ἡ ὑπὸ ἕξεως μόνης συνεχομένη ὕλη. Ὑπεξῃρήσθω δὲ νῦν τοῦ λόγου τὸ κίνησιν λέγειν τὴν ῥύσιν τῶν σωμάτων, ἐπεὶ μὴ χρεία τούτου πρὸς τὸ προκείμενον. Ἐν ἑαυτοῖς δὲ ἔχει τὴν αἰτίαν τοῦ κινεῖσθαι ζῶα, καὶ φυτὰ, καὶ ἁπαξαπλῶς ὅσα ὑπὸ φύσεως καὶ ψυχῆς συνέχεται, ἐξ ὧν φασιν εἶναι καὶ τὰ μέταλλα. Πρὸς δὲ τούτοις καὶ τὸ πῦρ αὐτοκίνητόν ἐστι, τάχα δὲ καὶ αἱ πηγαί. Τῶν δὲ ἐν ἑαυτοῖς τοῦ κινεῖσθαι τὴν αἰτίαν ἐχόντων, τὰ μέν φασιν ἐξ ἑαυτῶν κινεῖσθαι, τὰ δὲ ἀφ' ἑαυτῶν· ἐξ ἑαυτῶν μὲν τὰ ἄψυχα, ἀφ' ἑαυτῶν δὲ τὰ ἔμψυχα. Ἀφ' ἑαυτῶν γὰρ κινεῖται τὰ ἔμψυχα, φαντασίας ἐγγινομένης ὁρμὴν προκαλου-

---

[1]) Edd. Tarini: *Κεφάλαιον εἰκοστόν.*

[2]) Cfr. edd. Tarini pag. 264. seqq. edd. Spenc. pag. 50. seqq. coll. ed. nostr. Tom. XXI. pag. 371. seqq.

μένης. Καὶ πάλιν ἔν τισι τῶν ζώων φαντασίαι γίνονται ὁρμὴν προκαλούμεναι, φύσεως φανταστικῆς τεταγμένως κινούσης τὴν ὁρμὴν, ὡς ἐν τῷ ἀράχνῃ φαντασία τοῦ ὑφαίνειν γίνεται, καὶ ὁρμὴ ἀκολουθεῖ ἐπὶ τὸ ὑφαίνειν, τῆς φανταστικῆς αὐτοῦ φύσεως τεταγμένως ἐπὶ τοῦτο αὐτὸν προκαλουμένης, καὶ οὐδενὸς ἄλλου μετὰ τὴν φανταστικὴν αὐτοῦ φύσιν πεπιστευμένου τοῦ ζώου· καὶ ἐν τῇ μελίσσῃ ἐπὶ τὸ κηροπλαστεῖν.

Τὸ μέντοι λογικὸν ζῶον καὶ λόγον ἔχει πρὸς τῇ φανταστικῇ φύσει, τὸν κρίνοντα τὰς φαντασίας, καί τινας μὲν ἀποδοκιμάζοντα, τινὰς δὲ παραδεχόμενον, ἵνα ἄγηται τὸ ζῶον κατ' αὐτάς. Ὅθεν ἐπεὶ ἐν τῇ φύσει τοῦ λόγου εἰσὶν ἀφορμαὶ τοῦ θεωρῆσαι τὸ καλὸν, καὶ τὸ αἰσχρὸν, αἷς ἑπόμενοι θεωρήσαντες τὸ καλὸν, καὶ τὸ αἰσχρὸν, αἱρούμεθα μὲν τὸ καλὸν, ἐκκλίνομεν δὲ τὸ αἰσχρόν· ἐπαινετοὶ μέν ἐσμεν ἐπιδόντες ἑαυτοὺς τῇ πράξει τοῦ καλοῦ, ψεκτοὶ δὲ κατὰ τὸ ἐναντίον. Οὐκ ἀγνοητέον μέντοι γε, ὅτι τὸ πλέον τῆς εἰς πάντα τεταγμένης φύσεως ποσῶς ἐστιν ἐν τοῖς ζώοις, ἐπὶ τὸ πλέον δὲ, ἢ ἐπὶ τὸ ἔλαττον· ὥστε ἐγγύς που εἶναι, ἵν' οὕτως εἴπω, τοῦ λογικοῦ, τὸ ἐν τοῖς ἰχνευταῖς κυσὶν ἔργον, καὶ ἐν τοῖς πολεμικοῖς ἵπποις. Τὸ μὲν οὖν ὑποπεσεῖν τόδε τι τῶν ἔξωθεν φαντασίαν ἡμῖν κινοῦν τοιάνδε, ἢ τοιάνδε, ὁμολογουμένως οὐκ ἔστι τῶν ἐφ' ἡμῖν· τὸ δὲ κρῖναι, οὑτωσὶ χρήσασθαι τῷ γενομένῳ, ἢ ἑτέρως, οὐκ ἄλλου τινὸς ἔργον ἢ τοῦ ἐν ἡμῖν λόγου ἐστὶν, ἤτοι παρὰ τὰς ἀφορμὰς ἐνεργοῦντος ἡμᾶς πρὸς τὰς ἐπὶ τὸ καλὸν προσκαλουμένας καὶ τὸ καθῆκον ὁρμὰς, ἢ ἐπὶ τὸ ἐναντίον ἐκτρέποντος.

Εἰ δέ τις αὐτὸ τὸ ἔξωθεν λέγει εἶναι τοιόνδε, ὥστε ἀδυνάτως ἔχειν ἀντιβλέψαι αὐτῷ, τοιῷδε γενομένῳ· οὗτος ἐπιστησάτω τοῖς ἰδίοις πάθεσι καὶ κινήμασιν, εἰ μὴ εὐδόκησις γίνεται καὶ συγκατάθεσις καὶ ῥοπὴ τοῦ ἡγεμονικοῦ ἐπὶ τόδε τι, διὰ τάσδε τὰς πιθανότητας. Οὐ γὰρ, φέρ' εἰπεῖν, ἡ γυνὴ τῷ κρίναντι ἐγκρατεύε-

σθαι, καὶ ἀνέχειν ἑαυτὸν ἀπὸ μίξεων, ἐπιφανεῖσα καὶ προκαλεσαμένη ἐπὶ τὸ ποιῆσαί τι παρὰ πρόθεσιν, αὐτοτελὴς αἰτία γίνεται τοῦ τὴν πρόθεσιν ἀθετῆσαι. Πάντως γὰρ εὐδοκήσας τῷ γαργαλισμῷ καὶ τῷ λείῳ τῆς ἡδονῆς, ἀντιβλέψαι αὐτῷ μὴ βεβουλημένος, μηδὲ τὸ κεκριμένον κυρῶσαι, πράττει τὸ ἀκόλαστον. Ὅδε τις ἔμπαλιν, τῶν αὐτῶν συμβεβηκότων αὐτῷ πλείονα μαθήματα ἀνειληφότι καὶ ἠσκηκότι, οἱ μὲν γαργαλισμοὶ καὶ οἱ ἐρεθισμοὶ συμβαίνουσιν· ὁ λόγος δὲ, ἅτε ἐπὶ πλεῖον ἰσχυροποιηθεὶς καὶ τραφεὶς τῇ μελέτῃ, καὶ βεβαιωθεὶς τοῖς δόγμασι πρὸς τὸ καλὸν, ἢ ἐγγύς γε τοῦ βεβαιωθῆναι γεγενημένος, ἀνακρούει τοὺς ἐρεθισμοὺς καὶ ὑπεκλύει τὴν ἐπιθυμίαν.

Τὸ δὲ, τούτων οὕτως ἡμῖν γινομένων, ἔξωθεν αἰτιᾶσθαι, καὶ ἑαυτοὺς ἀπολύειν ἐγκλήματος, ὁμοίους ἑαυτοὺς ἀποφαινομένους ξύλοις καὶ λίθοις, ἑλκυσθεῖσιν ὑπὸ τῶν ἔξωθεν αὐτὰ κινησάντων, οὐκ ἀληθὲς, οὐδὲ εὔγνωμον, βουλομένου τε λόγος ἐστὶν ὁ τοιοῦτος τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτεξουσίου παραχαράττειν. Εἰ γὰρ πυθοίμεθα αὐτοῦ, τί ἦν τὸ αὐτεξούσιον, λέγοι ἂν, ὅτι εἰ μηδὲν τῶν ἔξωθεν ἀπήντα, ἐμοῦ τόδε τι προθεμένου τὸ ἐπὶ τὸ ἐναντίον προκαλούμενον. Πάλιν τε αὖ ψιλὴν τὴν κατασκευὴν αἰτιᾶσθαι, παρὰ τὸ ἐναργές ἐστι· λόγου παιδευτικοῦ τοὺς ἀκρατεστέρους καὶ τοὺς ἀγριωτάτους παραλαμβάνοντος, εἰ τῇ προτροπῇ παρακολουθήσαιεν, καὶ μεταβάλλοντος, ὥστε παρὰ πολὺ γεγονέναι τὴν τροπὴν, καὶ τὴν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολήν· πολλάκις τῶν ἀκολαστοτάτων βελτιόνων γενομένων παρὰ τοὺς τῇ φύσει πρότερον οὐ δοκοῦντας εἶναι τοιούτους, καὶ τῶν ἀγριωτάτων εἰς τοσοῦτον ἡμερότητος μεταβαλλόντων, ὥστε τοὺς μηδὲ πώποτε οὕτως ἀγριωθέντας ἀγρίους εἶναι δοκεῖν, συγκρίσει τοῦδέ τινος μεταβεβληκότος ἐπὶ τὸ ἥμερον. Ὁρῶμέν τε ἑτέρους εὐσταθεστάτους καὶ σεμνοτάτους, ἐκ διαστροφῆς ἐπὶ τὰς χείρους διατριβὰς ἐκκρουομένους τοῦ σεμνοῦ καὶ εὐσταθοῦς·

ὥστε εἰς ἀκολασίαν αὐτοὺς μεταβαλεῖν, πολλάκις ἀρχομένους τῆς ἀκολασίας μεσούσης τῆς ἡλικίας, καὶ ἐμπίπτοντας εἰς ἀταξίαν μετὰ τὸ παρεληλυθέναι τὸ τῆς νεότητος, ὅσον ἐπὶ τῇ φύσει, ἄστατον. Οὐκοῦν ὁ λόγος δείκνυσιν, ὅτι τὰ μὲν ἔξωθεν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστι, τὸ δὲ οὕτως, ἢ ἐναντίως χρήσασθαι αὐτοῖς τὸν λόγον κριτὴν παραλαβόντα, καὶ ἐξεταστὴν τοῦ πῶς δεῖ πρὸς τάδε τινὰ τῶν ἔξωθεν ἀπαντῆσαι, ἔργον ἐστὶν ἡμέτερον.

Ὅτι δὲ ἔργον ἡμέτερον τὸ βιῶσαι καλῶς ἐστι, καὶ αἰτεῖ ἡμᾶς τοῦτο ὁ θεὸς, ὡς οὐκ αὐτοῦ ὂν, οὐδὲ ἐξ ἑτέρου τινὸς παραγινόμενον, ἢ, ὡς οἴονταί τινες, ἀπὸ εἱμαρμένης, ἀλλ' ἢ ὡς ἡμέτερον ἔργον, μαρτυρήσει ὁ προφήτης Μιχαίας λέγων· „εἰ [1]) ἀνηγγέλη σοι, ἄνθρωπε, τί καλόν; ἢ τί κύριος ἐκζητεῖ παρὰ σοῦ, ἀλλ' ἢ τὸ ποιεῖν κρίμα, καὶ ἀγαπᾷν ἔλεος;« Καὶ Μωσῆς· „τέθεικα [2]) πρὸ προσώπου σου τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθὸν, καὶ πορεύεσθαι ἐν αὐτῷ.« Καὶ Ἡσαΐας· „ἐαν [3]) θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν δὲ μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.« Καὶ ἐν τοῖς ψαλμοῖς· „εἰ [4]) ὁ λαός μου ἤκουσέ μου, καὶ Ἰσραὴλ ταῖς ὁδοῖς μου εἰ ἐπορεύθη, ἐν τῷ μηδενὶ ἂν τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν ἐταπείνωσα, καὶ ἐπὶ τοὺς θλίβοντας αὐτοὺς ἐπέβαλον ἂν τὴν χεῖρά μου·« ὡς ἐπὶ τῷ λαῷ ὄντος τοῦ ἀκούειν, καὶ πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς τοῦ θεοῦ. Καὶ ὁ σωτὴρ δὲ λέγων τό· »ἐγὼ [5]) δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ·« καί· »ὅτι [6]) ὃς ἂν ὀργισθῇ τῷ ἀδελφῷ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει·« καί·

---

[1]) Cfr. Mich. VI, 8.
[2]) Cfr. Deut. XXX, 15. 16. coll. 19.
[3]) Jesai. I, 19. 20.
[4]) Psalm. LXXXI, 13. 14. (LXXX.)
[5]) Matth. V, 39. [6]) Cfr. Matth. V, 22.

»ὅς[1]) ἐὰν ἐμβλέψῃ γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.“ Καὶ εἴ τινα ἄλλην δίδωσιν ἐντολὴν, ὡς ἐφ᾽ ἡμῖν ὄντος τοῦ φυλάξαι τὰ προστεταγμένα, φησί· καὶ εὐλόγως ἐνόχων ἡμῶν τῇ κρίσει ἐσομένων, εἰ παραβαίνοιμεν αὐτά. Ὅθεν καὶ „πᾶς,[2]) φησὶν, ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιῶν αὐτοὺς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν,« καὶ τὰ ἑξῆς· „ὁ[3]) δὲ ἀκούων, καὶ μὴ ποιῶν, ὅμοιός ἐστιν ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον,« καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ λέγων δὲ τοῖς ἐκ δεξιῶν· »Δεῦτε,[4]) οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου,“ καὶ τὰ ἑξῆς· »ἐπείνασα[5]) γὰρ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, καὶ ἐποτίσατέ με·« σφόδρα σαφῶς ὡς αἰτίοις οὖσι τοῦ ἐπαινεῖσθαι δίδωσι τὰς ἐπαγγελίας. Καὶ ἐκ τοῦ ἐναντίου τοῖς ἑτέροις, ὡς ψεκτοῖς οὖσι παρ᾽ αὐτοὺς, λέγει τό· »πορεύεσθε[6]) οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.« Ἴδωμεν δὲ πῶς καὶ ὁ Παῦλος ὡς αὐτεξουσίοις ἡμῖν διαλέγεται, καὶ ἑαυτοῖς αἰτίοις τυγχάνουσιν ἀπωλείας, ἢ σωτηρίας. »Ἢ[7]) τοῦ πλούτου γὰρ τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, φησὶ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοιῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ· τοῖς μὲν καθ᾽ ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον· τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ κακίᾳ, ὀργὴ, καὶ θυμὸς, καὶ θλίψις, καὶ στενο-

---

1) Cfr. Matth. V, 28. 2) Cfr. Matth. VII, 24.
3) Cfr. Matth. VII, 26. 4) Matth. XXV, 34.
5) Matth. XXV, 35. 6) Cfr. Matth. XXV, 41.
7) Cfr. Rom. II, 4 — 10.

χωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν, Ἰουδαίου πρῶτον καὶ Ἕλληνος· δόξα δὲ καὶ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθὸν, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον καὶ Ἕλληνι.« Μυρία μὲν οὖν ἐστιν ἐν ταῖς γραφαῖς σφόδρα σαφῶς παριστῶντα τὸ αὐτεξούσιον.

Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸ ἐναντίον, τουτέστι τὸ μὴ ἐφ' ἡμῖν τυγχάνειν τηρεῖν τὰς ἐντολὰς καὶ σώζεσθαι, καὶ τὸ παραβαίνειν αὐτὰς καὶ ἀπόλλυσθαι, περισπᾷ ῥητά τινα ἀπὸ τῆς παλαιᾶς καὶ τῆς καινῆς· φέρε ἀπὸ μέρους καὶ ἐκ τούτων παραθέμενοι θεασώμεθα αὐτῶν τὰς λύσεις, ἵνα ἀφ' ὧν παρατιθέμεθα, κατὰ τὸ ὅμοιον ἐκλεξάμενός τις ἑαυτῷ πάντα τὰ δοκοῦντα ἀναιρεῖν τὸ αὐτεξούσιον, ἐπισκέψηται τὰ περὶ τῆς λύσεως αὐτῶν. Καὶ δὴ πολλοὺς κεκίνηκε τὰ περὶ τοῦ Φαραὼ, περὶ οὗ χρηματίζων ὁ θεός φησιν· »ἐγὼ[1]) δὲ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραώ·« πλεονάκις. Εἰ γὰρ ὑπὸ θεοῦ σκληρύνεται, καὶ διὰ τὸ σκληρύνεσθαι ἁμαρτάνει, οὐκ αὐτὸς ἑαυτῷ τῆς ἁμαρτίας αἴτιος· εἰ δὲ τοῦτο, οὐδὲ αὐτεξούσιος ὁ Φαραώ. Καὶ φήσει τις, ὅτι ἐκ τοῦ ὁμοίου οἱ ἀπολλύμενοι οὐκ αὐτεξούσιοι, οὐδὲ παρ' ἑαυτῶν ἀπολοῦνται. Καὶ ἐν τῷ Ἰεζεκιὴλ δὲ λεγόμενον τό· »ἐξελῶ[2]) αὐτῶν τὰς λιθίνας καρδίας, καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύωνται, καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσωσι·« κινήσαι ἄν τινα ὡς τοῦ θεοῦ διδόντος τὸ πορεύεσθαι ἐν ταῖς ἐντολαῖς, καὶ φυλάσσειν τὰ δικαιώματα, ἐν τῷ τὸ ἐμποδίζον ὑπεξῃρηκέναι, τὴν λιθίνην καρδίαν, καὶ τὸ κρεῖττον ἐντεθεικέναι, τὴν σαρκίνην. Ἴδωμεν δὲ καὶ τὸ ἐκ τοῦ εὐαγγελίου, τί ὁ σωτὴρ ἀποκρίνεται πρὸς τοὺς πυθομένους, διὰ τί ἐν παραβολαῖς τοῖς πολλοῖς λαλεῖ. Καί φησιν· »ἵνα[3]) βλέ-

---

[1]) Exod. IV, 21. coll. VII, 3.
[2]) Cfr. Ezech. XI, 19. 20.
[3]) Cfr. Marc. IV, 12. coll. Luc. VIII, 10.

ποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθήσεται αὐτοῖς.“ Ἔτι δὲ καὶ παρὰ τῷ Παύλῳ τό· »οὐ[1]) τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ.« Καὶ ἐν ἄλλοις· »καὶ[2]) τὸ θέλειν δὲ καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν.“ »Ἄρ'[3]) οὖν ὃν θέλει ὁ θεὸς ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει. Ἐρεῖς οὖν μοι· Τί ἔτι μέμφεται; Τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;« Καί· »ἡ[4]) πεισμονὴ ἐκ τοῦ καλοῦντος, καὶ οὐκ ἐξ ἡμῶν.“ „Μενοῦνγε,[5]) ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι· τί με ἐποίησας οὕτως; ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;« Ταῦτα γὰρ καθ' αὐτὰ ἱκανά ἐστι τοὺς πολλοὺς ἐκταράξαι, ὡς οὐκ ὄντος τοῦ ἀνθρώπου αὐτεξουσίου, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ σώζοντος καὶ ἀπολλύντος οὓς ἂν αὐτὸς βούληται.

Ἀρξώμεθα τοίνυν ἀπὸ τῶν περὶ τοῦ Φαραὼ εἰρημένων ὡς σκληρυνομένου ὑπὸ θεοῦ, ἵνα μὴ ἐξαποστείλῃ τὸν λαόν· ᾧ συνεξετασθήσεται ἅμα καὶ τὸ ἀποστολικόν· »ἄρ'[6]) οὖν ὃν θέλει ὁ θεὸς ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει.« Καὶ ἐπιχρῶνται τούτοις τῶν ἑτεροδόξων τινὲς, σχεδὸν καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτεξούσιον ἀναιροῦντες, διὰ τὸ φύσεις εἰσάγειν ἀπολλυμένας, ἀνεπιδέκτους τοῦ σώζεσθαι, καὶ ἑτέρας σωζομένας, ἀδυνάτως ἐχούσας πρὸς τὸ ἀπολέσθαι· τόν τε Φαραώ φασι φύσεως ὄντα ἀπολλυμένης, διὰ τοῦτο σκληρύνεσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἐλεοῦντος μὲν τοὺς πνευματικοὺς, σκληρύνοντος δὲ τοὺς χοϊκούς. Φέρε οὖν ἴδωμεν ὅ, τί ποτε καὶ λέγουσι. Πευσόμεθα γὰρ αὐτῶν, εἰ χοϊκῆς φύσεως ὁ Φαραὼ ἦν· ἀποκρινομένοις δὲ ἐροῦμεν, ὅτι ὁ τῆς χοϊκῆς φύσεως

---

[1]) Cfr. Rom. IX, 16. [2]) Cfr. Pilipp. II, 13.
[3]) Cfr. Rom. IX, 18. 19. [4]) Gal. V, 8.
[5]) Cfr. Rom. IX, 20. 21. [6]) Cfr. Rom. IX, 18.

πάντως ἀπειθεῖ θεῷ· εἰ δὲ ἀπειθεῖ, τίς χρεία σκληρύνεσθαι αὐτοῦ τὴν καρδίαν, καὶ τοῦτο οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ πλεονάκις; Εἰ μὴ ἄρα ἐπεὶ δυνατὸν ἦν πείθεσθαι αὐτὸν, [1]) καὶ πάντως ἐπείσθη ἄν, ἅτε οὐκ ὢν χοϊκὸς, ὑπὸ τῶν τεράτων καὶ σημείων δυσωπούμενος, χρήζει δὲ αὐτοῦ ὁ θεὸς ὑπὲρ τοῦ ἐνδείξασθαι ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πολλῶν τὰ μεγαλεῖα, ἐπὶ πλεῖον ἀπειθοῦντος· διὰ τοῦτο σκληρύνει αὐτοῦ τὴν καρδίαν. Ταῦτα δὲ λελέξεται πρῶτον πρὸς αὐτοὺς, εἰς τὸ ἀνατραπῆναι ὃ ὑπολαμβάνουσιν, ὅτι φύσεως ἦν ἀπολλυμένης ὁ Φαραώ. Τὸ δ' αὐτὸ καὶ περὶ τοῦ παρὰ τῷ ἀποστόλῳ λεγομένου λεκτέον πρὸς αὐτούς. Τίνας γὰρ σκληρύνει ὁ θεός; Τοὺς ἀπολλυμένους ὡσεὶ πεισομένους, εἰ μὴ σκληρυνθεῖεν· ἢ δηλονότι σωθησομένους, τῷ μὴ εἶναι αὐτοὺς φύσεως ἀπολλυμένης. Τίνας δὲ καὶ ἐλεεῖ; Ἆρα τοὺς σωθησομένους; Καὶ πῶς χρεία ἐλέου δευτέρου αὐτοῖς, ἅπαξ κατασκευασθεῖσι σωθησομένοις, καὶ πάντως διὰ τὴν φύσιν μακαρίοις ἐσομένοις; εἰ μὴ ἄρα ἐπεὶ ἐπιδέχονται ἀπώλειαν, εἰ μὴ ἐλεηθεῖεν, ἐλεοῦνται, ἵν' ὅπερ ἐπιδέχονται μὴ λάβωσι, τὸ ἀπολέσθαι, ἀλλὰ γένωνται ἐν χώρᾳ σωζομένων. Καὶ ταῦτα μὲν πρὸς ἐκείνους.

Ἐπαπορητέον δὲ πρὸς τοὺς νομίζοντας νενοηκέναι τό· „ἐσκλήρυνε·“ [2]) τί δήποτε λέγουσι τὸν θεὸν ἐνεργοῦντα σκληρύνειν καρδίαν, καὶ τί προτιθέμενον τοῦτο ποιεῖν. Τηρείτωσαν γὰρ καὶ ἔννοιαν θεοῦ, κατὰ μὲν τὸ ὑγιὲς δικαίου καὶ ἀγαθοῦ· εἰ δὲ μὴ βούλονται, ἐπὶ τοῦ παρόντος αὐτοῖς συγκεχωρήσθω, δικαίου· καὶ παραστησάτωσαν, πῶς ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος, ἢ ὁ δίκαιος μόνον φαίνεται δίκαιος, σκληρύνων καρδίαν τοῦ διὰ τὸ σκληρύνεσθαι ἀπολλυμένου· καὶ πῶς ὁ δίκαιος αἴτιος ἀπωλείας γίνεται καὶ ἀπειθείας, τῶν ὑπ' αὐτοῦ διὰ τὸ

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. XXI. pag. 380. not. 4.

[2]) Cfr. Rom. IX, 18.

σκληρύνεσθαι καὶ ἀπειθεῖν αὐτῷ κολαζομένων. Τί δὲ αὐτῷ καὶ μέμφεται, λέγων· »σὺ[1]) δὲ οὐ βούλει ἐξαποστεῖλαι τὸν λαόν μου·« „ἰδοὺ,[2]) πατάξω πάντα τὰ πρωτότοκα ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ τὸν πρωτότοκόν σου·« καὶ ὅσα ἄλλα ἀναγέγραπται ὡς τοῦ θεοῦ λέγοντος διὰ Μωσέως τῷ Φαραώ; Ἀναγκαῖον γὰρ τὸν πιστεύοντα, ὅτι ἀληθεῖς αἱ γραφαὶ, καὶ ὅτι ὁ θεὸς δίκαιος, ἐὰν εὐγνωμονῇ, ἀγωνίζεσθαι, πῶς ἐν ταῖς τοαύταις λέξεσι τρανῶς δίκαιος νοηθῇ. Εἰ μὲν γὰρ ἀπογραψάμενός τις γυμνῇ τῇ κεφαλῇ ἵστατο πρὸς τὸ πονηρὸν εἶναι τὸν δημιουργὸν, ἄλλων ἔδει λόγων πρὸς αὐτόν.

Ἐπεὶ δέ φασι διακεῖσθαι περὶ αὐτοῦ ὡς περὶ δικαίου, καὶ ἡμεῖς ὡς περὶ ἀγαθοῦ ἅμα καὶ δικαίου, σκοπήσωμεν, πῶς ἂν ὁ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος σκληρύνοι τὴν καρδίαν Φαραώ. Ὅρα τοίνυν, εἰ διά τινος παραδείγματος, ᾧ ὁ ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ἑβραίους ἐχρήσατο, δυνάμεθα παραστῆσαι, πῶς μιᾷ ἐνεργείᾳ ὁ θεὸς ὃν[3]) μὲν ἐλεεῖ, ὃν δὲ σκληρύνει· οὐ προτιθέμενος σκληρύνειν, ἀλλὰ διὰ προθέσεως χρηστῆς, ᾗ ἐπακολουθεῖ διὰ τὸ τῆς κακίας ὑποκείμενον τοῦ παρ' ἑαυτοῖς κακοῦ τὸ σκληρύνεσθαι, σκληρύνειν λεγόμενος τὸν σκληρυνόμενον. »Γῆ,[4]) φησὶν, ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ὑπὸ τοῦ θεοῦ· ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.« Οὐκοῦν μία ἐνέργεια ἡ κατὰ τὸν ὑετόν· μιᾶς δὲ ἐνεργείας οὔσης τῆς κατὰ τὸν ὑετὸν, ἡ μὲν γεωργηθεῖσα γῆ καρποφορεῖ, ἡ δὲ ἀμεληθεῖσα καὶ χέρσος ἀκανθοφορεῖ. Καὶ δύσφημον ἂν δόξαι εἶναι τὸ λέγειν τὸν ὕοντα· ἐγὼ τοὺς καρποὺς ἐποίησα, καὶ τὰς ἀκάνθας

---

[1]) Cfr. Exod. IV, 23. coll. IX, 17.
[2]) Cfr. Exod. XII, 12. [3]) Cfr. Rom. IX, 18.
[4]) Hebr. VI, 7. 8.

τὰς ἐν τῇ γῇ· ἀλλ' εἰ καὶ δύσφημον, ἀλλ' ἀληθές. Ὑετοῦ γὰρ μὴ γενομένου, οὔτ' ἂν καρποὶ, οὔτ' ἄκανθαι γεγόνεισαν· τούτου δὲ εὐκαίρως καὶ μεμετρημένως ἐπιῤῥεύσαντος, ἀμφότερα γεγένηται. Ἐκφέρουσα γοῦν ἀκάνθας[1]) καὶ τριβόλους ἡ πιοῦσα γῆ τὸν ἐπ' αὐτῆς ἐρχόμενον ὑετὸν πολλάκις, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγὺς γίνεται. Οὐκοῦν τὸ μὲν ἀγαθὸν τοῦ ὑετοῦ καὶ ἐπὶ τὴν χείρονα γῆν ἐλήλυθε· τὸ δὲ ὑποκείμενον, ἠμελημένον καὶ ἀγεώργητον τυγχάνον, ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἐβλάστησεν. Οὕτω τοίνυν καὶ τὰ γινόμενα ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεράστια οἱονεὶ ὑετός ἐστιν· αἱ δὲ προαιρέσεις αἱ διάφοροι, οἱονεὶ ἡ γεγεωργημένη γῆ ἐστι, καὶ ἠμελημένη, μιᾷ τῇ φύσει ὡς γῆ τυγχάνουσα.

Ὥσπερ δὲ καὶ εἰ ὁ ἥλιος ἔλεγε, φωνὴν προϊέμενος, ὅτι ἐγὼ τήκω καὶ ξηραίνω, ἐναντίων ὄντων τοῦ τήκεσθαι καὶ τοῦ ξηραίνεσθαι, οὐκ ἂν ψεῦδος ἔλεγε παρὰ τὸ ὑποκείμενον· ἀπὸ τῆς μιᾶς θερμότητος τηκομένου μὲν τοῦ κηροῦ, ξηραινομένου δὲ τοῦ πηλοῦ· οὕτως ἡ μία ἐνέργεια, ἡ διὰ Μωσέως γινομένη, σκληρυσμὸν μὲν ἤλεγχε τὸν τοῦ Φαραὼ, διὰ τὴν κακίαν αὐτοῦ, πειθὼ δὲ τὴν τῶν ἐπιμίκτων Αἰγυπτίων, συνεξορμησάντων τοῖς Ἑβραίοις. Καὶ τὸ κατὰ τὸ βραχὺ δὲ ἀναγεγράφθαι, οἱονεὶ μαλάσσεσθαι τὴν καρδίαν Φαραὼ, λέγοντος· »ἀλλ'[2]) οὐ μακρὰν ἀποτενεῖτε· τριῶν γὰρ ἡμερῶν πορεύσεσθε, καὶ τὰς γυναῖκας ὑμῶν καταλείπετε·« καὶ ὅσα ἄλλα κατὰ βραχὺ ἐνδιδοὺς πρὸς τὰ τεράστια ἔλεγε, δηλοῖ, ὅτι ἐνήργει μέν τι καὶ εἰς αὐτὸν τὰ σημεῖα· οὐ μὴν τὸ πᾶν κατειργάζετο. Οὐκ ἂν δὲ οὐδὲ ταῦτα ἐγίνετο, εἰ τὸ νοούμενον ὑπὸ τῶν πολλῶν· »σκληρυνῶ[3]) τὴν καρδίαν Φαραώ·« ὑπ' αὐτοῦ ἐνηργεῖτο, τοῦ θεοῦ δηλονότι. Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ ἀπὸ συνηθείας τὰ τοιαῦτα παραμυθήσασθαι· πολλάκις τῶν

---

[1]) Cfr. Hebr. VI, 7. 8. [2]) Cfr. Exod. VIII, 28. 29.
[3]) Cfr. Exod. IV, 21. coll. VII, 3.

χρηστῶν δεσποτῶν φασκόντων τοῖς διὰ τὴν χρηστότητα καὶ τὴν μακροθυμίαν ἐπιτριβομένοις οἰκέταις τό· ἐγώ σε πονηρὸν ἐποίησα, καὶ ἐγώ σοι αἴτιοις γέγονα τῶν τηλικούτων ἁμαρτημάτων. Δεῖ γὰρ τοῦ ἤθους ἀκοῦσαι καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ λεγομένου, καὶ μὴ συκοφαντεῖν, μὴ κατακούοντας τοῦ βουλήματος τοῦ λόγου. Ὁ γοῦν Παῦλος ταῦτα σαφῶς ἐξετάσας, φησὶ πρὸς τὸν ἁμαρτάνοντα· »ἢ[1]) τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας θεοῦ.« Ἃ γὰρ λέγει πρὸς τὸν ἁμαρτάνοντα ὁ ἀπόστολος, λεγέσθω πρὸς τὸν Φαραώ, καὶ πάνυ ἁρμοδίως νοηθείη ταῦτα ἀπαγγελλόμενα αὐτῷ, κατὰ τὴν σκληρότητα καὶ ἀμετανόητον αὐτοῦ καρδίαν θησαυρίζοντι ἑαυτῷ ὀργήν· τῆς σκληρότητος οὐκ ἂν ἐλεγχθείσης οὕτως, οὐδὲ φανερᾶς γεγενημένης, εἰ μὴ τὰ σημεῖα ἐγεγόνει, ἢ ἐγεγόνει μέν, μὴ τοσαῦτα δὲ καὶ τηλικαῦτα.

Ἀλλ' ἐπεὶ δυσπειθεῖς αἱ τοιαῦται διηγήσεις, καὶ βίαιοι εἶναι νομίζονται, ἴδωμεν καὶ ἀπὸ προφητικοῦ λόγου, τί φασιν οἱ πολλῆς χρηστότητος θεοῦ πεπειραμένοι, καὶ μὴ βιώσαντες καλῶς, ἀλλὰ μετὰ ταῦτα ἁμαρτήσαντες.[2]) »Τί[3]) ἐπλάνησας ἡμᾶς, κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σοῦ; Ἵνα τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου; Ἐπίστρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλὰς τῆς κληρονομίας σου, ἵνα μικρόν τι κληρονομήσωμεν τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου σου.« Καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ· „ἠπάτησάς[4]) με, κύριε, καὶ ἠπατήθην, ἐκράτησας καὶ ἐδυνάσθης.“ Τὸ γάρ· »ἵνα[5])

---

[1]) Rom. II, 4. 5.

[2]) Addit Rufinus: „cum quibus se quoque unum faciens propheta, ait.“ [3]) Cfr. Jesai. LXIII, 17. 18.

[4]) Jerem. XX, 7. [5]) Cfr. Jesai. LXIII, 17.

τί ἐσκλήρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαι τὸ ὄνομά σου;« λεγόμενον ὑπὸ τῶν ἐλεηθῆναι παρακαλούντων, ἐν ἤθει λεγόμενον τοιοῦτόν ἐστιν· Ἵνα τί ἐπὶ τοσοῦτον ἐφείσω ἡμῶν, οὐκ ἐπισκεπτόμενος ἡμᾶς ἐπὶ ταῖς ἁμαρτίαις, ἀλλὰ καταλιπὼν ἕως εἰς μέγεθος ἔλθῃ πταισμάτων τὰ ἡμέτερα; Ἐγκαταλείπει δὲ μὴ κολαζομένους τοὺς πλείονας, ἵνα τε τὰ ἑκάστου ἤθη ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἐξετασθῇ, καὶ φανεροὶ μὲν ἐκ τῆς γενομένης βασάνου οἱ κρείττους γένωνται· οἱ δὲ λοιποὶ μὴ λαθόντες, οὐχὶ θεὸν, — πάντα γὰρ οἶδε πρὸ γενέσεως αὐτῶν —, ἀλλὰ τὰ λογικὰ καὶ αὐτοὺς, ὕστερον τύχωσιν ὁδοῦ θεραπείας· οὐκ ἂν ἐγνωκότες τὴν εὐεργεσίαν, εἰ μὴ ἑαυτῶν κατεγνώκεισαν. Ὅπερ συμφέρει ἑκάστῳ, ἵνα αἴσθηται τῆς ἰδιότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ. Ὁ δὲ μὴ αἰσθανόμενος τῆς ἰδίας ἀσθενείας, καὶ τῆς θείας χάριτος, κἂν εὐεργετῆται μὴ ἑαυτοῦ πεπειραμένος, μηδὲ ἑαυτοῦ κατεγνωκὼς, οἰήσεται ἴδιον εἶναι ἀνδραγάθημα τὸ ἀπὸ τῆς οὐρανίου χάριτος αὐτῷ ἐπιχορηγηθέν. Τοῦτο δὲ οἴημα, ἐμποιῆσαν καὶ φυσίωσιν, αἴτιον ἔσται καταπτώσεως· ὅπερ νομίζομεν καὶ περὶ τὸν διάβολον γεγονέναι, ἑαυτῷ χαρισάμενον ἃ εἶχε προτερήματα, ὅτε ἄμωμος ἦν. »Πᾶς[1]) γὰρ ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν ταπεινωθήσεται,“ ὡς πᾶς »ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν ὑψωθήσεται.« Κατανόει δὲ, ὅτι διὰ τοῦτο ἀποκέκρυπται[2]) ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν τὰ θεῖα, ἵνα, ὥς φησιν ὁ ἀπόστολος, μὴ[3]) »καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ·“ καὶ ἀποκεκάλυπται[4]) νηπίοις, τοῖς μετὰ τὴν νηπιότητα ἐπὶ τὰ κρείττονα ἐληλυθόσι, καὶ μεμνημένοις, ὅτι οὐ παρὰ τὴν ἑαυτῶν αἰτίαν τοσοῦτον ὅσον παρὰ τὴν ἄῤῥητον εὐεργεσίαν ἐπὶ πλεῖστον ὅσον μακαριότητος ἐληλύθασιν.

Οὐκοῦν ἐγκαταλείπεται θείᾳ κρίσει ὁ ἐγκαταλειπό-

---

[1]) Cfr. Luc. XIV, 11. [2]) Cfr. Matth. XI, 25.
[3]) Cfr. I Cor. I, 29. [4]) Cfr. Matth. XI, 25.

μενος, καὶ μακροθυμεῖ ἐπί τινας τῶν ἁμαρτανόντων ὁ Θεὸς, οὐκ ἀλόγως, ἀλλ' ὡς αὐτοῖς συνοίσοντος, ὡς πρὸς τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, καὶ τὸν ἄπειρον αἰῶνα τοῦ μὴ ταχὺ συνεργηθῆναι εἰς σωτηρίαν, ἀλλὰ βράδιον ἐπὶ ταύτην ἀχθῆναι μετὰ τὸ πειραθῆναι πολλῶν κακῶν. Ὥσπερ γάρ τινα οἱ ἰατροὶ δυνάμενοι τάχιον ἰάσασθαι, ὅταν ἐγκεκρυμμένον ἰὸν ὑπονοῶσιν ὑπάρχειν περὶ τὰ σώματα, τὸ ἐναντίον τῷ ἰάσασθαι ἐργάζονται, διὰ τὸ ἰᾶσθαι βούλεσθαι, ἀσφαλέστερον τοῦτο ποιοῦντες· ἡγούμενοι κρεῖττον εἶναι πολλῷ χρόνῳ παρακατασχεῖν τινα ἐν τῷ φλεγμαίνειν καὶ κάμνειν, ὑπὲρ τοῦ βεβαιότερον αὐτὸν τὴν ὑγείαν ἀπολαβεῖν, ἤπερ τάχιον μὲν ῥῶσαι δοκεῖν, ὕστερον δὲ ἀναδῦναι, καὶ πρὸς καιρὸν γενέσθαι τὴν ταχυτέραν ἴασιν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ὁ Θεὸς, γινώσκων τὰ κρύφια τῆς καρδίας, καὶ προγινώσκων τὰ μέλλοντα, διὰ τῆς μακροθυμίας ἐπιτρέπει τάχα καὶ διὰ τῶν ἔξωθεν συμβαινόντων ἐφελκόμενος τὸ ἐν κρυπτῷ κακὸν, ὑπὲρ τοῦ καθᾶραι τὸν δι' ἀμέλειαν τὰ σπέρματα τῆς ἁμαρτίας κεχωρηκότα, ἵνα εἰς ἐπιπολὴν ἐλθόντα αὐτά τις ἐμέσας, εἰ καὶ ἐπὶ πλεῖον ἐν κακοῖς γεγένηται, ὕστερον δυνηθῇ καθαρσίου τυχὼν τοῦ μετὰ τὴν κακίαν ἀναστοιχειωθῆναι. Θεὸς γὰρ οἰκονομεῖ τὰς ψυχὰς οὐχ ὡς πρὸς τὴν, φέρ' εἰπεῖν, πεντηκονταετίαν τῆς ἐνθάδε ζωῆς, ἀλλ' ὡς πρὸς τὸν ἀπέραντον αἰῶνα· ἄφθαρτον γὰρ φύσιν πεποίηκε τὴν νοερὰν, καὶ αὐτῷ συγγενῆ, καὶ οὐκ ἀποκλείεται ὥσπερ ἐπὶ τῆς ἐνταῦθα ζωῆς ἡ λογικὴ ψυχὴ τῆς θεραπείας.

Φέρε δὲ καὶ τοιαύτῃ εἰκόνι ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου χρησώμεθα. Ἔστι τις πέτρα[1]*) ὀλίγην ἔχουσα καὶ ἐπιπόλαιον γῆν, εἰς ἣν ἂν πέσῃ τὰ σπέρματα, ταχὺ ἀνθεῖ, ἀλλ' ἀνθήσαντα, ἐπεὶ ῥίζαν οὐκ ἔχει, ἡλίου ἀνατείλαντος, καυματίζεται καὶ ξηραίνεται. Καὶ αὕτη ἡ πέτρα ἀνθρωπίνη ψυχή ἐστι, διὰ τὴν ἀμέλειαν σκληρυνθεῖσα,*

---

[1]) Cfr. Matth. XIII, 5. 6.

καὶ διὰ τὴν κακίαν ἀπολιθωθεῖσα· λιθίνη γὰρ οὐδενὶ ἔκτισται ὑπὸ θεοῦ καρδία, ἀλλ' ἀπὸ τῆς πονηρίας τοιαύτη γίνεται. Ὥσπερ οὖν εἰ ἐγκαλοῖ τις τῷ γεωργῷ, μὴ τάχιον τὰ σπέρματα ἐπὶ τὴν πετρώδη γῆν βαλόντι, ὁρῶν ἄλλην τινὰ πετρώδη τὴν λαβοῦσαν τὰ σπέρματα, καὶ ἀνθοῦσαν, ἀποκρίναιτο ἂν ὁ γεωργὸς, ὅτι βράδιον σπερῶ τὴν γῆν ταύτην, ἐπιβαλὼν τὰ δυνάμενα παρακατασχεῖν τὰ σπαρησόμενα, κρείττονος ἐσομένου τῇδε τῇ γῇ τοῦ βραδυτέρου, καὶ ἀσφαλεστέρου, παρὰ τὴν τάχιον εἰληφυῖαν καὶ ἐπιπολαιοτέρως· πεισθείη μὲν ὡς εὐλόγως λέγοντι τῷ γεωργῷ, καὶ ὡς ἐπιστημόνως πεποιηκότι· οὕτω καὶ ὁ μέγας πάσης φύσεως γεωργὸς ὑπερτίθεται τὴν νομισθεῖσαν ἂν τάχιον εὐποιΐαν, ἵνα μὴ ἐπιπόλαιος γένηται. Ἀλλ' εἰκὸς ἡμῖν τινα πρὸς ταῦτα ἀνθυπενεγκεῖν· διὰ τί δέ τι τῶν σπερμάτων πίπτει ἐπὶ τὴν ἐξ ἐπιπολῆς ἔχουσαν τὴν γῆν, οἱονεὶ πέτραν οὖσαν ψυχήν; Λεκτέον δὲ καὶ πρὸς τοῦτο, ὅτι βέλτιον τῇδέ τινι προπετέστερον βεβουλημένῃ τὰ κρείττονα, καὶ οὐχὶ ὁδῷ ἐπ' αὐτὰ ὁδευσάσῃ, τυχεῖν οὗ βεβούληται· ἵνα ἑαυτῆς ἐπὶ τούτῳ καταγνοῦσα τὴν κατὰ φύσιν γεωργίαν μακροθυμήσῃ ὕστερον πολλῷ χρόνῳ λαβεῖν. Ἄπειροι γὰρ ἡμῖν, ὡς ἂν εἴποι τις, αἱ ψυχαὶ, καὶ ἄπειρα τὰ τούτων ἤθη, καὶ πλεῖστα ὅσα τὰ κινήματα, καὶ αἱ προθέσεις, καὶ αἱ ἐπιβολαὶ, καὶ αἱ ὁρμαί· ὧν εἷς μόνος οἰκονόμος ἄριστος, καὶ τοὺς καιροὺς ἐπιστάμενος, καὶ τὰ ἁρμόζοντα βοηθήματα, καὶ τὰς ἀγωγὰς, καὶ τὰς ὁδοὺς, ὁ τῶν ὅλων θεὸς καὶ πατὴρ, ὁ εἰδὼς πῶς καὶ τὸν Φαραὼ ἄγει διὰ τοσῶνδε καὶ καταποντισμοῦ, εἰς ὃν οὐ καταλήγει ἡ οἰκονομία τοῦ Φαραώ. Οὐ γὰρ ἐπεὶ κατεποντίσθη, ἀνελύθη· »ἐν[1]) γὰρ χειρὶ θεοῦ καὶ ἡμεῖς, καὶ οἱ λόγοι ἡμῶν, πᾶσά τε φρόνησις καὶ ἐργασιῶν ἐπιστήμη« Καὶ ταῦτα μὲν μετρίως εἰς ἀπολογίαν περὶ τοῦ »ἐσκληρύνθαι[2]) τὴν καρ-

---

[1]) Cfr. Sap. Sal. VII, 16. [2]) Cfr. Exod. VII, 14. coll. X, 20.

δίαν Φαραώ," καὶ περὶ τοῦ· »ὃν[1]) θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.«

"Ιδωμεν δὲ καὶ τὸ ἐκ τοῦ Ἰεζεκιὴλ, λέγοντος· »ἐξελῶ[2]) τὰς λιθίνας καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐμβαλῶ σαρκίνας, ὅπως ἐν τοῖς δικαιώμασί μου πορεύωνται, καὶ τὰ προστάγματά μου φυλάσσωσιν.« Εἰ γὰρ ὅτε βούλεται ὁ θεὸς ἐξαίρει τὰς λιθίνας καρδίας, καὶ ἐντίθησι σαρκίνας, ὥστε τὰ προστάγματα αὐτοῦ φυλάττεσθαι, καὶ τηρεῖσθαι τὰς ἐντολὰς, οὐκ ἔστι τὴν κακίαν ἀποθέσθαι ἐφ' ἡμῖν. Τὸ γὰρ ἐξαιρεθῆναι τὰς λιθίνας καρδίας, οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν, ἢ τὴν κακίαν, καθ' ἣν σκληρύνεταί τις, περιαιρεθῆναι ἀφ' οὗ ὁ θεὸς βούλεται· καὶ τὸ ἐγγενέσθαι καρδίαν σαρκίνην, ἵνα ἐν τοῖς προστάγμασί τις πορεύηται τοῦ θεοῦ, καὶ φυλάσσῃ αὐτοῦ τὰς ἐντολὰς, τί ἄλλο ἐστὶν, ἢ τι εἰκτικὸν γενέσθαι καὶ μὴ ἀντίτυπον πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ πρακτικὸν τῶν ἀρετῶν; Εἰ δὲ ταῦτα ἐπαγγέλλεται ὁ θεὸς ποιεῖν, καὶ πρὶν ἀφελεῖν αὐτὸν τὰς λιθίνας καρδίας, οὐκ ἀποτιθέμεθα αὐτὰς, δῆλον ὅτι οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστιν ἀποθέσθαι τὴν κακίαν· καὶ εἰ οὐχ ἡμεῖς τι πράττομεν, ἵνα ἐγγένηται ἡμῖν ἡ σαρκίνη καρδία, ἀλλὰ θεοῦ ἐστιν ἔργον, οὐχ ἡμέτερον ἔργον ἔσται τὸ κατ' ἀρετὴν βιοῦν, ἀλλὰ πάντη θεία χάρις. Ταῦτα μὲν ἐρεῖ ὁ ἀπὸ τῶν ψιλῶν ῥητῶν τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιρῶν. Ἡμεῖς δὲ ἀποκρινούμεθα, τούτων οὕτως ἀκούειν δεῖν λέγοντες, ὅτι ὥσπερ ἐν ἀμαθίᾳ καὶ ἀπαιδευσίᾳ τυγχάνων, αἰσθανόμενος τῶν ἰδίων κακῶν, ἤτοι ἐκ προτροπῆς τοῦ διδάσκοντος, ἢ καὶ ἄλλως, ἐξ ἑαυτοῦ ἐπιδίδωσιν ἑαυτὸν ᾧ νομίζει δύνασθαι αὐτὸν χειραγωγήσειν ἐπὶ παίδευσιν καὶ ἀρετήν· ἐπιδιδόντος δὲ τούτου ἐπαγγέλλεται ὁ παιδεύων ἐξελεῖν τὴν ἀπαιδευσίαν, καὶ ἐνθήσειν παιδείαν, οὐχ ὡς οὐδενὸς ὄντος εἰς τὸ παιδευθῆναι, καὶ φεύγειν τὴν ἀπαιδευσίαν, ἐπὶ τῷ ἑαυτὸν προσαγηοχότι θεραπευθησόμενον,

---

[1]) Rom. IX, 18. [2]) Cfr. Ezech. XI, 19. 20.

ἀλλ' ὡς ἐπαγγελλόμενος βελτιώσειν τὸν βουλόμενον· οὕτως ὁ θεῖος λόγος ἐπαγγέλλεται τῶν προσιόντων τὴν κακίαν ἐξαιρεῖν, ἣν ὠνόμασε καρδίαν λιθίνην, οὐχὶ ἐκείνων μὴ βουλομένων, ἀλλ' ἑαυτοὺς τῷ ἰατρῷ τῶν καμνόντων παρεσχηκότων· ὥσπερ ἐν τοῖς εὐαγγελίοις εὑρίσκονται οἱ κάμνοντες προσερχόμενοι τῷ σωτῆρι, καὶ ἀξιοῦντες ἰάσεως τυχεῖν, καὶ θεραπευόμενοι. Καὶ ἔστι, φέρ' εἰπεῖν, τὸ τοὺς τυφλοὺς ἀναβλέψαι, ἔργον, κατὰ μὲν τὸ ἠξιωκέναι, τῶν πιστευόντων δύνασθαι θεραπεύεσθαι· κατὰ δὲ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς ὁράσεως, τοῦ σωτῆρος ἡμῶν. Οὕτως οὖν ἐπαγγέλλεται ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐμποιήσειν ἐπιστήμην τοῖς προσιοῦσιν, ἐξελὼν τὴν λιθίνην καὶ σκληρὰν καρδίαν, ὅπερ ἐστὶ τὴν κακίαν, ὑπὲρ τοῦ τινα πορεύεσθαι ἐν ταῖς θείαις ἐντολαῖς, καὶ φυλάσσειν τὰ θεῖα προστάγματα.

Ἦν μετὰ ταῦτα τὸ ἀπὸ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ὁ σωτὴρ ἔφασκε διὰ τοῦτο τοῖς ἔξω ἐν παραβολαῖς λαλεῖν, „ἵνα [1]) βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσι· μήποτε ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς.“ Καὶ ἐρεῖ ὁ ἐξ ἐναντίας· »Εἰ πάντως τῶν σαφεστέρων ἀκούσαντες οἵδε τινὲς ἐπιστρέφουσιν, ὥστε αὐτοὺς ἀξίους γενέσθαι ἀφέσεως ἁμαρτημάτων, οὐκ ἔστι δὲ ἐπ' αὐτοῖς τὸ ἀκοῦσαι τῶν σαφεστέρων λόγων, ἀλλ' ἐπὶ τῷ διδάσκοντι, καὶ διὰ τοῦτο οὐκ ἀπαγγέλλει αὐτοῖς σαφέστερον, μήποτε ἴδωσι καὶ συνιῶσιν· οὐκ ἔστιν ἐπ' αὐτοῖς τὸ σωθῆναι· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐσμὲν αὐτεξούσιοι σωτηρίας καὶ ἀπωλείας.« Πιθανὴ μὲν οὖν πρὸς ταῦτα ἀπολογία ἦν, εἰ μὴ προσέκειτο τό· »μήποτε [2]) ἐπιστρέψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς·« τὸ ὅτι οὐκ ἐβούλετο τοὺς μὴ ἐσομένους καλοὺς καὶ ἀγαθοὺς συνιέναι τῶν μυστικωτέρων ὁ σωτήρ, καὶ διὰ τοῦτο ἐλάλει αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς· νῦν δέ, κειμένου τοῦ· „μήποτε [3]) ἐπιστρέ-

[1]) Cfr. Marc. IV, 12. [2]) Cfr. Marc. IV, 12.
[3]) Cfr. Marc. IV, 12.

ψωσι, καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς·« ἡ ἀπολογία ἐστὶ χαλεπωτέρα. Πρῶτον τοίνυν σημειωτέον ἐστὶ τὸν τόπον πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, λεξιθηροῦντας μὲν τὰ ἀπὸ τῆς παλαιᾶς διαθήκης τοιαῦτα, ἔνθα ἐμφαίνεται, ὡς αὐτοὶ τολμῶντες λέγουσιν, ὠμότης τοῦ δημιουργοῦ ἡ ἀμυντικὴ καὶ ἀνταποδοτικὴ τῶν χειρόνων προαίρεσις, ἢ ὅ, τί ποτε θέλουσι τὸ τοιοῦτον ὀνομάζειν, μόνον ἵνα λέγωσιν οὐκ ἀγαθότητα εἶναι ἐν τῷ κτίσαντι· οὐχ ὁμοίως δὲ, οὐδὲ εὐγνωμόνως ἐντυγχάνοντας τῇ καινῇ, ἀλλὰ παραπεμπομένους τὰ παραπλήσια οἷς νομίζουσιν εἶναι ἐπιλήπτοις ἐπὶ τῆς παλαιᾶς. Φανερῶς γὰρ καὶ κατὰ τὸ εὐαγγέλιον ὁ σωτὴρ δείκνυται, ὡς αὐτοὶ φάσκουσιν, ἐπὶ τῶν προτέρων, διὰ τοῦτο σαφῶς μὴ φθεγγόμενος, ἵνα μὴ ἐπιστρέψωσιν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ἐπιστρέψαντες ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἄξιοι γένωνται· ὅπερ καθ' αὐτὸ οὐδενὸς ἔλαττόν ἐστι τῶν ἀπὸ τῆς παλαιᾶς κατηγορουμένων τοιούτων. Ἐὰν δὲ περὶ τοῦ εὐαγγελίου ἀπολογίαν ζητῶσι, λεκτέον πρὸς αὐτοὺς, εἰ μὴ ἐπιλήπτως ποιῶσιν ἐπὶ τῶν ὁμοίων προβλημάτων ἀνομοίως ἱστάμενοι, καὶ κατὰ μὲν τὴν καινὴν οὐ προσκόπτοντες, ἀλλ' ἀπολογίαν ζητοῦντες, κατὰ δὲ τὴν παλαιὰν περὶ τῶν παραπλησίων, δέον ἀπολογεῖσθαι ὁμοίως τοῖς ἀπὸ τῆς καινῆς, κατηγοροῦντες. Ἐξ ὧν συμβιβάσομεν αὐτοὺς διὰ τὰς ὁμοιότητας ἐπὶ τὸ πάντα ἡγεῖσθαι ἑνὸς εἶναι γράμματα θεοῦ. Φέρε δὴ καὶ πρὸς τὸ προκείμενον ἀπολογίαν κατὰ τὸ δυνατὸν πορισώμεθα.

Ἐφάσκομεν καὶ περὶ τοῦ Φαραὼ ἐξετάζοντες, ὅτι ἐνίοτε τὸ τάχιον θεραπευθῆναι, οὐ πρὸς καλοῦ γίνεται τοῖς θεραπευομένοις, εἴπερ ἂν τοῖς χαλεποῖς περιπεσόντες εὐχερῶς ἀπαλλαγεῖεν τούτων οἷς περιπεπτώκασι. Καταφρονοῦντες γὰρ ὡς εὐιάτου τοῦ κακοῦ, δεύτερον οὐ φυλαττόμενοι τοῦ περιπεσεῖν αὐτῷ, ἐν αὐτῷ ἔσονται. Διόπερ ἐπὶ τῶν τοιούτων ὁ θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, κατὰ τὴν χρηστότητα αὐτοῦ ὑπερτίθεται τὴν τα-

χυτέραν πρὸς αὐτοὺς βοήθειαν, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, βοηθῶν αὐτοῖς οὐ βοηθεῖ, τούτου αὐτοῖς λυσιτελοῦντος. Εἰκὸς οὖν καὶ τοὺς ἔξω, περὶ ὧν ὁ λόγος, τῷ σωτῆρι κατὰ τὸ προκείμενον ἑωραμένους οὐ βεβαίους ἔσεσθαι ἐν τῇ ἐπιστροφῇ, εἰ τρανότερον ἀκούσαιεν τῶν λεγομένων, ὑπὸ τοῦ κυρίου ᾠκονομῆσθαι μὴ σαφέστερον ἀκοῦσαι τῶν βαθυτέρων· μήποτε τάχιον ἐπιστρέψαντες, καὶ ἰαθέντες ἐν τῷ ἀφέσεως τυχεῖν, ὡς εὐχερῶν τῶν τῆς κακίας τραυμάτων, καὶ εὐιάτων καταφρονήσαντες, πάλιν καὶ τάχιον αὐτοῖς περιπέσωσι. Τάχα δὲ καὶ τίνοντες δίκας τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων, ὧν εἰς τὴν ἀρετὴν ἐπλημμέλησαν καταλιπόντες αὐτὴν, οὐδέπω τὸν χρόνον ἐκπεπληρώκεσαν· τῷ καταλειπομένους αὐτοὺς ἀπὸ τῆς θείας ἐπισκοπῆς, ἐπιπλεῖον ἐμφορηθέντας τῶν ἰδίων, ἃ ἔσπειραν, κακῶν, ὕστερον εἰς βεβαιοτέραν μετάνοιαν καλεῖσθαι· οὐ ταχέως περιπεσουμένους οἷς πρότερον περιπεπτώκεσαν τὸ ἀξίωμα ἐνυβρίσαντες τῶν καλῶν, καὶ τοῖς χείροσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες. Οἱ μὲν οὖν ἔξω λεγόμενοι, δηλονότι συγκρίσει τῶν ἔσω, οὐ πάντη πόῤῥω τῶν ἔσω τυγχάνοντες, τῶν ἔσω σαφῶς ἀκουόντων, ἀκούουσιν ἀσαφῶς, διὰ τὸ ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λέγεσθαι· πλὴν ἀκούουσιν. Ἕτεροι δὲ τῶν ἔξω, οἱ λεγόμενοι Τύριοι, καίτοι προεγνωσμένοι, ὅτι πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμενοι μετενόησαν, ἐγγὺς γενομένου τοῦ σωτῆρος τῶν ὁρίων αὐτῶν, οὐδὲ τὰ τῶν ἔξω ἀκούουσιν· ὡς εἰκὸς μᾶλλον πόῤῥω ὄντες τῆς ἀξίας τῶν ἔξω, ἵν' ἐν ἄλλῳ καιρῷ μετὰ τὸ ἀνεκτότερον αὐτοῖς γενέσθαι παρὰ τοὺς μὴ παραδεξαμένους τὸν λόγον, ἐφ' ὧν ἐμνημόνευσε καὶ τῶν Τυρίων, εὐκαιρότερον ἀκούσαντες βεβαιότερον μετανοήσωσιν. Ὅρα δὲ, εἰ μὴ μᾶλλον ἡμεῖς πρὸς τῷ ἐξεταστικῷ καὶ τὸ εὐσεβὲς πάντη ἀγωνιζόμεθα τηρεῖν περὶ θεοῦ, καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, ἐκ παντὸς ἀπολογεῖσθαι πειρώμενοι, ὡς ἐν τηλικούτοις καὶ τοιούτοις περὶ τῆς ποικίλης προνοίας τοῦ θεοῦ, ἀθανάτου ψυχῆς προνοουμένου. Εἰ γοῦν τις

περὶ τῶν ὀνειδιζομένων ζητοίη, ὅτι ὁρῶντες τεράστια, καὶ ἀκούοντες θείων λόγων οὐκ ὠφελοῦνται, Τυρίων ἂν μετανοησάντων, εἰ τοιαῦτα παρ' αὐτοῖς ἐγεγόνει καὶ εἴρητο· ζητοίη δὲ φάσκων, τί δήποτε τοῖς τοιούτοις ἐκήρυξεν [1]) ὁ σωτὴρ ἐπὶ κακῷ αὐτῶν, ἵνα βαρύτερον αὐτοῖς τὸ ἁμάρτημα λογισθῇ· λεκτέον πρὸς αὐτὸν, ὅτι ὁ πάντων τὰς διαθέσεις κατανοῶν τῶν αἰτιωμένων αὐτοῦ τὴν πρόνοιαν, ὡς παρ' ἐκείνην μὴ πεπιστευκότων μὴ δωρησαμένην ἰδεῖν, ἃ ἑτέροις θεάσασθαι ἐχαρίσατο, καὶ μὴ οἰκονομήσασαν ἀκοῦσαι τούτων, ἃ ἄλλοι ἀκούσαντες ὠφέληνται· τὴν ἀπολογίαν οὐκ εὔλογον οὖσαν ἐλέγξαι βουλόμενος δίδωσι ταῦτα, ἃ οἱ μεμφόμενοι τὴν διοίκησιν αὐτοῦ ᾔτησαν· ἵνα μετὰ τὸ λαβεῖν μηδὲν ἧττον ἐλεγχθέντες ὡς ἀσεβέστατοι τῷ μηδ' οὕτως τῷ ὠφελεῖσθαι ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκέναι, παύσωνται τοῦ τοιούτου θράσους, καὶ κατ' αὐτὸ τοῦτο ἐλευθερωθέντες μάθωσιν, ὅτι ποτὲ εὐεργετῶν τινας ὁ θεὸς μέλλει, καὶ βραδύνει, μὴ χαριζόμενος ὁρᾷν καὶ ἀκούειν τοιαῦτα, ἐφ' οἷς ὁραθεῖσι καὶ ἀκουσθεῖσι βαρυτέρα καὶ χαλεπωτέρα ἡ ἁμαρτία ἐλέγχεται τῶν μετὰ τηλικαῦτα καὶ τοιαῦτα μὴ πεπιστευκότων.

Ἴδωμεν οὖν καὶ περὶ τοῦ· „ἄρ' [2]) οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ." Οἱ γὰρ ἐπιλαμβανόμενοί φασιν· εἰ μὴ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ, οὐκ ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν τὸ σώζεσθαι, ἀλλ' ἐκ κατασκευῆς τῆς ἀπὸ τοῦ τοιούσδε κατασκευάσαντος γεγενημένης, ἢ ἐκ προαιρέσεως τοῦ ὅτε βούλεται ἐλεοῦντος. Παρ' ὧν τοῦτο πευστέον· Τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καλόν ἐστιν, ἢ φαῦλον; καὶ τὸ τρέχειν βουλόμενον τυχεῖν τοῦ τέλους ἐν τῷ σπεύδειν ἐπὶ τὰ καλὰ, ἐπαινετόν ἐστιν, ἢ ψεκτόν; Εἴτε γὰρ ἐροῦσι ψεκτὸν, παρὰ τὴν ἐνάργειαν ἀποκρινοῦνται, τῶν ἁγίων θελόντων καὶ τρεχόντων, καὶ δη-

---

[1]) Cfr. Matth. XI, 21. 22. [2]) Cfr. Rom. IX, 16.

λονότι οὐκ ἐν τούτῳ ψεκτὸν ποιούντων. Εἴτε ἐροῦσιν, ὅτι καλὸν τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλὰ, πευσόμεθα πῶς ἡ ἀπολλυμένη φύσις θέλει τὰ κρείττονα· οἱονεὶ γὰρ δένδρον πονηρὸν καρποὺς ἀγαθοὺς φέρει, εἴγε καλὸν τὸ θέλειν τὰ κρείττονα. Τρίτον δὲ ἐροῦσιν, ὅτι τῶν μέσων ἐστὶ τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλὰ, καὶ οὔτε ἀστεῖον, οὔτε φαῦλον. Λεκτέον δὲ πρὸς τοῦτο, ὅτι εἰ τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλὰ, μέσον ἐστὶ, καὶ τὸ ἐναντίον αὐτῷ μέσον ἐστὶ, τουτέστι τὸ θέλειν τὰ κακὰ, καὶ τὸ τρέχειν ἐπὶ τὰ κακά. Οὐχὶ δέ γε μέσον ἐστὶ τὸ θέλειν τὰ κακὰ, καὶ τρέχειν ἐπὶ τὰ κακά. Οὐκ ἄρα μέσον ἐστὶ καὶ τὸ θέλειν τὰ καλὰ, καὶ τρέχειν ἐπὶ τὰ καλά. Τοιαύτην τοίνυν ἀπολογίαν ἡγοῦμαι δύνασθαι ἡμᾶς πορίζειν πρὸς τό· »ἄρ᾽[1]) οὖν οὐ τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ.« Φησὶν ἐν τῇ βίβλῳ τῶν ψαλμῶν ὁ Σολομῶν· αὐτοῦ γάρ ἐστιν ἡ ᾠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν, ἐξ ἧς παραθησόμεθα τὰ ῥητά· „ἐὰν[2]) μὴ κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες· ἐὰν μὴ κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων.“ Οὐκ ἀποτρέπων ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ οἰκοδομεῖν, οὐδὲ διδάσκων μὴ ἀγρυπνεῖν εἰς τὸ φρουρεῖν ἡμῶν τὴν ἐν τῇ ψυχῇ πόλιν, ἀλλὰ παριστὰς, ὅτι τὰ χωρὶς θεοῦ οἰκοδομούμενα, καὶ τὰ μὴ τυγχάνοντα τῆς ἀπὸ τούτου φυλακῆς, μάτην οἰκοδομεῖται, καὶ ἀνηνύτως τηρεῖται, εὐλόγως ἂν ἐπιγραφησομένου κυρίου τῆς οἰκοδομῆς τοῦ θεοῦ, καὶ ἄρχοντος τῆς φρουρᾶς τῆς πόλεως τοῦ τῶν ὅλων δεσπόζοντος. Ὥσπερ οὖν εἰ λέγοιμεν, οὐ τοῦ οἰκοδομοῦντος, ἀλλὰ τοῦ θεοῦ ἐστιν ἔργον τόδε τὸ οἰκοδόμημα, καὶ οὐ τοῦ φυλάξαντος κατόρθωμα, ἀλλὰ τοῦ ἐπὶ πάντων θεοῦ, τὸ μηδὲν πεπονθέναι ἀπὸ πολεμίων τήνδε τὴν πόλιν,

---

[1]) Cfr. Rom. IX, 16.

[2]) Psalm. CXXVII, 1. (CXXVI.)

οὐκ ἂν πείσαιμεν, ὑπακουομένου μὲν τοῦ καὶ κατὰ τὸν ἄνθρωπόν τι γεγονέναι, τοῦ δὲ ἀνδραγαθήματος εὐχαρίστως ἐπὶ τὸν τελειωτὴν θεὸν ἀναφερομένου· οὕτως ἐπεὶ οὐκ ἀρκεῖ τὸ ἀνθρώπινον θέλειν πρὸς τὸ τυχεῖν τοῦ τέλους, οὐδὲ τὸ τῶν οἱονεὶ ἀθλητῶν τρέχειν πρὸς τὸ λαβεῖν τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ· — θεοῦ γὰρ συμπαρισταμένου ταῦτα ἀνύεται —· καλῶς λέγεται τό· »οὐ[1]) τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ.« Ὡς εἰ καὶ ἐπὶ γεωργίας, ὅπερ καὶ γέγραπται, ἐλέγετο· »ἐγὼ[2]) ἐφύτευσα, Ἀπολλὼς ἐπότισεν, ὁ δὲ θεὸς ηὔξησεν· ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων θεός.« Καὶ τὸ τοὺς καρποὺς πλήρεις γεγονέναι, οὐκ ἂν εὐσεβῶς λέγοιμεν ἔργον εἶναι τοῦ γεωργοῦ, ἢ ἔργον τοῦ ποτίσαντος, ἀλλ' ἔργον τοῦ θεοῦ· οὕτω καὶ ἡ ἡμετέρα τελείωσις οὐχὶ μηδὲν ἡμῶν πραξάντων γίνεται· οὐ μὴν ἀφ' ἡμῶν ἀπαρτίζεται, ἀλλὰ θεὸς τὸ πολὺ ταύτης ἐνεργεῖ. Καὶ ἵνα ἐναργέστερον πιστευθῇ τοῦτο εἶναι τὸ λεγόμενον, ἀπὸ τῆς κυβερνητικῆς τὸ παράδειγμα ληψόμεθα. Πρὸς γὰρ τὴν τῶν ἀνέμων πνοὴν, καὶ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ τὴν τῶν ἀστέρων λαμπρότητα, συνεργούντων τῇ τῶν ἐμπλεόντων σωτηρίᾳ, πόσον ἂν ἀριθμὸν ἔχειν λέγοιτο τῆς ἐπὶ τὸν λιμένα ἀποκαταστάσεως ἡ κυβερνητικὴ τέχνη; οὐδ' αὐτῶν τῶν κυβερνητῶν δι' εὐλάβειαν πολλάκις τολμώντων ὁμολογεῖν τὸ σεσωκέναι τὴν ναῦν, ἀλλὰ τῷ θεῷ τὸ πᾶν ἀναφερόντων· οὐ τῷ μηδὲν αὐτοὺς ἐνηργηκέναι, ἀλλὰ τῷ εἰς ὑπερβολὴν πολλαπλάσιον εἶναι τὸ ἀπὸ τῆς προνοίας τοῦ ἀπὸ τῆς τέχνης. Καὶ ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γοῦν σωτηρίας πολλαπλάσιόν ἐστιν εἰς ὑπερβολὴν τὸ ἀπὸ τοῦ θεοῦ τοῦ ἀπὸ τοῦ ἐφ' ἡμῖν. Διόπερ ἡγοῦμαι λέγεσθαι τό· „οὐ[3]) τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος,

---

[1]) Cfr. Rom. IX, 16. [2]) Cfr. 1 Cor. III, 6. 7.
[3]) Cfr. Rom. IX, 16.

ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ.“ Εἰ γάρ, ὡς ἐκεῖνοι ὑπολαμβάνουσι, δεῖ ἐκλαμβάνειν τό· »οὐ[1]) τοῦ θέλοντος, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ·« περισσαὶ αἱ ἐντολαί, καὶ μάτην ὁ Παῦλος αὐτὸς αἰτιᾶταί τινας ὡς παραπεπτωκότας, καὶ ἀποδέχεταί τινας ὡς κατωρθωκότας, καὶ νομοθετεῖ ταῖς ἐκκλησίαις· εἰκῇ δὲ καὶ ἡμεῖς ἐπιδίδομεν ἑαυτοὺς ἐπὶ τὸ θέλειν τὰ κρείττονα, εἰκῇ δὲ καὶ ἐπὶ τὸ τρέχειν. Ἀλλ' οὐ μάτην ὁ Παῦλος τάδε συμβουλεύει, καὶ τούσδε μέμφεται, καὶ τούσδε ἀποδέχεται· οὐδὲ μάτην ἡμεῖς ἐπιδίδομεν ἑαυτοὺς τῷ θέλειν τὰ κρείττονα, καὶ τῷ σπεύδειν ἐπὶ τὰ διαφέροντα. Οὐκ ἄρα ἐκεῖνοι καλῶς ἐξειλήφασι τὰ κατὰ τὸν τόπον.

Πρὸς τούτοις ἦν· „τὸ[2]) θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι.“ Καί φασί τινες· Εἰ ἀπὸ τοῦ θεοῦ τὸ θέλειν, καὶ ἀπὸ τοῦ θεοῦ τὸ ἐνεργεῖν, κἂν κακῶς θέλωμεν, κἂν κακῶς ἐνεργῶμεν, ἀπὸ τοῦ θεοῦ ταῦθ' ἡμῖν ὑπῆρξεν· εἰ δὲ τοῦτο, οὐκ ἐσμὲν αὐτεξούσιοι. Πάλιν τε αὖ κρείττονα θέλοντες, καὶ τὰ διαφέροντα ἐνεργοῦντες, ἐπεὶ ἀπὸ θεοῦ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν ἐστιν, οὐχ ἡμεῖς τὰ διαφέροντα πεποιήκαμεν, ἀλλ' ἡμεῖς μὲν ἐδόξαμεν, ὁ δὲ θεὸς ταῦτα ἐδωρήσατο· ὥστε καὶ κατὰ τοῦτο οὐκ ἐσμὲν αὐτεξούσιοι. Καὶ πρὸς τοῦτο δὲ λεκτέον, ὅτι ἡ τοῦ ἀποστόλου λέξις οὔ φησι τὸ θέλειν τὰ κακὰ ἐκ τοῦ θεοῦ εἶναι, ἢ τὸ θέλειν τὰ ἀγαθὰ ἐκ τοῦ θεοῦ εἶναι, ὁμοίως τε τὸ ἐνεργεῖν τὰ κρείττονα καὶ τὰ χείρονα· ἀλλὰ τὸ καθόλου θέλειν, καὶ τὸ καθόλου τρέχειν. Ὡς γὰρ ἀπὸ θεοῦ ἔχομεν τὸ εἶναι ζῶα, καὶ τὸ εἶναι ἄνθρωποι, οὕτω καὶ τὸ καθόλου θέλειν, ὡς εἰ ἔλεγον, καὶ τὸ καθόλου κινεῖσθαι. Ὥσπερ δὲ ἔχοντες τὸ ζῶα εἶναι, τὸ κινεῖσθαι καί, φέρ' εἰπεῖν, τάδε τὰ μέλη κινεῖν, χεῖρας ἢ πόδας, οὐκ ἂν εὐλόγως λέγοιμεν ἔχειν ἀπὸ θεοῦ τὸ εἰδικὸν τόδε, ἤτοι τὸ κινεῖσθαι πρὸς

1) Cfr. Rom. IX, 16. 2) Cfr. Philipp. II, 13.

τὸ τύπτειν, ἢ ἀναιρεῖν, ἢ ἀφαιρεῖσθαι τὰ ἀλλότρια· ἀλλὰ τὸ μὲν γενικὸν, τὸ κινεῖσθαι, ἐλάβομεν ἀπὸ θεοῦ, ἡμεῖς δὲ χρώμεθα τῷ κινεῖσθαι ἐπὶ τὰ χείρονα, ἢ ἐπὶ τὰ βελτίονα· οὕτω τὸ μὲν ἐνεργεῖν, ᾗ ζῶά ἐσμεν, εἰλήφαμεν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ θέλειν ἐλάβομεν ἀπὸ τοῦ δημιουργοῦ· ἡμεῖς δὲ τῷ θέλειν ἐπὶ τὰ κάλλιστα, ἢ ἐναντία χρώμεθα, ὁμοίως καὶ τῷ ἐνεργεῖν.

Ἔτι πρὸς τὸ μὴ ἡμᾶς εἶναι αὐτεξουσίους δόξει τὸ ἀποστολικὸν ῥητὸν περισπᾷν, ἐν οἷς ἑαυτῷ ἀνθυποφέρων φησίν· »ἄρ' [1]) οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει. Ἐρεῖς μοι οὖν· Τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε; Μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι· Τί με ἐποίησας οὕτως; Ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;« Ἐρεῖ γάρ τις· εἰ ὁ κεραμεὺς ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιεῖ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν σκεύη· οὕτως ὁ θεὸς ἃ μὲν εἰς σωτηρίαν, ἃ δὲ εἰς ἀπώλειαν· οὐ παρ' ἡμᾶς τὸ σώζεσθαι ἢ ἀπόλλυσθαι γίνεται, οὐδέ ἐσμεν αὐτεξούσιοι. Λεκτέον δὲ πρὸς τὸν οὕτω τούτοις χρώμενον, εἰ δύναται περὶ τοῦ ἀποστόλου νοεῖν ὡς μαχόμενα ἑαυτῷ λέγοντος. Οὐχ ἡγοῦμαι δὲ, ὅτι τολμήσει τις τοῦτο εἰπεῖν. Εἰ τοίνυν μὴ ἐναντία ἑαυτῷ ὁ ἀπόστολος φθέγγεται, πῶς κατὰ τὸν οὕτως ἐνδεξάμενον εὐλόγως αἰτιᾶται μεμφόμενος τὸν ἐν Κορίνθῳ πεπορνευκότα, ἢ τοὺς παραπεπτωκότας, καὶ μὴ μετανοήσαντας ἐπὶ τῇ ἀσελγείᾳ καὶ ἀκρασίᾳ, ᾗ ἔπραξαν; Πῶς δὲ εὐλογεῖ ὡς εὖ πεποιηκότας, οὓς ἐπαινεῖ, ὥσπερ τὸν Ὀνησιφόρου οἶκον, λέγων· „δῴη [2]) ὁ κύριος ἔλεος τῷ Ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπησχύνθη, ἀλλὰ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ, σπουδαίως ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε· δῴη αὐτῷ ὁ κύριος

---

[1]) Cfr. Rom. IX, 18—21. [2]) Cfr. II Tim. I, 16—18.

εὑρεῖν ἔλεος παρὰ κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ;« Οὐ κατὰ τὸν αὐτὸν δὴ ἀπόστολόν ἐστι ψέγειν ὡς ἄξιον μέμψεως τὸν ἡμαρτηκότα, καὶ ἀποδέχεσθαι ὡς ἐπαινετὸν τὸν εὖ πεποιηκότα; Πάλιν δ' αὖ ὡς μηδενὸς ὄντος ἐφ' ἡμῖν, φάσκειν, παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ εἶναι τὸ μὲν σκεῦος εἰς τιμὴν, τὸ δὲ εἰς ἀτιμίαν; Πῶς τό· »τοὺς[1]) πάντας ἡμᾶς παραστῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε φαῦλον·« ὑγιές ἐστι· τῶν τὰ φαῦλα πεποιηκότων διὰ τὸ ἐκτίσθαι αὐτοὺς σκεύη ἀτιμίας ἐπὶ τοῦτο πράξεως ἐληλυθότων, καὶ τῶν κατ' ἀρετὴν βιωσάντων τῷ ἀρχῆθεν αὐτοὺς ἐπὶ τούτῳ κατεσκευάσθαι, καὶ σκεύη τιμῆς γεγονέναι, τὸ καλὸν πεποιηκότων; Ἔτι δὲ πῶς οὐ μάχεται τῷ, ὡς ὑπολαμβάνουσιν, ἐξ ὧν παρεθέμεθα ῥητῶν, παρὰ τὴν αἰτίαν τοῦ δημιουργοῦ ἔντιμον ἢ ἄτιμον εἶναι σκεῦος, τὸ ἀλλαχοῦ λεγόμενον· »ἐν[2]) μεγάλῃ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν. Ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον;« Εἰ γὰρ ὁ ἐκκαθάρας ἑαυτὸν γίνεται σκεῦος εἰς τιμὴν, ὁ δὲ ἀπερικάθαρτον ἑαυτὸν περιϊδὼν σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, ὅσον ἐπὶ ταύταις ταῖς λέξεσιν, οὐδαμῶς αἴτιος ὁ δημιουργός. Ποιεῖ μὲν γὰρ ὁ δημιουργὸς σκεύη τιμῆς, καὶ σκεύη ἀτιμίας, οὐκ ἀρχῆθεν κατὰ τὴν πρόγνωσιν, ἐπεὶ μὴ κατ' αὐτὴν προκατακρίνει, ἢ προδικαιοῖ· ἀλλὰ σκεύη τιμῆς τοὺς ἐκκαθάραντας ἑαυτοὺς, καὶ σκεύη ἀτιμίας ἀπερικαθάρτους ἑαυτοὺς περιϊδόντας· ὥστε οὖν ἐκ πρεσβυτέρων αἰτίων τῆς κατασκευῆς τῶν εἰς τιμὴν καὶ εἰς ἀτιμίαν σκευῶν γίνεσθαι ὃν μὲν εἰς τιμὴν, ὃν δὲ εἰς ἀτιμίαν. Εἰ δὲ ἅπαξ προσιέμεθα εἶναί τινας αἰτίας

---

1) Cfr. II Cor, V, 10. 2) Cfr. II Tim. II, 20. 21.

πρεσβυτέρας τοῦ σκεύους τῆς τιμῆς, καὶ τοῦ σκεύους τῆς ἀτιμίας· τί ἄτοπον ἀνελθόντας εἰς τὸν περὶ ψυχῆς τόπον, πρεσβύτερα αἴτια τοῦ τὸν Ἰακὼβ ἠγαπῆσθαι, καὶ τὸν Ἡσαῦ μεμισῆσθαι, γεγονέναι εἰς τὸν Ἰακὼβ πρὸ τῆς ἐνσωματώσεως, καὶ εἰς τὸν Ἡσαῦ πρὸ τοῦ εἰς τὴν κοιλίαν τῆς Ῥεβέκκας γενέσθαι;

Ἅμα δὲ σαφῶς δηλοῦται, ὅτι, ὅσον ἐπὶ τῇ ὑποκειμένῃ φύσει, ὥσπερ εἷς ὑπόκειται τῷ κεραμεῖ πηλὸς, ἀφ' οὗ φυράματος γίνεται εἰς τιμὴν, καὶ εἰς ἀτιμίαν σκεύη· οὕτω μιᾶς φύσεως πάσης ψυχῆς ὑποκειμένης τῷ θεῷ, καὶ ἵν' οὕτως εἴπω, ἑνὸς φυράματος ὄντος τῶν λογικῶν ὑποστάσεων, πρεσβύτερά τινα αἴτια πεποίηκε τούσδε μὲν εἶναι εἰς τιμὴν, τούσδε δὲ εἰς ἀτιμίαν. Εἰ δὲ ἐπιπλήσσει ἡ λέξις τοῦ ἀποστόλου ἡ λέγουσα· »μενοῦνγε,[1]) ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ;« διδάσκει, ὅτι ὁ μὲν παῤῥησίαν ἔχων πρὸς τὸν θεὸν, καὶ πιστὸς καὶ βιοὺς εὖ, οὐκ ἂν ἀκούσαι· »σὺ[2]) τίς εἶ, ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ;« Ὁποῖος ἦν Μωσῆς· »Μωσῆς[3]) γὰρ ἐλάλει, ὁ δὲ θεὸς ἀπεκρίνατο αὐτῷ φωνῇ·« καὶ ὡς ἀποκρίνεται ὁ θεὸς πρὸς Μωσέα, οὕτως ἀποκρίνεται καὶ ὁ ἅγιος πρὸς τὸν θεόν. Ὁ δὲ ταύτην μὴ κτησάμενος τὴν παῤῥησίαν, δηλονότι ἢ ἀπολωλεκὼς, ἢ περὶ τούτων οὐ κατὰ φιλομάθειαν, ἀλλὰ κατὰ φιλονεικίαν ζητῶν, καὶ διὰ τοῦτο λέγων· „Τί[4]) ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκεν;“ οὗτος ἂν ἄξιος εἴη τῆς ἐπιπλήξεως τῆς λεγούσης· »μενοῦνγε,[5]) ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ;«

Τοῖς δὲ τὰς διαφόρους φύσεις εἰσάγουσι, καὶ χρωμένοις τῷ ῥητῷ, ταῦτα λεκτέον· Εἰ σώζουσι τὸ ἀπὸ ἑνὸς φυράματος γίνεσθαι τοὺς ἀπολλυμένους, καὶ τοὺς

---

[1]) Rom. IX, 20. [2]) Rom. IX, 20.
[3]) Cfr. Exod. XIX, 19. [4]) Rom. IX, 19.
[5]) Rom. IX, 20.

σωζομένους, καὶ τὸν δημιουργὸν τῶν σωζομένων εἶναι δημιουργὸν καὶ τῶν ἀπολλυμένων, καὶ εἰ ἀγαθὸς ὁ ποιῶν οὐ μόνον πνευματικοὺς, ἀλλὰ καὶ χοϊκούς· — τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἕπεται· — δυνατὸν μέντοι γε ἐκ προτέρων τινῶν κατορθωμάτων γενόμενον νῦν σκεῦος τιμῆς, μὴ ὅμοια δὲ δράσαντα, μηδὲ ἀκόλουθα τῷ σκεύει τῆς τιμῆς, γενέσθαι εἰς ἕτερον αἰῶνα σκεῦος ἀτιμίας· ὡς πάλιν οἷόν τέ ἐστι διὰ πρεσβύτερα τούτου τοῦ βίου γενόμενον σκεῦος ἀτιμίας ἐνθάδε, διορθώσαντα ἐν τῇ καινῇ κτίσει γενέσθαι »σκεῦος [1]) τιμῆς, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον.« Καὶ τάχα οἱ νῦν Ἰσραηλῖται, μὴ ἀξίως τῆς εὐγενείας βιώσαντες, ἐκπεσοῦνται τοῦ γένους, οἱονεὶ ἀπὸ σκευῶν τιμῆς εἰς σκεῦος ἀτιμίας μεταβαλόντες· καὶ πολλοὶ τῶν νῦν Αἰγυπτίων καὶ Ἰδουμαίων τῷ Ἰσραὴλ προσελθόντες, ἐπὰν καρποφορήσωσιν ἐπὶ πλεῖον, εἰσελεύσονται εἰς ἐκκλησίαν κυρίου, οὐκ ἔτι Αἰγύπτιοι καὶ Ἰδουμαῖοι εἶναι λελογισμένοι, ἀλλ' ἐσόμενοι Ἰσραηλῖται· ὥστε κατὰ τοῦτο διὰ τὰς προαιρέσεις τινὰς μὲν ἐκ χειρόνων εἰς κρείττονα προκόπτειν, ἑτέρους δὲ ἀπὸ κρειττόνων εἰς χείρονα καταπίπτειν, καὶ ἄλλους ἐν τοῖς καλοῖς τηρεῖσθαι, ἢ ἀπὸ καλῶν εἰς κρείττονα ἐπαναβαίνειν, ἄλλους τε αὖ τοῖς κακοῖς παραμένειν, ἢ ἀπὸ κακῶν, χεομένης τῆς κακίας, χείρονας γίνεσθαι [2])......

Ἐπεὶ δὲ ὅπου μὲν ὁ ἀπόστολος οὐ προσποιεῖται τὸ ἐπὶ τῷ θεῷ εἰς τὸ γενέσθαι σκεῦος εἰς τιμὴν, ἢ εἰς ἀτιμίαν, ἀλλὰ τὸ πᾶν ἐφ' ἡμᾶς ἀναφέρει, λέγων· »ἐὰν [3]) οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν, ἔσται σκεῦος εἰς τιμὴν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρηστον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοιμασμένον·« ὅπου δὲ οὐδὲ προσποιεῖται τὸ ἐφ'

---

[1]) Cfr. II Tim. II, 20.

[2]) Omiserunt Philocal. editores, quae latine exhibentur in Rufini interpretatione, et ab Hieronymo in ep. ad Avit. pag. 765. Cfr. ed. nostr. Tom. XXI. pag. 300. not. 3. [3]) Cfr. II Tim. II, 21.

ἡμῖν, ἀλλὰ τὸ πᾶν ἐπὶ τὸν θεὸν ἀναφέρειν δοκεῖ, φάσκων· „ἐξουσίαν ἔχει ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν σκεῦος εἰς τιμὴν, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν·“ καὶ οὐκ ἔστιν ἐναντιώματα τὰ εἰρημένα ὑπ' αὐτοῦ· συνακτέον ἀμφότερα, καὶ ἕνα λόγον ἐξ ἀμφοτέρων τέλειον ἀποδοτέον. Οὔτε τὸ ἐφ' ἡμῖν χωρὶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ θεοῦ, οὔτε ἡ ἐπιστήμη τοῦ θεοῦ προκόπτειν ἡμᾶς ἀναγκάζει, ἐὰν μὴ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τὸ ἀγαθόν τι συνεισάγωμεν· οὔτε τοῦ ἐφ' ἡμῖν χωρὶς τῆς ἐπιστήμης τοῦ θεοῦ, καὶ τῆς καταχρήσεως τοῦ κατ' ἀξίαν τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ποιοῦντος εἰς τιμὴν, ἢ εἰς ἀτιμίαν γενέσθαι τινά· οὔτε τοῦ ἐπὶ τῷ θεῷ μόνου κατασκευάζοντος εἰς τιμὴν, ἢ εἰς ἀτιμίαν τινὰ, ἐὰν μὴ ὕλην τινὰ διαφορᾶς σχῇ τὴν ἡμετέραν προαίρεσιν, κλίνουσαν ἐπὶ τὰ χείρονα, ἢ ἐπὶ τὰ κρείττονα. Καὶ ταῦτα μὲν αὐτάρκως ἡμῖν κατεσκευάσθω περὶ τοῦ αὐτεξουσίου.

Τίς ἡ τῶν ἐπὶ γῆς λογικῶν ἤτοι ἀνθρωπίνων ψυχῶν διασπορὰ ἐπικεκρυμμένως δηλουμένη ἐκ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ πύργου, καὶ τῆς κατ' αὐτὴν συγχύσεως τῶν γλωσσῶν· ἐν ᾧ καὶ περὶ πολλῶν κυρίων ἐπιτεταγμένων τοῖς διασπαρεῖσι κατὰ ἀναλογίαν τῆς καταστάσεως.

Κεφάλαιον[1]) εἰκοστὸν δεύτερον.

Ἐκ τοῦ πέμπτου Τόμου τοῦ κατὰ Κέλσου.

Ἴδωμεν[2]) δὲ καὶ τὴν ἑξῆς τοῦ Κέλσου λέξιν, οὕτως ἔχουσαν· »Ἰουδαῖοι μὲν οὖν ἔθνος ἴδιον γενόμενοι, καὶ κατὰ τὸ ἐπιχώριον νόμους θέμενοι, καὶ τούτους ἐν

---

[1]) Tarinus: Κεφάλαιον εἰκοστὸν πρῶτον.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 312. seqq. edd. Spenc. pag. 67. (contra Cels. 247. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 207. seqq.

σφίσιν ἔτι νῦν περιστέλλοντες, καὶ θρησκείαν ὁποίαν δὴ, πάτριον δ' οὖν, φυλάσσοντες, ὅμοια τοῖς ἄλλοις ἀνθρώποις δρῶσιν· ὅτι ἕκαστοι τὰ πάτρια, ὁποῖά ποτ' ἂν τύχῃ καθεστηκότα περιέπουσι. Δοκεῖ δ' οὕτω καὶ συμφέρειν, οὐ μόνον καθότι ἐπὶ νοῦν ἦλθεν ἄλλοις ἄλλως νομίσαι, καὶ δεῖ φυλάττειν τὰ εἰς κοινὸν κεκυρωμένα· ἀλλὰ καὶ ὅτι, ὡς εἰκὸς, τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, καὶ κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ[1]) καὶ διοικεῖται. Καὶ δὴ τὰ παρ' ἑκάστοις ὀρθῶς ἂν πράττοιτο ταύτῃ δρώμενα, ὅπῃ ἐκείνοις φίλον· παραλύειν δὲ οὐχ ὅσιον εἶναι τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα.« Ἐν τούτοις δὴ ὁ Κέλσος ἐμφαίνει, ὅτι οἱ πάλαι Αἰγύπτιοι Ἰουδαῖοι ὕστερον[2]) ἔθνος ἐγένοντο ἴδιον, καὶ νόμους θέμενοι, τούτους περιστέλλουσι. Καὶ ἵνα μὴ ἐπαναλάβωμεν τὰς ἐκκειμένας τοῦ Κέλσου λέξεις, φησὶ καὶ συμφέρειν τούτοις τὰ πάτρια θρησκεύειν, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι τὰ ἴδια περιέπουσι. Καὶ βαθυτέραν τινὰ ἐκτίθεται περὶ τοῦ συμφέρειν Ἰουδαίοις περιέπειν τὰ πάτρια αἰτίαν, αἰνισσόμενος, ὅτι τοὺς ἑκάστων νόμους οἱ λαχόντες ἐπόπται εἶναι τῆς γῆς τῶν νομοθετουμένων, συνεργοῦντες τοῖς νομοθέταις ἔθεντο. Ἔοικεν οὖν δηλοῦν, ὅτι καὶ τὴν Ἰουδαίων χώραν, καὶ τὸ ἐπ' αὐτῆς ἔθνος ἐποπτεύει τις ἢ τινες, ὑφ' οὗ, ἢ ὑφ' ὧν οἱ Ἰουδαίων νόμοι συνεργοῦντος ἢ συνεργούντων Μωϋσεῖ ἐτέθησαν.

»Καὶ χρὴ, φησὶ, τοὺς νόμους τηρεῖν, οὐ μόνον καθότι ἐπὶ νοῦν ἦλθεν ἄλλοις ἄλλως νομίσαι, καὶ ὅτι δεῖ φυλάσσειν τὰ εἰς κοινὸν κεκυρωμένα· ἀλλὰ καὶ ὅτι, ὡς εἰκὸς, τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, καὶ κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ καὶ διοκεῖται.« Εἶθ', ὡσπερεὶ ἐπιλα-

---

[1]) Tarin. in textu: ταύτῃ διοικεῖται, in notis: „Lege: ταύτῃ καὶ διοικεῖται.«

[2]) Tarinus: „In Codd. Thuani deest: ὕστερον.«

θόμενος ὁ Κέλσος ὧν εἶπε κατὰ Ἰουδαίων, νῦν ἐν τῷ καθολικῷ περὶ πάντων τῶν τὰ πάτρια τηρούντων ἐπαίνῳ καὶ τούτους περιλαμβάνει λέγων· »Καὶ δὴ τὰ[1]) παρ᾽ ἑκάστοις ὀρθῶς ἂν πράττοιτο ταύτῃ δρώμενα, ὅπῃ ἐκείνοις φίλον.« Καὶ ὅρα, εἰ μὴ ἄντικρυς, τὸ ὅσον ἐφ᾽ ἑαυτῷ, τὸν Ἰουδαῖον ἐν τοῖς ἰδίοις νόμοις βούλεται βιοῦντα μὴ ἀφίστασθαι αὐτῶν, ὡς οὐχ ὅσιον πράττοντα, ἐὰν ἀποστῇ· λέγει γὰρ, ὅτι »παραλύειν οὐχ ὅσιον εἶναι τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα.« Ἐβουλόμην δὲ πρὸς ταῦτα αὐτοῦ, ἢ τῶν συμφρονούντων[2]) αὐτῷ, πυθέσθαι, τίς ἄρα εἴη ὁ τὰ μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις διανείμας; καὶ δηλονότι τὴν Ἰουδαίων χώραν καὶ τοὺς Ἰουδαίους τῷ λαχόντι, ἢ τοῖς λαχοῦσιν αὐτήν; Ἆρα γὰρ, ὡς ὀνομάσαι ἂν ὁ Κέλσος, ὁ Ζεύς τινι ἤ τισι διένειμε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν; καὶ ἐβούλετο τὸν λαχόντα τὴν Ἰουδαίαν τοιούτους θέσθαι ἐν Ἰουδαίοις νόμους; ἢ παρὰ τὸ βούλημα αὐτοῦ τοῦτο[3]) γεγένηται; Ὡς δ᾽ ἂν ἀποκρίνηται, ὁρᾷς, ὅτι ὁ λόγος στενοχωρηθήσεται. Εἰ δὲ μὴ ἀπό τινος ἑνὸς διανενέμηται τὰ μέρη τῆς γῆς τοῖς ἐπόπταις αὐτῶν, ἄρα[4]) ἀποκληρωτικῶς καὶ χωρὶς ἐπιστάτου ἕκαστος, ὡς ἔτυχε, διενείματο τὴν γῆν· ἀλλὰ καὶ τοῦτ᾽ ἄτοπον, καὶ μετρίως τῆς τοῦ ἐπὶ πᾶσι θεοῦ προνοίας ἀναιρετικόν ἐστι.

Πῶς δὲ, καὶ κατὰ τίνας ἐπικρατείας διειλημμένα τὰ μέρη τῆς γῆς διοικεῖται ὑπὸ τῶν ἐποπτευόντων αὐτὰ, ὁ βουλόμενος διηγησάσθω· ἀπαγγειλάτω δὲ ἡμῖν καὶ πῶς ὀρθῶς πράττεται τὰ παρ᾽ ἑκάστοις δρώμενα, ὅπῃ τοῖς ἐπόπταις ἐστὶ φίλον· καὶ εἰ ὀρθῶς ἔχουσι, φέρ᾽

---

[1]) Codd. Thuani, Tarino teste: *καί.*

[2]) Codd. Thuani, Tarino teste: *συμφερόντων.*

[3]) Codd. Thuani, Tarino teste: *τοῦτο δοκεῖν κτλ.* Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 210. not. 1.

[4]) Tarinus: *ἆρα — ἕκαστος, ὡς ἔτυχε, διενείματο τὴν γῆν; Ἀλλὰ καὶ τοῦτο ἄτοπον κτλ.*

εἰπεῖν, οἱ Σκυθῶν περὶ ἀναιρέσεως πατέρων νόμοι· ἢ οἱ Περσῶν, μὴ κωλύοντες γαμεῖσθαι τοῖς[1]) παισὶ τὰς μητέρας, μηδὲ ὑπὸ τῶν πατέρων τὰς ἑαυτῶν θυγατέρας. Καὶ τί μὲ δεῖ, ἐπιλεγόμενον ἀπὸ τῶν πραγματευσαμένων περὶ τῶν ἐν τοῖς διαφόροις ἔθνεσι νόμων, προσαπορεῖν, πῶς παρ᾽ ἑκάστοις ὀρθῶς πράττονται, καθὼς τοῖς ἐπόπταις φίλον, οἱ νόμοι; Λεγέτω δ᾽ ἡμῖν ὁ Κέλσος, πῶς οὐχ ὅσιον παραλύειν νόμους πατρίους περὶ τοῦ γαμεῖν μητέρας καὶ θυγατέρας· ἢ περὶ τοῦ μακάριον εἶναι[2]) ἀγχόνῃ τὸν βίον ἐξελθεῖν·[3]) ἢ πάντως καθαίρεσθαι τοὺς ἑαυτοὺς παραδιδόντας τῷ πυρὶ, καὶ τῇ διὰ πυρὸς ἀπαλλαγῇ τῇ ἀπὸ τοῦ βίου· καὶ πῶς οὐχ ὅσιον παραλύειν νόμους τοὺς, φέρ᾽ εἰπεῖν, παρὰ Ταύροις περὶ τοῦ ἱερεῖα τοὺς ξένους προσάγεσθαι τῇ Ἀρτέμιδι· ἢ παρὰ Λιβύων τισὶ περὶ τοῦ καταθύειν τὰ τέκνα τῷ Κρόνῳ. Πλὴν ἀκολουθεῖ τῷ Κέλσῳ τὸ, μὴ ὅσιον εἶναι Ἰουδαίοις παραλύειν νόμους πατρίους, τοὺς περὶ τοῦ μὴ δεῖν ἄλλον τινὰ σέβειν θεὸν παρὰ τὸν τῶν ὅλων δημιουργόν. Καὶ ἔσται κατ᾽ αὐτὸν οὐ φύσει τὸ ὅσιον, ἀλλά τινι θέσει καὶ νομίσει θεῖον· ὅσιον γὰρ παρὰ τοῖσδε μὲν σέβειν κροκόδειλον, καὶ ἐσθίειν τι τῶν παρ᾽[4]) ἄλλοις προσκυνουμένων· καὶ ὅσιον ἑτέροις τὸ σέβειν τὸν μόσχον· καὶ παρ᾽ ἄλλοις, τὸν τράγον νομίζειν θεόν. Οὕτω δ᾽ ἔσται ὁ αὐτὸς ὅσια μὲν ποιῶν, ὡς πρὸς τούσδε τοὺς νόμους· ἀνόσια δὲ, ὡς πρὸς ἑτέρους· ὅπερ ἐστὶ πάντων ἀτοπώτατον.

Ἀλλ᾽ εἰκὸς, ὅτι φήσουσι πρὸς ταῦτα, ὅσιον εἶναι τὸν τὰ πάτρια φυλάττοντα, καὶ μηδαμῶς ἀνόσιον, ἐπεὶ

---

[1]) Tarinus: τοῖς οἰκείοις παισί.

[2]) Tarinus, in cujus textu deest εἶναι, in notis: „Lib. ed. μακάριον εἶναι κτλ. Superfluit εἶναι."

[3]) Tarin. in textu: διεξελθεῖν, in notis: „Codd. et lib. ed. ἐξελθεῖν."

[4]) Codd. Thuani, Tarino teste: παρὰ τοῖς ἄλλοις.

μὲν καὶ τὰ ἑτέρων οὐ τηρεῖ· πάλιν τε αὖ τὸν νομισθέντα ἀνόσιον εἶναι παρὰ τοῖσδέ τισι, μὴ εἶναι ἀνόσιον, ὅταν κατὰ τὰ πάτρια τὰ μὲν ἴδια σέβῃ, τὰ δὲ παρὰ τοῖς ἐναντίους[1]) ἔχουσι νόμους προσπολεμῇ καὶ καταθοινᾶται.[2]) Ταῦτα δὲ ὅρα εἰ μὴ πολλὴν ἐμφαίνει τὴν περὶ τοῦ δικαίου καὶ ὁσίου καὶ εὐσεβείας ταραχὴν, οὐ[3]) διαρθρουμένης, οὐδὲ φύσιν τινὰ ἰδίαν ἐχούσης, καὶ εὐσεβεῖς εἶναι χαρακτηριζούσης τοὺς τὰ κατ' αὐτὴν πράττοντας. Εἴπερ οὖν ἡ εὐσέβεια, καὶ ἡ ὁσιότης, καὶ ἡ δικαιοσύνη τῶν πρός τί ἐστιν, ὡς τὸ αὐτὸ εἶναι ὅσιον καὶ ἀνόσιον, παρὰ τὰς διαφόρους σχέσεις καὶ τοὺς νόμους· ὅρα, εἰ μὴ καὶ ἡ σωφροσύνη τῶν πρός τι ἀκολούθως ἔσται, καὶ ἡ ἀνδρεία, καὶ ἡ φρόνησις, καὶ ἡ ἐπιστήμη, καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταί· ὧν οὐδὲν ἂν εἴη ἀτοπώτερον.

Διὰ[4]) τούτων δὲ ὁδεύειν δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ὁ λόγος ἐπὶ τὸ δεῖν »πάντας ἀνθρώπους κατὰ τὰ πάτρια ζῆν, οὐκ ἂν μεμφθέντας ἐπὶ τούτῳ· Χριστιανοὺς δὲ τὰ πάτρια καταλιπόντας, καὶ οὐχ ἕν τι τυγχάνοντας ἔθνος ὡς Ἰουδαῖοι, ἐγκλήτως προστίθεσθαι τῇ τοῦ Ἰησοῦ διδασκαλίᾳ.“ Λεγέτω οὖν ἡμῖν, πότερον καθηκόντως οἱ φιλοσοφοῦντες, καὶ διδασκόμενοι μὴ δεισιδαιμονεῖν, καταλείψουσι τὰ πάτρια, ὡς καὶ φαγεῖν τῶν ἀπηγορευμένων ἐν ταῖς πατρίσιν αὐτῶν; ἢ παρὰ τὸ καθῆκον τοῦτο πράξουσιν; Εἰ μὲν γὰρ διὰ φιλοσοφίαν, καὶ τὰ κατὰ δεισιδαιμονίας μαθήματα, οὐ φυλάττοντες τὰ πάτρια, καὶ φάγοιεν ἂν τῶν ἀπηγορευμένων ἐκ πατέρων

---

[1]) Tarin. in textu: ἐναντίοις, in notis: »Lege cum lib. ed. ἐναντίους.“

[2]) Tarin. ut nos in textu, in notis: „Al. καταθοινῆται. Codd. Thuani: καταθανᾶται.«

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 213. not. 7.

[4]) Cfr. edd. Tarini pag. 318. seqq. edd. Spenc. pag. 67. (contra Cels. pag. 255.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 228. seqq.

αὐτοῖς· διὰ τί οὐχὶ καὶ Χριστιανοὶ, (λόγου αἱροῦντος μὴ τευτάζειν περὶ τὰ ἀγάλματα καὶ τὰ ἱδρύματα, ἢ καὶ περὶ τὰ δημιουργήματα τοῦ θεοῦ, ἀλλ᾿ ὑπεραναβαίνειν, καὶ τὴν ψυχὴν παριστάνειν τῷ δημιουργῷ,) τὸ ἀνάλογον ποιοῦντες τοῖς φιλοσοφοῦσιν, ἀνεγκλήτως τοῦτο πράττοιεν; Εἰ δ' ὑπὲρ τοῦ φυλάξαι τὴν προκειμένην ἑαυτῷ θέσιν ὁ Κέλσος ἐρεῖ, ἢ οἱ εὐδοκοῦντες τοῖς αὐτοῦ, ὅτι καὶ φιλοσοφήσας τις τηρήσει[1]) τὰ πάτρια· ὥρα φιλοσόφους γελοιότατα, φέρ' εἰπεῖν, ἐν Αἰγυπτίοις γενέσθαι φυλαττομένους ἐμφαγεῖν κρομύων, ἵνα τὰ πάτρια τηρῶσιν,[2]) ἢ μορίων τινῶν τοῦ σώματος, οἷον[3]) κεφαλῆς καὶ ὤμου, ἵνα μὴ παραβαίνωσι τὰ ὑπὸ πατέρων αὐτοῖς παραδοθέντα.[4]) Καὶ οὔ πω λέγω περὶ τῶν τὰς τοῦ σώματος φλυαρίας ἐν φύσαις φριττόντων τῶν Αἰγυπτίων, ὅτε ἐὰν ἀπὸ τῶν τοιούτων τις φιλοσοφήσῃ, καὶ τηρήσῃ τὰ πάτρια, γέλοιος ἂν εἴη φιλόσοφος ἀφιλόσοφα πράττων. Οὕτως οὖν καὶ ὁ ὑπὸ τοῦ λόγου προσαχθεὶς ἐπὶ τὸ σέβειν τὸν τῶν ὅλων θεὸν, καὶ διὰ τὰ πάτρια κάτω που μένων παρὰ τοῖς ἀγάλμασι καὶ τοῖς ἀνθρωπίνοις ἱδρύμασι, καὶ μὴ βουλόμενος ἀναβῆναι τῇ προαιρέσει πρὸς τὸν δημιουργόν· παραπλήσιος ἂν γένοιτο τοῖς μαθοῦσι μὲν τὰ[5]) φιλοσοφίας, φοβουμένοις δὲ τὰ μὴ φοβερὰ, καὶ νομίζουσιν ἀσέβειαν εἶναι τὸ[6]) τοιῶνδε ἐμφαγεῖν.

---

[1]) Tarin. in textu: τηρῆσαι, in notis: „Philoc. Hoeschel. τηρήσει.«

[2]) Tarin. ut nos in textu, in notis: „Codd. Thuani et Philoc. Hoeschel. τηρήσωσιν.«

[3]) In Philoc. Hoeschel. desunt verba: οἷον κεφαλῆς καὶ ὤμου. Tarin.

[4]) Tarin. in textu. παραδεδομένα, in notis: „Codd. Thuani: τετηρημένα." — De seqq. cfr. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 230. not. 2.

[5]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: τὰ τῆς φιλοσοφίας. Tarin.

[6]) Tarin. in textu: τὸ τοιόνδε, in notis: „Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: τὸ τοιῶνδε, Cod. Reg. τὸ τῶνδε.«

Ἁπλούστερον[1]) μὲν οὖν καὶ κοινότερον ἱσταμένοις πρὸς τὰς Κέλσου ἐκκειμένας λέξεις αὐτάρκη τὰ εἰρημένα. Ἐπεὶ δὲ νομίζομεν καὶ τῶν ἐξεταστικωτέρων τινὰς ἐντεύξεσθαι τῇδε τῇ γραφῇ· φέρε, ὀλίγα τῶν βαθυτέρων παρακινδυνεύοντες ἐκθώμεθα, ἔχοντά τινα μυστικὴν καὶ ἀπόῤῥητον θεωρίαν, περὶ τοῦ ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμῆσθαι χωρία τῶν ἐπὶ γῆς· καὶ τῶν κατειλεγμένων ἀτόπων, φέρε, ὅση δύναμις, καθαρὸν παραστήσωμεν τὸν λόγον.

Δοκεῖ δή μοι παρακηκοέναι τινῶν ὁ Κέλσος περὶ τῆς διανεμήσεως τῶν[2]) ἐπὶ γῆς μυστικωτέρων λόγων, ὧν ἐφάπτεται μέν πως καὶ ἡ Ἑλληνικὴ ἱστορία, εἰσαγαγοῦσά τινας τῶν νομιζομένων θεῶν περὶ τῆς Ἀττικῆς πρὸς ἀλλήλους ἡμιλλῆσθαι· ποιοῦσα δὲ παρὰ τοῖς ποιηταῖς τινας τῶν λεγομένων θεῶν ὁμολογεῖν τινας τόπους οἰκειοτέρους[3]) αὐτοῖς. Καὶ ἡ βαρβαρικὴ δὲ ἱστορία, καὶ μάλιστα ἡ Αἰγυπτίων, τοιαῦτά τινα ἐμφαίνει περὶ τοῦ μερισμοῦ τῶν τῆς Αἰγύπτου καλουμένων νόμων,[4]) λέγουσα· ὅτι ἡ λαχοῦσα τὴν Σάϊν Ἀθηνᾶ, ἡ αὐτη ἔχει καὶ τὴν Ἀττικήν. Αἰγυπτίων δὲ οἱ λόγιοι μυρία ὅσα τοιαῦτα φήσουσιν· οὐκ οἶδα δ' εἰ καὶ Ἰουδαίους συμπαραλαμβάνοντες, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν, τῇ πρός τινα διανεμήσει· ἀλλὰ περὶ μὲν τῶν ἔξω τοῦ θείου[5]) λόγου λεγομένων εἰς ταῦτα, ἅλις ἐπὶ τοῦ παρόντος. Φαμὲν δ' ὅτι ὁ καθ' ἡμᾶς προφήτης τοῦ θεοῦ, καὶ γνήσιος θεράπων αὐτοῦ, Μωϋσῆς, ἐν τῇ τοῦ Δευτερονομίου

---

1) Cfr. edd. Tarini pag. 320. seqq. edd. Spenc. pag. 67. (contra Cels. pag. 249. seqq.) coll. ed. nostr. Tom. XIX. pag. 214. seqq.

2) Tarin. in textu: τῆς γῆς, in notis: „Codd. Thuani et lib. ed. τῶν ἐπὶ γῆς.«

3) Tarin. in textu: οἰκειότερον, in notis: „Lege cum lib. ed. οἰκειοτέρους."

4) Tarin. in textu: νομῶν, in notis: „Lib. ed. νόμων.«

5) Tarin. in textu: θείου λεγομένων, in notis: „Codd. Thuani et lib. ed. θείου λόγου λεγομένων.«

ᾠδῇ, ἐκτίθεται περὶ τοῦ μερισμοῦ τῶν ἐπὶ γῆς τοιαῦτα λέγων· „ὅτε [1]) διεμέριζεν ὁ ὕψιστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδὰμ, ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ· καὶ ἐγενήθη μερὶς κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ.“ Τὰ δὲ περὶ τῆς διανεμήσεως τῶν ἐθνῶν, ὁ αὐτὸς Μωϋσῆς ἐν τῷ ἐπιγεγραμμένῳ βιβλίῳ Γένεσις, ἐν ἱστορίας τρόπῳ, φησὶν οὕτως· »καὶ [2]) ἦν πᾶσα ἡ γῆ χεῖλος ἓν, καὶ φωνὴ μία πᾶσι. Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κινῆσαι αὐτοὺς ἀπὸ ἀνατολῶν, εὗρον πεδίον ἐν γῇ Σεννὰρ, καὶ κατῴκησαν ἐκεῖ.“ Καὶ μετ' ὀλίγα· »κατέβη, [3]) φησὶ, κύριος ἰδεῖν [4]) τὴν πόλιν, καὶ τὸν πύργον, ὃν ᾠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ εἶπε κύριος· ἰδοὺ, γένος ἓν, καὶ χεῖλος ἓν πάντων· καὶ τοῦτο ἤρξαντο ποιῆσαι, καὶ νῦν οὐκ ἐκλείψει ἀπ' αὐτῶν πάντα, ὅσα ἂν ἐπιθῶνται ποιεῖν· δεῦτε, καὶ καταβάντες συγχέωμεν ἐκεῖ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν, ἵνα μὴ ἀκούσωσιν ἕκαστος τὴν φωνὴν τοῦ πλησίον αὐτοῦ. Καὶ διέσπειρεν αὐτοὺς κύριος ἐκεῖθεν ἐπὶ τὸ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς, καὶ ἐπαύσαντο οἰκοδομοῦντες τὴν πόλιν, καὶ τὸν πύργον. Διὰ τοῦτο ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτῆς, σύγχυσις, ὅτι ἐκεῖ συνέχεε κύριος ὁ θεὸς τὰ χείλη πάσης τῆς γῆς, κἀκεῖθεν διέσπειρεν αὐτοὺς κύριος ὁ θεὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.“ Καὶ ἐν τῇ ἐπιγεγραμμένῃ δὲ Σολομῶντος σοφίᾳ περὶ τῆς σοφίας, καὶ τῶν κατὰ τὴν σύγχυσιν τῶν διαλέκτων, ἐν ᾗ γεγένηται ὁ μερισμὸς τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, τοιαῦτα περὶ τῆς σοφίας εἴρηται· »αὕτη [5]) καὶ ἐν ὁμονοίᾳ πονηρίας ἐθνῶν συγχυθέντων ἔγνω τὸν δίκαιον, καὶ ἐφύλαξεν αὐτὸν ἄμεμπτον τῷ θεῷ, καὶ ἐπὶ τέκνου

---

[1]) Cfr. Deut. XXXII, 8. 9.

[2]) Genes. XI, 1. 2. — In praecedd. Codd. Thuani, Tarino teste: *Γενέσεως*. [3]) Cfr. Genes. XI, 5—9.

[4]) Cod. Regius, Tarino teste: *τοῦ ἰδεῖν*.

[5]) Cfr. Sap. Sal. X, 5.

σπλάγχνοις ἰσχυρὸν ἐφύλαξε.“ Πολὺς δ' ὁ λόγος καὶ μυστικὸς ὁ περὶ τούτων, ᾧ ἁρμόζει τό· »μυστήριον [1]) βασιλέως κρύπτειν, καλόν·“ ἵνα μὴ εἰς τὰς τυχούσας ἀκοὰς ὁ περὶ ψυχῶν οὐκ ἐκ μετενσωματώσεως εἰς σῶμα ἐνδυομένων λόγος ῥιπτῆται, μηδὲ τὰ ἅγια διδῶται [2]) τοῖς κυσὶ, μηδ' οἱ μαργαρῖται παραβάλλωνται τοῖς [3]) χοίροις. Ἀσεβὲς γὰρ τὸ τοιοῦτον, προδοσίαν περιέχον τῶν ἀποῤῥήτων τῆς τοῦ θεοῦ σοφίας λογίων· περὶ ἧς καλῶς γέγραπται· »εἰς [4]) κακότεχνον ψυχὴν οὐκ εἰσελεύσεται σοφία, οὐδὲ κατοικήσει ἐν σώματι κατάχρεῳ ἁμαρτίας.« Ἀρκεῖ δὲ τὰ κεκρυμμένως, ὡς ἐν ἱστορίας τρόπῳ εἰρημένα, κατὰ τὸν τῆς ἱστορίας παραστῆσαι τρόπον, ἵν' οἱ δυνάμενοι ἑαυτοῖς ἐπεξεργάσωνται τὰ κατὰ τὸν τόπον.

Νοείσθωσαν τοίνυν πάντες οἱ ἐπὶ γῆς μιᾷ τινι διαλέκτῳ θείᾳ χρώμενοι, καὶ ὅσον γε συμφωνοῦσι πρὸς ἀλλήλους, τηρείσθωσαν ἐν τῇ θείᾳ διαλέκτῳ· καὶ ἔστωσαν ἀκίνητοι τῶν ἀνατολῶν, εἰς ὅσον εἰσὶ τὰ τοῦ φωτὸς, καὶ τοῦ ἀπὸ φωτὸς ἀϊδίου ἀπαυγάσματος φρονοῦντες. Καὶ οὗτοι, ἐπὰν κινήσωσιν ἀπὸ τῶν ἀνατολῶν ἑαυτοὺς, ἀλλότρια [5]) ἀνατολῶν φρονοῦντες, εὑρισκέτωσαν πεδίον ἐν γῇ Σεννάρ, (ὅπερ ἑρμηνεύεται ὀδόντων ἐκτιναγμὸς, κατὰ σύμβολον τοῦ ἀπολλύναι αὐτοὺς τὰ δι' ὧν τρέφονται,) καὶ κατοικείτωσαν ἐκεῖ. Εἶτα τὰ τῆς ὕλης συναγαγεῖν θέλοντες, καὶ κολλᾶν τὰ μὴ πεφυκότα κολλᾶσθαι οὐρανῷ, ἵνα διὰ τῶν ὑλικῶν ἐπιβουλεύσωσι τοῖς ἀΰλοις, λεγέτωσαν· »δεῦτε, [6]) πλινθεύσωμεν πλίνθους, καὶ ὀπτήσωμεν αὐτὰς πυρί.« Ὡς οὖν κρατύνοντες καὶ πηγνύντες τὰ πήλινα καὶ ὑλικὰ, καὶ τὴν πλίνθον λίθον ποιεῖν θέλοντες, καὶ τὸν πηλὸν

---

[1]) Cfr. Tob. XII, 7. [2]) Cfr. Matth. VII, 6.

[3]) Deest τοῖς in edd. Spenc. [4]) Sap. Sal. I, 4.

[5]) Tarin. in textu: ἀλλότρια φρονοῦντες, in notis: „Codd. et lib. ed. ἀλλότρια ἀνατολῶν φρονοῦντες.“

[6]) Cfr. Gen. XI, 3.

ἄσφαλτον, καὶ διὰ τούτων οἰκοδομεῖν πόλιν καὶ πύργον· οὗ, ὅσον ἐπὶ τῇ ὑπολήψει αὐτῶν, ἔσται ἡ κεφαλὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ κατὰ τὰ ὑπεραιρόμενα ὑψώματα κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ· παραδιδόσθωσαν ἕκαστος, (κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς ἀπὸ ἀνατολῶν κινήσεως, ἢ ἐπὶ πλεῖον, ἢ ἐπ' ἔλαττον αὐτοῖς γεγενημένης, καὶ κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς κατασκευῆς τῶν πλίνθων εἰς λίθους, καὶ τοῦ πηλοῦ εἰς ἄσφαλτον, καὶ τῆς ἐκ τούτων οἰκοδομῆς,) ἀγγέλοις ἐπὶ πλεῖον, ἢ ἐπ' ἔλαττον χαλεπωτέροις, καὶ τοιοῖσδε, ἢ τοιοῖσδε, ἕως τίσωσι δίκας ἐφ' οἷς τετολμήκασι· καὶ ὑπὸ τῶν ἀγγέλων ἀγέσθωσαν ἕκαστος τῶν ἐμποιησάντων τὴν οἰκείαν ἑαυτοῖς διάλεκτον ἐπὶ τὰ μέρη τῆς γῆς κατὰ τὴν ἑαυτῶν ἀξίαν, οἷδε μὲν ἐπὶ τὴν, φέρ' εἰπεῖν, καυσώδη χώραν, ἄλλοι δ' ἐπὶ τὴν διὰ τὸ κατεψύχθαι κολάζουσαν τοὺς ἐνοικοῦντας· καὶ οἱ μὲν ἐπὶ τὴν δυσγεωργητοτέραν, ἄλλοι δὲ ἐπὶ τὴν ἔλαττον τοιαύτην· καὶ οἱ μὲν ἐπὶ τὴν πεπληρωμένην θηρίων, οἱ δὲ ἐπὶ τὴν ἐπ' ἔλαττον ἔχουσαν αὐτά.

Εἶτα εἴ τις δύναται ὡς ἐν ἱστορίας σχήματι, ἐχούσης μέν τι καὶ καθ' αὑτὴν ἀληθὲς, ἐμφαινούσης δέ τι καὶ ἀπόῤῥητον, ἰδέτω καὶ τοὺς τὴν ἐξ ἀρχῆς διάλεκτον τετηρηκότας, τῷ μὴ κεκινηκέναι ἀπ' ἀνατολῶν, μένοντας ἐν τῇ ἀνατολῇ καὶ τῇ ἀνατολικῇ διαλέκτῳ· καὶ νοείτω τούτους μόνους γεγονέναι μερίδα[1]) κυρίου, καὶ λαὸν αὐτοῦ τὸν καλούμενον Ἰακὼβ, γεγονέναι δὲ καὶ σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· καὶ οὗτοι μόνοι ἐπιστατείσθωσαν[2]) ὑπὸ ἄρχοντος, οὐκ ἐπὶ κολάσει παρειληφότος τοὺς ὑπ' αὐτῷ, ὥσπερ οἱ ἄλλοι. Βλεπέτω δ' ὁ δυνάμενος ὡς ἐν ἀνθρώποις, ἐν τῇ τούτων πολιτείᾳ, τῶν τεταγμένων κατὰ τὴν διαφέρουσαν μερίδα τῷ κυρίῳ γενομένας ἁμαρτίας, πρότερον μὲν ἀνεκτὰς,

———

[1]) Cfr. Deut. XXXII, 9.

[2]) Tarin. in textu: ἐπιστατείθωσαν, in notis: »Lege: ἐπιστατείσθωσαν.

καὶ τοιαύτας, ὡς μὴ πάντη ἀξίους εἶναι αὐτοὺς τοῦ ἐγκαταλείπεσθαι· ὕστερον δὲ πλείονας μὲν, ἀλλ' ἔτι ἀνεκτάς. Καὶ τοῦτ' ἐπὶ πλείονα χρόνον νοῶν γινόμενον, καὶ ἀεὶ θεραπείαν προσαγομένην, καὶ ἐκ διαλειμμάτων τούτους ἐπιστρέφοντας, ὁράτω αὐτοὺς καταλειπομένους κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἁμαρτανομένων τοῖς λαχοῦσι τὰς ἄλλας χώρας, πρότερον μὲν ἐπὶ τὸ ἔλαττον αὐτοὺς κολασθέντας, καὶ τίσαντας δίκην, ὡσπερεὶ παιδευθέντας, ἐπανελθεῖν εἰς τὰ οἰκεῖα· ὕστερον δὲ βλεπέτω αὐτοὺς παραδεδομένους χαλεπωτέροις ἄρχουσιν, ὡς ἂν ὀνομάσαιεν αἱ γραφαὶ, Ἀσσυρίοις, εἶτα Βαβυλωνίοις. Εἶτα, προσαγομένων θεραπειῶν, ὁράτω τούτους οὐδὲν ἧττον αὔξοντας τὰ ἁμαρτανόμενα, καὶ διὰ τοῦτ' ἐπισπειρομένους ὑπὸ τῶν διαρπαζόντων αὐτοὺς ἀρχόντων τῶν λοιπῶν ἐθνῶν ταῖς ἄλλαις μερίσιν. Ὁ δ' ἄρχων αὐτῶν ἐπίτηδες παροράτω διαρπαζομένους αὐτοὺς ὑπὸ τῶν ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἀρχόντων· ἵνα καὶ αὐτὸς εὐλόγως, ὡσπερεὶ ἑαυτὸν ἐκδικῶν, λαβὼν ἐξουσίαν ἀποσπάσαι τῶν λοιπῶν ἐθνῶν οὓς ἂν δύνηται, τὸ τοιοῦτο ποιήσῃ, καὶ [1]) νόμους τε αὐτοῖς θῆται, καὶ βίον ὑποδείξῃ καθ' ὃν βιωτέον· ἵνα αὐτοὺς ἀναγάγῃ ἐπὶ τέλος, ἐφ' ὅπερ ἀνήγαγε τοὺς μὴ ἁμαρτάνοντας ἐκ τοῦ προτέρου ἔθνους.

Καὶ διὰ τούτου μανθανέτωσαν οἱ δυνάμενοι τὰ τηλικαῦτα βλέπειν, ὅτι πολλῷ δυνατώτερος ὁ λαχὼν τοὺς πρότερον μὴ ἡμαρτηκότας τῶν λοιπῶν ἐστιν· ἐπεὶ δεδύνηται ἀπὸ τῆς πάντων μερίδος ἐπιλέκτους λαβὼν ἀποστῆσαι μὲν αὐτοὺς τῶν ἐπὶ κολάσει παρειληφότων, προσαγαγεῖν δὲ νόμοις καὶ βίῳ συμβαλλομένῳ εἰς ἀμνηστίαν τῶν προημαρτημένων αὐτοῖς. Ἀλλ', ὡς προείπομεν, ταῦτα ἡμῖν ἐπικεκρυμμένως λελέχθω, παρι-

---

[1]) Tarin. in textu: καὶ νόμους γε αὐτοῖς θῆται, καὶ βίον ὑποδείξῃ κτλ., in notis: „Codd. Thuani: καὶ νόμους αὐτοῖς καὶ βίον ὑποδείξῃ. Alter Cod. ἐπιδείξῃ."

στάσιν ὧν παρήκουσαν οἱ φήσαντες, τὰ »μέρη τῆς γῆς ἐξ ἀρχῆς ἄλλα ἄλλοις ἐπόπταις νενεμημένα, κατά τινας ἐπικρατείας διειλημμένα, ταύτῃ διοικεῖσθαι·« ἀφ' ὧν καὶ ὁ Κέλσος λαβὼν τὰς ἐγκειμένας εἶπε λέξεις. Ἐπεὶ δ' οἱ κινήσαντες ἀπὸ ἀνατολῶν, δι' ἃ ἥμαρτον, παρεδόθησαν[1]) εἰς ἀδόκιμον νοῦν," καὶ »εἰς[2]) πάθη ἀτιμίας,« καὶ »ἐν[3]) ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν εἰς ἀκαθαρσίαν,« ἵνα κορεσθέντες τῆς ἁμαρτίας μισήσωσιν αὐτήν· οὐχ ὑποκεισόμεθα τῷ Κέλσου ἀρέσκοντι φάσκοντος »διὰ τοὺς νενεμημένους ἐπόπτας[4]) τοῖς μέρεσι τῆς γῆς τὰ παρ' ἑκάστοις ὀρθῶς πράττεσθαι·« ἀλλὰ καὶ βουλόμεθα, οὐχ ὅπῃ ᾖ ἐκείνοις φίλον, ποιεῖν τὰ ἐκείνων. Ὁρῶμεν γάρ, ὅτι ὅσιον μὲν τὰ ἐξ ἀρχῆς κατὰ τόπους νενομισμένα λύειν ἐστὶ νόμοις κρείττοσι καὶ θειοτέροις, οἷς ὡς δυνατώτατος ἔθετο Ἰησοῦς, ἐξελόμενος ἡμᾶς ἀπὸ[5]) τοῦ αἰῶνος τοῦ ἐνεστῶτος πονηροῦ, καὶ »τῶν[6]) ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων·« ἀνόσιον δὲ τὸ μὴ ἐπιῤῥίψαι ἑαυτὸν τῷ πάντων ἀρχόντων φανέντι καὶ ἀποδειχθέντι[7]) καθαρωτέρῳ καὶ δυνατωτέρῳ, πρὸς ὃν εἶπεν ὁ θεὸς, ὡς οἱ προφῆται πρὸ πολλῶν προεῖπον γενεῶν· „αἴτησαι[8]) παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς.« Καὶ γὰρ αὐτὸς προσδοκία γέγονεν ἡμῶν, τῶν ἀπὸ ἐθνῶν πιστευσάντων εἰς αὐτὸν, καὶ τὸν ἐπὶ πᾶσι θεὸν πατέρα αὐτοῦ.

---

1) Cfr. Rom. I, 28. 2) Cfr. Rom. I, 26.

3) Cfr. Rom. I, 24.

4) Tarin. in textu: ἐπόπτας, in notis: »Codd. Thuani: αὐτόπτας." 5) Cfr. Gal. I, 4. 6) Cfr. I Cor. II, 6.

7) Tarin. ut nos in textu, in notis: „Codd. Thuani: ὑποδειχθέντι.« 8) Psalm. II, 8.

Περὶ εἱμαρμένης, καὶ πῶς προγνώστου ὄντος τοῦ θεοῦ τῶν ὑφ᾽ ἑκάστου πραττομένων, τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν σώζεται· καὶ τίνα τρόπον οἱ ἀστέρες οὐκ εἰσὶ ποιητικοὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαντικοὶ δὲ μόνον· καὶ ὅτι ἄνθρωποι τὴν περὶ τούτων γνῶσιν ἀκριβῶς ἔχειν οὐ δύνανται, ἀλλὰ δυνάμεσι θείαις τὰ σημεῖα ἔκκειται· καὶ τίς ἡ τούτων αἰτία. Ἐν ᾧ καὶ Κλήμεντος ἐπισκόπου Ῥώμης, ἐν τῷ πρὸς πατέρα ἐν Λαοδικείᾳ λόγῳ, ἀναγκαιότατόν τι θεώρημα ἐν οἷς δοκεῖ ἀληθεύειν ἀστρολογία.

Κεφάλαιον[1]) *εἰκοστὸν τρίτον.*

Ἐκ[2]) *τοῦ Τόμου τρίτου τῶν εἰς τὴν Γένεσιν.*

»*Καὶ*[3]) *ἔστωσαν εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ εἰς ἐνιαυτούς.*“ *Περὶ τοῦ εἰς σημεῖα γεγονέναι τοὺς φωστῆρας, οὐκ ἄλλους ἡλίου καὶ σελήνης, καὶ τῶν ἄστρων τυγχάνοντας, τῶν σφόδρα ἀναγκαιοτάτων ἔστι διαλαβεῖν· οὐ μόνον πολλῶν ἐθνῶν, τῶν τῆς Χριστοῦ πίστεως ἀλλοτρίων, σφαλλομένων εἰς τὸν περὶ τῆς εἱμαρμένης τόπον, τῇ τῶν πλανωμένων ἀστέρων ἐπιπλοκῇ πρὸς τοὺς ἐν τῷ ζωδιακῷ πάντων αὐτοῖς νομιζομένων συμβαίνειν τῶν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τῶν περὶ ἕκαστον ἀνθρώπων, τάχα δὲ καὶ ἀλόγων ζώων· ἀλλὰ γὰρ καὶ πολλῶν τῶν πεπιστευκέναι ὑπολαμβανομένων περισπωμένων, μὴ ἄρα ἠνάγκασται τὰ ἀνθρώπων πράγματα, καὶ ἀμήχανον ἄλλως γενέσθαι, ἢ ὡς οἱ ἀστέρες κατὰ τοὺς διαφόρους σχηματισμοὺς*

---

[1]) Tarinus: *Κεφάλαιον εἰκοστὸν δεύτερον.* — In praecedd. Tarin. in notis: „Codd. Thuani: *Ἐν οἷς καὶ Κλήμεντος — ἐν ᾧ δοκεῖ κτλ.*“

[2]) Desunt in edd. Tarin. verba: *Ἐκ τοῦ.*

[3]) Cfr. Euseb. lib. VI. de praeparatione evangelica cap. IX. (ed. Colon. pag. 281. seqq.) coll. edd. Tarin. pag. 330. seqq. edd. Spenc. pag. 67. seqq. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 7. seqq. — Gen. I, 14.

ἐπιτέλλουσιν. Ἕπεται δὲ τοῖς ταῦτα δογματίζουσιν ἐξ ὅλων τὸ ἐφ' ἡμῖν ἀναιρεῖν· διόπερ καὶ ἔπαινον, καὶ ψόγον, καὶ πράξεις ἀποδεκτὰς, πάλιν τε αὖ ψεκτάς. Ἅπερ εἰ οὕτως ἔχει, τὰ τῆς κεκηρυγμένης τοῦ θεοῦ κρίσεως οἴχεται, καὶ ἀπειλαὶ πρὸς τοὺς ἡμαρτηκότας, ὡς κολασθησομένους, τιμαί τε αὖ πρὸς τοὺς τοῖς κρείττοσιν ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότας, καὶ μακαριότητες· οὐδὲν γὰρ ἔτι τούτων εὐλόγως ἔσται γενόμενον. Καὶ εἰ τὰ ἀκόλουθά τις ἑαυτῷ ἐφ' οἷς δογματίζει βλέποι, καὶ ἡ πίστις ἔσται ματαία, ἥ τε Χριστοῦ ἐπιδημία οὐδὲν ἀνύουσα, καὶ πᾶσα ἡ διὰ νόμου καὶ προφητῶν οἰκονομία, κάματοί τε ἀποστόλων, ὑπὲρ τοῦ συστῆσαι τὰς τοῦ θεοῦ διὰ Χριστοῦ ἐκκλησίας· εἰ μὴ ἄρα καὶ Χριστὸς κατὰ τοὺς οὕτω τολμῶντας, ὑπὸ τὴν ἀνάγκην τῆς τῶν ἄστρων κινήσεως τῷ γένεσιν ἀνειληφέναι γενόμενος, πάντα πεποιήκοι τε καὶ πάθοι, οὐ τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τῶν ὅλων αὐτῷ τὰς παραδόξους δυνάμεις δωρησαμένου, ἀλλὰ τῶν ἀστέρων. Οἷς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι τυγχάνουσι λόγοις ἀκολουθεῖ καὶ τὸ τοὺς πιστεύοντας ὑπὸ τῶν ἀστέρων ἀγομένους πιστεύειν εἰς θεὸν λέγεσθαι. Πυθοίμεθα δ' ἂν αὐτῶν, τί ὁ θεὸς βουλόμενος τοιοῦτον ἐποίει κόσμον, ἵν' οἱ μὲν ἐν αὐτῷ ἄνδρες ὄντες, τὰ γυναικῶν πάσχωσιν, οὐδαμῶς ἑαυτοῖς αἴτιοι τῆς ἀσελγείας γεγενημένοι, ἕτεροι δὲ ἀγρίων ζώων κατάστασιν εἰληφότες, τῷ τὴν φορὰν τοῦ παντὸς τοιούτους αὐτοὺς πεποιηκέναι, διὰ τὸ τὸν θεὸν οὕτω κεκοσμηκέναι τὸ πᾶν, ἐπιδιδόασιν ἑαυτοὺς ὠμοτάτοις καὶ σφόδρα ἀπανθρώποις πράγμασιν, ἀνδροφονίαις, καὶ πειρατείαις; Καὶ τί δεῖ λέγειν ἡμᾶς περὶ τῶν συμβαινόντων ἐν ἀνθρώποις, καὶ ἁμαρτανομένων ὑπ' αὐτῶν μυρίων ὅσων τυγχανόντων, οὕστινας οἱ τῶν γενναίων προϊστάμενοι τούτων λόγων ἀπολύοντες παντὸς ἐγκλήματος, τῷ θεῷ προσγράφουσι πάντων τῶν κακῶς καὶ ψεκτῶς πραττομένων τὴν αἰτίαν;

Ἐὰν δέ τινες αὐτῶν, ὡς ἀπολογούμενοι περὶ θεοῦ,

ἕτερον μὲν εἶναι λέγωσι τὸν ἀγαθὸν, οὐδενὸς τούτων ἔχοντα τὴν ἀρχὴν, τῷ δὲ δημιουργῷ πάντων τὰ τοιαῦτα προσάπτωσι, πρῶτον μὲν οὐδὲ, ὡς βούλονται, δυνήσονται ἀποδεικνύναι, ὅτι ἐστὶ δίκαιος· πῶς γὰρ ὁ τοσούτων κακῶν καὶ αὐτοὺς πατὴρ, εὐλόγως χρηματίζοι δίκαιος; Δεύτερον δὲ, περὶ ἑαυτῶν τί ποτε φήσουσιν, ἐξεταστέον· πότερον ὑπόκεινται τῇ φορᾷ τῶν ἀστέρων, ἢ ἠλευθέρωνται, καὶ ἐν τῷ βίῳ τυγχάνοντες, οὐδὲν ἐνεργούμενον εἰς ἑαυτοὺς ἔχουσιν ἐκεῖθεν; Εἰ μὲν γὰρ φήσουσιν ὑποκεῖσθαι τοῖς ἄστροις, δῆλον ὅτι τὰ ἄστρα τὸ νοῆσαι αὐτοῖς τοῦτο ἐχαρίσατο, καὶ ὁ δημιουργὸς ὑποβεβληκὼς ἔσται, διὰ τῆς τοῦ παντὸς κινήσεως, τὸν λόγον τὸν περὶ τοῦ ἀνωτέρω ἀναπεπλασμένου θεοῦ, ὅπερ οὐ βούλονται. Εἰ δὲ ἀποκρινοῦνται, ὅτι ἔξω τῶν νόμων τυγχάνουσι τοῦ δημιουργοῦ τῶν κατὰ τοὺς ἀστέρας, ἵνα μὴ ἀπόφασις ᾖ τὸ λεγόμενον ὑπ' αὐτῶν ἀναπόδεικτος, πειραθήτωσαν ἡμᾶς προσάγειν ἀναγκαστικώτερον, διαφορὰν παριστάντες νοῦ τινος ὑποκειμένου γενέσει καὶ εἱμαρμένῃ, καὶ ἑτέρου ἀπὸ τούτων ἐλευθέρου· δῆλον γάρ ἐστι τοῖς εἰδόσι τοὺς τοιούτους, ὅτι λόγον ἀπαιτηθέντες διδόναι αὐτοῖς, οὐδαμῶς δυνήσονται. Πρὸς δὲ τοῖς εἰρημένοις καὶ εὐχαὶ παρέλκουσι μάτην παραλαμβανόμεναι· εἰ γὰρ κατηνάγκασται τάδε τινὰ γενέσθαι, καὶ οἱ ἀστέρες ποιοῦσιν, οὐδὲν δὲ παρὰ τὴν τούτων πρὸς ἀλλήλους ἐπιπλοκὴν δύναται γενέσθαι, θεὸν ἀλογίστως ἀξιοῦμεν τάδε τινὰ ἡμῖν δωρήσασθαι. Καὶ τί ἐπὶ πλεῖον μηκύνειν λόγον δεῖ, παριστάντα τὸ ἀσεβὲς τοῦ κατημαξευμένου ἀβασανίστως παρὰ τοῖς πολλοῖς περὶ εἱμαρμένης τόπου; αὐτάρκη γὰρ εἰς ὑπογραφὴν καὶ τὰ εἰρημένα.

Πόθεν δὲ ἐξετάζοντες τό· „ἔστωσαν[1]) εἰς σημεῖα οἱ φωστῆρες·“ ἐπὶ ταῦτα ἐληλύθαμεν, ἑαυτοὺς ὑπομνήσωμεν. Οἱ μανθάνοντες περί τινων ἀληθῆ, ἤτοι αὐτό-

[1]) Gen. I, 14.

πται τῶν πραγμάτων γενόμενοι, ἀποφαίνονται τάδε τινὰ ὑγιῶς, τὸ πάθος καὶ τὴν ἐνέργειαν τῶν πεπονθότων, ἢ ἐνεργησάντων θεασάμενοι, ἢ ἀπαγγελλόντων τῶν οὐδαμῶς αἰτίων τοῖς γεγενημένοις ἀκούσαντες, τάδε τινὰ γινώσκουσιν. Ὑπεξῃρήσθω δὲ νῦν τοῦ λόγου, τὸ δύνασθαι τοὺς δεδρακότας ἢ πεπονθότας, διηγουμένους ἃ δεδράκασιν, ἢ πεπόνθασιν, ἐνάγειν εἰς γνῶσιν τῶν πεπραγμένων τὸν μὴ παρατετυχότα. Ἐὰν οὖν ὁ διδασκόμενος ὑπὸ τοῦ μηδαμῶς αἰτίου τῶν γινομένων, τὸ τάδε τινὰ τοῖσδε γεγονέναι, ἢ συμβήσεσθαι, μὴ διακρίνῃ, ὅτι οὐ πάντως ὁ διδάσκων περί τινος ὡς γενομένου, ἢ ἐσομένου, αἴτιός ἐστι τοῦ τὸ πρᾶγμα τοιόνδε τι τυγχάνειν, οἰήσεται τὸν παραστήσαντα περὶ τοῦ τάδε τινὰ γεγονέναι, ἢ τάδε τινὰ ἔσεσθαι, πεποιηκέναι ἢ ποιήσειν τὰ περὶ ὧν διδάσκει· οἰήσεται δὲ δηλονότι ἐσφαλμένως· ὡς εἴ τις ἐντυχὼν προφητικῇ βίβλῳ προδηλούσῃ τὰ περὶ Ἰούδαν τὸν προδότην, νομίσαι μαθὼν τὸ ἐσόμενον, ὁρῶν αὐτὸ ἀποτελούμενον, τὴν βίβλον αἰτίαν εἶναι τοῦ τόδε γεγονέναι ὕστερον, ἐπεὶ ἀπὸ τῆς βίβλου μεμάθηκε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἰούδα πραχθησόμενα ὕστερον· ἢ πάλιν μὴ τὴν βίβλον ὑπολάβοι εἶναι αἰτίαν, ἀλλὰ τὸν πρῶτον γράψαντα αὐτὴν, ἢ τὸν ἐνεργήσαντα, φέρε εἰπεῖν τὸν Θεόν. Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τῶν περὶ τοῦ Ἰούδα προφητευομένων, αὐταὶ αἱ λέξεις ἐξεταζόμεναι ἐμφαίνουσι τὸν Θεὸν ποιητὴν μὴ γεγονέναι τῆς τοῦ Ἰούδα προδοσίας, ἀλλὰ μόνον δεδηλωκέναι προεγνωκότα τὰ ἀπὸ τῆς τούτου κακίας πραχθησόμενα, παρὰ τὴν αὐτοῦ αἰτίαν· οὕτως εἴ τις ἐμβαθύναι τῷ λόγῳ τοῦ προειδέναι τὰ πάντα τὸν Θεὸν, καὶ τοῖς ἐν οἷς οἷον ἐνετύπωσε τῆς ἑαυτοῦ προγνώσεως τοὺς λόγους, κατανοήσαι ἂν, ὅτι οὔτε ὁ προγνοὺς πάντως αἴτιος τῶν προεγνωσμένων, οὔτε τὰ τοὺς τύπους τῶν λόγων τῆς προγνώσεως τοῦ προεγνωκότος δεξάμενα. Ὅτι μὲν οὖν ἕκαστον τῶν ἐσομένων πρὸ πολλοῦ οἶδεν ὁ Θεὸς γενησόμενον, καὶ χωρὶς μὲν γραφῆς αὐτόθεν ἐκ τῆς ἐν-

νοίας τῆς περὶ θεοῦ, δῆλον τῷ συνιέντι ἀξίωμα δυνάμεως τοῦ θεοῦ.

Εἰ δὲ δεῖ καὶ ἀπὸ τῶν γραφῶν τοῦτο παραστῆσαι, πλήρεις μέν εἰσιν αἱ προφητεῖαι τοιούτων παραδειγμάτων· καὶ τὰ κατὰ τὴν Σωσάνναν δὲ τοῦ θεοῦ γινώσκοντος τὰ πάντα, πρὶν γενέσεως αὐτῶν, οὕτω λέγουσαν· „ὁ [1]) θεὸς ὁ αἰώνιος, ὁ τῶν κρυπτῶν γνώστης, ὁ εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, σὺ ἐπίστασαι, ὅτι ψευδῆ μου κατεμαρτύρησαν οὗτοι.« Σαφέστατα δὲ ἐν τῇ τρίτῃ τῶν βασιλειῶν καὶ ὄνομα βασιλεύσοντος, καὶ πράξεις ἀνεγράφησαν, πρὸ πλειόνων ἐτῶν τοῦ γενέσθαι προφητευόμενα οὕτως· »καὶ [2]) ἐποίησεν Ἱεροβοὰμ ἑορτὴν ἐν τῷ μηνὶ τῷ ὀγδόῳ, ἐν τῇ πέμπτῃ καὶ δεκάτῃ ἡμέρᾳ τοῦ μηνὸς, κατὰ τὴν ἑορτὴν τὴν ἐν γῇ Ἰούδα. Καὶ ἀνέβη ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἐν Βαιθὴλ, ὃ ἐποίησε, τοῦ θύειν ταῖς δαμάλεσιν, αἷς ἐποίησεν.“ Εἶτα μετ' ὀλίγα· »καὶ [3]) ἰδοὺ ἄνθρωπος τοῦ θεοῦ ἐξ Ἰούδα παρεγένετο ἐν λόγῳ κυρίου ἐν Βαιθὴλ, καὶ Ἱεροβοὰμ εἱστήκει ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ ἐπιθῦσαι. Καὶ ἐπεκάλεσεν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἐν λόγῳ κυρίου, καὶ εἶπε· θυσιαστήριον, τάδε λέγει κύριος· ἰδοὺ υἱὸς τίκτεται τῷ οἴκῳ Δαυὶδ, Ἰωσίας ὄνομα αὐτῷ, καὶ θύσει ἐπὶ σὲ τοὺς ἱερεῖς τῶν ὑψηλῶν τῶν ἐπιθυόντων ἐπὶ σὲ, καὶ ὀστᾶ ἀνθρώπων καύσει ἐπὶ σέ. Καὶ ἔδωκεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τέρας, ὃ ἐλάλησε κύριος λέγων· ἰδοὺ τὸ θυσιαστήριον ῥήγνυται, καὶ ἐκχυθήσεται ἡ πιότης ἡ ἐπ' αὐτῷ.« Καὶ μετ' ὀλίγα δηλοῦται, ὅτι [4]) „καὶ τὸ θυσιαστήριον ἐῤῥάγη, καὶ ἐξεχύθη ἡ πιότης ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου κατὰ τὸ τέρας, ὃ ἔδωκεν ὁ ἄνθρωπος ἐν λόγῳ κυρίου.« Καὶ ἐν τῷ Ἠσαΐᾳ γενομένῳ πρὸ πολλοῦ τῆς αἰχμαλωσίας τῆς εἰς Βαβυλῶνα, μεθ' ἣν αἰχμαλωσίαν

---

[1]) Hist. Sus. vers. 42. 43. (Dan. XIII, 42. 43.)
[2]) I Regg. XII, 32. 33. [3]) I Regg. XIII, 1—3.
[4]) I Regg. XIII, 5.

ὕστερόν ποτε γίνεται Κῦρος ὁ Περσῶν βασιλεὺς, συνεργήσας τῇ οἰκοδομῇ τοῦ ναοῦ, γενομένῃ κατὰ τοὺς χρόνους Ἔσδρα, ταῦτα περὶ Κύρου ὀνομαστὶ προφητεύεται· »οὕτω[1]) λέγει κύριος ὁ θεὸς τῷ χριστῷ μου Κύρῳ, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς αὐτοῦ, ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαῤῥήξω· ἀνοίξω ἔμπροσθεν αὐτοῦ θύρας, καὶ πύλαι οὐ συγκλεισθήσονται. Ἐγὼ ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι, καὶ ὄρη ὁμαλιῶ· θύρας χαλκᾶς συντρίψω, καὶ μοχλοὺς σιδηροὺς συνθλάσω. Καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινοὺς, ἀποκρύφους, ἀοράτους ἀνοίξω σοι, ἵνα γνῷς, ὅτι ἐγὼ κύριος ὁ θεὸς, ὁ καλῶν τὸ ὄνομά σου, θεὸς Ἰσραήλ. Ἕνεκεν τοῦ παιδός μου Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκλεκτοῦ μου, ἐγὼ καλέσω σε τῷ ὀνόματί σου, καὶ προσδέξομαί σε.« Σαφῶς γὰρ καὶ ἐκ τούτων δεδήλωται, ὅτι διὰ τὸν λαὸν, ὃν εὐεργέτησεν ὁ Κῦρος, ὁ θεὸς μὴ γινώσκοντι αὐτῷ τὴν καθ' Ἑβραίους θεοσέβειαν ἐδωρήσατο ἐθνῶν πλειόνων ἄρξαι· καὶ ἔστι ταῦτα μαθεῖν καὶ ἀπὸ τῶν Ἑλλήνων τῶν ἀναγραψάντων τὰ περὶ τὸν προφητευθέντα Κῦρον. Ἔτι δὲ καὶ ἐν τῷ Δανιὴλ,[2]) Βαβυλωνίων βασιλευόντων τότε, τῷ Ναβουχοδονόσορ δείκνυνται αἱ ἐσόμεναι βασιλεῖαι μετ' αὐτόν. Δείκνυνται δὲ διὰ τῆς εἰκόνος· χρυσίου μὲν τῆς Βαβυλωνίων ἀρχῆς ὀνομαζομένης, ἀργυρίου δὲ τῆς Περσῶν, χαλκοῦ δὲ τῆς Μακεδόνων, σιδήρου δὲ τῆς Ῥωμαίων. Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ προφήτῃ τὰ περὶ Δαρεῖον, καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ τοὺς τέσσαρας διαδόχους Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνων βασιλέως, καὶ Πτολεμαῖον τὸν τῆς Αἰγύπτου ἄρξαντα, τὸν ἐπικαλούμενον Λάγου,[3]) οὕτω προφητεύεται· »καὶ[4]) ἰδοὺ τράγος αἰγῶν ἤρχετο ἀπὸ λιβὸς, ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς· καὶ τῷ τράγῳ κέρας

---

[1]) Jesai. XLV, 1—4. [2]) Cfr. Dan. II.
[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 16. not. 4.
[4]) Cfr. Dan. VIII, 5—9.

ἀνὰ μέσον τῶν ὀφθαλμῶν. Καὶ ἦλθεν ἕως τοῦ κριοῦ τοῦ τὰ κέρατα ἔχοντος, οὗ εἶδον ἑστῶτος ἐνώπιον τοῦ Οὐβὰλ, καὶ ἔδραμε πρὸς αὐτὸν ἐνώπιον τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Καὶ εἶδον αὐτὸν φθάνοντα ἕως τοῦ κριοῦ, καὶ ἐξηγριώθη πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔπαισε τὸν κριὸν, καὶ συνέτριψεν ἀμφότερα τὰ κέρατα αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἦν ἰσχὺς τῷ κριῷ στῆναι ἐνώπιον αὐτοῦ· καὶ ἔῤῥιψεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ συνεπάτησεν αὐτὸν, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος τὸν κριὸν ἐκ χειρὸς αὐτοῦ. Καὶ ὁ τράγος τῶν αἰγῶν ἐμεγαλύνθη ἕως σφόδρα. Καὶ ἐν τῷ ἰσχῦσαι αὐτὸν, συνετρίβη τὸ κέρας αὐτοῦ τὸ μέγα, καὶ ἀνέβη ἕτερα τέσσαρα κέρατα ὑποκάτω αὐτοῦ, εἰς τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς ἐξῆλθε κέρας ἓν ἰσχυρὸν, καὶ ἐμεγαλύνθη περισσῶς πρὸς τὸν νότον καὶ τὴν δύσιν.« Τί δὲ δεῖ λέγειν τὰς περὶ Χριστοῦ προφητείας, οἷον τόπον γενέσεως αὐτοῦ Βηθλεὲμ, καὶ τόπον ἀνατροφῆς αὐτοῦ Ναζαρὲτ, καὶ εἰς Αἴγυπτον ἀναχώρησιν, καὶ τεράστια ἃ ἐποίησε, καὶ τίνα τρόπον ὑπὸ Ἰούδα τοῦ εἰς ἀποστολὴν κεκλημένου παρεδόθη; πάντα γὰρ ταῦτα σημεῖά ἐστι τῆς τοῦ θεοῦ προγνώσεως. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ, ὅταν, φησὶν, ἴδητε [1]) „κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνώσεσθε, ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.« Προεῖπε γὰρ τὸ ὕστερον συμβεβηκὸς τὸ τέλος τῆς κατασκαφῆς Ἱερουσαλήμ.

Ἀποδεδειγμένου τοίνυν ἡμῖν περὶ τοῦ προγνώστην εἶναι τὸν θεὸν, οὐκ ἀκαίρως, ἵνα διηγησώμεθα, πῶς οἱ ἀστέρες γίνονται εἰς σημεῖα, νοητέον τοὺς ἀστέρας οὕτω τετάχθαι κινεῖσθαι, ἐναντιοφορούντων τῶν καλουμένων πλανωμένων τοῖς ἀπλανέσιν, ἵνα σημεῖα ἀπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀστέρων, πάντων τῶν περὶ ἕκαστον γινομένων, καὶ τῶν καθόλου λαμβάνοντες γινώσκωσιν, οὐχὶ οἱ ἄνθρωποι· — πολλῷ γὰρ μεῖζον, ἢ κατὰ ἄν-

---

[1]) Luc. XXI, 20.

θρωπον, τὸ δύνασθαι κατὰ ἀλήθειαν ἐκλαμβάνειν ἀπὸ τῆς κινήσεως τῶν ἀστέρων τὰ περὶ ἑκάστου τῶν ὅ, τί ποτε ἐνεργούντων, ἢ πασχόντων —· ἀλλ' αἱ δυνάμεις, ἃς ἀναγκαῖον διὰ πολλὰ ταῦτα γινώσκειν, ὡς κατὰ δύναμιν διὰ τῶν ἑξῆς δείξομεν. Συνέντες δὲ οἱ ἄνθρωποι ἔκ τινων τηρήσεων, ἢ καὶ ἐκ διδασκαλίας ἀγγέλων τὴν ἰδίαν τάξιν παραβεβηκότων, καὶ ἐπὶ τῇ τοῦ γένους ἡμῶν ἐπιτριβῇ διδαξάντων περὶ τούτων τινὰ, ᾠήθησαν τοὺς ἀφ' ὧν τὰ σημεῖα οἴονται λαμβάνειν, αἰτίους ὑπάρχειν τούτων, ἃ σημαίνειν ὁ λόγος φησί· περὶ ὧν καὶ αὐτῶν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, κατὰ δύναμιν ἐπιμελέστερον εὐθέως διαληψόμεθα. Προκείσεται τοίνυν ταῦτα τὰ προβλήματα, πῶς προγνώστου ὄντος ἐξ αἰῶνος τοῦ θεοῦ περὶ τῶν ὑφ' ἑκάστου πράττεσθαι νομιζομένων, τὸ ἐφ' ὑμῖν σώζεται· καὶ τίνα τρόπον οἱ ἀστέρες οὔκ εἰσι ποιητικοὶ τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαντικοὶ δὲ μόνον· καὶ ὅτι ἄνθρωποι τὴν περὶ τούτων γνῶσιν ἀκριβῶς ἔχειν οὐ δύνανται, ἀλλὰ δυνάμεσιν ἀνθρώπων κρείττοσι τὰ σημεῖα ἔγκειται. Τίς γὰρ ἡ αἰτία τοῦ τὰ σημεῖα τὸν θεὸν πεποιηκέναι εἰς γνῶσιν τῶν δυνάμεων, τέταρτον ἐξετασθήσεται. Καὶ τοίνυν ἴδωμεν τὸ πρῶτον, ὅπερ εὐλαβηθέντες πολλοὶ τῶν Ἑλλήνων, οἰόμενοι κατηναγκάσθαι τὰ πράγματα, καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν μηδαμῶς σώζεσθαι, εἰ ὁ θεὸς προγινώσκει τὰ μέλλοντα, ἀσεβὲς δόγμα ἐτόλμησαν ἀναδέξασθαι μᾶλλον, ἢ προςέσθαι τὸ, ὥς φασιν ἐκεῖνοι, ἔνδοξον μὲν περὶ θεοῦ, ἀναιροῦν δὲ τὸ ἐφ' ἡμῖν, καὶ διὰ τοῦτο ἔπαινον, καὶ ψόγον, καὶ τὸ τῶν ἀρετῶν ἀπόδεκτον, τῶν τε κακιῶν ψεκτόν. Καί φασιν, εἰ ἐξ αἰῶνος ἔγνω ὁ θεὸς τόνδε τινὰ ἀδικήσειν, καὶ τάδε ποιήσειν ἀδικήματα, ἀψευδὴς δὲ ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ, καὶ πάντως ἔσται ἄδικος, ποιήσων τάδε τὰ ἀδικήματα, ὁ τοιοῦτος εἶναι προεωραμένος, καὶ ἀμήχανον μὴ ἀδικήσειν αὐτόν. Εἰ δὲ ἀμήχανον μὴ ἀδικήσειν αὐτὸν, κατηνάγκασται τὸ ἀδικήσειν αὐτὸν, καὶ ἀδύνατόν ἐστιν ἄλλο τι πρᾶξαι αὐτὸν, ἢ

ὅπερ ὁ θεὸς ἔγνω. Εἰ δὲ ἀδύνατον ἄλλο τι πρᾶξαι αὐτὸν, οὐδεὶς δὲ ἀδύνατα μὴ ποιήσας ψεκτός ἐστι, μάτην αἰτιώμεθα τοὺς ἀδίκους. Ἀπὸ δὲ τοῦ ἀδίκου καὶ τῶν ἀδικημάτων, ἐπέρχονται καὶ ἐπὶ τὰ ἄλλα ἁμαρτήματα· εἶτα ἐκ τοῦ ἐναντίου, καὶ τὰ νομιζόμενα κατορθώματα· καί φασιν ἀκολουθεῖν τῷ τὸν θεὸν τὰ μέλλοντα προεγνωκέναι, τὸ μὴ δύνασθαι τὰ ἐφ' ἡμῖν σώζεσθαι.

Πρὸς οὓς λεκτέον, ὅτι ἐπιβάλλων ὁ θεὸς τῇ ἀρχῇ τῆς κοσμοποιΐας, οὐδενὸς ἀναιτίως γινομένου, ἐπιπορεύεται τῷ νῷ ἕκαστον τῶν ἐσομένων, ὁρῶν ὅτι ἐπεὶ τόδε γέγονε, τόδε ἕπεται· ἐὰν δὲ γένηται τόδε τὸ ἑπόμενον, τόδε ἀκολουθεῖ, οὗ ὑποστάντος, τόδε ἔσται· καὶ οὕτω μέχρι τέλους τῶν πραγμάτων ἐπιπορευθεὶς, οἶδεν ἃ ἔσται, οὐ πάντως ἑκάστῳ τῶν γινωσκομένων αἴτιος τοῦ αὐτὸ συμβῆναι τυγχάνων. Ὥσπερ γὰρ εἴ τις ὁρῶν τινα διὰ μὲν ἀμαθίαν προπετῆ, διὰ δὲ τὴν προπετείαν ἀλογίστως ἐπιβαίνοντα ὁδοῦ ὀλισθηρᾶς, καὶ καταλάβοι πεσεῖσθαι ὀλισθήσαντα, οὐχὶ αἴτιος τοῦ ὀλίσθου ἐκείνῳ γίνεται· οὕτω νοητέον τὸν θεὸν προεωρακότα, ὁποῖος ἔσται ἕκαστος, καὶ τὰς αἰτίας τοῦ τοιοῦτον αὐτὸν ἔσεσθαι καθορᾷν, καὶ ὅτι ἁμαρτήσεται τάδε, ἢ κατορθώσει τάδε. Καὶ εἰ χρὴ λέγειν, οὐ τὴν πρόγνωσιν αἰτίαν τῶν γινομένων· — οὐ γὰρ ἐφάπτεται τοῦ προεγνωσμένου ἁμαρτησομένου ὁ θεὸς, ὅταν ἁμαρτάνῃ· — ἀλλὰ παραδοξότερον μὲν, ἀληθὲς δὲ ἐροῦμεν, τὸ ἐσόμενον αἴτιον τοῦ τοιάνδε εἶναι τὴν περὶ αὐτοῦ πρόγνωσιν. Οὐ γὰρ ἐπεὶ ἔγνωσται, γίνεται· ἀλλ' ἐπεὶ γίνεσθαι ἔμελλεν, ἔγνωσται. Διαστολῆς δὲ δεῖται. Εἰ μὲν γὰρ τὸ »πάντως ἔσται,« οὕτω τις ἑρμηνεύει, ὡς ἀνάγκην εἶναι γενέσθαι τὸ προεγνωσμένον, οὐ διδόαμεν αὐτῷ· οὐ γὰρ ἐροῦμεν, ἐπεὶ προέγνωσται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ὅτι πᾶσα ἀνάγκη ἦν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι. Ἐν γοῦν ταῖς περὶ τοῦ Ἰούδα προφητείαις, μέμψεις καὶ κατηγορίαι τοῦ Ἰούδα ἀναγεγραμμέναι εἰσὶ

παντὶ τῷ παριστᾶσαι τὸ ψεκτὸν αὐτοῦ. Οὐκ ἂν δὲ ψόγος αὐτῷ προσήπτετο, εἰ ἐπαναγκὲς προδότης ἦν, καὶ μὴ ἐνεδέχετο αὐτὸν ὅμοιον τοῖς λοιποῖς ἀποστόλοις γενέσθαι. Ὅρα δὲ εἰ μὴ ταῦτα δηλοῦται, δι' ὧν παραθησόμεθα ῥητῶν οὕτως ἐχόντων· „μηδὲ [1]) γενηθήτω οἰκτίρμων τοῖς ὀρφανοῖς αὐτοῦ, ἀνθ' ὧν οὐκ ἐμνήσθη ποιῆσαι ἔλεος, καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχὸν, καὶ κατανενυγμένον τῇ καρδίᾳ, τοῦ θανατῶσαι. Καὶ ἠγάπησε κατάραν, καὶ ἥξει αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠθέλησεν εὐλογίαν, καὶ μακρυνθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.«

Εἰ δέ τις διηγήσεται τὸ »πάντως ἔσται,« κατὰ τὸ σημαίνειν αὐτὸ, λέγων ὅτι ἔσται μὲν τάδε τινὰ, ἐνεδέχετο δὲ καὶ ἑτέρως γενέσθαι, τοῦτο ὡς ἀληθὲς συγχωροῦμεν· τὸν μὲν γὰρ θεὸν οὐκ ἐνδέχεται ψεύσασθαι· ἐνδέχεται δὲ περὶ τῶν ἐνδεχομένων γενέσθαι, καὶ μὴ γενέσθαι, φρονῆσαι τὸ γενέσθαι αὐτὰ καὶ τὸ μὴ γενέσθαι. Σαφέστερον δὲ τοῦτο ἐροῦμεν οὕτως· εἰ ἐνδέχεται Ἰούδαν εἶναι ἀπόστολον ὁμοίως Πέτρῳ, ἐνδέχεται τὸν θεὸν νοῆσαι περὶ τοῦ Ἰούδα, ὅτι μενεῖ ἀπόστολος ὁμοίως Πέτρῳ. Εἰ ἐνδέχεται Ἰούδαν προδότην γενέσθαι, ἐνδέχεται τὸν θεὸν φρονῆσαι περὶ αὐτοῦ, ὅτι προδότης ἔσται. Εἰ δὲ προδότης ἔσται Ἰούδας, ὁ θεὸς τῇ προγνώσει αὐτοῦ τῶν προειρημένων ἐνδεχομένων δύο, [2]) ἐνδεχομένου τοῦ εἶναι ἑνὶ αὐτῶν, τὸ ἀληθὲς προγινώσκων, προγνώσεται τὸν Ἰούδαν προδότην γενέσθαι· τὸ δὲ περὶ οὗ ἡ γνῶσις, ἐνδέχεται καὶ ἑτέρως γενέσθαι. Καὶ λέγοι ἂν ἡ γνῶσις τοῦ θεοῦ, ὅτι ἐνδέχεται μὲν τόνδε τόδε ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐναντίον· ἐνδεχομένων δὲ ἀμφοτέρων, οἶδα ὅτι τόδε ποιήσει· οὐ γὰρ ὥσπερ ὁ θεὸς εἴποι ἂν, οὐκ ἐνδέχεται τόνδε τινὰ τὸν ἄνθρωπον πτῆναι, οὕτω χρησμὸν, φέρε εἰπεῖν, περί τινος διδοὺς, ἐρεῖ ὅτι οὐκ ἐνδέχεται τόνδε σωφρο-

---

[1]) Psalm. CIX, 12. 16—18. (CVIII.)

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 23. not. 4.

νῆσαι. Δύναμις μὲν γὰρ πάντη οὐκ ἔστι τοῦ πτῆναι οὐδαμῶς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, δύναμις δέ ἐστι τοῦ σωφρονῆσαι, καὶ τοῦ ἀκολαστῆσαι. Ὧν ἀμφοτέρων δυνάμεων ὑπαρχουσῶν, ὁ μὴ προσέχων λόγοις ἐπιστρεπτικοῖς καὶ παιδευτικοῖς, ἑαυτὸν ἐπιδίδωσι τῇ χειρίστῃ· κρείττονι δὲ ὁ ζητήσας τὸ ἀληθὲς, καὶ βιῶσαι βεβουλημένος κατ' αὐτό. Οὐ ζητεῖ δὲ ὅδε μὲν τἀληθῆ, ἐπεὶ ἐπιῤῥέπει ἐπὶ τὴν ἡδονήν· ὅδε δὲ ἐξετάζει περὶ αὐτῶν, αἱρεθεὶς ὑπὸ τῶν κοινῶν ἐννοιῶν, καὶ λόγου προτρεπτικοῦ. Πάλιν τε αὖ ὅδε μὲν αἱρεῖται τὴν ἡδονὴν, οὐχὶ οὐ δυνάμενος ἀντιβλέπειν αὐτῇ, ἀλλ' οὐκ ἀγωνιζόμενος· ὅδε δὲ καταφρονεῖ αὐτῆς, τὸ ἄσχημον ὁρῶν τὸ ἐν αὐτῇ πολλάκις τυγχάνον. Ὅτι μέντοι γε ἡ πρόγνωσις τοῦ θεοῦ οὐκ ἀνάγκην ἐπιτίθησι τοῖς περὶ ὧν κατείληφε, πρὸς τοῖς προειρημένοις καὶ τοῦτο λελέξεται, ὅτι πολλαχοῦ τῶν γραφῶν θεὸς κελεύει τοὺς προφήτας κηρύσσειν μετάνοιαν, οὐ προσποιησάμενος τὸ ἐγνωκέναι, πότερον οἱ ἀκούσαντες ἐπιστρέψουσιν, ἢ τοῖς ἁμαρτήμασιν ἑαυτῶν ἐμμενοῦσιν· ὥσπερ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ λέγεται· „ἴσως[1]) ἀκούσονται, καὶ μετανοήσουσιν.« Οὐ γὰρ ἀγνοῶν ὁ θεὸς, πότερον ἀκούσουσιν, ἢ οὔ, φησίν· „ἴσως[2]) ἀκούσονται, καὶ μετανοήσουσιν·« ἀλλ' οἱονεὶ τὸ ἰσοστάσιον τῶν δυνάμεων γενέσθαι δεικνὺς ἐκ τῶν λεγομένων· ἵνα μὴ προκατηγγελμένη ἡ πρόγνωσις αὐτοῦ, καταπεσεῖν ποιήσῃ τοὺς ἀκούοντας, δόξαν ἀνάγκης παριστᾶσα, ὡς οὐκ ὄντος ἐπ' αὐτοῖς τοῦ ἐπιστρέψαι, καὶ οἱονεὶ καὶ αὐτὴ αἰτία γένηται τῶν ἁμαρτημάτων· ἢ πάλιν τοῖς ἐκ τοῦ ἀγνοεῖν τὸ προεγνωσμένον καλὸν, δυναμένοις ἐν τῷ ἀγωνίσασθαι, καὶ ἀντιτείνειν πρὸς τὴν κακίαν ἐν ἀρετῇ βιῶσαι, αἰτία γένηται ἡ πρόγνωσις ἐκλύσεως, οὐκ ἔτι εὐτόνως ἱσταμένοις κατὰ τῆς ἁμαρτίας, ὡς πάντως ἐσομένου τοῦ προειρημένου. Καὶ οὕτω γὰρ οἷον ἐμπόδιον γένοιτ' ἂν ἡ πρόγνωσις τοῦ ἐσομένου καλοῦ.

---

[1]) Cfr. Jerem. XXVI, 3. [2]) Cfr. Jerem. XXVI, 3.

Πάντα γοῦν χρησίμως ὁ θεὸς τὰ κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομῶν, εὐλόγως ἡμᾶς καὶ πρὸς τὰ μέλλοντα ἐτύφλωσεν· ἡ γὰρ γνῶσις αὐτῶν ἀνῆκε μὲν ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ ἀθλεῖν κατὰ τῆς κακίας, ἐπέτρεψε δ' ἂν δόξασα κατειλῆφθαι, πρὸς τὸ μὴ ἀντιπαλαίσαντας ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ, τάχιον αὐτῇ ὑποχειρίους γενέσθαι. Ἅμα δὲ καὶ μαχόμενον ἐγίνετο τῷ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι τινὰ, τὸ τὴν πρόγνωσιν ἐληλυθέναι εἰς τόνδε τινὰ, ὅτι πάντως ἔσται ἀγαθός.[1]) Πρὸς οἷς γὰρ ἔχομεν, καὶ σφοδρότητος καὶ τάσεως πλείονος χρεία,[2]) πρὸς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι· προκαταληφθεῖσα δὲ ἡ γνῶσις, τοῦ πάντως καλὸν καὶ ἀγαθὸν ἔσεσθαι ὑπεκλύει τὴν ἄσκησιν. Διόπερ συμφερόντως οὐκ ἴσμεν, οὔτε εἰ ἀγαθοὶ, οὔτε εἰ πονηροὶ ἐσόμεθα.

Ἐπεὶ δὲ εἰρήκαμεν, ὅτι ἀπετύφλωσεν ἡμᾶς πρὸς τὰ μέλλοντα ὁ θεὸς, ζητούμενόν τι ῥητὸν ἀπὸ τῆς Ἐξόδου ὅρα εἰ δυνάμεθα οὕτω σαφηνίσαι· »τίς[3]) ἐποίησε δύσκωφον, καὶ κωφὸν, καὶ βλέποντα, καὶ τυφλόν; οὐκ ἐγὼ κύριος ὁ θεός;« ἵνα τὸν αὐτὸν καὶ τυφλὸν καὶ βλέποντα πεποιηκὼς ᾖ· βλέποντα μὲν πρὸς τὰ ἐνεστηκότα,[4]) τυφλὸν δὲ πρὸς τὰ μέλλοντα. Τὸ γὰρ περὶ τοῦ δυσκώφου, καὶ κωφοῦ, οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ διηγήσασθαι. Ὅτι μέντοι γε πολλῶν τῶν ἐφ' ἡμῖν αἴτια πλεῖστα τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν ἐστι, καὶ ἡμεῖς ὁμολογήσομεν· ὧν μὴ γενομένων, λέγω δὲ τῶν οὐκ ἐφ' ἡμῖν, οὐκ ἂν τάδε τινὰ τῶν ἐφ' ἡμῖν ἐπράττετο· πράττεται[5]) δὲ τάδε τινὰ τῶν ἐφ' ἡμῖν, ἀκόλουθα τοῖσδε τοῖς προγενομένοις[6]) οὐκ ἐφ' ἡμῖν, ἐνδεχομένου τοῦ

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 25. not. 9.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 25. not. 10.

[3]) Cfr. Exod. IV, 11.

[4]) Tarin. ut nos in textu, in notis: „Codd. Thuani: ἐνεστῶτα."

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 26. not. 9.

[6]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 27. not. 1.

ἐπὶ τοῖς αὐτοῖς προγενομένοις, καὶ ἕτερα πρᾶξαι παρ᾽ ἃ πράττομεν. Εἰ δέ τις ζητεῖ τὸ ἐφ᾽ ἡμῖν ἀπολελυμένον εἶναι τοῦ παντὸς, ὥστε μὴ διὰ τάδε τινὰ συμβεβηκότα ἡμῖν ἡμᾶς αἱρεῖσθαι τάδε, ἐπιλέλησται κόσμου μέρος ὢν, καὶ ἐμπεριεχόμενος ἀνθρώπων κοινωνίᾳ καὶ τοῦ περιέχοντος. Μετρίως μὲν οὖν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, οἶμαι ἀποδεδεῖχθαι τὸ τὴν πρόγνωσιν τοῦ θεοῦ μὴ εἶναι καταναγκαστικὴν τῶν προεγνωσμένων πάντως.

Ἔτι περὶ τοῦ αὐτοῦ ἐν τῷ δευτέρῳ Τόμῳ τῶν κατὰ Κέλσου.

Ὁ[1]) μὲν Κέλσος οἴεται διὰ τοῦτο γίνεσθαι τὸ ὑπό τινος προγνώσεως θεσπισθὲν, ἐπεὶ ἐθεσπίσθη· ἡμεῖς δὲ τοῦτο οὐ διδόντες φαμὲν οὐχὶ τὸν θεσπίσαντα αἴτιον εἶναι τοῦ ἐσομένου, ἐπεὶ προεῖπεν αὐτὸ γενησόμενον, ἀλλὰ τὸ ἐσόμενον, ἐσόμενον ἂν, καὶ μὴ θεσπισθὲν, τὴν αἰτίαν τῷ προγινώσκοντι παρεσχηκέναι τοῦ[2]) αὐτὸ προειπεῖν. Καὶ ὅλον γε τοῦτο ἐν τῇ προγνώσει τοῦ θεσπίζοντος αὐτὸ τυγχάνει· δυνατοῦ ὄντος τοῦδέ τινος γενέσθαι, δυνατοῦ δὲ καὶ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ ἕτερον αὐτῶν τόδε τι. Καὶ οὔ φαμεν, ὅτι ὁ προγινώσκων ὑφελὼν τὸ δυνατὸν εἶναι γενέσθαι, καὶ μὴ γενέσθαι, οἱονεὶ τοιοῦτόν τι λέγει· τόδε[3]) πάντως ἔσται, καὶ ἀδύνατον ἑτέρως γενέσθαι. Καὶ τὸ τοιοῦτο φθάνει ἐπὶ πᾶσαν τὴν περὶ τοῦ ἐφ᾽ ἡμῖν τινος πρόγνωσιν, εἴτε κατὰ τὰς θείας γραφὰς, εἴτε κατὰ τὰς Ἑλλήνων ἱστορίας. Καὶ ὁ καλούμενός γε παρὰ τοῖς διαλεκτικοῖς ἀργὸς λόγος, σόφισμα τυγχάνων, οὐκ ἔσται μὲν σόφισμα,

---

[1]) Cfr. edd. Tarin. pag. 352. seqq. edd. Spenc. pag. 75. (contra Cels. pag. 73. seq.) coll. ed. nostr. Tom. XVIII. pag. 169. seqq.

[2]) Tarin. in textu: τὸ αἰτό, in notis: „Lege cum lib. ed. τοῦ αὐτό."

[3]) Tarin. in textu: τὸ δέ, in notis: „Lege: τόδε."

ὅσον ἐπὶ τῷ Κέλσῳ, κατὰ δὲ τὸν ὑγιῆ λόγον σόφισμά ἐστιν. Ἵνα δὲ τὸ τοιοῦτον νοηθῇ, ἀπὸ μὲν τῆς γραφῆς χρήσομαι ταῖς περὶ Ἰούδα προφητείαις, ἢ τῇ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν περὶ αὐτοῦ ὡς προδώσοντος προγνώσει· ἀπὸ δὲ τῶν Ἑλληνικῶν ἱστοριῶν τῷ πρὸς τὸν Λάϊον χρησμῷ, συγχωρῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι αὐτὸν ἀληθῆ, ἐπεὶ μὴ λυπεῖ τὸν λόγον. Περὶ τοῦ Ἰούδα τοίνυν ἐν ἑκατοστῷ καὶ ὀγδόῳ λέγεται ἐκ προσώπου τοῦ σωτῆρος ψαλμῷ, οὗ ἡ ἀρχή· „ὁ[1]) θεὸς τὴν αἴνεσίν μου μὴ παρασιωπήσῃς· ὅτι στόμα ἁμαρτωλοῦ καὶ στόμα δολίου ἐπ' ἐμὲ ἠνοίχθη.“ Καὶ τηρήσας γε τὰ ἐν τῷ ψαλμῷ γεγραμμένα, εὑρήσεις, ὅτι ὡς προέγνωσται προδώσων τὸν σωτῆρα, οὕτω καὶ αἴτιος ὢν τῆς προδοσίας, καὶ ἄξιος τῶν ἐν τῇ προφητείᾳ λεγομένων διὰ[2]) τὴν αὐτοῦ κακίαν ἀρῶν. Τάδε γὰρ παθέτω, ἀνθ'[3]) ὧν, φησὶν, οὐκ ἐμνήσθη τοῦ ποιῆσαι ἔλεος, καὶ κατεδίωξεν ἄνθρωπον πένητα καὶ πτωχόν.“ Οὐκοῦν ἐδύνατο μνησθῆναι τοῦ ποιῆσαι ἔλεος, καὶ μὴ καταδιῶξαι ὃν κατεδίωξε. Δυνάμενος δὲ οὐ πεποίηκεν, ἀλλὰ προέδωκεν· ὥστε ἄξιος εἶναι τῶν[4]) ἐν τῇ προφητείᾳ κατ' αὐτοῦ ἀρῶν. Καὶ πρὸς Ἕλληνας δὲ χρησόμεθα τῷ εἰρημένῳ τοῦτον τὸν τρόπον πρὸς τὸν Λάϊον, εἴτε αὐταῖς λέξεσιν, εἴτε τὸ ἰσοδυναμοῦν αὐταῖς ἀναγράψαντος τοῦ Τραγικοῦ. Λέγεται τοίνυν πρὸς αὐτὸν ἀπὸ τοῦ προεγνωκότος δὴ τὰ ἐσόμενα·

Μὴ σπεῖρε τέκνων ἄλοκα δαιμόνων βίᾳ·
Εἰ γὰρ τεκνώσεις παῖδ', ἀποκτενεῖ[5]) σ' ὁ φύς,
Καὶ πᾶς σὸς οἶκος βήσεται δι' αἵματος.

---

[1]) Psalm. CIX, 1. 2. (CVIII.)

[2]) Tarin. in textu: διὰ τὴν κακουργίαν αὐτοῦ ἀρῶν, in notis: „Codd. Thuani et lib. ed. διὰ τὴν αὐτοῦ κακίαν ἀρῶν.“ [3]) Cfr. Psalm. CIX, 16. (CVIII.)

[4]) Tarin. in textu: τῶν κατ' αὐτοῦ ἀρῶν, in notis: „Codd. Thuani et lib. ed. τῶν ἐν τῇ προφητείᾳ κατ' αὐτοῦ ἀρῶν.“

[5]) Tarin. in textu: ἀποκτενεῖ σ' ὁ φύς, in notis:

Καὶ ἐν[1]) *τούτῳ δηλοῦται τοίνυν, ὅτι δυνατὸν μὲν ἦν τῷ Λαΐῳ, μὴ σπείρειν παίδων ἄλοκα· οὐκ ἂν γὰρ τὸ μὴ δυνατὸν προσέταξεν αὐτῷ ὁ χρησμός. Δυνατὸν δὲ ἦν καὶ τὸ σπείρειν, καὶ οὐδέτερον αὐτῶν κατηνάγκαστο. Ἠκολούθησε δὲ τῷ μὴ φυλαξαμένῳ σπεῖραι παίδων ἄλοκα, παθεῖν ἐκ τοῦ ἐσπαρκέναι τὰ τῆς κατὰ Οἰδίποδα καὶ Ἰοκάστην καὶ τοὺς υἱοὺς τραγῳδίας. Ἀλλὰ καὶ ὁ ἀργὸς καλούμενος λόγος, σόφισμα ὤν, τοιοῦτός ἐστι, λεγόμενος ἐπὶ ὑποθέσεως πρὸς τὸν νοσοῦντα, καὶ ὡς σόφισμα ἀποτρέπων αὐτὸν χρῆσθαι τῷ ἰατρῷ πρὸς ὑγίειαν, καὶ ἔχει γε οὕτως ὁ λόγος· εἰ εἵρματαί σοι ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου· ἐάν τε εἰσαγάγῃς τὸν ἰατρὸν, ἐάν τε μὴ εἰσαγάγῃς, ἀναστήσῃ. Ἀλλὰ καὶ εἰ εἵμαρταί σοι μὴ ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου· ἐάν τε εἰσαγάγῃς τὸν ἰατρὸν, ἐάν τε μὴ εἰσαγάγῃς, οὐκ ἀναστήσῃ. Ἤτοι δὲ εἵμαρταί σοι ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου, ἢ εἵμαρταί σοι μὴ ἀναστῆναι· μάτην ἄρα εἰσάγεις τὸν ἰατρόν. Ἀλλὰ χαριέντως τούτῳ τῷ λόγῳ τοιοῦτόν τι παραβάλλεται· Εἰ εἵμαρταί σοι τεκνοποιῆσαι, ἐάν τε συνέλθῃς γυναικὶ, ἐάν τε μὴ συνέλθῃς, τεκνοποιήσεις. Ἀλλὰ καὶ εἰ εἵμαρταί σοι μὴ τεκνοποιῆσαι· ἐάν τε συνέλθῃς γυναικὶ, ἢ μὴ συνέλθῃς, οὐ τεκνοποιήσεις. Ἤτοι δὲ εἵμαρταί σοι τεκνοποιῆσαι, ἢ μὴ τεκνοποιῆσαι· μάτην ἄρα συνέρχῃ γυναικί. Ὡς γὰρ ἐπὶ τούτου, ἐπεὶ ἀμήχανον καὶ ἀδύνατον τεκνοποιῆσαι τὸν μὴ συνελθόντα γυναικὶ, οὐ μάτην παραλαμβάνεται τὸ συνελθεῖν γυναικί· οὕτως εἰ τὸ ἀναστῆναι ἐκ τῆς νόσου ὁδῷ τῇ ἀπὸ ἰατρικῆς γίνεται, ἀναγκαίως παραλαμβάνεται ὁ ἰατρός· καὶ ψεῦδος τό· »μάτην εἰσάγεις τὸν ἰατρόν.« Ὅλα δὲ ταῦτα παρειλήφαμεν, δι' ἃ παρέθετο ὁ σοφώτατος Κέλσος εἰπών· »θεὸς ὢν προεῖπε, καὶ πάντως ἐχρῆν γενέ-*

»Codd. Thuani vitiose: *ἀποκτενεῖ σ' ὄφις.*« — Cfr. Eurip. Phoeniss. vers. 17—19.

[1]) Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: *ἐν τούτοις.*

σθαι τὸ προειρημένον.“ Εἰ γάρ τό· »πάντως·« ἀκούει ἀντὶ τοῦ· »κατηναγκασμένως·“ οὐ δώσομεν αὐτῷ. Δυνατὸν γὰρ ἦν καὶ μὴ γενέσθαι. Εἰ δὲ τό· »πάντως·« λέγει ἀντὶ τοῦ· »ἔσται·« ὅπερ οὐ κωλύεται εἶναι ἀληθὲς, κἂν δυνατὸν ᾖ τὸ μὴ γενέσθαι· οὐδὲν λυπεῖ τὸν λόγον· οὐδ' [1]) *ἠκολούθει τῷ προειρηκέναι τὸν Ἰησοῦν τὰ περὶ τοῦ προδότου, ἢ τὰ περὶ τοῦ ἀρνησαμένου, τὸ αὐτὸν αὐτοῖς αἴτιον γενέσθαι ἀσεβείας καὶ ἀνοσίου πράξεως. Ἰδὼν γὰρ αὐτοῦ τὸ μοχθηρὸν ἦθος, ὁ καθ' ἡμᾶς γιγνώσκων τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, καὶ ὁρῶν ἃ τολμήσει ἔκ τε τοῦ φιλάργυρος εἶναι, καὶ ἐκ τοῦ μὴ βεβαίως περὶ τοῦ διδασκάλου φρονεῖν ἃ ἐχρῆν, εἶπε μετὰ πολλῶν καὶ τό· »ὁ* [2]) *ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα εἰς τὸ τρυβλίον, ἐκεῖνός με παραδώσει.«*

Φέρε [3]) *δὲ,* [4]) *ἀγωνισώμεθα καὶ περὶ τοῦ τοὺς ἀστέρας μηδαμῶς εἶναι ποιητικοὺς τῶν ἐν ἀνθρώποις, σημαντικοὺς δὲ μόνον. Σαφὲς δὲ, ὅτι, εἰ ὅδε τις ὁ σχηματισμὸς τῶν ἀστέρων ποιητικὸς νομίζοιτο τῶνδέ τινων τῶν γινομένων περὶ τὸν ἄνθρωπον, — ἔστω γὰρ περὶ τούτου νῦν ζητεῖσθαι τὸν λόγον —, οὐκ ἂν ὁ σήμερον, φέρε εἰπεῖν, γενόμενος σχηματισμὸς περὶ τόνδε, δύναται νοεῖσθαι πεποιηκέναι τὰ παρεληλυθότα περὶ* [5]) *ἕτερον, ἢ καὶ περὶ ἑτέρους. Πᾶν γὰρ τὸ ποιοῦν πρεσβύτερον τοῦ πεποιημένου. Ὅσον δὲ ἐπὶ τοῖς μαθήμασι τῶν τὰ τοιαῦτα ἐπαγγελλομένων, πρεσβύτερα τοῦ σχηματισμοῦ προλέγεσθαι νομίζεται τὰ περὶ τοὺς ἀν-*

---

[1]) Tarin. in textu: *οὐδὲ γὰρ ἠκολούθει κτλ.*, in notis: „Lib. ed. *οὐδ' ἠκολούθει κτλ.* Philoc. Mscr., Hoeschel. teste: *οὐ γὰρ ἀκολουθεῖ.*« — Cfr. ed. nostr. Tom. XVIII. not. 7. et 8. [2]) Cfr. Matth. XXVI, 23.

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 357. seqq. edd. Spenc. pag. 75. seqq. coll. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 27. seqq.

[4]) Tarin. ut nos in textu, in notis: „Codd. *δή.*“

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 28. not. 1.

θρώπους. Ἐπαγγέλλονται γὰρ τόνδε τινὰ τρόπον τὴν ὥραν λαβόντες τοῦδε τοῦ ἀνθρώπου, καταλαμβάνειν πῶς ἕκαστος τῶν πλανωμένων κατὰ κάθετον, ἢ τῆσδε τῆς μοίρας τοῦ ζωδίου, ἢ τῶν ἐν αὐτῇ λεπτῶν, καὶ ποῖος ἀστὴρ ζωδιακοῦ, κατὰ τοῦ ἀνατολικοῦ ἐτύγχανεν ὁρίζοντος, ποῖός τε κατὰ τοῦ δυτικοῦ, καὶ τίς κατὰ τοῦ μεσουρανήματος, καὶ τίς κατὰ τοῦ ἀντιμεσουρανήματος. Καὶ ἐπὰν θῶσι τοὺς ἀστέρας, οὓς νομίζουσιν ἑαυτοῖς ἐσχηματικέναι, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ δεῖνος γενέσεως ἐσχηματισμένους οὑτωσὶ, τῷ χρόνῳ τῆς ἀποτέξεως τοῦ περὶ οὗ σκοποῦσιν, οὐ μόνον τὰ μέλλοντα ἐξετάζουσιν, ἀλλὰ καὶ τὰ παρεληλυθότα, καὶ τὰ πρὸ τῆς γενέσεως καὶ τῆς σπορᾶς τοῦ, περὶ οὗ ὁ λόγος, γεγενημένου, περὶ πατρὸς, ποταπὸς ὢν τυγχάνει, πλούσιος ἢ πένης· ὁλόκληρος τὸ σῶμα, ἢ σεσινωμένος· τὸ ἦθος βελτίων, ἢ χείρων· ἀκτήμων, ἢ πολυκτήμων· τήνδε τὴν πρᾶξιν, ἢ τήνδε ἔχων. Τὰ δ' αὐτὰ καὶ περὶ τῆς μητρὸς, καὶ περὶ πρεσβυτέρων ἀδελφῶν, ἐὰν τύχωσιν ὄντες. Ἔστω δὲ ἡμᾶς ἐπὶ τοῦ παρόντος προσίεσθαι αὐτοὺς καταλαμβάνειν τὰ ἐν τῷ τόπῳ ἀληθῆ, περὶ οὗ καὶ αὐτοῦ ὕστερον δείξομεν, ὅτι οὐχ οὕτως ἔχει· πευσώμεθα τοίνυν τῶν ὑπολαμβανόντων κατηναγκάσθαι ὑπὸ τῶν ἄστρων τὰ τῶν ἀνθρώπων πράγματα, τίνα τρόπον ὁ σήμερον σχηματισμὸς ὁ τοιόσδε δύναται πεποιηκέναι τὰ πρεσβύτερα. Εἰ γὰρ τοῦτο ἀμήχανον, καθ' [1]) ὃ δὴ ὅτι εὑρίσκεται τὸ περὶ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ χρόνου μὴ ἀληθὲς, σαφὲς τὸ μὴ πεποιηκέναι τοὺς ἀστέρας οὑτωσὶ κινουμένους ἐν οὐρανῷ τὰ παρεληλυθότα καὶ γενόμενα, πρὸ τοῦ οὕτως ἔχειν αὐτούς. Εἰ δὲ τοῦτο, τάχα ὁ προσιέμενος ἀληθεύειν αὐτοὺς, ἐπιστήσας τοῖς περὶ τῶν μελλόντων λεγομένοις, ἐρεῖ ἀληθεύειν αὐτοὺς, οὐ τῷ ποιεῖν τοὺς ἀστέρας, ἀλλὰ τῷ ση-

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 29. not. 4.

μαίνειν μόνον. Ἐὰν δέ τις φάσκῃ τὰ μὲν παρεληλυθότα μὴ ποιεῖν τοὺς ἀστέρας, ἀλλὰ ἄλλους μὲν σχηματισμοὺς τοὺς τῆς ἐκείνων γνώσεως αἰτίους γεγονέναι· τὸν δὲ νῦν σχηματισμὸν σεσημαγκέναι μόνον· τὰ μέντοι μέλλοντα δηλοῦσθαι ἀπὸ τοῦ ἐνεστηκότος σχηματισμοῦ τῆς τοῦ δεῖνος γενέσεως· παραστησάτω τὴν διαφοράν, τοῦ ἀπὸ τῶν ἀστέρων δύνασθαι δεῖξαι, ὅτι τάδε μὲν νενόηται ἀληθῆ ὡς ἀπὸ ποιούντων, τάδε δὲ ὡς ἀπὸ σημαινόντων μόνον. Μὴ ἔχοντες δὲ δοῦναι τὴν διαφοράν, εὐγνωμόνως συγκαταθήσονται, μηδὲν τῶν κατὰ τοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τῶν ἀστέρων γίνεσθαι, ἀλλ', ὡς προειρήκαμεν, εἰ ἄρα, σημαίνεσθαι· ὡς εἰ μὴ καὶ ἀπὸ τῶν ἀστέρων τις ἐλάμβανε τὰ παρεληλυθότα, καὶ τὰ μέλλοντα, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ νοῦ τοῦ θεοῦ, διά τινος λόγου προφητικοῦ. Ὥσπερ γὰρ προαπεδείξαμεν, ὅτι οὐδὲν λυπεῖ τὸν περὶ τοῦ ἐφ' ἡμῖν λόγον, τὸ τὸν θεὸν εἰδέναι τὰ πραχθησόμενα ἑκάστῳ· οὕτως οὐδὲ τὰ σημεῖα, ἃ ἔταξεν ὁ θεὸς εἰς τὸ σημαίνειν, ἐμποδίζει τὸ ἐφ' ἡμῖν· ἀλλὰ παραπλησίως βιβλίῳ περιέχοντι τὰ μέλλοντα προφητικῶς, ὁ πᾶς οὐρανὸς δύναται, οἱονεὶ βίβλος ὢν θεοῦ, περιέχειν τὰ μέλλοντα. Διόπερ ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ Ἰωσὴφ δύναται οὕτω νοεῖσθαι τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Ἰακώβ· „ἀνέγνων[1]) γὰρ ἐν ταῖς πλαξὶ τοῦ οὐρανοῦ, ὅσα συμβήσεται ὑμῖν, καὶ τοῖς υἱοῖς ὑμῶν.« Τάχα δὲ καὶ τό· »εἱλιγήσεται[2]) ὁ οὐρανὸς ὡς βιβλίον·« τοὺς λόγους τοὺς περιεχομένους, σημαντικοὺς τῶν ἐσομένων, δηλοῖ ἀπαρτισθησομένους, καὶ, ἵν' οὕτως εἴπω, πληρωθησομένους, ὥσπερ λέγονται αἱ προφητεῖαι πεπληρῶσθαι τῷ ἐκβεβηκέναι. Καὶ οὕτως ἔσται εἰς σημεῖα τὰ ἄστρα γεγονότα, κατὰ τὴν λέγουσαν φωνήν· „ἔστωσαν[3]) εἰς σημεῖα.“ Ὁ δὲ Ἱερεμίας ἐπιστρέφων ἡμᾶς πρὸς ἑαυτούς, καὶ περιαιρῶν φόβον τὸν ἐπὶ τοῖς

---

[1]) Vide Fabric. Cod. pseudepigraph. V. T. pag. 551. seqq.
[2]) Jesai. XXXIV, 4. [3]) Genes. I, 14.

νομιζομένοις σημαίνεσθαι, τάχα δὲ καὶ ὑπολαμβανομένοις ἐκεῖθεν ἔρχεσθαι, φησίν· »ἀπὸ [1]) τῶν σημείων τοῦ οὐρανοῦ μὴ φοβεῖσθε.“

Ἴδωμεν καὶ δεύτερον ἐπιχείρημα, πῶς οὐ δύνανται οἱ ἀστέρες εἶναι ποιητικοὶ, ἀλλ' εἰ ἄρα, σημαντικοί. Ἀπὸ τῶν πλείστων γὰρ ὅσων γενέσεων ἔστι λαβεῖν τὰ περὶ ἑνὸς ἀνθρώπου. Τοῦτο δὲ καθ' ὑπόθεσιν λέγομεν, συγχωροῦντες τὸ ἐπιστήμην αὐτῶν ἀναλαμβάνεσθαι ὑπ' ἀνθρώπων δύνασθαι. Φέρε γὰρ εἰπεῖν, περὶ τοῦ τόνδε πείσεσθαι τόδε, καὶ τεθνήξεσθαι περιπεσόντα λησταῖς καὶ ἀναιρεθέντα, φασὶ δύνασθαι λαμβάνειν ἀπό τε τῆς ἰδίας αὐτοῦ γενέσεως, κἂν τύχῃ ἔχων ἀδελφοὺς πλείονας, ἀπὸ τῆς ἑκάστου αὐτῶν. Περιέχειν γὰρ οἴονται τὴν ἑκάστου γένεσιν, ἀδελφὸν ὑπὸ ληστῶν τεθνηξόμενον, ὁμοίως καὶ τὴν τοῦ πατρὸς, καὶ τὴν τῆς μητρὸς, καὶ τὴν τῆς γαμετῆς, καὶ τῶν υἱῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν οἰκετῶν, καὶ τῶν φιλτάτων, τάχα δὲ καὶ αὐτῶν τῶν ἀναιρούντων. Πῶς οὖν δυνατὸν τὸν τοσαύταις γενέσεσιν, ἵνα αὐτοῖς τοῦτο συγχωρηθῇ, ἐμπεριεχόμενον γίνεσθαι ὑπὸ τοῦ σχηματισμοῦ τῶν ἀστέρων, τῆσδε μᾶλλον τῆς γενέσεως, ἢ τῶνδε; Ἀπίθανον γὰρ καὶ τὸ φάσκειν, τὸν σχηματισμὸν τὸν ἐν τῇ ἰδίᾳ τοῦδέ τινος γενέσει, ταῦτα πεποιηκέναι, τὸν δὲ ἐν τῇ τῶνδε γενέσει μὴ πεποιηκέναι, ἀλλὰ σεσημαγκέναι μόνον· ἠλίθιον γὰρ τὸ εἰπεῖν, ὅτι ἡ πάντων γένεσις περιεῖχε καθ' ἕκαστον ποιητικὸν, τοῦ τόνδε ἀναιρεθῆναι, ὥστε ἐν γενέσεσιν, καθ' ὑπόθεσιν λέγω, πεντήκοντα περιέχεσθαι τὸ τόνδε τινὰ ἀναιρεθῆναι. Οὐκ οἶδα δ', ὅπως δυνήσονται σῶσαι, τὸ τῶν μὲν ἐν Ἰουδαίᾳ σχεδὸν πάντων τοιόνδε εἶναι τὸν σχηματισμὸν ἐπὶ τῆς γενέσεως, ὡς ὀκταήμερον αὐτοὺς λαμβάνειν περιτομὴν, ἀκρωτηριαζομένους καὶ ἑλκουμένους, καὶ φλεγμονῇ περιπεσομένους, καὶ τραύμασι, καὶ ἅμα τῇ εἰς τὸν βίον

---

[1]) Jerem. X, 2.

εἰσόδῳ, ἰατρῶν δεομένους· τῶν δὲ ἐν Ἰσραηλίταις τοῖς κατὰ τὴν Ἀραβίαν, τοιόνδε, ὡς πάντας περιτέμνεσθαι τρισκαιδεκαετεῖς· — τοῦτο γὰρ ἱστόρηται περὶ αὐτῶν —· καὶ πάλιν τῶνδέ τινων τῶν ἐν Αἰθίοψι, τοῖσδε τὰς κόγχας τῶν γονάτων περιαιρεῖσθαι, καὶ τῶν Ἀμαζόνων τοὺς ἑτέρους τῶν μαστῶν. Πῶς γὰρ ταῦτα ποιοῦσιν οἱ ἀστέρες τοῖσδε τοῖς ἔθνεσιν; Οἶμαι, ὅτι εἰ ἐπιστήσαιμεν, οὐδὲ μέχρι τοῦ στῆσαι δυνησόμεθά τι ἀληθὲς εἰπεῖν περὶ αὐτῶν. Τοσούτων δὲ φερομένων ὁδῶν προγνωστικῶν, οὐκ οἶδ' ὅπως ἐξώκειλαν οἱ ἄνθρωποι ἐπὶ τὸ τὴν μὲν οἰωνιστικὴν καὶ τὴν θυτικὴν μὴ λέγειν περιέχειν τὸ ποιοῦν αἴτιον, ἀλλὰ σημαίνειν μόνον, καὶ τὴν ἀστεροσκοπικὴν, οὐκ ἔτι δὲ τὴν γενεθλιαλογικήν. Εἰ γὰρ ἐπιγινώσκεται, — ἵνα καὶ χαρισώμεθα τὸ γινώσκεσθαι —, γίνεται δὲ ἐκεῖθεν, ὅθεν ἡ γνῶσις λαμβάνεται, τί μᾶλλον ἀπὸ τῶν ἀστέρων, ἢ ἀπὸ τῶν οἰωνῶν ἔσται τὰ γινόμενα; καὶ μᾶλλον ἀπὸ τῶν οἰωνῶν, ἢ ἀπὸ τῶν σπλάγχνων τῶν θυομένων, ἢ ἀπὸ τῶν διαττόντων ἀστέρων; Ταῦτα μὲν οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκέσει εἰς ἀναίρεσιν τοῦ ποιητικοὺς εἶναι τοὺς ἀστέρας τῶν ἀνθρωπίνων.

Ὅπερ δὲ συγκεχωρήκαμεν, οὐ γὰρ ἐλύπει τὸν λόγον, ὡς τῶν ἀνθρώπων δυναμένων καταλαμβάνειν τοὺς οὐρανίους σχηματισμοὺς, καὶ τὰ σημεῖα, καὶ ὧν ἐστι σημεῖα, τοῦτο φέρε νῦν ἐξετάσωμεν εἰ ἀληθές ἐστι. Φασὶ τοίνυν οἱ περὶ ταῦτα δεινοὶ τὸν μέλλοντα τὰ κατὰ τὴν γενεθλιαλογικὴν ἀληθῶς καταλαμβάνειν, εἰδέναι οὐ μόνον τὸ κατὰ πόστου [1]) δωδεκατημορίου ἐστὶν ὁ καλούμενος ἀστὴρ, ἀλλὰ καὶ κατὰ ποίας μοίρας τοῦ δωδεκατημορίου, καὶ κατὰ ποίου ἑξηκοστοῦ· οἱ δὲ ἀκριβέστεροι, καὶ κατὰ ποίου ἑξηκοστοῦ τοῦ ἑξηκοστοῦ. Καὶ τοῦτό φασι δεῖν ποιεῖν ἐφ' ἑκάστου τῶν πλανωμένων, ἐξετάζοντα τὴν σχέσιν τὴν πρὸς τοὺς ἀπλανεῖς. Πάλιν

---

[1]) Viger. ad marg. »fortasse: ποίου.«

αὖ ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ ὁρίζοντος δεήσει, φασὶν, ἰδεῖν οὐ μόνον τὸ δωδεκατημόριον ποῖον ἦν ἐπ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τὴν μοῖραν, καὶ τὸ ἑξηκοστὸν τῆς μοίρας, τὸ πρῶτον ἢ τὸ δεύτερον ἑξηκοστόν. Πῶς τοίνυν τῆς ὥρας πλατεῖ λόγῳ ἥμισυ δωδεκατημορίου περιεχούσης, δύναταί τις λαβεῖν τὸ ἑξηκοστὸν, μὴ ἔχων τὴν ἀναλογίαν τῆς διαιρέσεως τῶν ὡρῶν, ὥστε, φέρε εἰπεῖν, εἰδέναι, ὅτι γεγέννηται ὁ δεῖνα ὥρᾳ τετάρτῃ, καὶ ἡμίσει ὥρας, καὶ τετάρτῳ, ὀγδόῳ, καὶ ἑκκαιδεκάτῳ, καὶ δυοτριακόστῳ; παραπολὺ γάρ φασι παραλλάττειν τὰ σημαινόμενα, παρὰ τὴν ἀγνωσίαν, οὐ τῆς ὅλης ὥρας, ἀλλὰ καὶ τοῦ ποστημορίου αὐτῆς. Ἐν γοῦν τοῖς διδύμοις γεννωμένοις, πολλάκις τὸ μεταξὺ καὶ ἀκαριαῖον ὥρας ἐστὶ, καὶ πολλαὶ παραλλαγαὶ τῶν συμβαινόντων καὶ τῶν πραττομένων ἐπ' αὐτῶν ἀπαντῶσιν, ὥς φασιν ἐκεῖνοι, παρὰ τὴν αἰτίαν τῆς σχέσεως τῶν ἀστέρων, καὶ τὸ μόριον τοῦ δωδεκατημορίου τὸ παρὰ τὸν ὁρίζοντα, οὐ καταλαμβανόμενον ὑπὸ τῶν νομιζομένων τὴν ὥραν τετηρηκέναι. Οὐδεὶς γὰρ δύναται λέγειν, ὅτι τὸ μεταξὺ τοῦδε τῆς γενέσεως πρὸς τὴν τοῦδε, ἐστὶν ὥρας τριακοστόν. Ἀλλ' ἔστω συγκεχωρημένον αὐτοῖς τάδε κατὰ τὸ ἐκλαβεῖν τὴν ὥραν. Φέρεται δὴ θεώρημα, ἀποδεικνύον τὸν ζωδιακὸν κύκλον ὁμοίως τοῖς πλανωμένοις φέρεσθαι ἀπὸ δυσμῶν ἐπὶ ἀνατολὰς δι' ἑκατὸν ἐτῶν, μοῖραν μίαν, καὶ τοῦτο τῷ πολλῷ χρόνῳ ἐναλλάττειν τὴν θέσιν τῶν δωδεκατημορίων· ἑτέρου μὲν τυγχάνοντος τοῦ νοητοῦ δωδεκατημορίου, ἑτέρου δὲ τοῦ ὡσανεὶ μορφώματος·[1]) τὰ δὲ ἀποτελέσματα, φασὶν, εὑρίσκεσθαι οὐκ ἐκ τοῦ μορφώματος, ἀλλ' ἐκ τοῦ νοητοῦ ζωδίου· ὅπερ οὐ πάνυ τι δυνατὸν καταλαμβάνεσθαι. Ἔστω δὲ καὶ τοῦτο συγκεχωρημένον, τὸ καταλαμβάνεσθαι τὸ νοητὸν δωδεκατημόριον, ἢ δύνασθαι ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ δωδεκατημορίου λαμβάνεσθαι τὸ ἀληθές· ἀλλὰ

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 36. not. 2.

τήνγε σύγκρασιν παρ' αὐτοῖς καλουμένην τῶν ἐν τοῖσδε τοῖς σχηματισμοῖς τυγχανόντων, καὶ αὐτοὶ ὁμολογήσουσιν, οὐχ οἷοί τε σῶσαι κατὰ πᾶν, ἀμαυρουμένου τοῦ δηλουμένου, φέρε εἰπεῖν, χείρονος ἀπὸ τοῦδε, διὰ τὸ ἐπιβλέπεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦδε τοῦ κρείττονος, καὶ ἐπὶ τοσόνδε, ἢ τοσόνδε ἀμαυρουμένου· πολλάκις πάλιν τῆς ἀμαυρώσεως τῆς τοῦ χείρονος ὑπὸ τῆς ἐπιβλέψεως τῆς τοῦ κρείττονος ἐμποδιζομένης, ἐκ τοῦ ἕτερον οὑτωσὶ ἐσχηματίσθαι, χειρόνων ὄντα σημαντικόν. Καὶ οἶμαι ἐπιστήσαντά τινα τοῖς τόποις, ἀπογνῶναι τὴν περὶ τούτων κατάληψιν, οὐδαμῶς ἀνθρώποις ἐκκειμένην, ἀλλ' εἰ ἄρα, μέχρι τοῦ σημανθῆναι μόνον φθάνουσαν. Εἰ δέ τις ἐν πείρᾳ γεγένηται τῶν πραγμάτων, μᾶλλον εἴσεται τὸ ἐν τῷ στοχάζεσθαι ἀποπιωτικὸν τῶν λεγόντων, καὶ αὐτῶν συγγραψαμένων, ἤπερ [1]) νομιζόμενον ἐπιτευκτικόν. Καὶ Ἡσαΐας γοῦν, ὡς οὐ δυναμένων τούτων εὑρίσκεσθαι ὑπὸ ἀνθρώπων, φησὶ πρὸς τὴν θυγατέρα τῶν Χαλδαίων, τῶν ταῦτα μάλιστα παρὰ πάντας ἐπαγγελλομένων· »στήτωσαν [2]) δὴ καὶ σωσάτωσάν σε οἱ ἀστρολόγοι τοῦ οὐρανοῦ, ἀναγγειλάτωσάν σοι, τί μέλλει ἐπὶ σὲ ἔρχεσθαι.« Διὰ γὰρ τούτων διδασκόμεθα, μὴ δύνασθαι τοὺς πάνυ περὶ ταῦτα φιλομαθεῖς προδηλοῦν, ἃ βεβούληται κύριος ἑκάστῳ ἔθνει ἐπαγαγεῖν. [3])

Νῦν [4]) γὰρ, ὡς πρὸς τὴν λέξιν, τὸ προφητικὸν ἐξειλήφαμεν. Εἰ δέ φησιν ὁ Ἰακὼβ ἀνεγνωκέναι ἐν ταῖς πλαξὶ τοῦ οὐρανοῦ τὰ συμβησόμενα τοῖς υἱοῖς αὐτοῦ, καὶ ὅσον ἐπὶ τούτῳ ἀντιλέγοι τις ἂν ἡμῖν, ὅτι ἐναντία οἷς εἰρήκαμεν δηλοῦται διὰ τῆς γραφῆς· ἐλέ-

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 37. not. 6.

[2]) Cfr. Jesai. XLVII, 13.

[3]) Hactenus Eusebius. Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 37. not. 19.

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 38. not. 1.

γομεν γὰρ ἄνθρωπον ἀκαταλήπτως ἔχειν τῶν σημείων, ὁ δὲ Ἰακὼβ φησιν ἀνεγνωκέναι ἐν ταῖς πλαξὶ τοῦ οὐρανοῦ· ἀπολογησόμεθα ὅτι οἱ καθ' ἡμᾶς σοφοὶ, πνεύματι περισσοτέρῳ χρησάμενοι τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, οὐκ ἀνθρωπίνως, θείως δὲ διδάσκονται τὰ ἀπόῤῥητα· ὥσπερ ὁ Παῦλος, λέγων· »ἤκουσα[1]) ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἐξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι·« ἴσασι γὰρ τροπῶν ἀλλαγὰς καὶ μεταβολὰς καιρῶν, ἐνιαυτῶν κύκλους, καὶ ἀστέρων θέσεις, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ τοῦ πνεύματος ἀποκαλύπτοντος αὐτοῖς, καὶ καθαρῶς, ὡς θέλει ὁ θεὸς, τὰ θεῖα ἀπαγγέλλοντος. Καὶ ἄλλως δὲ ὁ Ἰακὼβ μείζων ἢ κατὰ ἄνθρωπον ἦν, πτερνίζων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ὁμολογῶν ἐν αὐτῇ ταύτῃ τῇ βίβλῳ, ἀφ' ἧς παρεθέμεθα τό· »ἀνέγνων[2]) ἐν ταῖς πλαξὶ τοῦ οὐρανοῦ·« εἶναι ἀρχιχιλίαρχος δυνάμεως κυρίου, καὶ ὄνομα πάλαι κεκτημένος Ἰσραήλ· ὅπερ ἐν σώματι λειτουργῶν ἀναγνωρίζει, ὑπομιμνήσκοντος αὐτὸν τοῦ ἀρχαγγέλου Οὐριήλ.

Μετὰ ταῦτα λείπεται ἐξετάσαι καὶ παραστῆσαι τοῖς πιστεύουσιν, ὅτι εἰς σημεῖα κεῖνται οἱ φωστῆρες τοῦ οὐρανοῦ· σανθήσῃ δὲ ὑπὸ τῶν περιεργότερον φερομένων εἰς τοὺς τόπους, τίς ἡ αἰτία τοῦ ταῦτα τὰ σημεῖα τὸν θεὸν πεποιηκέναι ἐν τῷ οὐρανῷ. Καὶ ἔστιν εἰπεῖν, πρῶτον μὲν, ὅτι πιστεύομεν τὰ τῆς μεγαλειότητος τοῦ νοῦ τοῦ θεοῦ πᾶσαν γνῶσιν τὴν περὶ ἑκάστου τῶν ὄντων ἐμπεριειληφότος· ὥστε μηδὲ τὸ τυχὸν καὶ νομιζόμενον ἐλάχιστον λανθάνειν τὴν θειότητα αὐτοῦ· δόξαν μὲν περιέχει τοῦ οἱονεὶ ἄπειρα ἀριθμῷ οὕτως αὐτὸν ἐμπεριειληφέναι ἐν ἑαυτῷ, οὐ μὴν ἐναργῆ τὴν ἀπόδειξιν, ἀλλὰ πεπιστευμένην, ὡς ἁρμόζουσαν τῷ ἀγεννήτῳ νῷ, καὶ ὑπὲρ πᾶσαν φύσιν τυγχάνοντι. Ἵν' οὖν τῇ πείρᾳ τοῦτο καταλαμβάνηται ὑπὸ τῶν μειζόνων ἢ

---

[1]) II Cor. XII, 4.

[2]) Vide Fabric. Cod. pseudepigraph. V. T. pag. 551, seqq.

κατὰ ἄνθρωπον, καὶ τῶν ἁγίων ψυχῶν τοῦ ἐνεστηκότος δεσμοῦ ἀπηλλαγμένων, ὡσπερεὶ γράμματα καὶ χαρακτῆρας καὶ διὰ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς ἐποίησεν ἐν οὐρανῷ ὁ θεὸς τοὺς δεδιδαγμένους καὶ διδαχθησομένους ἀναγινώσκειν τὰ σημεῖα τοῦ θεοῦ. Οὐ θαυμαστὸν δὲ, καὶ ὑπὲρ ἐνδείξεως τῆς πρὸς τοὺς μακαρίους ποιεῖν τινα τὸν θεὸν, τῆς γραφῆς λεγούσης τῷ Φαραώ· »εἰς[1]) αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ τὴν δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.“ Εἰ γὰρ διετηρήθη Φαραὼ ὑπὲρ ἐνδείξεως δυνάμεως θεοῦ, καὶ διαγγελίας τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ τῇ γῇ, ἐννόει πόσην ἔνδειξιν δυνάμεως θεοῦ περιέχει τὰ οὐράνια σημεῖα, πάντων τῶν ἀπ' αἰῶνος ἕως συντελείας ἐντετυπωμένων τῇ ἀξίᾳ βίβλῳ τοῦ θεοῦ τῷ οὐρανῷ. Δεύτερον δὲ στοχάζομαι ταῖς τὰ ἀνθρώπινα οἰκονομούσαις δυνάμεσιν ἐγκεῖσθαι τὰ σημεῖα, ἵνα τινὰ μὲν γινώσκωσι μόνον, τινὰ δὲ ἐνεργῶσι· καθάπερ ἐν ταῖς παρ' ἡμῖν βίβλοις ἃ μὲν γέγραπται, ἵνα γινώσκωμεν, οἷον τὰ περὶ κοσμοποιΐας καὶ ἄλλα μυστήρια· ἃ δὲ ἵνα γινώσκοντες ποιῶμεν, ὥσπερ τὰ περὶ τὰς ἐντολὰς καὶ τὰ προστάγματα τοῦ θεοῦ. Ἐνδέχεται δὴ τὰ οὐράνια γράμματα, ἃ ἄγγελοι καὶ δυνάμεις θεῖαι ἀναγινώσκειν καλῶς δύνανται, περιέχειν τινὰ μὲν ἀναγνωσθησόμενα ὑπὸ τῶν ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν τοῦ θεοῦ, ἵνα εὐφραίνωνται γινώσκοντες· τινὰ δὲ ὡσπερεὶ ἐντολὰς λαμβάνοντες ποιῶσι. Καὶ οὐχ ἁμαρτησόμεθα τὸ ἀνάλογον τοῖς ἐν τῷ νόμῳ λέγοντες ἔχειν τὸν οὐρανὸν καὶ τοὺς ἀστέρας· ἐὰν δὲ χείρονες καὶ ἕτεραι τοῦ ἀνθρώπου ἐνέργειαι ποιῶσί τινα τῶν προεγνωσμένων καὶ σημαινομένων ἐν οὐρανῷ, οὐκ ἀνάγκη καὶ αὐτὰς ἀπὸ τῶν θεοῦ γραμμάτων ὑπομιμνησκομένας ποιεῖν ἃ ἐνεργοῦσιν· ἀλλ' ὥσπερ ἄνθρωποι ἀδικοῦντες, οὐ μανθάνοντες προεγνω-

---

[1]) Cfr. Exod. IX, 16.

κέναι τὸν θεὸν τὸ τόνδε τινὰ ἀδικήσεσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐνεργοῦσι τὸ ἀδικεῖν ἐκ τῆς ἑαυτῶν πονηρίας· οὕτως αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις τοῦ θεοῦ, τὴν κακίαν τῶν τὰ μοχθηρὰ βουλομένων ἀνθρώπων προεγνωκότες, τῇ ἰδίᾳ αἰσχίστῃ ἐπιτελοῦσι προαιρέσει. Οἱ μέντοι ἱεροὶ ἄγγελοι, τὰ λειτουργικὰ πνεύματα,[1]) τὰ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα, εἰκὸς ὅτι ὡς ἀπὸ νόμου θεοῦ γεγραμμένα τὰ προστάγματα λαμβάνοντες, τεταγμένως, καὶ ὅτε δεῖ, καὶ ὡς δεῖ, καὶ ὅσον δεῖ, ποιοῦσι τὰ κρείττονα· ἄτοπον γὰρ αὐτοὺς, θείους ὄντας, ἀποκληρωτικῶς, καὶ οὐχ ὡρισμένως ἔρχεσθαι ἐπὶ τὸ, φέρ' εἰπεῖν, χρηματίσαι τι τῷ Ἀβραὰμ, καὶ ποιῆσαί τι τῷ Ἰσαὰκ, καὶ ῥύσασθαι ἐκ κινδύνου τὸν Ἰακὼβ, ἢ ἐπιστῆναι τῷ πνεύματι τοῦδε τοῦ προφήτου. Ἵνα οὖν μὴ ἀποκληρωτικῶς, μηδὲ κατὰ συντυχίαν τοῦτο πράττωσιν, ἀναγινώσκουσι τὴν βίβλον τοῦ θεοῦ· καὶ οὕτως ποιοῦσι τὰ αὐτοῖς ἐπιβάλλοντα. Ὡς προείπομεν δὲ, ἡμεῖς ἃ ποιοῦμεν, ἢ αἱ ἀντικείμεναι ἐνέργειαι, ἃ ἐπιτελοῦσιν εἰς ἡμᾶς, ἰδίᾳ προαιρέσει ποιοῦμεν· ἀτάκτῳ μὲν, ὅτε ἁμαρτάνομεν· πεπαιδευμένῃ δὲ, οὐκ ἄτερ ἀγγέλων, οὐδὲ θείων γραμμάτων, οὐδὲ ὑπηρετῶν ἁγίων, ὅτε θεῷ εὐάρεστα πράττομεν.

Καὶ Κλήμης δὲ ὁ Ῥωμαῖος, Πέτρου ἀποστόλου μαθητὴς, συνῳδὰ τούτοις ἐν τῷ παρόντι προβλήματι πρὸς τὸν πατέρα, ἐν Λαοδικείᾳ, εἰπὼν ἐν ταῖς περιόδοις, ἀναγκαιότατόν τι ἐπὶ τέλει τῶν τοιούτων λόγων φησὶ, περὶ τῶν τῆς γενέσεως δοκούντων ἐκβεβηκέναι, λόγῳ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ· Καὶ[2]) ὁ πατήρ· σύγγνωθί μοι, ὦ τέκνον· οἱ μὲν γὰρ χθές σου λόγοι ἀληθεῖς ὄντες συνελογίσαντό μοι συνθέσθαι σοι· ἡ δὲ ἐμὴ συνείδησις μικρά με, ὥσπερ πυρετοῦ ἔλλειμμα, πρὸς ἀπιστίαν βραχέα βασανίζει· σύνοιδα γὰρ ἐμαυτῷ τὰ τῆς γενέ-

---

[1]) Cfr. Hebr. I, 14.

[2]) Vide Clementis Recognitionum lib. X. cap. X.

σεως πάντα μοι ἀποτελεσθέντα. Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· συννόησόν μοι, ὦ πάτερ, οἵαν φύσιν ἔχει τὸ μάθημα, ἐξ ὧν ἐγώ σοι συμβουλεύω. Μαθηματικῷ συμβαλὼν, εἰπὲ πρῶτον αὐτῷ, ὅτι τάδε μοι φαῦλα ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ γέγονεν· ἐκ τίνος ἄρα μοι τῶν ἀστέρων γέγονε, μαθεῖν ἤθελον. Καὶ ἐρεῖ, ὅτι τοὺς χρόνους κακοποιὸς διεδέξατο Ἄρης ἢ Κρόνος, ἢ τούτων τις ἀποκαταστατικὸς ἐγένετο, ἢ τὸν ἐνιαυτὸν τοῦτόν τις ἐπεθεώρησεν ἐκ τετραγώνου, ἢ διαμέτρου, ἢ συνὼν, ἢ κεκεντρωμένος, ἢ παρὰ αἵρεσιν. Ὅμως καὶ ἄλλα μυρία εἰπεῖν ἔχει. Πρὸς τούτοις δὲ, ἢ ἀγαθοποιὸς κακῷ ἀσύνθετος[1]) ἦν, ἢ ἀνεπιθεώρητος, ἢ ἐν σχήματι, ἢ παρὰ αἵρεσιν, ἢ ἐν ἐκλείψει, ἢ ἀνεπισύναφος, ἢ ἐν ἀμαυροῖς ἄστροις. Καὶ ὅμως πολλῶν προφάσεων οὐσῶν, πρὸς ἃ ἤκουσε τὰς ἀποδείξεις παρασχεῖν ἔχει. Μετὰ τοῦτον οὖν τὸν μαθηματικὸν ἑτέρῳ προσελθὼν, τὰ ἐναντία εἰπέ· ὅτι τόδε μοι τὸ ἀγαθὸν ἐν τῷδε τῷ χρόνῳ γέγονε· σὺ δὲ τὸν χρόνον τὸν αὐτὸν λέγε· ἀπαίτει δὲ, ἐκ τίνος ἄρα τῆς γενέσεως τοῦτο γέγονε. Καὶ ὅμως, ὡς προεῖπον, ἔχει, σοῦ καταψευσαμένου, αὐτὸς ἐκ πολλῶν σχημάτων ἕν τι εὑρεῖν σχῆμα, καὶ δεύτερον, καὶ τρίτον, καὶ πλείονα, ὡς αὐτὸ ἐνεργῆσαν, ὅθεν τὰ ἀγαθὰ ἐρεῖ γεγενῆσθαι. Ἀδύνατον γὰρ ἐν πάσῃ γενέσει ἀνθρώπων, μὴ ἐν πάσῃ ὥρᾳ, τῶν ἀστέρων τοὺς μὲν καλῶς κεῖσθαι, τοὺς δὲ κακῶς· κύκλος γάρ ἐστιν ἰσομερὴς, ποικίλος, ἀπείρους ἔχων τὰς προφάσεις· πρὸς ἃς ἕκαστος εἰπεῖν ἔχει ὃ θέλει. Ὃν γὰρ τρόπον ἐπὶ τῶν λοξῶν ὀνείρων ἐνίοτε οὐδὲν νοοῦμεν, ἀποβάντων δὲ οἰκειοτάτην προσφέρομεν ἐπίλυσιν· οὕτως καὶ τὸ μάθημα, πρὸ τοῦ τι ἀποτελεσθῆναι, οὐδὲν σαφὲς ἡμῖν μηνῦσαι δύναται· μετὰ δὲ τὴν τοῦ γενομένου ἱστορίαν τότε πρόδηλος ἡ τῆς ἐκβάσεως αἰτία φαίνεται. Πολλάκις μὲν οὖν οἱ προλέγοντες πταίουσι, καὶ μετὰ τὴν ἔκβασιν ἑαυτοὺς μέμ-

[1]) Cotelerius: ἀσύνετος.

φονται, λέγοντες, ὅτι τόδε ἦν τὸ ποιῆσαν, καὶ οὐκ εἴδομεν. Τὸ μὲν οὖν καὶ τοὺς πάνυ ἐπιστήμονας πταίειν, γίνεται διὰ τὸ μὴ εἰδέναι, ὡς χθὲς ἔφην, ποῖα πάντως τῆς γενέσεως αἴτια[1]) γίνεται, ποῖα δὲ οὐ πάντως, καὶ ποῖα πάντως ποιῆσαι ἐπιθυμοῦμεν, οὐ πάντως δὲ ποιοῦμεν. Ἴδε δὲ ἡ αἰτία ἡμῖν, τοῖς μυστήριον μεμαθηκόσι, σαφής ἐστιν, ὅτι ἐλεύθερον ἔχοντες λογισμὸν, ἐνίοτε ἐπέχειν ταύτην βουλευσάμενοι, νενικήκαμεν. Οἱ δὲ ἀστρολόγοι, τοῦτο αὐτὸ τὸ μυστήριον οὐκ εἰδότες, περὶ πάσης προαιρέσεως ἀποφηνάμενοι ἐξ ἀρχῆς, πταίσαντες τοὺς κλιμακτῆρας ἐπενοήσαν, εἰς ἀδηλότητα ποιούμενοι τὴν προαίρεσιν, ὡς χθὲς ἀπεδείξαμεν. Σὺ δὲ τοῦ λοιποῦ πρὸς ταῦτα εἴ τι ἔχεις εἰπεῖν, λέγε. Καὶ ὀμόσας ἀπεκρίνατο, μηδὲν τούτων ἀληθέστερον εἶναι, ὧν εἶπεν.[2])

Περὶ τῆς ὕλης, ὅτι οὐκ ἀγέννητος,[3]) οὐδὲ κακῶν αἰτία.

Κεφάλαιον[4]) εἰκοστὸν τέταρτον.

Ἐκ τῆς Εὐσεβίου[5]) Εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς λόγου ἑβδόμου.

Ὅτι[6]) μὲν ὑπάρχειν[7]) ἀδύνατον ἀγέννητα δύο ἅμα, οὐδὲ σὲ ἀγνοεῖν νομίζω· εἰ καὶ τὰ μάλιστα δο-

[1]) Coteler. ad marg. „Al. αἰτία."

[2]) Tarin. itemq. Coteler. »εἶπας.« [3]) Tarin. ἀγένητος.

[4]) Tarin. Κεφάλαιον εἰκοστὸν τρίτον.

[5]) Tarinus: „Cod. Reg. Εὐσεβίου τοῦ Παλαιστίνου, Codd. Thuani: Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου.«

[6]) Cfr. edd. Tarin. pag. 377. seqq. edd. Spenc. pag. 82. seqq. coll. Euseb. Praeparat. Evangelic. lib. VII. cap. 22., ed. nostr. Tom. XVI. pag. 341. seqq. — Textum hic sequimur Tarin. Spenc. atque Eusebii.

[7]) Euseb. ἀδύνατον ὑπάρχειν.

κεὶς προλαβὼν, τοῦτο προστεθεικέναι τῷ λόγῳ, τὸ πάντως ἐξ ἀνάγκης τὸ ἕτερον δεῖν λέγειν, ἢ ὅτι κεχώρισται τῆς ὕλης ὁ θεὸς, ἢ αὖ πάλιν, ὅτι ἀμέριστος αὐτῆς τυγχάνει. Εἰ μὲν οὖν ἡνῶσθαί τις αὐτὸν εἰπεῖν ἐθέλει,[1]) ἓν τὸ ἀγέννητον λέξει· ἑκάτερον γὰρ τούτων μέρος ἔσται τοῦ πλησίον. Ἀλλήλων δὲ μέρη τυγχάνοντα οὐκ ἔσται ἀγέννητα δύο, ὡς οὐδὲ διάφορα μέρη κατακερματιζόμενα εἰς πολλὰ γεννητά·[2]) ἀλλ'[3]) ἥ, ὡς ὁ λόγος ἀπαιτεῖ, ἕν τι γεννητὸν[4]) τὸν ἄνθρωπον πολυμερὲς πρὸς τοῦ θεοῦ γεγονέναι φαμέν· οὕτως ἀνάγκη, εἰ μὴ κεχώρισται τῆς ὕλης ὁ θεὸς, ἓν τὸ ἀγέννητον εἶναι λέγειν. Εἰ δὲ κεχωρίσθαι[5]) φήσει τις, ἀνάγκη εἶναί τι τὸ ἀνὰ μέσον ἀμφοτέρων· ὅπερ καὶ τὸν χωρισμὸν αὐτῶν δείκνυσιν· ἀδύνατον γὰρ ἐν διαστάσει ἐξετάζεσθαί τι ἀπό τινος, οὐκ ὄντος ἑτέρου καθ' ὃ ἡ διάστασις ἑκατέρου γίνεται. Ὅπερ οὐ μέχρι τούτου ἵσταται καὶ μόνου, ἀλλὰ καὶ πλείστων ὅσων· ὃν γὰρ ἐπὶ τῶν δύο ἀγεννήτων εἴπομεν λόγον, τοῦτον ἐξ ἀνάγκης ὁμοίως προχωρεῖν, εἰ τὰ ἀγέννητα δοθείη τρία. Καὶ γὰρ ἐπὶ τούτων ἐροίμην ἄν, εἰ κεχώρισται ἀλλήλων, ἢ[6]) αὖ πάλιν ἕκαστον ἥνωται τῷ πλησίον. Εἰ μὲν γὰρ ἡνῶσθαί τις εἰπεῖν[7]) ἐθέλοι, τὸν αὐτὸν ἀκούσει τῷ πρώτῳ λόγον· εἰ δ' αὖ πάλιν κεχώρισται,[8]) οὐ φεύξεται τὴν ἐξ ἀνάγκης τοῦ χωρίζοντος ὑπόστασιν. Ἂν[9]) δ' ἄρα τις καὶ τρίτον εἶναι λέξῃ[10]) λόγον, ὡς ἁρμόζοντα περὶ τῶν ἀγεννήτων λέγεσθαι, τὸ[11]) μὴ κε-

---

[1]) Euseb. ἐθέλοι. [2]) Tarin. et Spenc. γενητά.

[3]) Euseb. ἀλλ' ὡς ὁ λόγος κτλ.

[4]) Tarin. et Spenc. γενητόν.

[5]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. κεχώρισται, φήσει τις. [6]) Euseb. ἦ. Tarin. et Spenc. εἰ.

[7]) Euseb. εἴποι, τὸν αὐτόν κτλ.

[8]) Euseb. κεχωρίσθαι. [9]) Euseb. Ἂν δὲ ἄρα.

[10]) Euseb. λέξει.

[11]) Euseb. τουτέστι τὸ μή, Tarin. in notis: „Codd. τοῦτ' ἔστι μή.“

χωρίσθαι τῆς ὕλης τὸν θεὸν, μηδ'[1]) αὖ πάλιν ὡς[2]) μέρη ἡνῶσθαι· εἶναι δὲ καθάπερ ἐν τόπῳ τῇ ὕλῃ τὸν θεὸν, ἢ καὶ τὴν ὕλην ἐν τῷ θεῷ, τὸ συνέχον ἀκουέτω· ὅτι ἐὰν τόπον τοῦ[3]) θεοῦ τὴν ὕλην εἴπωμεν, ἐξ ἀνάγκης αὐτὸν καὶ χωρητὸν[4]) λέγειν δεῖ, καὶ πρὸς[5]) τῆς ὕλης περιγραφόμενον. Ἀλλὰ μὴν καὶ ὁμοίως αὐτὸν τῇ ὕλῃ ἀτάκτως φέρεσθαι δεῖ,[6]) καὶ[7]) μὴ ἵστασθαι, μήτε μένειν αὐτὸν ἐφ' ἑαυτοῦ· ἀνάγκη τοῦ, ἐν ᾧ ἐστιν, ἄλλοτε[8]) ἄλλως φερομένου. Πρὸς δὴ[9]) τούτοις καὶ ἐν χείροσι γεγονέναι τὸν θεὸν ἀνάγκη[10]) εἰπεῖν. Εἰ γὰρ ἦν ποτε ἄκοσμος ἡ ὕλη, ἐκόσμησε δὲ αὐτὴν εἰς τὸ κρεῖττον τρέπεσθαι[11]) προαιρούμενος· ἦν ποτε, ὅτε καὶ ἐν ἀκοσμήτοις ἦν ὁ θεός. Δικαίως δ' ἂν καὶ τοῦτον ἐροίμην τὸν λόγον, πότερον ἐπλήρου τὴν ὕλην ὁ θεὸς, ἢ ἐν μέρει τινὶ τῆς ὕλης ἦν. Εἰ μὲν γὰρ[12]) ἐν μέρει τινὶ τῆς ὕλης εἰπεῖν τις ἐθέλει[13]) τὸν θεὸν, πλεῖστον ὅσον μικρότερον τῆς ὕλης λέγει· εἴ[14]) γε μέρος αὐτῆς, ὅλον ἐχώρησεν αὐτόν. Εἰ δὲ[15]) ἐν πάσῃ εἶναι λέγει[16]) τῇ ὕλῃ, πῶς ταύτην ἐδημιούργει φρασάτω·[17])

---

[1]) Euseb. μήτ' αὖ. [2]) Euseb. ὡς ἐν μέρει.

[3]) Sic Eusebius. In edd. Tarin. et Spenc. deest τοῦ.

[4]) Euseb. in textu: χωρητικόν, Viger. vero in notis: „Malim cum altero Mscr. χωρητόν.«

[5]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. πρό.

[6]) Deest δεῖ in edd. Euseb. et Philoc. Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 343. not. 2.

[7]) Euseb. μὴ ἵσασθαί τε, μηδέ.

[8]) Euseb. ἄλλοτ' ἄλλως. [9]) Euseb. δέ.

[10]) Euseb. εἰπεῖν ἀνάγκη.

[11]) Euseb. τρέψαι. Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 343. not. 5.

[12]) Euseb. οὖν. Tarin. in textu: γάρ, in notis: „Codd. οὖν.“ [13]) Euseb. ἐθέλοι.

[14]) Euseb. in textu: εἰ δέ, Viger. vero in notis: „Legendum: εἴγε, vel: εἰ δή.“ [15]) Euseb. δ' ἐν.

[16]) Euseb. λέγοι. [17]) Euseb. φραστέον.

ἀνάγκη γὰρ ἢ συστολήν τινα τοῦ θεοῦ λέγειν, ἧς γενομένης ἐδημιούργει ἐκεῖνο, ἀφ' οὗ ὑπεχώρησεν· ἢ καὶ ἑαυτὸν τῇ ὕλῃ συνδημιουργεῖν, οὐκ ἔχοντα ὑποχωρήσεως τόπον. Εἰ δὲ τὴν ὕλην ἐν τῷ θεῷ εἶναί τις λέξει,[1]) ὁμοίως ἐξετάζειν δεῖ, πότερον ὡς διϊσταμένου αὐτοῦ ἐφ' ἑαυτοῦ, καὶ ὥσπερ ἐν ἀέρι ζώων ὑπάρχει γένη, διαιρουμένου καὶ μεριζομένου αὐτοῦ εἰς ὑποδοχὴν τῶν γινομένων ἐν[2]) αὐτῷ· ἢ ὡς ἐν τόπῳ, ὥσπερ[3]) ἐν γῇ ὕδωρ. Εἰ μὲν γὰρ εἴπωμεν[4]) ὡς ἐν ἀέρι, μεριστὸν ἀνάγκη τὸν θεὸν εἰπεῖν· εἰ[5]) δὲ ὥσπερ ἐν γῇ τὸ ὕδωρ, ἦν[6]) δ' ἄτακτος ἡ ὕλη καὶ ἀκόσμητος, πρὸς δὴ τούτοις ἔχουσα καὶ κακά, τὸν θεὸν λέγειν ἀνάγκη τόπον εἶναι τῶν ἀκοσμήτων, καὶ τῶν κακῶν. Ὅπερ οὐκ εὔφημον εἶναί μοι δοκεῖ, ἐπισφαλὲς δὲ μᾶλλον.[7]) Ὕλην[8]) γὰρ εἶναι θέλεις, ἵνα μὴ τῶν κακῶν ποιητὴν εἴπῃς τὸν θεόν· καὶ τοῦτο φεύγειν προαιρούμενος, δοχεῖον αὐτὸν τῶν κακῶν εἶναι λέγεις. Εἰ μὲν οὖν τὴν ὕλην ἐκ τῶν ὑποστάντων γενητῶν ἀγέννητον[9]) ὑπονοεῖν ὑπάρχειν ἔλεγες, πολὺν ἂν περὶ αὐτῆς ἐποιησάμην λόγον, εἰς ἀπόδειξιν τοῦ ὅτι ἀδύνατον ὑπάρχειν αὐτήν. Ἐπεὶ δὲ τὴν τῶν κακῶν γένεσιν αἰτίαν ἔφησθα[10]) τῆς τοιαύτης ὑπονοίας εἶναι, διὰ τοῦτο ἐπὶ τὴν ἐξέτασιν ταύτην[11]) ἔρχεσθαί[12]) μοι δοκῶ. Φανεροῦ

---

[1]) Euseb. λέξοι.

[2]) Tarin. in notis: »Libri editi: ἑαυτῷ,« Spenc. in textu: αὐτῷ, in notis: »Lege: ἐν αὐτῷ.«

[3]) Euseb. τουτέστιν ὥσπερ. [4]) Euseb. εἴποιμεν.

[5]) Euseb. εἰ δ' ὥσπερ. [6]) Euseb. ἦν δὲ ἄτακτος.

[7]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 344. not. 11.

[8]) Vigerus: „Disputationis hujus cardo postulat, ut ἀγέννητον inseratur; eamque vocem proxime consequentia desiderant.“ — Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 345. not. 1. [9]) Euseb. ὑπονοεῖν ἀγέννητον ὑπάρχειν.

[10]) Euseb. ἔφησθα εἶναι τῆς τοιαύτης ὑπονοίας, διά κτλ. [11]) Euseb. τούτων.

[12]) Euseb. in textu: ἔχεσθαι, Viger. vero in notis:

γάρ γενομένου[1]) μοι τοῦ λόγου, καθ' ὃν τρόπον ἐστὶ τὰ κακὰ, καὶ ὅτι οὐχ οἷόν τέ ἐστιν ἀναίτιον τῶν κακῶν εἰπεῖν τὸν Θεὸν, ἐκ τοῦ ὕλην αὐτῷ[2]) ὑποτιθέναι, τὴν τοιαύτην ὑπόνοιαν ἀναιρεῖσθαί[3]) μοι δοκεῖ. Φὴς τοίνυν ἄποιον ὕλην συνυπάρχειν τῷ Θεῷ, ἐξ ἧς τὴν[4]) τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσιν ἐδημιούργησεν;

Οὕτω μοι δοκεῖ.

Οὐκοῦν[5]) εἰ ἄποιος ἐτύγχανεν ἡ ὕλη, γέγονε δὲ κόσμος πρὸς τοῦ Θεοῦ, ἐν δὲ τῷ κόσμῳ αἱ ποιότητες,[6]) τῶν ποιοτήτων ποιητὴς γέγονεν ὁ Θεός;

Οὕτως ἔχει·

Ἐπεὶ δέ σου καὶ λέγοντος ἔμπροσθεν ἤκουσα,[7]) ὡς ἀδύνατον ἐξ οὐκ ὄντων γίνεσθαί τι· πρὸς τὴν ἐρώτησιν ἀπόκριναι τὴν ἐμήν. Καί[8]) σοι τὰς τοῦ κόσμου ποιότητας μὴ ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων γενέσθαι δοκεῖ· ἕτερον δέ τι παρὰ τὰς οὐσίας ὑπάρχειν αὐτάς;

Οὕτως ἔχει.

Εἰ[9]) οὖν μὴ ἐξ ὑποκειμένων ποιοτήτων τὰς ποιότητας ἐδημιούργησεν ὁ Θεὸς, μήτε ἐκ τῶν οὐσιῶν, τῷ μηδὲ οὐσίας αὐτὰς εἶναι, ἐκ μὴ ὄντων αὐτὰς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγονέναι εἰπεῖν ἀναγκαῖον· ὅθεν περιττῶς ἐδόκεις μοι λέγειν,[10]) ἀδύνατον εἶναι δοξάζειν ἐξ οὐκ ὄν-

---

„Conigendum ex altero Mscr. ἔρχεσθαι, quam lectionem etiam Montacut. repraesentat."

[1]) Euseb. γενομένου τοῦ λόγου. [2]) Euseb. αὐτόν.

[3]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. ἀναιρεῖσθαι νόει·

[4]) Euseb. τήνδε τοῦ κόσμου.

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 346. not. 3.

[6]) Euseb. in textu: ποιότητες τῶν ποιοτήτων ποιότης, Viger. vero in notis: „Lege et distingue: ποιότητες, τῶν ποιοτήτων ποιητής, cum altero Mscr."

[7]) Euseb. in textu, Tarin. in notis: „Codd. ἤκουον."

[8]) Euseb. Δοκεῖς μοι τὰς — γεγονέναι δοκεῖν, ἕτερον κτλ. [9]) Euseb. Εἰ μὲν οὖν μή κτλ.

[10]) Euseb. in textu: λέγειν, συλλελόγισται ὡς οὐκ ἀδύνατον κτλ., Viger. vero in notis: „Corrupta ista sunt,

των γεγονέναι τι πρὸς τοῦ θεοῦ. Ἀλλ' ὁ μὲν περὶ τούτου λόγος ὧδε ἐχέτω· καὶ γὰρ παρ' ἡμῖν θεωροῦμεν ἀνθρώπους ἐξ οὐκ ὄντων ποιοῦντάς τινα· εἰ[1]) καὶ οὗτοι μάλιστα δοκοῦσι ποιεῖν ἔν τινι· οἷον ἐπὶ τῶν ἀρχιτεκτόνων τὸ παράδειγμα λάβωμεν· καὶ γὰρ οὗτοι ποιοῦσι πόλεις οὐκ ἐκ πόλεων, καὶ ναοὺς ὁμοίως οὐκ ἐκ ναῶν. Εἰ[2]) δὲ, ὅτι τούτοις οὐσίαι ὑπόκεινται, οἴει ἐξ[3]) οὐκ ὄντων αὐτοὺς ταῦτα ποιεῖν, σφάλλῃ τῷ λόγῳ· οὐδὲ γὰρ ἡ οὐσία ἐστὶν, ἡ ποιοῦσα τὴν πόλιν, ἢ[4]) αὖ πάλιν τοὺς νεώς· ἀλλ' ἡ[5]) περὶ τὴν οὐσίαν τέχνη. Ἡ δὲ τέχνη οὐκ ἐξ ὑποκειμένης τινὸς ταῖς[6]) οὐσίαις τέχνης γίνεται· ἀλλ' ἐξ οὐκ οὔσης ἐν αὐταῖς γίνεται. Ἀπαντήσειν δέ μοι δοκεῖς οὕτω τῷ λόγῳ, ὅτι ὁ τεχνίτης ἐξ ἧς ἔχει τέχνης τὴν ἐν τῇ οὐσίᾳ τέχνην ποιεῖ. Πρὸς δὲ τοῦτο λέγεσθαι τοῦτ'[7]) εὖ ἔχειν μοι δοκεῖ, ὅτι οὐδὲ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἔκ τινος ὑποκειμένης τέχνης γίνεται.[8]) Οὐ γὰρ ἔνεστιν αὐτὴν ἐφ' ἑαυτῆς οὖσαν δοῦναι τὴν τέχνην· τῶν γὰρ συμβεβηκότων ἐστὶ, καὶ τῶν τότε[9]) τὸ εἶναι λαμβανόντων, ὁπόταν ἐν οὐσίᾳ γίνωνται.[10]) Ὁ μὲν γὰρ ἄνθρωπος καὶ χωρὶς τῆς ἀρχιτεκτονικῆς

---

nec saniora illa Mscr. λέγειν, συλλελόγισται ὡς οὐκ ἀδύνατον ἐξ οὐκ ὄντων δημιουργεῖν τὸν θεὸν, ἀδύνατον εἶναι δοξάζειν κτλ. Facile tamen emendari possunt, si legeris: ὡς συλλελόγισται ἀδύνατον εἶναι δοξάζειν« κτλ. — Tarin. in notis: „Lib. ed. συλλελογίσθαι" κτλ. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 347. not. 6.

[1]) Euseb. in textu: εἰ καὶ ὅτι μάλιστα δοκοῦσι ποιεῖν ἔν τινι, Tarin. in notis: „Scriptura Cod. Reg. haec erat: εἰ καὶ οὗτοι μάλιστα δοκοῦσιν οὗτοι ποιεῖν, marginis: γρ. εἰ καὶ οὗτοι μάλιστα δοκοῦσίν τι ποιεῖν.«

[2]) Euseb. Εἰ δ' ὅτι. [3]) Euseb. ἐξ ὄντων.

[4]) Euseb. ἢ αὖ τοὺς ναούς. [5]) Tarin. ἣ περί κτλ.

[6]) Euseb. itemq. Tarin. ἐν ταῖς.

[7]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. τοῦτ' ἔχειν μὴ δοκεῖ.

[8]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. γίνεται· οὐδὲ γὰρ ἔνεστιν. [9]) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. τότε εἶναι.

[10]) Sic. Eusebius. Tarin. et Spenc. γένηται.

ἔσται, ἡ [1]) δὲ οὐκ ἔσται, ἐὰν μὴ πρότερον ἄνθρωπος ᾖ· ὅθεν τὰς τέχνας ἐξ οὐκ ὄντων εἰς ἀνθρώπους πεφυκέναι γίνεσθαι [2]) λέγειν ἀναγκαῖον. Εἰ τοίνυν τοῦτο οὕτως ἔχον ἐπ' ἀνθρώπων ἐδείξαμεν, πῶς οὐχὶ προσῆκε τὸν θεὸν μὴ μόνον [3]) τὰς ποιότητας ἐξ οὐκ ὄντων φάναι δύνασθαι ποιεῖν, ἀλλὰ καὶ οὐσίας; Τῷ γὰρ δυνατὸν φανῆναι γίνεσθαί τι ἐξ οὐκ ὄντων, τὸ καὶ τὰς οὐσίας οὕτως ἔχειν δείκνυται. Ἐπεὶ δὲ πόθος ἐστί σοι περὶ τῆς τῶν κακῶν γενέσεως ζητεῖν, ἐπὶ τὸν τούτων ἐλεύσομαι λόγον· καί σου βραχέα πυθέσθαι βούλομαι, τὰ κακὰ πότερον οὐσίαι σοι δοκοῦσιν εἶναι, ἢ ποιότητες οὐσιῶν;

Ποιότητες οὐσιῶν εὖ ἔχειν λέγειν μοι δοκεῖ.

Ἡ δὲ ὕλη ἄποιος ἦν καὶ ἀσχημάτιστος;

Οὕτω προλαβὼν ἐξεῖπον τῷ λόγῳ.

Οὐκοῦν, εἰ τὰ κακὰ ποιότητες ὑπάρχουσιν οὐσιῶν, ἡ δὲ ὕλη ἄποιος ἦν, τῶν δὲ ποιοτήτων ποιητὴν εἶπας τὸν θεὸν εἶναι, ἔσται καὶ τῶν κακῶν δημιουργὸς ὁ θεός. Ὅτε τοίνυν οὐδ' οὕτως ἀναίτιον τῶν κακῶν δυνατὸν [4]) εἰπεῖν τὸν θεὸν, ὕλην προσάπτειν [5]) αὐτῷ περιττὸν εἶναί μοι δοκεῖ· εἰ δέ τι πρὸς ταῦτα εἰπεῖν [6]) ἔχεις, ἄρχε [7]) τοῦ λόγου. Εἰ [8]) μὲν γὰρ ἐκ φιλονεικίας ἡμῖν ἡ ζήτησις ἐγίνετο, οὐκ ἂν δεύτερον περὶ τῶν κακῶν ἠξίουν ὁρίζεσθαι· ἐπεὶ δὲ φιλίας ἕνεκα μᾶλλον, καὶ τῆς πρὸς τὸν [9]) πλησίον ὠφελείας, τὴν ἐξέτασιν ποιούμεθα τῶν λόγων, ἄνωθεν περὶ τούτων ὁρίζεσθαι

---

[1]) Euseb. ἡ δ' οὐκ.

[2]) Tarin. non male in notis: „Lege cum Codd. Thuani: δύνασθαι." [3]) Euseb. μόνον ποιότητας.

[4]) Euseb. εἰπεῖν δυνατόν.

[5]) Euseb. αὐτῷ προσάπτειν. [6]) Euseb. λέγειν.

[7]) Euseb. in textu, Tarin. in notis: „Codd. ἄρχοι."

[8]) Euseb. Εἰ μὲν ἐκ κτλ.

[9]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. τῶν.

ἀξιῶ συγχωρεῖν.[1]). Τὴν μὲν προαίρεσιν τὴν ἐμὴν ἐκ πολλοῦ σοι φανερὰν εἶναι δοκῶ, καὶ τὴν ἐν τοῖς λόγοις σπουδὴν, ὅτι οὐ πιθανῶς εἰπὼν ψεῦδος νικῆσαι θέλω, ἀλλὰ δειχθῆναι τὴν ἀλήθειαν μετὰ ἀκριβοῦς ἐξετάσεως. Καὶ σὲ δὲ οὕτω διακεῖσθαι σαφῶς ἐπίσταμαι· ὅθεν οἵῳ τρόπῳ χρώμενος νομίζεις δύνασθαι τὸ ἀληθὲς εὑρεῖν, τούτῳ χρῆσαι[2]) μηδὲν δυσωπούμενος· οὐ γὰρ σεαυτὸν ὠφελήσεις μόνον, χρησάμενος τῷ κρείττονι, ἀλλὰ πάντως κἀμὲ περὶ ὧν ἀγνοῶ. Σαφῶς παραστῆναί μοι δοκεῖς καὶ τὰ κακὰ οὐσίας ὑπάρχειν τινάς· οὐ γὰρ ἐκτὸς οὐσιῶν αὐτὰ ὄντα βλέπω. Ἐπεὶ τοίνυν, ὦ οὗτος, καὶ τὰ κακὰ οὐσίας εἶναι λέγεις, ἀνάγκη καὶ[3]) τὸν τῆς οὐσίας ἐξετάζειν λόγον. Δοκεῖ σοι τὴν οὐσίαν σωματικήν τινα σύστασιν εἶναι;

Δοκεῖ.

Ἡ δὲ σωματικὴ σύστασις αὐτὴ ἐφ' ἑαυτῆς ὑπάρχει, οὐ δεομένη τινὸς, οὗ γενομένου τὸ εἶναι λήψεται;

Οὕτως ἔχει.

Δοκεῖ δέ σοι τὰ κακὰ ἐνεργείας εἶναί τινος;

Οὕτω μοι φαίνεται·

Αἱ δὲ ἐνέργειαι τότε τὸ εἶναι λαμβάνουσιν, ὁπότ'[4]) ἂν ὁ ἐνεργῶν παρῇ;

Οὕτως ἔχει·

Οὐκ ὄντος δὲ τοῦ ἐνεργοῦντος, οὐδ' ὅπερ ἐνεργεῖ ἔσται ποτέ;

Οὐκ ἔσται.

Οὐκοῦν, εἰ ἡ οὐσία σωματική τίς ἐστι σύστασις, ἡ[5]) δὲ σωματικὴ σύστασις οὐ δεῖταί τινος, ἐν ᾧ γενομένη

---

[1]) Ita Eusebius. In edd. Tarin. et Spenc. deest: συγχωρεῖν.

[2]) Tarinus: »Cod. Reg. χρῆσαι μηδὲν δυσωπούμενον. Thuani Codd. χρῆσαι δυσωπούμενος.“

[3]) Euseb. omittit καί.

[4]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. ὁπότε ὁ ἐνεργῶν κτλ.

[5]) Euseb. αὕτη δὲ οὐ δεῖταί τινος.

τὸ εἶναι λήψεται· τὰ δὲ κακὰ ἐνέργειαί[1]) εἰσί τινος. αἱ δὲ ἐνέργειαι δέονταί τινος, ἐν ᾧ γενόμεναι τὸ εἶναι λαμβάνουσιν, οὐκ ἔσονται οὐσίαι τὰ κακά. Εἰ[2]) δὲ οὐσίαι τὰ κακὰ, κακὸν δὲ ὁ φόνος, οὐσία ἔσται ὁ φόνος. Ἀλλὰ μὴν ὁ φόνος ἐνέργεια ὑπάρχει τινός· οὐκ ἔσται ἄρα οὐσία ὁ φόνος. Εἰ δὲ τὰ ἐνεργοῦντα οὐσίας[3]) εἶναι θέλεις, σύμφημι καὶ[4]) ἐγώ· οἷον ἄνθρωπος ὁ φονεύς· καθ' ὃν μὲν[5]) λόγον ἄνθρωπός ἐστιν, ὑπάρχει οὐσία· ὁ[6]) δὲ φόνος, ὃν ποιεῖ, οὐκ ἔστιν οὐσία, ἀλλ' ἔργον[7]) τι τῆς οὐσίας. Λέγομεν δὲ τὸν ἄνθρωπόν ποτε μὲν κακὸν, διὰ τὸ φονεύειν, ποτὲ[8]) δ' αὖ πάλιν ἀγαθὸν, διὰ τὸ ἐνεργεῖν τὸ[9]) ἀγαθόν· καὶ προσπλέκεται[10]) ταῦτα τὰ ὀνόματα τῇ οὐσίᾳ ἐκ τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ, ἅτινα οὐκ ἔστιν αὐτή.[11]) Οὔτε γὰρ φόνος ἐστὶν οὐσία,[12]) οὔτ' αὖ πάλιν ἡ μοιχεία, οὔτε τι τῶν ὁμοίων κακῶν· ἀλλ' ὥσπερ ἀπὸ τῆς γραμματικῆς ὁ γραμματικὸς λέγεται, καὶ ἀπὸ τῆς ῥητορικῆς ὁ ῥήτωρ, καὶ ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς ὁ ἰατρὸς, τῆς οὐσίας οὔτε[13]) ἰατρικῆς οὔσης, οὔτε[14]) ῥητορικῆς, οὔτε γραμματικῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων αὐτῇ τὴν προσηγορίαν

---

[1]) Euseb. ἐνέργειαι ὑπάρχουσί τινος.

[2]) Euseb. in textu: Εἰ δὲ οὐσίαι τὰ κακὰ, κακοῦ δὲ ὁ φόνος, ἐνέργεια ὑπάρχει τινὸς, οὐκ ἔστιν ἄρα οὐσία κτλ. Vigerus vero in notis: „Mendosa haec sunt, quae facile sic emendes: Εἰ δὲ μὴ οὐσίαι τὰ κακὰ, κακὸν δὲ ὁ φόνος" κτλ. [3]) Euseb. οὐσίαν.

[4]) Euseb. in textu, Tarin. in notis: „Codd. κἀγώ.

[5]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. γάρ.

[6]) Eusebius: ὁ δὲ, ὃν ποιεῖ, φόνος.

[7]) Euseb. ἔργον τῆς οὐσίας.

[8]) Euseb. ποτὲ δ' αὖ πάλιν, διὰ τὸ εὐεργετεῖν. ἀγαθόν. [9]) Apposuimus τό.

[10]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 355. seqq.

[11]) Euseb. αὕτη. [12]) Euseb. ἡ οὐσία.

[13]) Euseb. οὔτ' ἰατρικῆς.

[14]) Euseb. οὔτε μὴν ῥητορικῆς

λαμβανούσης, ἀφ᾽ ὧν οὕτως ὀνομάζεσθαι δοκεῖ, οὐδ᾽ ὁπότερον αὐτῶν οὖσα· ὁμοίως μοι φαίνεται καὶ ἀπὸ τῶν δοκούντων εἶναι κακῶν τὴν οὐσίαν ὄνομα προσλαμβάνειν, οὐδ᾽ ὁπότερον οὖσαν αὐτῶν. Καί [1]) μοι ὁμοίως ἐπινόησον, εἴ τινα ἕτερον ἀναπλάττεις ἐν τῷ νῷ τῶν κακῶν τοῖς ἀνθρώποις αἴτιον, ὡς κἀκεῖνος, καθὸ ἐν τούτοις ἐνεργεῖ, καὶ ὑποβάλλει ποιεῖν τὰ κακὰ, ἐστὶ καὶ αὐτὸς κακὸς ἐξ ὧν ποιεῖ. Διὰ τοῦτο γὰρ κἀκεῖνος κακὸς εἶναι λέγεται, ὅτι τῶν κακῶν ἐστι ποιητής· ἃ δέ τις ποιεῖ, οὐκ ἔστιν αὐτὸς, ἀλλ᾽ αἱ ἐνέργειαι αὐτοῦ, ἀφ᾽ ὧν τὴν προσηγορίαν τοῦ κακὸς λέγεσθαι λαμβάνει. Εἰ γὰρ αὐτὸν ὑπάρχειν εἴποιμεν, ἃ ποιεῖ· ποιεῖ δὲ φόνους, καὶ μοιχείας, καὶ κλοπὰς, καὶ [2]) εἴ τι τούτοις ὅμοιον· αὐτὸς ἔσται ταῦτα. Εἰ δὲ ταῦτά ἐστιν αὐτός· ταῦτα δ᾽ ὅτε γίνεται, τὴν σύστασιν ἔχει· οὐ γινόμενα δὲ, καὶ τοῦ εἶναι παύεται· γίνεται δὲ ταῦτα πρὸς ἀνθρώπων· ἔσονται τούτου [3]) οἱ ἄνθρωποι ποιηταὶ, καὶ τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ μηκέτ᾽ εἶναι αἴτιοι. Εἰ δὲ ταῦτα ἐνεργείας αὐτοῦ φῄς, ἐξ ὧν ποιεῖ, τὸ κακὸς εἶναι ἔχει· οὐκ ἐξ ὧν ἐστιν ἡ [4]) οὐσία. Κακὸν δὲ εἴπομεν λέγεσθαι ἀπὸ τῶν συμβεβηκότων τῇ οὐσίᾳ, ἅτινα οὐκ ἔστιν ἡ οὐσία· ὡς ἀπὸ τῆς ἰατρικῆς [5]) ὁ ἰατρός. Εἰ δὲ ἐξ ὧν ἐνεργεῖ, ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαμβάνει, ἤρξατο κἀκεῖνος εἶναι κακὸς, ἤρξατο δὲ καὶ [6]) ταῦτα τὰ κακά. Εἰ δὲ οὕτως ἔχει, οὐκ ἔστιν [7]) ἀνάρχως κακὰ, οὐδὲ ἀγέννητα τὰ κακὰ, τῷ γεννητὰ πρὸς αὐτοῦ εἶναι φάναι.

Τὸν μὲν πρὸς τὸν ἕτερον, ὦ φίλε, λόγον ἱκανῶς

---

[1]) Sic Euseb. itemque Codd. Tarini. Tarin. et Spenc. in textu: *Καὶ ὁμοίως ἐπινόησον.*

[2]) Euseb. *καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια, αὐτός ἐστι ταῦτα. Εἰ δὲ ταῦτ᾽ ἐστιν αὐτός.* [3]) Euseb. *τούτων.*

[4]) Deest *ἡ* in edd. Tarin. et Spenc.

[5]) Euseb. *ἰατρικῆς ἰατρόν.* — Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 357. not. 2. [6]) Euseb. *καὶ ταυτί.*

[7]) Euseb. *ἔσται ἀνάρχως κακός.*

μοι πεποιηκέναι[1]) δοκεῖς· ἐξ ὧν γὰρ προὔλαβες τῷ λόγῳ, ἐκ τούτων συνάγειν ἔδοξας καλῶς· ὡς ἀληθῶς γάρ, εἰ ἄποιος ἐτύγχανεν ἡ ὕλη, τῶν δὲ ποιοτήτων δημιουργὸς ὑπάρχει ὁ θεὸς, ποιότητες δὲ τὰ κακά, τῶν κακῶν[2]) ἔσται ποιητὴς ὁ θεός. Οὗτος[3]) μὲν οὖν ὁ λόγος εἰρήσθω[4]) πρὸς ἐκεῖνον καλῶς. Ἐμοὶ δὲ ψεῦδος δοκεῖ τὴν ὕλην ἄποιον[5]) εἶναι λέγειν· οὐδὲ[6]) γάρ ἐστιν εἰπεῖν περὶ ἡστινοσοῦν οὐσίας,[7]) ὡς ἐστιν ἄποιος· καὶ γὰρ ἐν ᾧ ἄποιον εἶναι λέγει, τὴν ποιότητα αὐτῆς μηνύει, ὁποία ἐστὶν ἡ ὕλη διαγραφόμενος· ὅπερ ἐστὶ ποιότητος εἶδος. Ὅθεν, εἰ σοὶ φίλον ἐστὶν, ἄνωθεν ἔχου πρὸς ἐμὲ τοῦ λόγου· ἐμοὶ[8]) γὰρ ἡ ὕλη ἀνάρχως ποιότητας ἔχειν δοκεῖ. Οὕτω[9]) γὰρ καὶ τὰ κακὰ ἐκ τῆς ἀποῤῥοίας αὐτῆς εἶναι λέγω, ἵνα τῶν κακῶν ὁ μὲν θεὸς ἀναίτιος ᾖ, τούτων[10]) δ' ἁπάντων ἡ ὕλη αἰτία. Τὴν μὲν προθυμίαν τὴν σὴν ἀποδέχομαι, ὦ φίλε, καί σου τὴν ἐν τοῖς λόγοις σπουδὴν ἐπαινῶ· προσῆκε γὰρ ὡς ἀληθῶς ἕκαστον τῶν φιλομαθῶν μὴ ἁπλῶς, καὶ ὡς ἔτυχε, συγκατατίθεσθαι τοῖς λεγομένοις, ἀλλ' ἀκριβῆ ποιεῖσθαι[11]) τὴν ἐξέτασιν τῶν λόγων. Οὐδὲ γάρ, εἰ ὁ προσζητῶν, παρὰ[12]) λόγον ὁρισάμενος ἀφορμὴν, παρέσχε τῷ προσδιαλεγομένῳ συνάγειν ὡς ἐθέλει, τοῦ-

---

[1]) Euseb. πεποιῆσθαι.

[2]) Euseb. κακῶν ἐστι ποιητής.

[3]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. Οὕτως.

[4]) Euseb. πρὸς ἐκεῖνον εἰρήσθω.

[5]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. ἄποιον λέγειν.

[6]) Sic Tarin. et Spenc. in textu. Tarin. vero in notis (itemq. Euseb. in textu): „Codd. οὐδὲ γὰρ ἔνεστιν εἰπεῖν."

[7]) Sic Tarin. et Spencerus. Euseb. in textu: αἰτίας, ad marg. γρ. οὐσίας.

[8]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 347. not. 8.

[9]) Euseb. Οὕτως. [10]) Euseb. τούτων δὲ ἁπάντων.

[11]) Sic Tarin. et Spenc. in textu, Tarin. in notis: ποιήσασθαι. [12]) Euseb. παράλογον.

το[1]) καὶ τὸν ἀκροατὴν πείσει· ἀλλ' εἴ[2]) τι δοκεῖ δυνατὸν εἶναι λέγεσθαι καλῶς, τοῦτο[3]) λέξει[4]) παρών· δυοῖν γὰρ θάτερον ἔσται· ἢ γὰρ καὶ[5]) πρὸς ὃ δοκεῖ[6]) κινεῖσθαι ἀκούσας τέλεον ὠφεληθήσεται, ἢ τὸν προςδιαλεγόμενον ἐλέγξει[7]) τ' ἀληθῆ οὐ λέγοντα. Οὐ δοκεῖς δέ μοι δεόντως εἰρηκέναι τὴν ὕλην ἄνωθεν ποιότητας ἔχειν· εἰ γὰρ τοῦθ' οὕτως ἔχει, τίνος ἔσται ποιητὴς ὁ θεός; Εἴτε γὰρ οὐσίας,[8]) προεῖναι ταύτην[9]) φαμέν· εἴτ' αὖ πάλιν ποιοτήτων,[10]) καὶ ταύτας ὑπάρχειν λέγομεν.[11]) Οὐκοῦν, οὐσίας τε οὔσης καὶ ποιοτήτων, περιττὸν εἶναί μοι δοκεῖ δημιουργὸν λέγειν τὸν θεόν. Ἵνα δὲ[12]) μὴ ἐμαυτῷ[13]) κατασκευάζειν τινὰ δόξω λόγον, ἀπόκριναί[14]) μοι νῦν ἐρωτώμενος· Τίνι[15]) τρόπῳ δημιουργὸν εἶναι λέγεις[16]) τὸν θεόν; Πότερον ὅτι τὰς οὐσίας ἔτρεψεν εἰς τὸ μηκέθ' ὑπάρχειν,[17]) αἵπερ ἦσάν ποτε, ἀλλ' ἑτέρας παρ' αὐτὰς γενέσθαι; ἢ ὅτι τὰς μὲν οὐσίας ἐφύλαξεν ἐκείνας,[18]) αἵπερ ἦσαν πρὸ τούτου,[19]) τὰς δὲ ποιότητας ἔτρεψεν αὐτῶν;

Οὔτι μοι δοκεῖ ἀλλαγήν τινα οὐσιῶν γεγονέναι·

---

[1]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. τούτῳ.

[2]) Viger. in notis: „Malim: εἰ ὅ, τι δοκεῖ.

[3]) Euseb. non male: τοῦτο λέξει· παρ' ὧν δυοῖν θάτερον ἔσται. [4]) Tarin. in notis: δείξω παρών.

[5]) Euseb. omittit καί. [6]) Euseb. κινεῖσθαι δοκεῖ.

[7]) Euseb. ἐλέγξει οὐ τ' ἀληθῆ λέγοντα.

[8]) Euseb. οὐσίας ἐροῦμεν. [9]) Euseb. ταύτας.

[10]) Euseb. ποιότητας. [11]) Euseb. omittit λέγομεν.

[12]) Euseb. δὲ καὶ μή. [13]) Euseb. omittit ἐμαυτῷ.

[14]) Euseb. ἀπόκριναι νῦν ἐρωτώμενος.

[15]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 348. not. 2.

[16]) Euseb. φής.

[17]) Euseb. in textu, Tarin. in notis: „Codd. ὑπάρχειν ἐκείνας.«

[18]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. in textu: ἐκεῖνος, Tarin. vero in notis: »Codd. ἐκείνας.«

[19]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. τοῦ

καὶ γὰρ ἄτοπον τοῦτό[1]) μοι λέγειν φαίνεται· τροπὴν δέ τινα τῶν ποιοτήτων γεγονέναι φημὴ, καθ' ἃς δημιουργὸν εἶναι λέγω τὸν θεόν. Καὶ[2]) ὥσπερ, εἰ τύχοι λέγειν, ἐκ λίθων οἰκίαν[3]) γεγονέναι, ἐφ'[4]) ὧν οὐκ ἔστιν εἰπεῖν, ὡς οὐκέτι λίθοι μένουσι τῇ οὐσίᾳ, οἰκία γενόμενοι οἱ λίθοι· τῇ γὰρ ποιότητι τῆς συνθέσεως τὴν οἰκίαν γεγονέναι φημὶ, τραπείσης δηλονότι[5]) τῆς προτέρας τῶν λίθων ποιότητος· οὕτω μοι δοκεῖ καὶ τὸν θεὸν, ὑπομενούσης τῆς οὐσίας, τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων αὐτῆς πεποιηκέναι, καθ' ἣν τὴν[6]) τοῦδε τοῦ κόσμου γένεσιν πρὸς τοῦ θεοῦ γεγονέναι φημί.[7])

Ἐπεὶ[8]) τοίνυν τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων πρὸς τοῦ θεοῦ γεγονέναι φῂς, ἀπόκριναί μοι βραχέα πυθέσθαι βουλομένῳ.[9]) Λέγε[10]) δὴ, εἰ ὁμοίως καὶ σοὶ δοκεῖ τὰ κακὰ ποιότητες εἶναι τῶν οὐσιῶν;

Δοκεῖ.

Ἄνωθεν δὲ ἦσαν αἱ ποιότητες αὗται ἐν τῇ ὕλῃ, ἢ ἀρχὴν ἔσχον τοῦ εἶναι;

Ἀεὶ[11]) εἶναί φημι ἀγεννήτως ἐν[12]) τῇ ὕλῃ ταύτας[13]) τὰς ποιότητας.

---

[1]) Euseb. τοῦτο λέγειν μοι φαίνεται.

[2]) Tarin. in notis: ἀλλ' ὥσπερ.

[3]) Tarin. in notis: Codd. Thuani: οἰκίας.

[4]) Euseb. ἐφ' ᾧ.

[5]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. δῆλον ὅτι.

[6]) Sic Eusebius. In edd. Tarin. et Spenc. deest τήν.

[7]) Euseb. λέγω.

[8]) Desunt in edd. Tarin. verba: Ἐπεὶ τοίνυν — γεγονέναι φῄς. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 349. not. 9. [9]) Euseb. προαιρουμένῳ.

[10]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. in textu: Λέγε δὲ ὁμοίως, εἰ καὶ σοὶ δοκεῖ.

[11]) Euseb. Συνεῖναί φημι. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 350. lin. 9.

[12]) Apposuimus ἐν. Cfr. proxime praecedentia.

[13]) Euseb. ταυτασί.

Οὐχὶ δὲ τὸν θεὸν φῂς τροπήν τινα τῶν ποιοτήτων πεποιηκέναι;

Τοῦτό[1]) *φημι.*

Πότερον οὖν εἰς τὸ κρεῖττον, ἢ εἰς τὸ χεῖρον;

Εἰς τὸ κρεῖττον λέγειν μοι δοκεῖ.

Οὐκοῦν εἰ ποιότητες τῆς ὕλης τὰ κακὰ, τὰς δὲ ποιότητας αὐτῆς εἰς τὸ κρεῖττον ἔτρεψεν ὁ θεὸς,[2]) *πόθεν τὰ κακὰ, ζητεῖν ἀνάγκη. Οὐ*[3]) *γὰρ ἔμειναν αἱ ποιότητες, ὁποῖαί*[4]) *ποτε ἦσαν τὴν φύσιν· ἢ εἰ μὲν πρότερον οὐκ ἦσαν ποιότητες*[5]) *κακαὶ, ἐκ δὲ τοῦ τραπῆναι πρὸς τοῦ θεοῦ τὰς πρώτας, τοιαύτας περὶ τὴν ὕλην γεγονέναι ποιότητας φῂς, αἴτιος ἔσται τῶν κακῶν ὁ θεὸς, τρέψας τὰς οὐκ οὔσας ποιότητας κακὰς, εἰς τὸ εἶναι κακάς· ἢ τὰς μὲν κακὰς ποιότητας εἰς τὸ κρεῖττον οὐ δοκεῖ σοι τρέψαι τὸν θεὸν, τὰς δὲ λοιπὰς καὶ μόνας, ὅσαι ἀδιάφοροι*[6]) *ἐτύγχανον, τῆς διακοσμήσεως ἕνεκα πρὸς τοῦ θεοῦ τετράφθαι λέγεις;*

Οὕτως ἄνωθεν ἔσχον[7]) *ἐγώ.*

Πῶς τοίνυν αὐτὸν[8]) *τὰς τῶν φαύλων ποιότητας ὡς εἶχον καταλελοιπέναι λέγεις; Πότερον*[9]) *δυνάμενον μὲν κἀκείνας ἀνελεῖν, οὐ βουληθέντα δὲ, ἢ τὸ δύνασθαι μὴ ἔχοντα; Εἰ μὲν γὰρ δυνάμενον λέξεις,*[10]) *οὐ βουληθέντα δὲ, αὐτὸν αἴτιον τούτων εἰπεῖν ἀνάγκη· ὅτι δυνάμενος ποιῆσαι μὴ εἶναι κακὰ, συνεχώρησεν αὐτὰ μένειν ὡς ἦν· καὶ μάλιστα ὅτε δημιουργεῖν τὴν ὕλην ἤρξατο. Εἰ γὰρ μηδ᾽ ὅλως ἔμελεν αὐτῷ τῆς ὕλης,*

---

[1]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *Τοῦτο δέ φημι.*

[2]) Euseb. *κύριος.* [3]) Euseb. *ἢ γάρ.*

[4]) Euseb. *ὁπαῖαί ποτ᾽ ἦσαν τῇ φύσει.*

[5]) Euseb. omittit *ποιότητες.*

[6]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *διάφοροι.*

[7]) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. *εἶχον.*

[8]) Sic Eusebius. In edd. Tarin. et Spenc. deest *αὐτόν.*

[9]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 351. lin. 6. a fine textus. [10]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *λέγεις.*

οὐκ ἂν αἴτιος ἦν ὧν συνεχώρει μένειν. Ἐπεὶ δὲ μέρος μέν τι αὐτῆς ἐδημιούργει,[1]) μέρος δέ τι οὕτως εἴα,[2]) δυνάμενος κἀκεῖνο[3]) τρέπειν εἰς τὸ κρεῖττον, αἰτίαν ὀφλισκάνειν ἄξιος εἶναί μοι δοκεῖ, καταλιπὼν μέρος ὕλης εἶναι πονηρὸν ἐπ' ὀλέθρῳ οὗ ἐδημιούργησε μέρους. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὰ μέγιστα κατὰ τοῦτο τὸ μέρος ἠδικῆσθαί μοι δοκεῖ· τοῦθ' ὅπερ κατεσκεύασε τῆς ὕλης μέρος ἀντιλαμβανόμενον τανῦν[4]) τῶν κακῶν. Εἰ γάρ τις ἐξετάζοι ἐπ' ἀκριβὲς τὰ πράγματα, χαλεπώτερον νῦν εὑρήσει τὴν ὕλην πεπονθυῖαν τῆς προτέρας ἀκοσμίας. Πρὶν γὰρ αὐτὴν διακριθῆναι, τὸ[5]) μηδὲ αἰσθέσθαι τῶν κακῶν παρῆν αὐτῇ· νυνὶ δὲ ἕκαστον τῶν μερῶν αὐτῆς αἴσθησιν λαμβάνει τῶν κακῶν. Καί μοι ἐπ' ἀνθρώπου λάβε[6]) τὸ παράδειγμα. Πρὶν γὰρ εἰκονισθῇ, καὶ ζῶον γένηται τῇ τοῦ δημιουργοῦ τέχνῃ, τὸ μηδενὸς[7]) ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν κακῶν παρὰ[8]) τῆς φύσεως εἶχεν· ἀφ' οὗ δὲ πρὸς τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος γίνεται, καὶ τὴν αἴσθησιν τοῦ προσπελάζοντος κακοῦ προσλαμβάνει· καὶ τοῦθ' ὅπερ[9]) ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῆς ὕλης πρὸς τοῦ θεοῦ γεγονέναι λέγεις, εὑρίσκεται μᾶλλον ἐπὶ τῷ χείρονι προσγενόμενον αὐτῇ. Εἰ[10]) δ' ἐκ τοῦ μὴ δύνασθαι

---

[1]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. δημιουργεῖ.

[2]) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. ἐᾷ.

[3]) Euseb. κἀκεῖνα.

[4]) Sic Euseb. et Tarinus. Spenc. τοινῦν.

[5]) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. τὸ μηδ' αἰσθέσθαι.

[6]) Euseb. τὸ παράδειγμα λάβε.

[7]) Euseb. in textu: μεθ' ἑνός, Viger. vero in notis: „Legendum videtur: μηθ' ἑνός, vel unico verbo: μηθενός."

[8]) Codd. Thuani, Tarino teste: καὶ παρά.

[9]) Euseb. in textu: ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία, Viger. vero in notis: „Sensus postulat: ὅπερ ἐπ' εὐεργεσίᾳ, maxime cum sequatur: ἐπὶ τῷ χείρονι." — Tarin. et Spenc. ut nos in textu, Tarin. vero in notis: „Codd. ὅπερ ἐστὶν εὐεργεσία."

[10]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. Εἰ δ' ἐκ τοῦ.

τον θεόν ἀνελεῖν τὰ κακά, τὸ μὴ πεπαῦσθαι λέγεις, ἀδύνατον τὸν θεὸν φήσεις ὑπάρχειν· τὸ[1]) δὲ ἀδύνατον ἤτοι τῷ φύσει[2]) αὐτὸν ἀσθενῆ εἶναι ἔσται, ἢ τῷ νικᾶσθαι τῷ φόβῳ δεδουλωμένον[3]) πρός τινος κρείττονος. Εἰ μὲν οὖν τὸν θεὸν φύσει ἀσθενῆ ὄντα τολμήσεις εἰπεῖν, περὶ τῆς σωτηρίας αὐτῆς κινδυνεύειν μοι δοκεῖς· εἰ δὲ τῷ νικᾶσθαι φόβῳ πρὸς τοῦ μείζονος, μείζονα ἔσται τοῦ θεοῦ τὰ κακὰ νικῶντα τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ τὴν ὁρμήν. Ὅπερ ἄτοπον εἶναί μοι λέγειν περὶ θεοῦ δοκεῖ. Διὰ τί γὰρ οὐχὶ μᾶλλον ταῦτα[4]) ἔσονται θεοί, νικᾶν, κατὰ τὸν λόγον τὸν[5]) σόν, δυνάμενα[6]) τὸν θεόν; εἴπερ θεὸν ἐκεῖνό φαμεν, ὅπερ[7]) τὴν ἁπάντων ἐξουσίαν ἔχει. Βραχέα δέ σου καὶ περὶ τῆς ὕλης αὐτῆς πυθέσθαι βούλομαι. Καί μοι φέρων λέγε, πότερον ἁπλῆ τις ἦν ἡ[8]) ὕλη, ἢ σύνθετος. Ἡ γὰρ διαφορὰ τῶν γεγονότων εἰς τοιαύτην με περιΐστησιν ἐξέτασιν τοῦδε τοῦ λόγου. Εἰ γὰρ ἁπλῆ τις ἐτύγχανεν ἡ ὕλη καὶ μονοειδής, σύνθετος[9]) δὲ ὁ κόσμος, καὶ ἐκ διαφόρων[10]) οὐσιῶν τε καὶ κράσεων τὴν σύστασιν ἔχει· τὸ[11]) γὰρ σύνθετον ἁπλῶν τινων μίξιν μηνύει. Εἰ[12]) δ' αὖ πάλιν τὴν ὕλην σύνθετον λέγειν

---

[1]) Tarinus: Codd. αὐτὸ δέ.

[2]) Euseb. φύσει ἀσθενῆ ὑπάρχειν αὐτὸν ἔσται.

[3]) Euseb. δεδουλωμένων.

[4]) Euseb. ταῦτ' ἔσονται. [5]) Euseb. omittit τόν.

[6]) Euseb. in textu: δυνάμενοι, Viger. vero in notis: „Praestat omnino δυνάμενα, ut referatur ad ταῦτα, non ad θεοί.«

[7]) Euseb. ὅ. — Cfr. ed. nostr. Tom. XVI. pag. 353. not. 6. et 7.

[8]) Sic Eusebius. In edd. Tarin. et Spenc. deest ἡ.

[9]) Viger. in notis: „Mutila ista sunt. Commode sic expleas: Πῶς δὴ σύνθετός ἐστιν ὁ κόσμος, καί« κτλ.

[10]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. διαφορῶν.

[11]) Euseb. in textu: τόν, Viger. vero in notis: „Rescribe: τό.“

[12]) Sic Euseb. et Tarinus. Spenc. Εἰ δὲ αὖ κτλ.

ἐθέλοις, πάντως ἐξ ἁπλῶν τινων συντεθεῖσθαι φήσεις· εἰ δὲ ἐξ ἁπλῶν συνετέθη,[1] *ἦν ποτε καθ' ἑαυτὰ τὰ ἁπλᾶ, ὧν συντεθέντων γέγονεν ἡ ὕλη· ἐξ οὗπερ καὶ γεννητὴ*[2] *οὖσα δείκνυται. Εἰ γὰρ σύνθετος ἡ ὕλη, τὰ δὲ σύνθετα ἐξ ἁπλῶν τὴν σύστασιν ἔχει, ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε ἡ*[3] *ὕλη οὐκ ἦν, τουτέστι πρὶν τὰ ἁπλᾶ συνελθεῖν· εἰ δὲ ἦν ποτε καιρὸς, ὅτε ἡ*[4] *ὕλη οὐκ ἦν, οὐκ ἦν δέ ποτε καιρὸς, ὅτε τὸ ἀγέννητον οὐκ ἦν, οὐκ ἔσται ἀγέννητος ἡ ὕλη· τὸ δ' ἐντεῦθεν ἔσται πολλὰ τὰ ἀγέννητα. Εἰ γὰρ ἦν ἀγέννητος ὁ θεὸς, καὶ τὰ ἁπλᾶ, ἐξ ὧν ἡ ὕλη συνετέθη, οὐκ ἔσται δύο μόνα τὰ ἀγέννητα. Δοκεῖ δέ σοι μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντικεῖσθαι;*

Δοκεῖ.

Ἀντίκειται δὲ τῷ πυρὶ τὸ ὕδωρ;

Ἀντικεῖσθαί μοι φαίνεται.

Ὁμοίως δὲ[5] *καὶ τῷ φωτὶ τὸ σκότος, καὶ*[6] *τὸ ψυχρὸν τῷ θερμῷ; Πρὸς δὴ*[7] *τούτοις καὶ τῷ ξηρῷ τὸ ὑγρόν;*

Οὕτως ἔχειν μοι δοκεῖ.

Οὐκοῦν, εἰ μηδὲν τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντίκειται, οὐκ ἔσονται ὕλη μία, οὐδὲ μὴν ἐξ ὕλης μιᾶς. Ὅμοιον δέ τινα τούτῳ λόγον πάλιν πυθέσθαι[8] *σου βούλομαι. Δοκεῖ σοι τὰ μέρη μὴ ἀναιρετικὰ τυγχάνειν ἀλλήλων;*

Δοκεῖ.

Εἶναι δὲ τῆς ὕλης μέρη τό τε πῦρ καὶ τὸ[9] *ὕδωρ, ὡσαύτως δὲ καὶ τὰ λοιπά;*

---

[1]) Tarin. in notis: *συντεθῇ*.

[2]) Sic Tarinus. Euseb. et Spenc. *γενητή*.

[3]) Euseb. omittit *ἡ*. [4]) Euseb. omittit *ἡ*.

[5]) Sic Eusebius. In edd. Tarin. et Spenc. deest *καί*.

[6]) Euseb. in textu, Tarin. in notis: „Codd. *καὶ τῷ ψυχρῷ τὸ θερμόν*."

[7]) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *δέ*.

[8]) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. *πυθέσθαι βούλομαι*.

[9]) Euseb. omittit *τό*.

Οὕτως ἔχει.[1])

Τί δὲ, οὐ δοκεῖ σοι ἀναιρετικὸν[2]) *μὲν εἶναι τοῦ πυρὸς τὸ ὕδωρ, τοῦ δὲ σκότους τὸ φῶς, καὶ*[3]) *τ' ἄλλα ὅσα τούτοις παραπλήσια;*

Δοκεῖ.

Οὐκοῦν, εἰ τὰ μέρη οὐκ[4]) *ἔστιν ἀλλήλων ἀναιρετικὰ, τὰ*[5]) *δὲ τῆς ὕλης μέρη ἀναιρετικὰ ἀλλήλων ἐστὶν, οὐκ ἔσται ἀλλήλων μέρη. Εἰ δὲ οὐκ*[6]) *ἔστιν ἀλλήλων μέρη, οὐκ ἔσονται ὕλης μιᾶς· ἀλλὰ μὴν οὐδ' αὐτὰ ἔσονται ὕλη, τῷ μηδέν τι τῶν ὄντων αὐτὸ ἑαυτοῦ ἀναιρετικὸν ὑπάρχειν, κατὰ τὸν τοῦ ἀντικειμένου*[7]) *λόγον· οὐδὲ γάρ ἐστί*[8]) *τι αὐτὸ ἑαυτῷ ἀντικείμενον. Τὰ γὰρ ἀντικείμενα ἑτέροις ἀντικεῖσθαι πέφυκεν· οἷον, τὸ λευκὸν αὐτὸ ἑαυτῷ*[9]) *οὐκ ἀντίκειται, πρὸς δὲ τὸ μέλαν ἀντικείμενον λέγεται· καὶ τὸ φῶς ὁμοίως ἑαυτῷ μὴ ἀντικεῖσθαι δείκνυται, πρὸς δὲ τὸ σκότος οὕτως ἔχον φαίνεται,*[10]) *καὶ ἄλλα γοῦν ὁμοίως πλεῖστα ὅσα. Εἰ τοίνυν καὶ ὕλη μία τις ἦν, οὐκ ἂν αὐτὴ ἑαυτῇ*[11]) *ἀντέκειτο. Οὕτω δὲ τῶν ἀντικειμένων ἐχόντων, τὸ μὴ εἶναι τὴν ὕλην δείκνυται.*

Ταῦτα ὑπὸ τοῦ ἑβδόμου λόγου τῆς Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου εὐαγγελικῆς προπαρασκευῆς παρεκβέβληται. Μαξίμου δέ εἰσιν, ὥς φησιν ὁ αὐτὸς Εὐσέβιος, οὐκ

---

1) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *ἔχω.*

2) Euseb. *ἀνατρεπτικόν.*

3) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *καὶ τὰ ἄλλα.*

4) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. *οὐκ ἔσται.*

5) Euseb. omittit verba: *τὰ δὲ τῆς ὕλης μέρη ἀναιρετικὰ ἀλλήλων ἐστίν.*

6) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *ἔσται.*

7) Tarin. in notis: *ὑποκειμένου.*

8) Euseb. *ἐστί τι αὐτῷ ἀντικείμενον.*

9) Ita Eusebius. Tarin. et Spenc. *αὐτῷ.*

10) Sic Eusebius. Tarin. et Spenc. *φαίνεται· ἄλλα γοῦν κτλ.* 11) Euseb. *αὐτῇ.*

ἀσήμου ἐν τοῖς Χριστιανοῖς συγγραφέως. Αὐτολεξεὶ δ' εὕρηται [1]) ταῦτα κείμενα καὶ ἐν τῷ Ὠριγένους πρὸς Μαρκιωνιστὰς καὶ ἄλλους αἱρετικοὺς διαλόγῳ, Εὐτροπίου δικάζοντος, Μεγεθίου δὲ ἀντιλέγοντος.

Ὅτι ὁ ἐκ προγνώσεως ἀφορισμὸς οὐκ ἀναιρεῖ τὸ αὐτεξούσιον.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν πέμπτον.

Ἐκ τοῦ πρώτου Τόμου τῶν εἰς τὴν πρὸς Ῥωμαίους ἐξηγητικῶν, εἰς τό· „ἀφωρισμένος [2]) εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ."

Τρίτον [3]) ἔστιν ἰδεῖν τό· »ἀφωρισμένος [4]) εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ·« καὶ ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ὁ Ἀπόστολος περὶ ἑαυτοῦ τοιαῦτά φησιν· »ὅτε [5]) δὲ ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί.« Ἐπιλαμβάνονται δὲ τῶν τοιούτων λέξεων οἱ μὴ συνιέντες τὸν ἐκ προγνώσεως Θεοῦ προορισμὸν, αἴτιον τυγχάνοντα τοῦ γίνεσθαι τὰ προγινωσκόμενα· καὶ οἴονται διὰ τούτων εἰσάγειν τοὺς ἐκ κατασκευῆς καὶ φύσεως σωζομένους. Τινὲς δὲ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν ἐκ τῶν τοιούτων ἀναιροῦσι ῥητῶν, συγχρώμενοι καὶ τῷ· „ἀπηλλοτριώθησαν [6]) οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας·« ἐν Ψαλμοῖς εἰρημένῳ. Πρὸς μὲν οὖν τοῦτο ἔστιν ἀπαντῆσαι, ἐρωτῶντας περὶ τῆς ἑξῆς λέ-

---

[1]) Tarin. in notis: εἴρηται ταῦτα κείμενα.

[2]) Rom. I, 1. — In praecedd. Tarinus: Κεφάλαιον εἰκοστὸν τέταρτον.

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 398. seqq. edd. Spenc. pag. 90. seqq. coll. ed. nostr. Tom. V. pag. 247. seqq.

[4]) Rom. I, 1. [5]) Galat. I, 15. 16.

[6]) Psalm. LVIII, 3. (LVII.)

ξεως· γέγραπται γάρ· „ἀπηλλοτριώθησαν[1]) οἱ ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας, ἐπλανήθησαν ἀπὸ γαστρὸς, ἐλάλησαν ψευδῆ· θυμὸς αὐτοῖς κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τοῦ ὄφεως.“ Καὶ πευσόμεθά γε τῶν ὡς ἀσαφεῖ τῇ λέξει ἐπιβαινόντων, εἰ οἱ ἀπαλλοτριωθέντες ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας, ἅμα τῷ ἐξελθεῖν ἀπὸ γαστρὸς τῆς μητρὸς αὐτῶν, ἐπλανήθησαν, καὶ τῆς σωζούσης ὁδοῦ ἐσφάλησαν, αὐτοὶ εἰς τοῦτο ἐνεργήσαντες. Πῶς δὲ οἱ ἀπαλλοτριωθέντες ἁμαρτωλοὶ ἀπὸ μήτρας, ἀπὸ γαστρὸς ἐπλανήθησάν τε καὶ ἐλάλησαν ψευδῆ; Οὐ γὰρ δὴ δείξουσιν, ὅτι ἅμα τῷ γεννηθῆναι ἔναρθρον φωνὴν προήκαντο, ψευδῆ τινα προφερόμενοι. Ἀλλ' εἰ προσέχωμεν τοῖς προτεταγμένοις τοῦ προορισμοῦ ἐν τῇ ἐξεταζομένῃ ἐπιστολῇ λεγομένοις, δυνησόμεθα, τὰ περισπῶντα τοὺς ἁπλουστέρους πρὸς παραδοχὴν τοῦ ἀδικίαν κατηγοροῦντος κατὰ τοῦ θείου δόγματος καθελόντες, ἀπολογήσασθαι περὶ τοῦ ἐκ κοιλίας μητρὸς ἀφορίζοντος, καὶ εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ ἀφορίζοντος τὸν δοῦλον Ἰησοῦ Χριστοῦ, κλητὸν ἀπόστολον Παῦλον. Οὕτω δὲ ἔχει τὰ ῥητά· »οἴδαμεν,[2]) ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν· ὅτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. Οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε.« Πρόσχωμεν οὖν τῇ τάξει τῶν λεγομένων· δικαιοῖ δὲ ὁ Θεὸς, καλέσας πρότερον, οὐκ ἂν δικαιώσας οὓς μὴ ἐκάλεσε· καλεῖ δὲ πρὸ τῆς κλήσεως προορίσας, οὐκ ἂν καλέσας οὓς μὴ προώρισε· καὶ ἔστιν αὐτῶν ἡ ἀρχὴ τῆς κλήσεως καὶ τῆς δικαιώσεως οὐχ ὁ προορισμός· — οὕτως γὰρ εἰ ἦν ἡ ἀρχὴ τῶν ἑξῆς, κἂν πιθανώτατα ἐκράτουν οἱ παρεισά-

[1]) Psalm. LVIII, 3. 4. (LVII.)
[2]) Rom. VIII, 28—30.

γοντες τὸν περὶ φύσεως ἄτοπον λόγον —· ἀνωτέρω δέ ἐστι τοῦ προορισμοῦ ἡ πρόγνωσις· »οὓς[1]) γὰρ προέγνω, φησὶ, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.« Προατενίσας οὖν ὁ Θεὸς τῷ εἱρμῷ τῶν ἐσομένων, καὶ κατανοήσας ῥοπὴν τοῦ ἐφ' ἡμῖν τῶνδέ τινων ἐπὶ εὐσέβειαν, καὶ ὁρμὴν ἐπὶ ταύτην μετὰ τὴν ῥοπὴν, καὶ ὡς ὅλοι ἑαυτοὺς ἐπιδώσουσι τῷ κατ' ἀρετὴν ζῆν, προέγνω αὐτοὺς, γινώσκων μὲν τὰ ἐνιστάμενα, προγινώσκων δὲ τὰ μέλλοντα· καὶ οὓς οὕτω προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους ἐσομένους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Ἔστιν οὖν τις ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, εἰκὼν τυγχάνων τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ τούτου εἰκὼν, ἡ λεγομένη εἰκὼν τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ· ἥντινα νομίζομεν εἶναι, ἣν ἀνέλαβε ψυχὴν ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἀνθρωπίνην, γενομένην διὰ τὴν ἀρετὴν τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ εἰκόνα. Ταύτης δὲ, ἣν οἰόμεθα εἰκόνος εἰκόνα εἶναι τοῦ υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, συμμόρφους προώρισε γενέσθαι ὁ Θεὸς, οὓς διὰ τὴν περὶ αὐτῶν πρόγνωσιν προώρισεν. Οὐ νομιστέον τοίνυν αἰτίαν τῶν ἐσομένων τὴν πρόγνωσιν τοῦ Θεοῦ εἶναι· ἀλλ' ἐπεὶ ἔμελλε γενέσθαι κατ' ἰδίας ὁρμὰς τοῦ ποιοῦντος, διὰ τοῦτο προέγνω· εἰδὼς τὰ πάντα πρὶν γενέσεως αὐτῶν, τούσδε μέν τινας προέγνω καὶ προώρισε συμμόρφους ἐσομένους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ἄλλους δὲ εἶδεν ἀπηλλοτριωμένους. Ἐὰν δέ τις ἀνθυποφέρῃ πρὸς ταῦτα, εἰ δύνατόν ἐστι μὴ γενέσθαι ἃ τοιάδε ἔσεσθαι προεγίνωσκεν ἐσόμενα ὁ Θεὸς, φήσομεν, ὅτι ἀδύνατον μὲν μὴ γενέσθαι, οὐχὶ δὲ, εἰ ἀδύνατον μὴ γενέσθαι, ἀνάγκη μὴ γενέσθαι, ἢ γενέσθαι· καὶ γίνεται οὐ πάντως ἐξ ἀνάγκης, ἀλλὰ δυνατοῦ ὄντος καὶ τοῦ αὐτὰ μὴ γενέσθαι. Τῆς δὲ λογικῆς ἔχεται ἐντρεχείας τε καὶ θεωρίας ὁ περὶ τῶν δυνατῶν τόπος, ἵνα ὁ σμήξας ἑαυτοῦ τὸ ὄμμα τῆς ψυχῆς δυνηθῇ τῇ λεπτότητι τῶν ἀποδείξεων παρακολουθήσας κατανοή-

[1]) Rom. VIII, 29.

σαι, πῶς μέχρι τῶν τυχόντων οὐκ ἐμποδίζεται τὸ εἶναί τι πολλὰ δυνατὸν, ἑνὸς ἐκ τῶν πολλῶν ὄντος τοῦ ἐσομένου· προεγνωσμένου τε οὕτωσὶν, ὅτι ἔσται μὲν, οὐκ ἐξ ἀνάγκης δὲ ἔσται· ἀλλ' ἐνδεχομένου τυγχάνοντος τοῦ μὴ γενέσθαι, ἔσται τὸ οὐ στοχαστικῶς εἰρημένον, ἀλλ' ἀληθῶς προεγνωσμένον. Μὴ νομιζέτω δέ τις, ἡμᾶς τό· „κατὰ [1]) πρόθεσιν·« σεσιωπηκέναι ὡς θλίβον ἡμῶν τὸν λόγον· ἐπεί φησιν ὁ Παῦλος· »οἴδαμεν [2]) δὲ, ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.“ Ἀλλὰ προσέχετε, ὅτι τοῦ κατὰ πρόθεσιν εἶναι κλητοὺς τὴν αἰτίαν καὶ ὁ Ἀπόστολος ἀποδέδωκεν εὐθέως, εἰπών· „ὅτι [3]) οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρφους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.« Καὶ τίνα γε ἄλλον ἐχρῆν ἐγκαταχωρισθῆναι εἰς τὴν δικαιοῦσαν κλῆσιν τῇ προθέσει τοῦ Θεοῦ, ἢ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτόν; Πάνυ δὲ τὴν ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν αἰτίαν παρίστησι τῆς προθέσεως καὶ προγνώσεως, τό· »οἴδαμεν, [4]) ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν Θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς τὸ ἀγαθόν·« σχεδὸν γὰρ εἶπεν, ὅτι πάντα τὰ συνεργοῦντα εἰς τὸ ἀγαθὸν διὰ τοῦτο συνεργεῖ, ἐπεὶ ἄξιοί εἰσι συνεργήσεως οἱ ἀγαπῶντες τὸν Θεόν. Ἅμα δὲ καὶ ἐρωτήσωμεν τοὺς τὰ ἐναντία λέγοντας, καὶ ἀποκρινάθωσαν ἡμῖν πρὸς ταῦτα· ἔστω κατ' ὑπόθεσιν εἶναί τινα ἐφ' ἡμῖν, καὶ τοῦτο ἐροῦμεν αὐτοῖς ἀναιροῦσι τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἕως ἂν ἐκ τῆς διδομένης ὑποθέσεως ἐλεγχθῇ αὐτῶν ὁ λόγος οὐχ ὑγιὴς ὤν. Ὄντος δὴ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἆρα ὁ Θεὸς, ἐπιβαλὼν τῷ εἱρμῷ τῶν ἐσομένων, προγνώσεται τὰ πραχθησόμενα ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἑκάστῳ τῶν ἐχόντων τὸ ἐφ' ἡμῖν, ἢ οὐ προγνώσεται; Τὸ μὲν οὖν λέγειν· οὐ προγνώσεται· ἀγνοοῦντός ἐστι τὸν ἐπὶ πᾶσι νοῦν, καὶ μεγαλωσύνην τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ δώσουσιν ὅτι προγνώσεται, πάλιν ἐρωτήσωμεν αὐ-

---

[1]) Rom. VIII, 28. [2]) Rom. VIII, 28.
[3]) Rom. VIII, 29. [4]) Rom. VIII, 28.

τοὺς, ἄρα τὸ ἐγνωκέναι αὐτὸν αἴτιόν ἐστι τοῦ ἔσεσθαι τὰ ἐσόμενα, διδομένου τι εἶναι τοῦ ἐφ' ἡμῖν, ἢ ἐπεὶ ἔσται προέγνω, καὶ οὐδαμῶς ἐστιν αἰτία αὐτοῦ ἡ πρόγνωσις τῶν ἐσομένων ἐκ τοῦ ἐφ' ἡμῖν ἑκάστῳ; Δυνατὸν οὖν ἦν τῶνδε τινῶν ἀπαντησάντων, μὴ τόδε, ἀλλὰ τόδε ἐνεργῆσαι τὸν δημιουργηθέντα αὐτεξούσιον εἶναι. Τούτων οὖν καὶ τοιούτων ἂν λεχθησομένων, σώζεται καὶ τό· »εὖ,[1]) δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ· ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου·« καὶ πᾶς ἔπαινος. Σώζεται δὲ καὶ τὸ εὔλογον τοῦ· »πονηρὲ[2]) δοῦλε καὶ ὀκνηρὲ, ἔδει σὲ βαλεῖν τὸ ἀργύριόν μου εἰς τράπεζαν.« Οὕτω δὲ σωθήσεται μόνως τὰ δικαίως λεγόμενα πρὸς μὲν τοὺς ἐκ δεξιῶν· „δεῦτε[3]) πρὸς μὲ οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου· ὅτι ἐπείνασα, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν,“ καὶ τὰ ἑξῆς· πρὸς δὲ τοὺς ἐξ εὐωνύμων· »πορεύεσθε[4]) ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηραμένοι εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ· ὅτι ἐπείνων, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν,« καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀλλὰ καὶ εἴπερ τό· „ἀφωρισμένος[5]) εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ·« καὶ τό· »ὁ[6]) ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου·« ἀνάγκην τινὰ περιεῖχε, πῶς ἂν εὐλόγως ἔφασκε τό· »ὑπωπιάζω[7]) μου καὶ δουλαγωγῶ τὸ σῶμα, μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.« καὶ τό· »οὐαὶ[8]) γάρ μοι ἐστὶν, ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.« Σαφῶς γὰρ ἐκ τούτων παρίστησιν, ὅτι, εἰ μὴ ὑπωπίαζεν αὐτοῦ τὸ σῶμα, καὶ ἐδουλαγώγει, οἷόν τε αὐτὸν ἄλλοις κηρύξαντα ἀδόκιμον γενέσθαι, καὶ ὅτι δυνατὸν ἦν αὐτῷ οὐαὶ γενέσθαι, εἰ

---

[1]) Matth. XXV, 21. 23. [2]) Matth. XXV, 26. 27.
[3]) Matth. XXV, 34. 35. [4]) Matth. XXV, 41. 42.
[5]) Rom. I, 1. [6]) Gal. I, 15. [7]) I Cor. IX, 27.
[8]) I Cor. IX, 16.

μὴ εὐηγγελίζετο. Μήποτε οὖν σὺν τούτοις ἀφώρισεν αὐτὸν ὁ Θεὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς, καὶ ἀφώρισεν αὐτὸν εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ σὺν τῷ ἑωρακέναι τὴν αἰτίαν τοῦ δικαίου ἀφορισμοῦ, ὅτι ὑπωπιάσει τὸ σῶμα καὶ δουλαγωγήσει, εὐλαβούμενος μήπως ἄλλοις κηρύξας αὐτὸς ἀδόκιμος γένηται, καὶ ὅτι εἰδὼς αὐτῷ οὐαὶ ἔσεσθαι, ἐὰν εὐαγγελίσηται, φόβῳ τῷ πρὸς τὸν Θεὸν πρὸς τὸ μὴ γενέσθαι αὐτῷ οὐαὶ, οὐκ ἐσιώπα, ἀλλ' εὐηγγελίζετο. Καὶ ταῦτα δὲ ἑώρα ὁ ἀφορίζων αὐτὸν εἰς τὸ ἑαυτοῦ εὐαγγέλιον, ὅτι [1]) ἐν κόποις ἔσται περισσοτέρως, ἐν φυλακαῖς περισσευόντως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν θανάτοις πολλάκις, ὑπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσαράκοντα παρὰ μίαν λήψεται, τρὶς ῥαβδισθήσεται, ἅπαξ λιθασθήσεται, καὶ τάδε τινὰ πείσεται, καυχώμενος [2]) ἐν ταῖς θλίψεσι, καὶ εἰδὼς ὅτι ἡ θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται, καὶ ὑπομένων προγινωσκόμενα ἔσεσθαι, καὶ ἀφοριζόμενος ἐκ κοιλίας μητρὸς, καὶ ἀφωρίζετο εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ. Διὰ ταῦτα δὲ ἦν ἄξιον αὐτὸν ἀφορισθῆναι εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, οὐ διὰ τὴν φύσιν ἔχουσάν τι ἐξαίρετον καὶ, ὅσον ἐπὶ τῇ κατασκευῇ, ὑπὲρ τὰς τῶν μὴ τοιούτων φύσεις, ἀλλὰ διὰ τὰς προεγνωσμένας μὲν πρότερον πράξεις, ὕστερον δὲ γενομένας ἑκάστην ἐπὶ τῆς παρασκευῆς καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἀποστολικῆς. Νῦν δὲ ἀποδιδόναι εἰς τὸ αὐτοῦ τοῦ Ψαλμοῦ ῥητὸν, οὐκ ἦν εὔκαιρον, παρεκβατικὸν γὰρ ἦν· διὸ εἰς τὴν οἰκείαν τάξιν, Θεοῦ διδόντος, ἀποδοθήσεται, ὅταν τὸν Ψαλμὸν διηγησώμεθα. Ἀρκέσει δὲ καὶ ταῦτα πεπλεονασμένα εἰς τό· „ἀφωρισμένος.“ [3])

---

[1]) Cfr. II Cor. XI, 23. seqq.
[2]) Cfr. Rom. V, 3. 4. [3]) Rom. I, 1.

Περὶ τοῦ· τίνα τὰ ἀγαθὰ, καὶ τίνα τὰ κακὰ, καὶ ὅτι ἐν προαιρετικοῖς ταῦτα, καὶ ἐν ἀπροαιρέτοις κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν· ἀλλ' οὐχ ὡς Ἀριστοτέλης οἴεται.

Κεφάλαιον[1]) *εἰκοστὸν ἕκτον.*

Ἐκ τοῦ Τόμου τῶν εἰς τὸν τέταρτον ψαλμὸν, εἰς τό· „πολλοὶ[2]) *λέγουσι· τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά;«*

Πολλῆς[3]) *παρὰ τοῖς ἀνθρώποις ζητήσεως τυγχανούσης περὶ τοῦ, τίνα τὰ ἀγαθὰ, καὶ τίνα τὰ κακὰ, καί τινων μὲν ἀπροαίρετα εἶναι λεγόντων τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὰ κακά· ὡσπερεὶ τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν ἀποφαινομένων, κακὸν δὲ τὸ πονηρόν· ἑτέρων δὲ ἐν μόνοις προαιρετικοῖς κατακλειόντων τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὰ κακὰ, καὶ τὰς μὲν ἀρετὰς, καὶ τὰς κατ' αὐτὰς πράξεις μόνας ἀγαθὰ λεγόντων, τὰς δὲ κακίας, καὶ τὰς κατὰ κακίαν ἐνεργείας κακά· τρίτων δὲ ὄντων τῶν μιγνύντων, καὶ ἅμα ἐν προαιρετικοῖς ἢ ἀπροαιρέτοις λεγόντων εἶναι τὰ ἀγαθὰ, καὶ τὰ κακά· εἰκότως ὑπὸ τῶν πιθανοτήτων περιελκόμενοι οἱ πολλοὶ τῶν πιστευόντων φιλομαθοῦντες, εἰς τὸν περὶ ἀγαθῶν τόπον λέγοιεν ἂν τό· »τίς*[4]) *δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά;« Ὅτι μὲν οὖν ἐν προαιρετικοῖς ἐστιν ἡ τῶν ἀγαθῶν φύσις, πᾶς ὁστισοῦν ἀποδεχόμενος τὸν περὶ κρίσεως λόγον, ἀδιδάκτως*[5]) *ὁμολογήσαι ἄν· ἀγαθὸν γάρ φησιν εἶναι, ἐφ' ᾧ ἀκούσεταί τις τό· »εὖγε,*[6]) *ἀγαθὲ δοῦλε καὶ πιστέ· ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ*

---

[1]) Tarinus: *Κεφάλαιον εἰκοστὸν πέμπτον.*

[2]) Psalm. IV, 6.

[3]) Cfr. edd. Tarin. pag. 408. seqq. edd. Spenc. pag. 94. seqq. coll. ed. nostr. Tom. XI. pag. 440. seqq.

[4]) Psalm. IV, 6.

[5]) Legendum videtur: *ἀδιστάκτως.* Cfr. ed. nostr. Tom. XI. pag. 441. not. 4.

[6]) Matth. XXV, 21. 23

τοῦ κυρίου σου·« ἀγαθὸν δὲ τὸ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφερόμενον, ὡς ὁ σωτήρ φησιν· »ὁ[1]) ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὰ ἀγαθά.“ Καὶ ἁπαξαπλῶς πᾶς καρπὸς δένδρου ἀγαθοῦ προαιρετικὸς ὤν, ἀγαθόν ἐστιν· ὡς ἀγάπη, καὶ εἰρήνη, καὶ χαρὰ, καὶ μακροθυμία, χρηστότης τε καὶ ἀγαθωσύνη, πίστις, καὶ πραότης, καὶ ἐγκράτεια· τὰ δὲ ἐναντία τούτοις, κακά. Εἰ δὲ καὶ κατὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν ἐστί τι ἀγαθὸν, καὶ κακὸν, καὶ ἐν ἀπροαιρέτοις ζητητέον· κἂν ᾖ δέ τι κακὸν ἢ ἀγαθὸν ἐν ἀπροαιρέτοις, ὡς ὕστερον ἐξετάσαντες τάχα δείξομεν. Ἀλλ᾽ οὔτε γε τὰ ἀπὸ τῶν μιγνύντων τοῖς προαιρετικοῖς τὰ ἀπροαίρετα λεγόμενα, ἀγαθὰ ἂν εἴη καὶ κακά· ἐκεῖνοι[2]) γὰρ οἴονται τῶν ἀγαθῶν τὰ μὲν εἶναι περὶ ψυχὴν, τὰ δὲ περὶ σῶμα, τὰ δὲ ἐκτός· ὁμοίως δὲ καὶ τῶν κακῶν· καὶ περὶ ψυχὴν μὲν, ἀρετὴν, καὶ τὰς κατ᾽ ἀρετὴν πράξεις· ἢ κακίαν, καὶ τὰς κατὰ κακίαν πράξεις. Περὶ σῶμα δὲ, ὑγείαν, καὶ εὐεξίαν, καὶ κάλλος· ἢ νόσον, καὶ καχεξίαν, καὶ αἶσχος· περὶ τὰ ἐκτὸς δὲ, πλοῦτον καὶ πενίαν, δόξαν καὶ ἀδοξίαν, εὐγένειαν καὶ δυσγένειαν. Οἰήσονται δέ τινες καὶ κατὰ τὰς γραφὰς ὁμοίως τρία γένη εἶναι τῶν ἀγαθῶν, καὶ τρία τῶν κακῶν. Τὰς γὰρ ἀρετὰς καὶ τὰς κακίας προσιέμενοι εἶναι ἀγαθὰ καὶ κακὰ μετὰ τὰ ὁμολογούμενα καὶ ὑφ᾽ ἡμῶν ἐν ἀρετῇ, καὶ κακίᾳ, καὶ ταῖς κατ᾽ αὐτὰς πράξεσι, χρήσονται ῥητοῖς, καὶ τὰ σωματικὰ, καὶ τὰ ἐκτὸς δῆθεν ἀποφαινομένοις ἀγαθὰ, ἢ κακὰ τυγχάνειν. Καὶ περὶ μὲν ἀρετῶν καὶ κακῶν τί δεῖ λέγειν, τῶν ἠθικῶν πραγμάτων[3]) διδασκόντων δεῖν ἡμᾶς μὲν αἱρεῖσθαι δικαιοσύ-

---

[1]) Cfr. Luc. VI, 45.

[2]) Tarinus: Platon. et Aristot. intelligit.

[3]) Legendum videtur: γραμμάτων. Cfr. ed. nostr. Tom. XI. pag. 442. not. 1.

νην, καὶ φρόνησιν, καὶ σωφροσύνην, καὶ ἀνδρίαν, καὶ τὰς κατ' αὐτὰς πράξεις, ἐκκλίνειν δὲ τὰ τούτοις ἐναντία; Διόπερ οὐ χρεία παραδειγμάτων εἰς τὰ παρὰ τῶν προαιρετικῶν ἀγαθά· σωματικὰ δὲ καὶ ἐκτὸς ἀγαθὰ, ἐκ τῆς κατὰ τὸ ῥητὸν ἐκδοχῆς πολλαχόθεν δείξουσι. Πλὴν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀρκεῖ παραθέσθαι τινὰ ἐκ τῶν ἐν Ἐξόδῳ, καὶ Λευϊτικῷ, καὶ Δευτερονομίῳ κειμένων· ὡς ἐν ἐπαγγελίᾳ πρὸς τοὺς τηροῦντας τὰς ἐντολάς· καὶ ὡς ἐν ἀπειλῇ καὶ κατάραις πρὸς τοὺς παραβαίνοντας αὐτάς· οἷον ὅτι ἡ ὑγεία ἀγαθόν ἐστι, καὶ ἡ νόσος κακὸν, ἀπὸ τῆς Ἐξόδου δείξει ταῦτα προλέγεσθαι· »ἐὰν[1]) τηρήσῃς τὰς ἐντολάς μου, καὶ τὰ προστάγματά μου, πᾶσαν νόσον, ἣν ἐπήγαγον τοῖς Αἰγυπτίοις, οὐκ ἐπάξω ἐπὶ σέ· ἐγὼ γάρ εἰμι κύριος ὁ ἰώμενός σε.“ Καὶ τὸ ἀπὸ τοῦ Δευτερονομίου δὲ πρὸς τοὺς ἁμαρτάνοντας λεγόμενον, ὑπονοηθείη ἂν κακὸν μὲν παριστάνειν τὰς σωματικὰς πληγὰς, καὶ τὰς νόσους, ἀγαθὸν δὲ δηλονότι, καὶ τὴν ὑγίειαν, καὶ τὴν τοῦ σώματος ῥῶσιν. Ἔχει δὲ οὕτως ἡ λέξις· „ἐὰν[2]) μὴ ἀκούσητε ποιεῖν πάντα τὰ ῥήματα τοῦ νόμου τούτου, τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ, φοβεῖσθαι τὸ ὄνομα τὸ ἔντιμον, καὶ τὸ θαυμαστὸν τοῦτο, κύριον τὸν θεὸν, καὶ παραδοξάσει κύριος τὰς πληγάς σου, καὶ τὰς πληγὰς τοῦ σπέρματός σου, πληγὰς μεγάλας καὶ θαυμαστὰς, καὶ νόσους πονηρὰς καὶ πλείστας. Καὶ ἐπιστρέψει ἐπὶ σὲ πᾶσαν τὴν πληγὴν Αἰγύπτου τὴν πονηρὰν, ἣν διηυλαβοῦ ἀπὸ προσώπων αὐτῶν, καὶ κολληθήσεταί σοι· καὶ πᾶσαν μαλακίαν, καὶ πᾶσαν πληγὴν, τὴν μὴ γεγραμμένην ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τούτου, ἐπάξει κύριος ἐπὶ σὲ, ἕως ἂν ἐξολοθρεύσῃ σε.« Καὶ πάλιν τοῖς παραβαίνουσι τὰς ἐντολὰς λέγεται τό· „ἐπιπέμψω[3]) ὑμῖν

---

[1]) Cfr. Exod. XV, 26.

[2]) Cfr. Deut. XXVIII, 58--61.

[3]) Cfr. Levit. XXVI, 16. coll. Deut. XXVIII, 22. 65.

πυρετὸν, καὶ ἴκτερον, καὶ σφακελίζοντας τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ τὴν ψυχὴν ὑμῶν ἐκτήκουσαν.“ Πρὸς τούτοις καὶ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ[1]) τοῖς ἀφισταμένοις τῆς θεοσεβείας ἀπειλεῖ ὁ λόγος ὀπισθότονον ἀνίατον. Τὰ δὲ ἐκτὸς ἀγαθὰ οἱ βουλόμενοι κατὰ τὸν θεῖον ἐπαγγέλλεσθαι λόγον, τοῖς μὲν ἀπὸ τοῦ Λευϊτικοῦ, τούτοις χρήσονται· „ἐὰν[2]) ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύησθε, καὶ τὰς ἐντολάς μου φυλάσσησθε, καὶ ποιῆτε αὐτάς· δώσω τὸν ὑετὸν ὑμῖν ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ ἡ γῆ δώσει τὰ γεννήματα αὐτῆς, καὶ τὰ ξύλα τῶν πεδίων δώσει τὸν καρπὸν αὐτῶν. Καὶ καταλήψεται ὑμῖν ὁ ἀλοητὸς τὸν τρυγητὸν, καὶ ὁ τρυγητὸς καταλήψεται τὸν σπόρον· καὶ φάγεσθε τὸν ἄρτον ὑμῶν εἰς πλησμονήν· καὶ κατοικήσετε μετὰ ἀσφαλείας ἐπὶ τῆς γῆς ὑμῶν,« καὶ τὰ ἑξῆς. Ἐκ δὲ τοῦ Δευτερονομίου τούτοις χρήσονται· »καὶ[3]) ἔσται ὡς ἂν διαβῆτε τὸν Ἰορδάνην εἰς τὴν γῆν, ἣν κύριος ὁ θεὸς δίδωσιν ὑμῖν, καὶ φυλάσσεσθε ποιεῖν πάσας τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἃς ἐγὼ ἐντέλλομαί σοι σήμερον· καὶ δώσει σε κύριος ὁ θεός σου ὑπεράνω πάντων, καὶ ἥξουσιν ἐπὶ σε πᾶσαι αἱ εὐλογίαι αὗται, καὶ εὑρήσουσί σε, ἐὰν ἀκούσῃς τῆς φωνῆς κυρίου τοῦ θεοῦ σου. Εὐλογημένος σὺ ἐν πόλει, καὶ εὐλογημένος σὺ ἐν ἀγρῷ· εὐλογημένα τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σου, καὶ τὰ γεννήματα τῆς γῆς σου, καὶ τὰ βουκόλια τῶν βοῶν σου, καὶ τὰ ποίμνια τῶν προβάτων σου· εὐλογημέναι αἱ ἀποθῆκαί σου, καὶ τὰ ἐγκαταλείμματά σου,« καὶ τὰ ἑξῆς. Ὡς πάλιν ἐκ τῶν ἐναντίων τοῖς ἀσεβοῦσι λέγεται τό· »ἐπικατάρατος[4]) σὺ ἐν πόλει, καὶ ἐπικατάρατος σὺ ἐν ἀγρῷ· ἐπικατάρατοι αἱ ἀποθῆκαί σου, καὶ τὰ ἐγκαταλείμματά σου· ἐπικατάρατα τὰ τέκνα τῆς κοιλίας σου, καὶ τὰ γεννήματα τῆς γῆς σου· ἐπικατάρατα τὰ βουκόλια τῶν βοῶν

---

[1]) Cfr. Deut. XXXII, 24. [2]) Levit. XXVI, 3—5.
[3]) Cfr Deut. XXVIII, 1—5. [4]) Deut. XXVIII, 16—18.

σου, καὶ τὰ ποίμνια τῶν προβάτων σου.« Καὶ ἄλλα δὲ δυσεξαρίθμητα οἴσουσιν οἱ βουλόμενοι ἐν σωματικοῖς καὶ τοῖς ἐκτὸς εἶναι ἀγαθὰ καὶ κακά· ἐφάψονταί τε καὶ τῶν εὐαγγελίων, λέγοντες τὸν σωτῆρα ἐληλυθότα, καὶ ὡς κακὰ ἀφηρηκέναι ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὴν τυφλότητα τὴν σωματικὴν, καὶ τὴν κωφότητα, καὶ τὴν πάρεσιν τῶν μελῶν, καὶ πᾶσαν νόσον, καὶ πᾶσαν μαλακίαν τεθεραπευκέναι, ἀγαθὰ ἀντὶ τῶν προειληφότων[1]) *κακῶν δωρούμενον, τό τε διορατικὸν σωματικὸν, καὶ τὸ ἀκουστικὸν, καὶ τὴν ἄλλην ὑγείαν καὶ ῥῶσιν· καὶ δυσωπήσουσί σε φάσκοντες, εἰ μὴ καὶ ἡμεῖς ὁμολογήσομεν κακὸν εἶναι τὸ δαιμονιᾷν καὶ τὸ σεληνιάζεσθαι· ὡς πάλιν ἐκ τοῦ ἐναντίου ἀγαθὸν τὸ τούτων ἀπηλλάχθαι. Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπόστολοι χαρίσματα ἰαμάτων, καὶ ἐνεργήματα δυνάμεων ἐπιτελοῦντες, κατ᾽ αὐτὸ τὸ ἐνεργεῖν ἀγαθὰ ἐποίουν τοῖς ἀνθρώποις, καὶ κακῶν αὐτοὺς ἀπήλλαττον. Διαβήσονται δὲ οἱ ταῦτα λέγοντες καὶ ἐπὶ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, φάσκοντες τό· κακὸν εἶναι τὸν πόνον, ἤτοι τὸ τοὺς ἁμαρτωλοὺς*[2]) *ἐν πυρὶ αἰωνίῳ παραδίδοσθαι. Εἰ δὲ κακὸν ὁ πόνος, ἀνάγκη τὴν ἡδονὴν ἀγαθὸν εἶναι. Σαφῆ μὲν οὖν ἐκ τῶν εἰρημένων τὰ δυνάμενα ἐπὶ πλεῖον δυσωπῆσαι τοὺς οὐχ οἵους τε λῦσαι τὰ προσαγόμενα, περὶ τοῦ τρία γένη τῶν ἀγαθῶν εἶναι, καὶ τρία τῶν κακῶν, κατὰ τὸν λόγον τῶν γραφῶν. Ταύτην τοίνυν τὴν ἀπάτην οὐ μόνον οἱ ὁμολογουμένως ἀκέραιοι τῶν πεπιστευκότων ἠπάτηνται, ἀλλὰ καί τινες τῶν ἐπαγγελλομένων σοφίαν τὴν κατὰ Χριστὸν, οἰόμενοι τοῦ δημιουργοῦ τοιάσδε τινὰς εἶναι ἐπαγγελίας, καὶ πέρα τῶν ἀπὸ τῆς λέξεως δηλουμένων μηδὲν σημαίνεσθαι κατὰ τὰς ἀπειλάς. Πρὸς πάντας τοίνυν τοὺς τὰ τοιαῦτα ἐκ τῶν γραφῶν ὑπο-*

---

[1]) Legendum videtur: *προκατειληφότων*. Cfr. ed. nostr. Tom. XI. pag. 445. not. 1.

[2]) Legendum videtur: *ἁμαρτωλοὺς πυρί*. Cfr. ed. nostr. Tom. XI. pag. 445. not. 2.

λαμβάνοντας ἐπαπορητέον, εἰ τετηρήκασι τὸν νόμον οἱ προφῆται, ὧν ἁμαρτήματα οὐ κατηγορεῖται· οἷον Ἠλίας ὁ ἀκτημονέστατος, ὡς μηδὲ ἄρτον ἔχειν παρ' ἑαυτῷ φαγεῖν, καὶ διὰ τοῦτο πέμπεσθαι πρὸς γυναῖκα ἐν Σαρεφθὰ τῆς Σιδωνίας· καὶ Ἐλισσαῖος, ὃς παρὰ τῇ Σουναμίτιδι βραχυτάτην ἔλαβε κατάλυσιν, καὶ σκιμπόδιον, καὶ λυχνίαν εὐτελῆ, ὃς καὶ ἀῤῥωστήσας ἐτελεύτησε· καὶ Ἡσαΐας ὁ πορευθεὶς γυμνὸς καὶ ἀνυπόδετος τρισὶν ἔτεσι· καὶ Ἱερεμίας ὁ ἐμβληθεὶς εἰς λάκκον βορβόρου, καὶ ἀεὶ μυκτηρισθεὶς, ὥστε καὶ ἐρημίαν οἰκῆσαι εὔξασθαι· καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ ἐν ταῖς ἐρημίαις διατρίβων, καὶ πλὴν ἀκρίδων καὶ μέλιτος ἀγρίου μηδενὸς μεταλαμβάνων, δέρματι περιεζωσμένος τὴν ὀσφὺν, καὶ ἀπὸ τριχῶν καμήλου ἠμφιεσμένος. Ὁμολογήσουσι γὰρ αὐτοὺς τετηρηκέναι τὸν νόμον. Καὶ ἀπαιτήσομεν, εἰ ἃ νοοῦσιν ἀγαθὰ, τοῖς τετηρηκόσι τούτοις ὑπῆρκται. Οὐκ ἔχοντες δὲ δεῖξαι, περικλεισθήσονται εἰς τὸ, ἤτοι ψευδεῖς εἶναι τὰς ἐπαγγελίας τὰς λεγομένας δίδοσθαι τοῖς θεοσεβέσιν, ἢ ἀληθεῖς τυγχανούσας ἀναγωγῆς δεῖσθαι· εἰ δ' ἐπ' ἀλληγορίαν ἀναγκασθέντες ἔλθωσιν, ἀθετηθήσεται αὐτῶν ἡ ὑπόληψις ὑπὲρ τοῦ τὸν νόμον ἀπειλεῖν νόσον σωματικὴν, καὶ τὰ ἐκτὸς νομιζόμενα κακὰ τοῖς ἠσεβηκόσιν· ἢ ἐπαγγέλλεσθαι ὑγιαίνοντα εἶναι τὰ σώματα, καὶ περιουσίαν ἔσεσθαι τοῖς τῷ θεῷ κατηκολουθηκόσι. Πῶς δὲ οὐκ ἠλίθιον, ἐπὶ τοῖς κακοῖς μέγα φρονεῖν καὶ αὐχεῖν τοὺς ὄντας ἐν αὐτοῖς; Εἰ γὰρ κακαὶ αἱ θλίψεις, φησὶ δὲ ὁ ἀπόστολος καυχᾶσθαι ἐν κακοῖς· τοῦτο δὲ ἠλίθιον, καὶ ὁ ἀπόστολος οὐκ ἠλίθιος· οὐκ ἄρα κακὰ τὰ τοιάδε γυμνάσματα τοῦ ἁγίου· ὅστις ἐν παντὶ θλιβόμενος, οὐ στενοχωρεῖται· ἀπορούμενος, οὐκ ἐγκαταλείπεται· πειραζόμενος, οὐ θανατοῦται· νομιζόμενος εἶναι πτωχὸς, πολλοὺς πλουτίζει· καὶ ὑπολαμβανόμενος μηδὲν κεκτῆσθαι, πάντα κατέχει· τοῦ γὰρ πιστοῦ ὅλος ὁ κόσμος τῶν χρημάτων· τοῦ δὲ ἀπίστου, οὐδὲ ὀβολός. Ἔτι δὲ ἕπεται τοῖς ὑπολαμβάνουσι

κατὰ τὴν γραφὴν, τρία γένη τῶν ἀγαθῶν εἶναι, δῆλον δὲ ὅτι καὶ τῶν κακῶν, τοὺς δικαίους ἀεὶ ἐν πολλοῖς κακοῖς εἶναι· ἀληθευούσης τῆς λεγούσης προφητείας· „πολλαὶ[1]) αἱ θλίψεις τῶν δικαίων.“ Οὐκ ἄκαιρον δὲ καὶ τῶν τῷ Ἰὼβ συμβεβηκότων ὑπομνῆσαι τοὺς οἰομένους τάδε τινὰ κακὰ εἶναι· ὡς ὁ χρηματισμὸς, μετὰ τὸ ἐνεγκεῖν γενναιότατα τοὺς περιστάντας ἀγῶνας, φησίν· »οἴει[2]) δέ με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος; Εἰ γὰρ οὐκ ἄλλως ἀναφαίνεται ὁ Ἰὼβ δίκαιος ἢ ἐκ τοῦ τάδε τινὰ συμπτώματα γεγονέναι, πῶς ἂν αὐτῷ κακὰ λέγοιμεν ὑπάρχειν, τὰ αἴτια τοῦ ἀναφῆναι αὐτοῦ τὴν δικαιοσύνην; Ἑπόμενα δ' ἂν τούτοις εἴη, μηδὲ τὸν διάβολον τῷ ἁγίῳ κακὸν τυγχάνειν. Τῷ δ' οὖν Ἰὼβ ὁ διάβολος κακὸν οὐκ ἦν· »ἐπεὶ[3]) τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθὸν ὁ θεὸς, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν.“ Ἔτι δὲ πρὸς τούτοις παρὰ τὸ ἐναργὲς εἶναί φαμεν τὸ τὸν δίκαιον ἐν ταῖς κατὰ τὸ ῥητὸν εὐλογίαις ἔσεσθαι τῶν ἐν ταῖς γραφαῖς ἐγκειμένων νομιζομένων ἀγαθῶν· πολλὴ γὰρ ἱστορία ἡ περὶ τοῦ ἁγίου ἐξεταζομένη ἐναντιοῦται ταῖς τοιαύταις ἐκδοχαῖς. Καὶ ἀνόητόν ἐστι τὸ ὑπολαμβάνειν δανειστὴν[4]) τὸν ἅγιον ἔσεσθαι, πολλῶν ἐθνῶν τραπέζας κατὰ πόλιν ἀνοίγοντα, καὶ περισπώμενον περὶ τὰς δόσεις, καὶ λήψεις, καὶ ποιοῦντα πράγματα ἀπηγορευμένα· »τὸ[5]) ἀργύριον γὰρ αὐτοῦ οὐκ ἔδωκεν ἐπὶ τόκῳ, καὶ δῶρα ἐπ' ἀθώοις οὐκ ἔλαβε· καὶ ὁ ποιῶν ταῦτα οὐ σαλευθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.“ Καὶ κατὰ τὸν Ἰεζεκιήλ· „ὁ[6]) ἅγιος ἐπὶ τόκῳ καὶ πλεονασμῷ οὐκ ἔδωκε τὸ ἀργύριον.“ Τὸ δὲ καὶ πυρετὸν νομίζειν διὰ τὰς ἁμαρτίας γίνεσθαι, ἀπαιδεύτων εἰς ὑπερβολήν ἐστι δόγμα, πολλάκις τῶν αἰτίων τῆς τοιᾶσδε νόσου προ-

---

[1]) Psalm. XXXIV, 19. (XXXIII.) [2]) Job. XL, 8.
[3]) Rom. VIII, 28. [4]) Cfr. Deut. XV, 6.
[5]) Psalm. XV, 5. (XIV.) [6]) Cfr. Ezech. XVIII, 8.

δήλων ὄντων· ἢ γὰρ διὰ τὸ περιέχον, ἢ διὰ τοιάδε ὕδατα, ἢ διὰ τοιάσδε τροφάς. Καὶ εἰ ἆθλα τοῖς δικαίοις ὑγεία καὶ πλοῦτος, ἐχρῆν μηδένα τῶν ἀσεβῶν ὑγιαίνειν, μηδὲ πλουτεῖν. Ὑγείαν δὲ τὴν τοιάνδε κατάστασιν τῆς ψυχῆς ζητητέον, καὶ πλοῦτον τὸν κατὰ τὸν Σολομῶντα λύτρον τυγχάνοντα τῆς ψυχῆς, λέγοντα· »λύτρον[1]) ἀνδρὸς ψυχῆς ὁ ἴδιος πλοῦτος.« Φευκτέον δὲ πενίαν, καθ' ἣν ἀναγέγραπται· »πτωχὸς[2]) δὲ οὐχ ὑφίσταται ἀπειλήν.« Ἔτι δὲ τραύματα, καὶ μώλωπας, καὶ νόσους ἐκληπτέον, τὰ γινόμενα διὰ τὴν κακίαν ταῖς ἀπροσεκτούσαις ψυχαῖς. Περὶ ὧν καὶ ὁ προφήτης μέμφεται τοὺς ἐν τοῖς τοιούτοις τυγχάνοντας, λέγων· »ἀπὸ[3]) ποδῶν ἕως κεφαλῆς οὔτε τραῦμα, οὔτε μώλωψ, οὔτε πληγὴ φλεγμαίνουσα· οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἔλαιον, οὔτε καταδέσμους.« Ταῦτα μὲν οὖν αὐτάρκη τοῖς μὴ πάνυ ἀμελέσι, πρὸς τὸ ἀπὸ τούτων ἑαυτοῖς ἀναλεξαμένοις τὰ περισπῶντα ῥητὰ τῶν γραφῶν, ἐπιβάλλειν τῇ ἀξίᾳ νοήσει τῆς ἐνεργείας τοῦ ἁγίου πνεύματος. Ἔτι δὲ ὑπὲρ τοῦ σιωπῆσαι τοὺς οἰομένους τάδε εἶναι τὰ ἀγαθὰ τὰ τοῖς ἁγίοις δοθησόμενα, καὶ τάδε τὰ κακὰ τοῖς ἁμαρτωλοῖς, καὶ ταῦτα προσθετέον· ὅτι πᾶν τὸ διά τι, ἔλαττόν ἐστι τοῦ δι' ὅ ἐστιν· οἷον τομαὶ, καὶ καυστῆρες, καὶ ἔμπλαστροι δι' ὑγείαν παραλαμβανόμενα, ἐλάττονα τυγχάνει τῆς ὑγείας. Κἂν ὡς ἐν ἰατρικοῖς δὲ βοηθήμασι, ταῦτα λέγοιτο ἀγαθὰ, χρὴ ἐκλαμβάνειν, ὅτι οὐκ ἔστι τελικὰ ἰατρικῆς ἀγαθὰ, ἀλλὰ ποιητικά· τελικὸν δὲ κατὰ τὴν ἰατρικὴν ἀγαθὸν, ἡ τοῦ σώματος ὑγεία. Οὕτω τοίνυν καὶ εἰ τάσδε τὰς ἐντολὰς τηρητέον ὑπὲρ τοῦ τῶνδε τῶν ἀγαθῶν τυχεῖν· τὰ δὲ ἆθλα τὰ σωματικά ἐστι, καὶ τὰ ἐκτός· αἱ ἀγαθαὶ πράξεις ἔσονται οὐκ ἀγαθαί ὡς τελικαὶ, ἀλλ' ἢ ἄρα ὡς ποιητικαὶ ἀγαθῶν· καὶ ἔσται διαφέρων ὁ πλοῦτος, ὃν

[1]) Prov. XIII, 8. [2]) Prov. XIII, 8.
[3]) Jesai. I, 6.

οἴονται ἐπαγγέλλεσθαι τὴν γραφὴν, καὶ ἡ τοῦ σώματος ὑγεία, τῆς δικαιοσύνης, καὶ αὐτῆς δὲ τῆς ὁσιότητος, καὶ τῆς εὐσεβείας, καὶ τῆς θεοσεβείας τῶν τηλικούτων ἀνδραγαθημάτων. Ἅπερ παραδέξασθαι, ἀνθρώπων ἐστὶ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀρετῆς μὴ γινωσκόντων, ἀλλὰ τὰ ὑλικὰ αὐτῆς προτιμώντων· πάντων γάρ ἐστιν ἀτοπώτατον τῶν ἀνδραγαθημάτων λέγειν διαφέρειν τὸ πλουτεῖν, καὶ τὸ ὑγιαίνειν σωματικῶς. Διὰ τὰ μοχθηρὰ δὴ ταῦτα δόγματα ἀκολούθως τινὲς προσήκαντο, καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ἐν ταῖς πρώταις ἐπαγγελίαις ἐσθίειν ἡμᾶς μέλλειν τὰ τοιάδε βρώματα, καὶ πίνειν· τινὲς δὲ καὶ τεκνοποιεῖν. Ταῦτα δὲ φθάσαντα καὶ εἰς τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν, μεγάλης εὐηθείας δόξαν ἀπενέγκασθαι ποιήσει τὸν Χριστιανισμὸν, πολλῷ βελτίονα δόγματα ἐχόντων τινῶν ἀλλοτρίων τῆς πίστεως. Ἡμεῖς δὲ ἤδη τὸ φαινόμενον ἡμῖν ἀπὸ τῆς ἐξετάσεως τῶν ἱερῶν λογίων παραστησόμεθα· ἐφάσκομεν γὰρ ἀρέσκεσθαι μὲν τῷ λέγειν ἐν προαιρετικοῖς, καὶ ἐν ἀπροαιρέτοις εἶναι τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰ κακά. Οὐ μὴν ἠριθμοῦμεν εἰς τὰ ἀπροαίρετα τῶν ἀγαθῶν τὴν ὑγείαν, καὶ τὸ κάλλος, καὶ τὴν εὐγένειαν, καὶ τὴν εὐδοξίαν, καὶ τὸν πλοῦτον· καὶ κατὰ τὸ δυνατὸν ἐπειράσθημεν τὰ περισπῶντα, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, διαλύσασθαι. Τίνα τοίνυν ἐστὶ τὰ ἀπροαίρετα ἀγαθὰ, ἤδη λεκτέον· ἐπεὶ ἀληθὲς τό· »ἐὰν[1]) μὴ κύριος οἰκοδομήσῃ οἶκον, εἰς μάτην ἐκοπίασαν οἱ οἰκοδομοῦντες αὐτόν·« καί· »ἐὰν[2]) μὴ κύριος φυλάξῃ πόλιν, εἰς μάτην ἠγρύπνησεν ὁ φυλάσσων.“ Οἰκοδομεῖ δὲ οἶκον, πᾶς ὁ προκόπτων· καὶ φυλάσσει πόλιν, πᾶς ὁ τέλειος. Μάταιον δὲ τὸ ἔργον τοῦ οἰκοδομοῦντος, καὶ ματαία ἡ φυλακὴ τοῦ τηροῦντος, ἐὰν μὴ κύριος οἰκοδομήσῃ, καὶ κύριος φυλάξῃ. Ἐκτὸς ἂν εἴη τῆς προαιρέσεως ἡμῶν ἀγαθὸν, ἡ ἀντιλαμβανομένη τοῦ

---

[1]) Psalm. CXXVII, 1. (CXXVI.)

[2]) Psalm. CXXVII, 1. (CXXVI.)

κυρίου δύναμις τῆς οἰκοδομῆς τοῦ οἰκοδομοῦντος, καὶ συνοικοδομοῦσα τῷ μὴ δυναμένῳ καθ' αὑτὸν ἀπαρτίσαι τὸ οἰκοδομούμενον. Τὰ δὲ αὐτὰ καὶ ἐπὶ τῆς φυλασσομένης πόλεως νοητέον. Καὶ ὥσπερ ἐὰν εἴποιμι τὸ γεωργικὸν ἀγαθὸν, τὸ ποιητικὸν τοῦ καρποῦ, μικτὸν εἶναι ἐκ προαιρετικοῦ τοῦ παρὰ τῆς προνοίας, κατὰ τὴν τῶν ἀέρων εὐκρασίαν, καὶ φορὰν αὐτάρκους ὑετοῦ· οὕτω τὸ τοῦ λογικοῦ ἀγαθὸν μικτόν ἐστιν, ἔκ τε τῆς προαιρέσεως αὐτοῦ, καὶ τῆς συμπνεούσης θείας δυνάμεως τῷ τὰ κάλλιστα προελομένῳ. Οὐ μόνον τοίνυν εἰς τὸ καλὸν καὶ ἀγαθὸν γενέσθαι, χρεία καὶ τῆς προαιρέσεως τῆς ἡμετέρας καὶ τῆς θείας συμπνοίας, ἥτις ἐστὶν, ὡς πρὸς ἡμᾶς, ἀπροαίρετος· ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ γενόμενον καλὸν καὶ ἀγαθὸν διαμεῖναι ἐν τῇ ἀρετῇ· μεταπεσουμένου καὶ τοῦ τελειωθέντος, εἰ ὑπερεπαρθείη ἐπὶ τῷ καλῷ, καὶ ἑαυτὸν ἐπιγράφοι τούτου αἴτιον, οὐχὶ δὲ τὴν δέουσαν δόξαν ἀναφέρων τῷ τὸ πολλῷ πλεῖον δωρησαμένῳ εἰς τὴν κτῆσιν καὶ τὴν συνοχὴν τῆς ἀρετῆς. Τοιοῦτον δέ τι αἴτιον καὶ τοῦ κατὰ τὸν Ἰεζεκιὴλ[1]) εἰρημένου ἀμώμου περιπεπατηκέναι ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ, ἕως εὑρεθῇ ἀνομία ἐν αὐτῷ, ἡγούμεθα τυγχάνειν τοῦ αὐτὸν κατὰ τὸν Ἡσαΐαν[2]) ἐκπεπτωκέναι τοῦ οὐρανοῦ, ἑωσφόρον ποτὲ γενόμενον, πρωῒ ἀνατέλλοντα, ὕστερον συντετριμμένον ἐπὶ τὴν γῆν. Οὐ μόνον γὰρ ἐπὶ τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ἐάν τις τέλειος ᾖ, τῆς ἀπὸ θεοῦ σοφίας ἀπούσης, ἀληθὲς τὸ εἰς οὐδὲν αὐτὸν λογισθῆναι· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῆς ἀγγελικῆς τάξεως, καὶ ἀρχικῆς, καὶ πάσης τῆς, ὅσον θεὸς πάρεστιν αὐτῇ, θείας τυγχανούσης. Τάχα γοῦν ὁρῶν ὁ ἱερὸς ἀπόστολος πολὺ ἔλαττον τὸ ἡμέτερον προαιρετικὸν τῆς τοῦ θεοῦ δυνάμεως, πρὸς τὴν κτῆσιν τῶν ἀγαθῶν, φησὶ τὸ τέλος »οὐ[3]) τοῦ θέλοντος εἶναι, οὐδὲ τοῦ τρέχοντος,

[1]) Cfr. Ezech. XXVIII, 15.

[2]) Cfr. Jesai. XIV, 12. [3]) Rom. IX, 16.

ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ·“ οὐχ ὡς χωρὶς τοῦ θέλειν, καὶ τοῦ τρέχειν ἐλεοῦντος θεοῦ, ἀλλ' ὡς οὐδενὸς ὄντος τοῦ θέλειν, καὶ τοῦ τρέχειν, συγκρίσει τοῦ ἐλέους τοῦ θεοῦ· καὶ διὰ τοῦτο τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ καλοῦ δεόντως μᾶλλον ἀνατιθέναι τῷ ἐλέῳ τοῦ θεοῦ, ἤπερ τῷ ἀνθρωπίνῳ θέλειν καὶ τρέχειν. Ταῦτα δὲ ἐπὶ πολὺ παρεκβεβηκέναι δοκοῦντες, ἐξητάσαμεν, πειθόμενοι ἀναγκαῖα αὐτὰ εἶναι, πρὸς τό· »πολλοὶ[1]) λέγουσι· τίς δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά;« Κατὰ τὸ δυνατὸν γὰρ ὁ λόγος τοῖς λέγουσι πολλοῖς· »τίς[2]) δείξει ἡμῖν τὰ ἀγαθά;« παρέστησε καὶ ἔδειξε τίνα τὰ ἀγαθά· δῆλον δὲ ὅτι καὶ τίνα τὰ κακά· ἵνα διά τε ἀσκήσεων καὶ εὐχῶν κτησώμεθα τὰ ἀγαθὰ, καὶ ἀνατρέψωμεν τὰ κακὰ ἀπὸ τῶν ψυχῶν ἡμῶν. Ἀλλ' ἐπείπερ ἐστὶν ἐν τῷ φράζειν ὁτὲ μὲν κυριολεκτεῖν, ὁτὲ δέ που καὶ καταχρῆσθαι, οὐ θαυμαστὸν, εἴποτε εὑρήσομεν τὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ κακῶν προσηγορίαν κειμένην ἐπὶ τῶν σωματικῶν καὶ τῶν ἐκτὸς λεγομένων παρὰ τοῖς οὐχ ὑγιῆ δόγματα ἔχουσιν· οἷον ἐν τῷ Ἰώβ· »εἰ[3]) τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;« καὶ ἐν τῷ Ἱερεμίᾳ· »κατέβη[4]) κακὰ παρὰ κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ.“ Ἀντὶ γὰρ τοῦ εἰπεῖν· εἰ τὰ τοιάδε χρηστά τινα, καὶ ἡδέα τυγχάνοντα ἐδεξάμεθα, παρὰ τῆς προνοίας εἰς ἡμᾶς ἐφθακότα, πικρὰ καὶ ἐπίπονα οὐχὶ προθύμως ἐνεγκοῦμεν; λέγεται τό· »εἰ[5]) τὰ ἀγαθὰ ἐδεξάμεθα ἐκ χειρὸς κυρίου, τὰ κακὰ οὐχ ὑποίσομεν;“ Καὶ ἀντὶ τοῦ φάναι· κατὰ πρόνοιαν τάδε τινὰ τῇ Ἱερουσαλὴμ ὑπὲρ τοῦ παιδευθῆναι τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ γεγένηται, γέγραπται τό· »κατέβη[6]) κακὰ παρὰ κυρίου ἐπὶ πύλας Ἱερουσαλήμ.« Δεήσει τοίνυν τὰ πράγματα συνιέντας, μὴ γλίσχρους εἶναι περὶ τὰ ὀνόματα, ἀλλὰ καταλαμ-

---

[1]) Psalm. IV, 6. [2]) Psalm. IV, 6.
[3]) Job. II, 10. [4]) Mich. I, 12. [5]) Job. II, 10.
[6]) Mich. I, 12.

βάνειν, πότε κυρίως τῶν πραγμάτων ταῦτα τέτακται, καὶ πότε διὰ τὴν στενοχωρίαν τῶν ὀνομάτων ἐν καταχρήσει. Εἰ δὲ ὁ σωτὴρ τάδε τινὰ ἰάσατο, καὶ ἐδωρήσατο ὑγείαν, καὶ ὄψεις, καὶ ἀκοὰς ἀνθρώποις· προηγουμένως μὲν τὴν ἀναγωγὴν αὐτῶν ζητητέον, τοῦ λόγου τὰ τῆς ψυχῆς πάθη θεραπεύειν διὰ τούτων τῶν ἱστορικῶν δηλουμένου. Οὐκ ἄτοπον δὲ ἐπὶ τοῖς τοιούτοις καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν ἀπαγγελλόμενα νοεῖν γεγονέναι ὑπὲρ καταπλήξεως τῶν τότε ἀνθρώπων· ἵνα οἱ μὴ πειθόμενοι λόγοις ἀποδεικτικοῖς καὶ διδασκαλικοῖς, δυσωπηθέντες τὰς τεραστίας δυνάμεις, συγκαταθῶνται τῷ διδάσκοντι.

Εἰς τό· »ἐσκλήρυνε[1]) κύριος τὴν καρδίαν Φαραώ.«

Κεφάλαιον[2]) εἰκοστὸν ἕβδομον.

»Ἐσκλήρυνε[3]) δὲ κύριος τὴν καρδίαν Φαραὼ, καὶ οὐκ ἠβουλήθη ἐξαποστεῖλαι αὐτούς.« Πολλάκις ἐν τῇ Ἐξόδῳ κείμενον τό· »ἐσκλήρυνε κύριος τὴν καρδίαν Φαραώ·« καί· „ἐγὼ σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραώ·“ σχεδὸν πάντας τοὺς ἐντυγχάνοντας ταράσσει, τούς τε ἀπιστοῦντας αὐτῇ καὶ τοὺς πιστεύειν λέγοντας. Τοῖς μὲν γὰρ ἀπιστοῦσι μετ' ἄλλων πολλῶν καὶ τοῦτο ἀπιστίας αἴτιον εἶναι δοκεῖ, ὅτι λέγεται περὶ θεοῦ τὰ ἀνάξια θεοῦ. Ἀνάξιον δὲ θεοῦ τὸ ἐνεργεῖν σκλήρυνσιν περὶ καρδίαν οὑτινοσοῦν, καὶ ἐνεργεῖν σκλήρυνσιν ἐπὶ τῷ ἀπειθῆσαι τῷ βουλήματι τοῦ σκληρύνοντος τὸν σκληρυνόμενον· καὶ πῶς, φασὶν, οὐκ ἄτοπον τὸν θεὸν ἐνερ-

---

1) Exod. X, 27.

2) Edd. Tarini: Κεφάλαιον εἰκοστὸν ἕκτον.

3) Exod. X, 27. — Cfr. edd. Tarin. pag. 428. seqq. edd. Spenc. pag. 101. seqq. coll. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 299. seqq.

γεῖν τινα, ἐπὶ τῷ ἀπειθεῖν αὐτοῦ τῷ βουλήματι; Δῆλον γὰρ, ὅτι μὴ βουλομένου πειθόμενον ἔχειν οἷς προστάσσει τὸν Φαραὼ ταῦτα δοκεῖ λέγεσθαι τὰ ῥήματα. Τοῖς δὲ πιστεύειν νομιζομένοις διαφωνία οὐχ ἡ τυχοῦσα γεγένηται, διὰ τό· „ἐσκλήρυνε[1]) κύριος τὴν καρδίαν Φαραώ.“ Οἱ μὲν γὰρ πειθόμενοι, μὴ ἄλλον εἶναι θεὸν παρὰ τὸν δημιουργὸν, φρονοῦσιν ὡς ἄρα κατὰ ἀποκλήρωσιν ὁ θεὸς ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει, αἰτίαν οὐκ ἔχοντος τοῦ τόνδε μὲν ἐλεεῖσθαι, τόνδε δὲ σκληρύνεσθαι ὑπ' αὐτοῦ. Ἕτεροι δὲ βέλτιον παρὰ τούτους φερόμενοι, φασὶ πολλὰ καὶ ἄλλα κεκρύφθαι τῆς γραφῆς αὐτοῖς νοήματα, καὶ οὐ παρὰ τοῦτο τῆς ὑγιοῦς πίστεως τρέπεσθαι· ἓν δὲ τῶν ἀποκεκρυμμένων εἶναι καὶ τὸν περὶ ταύτης τῆς γραφῆς ὑγιῆ λόγον. Οἱ δὲ, ἕτερον θεὸν φάσκοντες παρὰ τὸν δημιουργὸν, δίκαιον μὲν αὐτὸν εἶναι θέλουσι καὶ οὐκ ἀγαθὸν, σφόδρα ἰδιωτικῶς ἅμα καὶ ἀσεβῶς ἐνεχθέντες, ἐν τῷ χωρίζειν δικαιοσύνην ἀγαθότητος, καὶ οἴεσθαι, ὅτι οἷόν τέ ἐστι δικαιοσύνην εἶναι ἔν τινι χωρὶς ἀγαθότητος, καὶ ἀγαθότητα δίχα δικαιοσύνης· ὅμως δὲ καὶ τοῦτο λέγοντες ἐναντία τῇ ἰδίᾳ ὑπολήψει περὶ δικαίου προσίενται θεοῦ, σκληρύνειν τὴν καρδίαν Φαραὼ, καὶ ἀπειθῆ αὐτὴν κατασκευάζειν ἑαυτῷ. Εἰ γὰρ ὁ τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονέμων ἑκάστῳ δίκαιος, καὶ ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν αἰτίας κρείττοσιν ἢ χείροσι γεγενημένοις ἀποδιδοὺς ὧν ἐπιτήδειον ἕκαστον τυγχάνειν ἐπίσταται, πῶς δίκαιος, ὁ ἁμαρτίας χείρονος αἴτιος γενόμενος τῷ Φαραώ; Καὶ οὐχ ἁπλῶς αἴτιος, ἀλλ' ὅσον ἐφ' οἷς ἐκεῖνοι ἐξεδέξαντο συνεργήσας, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸν ἀδικώτατον. Ἐπ' οὐδὲν γὰρ ἀναφέροντες ἄξιον προαιρέσεως δικαίου θεοῦ τὴν σκλήρυνσιν τῆς καρδίας Φαραὼ, οὐκ οἶδ' ὅπως δίκαιον θεὸν, κἂν καθάπερ διηγεῖσθε βούλωνται, παραστῆσαι δύνανται τὸν σκληρύνοντα τὴν καρδίαν Φα-

[1]) Exod. X, 27.

ραώ. Ὅθεν θλιπτέον αὐτοὺς ἐν τοῖς κατὰ τὸν προκείμενον τόπον, ὅπως ἤτοι παραστήσωσι πῶς δίκαιος σκληρύνει, ἢ τολμήσωσιν εἰπεῖν, ὅτι, ἐπεὶ σκληρύνει, πονηρὸς ὁ δημιουργός· ἢ μήτε εὐποροῦντες ἀποδείξεων πρὸς τὸ τὸν δίκαιον σκληρυντικὸν εἶναί τινος, μήτε τολμῶντες τὸ ἐπὶ τοσοῦντον ἀσεβὲς προέσθαι περὶ τοῦ κτίσαντος ὡς πονηροῦ, καταφύγωσιν ἐπὶ ἑτέραν ὁδὸν, ἐξηγητικὴν τοῦ· »ἐσκλήρυνε[1]) κύριος τὴν καρδίαν Φαραώ·“ ἀποστάντες τοῦ, ἐκ τοῦ νομίζειν τὰ κατὰ τὰς λέξεις νοεῖν, τὰς ἰδίας ἀναιρεῖν περὶ δικαίου θεοῦ νοήσεις. Τὸ δὲ τελευταῖον, κἂν ἀπορεῖν ὅ, τί ποτε ὁ λόγος ὑποβάλλῃ ὁμολογήσωσιν. Ταῦτα μὲν οὖν ἐσπαράχθω ἐξεταζόμενα περὶ θεοῦ ἐν τῷ προκειμένῳ προβλήματι. Ἐπεὶ δὲ εἰς τὸν περὶ φύσεως τόπον οἱ ὑπολαμβάνοντές τινας ἐκ τῆς κατασκευῆς ἐπ᾽ ἀπωλείᾳ γεγονέναι, καὶ ταῦτα φέρουσι, λέγοντες δηλοῦσθαι ὃ διδάσκουσι διὰ τοῦ ἐσκληρύνθαι ὑπὸ κυρίου τὴν καρδίαν Φαραὼ, φέρε ταῦτα αὐτῶν πυνθανώμεθα· ὁ ἐπ᾽ ἀπωλείᾳ κτισθεὶς, οὐκ ἄν ποτε ποιῆσαί τι τῶν κρειττόνων δύναιτο, αὐτῆς τῆς ἐνυπαρχούσης φύσεως ἀντιπραττούσης αὐτῷ πρὸς τὰ καλά. Τίς οὖν χρεία τὸν Φαραὼ ἀπωλείας, ὥς φατε, υἱὸν τυγχάνοντα, σκληρύνεσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἵνα μὴ ἀποστείλῃ τὸν λαόν; Εἰ γὰρ μὴ ἐσκληρύνετο, ἀπέστειλεν ἄν. Ἀποκρινέσθωσαν δὴ περὶ τούτου λέγοντες· τί ἂν ἐποίησε Φαραὼ, εἰ μὴ ἐσκληρύνθη; Εἰ μὲν γὰρ ἀπέλυε μὴ σκληρυνθεὶς, οὐχὶ φύσεως ἀπολλυμένης ἦν· εἰ δὲ μὴ ἀπέλυε, περισσὸν τὸ σκληρύνεσθαι αὐτοῦ τὴν καρδίαν· ὁμοίως γὰρ οὐκ ἀπέλυε καὶ μὴ σκληρυνθείς. Τί δὲ ἐνεργῶν ὁ θεὸς περὶ τὸ ἡγεμονικὸν αὐτοῦ ἐσκλήρυνεν αὐτόν; Καὶ πῶς αὐτὸν αἰτιᾶται λέγων· »ἀνθ᾽[2]) ὧν ἀπειθεῖς μοι, ἰδοὺ ἐγὼ ἀποκτενῶ τὰ πρωτότοκά σου, καὶ γνώσονται γὰρ,

---

[1]) Exod. X, 27.

[2]) Cfr. Exod. XI. coll. IV, 23. VII, 5.

φησὶ, πάντες οἱ Αἰγύπτιοι, ὅτι ἐγώ δέ εἰμι κύριος;« ὡς διὰ τοῦτο τῶν νομιζομένων χαλεπῶν ἐπαγομένων αὐτοῖς, ἵνα γνῶσι τὸν Θεόν. Ἐν δὲ τοῖς Μακκαβαϊκοῖς τοιοῦτόν τι λέγεται· „παρακαλῶ [1]) τοὺς ἐντυγχάνοντας τῇδε τῇ βίβλῳ, μὴ συστέλλεσθαι διὰ τὰς συμφορὰς, νομίζειν δὲ τὰ γινόμενα μὴ πρὸς ὄλεθρον, ἀλλὰ πρὸς παιδείαν τοῦ γένους ἡμῶν εἶναι· καὶ γὰρ τὸ μὴ πολὺν χρόνον ἐᾶσθαι δυσσεβοῦντας, ἀλλ᾽ εὐθέως περιπίπτειν ἐπιτιμίοις, μεγάλης εὐεργεσίας ἐστὶ σημεῖον· οὐ γὰρ καθάπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων ἐθνῶν ἀναμένει μακροθυμῶν ὁ δεσπότης, ὡς εἰς τέλος ἀφικομένων [2]) αὐτῶν τῶν ἁμαρτημάτων, ὕστερον αὐτοὺς ἐκδικῇ· οὕτω καὶ ἐφ᾽ ἡμῖν ἔκρινε, παιδεύων δὲ μετὰ συμφορᾶς, οὐκ ἐγκαταλείπει τὸν ἑαυτοῦ λαόν.« Εἰ γὰρ τὸ ἐπιπίπτειν ἐπιτιμίοις διὰ τὰ ἁμαρτήματα, μεγάλης εὐεργεσίας ἐστὶ σημεῖον, ἐπιτιμώμενος καὶ ὁ Φαραὼ μετὰ τὸ ἐσκληρύνθαι αὐτοῦ τὴν καρδίαν, καὶ κολαζόμενος ἅμα τῷ λαῷ αὐτοῦ, ὅρα εἰ μὴ οὐ μάτην ἐπιτετίμηται, μηδὲ ἐπὶ τῷ ἰδίῳ κακῷ. Οἱονεὶ δὲ Θεοῦ μιμητὴς γινόμενος κατὰ τὸ ἐπιβάλλον τοῖς καιροῖς ὁ Δαυὶδ, ἐντέλλεται περὶ τοῦ Ἰωὰβ τῷ Σολομῶντι κολάσαι αὐτὸν διὰ τὰ ἡμαρτημένα Ἀβενὴρ, υἱὸν Νὴρ, καὶ ἀποκτεῖναι διὰ τὰ ἐπταισμένα, εἶτα ἐπιφέρει· „καὶ [3]) κατάξεις αὐτοῦ τὴν πολιὰν ἐν εἰρήνῃ εἰς ᾅδου.“ Δῆλον δὲ ὅτι, ὡς καὶ ὁ Ἑβραῖος ἡμῖν ἀπήγγειλε, τὸ διὰ τοῦ κολασθῆναι αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ κοιμηθήσεσθαι, οὐκ ἔτι ὀφειλομένης αὐτῷ κολάσεως καὶ βασάνου, διὰ τὸ ἐντεῦθεν ἤδη ἀπειληφέναι αὐτὸν, μετὰ τὴν ἐντεῦθεν ἀπαλλαγήν. Οὕτω δ᾽ ἡμεῖς καὶ πᾶσαν ἀπειλὴν, ἀπό τε τῶν ἱερῶν γραφῶν, καὶ ἀπὸ τῆς ἐνεργείας τῆς κατὰ τὸ μέγεθος, καὶ τάξεως

---

[1]) Cfr. II Marc. VI, 12—16.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 303. not. 1.

[3]) Cfr. I Reg. II, 6. (III Regg.) coll. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 303. not. 4.

τῶν δημιουργημάτων παραδεχόμεθα θεοῦ τοῦ κτίσαντος τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα, τὰ πρόσκαιρα, καὶ τὰ αἰώνια, ὡς ἑνὸς ὄντος καὶ τοῦ αὐτοῦ κατὰ πάντα τῷ πατρὶ τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἀγαθῷ, καὶ δικαίῳ, καὶ σοφῷ· καὶ ἐπὶ τὸν σκοπὸν ἐκεῖνον τὰς γραφὰς ἄγειν ἀγωνιζόμεθα, τοῦ μὲν δεικνύναι πάντα ἀγαθοῦ θεοῦ, καὶ σοφοῦ, καὶ δικαίου, οὐδὲ κατὰ τὸ τυχὸν ὑπονοηθέντες ἂν τοῖς γε νοῦν ἔχουσιν ἀποπίπτειν· κατὰ δὲ τὸ ἐφαρμόζειν, ἢ μὴ, τῇ ἀγαθότητι αὐτοῦ, καὶ δικαιοσύνῃ, καὶ σοφίᾳ τὰ λεγόμενα, θεοῦ σωτῆρος δεόμενοι. Τοιαῦτα τοίνυν καὶ περὶ τοῦ· »ἐσκλήρυνε[1]) κύριος ὁ θεὸς τὴν καρδίαν Φαραώ·« ὑπονοοῦμεν. Ἰατρός ἐστι ψυχῆς ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ὁδοῖς θεραπείας χρώμενος ποικιλωτάταις καὶ ἁρμοδίαις πρὸς τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ ἐπικαιριωτάταις· τῶν δὲ τῆς θεραπείας ὁδῶν, αἱ μέν εἰσιν ἐπὶ πλεῖον, αἱ δὲ ἐπ' ἔλαττον πόνους καὶ βασάνους ἐμποιοῦσαι τοῖς εἰς ἴασιν ἀγομένοις· πάλιν τ' αὖ βοηθήματα, ὁτὲ μὲν ἀπεμφαινόντως γίνεται, ὁτὲ δὲ οὐχ οὕτως ἔχει, καὶ πάλιν τάχιον ἢ βράδιον· καὶ μετὰ τὸ ἐμφορηθῆναι τῆς ἁμαρτίας, ἢ μετὰ τὸ, ὥσπερ εἰπεῖν, μόνον ἅψασθαι αὐτῆς. Μαρτυριῶν δὲ τῶν εἰς ἕκαστον πλήρης πᾶσα ἡ θεόπνευστος γραφὴ, σκυθρωποτέρων βοηθημάτων ἐπὶ πλεῖον ἢ ἔλαττον ἀναγεγραμμένων γεγονέναι τῷ λαῷ, καὶ συμβεβηκέναι αὐτῷ ὑπὲρ ἐπιστροφῆς καὶ διορθώσεως, ἐν πολέμοις μείζοσιν ἢ ἐλάττοσι, καὶ λιμοῖς πολυχρονιωτέροις, ἢ ὀλιγοχρονιωτέροις. Ἀπεμφαινόντως δὲ ἐν τῷ· »οὐκ[2]) ἐπισκέψομαι ἐπὶ τὰς νύμφας ὑμῶν, ὅταν μοιχεύωσι.« Τάχα γὰρ ἐπὶ πλεῖον ἀφιεμένας ψυχὰς τῶν σωματικῶν καὶ ἡδέων εἶναι νομιζομένων παρ' ἑαυτοῖς ἐγκαταλείπει· ἕως κορεσθεῖσαι ἀποστραφῶσι τῶν ὧν ὀρέγονται, οἱονεὶ καὶ ἐμέσαι αὐτὰ βουλόμεναι, καὶ οὐκ ἂν ἔτι ταχέως τοῖς αὐτοῖς, διὰ τὸ ὡς

---

[1]) Exod. X, 27. [2]) Cfr. Hos. IV, 14.

ἐπὶ πλεῖον ἐμπεφορῆσθαι αὐτὰς, καὶ ἐπὶ τοσοῦτον βεβασανίσθαι, περιπεσούμεναι. Βράδιον δὲ ἐπὶ τὴν θεραπείαν ἄγονται αἱ καταφρονήσασαι ἂν τοῦ δεύτερον τοῖς αὐτοῖς περιπεσεῖν, διὰ τὸ τάχιον ἀπηλλάχθαι τῶν κακῶν. Οἶδε δὲ ὁ τεχνίτης θεὸς τὰς διαθέσεις ἑκάστων, καὶ ὡς ἐπιβάλλει αὐτῷ, μόνος ἐπιστημόνως δυνάμενος τὰς θεραπείας προσάγειν, τί χρὴ, καὶ πότε ἑκάστῳ ποιεῖν. Ὥσπερ δὲ ἐπί τινων σωματικῶν παθημάτων, εἰς βάθος τοῦ, ἵν' οὕτως εἴπω, κεχωρηκότος κακοῦ, ὁ ἰατρὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν διά τινων φαρμάκων ἕλκει καὶ ἐπισπᾶται τὴν ὕλην, φλεγμονὰς χαλεπὰς ἐμποιῶν καὶ διοιδήσεις, καὶ πόνους πλείονας ὧν εἶχέ τις πρὶν ἐπὶ τὸ θεραπευθῆναι ὁδεῦσαι· ὥσπερ ἔθος ποιεῖν αὐτοῖς ἐπὶ λυσοδήκτων, καὶ ἑτέρων τινῶν τὰ παραπλήσια τούτοις πεπονθόντων· οὕτως οἶμαι καὶ τὸν θεὸν οἰκονομεῖν τὴν κρύφιον κακίαν εἰς τὸ βάθος κεχωρηκυῖαν τῆς ψυχῆς. Καὶ ὥσπερ λέγει ὁ ἰατρὸς ἐπὶ τοῦδέ τινος· ἐγὼ φλεγμονὰς ποιήσω περὶ τὸν τόπον τῆς ἀνέσεως, καὶ διοιδῆσαι ἀναγκάσω τάδε τινὰ μέρη, ὥστε ἀπόστημα χαλεπὸν ἐργάσασθαι· λέγοντος δὲ ταῦτα τοῦ ἰατροῦ, ὁ μὲν ἀκούων αὐτοῦ ἐπιστημονικώτερος, οὐκ αἰτιάσεται, ἀλλὰ καὶ ἐπαινέσεται τὸν ταῦτα οἱονεὶ ἀπειλοῦντα ἐργάσασθαι· ὁ δέ τις λέξει φάσκων ἀλλότριον τῆς τῶν ἰατρῶν ἐπαγγελίας ποιεῖν,[1]) τὸ δέον ὑγιάζειν, ἐπὶ φλεγμονὰς καὶ ἀποστήματα ἄγοντα· οὕτω δὲ οἶμαι καὶ τὸν θεὸν εἰρηκέναι τό· „ἐγὼ[2]) σκληρυνῶ τὴν καρδίαν Φαραώ.“ Καὶ τούτων γεγραμμένων, ὁ μὲν ἀκούων ὡς θεοῦ λογίων, τὸ μὲν ἀξίωμα τοῦ λέγοντος τηρῶν ἀποδέχεται, καὶ ζητῶν[3]) πᾶς εὑρίσκει καὶ ἐν τούτοις ἀγαθότητα τοῦ θεοῦ παραστῆσαι γινομένην·[4]) φανερώτερον μὲν ἐπὶ σωτηρίᾳ

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 306. not. 2.
[2]) Exod. VII, 3. [3]) Cfr. Matth. VII, 8.
[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. VIII. pag. 306. not. 3.

τοῦ λαοῦ, διὰ πλειόνων παραδόξων πιστοποιουμένου· καὶ δεύτερον περὶ τῶν Αἰγυπτίων, ὅσοι ἔμελλον τὰ γινόμενα καταπληττόμενοι ἀκολουθεῖν τοῖς Ἑβραίοις· „ἐπίμικτος[1]) γάρ, φησὶ, λαὸς πολὺς τῶν Αἰγυπτίων συνεξῆλθεν αὐτοῖς·" ἀποῤῥητότερον δὲ καὶ βαθύτερον τάχα, καὶ ἐπὶ τῷ ὄφελος γενέσθαι αὐτῷ τῷ Φαραὼ, οὐκ ἔτι ἀποκρύπτοντι τὸν ἰὸν, οὐδὲ τὴν ἕξιν συνέχοντι, ἀλλ' ἕλκοντι καὶ εἰς τοὐμφανὲς ἄγοντι αὐτὸν, καὶ τάχα διὰ τοῦ πράττειν ἐκλύοντι, ἵνα πάντα τὰ τῆς ἐνυπαρχούσης κακίας ἐκβράσματα ἐπιτελέσας, ἄτονον ὕστερον ἔχῃ τὸ τῶν κακῶν οἰστικὸν δένδρον, καὶ τάχα ξηραινόμενον ἐπὶ τέλει, ὅτε καταποντοῦται, οὐχ ὡς οἰηθείη ἄν τις ἐπὶ τῷ παντελῶς ἀπολέσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τῷ ἀποβαλόντα τὰ ἁμαρτήματα κουφισθῆναι, καὶ τάχα ἐν εἰρήνῃ ἀπὸ τοσούτου πολέμου τῆς ψυχῆς εἰς ᾅδου καταβῆναι. Ἀλλ' εἰκὸς δυσπαθῶς ἕξειν τοὺς ἐντευξομένους, βίαιον ὑπολαμβάνοντας εἶναι τὸ λεγόμενον, ὡς ἄρα συμφέρον γεγονέναι τῷ Φαραὼ τὸ ἐσκληρύνθαι αὐτοῦ τὴν καρδίαν, καὶ ὑπὲρ αὐτοῦ πάντα τὰ ἀναγεγραμμένα γεγονέναι, μέχρι καὶ τῆς καταποντώσεως. Ὅρα δὲ, εἰ δυνάμεθα ἐντεῦθεν, τὸ δυσπειθὲς περιελόντες, πειθὼ ἐνεργάσασθαι τοῦ περὶ τῶν εἰρημένων. »Πολλαὶ[2]) αἱ μάστιγες, φησὶν ὁ Δαυὶδ, τοῦ ἁμαρτωλοῦ·« ὁ δὲ υἱὸς αὐτοῦ διδάσκει, ὅτι „μαστιγοῖ[3]) ὁ θεὸς πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.« Ἔτι δὲ αὐτὸς ὁ Δαυὶδ ἀπαγγελίαν προφητεύων τὴν περὶ Χριστοῦ, καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων, φησίν· »ἐὰν[4]) ἐγκαταλείπωσιν οἱ υἱοὶ αὐτοῦ τὸν νόμον μου, καὶ τοῖς κρίμασι μου μὴ πορευθῶσιν· ἐὰν τὰ δικαιώματά μου βεβηλώσωσι, καὶ τὰς ἐντολάς μου μὴ φυλάξωσιν, ἐπισκέψομαι ἐν ῥάβδῳ τὰς ἀνομίας αὐτῶν, καὶ ἐν μάστιξιν τὰς

---

[1]) Cfr. Exod. XII, 38. [2]) Psalm. XXXII, 10. (XXXI.)
[3]) Cfr. Prov. III, 12. coll. Hebr. XII, 6.
[4]) Cfr. Psalm. LXXXIX, 30—33. (LXXXVIII.)

ἀδικίας αὐτῶν· τὸ δὲ ἔλεός μου οὐ μὴ διασκεδάσω ἀπ' αὐτῶν.« Οὐκοῦν χάρις θεοῦ ἐστι τὸ ἄνομον ἐπισκεφθῆναι ῥάβδῳ, καὶ τὸν ἁμαρτωλὸν μάστιξι. Καὶ ὅσον γε οὐ μαστιγοῦται ὁ ἁμαρτάνων, παιδεύσει καὶ διορθώσει οὐδέπω ὑπάγεται. Διὸ καὶ ἀπειλεῖ ὁ θεὸς, ἐὰν μεγάλα γένηται τὰ ἁμαρτήματα τῶν τὴν Ἰουδαίαν οἰκούντων, μηκέτι ἐπισκέψασθαι [1]) ἐπὶ τὰς θυγατέρας αὐτῶν, ὅταν πορνεύωσι, καὶ ἐπὶ τὰς νύμφας αὐτῶν, ὅταν μοιχεύωσι. Καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· „ἀνθ' ὧν [2]) ἐκαθάρισά σε, καὶ οὐκ ἐκαθαρίσθης, οὐ θυμωθήσομαι ἐπὶ σοὶ ἔτι, οὐδὲ ζηλώσω ἐπὶ σοὶ ἔτι.« Οὐκοῦν οἷς οὐ θυμοῦται ἁμαρτάνουσιν, ἵν' οὕτως εἴπω, χολούμενος οὐ θυμοῦται. Παρατηρητέον δὲ καὶ ἐπὶ ταῖς προφητικαῖς ἀπειλαῖς ἐπὶ τοῖς πολλοῖς, ὅτι ἐπιλέγεται τό· »γνώσονται, [3]) ὅτι ἐγώ εἰμι κύριος.« Καὶ ἀπειλεῖ οὐ μόνον Ἰσραηλίταις, ἀλλὰ καὶ Αἰγυπτίοις, καὶ Ἀσσυρίοις, καὶ ἑτέροις ἐχθροῖς τοῦ λαοῦ. Τοῦτο δὲ τὸ ἐπὶ τέλει πολλῶν νομιζομένων ἀπειλῶν καὶ ἐν τῇ Ἐξόδῳ ἀναγέγραπται. Ἆρα γὰρ ὁ σκληρύνων σκληρὸν σκληρύνει; Σαφὲς δ' ὅτι σκληρὸν οὐ σκληρύνεται, ἀλλ' ἀπὸ ἁπαλότητος ἡ σκληρότης εἰς σκληρότητα μεταβάλλει· ἁπαλότης δὲ καρδίας κατὰ τὴν γραφὴν ἐπαινετὴ, ὡς πολλαχοῦ τετηρήκαμεν. Λεγέτωσαν τοιγαροῦν, εἰ χρηστὸς ὁ Φαραὼ τυγχάνων, γεγένηται πονηρὸς, ἀλλὰ καὶ ἤτοι αἰτιώμενος ὁ θεὸς τὸν Φαραὼ, μάτην αἰτιᾶται, ἢ οὐ μάτην· εἰ μὲν οὖν μάτην, πῶς ἔτι σοφὸς καὶ δίκαιος; εἰ δὲ μὴ μάτην, αἴτιος ἐτύγχανε τῶν ἁμαρτημάτων τῶν κατὰ τὴν ἀπείθειαν τῷ Φαραώ· καὶ εἰ αἴτιος, οὐ φύσεως ἦν ἀπολλυμένης ἐκεῖνος. Πιστευτέον μέντοι γε καὶ τοῦτο, διὰ τὸ καταχρώμενον τὸν ἀπόστολον τοῖς ἐντεῦθεν ῥητοῖς λέγειν· »ἄρ' [4]) οὖν ὃν θέλει, ἐλεεῖ· ὃν δὲ θέλει, σκληρύνει. Ἐρεῖς οὖν μοι· τί ἔτι μέμφεται;

---

[1]) Cfr. Hos. IV, 14. [2]) Cfr. Ezech. XXIV, 13.
[3]) Cfr. Exod. VII, 5. [4]) Cfr. Rom. IX, 18. 19.

τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;« τίς ὁ σκληρύνων καὶ ἐλεῶν; οὐ γὰρ δὴ ἑτέρου τὸ σκληρύνειν, καὶ ἑτέρου τὸ ἐλεεῖν κατὰ τὴν ἀποστολικὴν φωνὴν, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ. Ἤτοι οὖν οἱ ἐν θεῷ ἐλεούμενοι τοῦ σκληρύνοντός εἰσι τὴν καρδίαν Φαραὼ, καὶ μάτην ἀναπλάσσεται αὐτοῖς ἕτερος θεὸς, ἢ ἀγαθός· κατ᾽ αὐτοὺς θεὸς, οὐκ ἐλεήμων μόνον, ἀλλὰ καὶ σκληρύνων, καὶ οὐκ ἔτ᾽ ἂν εἴη, ὡς ὑπολαμβάνουσιν, ἀγαθός. Πάντα δὲ ταῦτα ἐπίτηδες ἐπὶ πλεῖον ἐξητάσαμεν πρὸς τοὺς ἀβασανίστως ἑαυτοῖς χαριζομένους τὸ νενοηκέναι, καὶ ἐπιβαίνοντας τῇ ἁπλότητι τῶν ἡμετέρων, ἐνιστάμενοι καὶ δεικνύντες, ὅτι οὔτε εἰς ἃ ὑπολαμβάνουσι περὶ θεοῦ, οὔτε εἰς ἃ δογματίζουσι περὶ φύσεως, συμβάλλεται αὐτοῖς, ὡς οἴονται, ὁ λόγος ὁ κατὰ τὸ ἐνεστηκὸς ἐξεταζόμενος. Ἡμεῖς δὲ πολλαχόθεν πειθόμενοι, καὶ πόνον καὶ κόλασιν τὰ προσαγόμενα ἀπὸ τοῦ θεοῦ νομίζομεν γίνεσθαι οὐδέποτε κατὰ τῶν πασχόντων, ἀλλ᾽ ἀεὶ ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ τὰ χαλεπώτατα γοῦν θεῷ νομιζόμενα προσάπτεσθαι τῶν ὀνομάτων, θυμὸς καὶ ὀργὴ, ἐλέγχειν καὶ παιδεύειν λέγεται ἐν τῷ· »κύριε,[1]) μὴ τῷ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με, μηδὲ τῇ ὀργῇ σου παιδεύσῃς με·« τοῦ ταῦτα εὐχομένου, δεομένου μὴ δεηθῆναι ἐλέγχου τοῦ διὰ θυμοῦ θεοῦ, καὶ παιδεύσεως τῆς διὰ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, ὥς τινων ἐλεγχθησομένων τῷ θυμῷ τοῦ θεοῦ, καὶ παιδευθησομένων τῇ ὀργῇ αὐτοῦ. Ἵνα δὲ μᾶλλον προσιώμεθα τὰ λεγόμενα, καὶ ἀπὸ τῆς καινῆς διαθήκης παραπλησίοις ῥητοῖς χρηστέον, τοῦ μὲν σωτῆρος λέγοντος· »πῦρ[2]) ἦλθον βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἴθε δὲ ἐκάη·« οὐκ ἂν γὰρ, μὴ σωτηρίου ὄντος τοῦ πυρὸς, ὃ ἦλθε βαλεῖν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἀνθρώποις σωτηρίου, ἔλεγε ταῦτα ὁ τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ υἱός. Ἀλλὰ καὶ ὁ Πέτρος, ἀνελὼν τῷ λόγῳ τὸν Ἀνανίαν καὶ τὴν

---

[1]) Psalm. VI, 1. coll. XXXVIII, 1.
[2]) Cfr. Luc. XII, 49.

Σάπφειραν, ἁμαρτήσαντας ἐν τῷ ψεύδεσθαι[1]) οὐκ ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ κυρίῳ, οὐ μόνον πεφρόντικε τῆς οἰκοδομῆς τῶν ἐκ τοῦ ὁρᾷν τὸ γεγενημένον εὐλαβεστέρων ἐσομένων εἰς τὴν εἰς Χριστὸν πίστιν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀποθνησκόντων· βουλόμενος αὐτοὺς κεκαθαρμένους τῷ αἰφνιδίῳ θανάτῳ καὶ παρὰ προσδοκίαν ἀπαλλάξαι τοῦ σώματος, ἔχοντάς τι καὶ δικαιώσεως, ἐπεὶ κἂν τὸ ἥμισυ τῶν ὑπαρχόντων δεδώκασιν[2]) εἰς τὴν χρείαν τῶν δεομένων. Καὶ Παῦλος δὲ τὸν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ τῷ λόγῳ τυφλῶν, διὰ τῶν πόνων ἐπιστρέφει αὐτὸν εἰς θεοσέβειαν, λέγων αὐτῷ· »ὦ[3]) πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥᾳδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς εὐθείας; καὶ νῦν ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ.« Ποίου καιροῦ; ἢ τοῦ, ὅτε ἐπιπληχθεὶς καὶ βασανισθεὶς διὰ τὰ ἁμαρτήματα, ἔμελλε μετανοῶν ἄξιος γίνεσθαι ἀμφοτέρως τὸν ἥλιον ἰδεῖν, κατὰ ψυχὴν καὶ κατὰ σῶμα, ἵνα ἐξαγγέληται ἡ θεία δύναμις ἐπὶ τῇ ἀποκαταστάσει τῆς ὄψεως αὐτοῦ· καὶ κατὰ ψυχὴν, ὅτε[4]) ἔμελλε πιστεύων ὄνασθαι τῆς θεοσεβείας; Ἀλλὰ καὶ Δημᾶς, καὶ Ἑρμογένης, οὓς παρέδωκε[5]) τῷ σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν, παραπλήσιόν τι πεπόνθασι τοῖς προειρημένοις. Καὶ ὁ ἐν Κορίνθῳ τὴν γυναῖκα τοῦ πατρὸς ἐσχηκὼς, καὶ αὐτὸς παραδίδοται[6]) τῷ σατανᾷ »εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου.« Οὐ θαυμαστὸν οὖν, εἰ καὶ τὰ περὶ τὸν Φαραὼ τὸν σκληρυνόμενον, καὶ ἐπὶ τέλει τοιαύταις κολάσεσι περιβαλλόμενον, ἀπὸ ἀγαθότητος οἰκονομεῖται θεοῦ. Ταῦτα δὲ ἡμῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς ὑπέπεσεν, εἰρήσθω περὶ τοῦ· »ἐσκλήρυνε[7]) κύριος τὴν καρδίαν

---

[1]) Cfr. Act. V, 4. [2]) Cfr. Act. V, 2.
[3]) Act. XIII, 10. 11. [4]) Tarin. et Spenc. ὅτι.
[5]) Cfr. I Tim. I, 20. [6]) I Cor. V, 5. [7]) Exod. X, 27.

Φαραώ.« Ἐὰν δέ τις τὸ πρὸς τὸν θεὸν εὐσεβὲς τηρῶν, κρείττονα, καὶ μηδαμῶς ἀσεβείας ἐφαπτόμενα εὑρίσκῃ, μετὰ μαρτυριῶν τῶν ἀπὸ τῶν θείων γραφῶν, ἐκείνοις μᾶλλον χρηστέον.

Καὶ ἐν ἄλλοις περὶ τοῦ αὐτοῦ.

Ἔτι δὲ ἐφίστημι ἐν τοῖς κατὰ τόπον, μήποτε, ὥσπερ οἱ ἰατροὶ τῶν λυσσοδήκτων τὸν ἰὸν ἐπισπώμενοι ἐπὶ τὴν ἐπιφάνειαν, ἵνα μὴ ἔνδον νεμόμενος διαφθείρῃ τὸν ἄνθρωπον, χαλεπωτέρας ἐμποιοῦσι διαθέσεις, καὶ φλεγμονάς· οὕτως ὁ θεὸς τὴν ἐγκρυπτομένην καὶ ἐμφωλεύουσαν τοῖς βάθεσι τῆς ψυχῆς κακίαν, διὰ τῆς αὐτοῦ ἰατρικῆς ἐπισπᾶται εἰς τὰ ἔξω, ὥστε φανερὰν αὐτὴν καὶ ἐναργεστέραν γενέσθαι, ἵνα μετὰ τοῦτο τὴν ἑξῆς ἐπάγῃ θεραπείαν. Τοιαῦτα δὲ ἡγοῦμαι καὶ τὰ ἐν τῷ Δευτερονομίῳ ῥητὰ, τοῦτον ἔχοντα τὸν τρόπον· „καὶ [1]) μνησθήσῃ πᾶσαν τὴν ὁδὸν, ἣν διήγαγέ σε κύριος ὁ θεός σου τοῦτο τεσσαρακοστὸν ἔτος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὅπως κακώσῃ σε, καὶ πειράσῃ σε, καὶ διαγνωσθῇ τὰ ἐν τῇ καρδίᾳ σου, εἰ φυλάξῃ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἢ οὔ. Καὶ ἐκάκωσέ σε, καὶ ἐλιμαγχόνησέ σε· καὶ ἐψώμισέ σε τὸ μάννα, ὃ οὐκ ᾔδεις σu, καὶ οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες σου· ἵνα ἀναγγείλῃ σοι, ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ ζήσεται ἄνθρωπος.« Τήρει δὲ ἐν τούτοις, ὅτι κακοῖ ὁ θεὸς καὶ πειράζει, ἵνα διαγνωσθῇ τὰ ἐν τῇ ἑκάστου καρδίᾳ, ὡς ὄντα μὲν, ἐναποκείμενα δὲ τῷ βάθει, καὶ εἰς φανερὸν διὰ τῶν κακώσεων ἐρχόμενα. Τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ ἐν τῷ Ἰὼβ ὑπὸ τοῦ κυρίου διὰ λαίλαπος καὶ νεφῶν ἀπαγγελλόμενον πρὸς τὸν Ἰὼβ, οὕτως· »οἴει [2]) με ἄλλως σοι κεχρηματικέναι, ἢ ἵνα ἀναφανῇς δίκαιος·« οὔτε γὰρ εἶπε.

---

[1]) Cfr. Deut. VIII, 2. 3. [2]) Cfr. Job. XL, 8.

»γένῃ δίκαιος·« ἀλλ᾽· »ἵνα ἀναφανῇς·« τοιοῦτος ὢν καὶ πρὸ τῶν πειρασμῶν, ἀναφανῆς δὲ ἐν τοῖς συμβεβηκόσιν.

Καὶ πάλιν ἐν ἄλλῳ Τόμῳ ἐν ταῖς αὐταῖς εἰς τὴν Ἔξοδον σημειώσεσιν.

Ἔλεγε δέ τις καθ᾽ ἡμᾶς, ἀπὸ τῆς συνηθείας τὸ ζητούμενον παραμυθούμενος, ὅτι πολλάκις οἱ χρηστοὶ κύριοι, μακροθυμοῦντες ἐπὶ τοὺς ἁμαρτάνοντας τῶν οἰκετῶν, λέγειν εἰώθασι τό· »ἐγώ σε ἀπώλεσα·« καί· »ἐγώ σε πονηρὸν ἐποίησα·« μετὰ τοῦ ἤθους ἐμφαίνοντες, ὅτι ἡ χρηστότης αὐτῶν καὶ μακροθυμία πρόφασις δοκεῖ γεγονέναι τῆς ἐπὶ πλεῖον πονηρίας. Ὥσπερ οὖν, τούτων λεγομένων, δύναταί τις λέγειν συκοφαντῶν, ὅτι ὡμολόγησεν ὁ δεσπότης πονηρὸν πεποιηκέναι τὸν οἰκέτην· οὕτω τὰ ὑπὸ τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ πρόφασις γενόμενα τῆς σκληρότητος τοῦ Φαραὼ, ἐσκληρυκέναι ἀναγέγραπται τὴν καρδίαν Φαραώ. Παραμυθήσεται δὲ οὗτος ἐξ ἀποστολικῶν ῥητῶν, ὃ γενόηκεν εἰπεῖν· »ἢ[1]) τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ καὶ τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν, ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει; Διὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου, καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοσύνης τοῦ θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ ἔργα αὐτοῦ.« Ὁ αὐτὸς γοῦν ἀπόστολος ἐν τῇ πρὸς Ῥωμαίους ἐπιστολῇ φησιν· »εἰ[2]) δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν·« ὡς τῆς μακροθυμίας αὐτοῦ ἐνηνοχυίας τὰ σκεύη τῆς ὀργῆς, καὶ οἱονεὶ γεγεννηκυίας. Εἰ γὰρ παρὰ τὸ μακροθυμεῖν αὐτὸν οὐ κολά-

---

1) Cfr. Rom. II, 4. 5. 6. 2) Rom. IX, 22.

ζοντα τοὺς ἁμαρτάνοντας, ἀλλ' ἐλεοῦντα, ἐπλεόνασε τῇ χύσει, αὐτός πως ἤνεγκε τῇ ἑαυτοῦ μακροθυμίᾳ τὰ σκεύη τῆς ὀργῆς, καὶ ἵν' οὕτως εἴπω, αὐτὸς τὰ πάντα πεποίηκε σκεύη ὀργῆς, καὶ κατὰ τοῦτο, αὐτὸς ἐσκλήρυνε τὴν καρδίαν αὐτῶν. Ὅτε γὰρ σημείων τοσούτων καὶ τεράτων γενομένων οὐ πείθεται ὁ Φαραὼ, ἀλλὰ μετὰ τηλικαῦτα ἀνθίσταται, πῶς οὐ σκληρότερος καὶ ἀπιστότερος ἐλέγχεται; τῆς σκληρότητος καὶ ἀπιστίας δοκούσης ἐκ τῶν τεραστίων δυναμένης γεγονέναι. Ὅμοιον δὲ καὶ τὸ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ· „εἰς[1]) κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον τοῦτον ἦλθον·" οὐ γὰρ προέθετο ὁ Σωτὴρ εἰς κρίμα ἐλθεῖν, ἀλλ' ἠκολούθησε τῷ ἐληλυθέναι αὐτὸν, τὸ εἰς κρίμα αὐτὸν ἐληλυθέναι τῶν μετὰ τὰ τεράστια οὐ πεπιστευκότων αὐτῷ· ἀλλὰ καὶ εἰς πτῶσιν ἐλήλυθε.

Καὶ μεθ' ἕτερα οὕτως.

Τὰ τεράστια γινόμενα, τοῖς μὲν δεχομένοις καὶ πιστεύουσιν, ὡς παρὰ τοῖς ἐπιμίκτοις Αἰγυπτίοις τοῖς συνεληλυθόσι τῷ λαῷ, ἔλεος ἦν· τοῖς δ' ἀπειθοῦσι σκληρότητα ταῖς καρδίαις αὐτῶν ἐπιφέρει. Καὶ ἐκ τοῦ εὐαγγελίου δὲ ἔτι παρὰ τὰ εἰρημένα ἔστι τὰ ὅμοια παραθέσθαι, περὶ τοῦ καὶ τὸν Σωτῆρα κακῶν αἴτιον δοκεῖν γεγονέναι τισίν· „οὐαί[2]) σοι, χώρα[3]) Ζίν! οὐαί σοι, Βηθσαϊδά! ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγένετο τὰ σημεῖα τὰ γενόμενα ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμενοι μετενόησαν. Πλὴν λέγω ὑμῖν· Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται, ἢ ὑμῖν·" καὶ τὰ ἑξῆς. Προγνώστης γὰρ ὁ Σωτὴρ ὢν τῆς ἀπιστίας τῶν ἐν χώρᾳ Ζὶν, καὶ τῶν ἐν Βηθσαϊδᾷ, καὶ τῶν ἐν Καπερναοὺμ, καὶ ὅτι ἀνεκτότερον γίνεται γῇ Σοδόμων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ ἐκείνοις, διὰ τί τὰ τεράστια ἐπετέλει

---

[1]) Ev. Joann. IX, 39. [2]) Cfr. Matth. XI, 21. 22.
[3]) Vulgo: *Χοραζίν.*

ἐν χώρᾳ Ζὶν, καὶ ἐν Βηθσαϊδᾷ, ὁρῶν ὅτι διὰ ταῦτα ἀνεκτότερον γίνεται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως Τυρίοις, καὶ Σιδωνίοις, ἢ τούτοις;

Καὶ μεθ' ἕτερα.

»Σὺ[1]) δὲ ἐρεῖς τῷ Φαραώ· τάδε λέγει κύριος· υἱὸς πρωτότοκός μου Ἰσραήλ. Εἶπα δὲ σοί· ἐξαπόστειλον τὸν λαόν μου, ἵνα μοὶ λατρεύσωσιν· εἰ δὲ μὴ βούλει ἐξαποστεῖλαι αὐτὸν, ὅρα γοῦν, ἐγὼ ἀποκτενῶ τὸν υἱόν σου τὸν πρωτότοκον.« Λεκτέον οὖν τοῖς φάσκουσι δικαίου ταῦτα εἶναι θεοῦ, καὶ ὑπολαμβάνουσι κατὰ τὸ πρόχειρον τῆς λέξεως ἐσκληρύνθαι τὴν καρδίαν Φαραὼ βασιλέως, ἵνα μὴ ἐξαποστείλῃ τὸν λαὸν αὐτοῦ· πῶς δίκαιος ὁ σκληρύνας τε τὴν καρδίαν, καὶ ἀπειλῶν, εἰ μὴ ἀπολύσει, ἀποκτεῖναι τὸν πρωτότοκον αὐτοῦ υἱόν; Θλιβόμενοι γὰρ πονηρὸν αὐτὸν ὁμολογήσουσιν. Εἶτα πάλιν ἀπὸ ἑτέρων ἀνατραπήσονται, καὶ ἀναχθήσονται εἰς τὸ μὴ τῇ προχείρῳ λέξει δουλεύειν, οὐ δυναμένῃ κατ' αὐτοὺς σῶσαι τὸ δίκαιον τοῦ δημιουργοῦ. Ἅπαξ δὲ ἐὰν νῦν ἀναγκασθῶσι βεβιασμένως ταῦτα ἐξετάζειν, ἀναβήσονται ἐπὶ τὸ μηκέτι κατηγορεῖν τοῦ δημιουργοῦ, ἀλλὰ φάσκειν αὐτὸν ἀγαθὸν εἶναι. Πυστέον οὖν τῶν οἰομένων νενοηκέναι τό· „ἐσκλήρυνε[2]) κύριος ὁ θεὸς τὴν καρδίαν Φαραώ·“ πότερον ἀληθῶς πιστεύουσι λέγεσθαι ταῦτα ὑπὸ τοῦ θεοῦ, διὰ Μωσέως ἐνθουσιῶντος, ἢ ψευδῶς. Εἰ μὲν γὰρ ψευδῶς, οὔτε δίκαιος ἔτι κατ' αὐτοὺς ὁ θεὸς, οὔτε ἀληθὴς, καὶ ὅσον ἐπὶ τούτοις οὐδὲ θεός· εἰ δ' ἀληθῶς, κατανοείτωσαν εἰ μὴ ὡς αὐτεξούσιον αἰτιᾶται, λέγων· »εἰ[3]) δὲ μὴ βούλει ἐξαποστεῖλαι αὐτόν.“ Καὶ ἀλλαχοῦ· »ἕως[4]) τίνος οὐ βούλει ἐντραπῆναί με;« Τὸ γάρ· »ἕως τίνος οὐ βούλει ἐντρα-

[1]) Exod. IV, 22. 23. [2]) Exod. X, 27.
[3]) Exod. VIII, 2. [4]) Exod. X, 3.

πῆναί με;« δυσωπητικῶς λέγεται πρὸς τὸν Φαραὼ οὐκ ἐντρεπόμενον, οὐ παρὰ τὸ μὴ δύνασθαι, ἀλλὰ παρὰ τὸ μὴ βούλεσθαι. Καὶ τὸ λεγόμενον δὲ παρὰ Μωσέως πρὸς τὸν Φαραώ· »ἵνα[1]) γνῷς, ὅτι τοῦ κυρίου ἡ γῆ· καὶ σὺ, καὶ οἱ θεράποντές σου, ἐπίσταμαι, ὅτι οὐδέποτε πεφόβησεσθε τὸν κύριον·« δηλοῖ ὅτι φοβηθήσονται. Ὅπερ ἁρμόζει πρὸς τοὺς ἑτεροδόξους, περί τε ἀγαθότητος θεοῦ, καὶ περὶ τοῦ μὴ εἶναι ἀπολλυμένην φύσιν.

Καὶ πάλιν ἐκ τοῦ δευτέρου Τόμου τῶν εἰς τὸ ᾆσμα τῶν ᾀσμάτων.

Πρόσχες[2]) δὲ καὶ τούτοις, ὅτι ὁ ἥλιος λευκὸς καὶ λαμπρὸς ὢν, δοκεῖ τὴν αἰτίαν ἔχειν τοῦ μελανοῦν, οὐ παρ᾽ ἑαυτὸν, ἀλλὰ παρὰ τὸν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, μελανούμενον. Οὕτω δὲ μήποτε καὶ σκληρύνει κύριος τὴν καρδίαν Φαραὼ, τῆς αἰτίας τούτου οὔσης περὶ αὐτὸν κατοδυνῶντα τὴν τῶν Ἑβραίων ζωὴν ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς σκληροῖς, τῷ πηλῷ, καὶ τῇ πλινθείᾳ, καὶ πᾶσι τοῖς ἔργοις, οὐχὶ καὶ τοῖς ἐν ὄρεσι καὶ βουνοῖς, ἀλλὰ τοῖς ἐν πεδίοις· ὑλικὸς γάρ τις ἀπὸ τῆς ἑαυτοῦ κακίας γεγενημένος, καὶ κατὰ σάκρα κατὰ πάντα ζῶν, πηλῷ φίλος τυγχάνων, βούλεται καὶ τοὺς Ἑβραίους πηλοποιεῖν, τὸ ἡγεμονικὸν ἔχων οὐ καθαρὸν πηλοῦ· ὅπερ ὡς πηλὸς ὑπὸ ἡλίου σκληρύνεται, οὕτως ὑπὸ τῶν αὐγῶν τοῦ θεοῦ ἐπισκοπουσῶν τῷ Ἰσραὴλ ἐσκληρύνθη. Ὅτι δὲ τοιαῦτά ἐστιν ἐν τοῖς κατὰ τόπον, καὶ οὐχ ἱστορίαν ψιλὴν πρόκειται ἀναγράφειν, δῆλον ἔσται τῷ συνορῶντι, ὅτι ἡνίκα κατεστέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ, οὔτε ἀπὸ τῆς πλινθείας, οὔτε ἀπὸ τοῦ πηλοῦ, οὔτε ἀπὸ

---

[1]) Exod. IX, 29. 30.

[2]) Cfr. edd. Tarin. pag. 452. seq. edd. Spenc. pag. 110. coll. ed. nostr. Tom. XIV. pag. 380. not. 7.

τῶν ἀχύρων κατεστέναξαν, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ἔργων· καὶ ἀνέβη ἡ βοὴ αὐτῶν πρὸς θεὸν, οὐκ ἀπὸ πηλοῦ, ἀλλὰ πάλιν ἀπὸ τῶν ἔργων. Διὸ καὶ εἰσήκουσε κύριος τῶν στεναγμῶν αὐτῶν· οὐκ εἰσακούων στεναγμοῦ τῶν οὐκ ἀπὸ ἔργων βοώντων πρὸς αὐτὸν, ἀλλὰ ἀπὸ πηλοῦ καὶ τῶν γηΐνων πράξεων. Τέλος.

MONITUM

AD PHILOSOPHUMENA.

Origenis[1]) nomen falso in quatuor Mss. Codd. Mediceo, Taurinensi, Barberino et Ottoboniano sibi praescribere libellum istum, vel isthaec plus satis probant, quae exstant in prooemio: *Ταῦτα*[2])*δὲ ἕτερος οὐκ ἐλέγξει, ἢ τὸ ἐν ἐκκλησίᾳ παραδοθὲν ἅγιον*[3]) *πνεῦμα, οὗ*[4]) *τυχόντες πρότεροι οἱ ἀπόστολοι μετέδοσαν τοῖς ὀρθῶς πεπιστευκόσιν· ὧν ἡμεῖς διάδοχοι τυγχάνοντες, τῆς τε αὐτῆς χάριτος μετέχοντες, ἀρχιερατείας τε καὶ διδασκαλίας, καὶ φρουροὶ τῆς ἐκκλησίας λελογισμένοι, οὐκ ὀφθαλμῷ νυστάζομεν.* Atqui nec summus sacerdos, id est episcopus, nec ecclesiae custos Origenes fuit. Frustra Gronovius hujus argumenti vim infringere se putat hac responsione: „Quod, inquit,[5]) *ἀρχιερατεία* hic captatur, et *διδασκαλία καὶ φρουρὰ τῆς ἐκκλησίας*, si Origenes ad

---

[1]) Cfr. ed. Ruaei Tom. I. pag. 872. seq.

[2]) Cfr. pag. 287. not. 1.

[3]) Deest h. l. *ἅγιον* in ed. R.

[4]) Ed. R. h. l. *οὐ τυγχάνοντες πρότερον.* Cfr. pag. 287. not. 2. et 3.

[5]) De Gronovio cfr. Excursus ad calcem Tomi hujus appositi coll. Prolegomenis.

episcopi gradum non adscendit, licebit utique Graeca illa paululum trahere introrsum, et sicut apud Latinos etiam antistes dictus fuit non primi solum ordinis, sed etiam secundi, ut constat; sic Graecam istam *ἀρχιερατείαν* non altius extendere significatione, quam ut notet *ἱερατικὴν ἀξίαν*, quam ipse Origenes ita appellat in Commentario ad precis Dominicae formulam, intelligens tamen hanc ipsam: quippe praemiserat: *οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ τοῖς ἀποστόλοις ὡμοιωμένοι ἱερεῖς ὄντες κατὰ τὸν μέγαν ἀρχιερέα*, ut in tali dissertationis sermone non mirum videri possit, eosdem diverso respectu modo *ἱερεῖς*, modo *ἀρχιερεῖς* appellando, etiam significationem *ἀρχιερατείας* movisse ad gradum aliquando inferiorem.“ Frustra, inquam, hunc locum ita interpretatur, quasi *ἀρχιερατεία* tantum notet *ἱερατικὴν ἀξίαν*. Nam 1) etsi nonnunquam simplex presbyter apud Latinos dictus est antistes, et apud Graecos *προεστώς*, at nunquam dictus est apud Latinos „summus sacerdos,“ et apud Graecos *ἀρχιερεύς*. Hae voces semper propriae episcoporum fuerunt. 2) Quem Origenis locum Gronovius affert ex libello de Oratione, nihil ejus causae prodest. Nemo negat episcopos, ad *μέγαν* illum *ἀρχιερέα* Jesum Christum relatos, generali *ἱερέων* nomine comprehendi potuisse; presbyteros autem *ἀρχιερέας* unquam dictos fuisse, id vero est quod Gronovio probandum erat, et quod nullo exemplo demonstrare potuit. 3) Quamvis in ecclesia Orientali publico docendi munere aliquando functi fuerint simplices presbyteri, quemadmodum Origenes et alii, imo, uti patet ex Eusebii Hist. Eccles. lib. VI. cap. 19. etiam simplices laïci, verumtamen id nunquam nisi precario jure ab illis praestitum est, concedente nimirum episcopo, penes quem pro concione dicendi jus proprium semper remansit. Numquid ergo verisimile fit Origenem, summae modestiae presbyterum, sibi absque ullo additamento tanquam Apostolorum successori publice docendi jus arrogasse? Certe

non precarium, sed proprium pro concione dicendi jus aperte sibi hoc loco tribuit auctor *Φιλοσοφουμένων*. Id plane sibi vindicat, de quo Balsamon ad Can. Apost. LVIII. episcopos admonet: *Τὸ ἐπισκοπικὸν ἀξίωμα διδασκαλικόν ἐστι, καὶ πᾶς ἐπίσκοπος ὀφείλει διδάσκειν τὸν λαὸν τὰ εὐσεβῆ δόγματα, καὶ τὴν τῶν ὀρθοδόξων κατάστασιν· σκοπὸς γὰρ τίθεται χάριν τοῦ ἐπισκοπεῖν τὰ ὑπὸ τὸν λαὸν αὐτοῦ, κἀντεῦθεν καὶ ἐπίσκοπος κέκληται.* Propterea et *Φιλοσοφουμένων* auctor paulo post addit: *οὐκ ὀφθαλμῷ νυστάξομεν*, quippe quem, secundum Balsamonis monitum, *τὸ ὄνομα τοῦ ἐπισκόπου εἰς νῆψιν διήγειρεν.* Propterea denique se *φρουρὸν ἐκκλησίας* haberi affirmat. Hinc sequitur illum fuisse episcopum, ideoque ab Origene ceterisque ecclesiasticis scriptoribus, qui episcopi non fuerunt, probe distinguendum. 4) *Φιλοσοφουμένων* auctor profitetur in Praefatione, se jam antea Haereticorum dogmata ex instituto confutasse, dum ait: *ὧν καὶ πάλαι μετρίως τὰ δόγματα ἐξεθέμεθα, οὐ κατὰ λεπτὸν ἐπιδείξαντες, ἀλλὰ ἁδρομερῶς ἐλέγξαντες.* Jam vero inter Origenis scripta, quorum apud veteres mentio fit, nullum reperitur, quod his verbis faciat fidem. Nec ad Theodoretum provocare licet, qui in libris Haereticarum fabularum Origenem saepius allegat, et speciatim lib. II. cap. 5. tradit, Origeni a quibusdam parvum Labyrinthum tribui, qui contra Theodotum scriptus est. De his enim placet Huetii judicium, quod legere est in Origenianis ejus lib. III. cap. III. sect. I. num. IX.

ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ [1])

ΤΟΥ ΚΑΤΑ ΠΑΣΩΝ ΑΙΡΕΣΕΩΝ ΕΛΕΓΧΟΥ

Βιβλίον πρῶτον.

Τάδε ἔνεστιν ἐν τῇ πρώτῃ τοῦ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἐλέγχου.

Τίνα τὰ δόξαντα τοῖς φυσικοῖς [2]) φιλοσόφοις, καὶ

---

[1]) Codd. Mediceus et Barberinus habent hanc inscriptionem: Ὠριγένους Φιλοσοφουμένων. Τάδε ἔνεστιν κτλ. Cod. Ottobon. in textu: Ὠριγένους κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχοι. Τάδε ἔνεστιν κτλ., ad marg. vero: Ὠριγένους Φιλοσοφουμένων. In Mscr. Taurinensi titulus est: Ὠριγένους πάντιμα τοῦ σοφωτάτου. Τάδε ἔνεστιν κτλ. Mihi ceteris anteponendus videtur ille, quem post clarissimum Wolfium in limine opusculi collocavimus, exemplo praemissi indiculi, in quo vocatur ὁ κατὰ πασῶν αἱρέσεων ἔλεγχος· quem titulum aliunde confirmat Cod. Ottobonianus. R. — Cfr. ed. Wolf. pag. 1. seqq. coll. ed. Ruaei Tom. I. pag. 873. seqq. et pag. 941. seqq. Quibus addas, velim, Excurs. I.

[2]) Vox φυσικοῖς desideratur in textu Cod. Medicei, sed alia manu scripta est supra φιλοσόφοις. E contrario reperitur in textu Codd. Barberin. et Ottobon., sed deest φιλοσόφοις. R.

τίνες οὗτοι· καὶ τίνα τὰ τοῖς[1]) ἠθικοῖς, καὶ[2]) τίνες οὗτοι, καὶ τίνα τὰ τοῖς διαλεκτικοῖς, καὶ τίνες οἱ διαλεκτικοί.

Φυσικοὶ μὲν οὖν Θαλῆς, Πυθαγόρας, Ἐμπεδοκλῆς, Ἡράκλειτος, Ἀναξίμανδρος, Ἀναξιμένης, Ἀναξαγόρας, Ἀρχέλαος, Παρμενίδης, Λεύκιππος, Δημόκριτος, Ξενοφάνης, Ἔκφαντος, Ἵππων.

Ἠθικοί Σωκράτης, Ἀρχελάου μαθητὴς τοῦ φυσικοῦ, Πλάτων, Σωκράτου μαθητής· οὗτος[3]) τὰς τρεῖς φιλοσοφίας ἔμιξεν.

Διαλεκτικοί Ἀριστοτέλης, Πλάτωνος μαθητής· οὗτος τὴν διαλεκτικὴν συνεστήσατο.

Στωϊκοὶ δέ Χρύσιππος, Ζήνων· Ἐπίκουρος δὲ σχεδὸν ἐναντίαν δόξαν πᾶσιν ἐπεχείρησεν. Πύῤῥων ὁ[4]) Ἀκάδημος· οὗτος ἀκαταληψίαν τῶν πάντων λέγει· Βραχμᾶνες οἱ ἐν Ἰνδοῖς, Δρυΐδαι οἱ ἐν Κελτοῖς, καὶ Ἡσίοδος.

---

[1]) Sic Cod. Barberin. et postea: τοῖς διαλεκτικοῖς. Cod. Ottobon. cum Cod. Mediceo habet: τῆς ἠθικῆς, et τῆς διαλεκτικῆς. R. — Wolf. in textu: τῆς ἠθικῆς, et τῆς διαλεκτικῆς, in notis: „Ita Gronovius; sed non dubito, quin legendum sit: τοῖς ἠθικοῖς, et τοῖς διαλεκτικοῖς."

[2]) Omissum erat καί a Gronovio, quod inserendum putavi. Wolf.

[3]) Cfr. Excurs. II. num. 1.

[4]) Sic habet Cod. Barberinus: Cod. autem Ottobonianus cum Mediceo: ὁ Καδήμιος. Salvinius ὁ Καδήμιος scriptum putat pro: ὁ ᾿καδήμιος. Neque insolens est, per anastrophen abjici literam vocis alicujus initialem. Cod. Taurinens. legit Καδίμιος, vitio ex pronuntiatione τοῦ η orto R. — Cfr. Excurs. II. num. 1. 2.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.[1]

Οὐδένα μῦθον τῶν παρ' Ἕλλησιν ὠνομασμένων παραιτητέον. Πιστὰ γὰρ καὶ τὰ ἀσύστατα[2]) *αὐτῶν δόγματα ἡγητέον,*[3]) *διὰ τὴν ὑπερβάλλουσαν τῶν αἱρετικῶν μανίαν, οἳ διὰ τοῦ σιωπᾶν ἀποκρύπτειν τε τὰ ἄῤῥητα ἑαυτῶν μυστήρια, ἐνομίσθησαν πολλοῖς θεὸν σέβειν· ὧν καὶ πάλαι μετρίως τὰ δόγματα ἐξεθέμεθα, οὐ κατὰ λεπτὸν ἐπιδείξαντες, ἀλλὰ ἁδρομερῶς ἐλέγξαντες, μὴ ἂν*[4]) *ἄξιον ἡγησάμενοι τὰ ἄῤῥητα αὐτῶν εἰς φῶς ἄγειν, ὅπως δι' αἰνιγμάτων ἡμῶν ἐκθεμένων τὰ δόξαντα αὐτοῖς αἰσχυνθέντες, μήποτε καὶ τὰ ἄῤῥητα ἐξειπόντες ἀθέους ἐπιδείξωμεν, παύσωνταί*[5]) *τι τῆς*[6]) *ἀλογίστου γνώμης καὶ ἀθεμίτου ἐπιχειρήσεως. Ἀλλ' ἐπεὶ ὁρῶ μὴ δυσωπουμένους αὐτοὺς τὴν ἡμετέραν ἐπιείκειαν, μήτε λογιζομένους, ὡς θεὸς μακροθυμεῖ ὑπ' αὐτῶν βλασφημούμενος, ὅπως ἢ αἰδεσθέντες μετανοή-*

---

[1]) Desideratur haec vox in Cod. Ottoboniano, sed reperitur in Cod. Barberino. R.

[2]) Cfr. Excurs. III. num. 1.

[3]) Sancroftus in collatione sua legendum suspicatur *ἐξηγητέον*, vel *διηγητέον*, praeter rem, ut opinor, cum scriptor hoc non velit, fabulas Graecorum exponendas esse, sed innuat potius, non dubitandum esse, doctrinas etiam illas, quae sibi ipsis non constent, ab ipsis revera approbatas fuisse. Nam vox *πιστά* hic conjungi debet cum *ἡγητέον*. Ita accepit haec verba paraphrastes in Cod. Mediceo. R.

[4]) Sic Codd. Taurinensis, Barberin. et Ottobonian., et ita felicissime ex conjectura legendum censet Fabric. Biblioth. graec. lib. V. pag. 225. Gronov. (itemq. Wolf.) *ἀνάξιον*. R.

[5]) Haec cum dependeant ab antecedente *ὅπως*, et omnia commodissime progrediantur, nescio quid voluerit Alex. Morus in loco citato proponens: *ἵνα παύσωνται τῆς ἀλογίστου γνώμης*. Gronov.

[6]) Cod. Taurinens. *τῆς ἀθεμίτου γνώμης καὶ ἀλόγου ἐπιχειρήσεως*. R.

σωσιν, ἢ ἐπιμείναντες δικαίως κριθῶσι, βιασθεὶς[1]) πρόειμι, δείξων αὐτῶν τὰ ἀπόῤῥητα μυστήρια, ἃ τοῖς μυουμένοις μετὰ[2]) μεγάλης ἀξιοπιστίας παραδιδόασιν, οὐ πρότερον ὁμολογήσαντες, εἰ μὴ τὸν τοιοῦτον δουλώσωνται χρόνῳ[3]) ἀνακρεμάσαντες, καὶ βλάσφημον πρὸς τὸν ὄντως θεὸν κατασκευάσαντες, καὶ[4]) περιεργίᾳ γλιχόμενον τῆς ἐπαγγελίας ἴδωσι· καὶ τότε δοκιμάσαντες δέσμιον[5]) εἶναι τῆς ἁμαρτίας, μυοῦσι, τὸ τέλειον τῶν κακῶν παραδιδόντες, ὅρκοις δήσαν-

---

[1]) Nescio, quid vel ipse in mente habuerit Morus, vel alios cogitare voluerit, dum pro voce secunda et tertia ferme duos versiculos stigmatibus et jacturae notis insignit, non secus ac si τριαγμούς quosdam componeret, in his citandis pag. 396. cum occasione verbi ὁμολογεῖν, et inde Paulini ὁμολογουμένως, etiam mox vitiose citat οἱ πρότερον ὁμολογήσαντες, quum et in Mscr. plane legatur οὐ, et sententiam esse satis concinnam pateat ex versione. Gronov.

[2]) Wolf. perperam: κατά.

[3]) Solus Cod. Mediceus habet (itemq. edd. Gronov. et Wolf.) χρόνον. R.

[4]) Sic recte habet Cod. Taurinensis. Codd. Barberin. et Ottobon. καὶ περιεργείᾳ γλιχόμενον. Wolf. (in textu): καὶ περιεργίαν γλιχόμενον. Verum Salvinius observat in Cod. Medic. hanc vocem ita exaratam esse, ut dubium sit, utrum περιεργίας, an περιεργίαν legere debeas: idem vero ex eadem scribendi ratione, alibi in hoc Cod. obvia, certissime collegit legendum esse: περιεργίᾳ, in dandi casu. R. — Wolf. in notis: „Forte hic legendum est: γλιχομένου, cum περιεργίαν γλιχόμενος nimis dure dici videatur.“

[5]) Ita recte habent Codd. Taurin. Barberin. et Ottobonianus, nec aliter legebat Sancroftus. Accedit, quod hanc lectionem quoque indicat Paraphrastes Cod. Medic. his verbis: Σημείωσαι, ὅτι οἱ αἱρετικοὶ οὐ πρότερον τὸ τέλειον τῆς αἱρέσεως παρεδείκνυντο καὶ μυουμένοις, πρὶν ἂν αὐτοὺς ἴδωσι δεσμίους ἤδη τῇ ἀσεβείᾳ γενομένους, ὅρκοις τε αὐτοὺς κατελάμβανον, μηδενὶ τὰ ἄῤῥητα αὐτῶν ἐξαγγέλλειν μυστήρια. Rejicienda ergo lectio Cod. Medicei: δεόμενον εἶναι. R. — Wolf. δεόμενον εἶναι κτλ.

τες, μήτε ἐξειπεῖν, μήτε[1]) *τῷ τυχόντι μεταδοῦναι, εἰ μὴ ὁμοίως δουλωθείη· οὗ μόνου παραδοθέντος, οὐκ ἔτι ὅρκος ἀναγκαῖος ἦν. Ὁ γὰρ ὑπομείνας παθεῖν*[2]) *καὶ παραλαβεῖν τὰ τέλεια αὐτῶν μυστήρια, ἱκανῶς*[3]) *αὐτῷ τῷ ἔργῳ πρός τε τὴν ἰδίαν συνείδησιν, καὶ πρὸς τὸ ἑτέροις μὴ ἐξειπεῖν ἔσται δεδεμένος. Εἰ γὰρ ἐξείποι τινὶ ἀνθρώπων τὸ τοιοῦτον ἀνόμημα, οὔτε ἐν ἀνθρώποις λογισθήσεται, οὔτε τὸ φῶς ὁρᾷν ἄξιος ἡγηθήσεται, ἃ*[4]) *καὶ ἄλογα ὄντα τοιοῦτον ἀνόμημα οὐκ ἐπιχειρεῖ, καθὼς ἐν τοῖς τόποις γενόμενοι ἐροῦμεν. Ἀλλ' ἐπεὶ ἀναγκάζει ἡμᾶς ὁ λόγος εἰς μέγαν βυθὸν*[5]) *διηγήσεως ἐπιβῆναι, οὐχ ἡγούμεθα σιγᾷν, ἀλλὰ τὰ πάντων δόγματα κατὰ λεπτὸν ἐκθέμενοι, οὐδὲν σιωπήσομεν. Δοκεῖ δὲ, εἰ καὶ μακρότερος ἔσται λόγος, μὴ*[6]) *καμεῖν. Οὐδὲ γὰρ μικράν τινα βοήθειαν τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ καταλείψομεν, πρὸς τὸ μηκέτι πλανᾶσθαι, φανερῶς πάντων ὁρώντων τὰ κρύφια αὐτῶν καὶ ἄῤῥητα*

---

[1]) Codd. Barberin. et Ottobon. *τοίτε τῷ τυχόντι*. Cod. Mediceus: *μήτε τῷ τυχόντι*. R. — Gronov. et Wolf. in textu: *μήτε τὸ τυχόν τι μεταδοῦναι*, iidem vero in notis, ille: „Ita edidi, prout excepi ex Mscr., et id interpretatus sum. Sed potuit etiam scripsisse: *μηδὲ τῷ τυχόντι*« *κτλ.*, hic: „Ita Gronov. ad fidem Cod. Mscr., qui etiam propterea vertit: *neque vel tantillum*. Sed putaverim praestare, si legatur: *μήτε τῷ τυχόντι*, quod etiam Gronov. innuit."

[2]) Ita omnes Mss. R. — Cfr. Excurs. III. num. 2.

[3]) Codd. Barberin. et Taurin. *ἱκανόν*, Cod. Ottobon. *ἱκανά*. R.

[4]) Sancroftus ex conjectura legit: *ὅτι καί κτλ.*, non inconvenienter. R.

[5]) Hic videtur auctor alludere ad *βυθόν* et *σιγήν* Valentinianor. Crozius.

[6]) Sancroftus pro *μὴ κακεῖν* mavult legere: *μὴ ἐκκακεῖν*. Sed hac correctione nihil opus est, cum prius illud de labore, cui quis succumbit, crebro usurpetur, alterum vero, sicut et *περικακεῖν* de eo dicatur, qui calamitatem quandam sustinere von valet. R.

ὄργια, ἃ ταμιευόμενοι μόνοις τοῖς μύσταις παραδιδόασιν. Ταῦτα[1]) δὲ ἕτερος οὐκ ἐλέγξει, ἢ τὸ ἐν ἐκκλησίᾳ παραδοθὲν ἅγιον πνεῦμα, οὗ[2]) τυχόντες πρότεροι[3]) οἱ ἀπόστολοι μετέδοσαν τοῖς ὀρθῶς πεπιστευκόσιν· ὧν ἡμεῖς διάδοχοι τυγχάνοντες, τῆς τε αὐτῆς χάριτος μετέχοντες, ἀρχιερατείας τε καὶ διδασκαλίας, καὶ φρουροὶ τῆς ἐκκλησίας λελογισμένοι, οὐκ ὀφθαλμῷ νυστάξομεν,[4]) οὐδὲ[5]) λόγον ὀρθὸν σιωπῶμεν. Ἀλλ' οὐδὲ πάσῃ ψυχῇ καὶ σώματι ἐργαζόμενοι κάμνο-

---

[1]) Cfr. pag. 212. not. 2.

[2]) Huet. lib. III. Origenianor. citans hunc locum producit: οὗ τυγχάνοντες, et quidem ita, ut eundem versum inchoet ab hoc participio: τυγχάνοντες, atque item claudat διάδοχοι τυγχάνοντες, opinor venustatis ergo, quae in hoc certe nulla est, et sane Orig. talem non agnovit. In Mscr. perspicue sic legitur, prout edo: οὗ τυχόντες πρότεροι. Gronov. — Cfr. pag. 212. not. 4.

[3]) Huet. lib. III. Origenian. legit πρότερον. Ita etiam Sancroftus vel legit in Mscr., vel legendum censuit in collatione: quod consultum quoque visum est Paraphrastae, cujus haec sunt verba: Ὅρα τί φησι περὶ τῆς μετουσίας τοῦ ἁγίου πνεύματος, καὶ ἥπερ διὰ τῶν ἁγίων ἀποστόλων ἐπὶ τοὺς διαδόχους αὐτῶν μεταβᾶσα εἰς τοὺς ἀρχιερεῖς τε καὶ ἱερεῖς τοὺς ὁπουδήποτε γῆς γινομένους χέται, (Salvin. emendat χέεται, quod sensus omnino postulat,) καὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ ἁγίου πνεύματος μεταλαμβάνουσιν οἱ ἐκείνων διάδοχοι, οὗπερ καὶ οἱ αὐτοὶ ἀπόστολοι πρότερον ἔτυχον, καταπέμψαντες αὐτοῖς τοῦτο τοῦ σωτῆρος μετὰ τὴν ἀνάστασιν. Quod ad sensum nihil refert, quamcunque lectionem amplectaris. R. — Wolf. ut nos in textu, in notis: „Huet. lib. III. Origen. πρότερον. Lectio utraque retineri potest; malim tamen eam, quae in contextu exstat, ita ut πρότεροι significet *primos omnium.* Haec enim casuum enallage Graecis non inusitata est. Cfr. Erasm. Schmidii not. ad Luc. II, 2.“ — Cfr. pag. 212. not. 4.

[4]) Richterus Observatt. Critic. pag. 77. mavult νυστάζομεν, quia sequitur: σιωπῶμεν. R.

[5]) Sic Cod. Barberinus. Sed Codd. Taurinens. et Ottobon. οὐδὲ λόγου ὅρους σιωπῶμεν. R. — Cfr. Excurs. III. num. 3.

μεν[1]) ἄξια[2]) ἀξίως θεῷ τῷ εὐεργέτῃ ἀνταποδιδόναι πειρώμενοι, καὶ οὐδὲ οὕτως κατ' ἀξίαν ἀμειβόμενοι,[3]) πλὴν ἐν οἷς πεπιστεύμεθα μὴ ἀτονοῦντες, ἀλλὰ τοῦ ἰδίου καιροῦ τὰ μέτρα ἐπιτελοῦντες, καὶ ὅσα παρέξει[4]) τὸ ἅγιον πνεῦμα, πᾶσιν ἀφθόνως κοινωνοῦντες· οὐ μόνον ἀλλότρια δι'[5]) ἐλέγχου εἰς[6]) φανερὸν ἄγοντες, ἀλλὰ καὶ ὅσα ἡ ἀλήθεια ὑπὸ[7]) τῆς τοῦ πατρὸς[8]) χάριτος παραλαβοῦσα ἀνθρώποις διηκόνησε, ταῦτα καὶ διὰ λόγου σημειούμενοι,[9]) καὶ διὰ γραμμάτων ἐμμάρτυρα σημειούμενοι,[10]) ἀνεπαισχύντως κηρύσσομεν. Ἵνα οὖν καθὼς[11]) φθάσαντες εἴπομεν, ἀθέους αὐτοὺς ἐπιδείξωμεν, καὶ κατὰ γνώμην, καὶ κατὰ τρόπον, καὶ κατὰ ἔργον· ὅθεν[12]) τε τὰ ἐπιχειρήματα αὐτοῖς γεγένηται, καὶ ὅτι μηθὲν ἐξ ἁγίων γραφῶν λαβόντες ταῦτα ἐπε-

---

[1]) Sancroftus mavult ὀκνοῦμεν. Sed mutatione non opus est. Alludere videtur auctor ad Luc. XVII, 10. R. — Locum hunc habet Morus ad II Cor. IV, 1. seq.

[2]) Cfr. Excurs. III. num. 4.

[3]) Sic Codd. Taurinensis, Barberin. et Ottobonianus. Ed. Gronov. ἀναμειβόμενοι. Sancroftus et Morus: ἀνταμειβόμενοι. R. — Wolf. in textu: ἀναμειβόμενοι, in notis: „Nescio an Mori ἀνταμειβόμενοι non praeferendum sit Gronoviano ἀναμειβόμενοι. Nam hujus quidem vix putem apud veteres exstare exemplum, cum prius frequenter occurrat ex ἀντί et ἀμείβεσθαι conflatum.“ Cfr. Excurs. III. num. 4. [4]) Wolf. παρέχει.

[5]) Sic Codd. Taurin. Barberin. et Ottobonianus. Cod. Medic. (itemq. edd. Gronov. et Wolf.) δι' ἔλεγχον. R.

[6]) Cod. Taurin. εἰς φοράν ἄγοντες. R.

[7]) Sancroftus mavult: ἀπό. R.

[8]) Cod. Taurin. πνεύματος. R.

[9]) Cfr. Excurs. III. num. 5.

[10]) Cfr. Excurs. III. num. 6.

[11]) Sic Codd. Taurinens. Barberin. et Ottobonianus. Cod. Mediceus (itemq. ed. Gronov.) perperam: καθάπερ φθάτες. R. — Ed. Wolf. καθάπερ φθάντες.

[12]) Locutio et sententia aperta. Nihilominus citatur ab Alex. Moro pag. 331. ὅπως τε. Gronov.

χείρησαν, ἢ τινος ἁγίου διαδοχὴν[1]) φυλάξαντες ἐπὶ ταῦτα ὥρμησαν· ἀλλ' ἔστιν αὐτοῖς τὰ δοξαζόμενα, ἀρχὴν[2]) μὲν ἐκ τῆς Ἑλλήνων σοφίας λαβόντα, ἐκ δογμάτων φιλοσοφουμένων καὶ μυστηρίων ἐπικεχειρημένων,[3]) καὶ ἀστρολόγων ῥεμβομένων. Δοκεῖ οὖν πρότερον ἐκθεμένους τὰ δόξαντα τοῖς τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφοις, ἐπιδεῖξαι τοῖς ἐντυγχάνουσιν ὄντα τούτων παλαιότερα, καὶ πρὸς τὸ θεῖον σεμνότερα· ἔπειτα συμβαλεῖν ἑκάστην αἵρεσιν ἑκάστῳ, ὡς τούτοις τοῖς ἐπιχειρήμασιν ἐπιλαβόμενος ὁ πρωτοστάτης[4]) τῆς αἱρέσεως

---

[1]) Sic habent omnes Codd. Mss. Salvin. tamen legendum putat: διδαχήν. R.

[2]) Gronov. in notis monet, in Mscr. Medic. legi: ἄρχωμεν. De hac varietate nihil quicquam Sancroftus aut Salvinius affert, ut proinde de ea dubitandi non levis nascatur occasio. Ceterum Richter. Observatt. Critic. pag. 77. mavult in plurium numero legere: ἀρχὰς μέν, quod occurrit apud alios scriptores. Codd. Barberin. et Ottobonian. ἀρχὴν μέν. R. — Gronov. verba haec sunt: „Ita (scil. ἀρχὴν μέν) correxi, quum in Mscr. reperissem ἄρχωμεν, quae videtur causa fuisse, ut Morus omittens haec omnia, citaverit: ἀλλ' ἐκ δογμάτων φιλοσοφουμένων" κτλ.

[3]) Salvin. putat legendum: ἀποκεκρυμμένων. Sed quod pace viri dixerim, nimis haec lectio vestigiis Codd. Mss. recedit, et vox illa tolerari satis potest, cum et familiarissima sit nostro auctori, atque ita propria, ut vel septies in sola Praefat. legatur; praeterea vero sensum commodum prae se ferat. Ex usu enim veterum scriptorum significat id, quod cum cura tractatur, vel etiam argumentis adstruitur. Sic noster paulo infra: Ἔστι μὲν οὖν πόνου μεστὸν τὸ ἐπιχειρούμενον. Ex quo id quoque efficitur, nullam esse causam, cur cum Sancrofto legamus: ἐγκεχειρημένων. R.

[4]) Sic habent Codd. Barberin. et Ottobon., sed Cod. Medic. πρωτοστατήσας. Morus legebat: πρωτοπλαστήσας, Salvin. per conjecturam: προστατήσας. Sed emendatione opus non est, cum perinde dicatur πρωτοστάτης, ac προστάτης, et πρωτοστατεῖν noster dicere potuerit, sicut Metaphrastes apud Philonem de vita Mos. lib. I. ἡ γὰρ ὁδηγὸς νεφέλη πρωτοστατοῦσα τὸν ἄλλον χρόνον.

ἐπλεονέκτησε λαβόμενος τὰς ἀρχὰς, καὶ[1]) ἐκ τούτων ἐπὶ τὰ χείρονα ὁρμηθεὶς δόγμα συνεστήσατο. Ἔστι μὲν οὖν πόνου μεστὸν τὸ ἐπιχειρούμενον, καὶ πολλῆς δεόμενον ἱστορίας. Ἀλλὰ οὐκ ἐνδεήσομεν· ὕστερον γὰρ εὐφρανεῖ, ὡς ἀθλητὴν μετὰ πολλοῦ πόνου στεφάνου τυχόντα, ἢ ἔμπορον μετὰ μέγαν θαλάσσης σάλον κερδάναντα, ἢ γεωργὸν μετὰ ἱδρῶτα προσώπου καρπῶν ἀπολαύσαντα, ἢ προφήτην μετὰ ὀνειδισμοὺς καὶ ὕβρεις ὁρῶντα τὰ λαληθέντα ἀποβαίνοντα. Ἀρξάμενοι τοίνυν ἐροῦμεν, τίνες οἱ παρ' Ἕλλησι πρῶτον φιλοσοφίαν φυσικὴν ἐπιδείξαντες. Τούτων γὰρ μάλιστα γεγένηνται κλεψίλογοι οἱ τῶν αἱρέσεων πρωτοστατήσαντες, ὡς μετέπειτα ἐν τῇ πρὸς ἀλλήλους συμβολῇ ἐπιδείξομεν. Ἑκάστῳ δὲ τῶν προαρξαμένων[2]) τὰ ἴδια ἀποδιδόντες, γυμνοὺς καὶ ἀσχήμονας τοὺς αἱρεσιάρχας προστήσομεν.[3])

R. — Gronov. itemq. Wolf. in textu: *πρωτοστατήσας*, Gronov. vero in notis: „Neque enim tolerari potest Morus, dum pag. 331. citat *πρωτοπλαστήσας*, aut quum mox vocem: *μεστόν*, omittit plane necessariam."

[1]) Deest *καί* in ed. Gronov. (itemq. ed. Wolfii), sed reperitur in omnibus Mss. R.

[2]) Sancroftus legit: *προλεξαμένων*. R.

[3]) Ruaeus, Wolfio duce, in notis non male: „Legendum forsan est: *παραστήσομεν*.«

ΑΡΧΗ
ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ ΒΙΒΛΟΥ
ΤΟΥ
ΚΑΤΑ ΠΑΣΩΝ ΑΙΡΕΣΕΩΝ
ΕΛΕΓΧΟΥ.

Κεφάλαιον πρῶτον.

Περὶ Θάλητος.[1])

Λέγεται[2]) Θαλῆν[3]) τὸν Μιλήσιον[4]) ἕνα τῶν ἑπτὰ σοφῶν πρῶτον ἐπικεχειρηκέναι[5]) φιλοσοφίαν φυσικήν. Οὗτος ἔφη ἀρχὴν[6]) τοῦ παντὸς εἶναι καὶ τέλος[7]) τὸ ὕδωρ. Ἐκ γὰρ αὐτοῦ τὰ πάντα συνίστασθαι, πηγνυμένου[8]) καὶ πάλιν διανιεμένου, ἐπιφέρε-

---

[1]) Cfr. cap. X. Philosophum. coll. cap. VI.

[2]) Menag. ad Laërt. I, 116. locum hunc ita expressit: Λέγεται Θαλῆν τὸν Μιλήσιον πρῶτον ἐπικεχειρηκέναι κτλ.

[3]) Wolf. in textu: Θάλην, in notis: „Rectior est Menag. scriptio: Θαλῆν. Duplex enim est hujus nominis flexio: Θάλης, ητος, et Θαλῆς, οῦ, quod scholiastes Aristoph. monet ad Aves: Ἀθηναῖοι περισπῶσιν, ἡ δὲ κοινὴ βαρύνει· καὶ ὅτε μὲν περισπᾶται, Θαλοῦ ἐστιν ἡ γενικὴ, ὅτε δὲ βαρύνεται, Θάλητος.«

[4]) Cfr. Excurs. IV.

[5]) Ita habet liber Mscr., atque hinc ita edo; cum contra ejus formulam sustineret publicare Morus: ἐπικεχειρηκότα, quod ne Syntaxis quidem Graeca potest ferre. Gronov.

[6]) Cod. Barberin. τὴν ἀρχήν. R. — Cfr. Excurs. IV. num. 2. [7]) Ed. Ruaei: τέλος τι ὕδωρ.

[8]) Hoc verbum et hanc explicationem non habet Diog. Laërtius, quum habeat Origenes, de quo hinc etiam existimari oportet; utpote qui videtur vocem Thaletis propriam non duxisse negligendam, unde in excerpto ex

σθαί τε αὐτῷ τὰ πάντα. Ἀφ' οὗ καὶ σεισμοὺς καὶ πνευμάτων στροφὰς καὶ ἀέρων κινήσεις, καὶ τὰ πάντα φύεσθαί τε καὶ ῥεῖν τῇ τοῦ πρώτου ἀρχηγοῦ τῆς γενέσεως αὐτῶν φύσει συμφερόμενα. Θεὸν δὲ τοῦτο εἶναι τὸ μήτ' ἀρχὴν, μήτε τελευτὴν ἔχον. Οὗτος περὶ τὸν τῶν ἄστρων λόγον καὶ τὴν ζήτησιν ἀσχοληθεὶς, Ἕλλησι[1] *ταύτης τῆς μαθήσεως αἴτιος πρῶτος γίγνεται, ὃς ἀποβλέπων*[2] *πρὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἄνω ἐπιμελῶς κατανοεῖν*[3] *λέγων, εἰς φρέαρ ἐνέπεσεν, ὃν*[4] *ἐγγελῶσά τις θεραπαινὶς, Θρᾶττα*[5] *τοὔνομα, ἔφη· »τὰ ἐν οὐρανῷ προθυμούμενος ἰδεῖν, τὰ ἐν ποσὶν οὐκ*[6] *οἶδεν.« Ἐγένετο δὲ κατὰ Κροῖσον.*

Galeno, quod publicat Menag. ad vitam Thaletis in Diog. Laërtio, sic exhibetur velut ab ipsius Thaletis doctrina *μόνον στοιχεῖον τιθέμενον πρὸς σύγκρισιν καὶ πῆγνυσιν καὶ σύστασιν τῶν ἐγκοσμίων.* Gronov.

[1]) Graecis hujus studii auctor fuit: prima enim ejus inventio Aegyptiis tribuenda est. Cfr. Wottonus in commentar. de antiqna et recenti erudit. cap. XXIV. Wolf.

[2]) Idem testatur Laërt. I, 34., et Socrates apud Platon. in Theaeteto. Vide Stobaeum serm. 78.

[3]) Sic edo, prout in Mscr. cernebam; quod tamen non placebat Menagio: unde in iis citandis ad Diog. Laërt. simpliciter profert: *κατανοῶν*, non satis ex fide. Nam si credi debet inhaerere vitium descriptoris, facile succurri poterat corrigendo: *κατανοεῖν θέλων*. Gronov.

[4]) Legendum puto: *ᾧ*. Nam verbum: *ἐγγελᾶν*, cum dandi casu jungitur. Wolf. [5]) Cfr. Excurs. IV. num. 3.

[6]) Richter. Observatt. Critic. pag. 78. mavult legere: *οὐκ εἶδεν*, ut sit, quod respondeat *τῷ ἰδεῖν*, quod proxime antecessit. Addo confirmari hanc conjecturam posse ex Laërt. loco lib. I, 34. ancillae verba ita referentis: *σὺ γὰρ, ὦ Θαλῆ, τὰ ἐν ποσὶν οὐ δυνάμενος ἰδεῖν, τὰ ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ οἴει γνώσεσθαι;* At si Stobaei ante citati locum ex pag. 465. Eclog. respiciamus, erit quo lectionem priorem tueamur. Hic enim ita habet: *ὃς τὰ παρὰ ποσὶν ἀγνοῶν, τὰ ἐν οὐρανῷ ἐσκόπει.* R.

Κεφάλαιον δεύτερον.

Περὶ Πυθαγόρου.

Ἔστι δὲ καὶ ἑτέρα φιλοσοφία οὐ μακρὰν τῶν αὐτῶν χρόνων, ἧς ἦρξε Πυθαγόρας, ὅν Σάμιόν τινες λέγουσιν· ἣν ἰταλικὴν[1]) *προσηγόρευσαν, διὰ τὸ τὸν Πυθαγόραν φεύγοντα Πολυκράτην τὸν Σάμιον τύραννον, οἰκῆσαι πόλιν τῆς Ἰταλίας, κἀκεῖ τὸν βίον πληρῶσαι· οὗ τὴν αἵρεσιν οἱ διαδεξάμενοι, οὐ πολὺ διήνεγκαν τοῦ αὐτοῦ φρονήματος. Καὶ αὐτὸς δὲ περὶ φυσικῶν*[2]) *ζητήσας ἔμιξεν ἀστρονομίαν, καὶ γεωμετρίαν, καὶ μουσικήν. Καὶ οὕτως μονάδα*[3]) *μὲν εἶναι ἀπεφήνατο τὸν θεὸν, ἀριθμοῦ*[4]) *δὲ φύσιν περιέργως καταμαθὼν μελῳδεῖν ἔφη τὸν κόσμον,*[5]) *καὶ ἁρμονίᾳ συγκεῖσθαι, καὶ τῶν ἑπτὰ ἄστρων*[6]) *πρῶτος τὴν κίνησιν*[7]) *εἰς*[8]) *ῥυθμὸν καὶ μέλος ἤγαγεν.*[9]) *Θαυμάσας δὲ τὴν διοίκησιν τῶν ὅλων, ἠξίωσε τὰ πρῶτα σιγᾷν*

---

[1]) De appellatione illa et ejus causis cfr. interpret. ad Laërt. I, 13. et Scheffer. cap. II. de philos. Italica pag. 8. seq. [2]) Cod. Barberin. *φύσεως*. R.

[3]) Cfr. Excurs. V. num. 1.

[4]) Cfr. Excurs. V. num. 2.

[5]) Dixit enim, teste Laërt. VIII, 33., *καθ' ἁρμονίαν συνεστάναι τὰ ὅλα*, i. e. universum. Cfr. Quintil. lib. I. cap. X.

[6]) Sic Codd. Taurinens. Barberin. et Ottobonianus. Cod. Medic. (itemq. ed. Wolf.) *ἀστέρων*. R.

[7]) Vide Heraclit. in Allegoriis Homeri pag. 425. seq. ed. Galei.

[8]) Mss. omnes sic habent, et sic sensui optime consulitur. Ed. Gronov. (itemq. ed. Wolf.) *καὶ ῥυθμόν κτλ.* Sed illud *καί* sensum ineptum reddebat. Quomodo enim Pythagoras dici potest invenisse motum astrorum? Ex ea lectione fluxit paraphrasis ista ad marg. Cod. Medic. exstans: *Ὅτι μονάδα τὸν θεὸν ὁ Πυθαγόρας ἀπεφήνατο, καὶ μελῳδεῖν ἔφη τὸν κόσμον, καὶ τῶν πλανήτων τὴν κίνησιν ῥυθμῷ καὶ μέλει συγκεῖσθαι ἐδείκνυεν.* R.

[9]) Cfr. Excurs V. num. 3.

τοὺς μαθητὰς, οἱονεὶ μύστας τοῦ παντὸς εἰς τὸν κόσμον ἥκοντας. Εἶτα ἐπειδὰν αὐτοῖς ἱκανῶς παιδείας τῆς τῶν λόγων δόξῃ μετεῖναι, καὶ δυνατῶς περὶ ἄστρων καὶ φύσεως φιλοσοφήσωσι, καθαροὺς κρίνας τότε κελεύει φθέγγεσθαι. Οὗτος τοὺς μαθητὰς διεῖλε, καὶ τοὺς μὲν ἐσωτερικοὺς, τοὺς δὲ ἐξωτερικοὺς ἐκάλεσεν· τοῖς[1]) μὲν γὰρ τὰ τελεώτερα μαθήματα ἐπίστευε, τοῖς δὲ τὰ μετριώτερα. Ἐφήψατο δὲ καὶ μαγικῆς,[2]) ὥς φασι, καὶ φυσιογονικὴν[3]) αὐτὸς ἐξεῦρεν, ἀριθμούς τινας καὶ μέτρα ὑποθέμενος, λέγων τὴν ἀρχὴν τῆς ἀριθμητικῆς φιλοσοφίας κατὰ σύνθεσιν περιέχειν τόνδε τὸν τρόπον. Ἀριθμὸς γέγονε πρῶτος ἀρχὴ, ὅπερ ἐστιν ἕν, ἀόριστος, ἀκατάληπτος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ πάντας τοὺς ἐπ' ἄπειρον δυναμένους ἐλθεῖν ἀριθμοὺς κατὰ τὸ πλῆθος. Τῶν δὲ ἀριθμῶν ἀρχὴ γέγονε καθ'[4]) ὑπόθεσιν ἡ πρώτη μονὰς, ἥτις ἐστὶ μονὰς ἄρσην γεννῶσα πατρικῶς πάντας τοὺς ἄλλους ἀριθμούς. Δεύτερον ἡ δυὰς θῆλυς ἀριθμὸς, ὁ δὲ αὐτὸς καὶ ἄρτιος ὑπὸ τῶν ἀριθμητικῶν καλεῖται. Τρίτον ἡ τριὰς ἀριθμὸς

---

[1]) Sic edd. Gronov. et Wolfii; ed. vero Ruaei: *τοῖς δὲ τὰ τελεώτερα κτλ.*

[2]) Vide Bayle Tom. III. Diction. pag. 2414. seq. not. et interpr. ad Laërt. VIII, 36.

[3]) Cod. Barberin. *φυσιογνωμικήν*. R.

[4]) Codd. Barberin. Ottobon. et Taurinens. *καθ' ὑπόστασιν*, sicque Cod. Medic. recentiori manu. Verum hac mutatione non opus esse apparet ex eo, quod *καθ' ὑπόθεσιν*, idem hoc loco sit, quod paulo ante per *ὑποθέμενος* expressit, id est: „fundamenti loco praestruens." Hinc et la Croze *καθ' ὑπόθεσιν* verti vult: „fundamenti loco," id quod loco Jamblichi maxime idoneo probat, qui legitur pag. 2. in Nicomachi Arithmeticam: *Διὰ δὴ τοῦτο παραλαμβάνειν δεῖ τὴν μαθηματικὴν ἐπιστήμην τῶν ἀριθμῶν. Καὶ γὰρ ὡς ἐν ὑποθέσει δεῖ προκεῖσθαι ταύτην.* Eandem, credo, significationem subindicare voluit emendator Mediceus per voc. *ὑπόστασιν*, cujus eandem notionem ad Hebr. XI, 3. esse plurimi persuasi sunt. R.

ἄρσην·[1]) οὗτος καὶ περισσὸς ὑπὸ τῶν ἀριθμητικῶν[2]) νενομοτέθηται καλεῖσθαι. Ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις ἡ τετρὰς θῆλυς ἀριθμός· ὁ δὲ αὐτὸς καὶ ἄρτιος καλεῖται, ὅτι θῆλύς ἐστιν. Γεγόνασιν οὖν οἱ πάντες ἀριθμοὶ ληφθέντες ἀπὸ γένους τέσσαρες· — ἀριθμὸς δ' ἦν τὸ γένος ἀόριστον· — ἀφ' ὧν ὁ τέλειος[3]) αὐτοῖς συνέστηκεν ἀριθμὸς ἡ δεκάς. Τὸ γὰρ ἓν, δύο, τρία, τέσσαρα, γίνεται δέκα, ἐὰν ἑκάστῳ τῶν ἀριθμῶν φυλάσσηται κατ' οὐσίαν τὸ οἰκεῖον ὄνομα. Ταύτην ὁ Πυθαγόρας ἔφη ἱερὰν τετρακτὺν, πηγὴν[4]) ἀεννάου φύσεως ὡς[5]) ῥιζώματα ἔχουσαν ἐν ἑαυτῇ, καὶ ἐκ τούτου τοῦ ἀριθμοῦ πάντας ἔχειν τοὺς ἀριθμοὺς τὴν ἀρχήν. Ὁ γὰρ ἕνδεκα, καὶ ὁ δώδεκα, καὶ οἱ λοιποὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἐκ τοῦ δέκα μετέχουσι. Ταύτης τῆς δεκάδος τοῦ τελείου ἀριθμοῦ τὰ τέσσαρα καλεῖται μέρη, ἀριθμὸς, μονὰς, δύναμις,[6]) κύβος· ὧν καὶ ἐπιπλοκαὶ καὶ μίξεις πρὸς γένεσιν αὐξήσεως γίνονται κατὰ φύσιν, τὸν γόνιμον ἀριθμὸν ἀποτελοῦσαι. Ὅταν γὰρ δύναμις αὐτὴν[7])

---

[1]) Hunc ternarium dicebant etiam ἀῤῥενόθηλυν, cfr. Theologum. Arithmetic. pag. 7., sicut μονάδα ἄῤῥενα et πατέρα, δυάδα vero θῆλυν καὶ μητέρα. Wolf.

[2]) Codd. Barberin. et Ottobon. ἀριθμῶν. R. — Cfr. Excurs. V. num. 4.

[3]) Cod. Barberin. habet τρίτος pro: τέλειος. R.

[4]) Cod. Taurinens. minus plene habet: ἀένναον φύσιν, pro: πηγὴν ἀεννάου φύσεως. R. — Cfr. Excurs. V. num. 5.

[5]) Cum particula illa explanativa ὡς opus hic non sit, malim eam expungere; puto enim idem hic librario usu venisse, quod alias accidit, ut ultima vocis syllaba repetita novam vocem sisteret. Paraphrastes doctrinam hanc Pythagorae de numeris illustraturus, observat, δεκάδα dici quasi δοχάδα. Verba ita habent: Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ δεκὰς εἴρηται, οἱονεὶ δοχὰς ἡ δεχομένη πάντα ἀριθμόν. Ὑπὲρ γὰρ τὴν δεκάδα ἕτερος οὐκ ἔστιν ἀριθμὸς, ἀλλὰ ἀναδιπλασιάζονται οἱ ἀριθμοί. R.

[6]) Cfr. Excurs. V. num. 6.

[7]) Edd. Gronov. Wolf. et Ruaei in textu: αὐτήν,

ἐφ' ἑαυτὴν κυβιστῇ, γέγονε δυναμοδύναμις· ὅταν δὲ δύναμις ἐπὶ κύβον, δυναμόκυβος·[1]) ὅταν δὲ κύβος ἐπὶ κύβον γέγονε, κυβόκυβος· ὡς γίνεθαι τοὺς πάντας ἀριθμοὺς, ἐξ ὧν ἡ τῶν γινομένων γένεσις γίνεται, ἑπτά· ἀριθμὸν, μονάδα, δύναμιν, κύβον, δυναμοδύναμιν, δυναμόκυβον, κυβόκυβον.

Οὗτος καὶ ψυχὴν ἀθάνατον εἶπε, καὶ μετενσωμάτωσιν· διὸ ἔλεγεν ἑαυτὸν πρὸ μὲν τῶν Τρωϊκῶν Αἰθαλίδην[2]) γεγονέναι, ἐν δὲ τοῖς Τρωϊκοῖς Εὔφορβον,[3]) μετὰ δὲ ταῦτα Ἑρμότιμον Σάμιον, μεθ' ὃν Πύῤῥον Δήλιον πέμπτον Πυθαγόραν. Διόδωρος[4]) δὲ ὁ Ἐρετριεὺς καὶ Ἀριστόξενος[5]) ὁ Μουσικός φασι πρὸς Ζαράταν τὸν Χαλδαῖον ἐληλυθέναι Πυθαγόραν· τὸν δὲ ἐκθέσθαι αὐτῷ,[6]) δύο εἶναι ἀπ' ἀρχῆς τοῖς οὖσιν αἴτια, πατέρα καὶ μητέρα· καὶ πατέρα μὲν φῶς, μητέρα δὲ σκότος· τοῦ δὲ φωτὸς μέρη θερμὸν, ξηρὸν, κοῦφον,

---

edd. vero Wolf. et Ruaei in notis, illa: „Legendum omnino est *αὐτή*," haec: „Scribendum censeo cum spiritu denso: *αὑτήν, se ipsam in se ipsam revolvit.* Salvinius." — Gronov. vertit: *se ipsam sibi involvit.*

[1]) Desiderantur in omnibus Mss., sed sensus postulat, ut restituantur verba: *δυναμόκυβος, ὅταν δὲ κύβος ἐπὶ κύβον.* Ruaeus Wolf. socio. — Cfr. Excurs. V. num. 20.

[2]) Edd. Gronov. Wolf. et Ruaei in textu: *Θαλλίδην*, ed. vero Ruaei in notis: „Legendum: *Αἰθαλίδην*, quod ex Laërt. lib. VIII. sect. 4. et aliis scriptoribus evincitur, qui Euphorbum testantur gloriatum de eo, quod Aethalides olim fuerit. Certe alterius illius nominis nullum usquam vestigium inveneris."

[3]) Gronov. et Wolf. in textu: *Ἔφορβον*, iidem tamen in notis, ille: „Ita video me scripsisse, quum passim audiat Euphorbus," hic: „Rectius legitur: *Εὔφορβος*, quemadmodum infra cap. III. de Empedocle."

[4]) De hoc et aliis hujus nominis cfr. Meurs. ad Chalcid. pag. 20. seq. et Fabric. Bibl. Gr. lib. II. pag. 643.

[5]) Cfr. Excurs. V. num. 8.

[6]) Gronov. et Wolf. in textu: *αὐτό*, Gronov. vero in notis: „Sic quidem excepi ex Mscr., et latine reddidi: *istud*, modo non scripserit: *αὐτῷ*."

ταχύ· τοῦ δὲ σκότους ψυχρὸν, ὑγρὸν, βαρὺ, βραδύ· ἐκ δὲ τούτων πάντων τὸν κόσμον συνεστάναι, ἐκ θηλείας καὶ ἄῤῥενος. Εἶναι δὲ τὸν κόσμον[1]) *φύσιν*[2]) *καὶ μουσικὴν ἁρμονίαν· διὸ καὶ τὸν ἥλιον ποιεῖσθαι τὴν περίοδον*[3]) *ἐναρμόνιον. Περὶ δὲ τῶν ἐκ γῆς καὶ κόσμου γινομένων τάδε φασὶ λέγειν τὸν Ζαράταν· δύο δαίμονας εἶναι, τὸν μὲν οὐράνιον, τὸν δὲ χθόνιον· καὶ τὸν μὲν χθόνιον ἀνιέναι τὴν γένεσιν ἐκ τῆς γῆς· εἶναι δὲ ὕδωρ· τὸν δὲ οὐράνιον πῦρ μετέχον τοῦ ἀέρος, θερμὸν καὶ ψυχρόν· διὸ καὶ τούτων οὐδὲν ἀναιρεῖν, οὐδὲ μιαίνειν φησὶ*[4]) *τὴν ψυχήν· ἔστι γὰρ ταῦτα οὐσία τῶν πάντων. Κυάμους*[5]) *δὲ λέγεται παραγγέλλειν μὴ ἐσθίειν, αἰτίᾳ*[6]) *τοῦ τὸν Ζαράταν εἰρηκέναι κατὰ τὴν*

---

[1]) Gronov. in textu: *κόσμον φησίν*, in notis: „Intelligo haec verba ut alienam materiam diversamque continentia attribui ipsi Origeni, qui pergat rursus in inventis et dogmatis Pythagorae recensendis, et id sequor in latinis. In Mscr. tamen legitur *φύσιν*, quasi mundum natura esse musicum concentum ab Zarata didicisset Pythagoras: quod facillime ferri potest, si quidem *κόσμον* nunc quoque usurpet, prout a primo Pythagora appellatum fuisse coelum scribitur in Diog. Laërt. et aliis."

[2]) Sic Codd. Taurin. Barberin. et Ottobonianus. Cod. Medic. (itemq. Gronov.) *φησίν*. R. — Wolf. *φασίν*. Cfr. pag. huj. not. 1. [3]) Cfr. Excurs. V. num. 9.

[4]) Wolf. *φασί*. [5]) Cfr. Excurs. V. num. 10.

[6]) Gronov. ut nos in textu: „Retineo simpliciter, quod in Mscr. reperi, ut haec vox, cum sit ex se neutrum plurale, ponatur instar adverbii, attamen retineat constructionem casus secundi. Menagius tamen et in sua paraphrasi vocat Zaratam, et in Graecis citat: *αἴτιον τοῦτο Ζαράταν*. (Cfr. Excurs. V. num. 10.) Sed ex mox omisso verbo *εἶναι* edit: *Σαφέστερον δὴ λέγει καὶ ἕτερον παράδειγμα κτλ.*, quo omisso longe alius editur sensus, et quasi Origenes probaret illud *παράδειγμα* tanquam *σαφέστερον*, quod accedente *εἶναι* plane transfertur ad testimonia Pythagorae sic de Zarata isto narrantis." — Ruaeus in notis: „In notis profitetur Gronovius, se in Mscr. Mediceo invenisse in plurium numero: *αἴτια*. Nihilominus tamen in contextu expressit: *αἰτίᾳ*. Richter. pro *αἰτίᾳ τοῦ τὸν Ζαράταν κτλ.*, certissima, ut putat,

ἀρχὴν καὶ σύγκρισιν τῶν πάντων, συνισταμένης τῆς γῆς ἔτι καὶ συνσεσημμένης,[1]) γενέσθαι τὸν κύαμον. Τούτου δὲ τεκμήριόν φησιν, εἴ τις καταμασησάμενος λεῖον τὸν κύαμον καταθείη πρὸς ἥλιον χρόνον τινά· — τοῦτο γὰρ εὐθέως ἀντιλήψεται· — προσφέρει[2]) ἀνθρωπίνου γόνου ὀδμήν. Σαφέστερον[3]) δὲ εἶναι καὶ ἕτερον παράδειγμα λέγει, εἰ ἀνθοῦντος τοῦ κυάμου λαβόντες τὸν κύαμον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ, καὶ καταθέντες εἰς χύτραν, ταύτην τε καταχρίσαντες, εἰς γῆν κατορύξαιμεν, καὶ μετ' ὀλίγας ἡμέρας ἀνακαλύψαιμεν, ἴδοιμεν αὐτὸ εἶδος ἔχον, τὸ μὲν πρῶτον ὡς αἰσχύνην γυναικὸς, μετὰ δὲ ταῦτα κατανοούμενον παιδίου κεφαλὴν συμπεφυκυῖαν. Οὗτος ἐν Κρότωνι τῆς Ἰταλίας ἅμα τοῖς μαθηταῖς ἐμπυρισθεὶς διεφθάρη. Ἔθος δὲ τοῦτο ἦν παρ' αὐτῷ, ἐπειδὰν προσήει τις μαθητευσόμενος, πιπράσκειν τὰ ὑπάρχοντα, καὶ τὸ ἀργύριον κατατιθέναι ἐσφραγισμένον παρὰ τῷ Πυθαγόρῃ, καὶ[4]) ὑπέμεινε σιωπῶν, ὁτὲ μὲν ἔτη τρία, ὁτὲ δὲ πέντε, καὶ μανθάνειν.[5]) Αὖθις δὲ λυθεὶς ἐμίσγετο τοῖς[6]) ἑτέροις, καὶ παρέμενε μαθητὴς, καὶ συνεισθιᾶτο ἅμα, εἰ

---

emendatione legit: διὰ τὸν Ζαράταν κτλ., et varia nostri auctoris loca affert, in quibus eadem phrasis occurrit. Neque sane quisquam temere negaverit, familiarem hanc Graecis esse scribendi rationem; sed quod eadem hic quoque adhibita sit, demonstrari vix posse puto, praecipue cum Mss. hic consentiant, nec altera illa a Graeco sermone aliena, quamvis minus recepta, videatur."

[1]) Paraphrastes verbum hoc cum ceteris ita explicat: διὰ τὸ ἔτι συνισταμένης καὶ οἷον συμπηγνυμένης τῆς γῆς ἐγγενέσθαι τὸν κύαμον. R.

[2]) Cod. Taurinens. προσφέρειν. R.

[3]) Cfr. Excurs. V. num. 11.

[4]) Cfr. Excurs. V. num. 12.

[5]) Wolf. non absque causa in notis: „Legere praestat: μανθάνων. Sic enim omnia cohaerent."

[6]) Vide an non legas: τοῖς ἑταίροις. Gronov. — Cfr. Excurs. V. num. 13.

δ᾽ οὐ, ἀπελάμβανε τὸ ἴδιον, καὶ ἀπεβάλλετο. Οἱ μὲν οὖν ἐσωτερικοὶ ἐκαλοῦντο Πυθαγόρειοι,[1] οἱ δὲ ἕτεροι Πυθαγορισταί· τῶν δὲ μαθητῶν αὐτοῦ οἱ διαφυγόντες[2] τὸν ἐμπρησμὸν Λύσις[3] ἦν καὶ Ἄρχιππος, καὶ ὁ τοῦ Πυθαγόρου οἰκέτης Ζάμολξις,[4] ὃς καὶ τοὺς παρὰ Κελτοῖς Δρυΐδας λέγεται διδάξαι φιλοσοφεῖν τὴν Πυθαγόρειον φιλοσοφίαν. Τοὺς δὲ ἀριθμοὺς καὶ τὰ μέτρα παρὰ Αἰγυπτίων φασὶ τὸν Πυθαγόραν μαθεῖν, ὃς καταπλαγεὶς τῇ τῶν ἱερέων ἀξιοπίστῳ, καὶ φαντασιώδει, καὶ δυσχερῶς ἐξαγορευομένῃ σοφίᾳ, μιμησάμενος ὁμοίως καὶ αὐτὸς σιγᾷν προσέταξεν, καὶ ἐν ἀδύτοις κατάγων ἠρεμεῖν ἐποίει μανθάνοντα.

Κεφάλαιον τρίτον.

Περὶ Ἐμπεδοκλέους.

Ἐμπεδοκλῆς δὲ μετὰ τούτους γενόμενος καὶ περὶ δαιμόνων φύσεως εἶπε πολλὰ, ὡς ἀναστρέφονται διοικοῦντες τὰ κατὰ τὴν γῆν ὄντες πλεῖστοι. Οὗτος τὴν τοῦ παντὸς ἀρχὴν νεῖκος καὶ φιλίαν ἔφη· καὶ τὸ τῆς μονάδος νοερὸν πῦρ τὸν θεὸν, καὶ συνεστάναι ἐκ πυ-

---

[1]) De horum nominum differentia videndus est anonymus vitae Pythag. scriptor apud Phot. Cod. 259. et in Holstenii Porphyriana. Cfr. Menag. ad Laërt. VIII, 38. et Scheffer. de philos. Italic. pag. 100. seq. Wolf.

[2]) De his cfr. Scheffer. de philos. Italic. pag. 176. seq. et Menag. ad Laërt. VIII, 39., ubi etiam hic auctoris nostri locus eadem prorsus ratione exstat. Wolf.

[3]) Ita edidi, quomodo etiam praecessit Menag. pag. 373, quum in Mscr. tamen concipiatur Λύσης, ut mox Ζάμαλξις, non Ζάμολξις, quod etiam ab ipso ex communi more occupatum retinui. Gronov.

[4]) Vide quae de eo infra cap. XXV. de Druidis dicentur. In Cod. Barber. vocatur Zametus, Ζαμέτος. R.

ρὸς τὰ πάντα, καὶ εἰς πῦρ ἀναλυθήσεσθαι· ᾧ[1]) *σχεδὸν καὶ οἱ Στωϊκοὶ συντίθενται δόγματι, ἐκπύρωσιν*[2]) *προσδοκῶντες. Μάλιστα δὲ πάντων συγκατατίθεται τῇ μετενσωματώσει, οὕτως εἰπών·*

Ἤτοι[3]) *μὲν γὰρ ἐγὼ*[4]) *γενόμην κοῦρος τε κόρη τε,*
Θάμνος τ᾽ οἰωνός τε, καὶ ἐξ ἁλὸς ἔμπορος[5]) *ἰχθύς.*

Οὗτος πάσας εἰς πάντα τὰ ζῶα μεταλλάττειν εἶπε τὰς ψυχάς. Καὶ γὰρ ὁ τούτων[6]) *διδάσκαλος*[7]) *Πυθαγόρας ἔφη ἑαυτὸν Εὔφορβον γεγονέναι τὸν ἐπὶ Ἴλιον στρατεύσαντα, φάσκων ἐπιγινώσκειν τὴν ἀσπίδα. Ταῦτα μὲν ὁ Ἐμπεδοκλῆς.*

---

[1]) Ed. Wolf. *ὡς σχεδόν.*

[2]) Cfr. Philosophum. cap. XXI.

[3]) Laërt. VIII, 77. legit: *Ἤδη γάρ ποτ᾽ ἐγὼ γενόμην κτλ.*

[4]) Sic placuit edere, quum exstaret scriptum in exemplari Mediceo: *ἔστω ἐγενόμην*, quo gratia versiculi fatigabatur, qui ut et sequens tanto notabilior, quod uterque praetermittatur (!) ab Diog. Laërtio. Gronov. — Cfr. Excurs. VI. num. 1.

[5]) Sic edd. Gronov. Wolf. et Ruaei in textu, Salvin. vero et Wolf. in notis: „Alii hic legut: *ἔλλοπος*. Cyrill. contra Julian. *φαίδιμος*. Sed tunc, inquit Salvinius, versus non constat, nisi diceretur: *καὶ εἰν ἁλὶ φαίδιμος ἰχθύς*.« Quibus Wolf. addit haecce: „Alii vero: *ἔμπυρος*, quam lectionem ut optimam vindicavit Menag. ad Laërt. VIII, 77., nec dubito hic restituendam esse.“ — Equidem legerim: *καὶ εἰν ἁλὶ νηχύτῳ ἰχθύς*. Cfr. Excurs. VI. num. 2. coll. Papii Lexic. sub voc. *νήχυτος*.

[6]) Wolf. absque jure in notis: „Scribendum puto: *τούτου*, cum auctori de Empedocle solo sermonem esse ostendant antecedentia.“

[7]) Vide Laërt. VIII. 54. seqq. et Jamblich. lib. I. cap. 23. de vita Pythag.

Κεφάλαιον τέταρτον.

Περὶ Ἡρακλείτου.

Ἡράκλειτος δὲ φυσικὸς φιλόσοφος ὁ Ἐφέσιος, τὰ πάντα ἔκλαιεν[1]) *ἄγνοιαν τοῦ παντὸς βίου καταγινώσκων, καὶ πάντων ἀνθρώπων· ἐλεῶν δὲ τὸν τῶν θνητῶν βίον. Αὐτὸν μὲν γὰρ ἔφασκε τὰ πάντα*[2]) *εἰδέναι, τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους οὐδέν. Καὶ αὐτὸς δὲ σχεδὸν σύμφωνα τῷ Ἐμπεδοκλεῖ ἐφθέγξατο, στάσιν καὶ φιλίαν φήσας τῶν*[3]) *ἁπάντων ἀρχὴν εἶναι, καὶ πῦρ*[4]) *νοερὸν τὸν θεὸν, ἐμφέρεσθαί τε τὰ πάντα ἀλλήλοις, καὶ οὐχ ἑστάναι· καὶ ὥσπερ ὁ Ἐμπεδοκλῆς πάντα*[5]) *τὸν καθ' ἡμᾶς τόπον ἔφη κακῶν μεστὸν εἶναι, καὶ*[6]) *μέχρι δὲ σελήνης τὰ κακὰ φθάνειν ἐκ τοῦ περὶ γῆν τόπου ταθέντα, περαιτέρω δὲ μὴ χωρεῖν, ἅτε καθαρωτέρου τοῦ ὑπὲρ τὴν σελήνην παντὸς ὄντος τόπου· οὕτω καὶ τῷ Ἡρακλείτῳ ἔδοξεν.*

Κεφάλαιον πέμπτον.

Μετὰ τούτους ἐγένοντο καὶ ἕτεροι Φυσικοὶ, ὧν οὐκ ἀναγκαῖον ἡγησάμεθα τὰς δόξας εἰπεῖν, μηδὲν τῶν προειρημένων ἀπεμφαινούσας. Ἀλλ' ἐπεὶ καθόλου οὐ

---

1) Wolf. in textu: *ἔκλασεν*, in notis: „Ita per errorem typographus: legendum enim est *ἔκλαυσεν*.«

2) Wolf. in textu: *πάντων*, in Corrigendis vero: „Legend. *πάντα*.« — Cfr. Excurs. VII. num. 1.

3) Salvin. (absque causa) conjicit legendum: *τὴν ἁπάντων ἀρχήν*. R. 4) Cfr. Excurs. VII. num. 2.

5) Sic recte habent Codd. Barberin. Ottobon. et Taurinensis. Aqud Gronov. autem (itemq. apud Wolf.) pro: *καθ' ἡμᾶς*, legitur: *καθ' ἡμῶν*. Verumtamen Paraphrastes legendum censuit: *καθ' ἡμᾶς*. Ita enim haec *παραφράζει· καὶ τὸν καθ' ἡμᾶς βίον μεστὸν κακῶν μέχρι σελήνης*. R.

6) Cod. Tarin. legit: *καὶ μέχρι μὲν σελήνης*. R.

μικρὰ γεγένηται ἡ σχολὴ, πολλοί τε οἱ μετέπειτα φυσικοὶ ἐξ αὐτῶν γεγένηνται ἄλλοι ἄλλως περὶ φύσεως τοῦ παντὸς διηγούμενοι, καὶ δοκεῖ ἡμῖν, τὴν[1]) ἀπὸ Πυθαγόρου ἐκθεμένους[2]) φιλοσοφίαν κατὰ[3]) διαδοχὴν, ἀναδραμεῖν ἐπὶ τὰ δόξαντα τοῖς μετὰ Θαλῆν, καὶ ταῦτα ἐξειπόντας ἐλθεῖν ἐπί τε τὴν Ἠθικὴν καὶ Λογικὴν φιλοσοφίαν, ὧν ἦρξαν Σωκράτης μὲν Ἠθικῆς,[4]) Ἀριστοτέλης δὲ Διαλεκτικῆς.

Κεφάλαιον ἕκτον.

Περὶ Ἀναξιμάνδρου.

Θαλοῦ[5]) τοίνυν Ἀναξίμανδρος γίνεται ἀκροατής. Ἀναξίμανδρος[6]) Πραξιάδου, Μιλήσιος. Οὗτος ἀρχὴν ἔφη τῶν ὄντων φύσιν τινὰ τοῦ ἀπείρου, ἐξ[7]) ἧς γίνεσθαι τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τὸν ἐν αὐτοῖς κόσμον. Ταύτην δ' ἀΐδιον εἶναι καὶ ἀγήρω, ἣν καὶ πάντας περιέχειν τοὺς κόσμους. Λέγει δὲ χρόνον ὡς ὡρισμένης τῆς γενέσεως, καὶ τῆς οὐσίας, καὶ τῆς φθορᾶς. Οὗτος μὲν ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον εἴρηκε τῶν ὄντων τὸ ἄπειρον, πρῶτος τοὔνομα καλέσας τῆς ἀρχῆς. Πρὸς δὲ τούτῳ[8])

---

[1]) Wolf. τὴν τοῦ Πυθαγόρου.

[2]) Sic edd. Gronov. Wolf. et Ruaei.

[3]) Wolf. καταδιαδοχήν. — Idem in seqq. Θάλην.

[4]) Ita legunt Codd. Barberin. Ottobon. et Taurinensis. In ed. autem Gronov. (itemq. in ed. Wolf.) legitur: Ἠθικός, Ἀριστοτέλης δὲ Διαλεκτικός. R.

[5]) Gronov. et Wolf. in textu: Θάλλου, Wolf. vero in notis: „Ita per duplex λλ Gronovius, quod haud dubie in Mscr. invenit, quemadmodum infra cap. X. Θάλλητος. Interim constat illam scriptionem vitiosam esse.“

[6]) Repetit hoc nomen eodem exemplo, quo infra in Democrito. [7]) Gronov. et Wolf. ἐξῆς γίνεσθαι.

[8]) Codd. Barberin. et Taurin. τούτων. R.

κίνησιν ἀΐδιον εἶναι, ἐν ᾗ συμβαίνει γίνεσθαι τοὺς[1]) οὐρανούς. Τὴν δὲ γῆν εἶναι μετέωρον ὑπ᾽[2]) οὐδενὸς κρατουμένην, μένουσαν[3]) διὰ τὴν ὁμοίαν πάντων ἀπόστασιν. Τὸ δὲ σχῆμα αὐτῆς ὑγρὸν στρόγγυλον κίονι[4]) λίθῳ παραπλήσιον. Τῶν δὲ ἐπιπέδων ᾧ[5]) μὲν ἐπιβεβήκαμεν, ὃ δὲ ἀντίθετον ὑπάρχει. Τὰ δὲ ἄστρα γίνεσθαι κύκλον[6]) πυρὸς, ἀποκριθέντα τοῦ κατὰ τὸν κόσμον πυρὸς, περιληφθέντα δ᾽ ὑπὸ ἀέρος. Ἐκπνοὰς δ᾽ ὑπάρξαι τόπους τινὰς ἀερώδεις, καθ᾽ οὓς φαίνεται τὰ ἄστρα· διὸ καὶ ἐπιφρασσομένων τῶν ἐκπνοῶν τὰς ἐκλείψεις γίνεσθαι. Τὴν δὲ σελήνην ποτὲ μὲν πληρουμένην φαίνεσθαι, ποτὲ δὲ μειουμένην κατὰ τὴν τῶν πόρων ἐπίφραξιν ἢ ἄνοιξιν. Εἶναι δὲ τὸν κύκλον τοῦ ἡλίου ἑπτακαιεικοσαπλασίονα[7]) τῆς σελήνης, καὶ ἀνωτάτω μὲν εἶναι τὸν ἥλιον, κατωτάτω δὲ τοὺς τῶν ἀπλανῶν ἀστέρων κύκλους. Τὰ δὲ ζῶα γίνεσθαι ἐξατμιζόμενα ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Τὸν δὲ ἄνθρωπον ἑτέρῳ ζώῳ γεγονέναι, τουτέστιν ἰχθύϊ, παραπλήσιον κατ᾽ ἀρχάς. Ἀνέμους δὲ γίνεσθαι τῶν λεπτοτάτων ἀτμῶν τοῦ ἀέρος ἀποκρινομένων, καὶ ὅταν ἀθροισθῶσι κινουμένων, ὑετὸν δὲ ἐκ γῆς ἀναδιδομένης ἐκ τῶν ὑφ᾽ ἥλιον· ἀστραπὰς δὲ, ὅταν ἄνεμος ἐμπίπτων διϊστᾷ τὰς νεφέλας. Οὗτος

---

[1]) Cod. Barberin. τοὺς ἀνθρώπους. R.

[2]) Cod. Taurinens. ὑπὸ μηδενὸς κρατουμένην. R.

[3]) Vide Plutarch. de placitis philos. III, 20. Aristot. de coelo II, 13.

[4]) Gronov. Wolf. et Ruaeus in textu: χίονι, iidem vero in notis partim, uti Gronov., commemorant, partim assensu probant lect. κίονι. Cfr. Excurs. VIII.

[5]) Salvin. legit: τῷ μὲν ἐπιβεβήκαμεν, τόδε (sic, non τὸ δὲ) ἀντίθετον κτλ., Codd. vero Barberin. et Ottobon. ὃν ἐπιβεβήκαμεν, ὃ μὲν δὲ ἀντίθετον κτλ. R.

[6]) Interpunctionis nota in ed. Gronov. perperam posita est prope voc. κύκλον, et sensum corrumpit.

[7]) Wolf. ἑπτὰ καὶ εἰκοσαπλασίονα, Ruaeus: ἑπτακαιεικοσιπλασίονα.

ἐγένετο κατὰ ἔτος τρίτον τῆς τεσσαρακοστῆς δευτέρας Ὀλυμπιάδος.

Κεφάλαιον ἕβδομον.

Περὶ Ἀναξιμένους.

Ἀναξιμένης δὲ καὶ αὐτὸς ὢν Μιλήσιος, υἱὸς δ' Εὐρυστράτου,[1]) *ἀέρα*[2]) *ἄπειρον ἔφη τὴν ἀρχὴν εἶναι, ἐξ οὗ τὰ γινόμενα, τὰ γεγονότα καὶ τὰ ἐσόμενα, καὶ θεοὺς καὶ θεῖα γίνεσθαι, τὰ δὲ λοιπὰ ἐκ τῶν τούτου*[3]) *ἀπογόνων. Τὸ δὲ εἶδος τοῦ ἀέρος τοιοῦτον· ὅταν μὲν ὁμαλώτατος ᾖ, ὄψει ἄδηλον, δηλοῦσθαι δὲ τῷ ψυχρῷ, καὶ τῷ θερμῷ, καὶ τῷ νοτερῷ, καὶ τῷ κινουμένῳ, κινεῖσθαι δὲ ἀεί· οὐ γὰρ μεταβάλλειν ὅσα μεταβάλλει, εἰ μὴ κινοῖτο. Πυκνούμενον γὰρ καὶ ἀραιούμενον διάφορον φαίνεσθαι. Ὅταν δὲ εἰς τὸ ἀραιότερον διαχυθῇ, πῦρ γίνεσθαι, μέσως δὲ ἐπὰν εἰς ἀέρα πυκνούμενον, ἐξ ἀέρος νέφος ἀποτελεσθῇ κατὰ τὴν πόλησιν,*[4]) *ἔτι δὲ μᾶλλον ὕδωρ, ἐπὶ πλεῖον πυκνωθέντα γῆν, καὶ εἰς τὸ μάλιστα πυκνώτατον λίθους· ὥστε τὰ κυριώτατα τῆς γενέσεως ἐναντία εἶναι θερμόν τε καὶ ψυχρόν. Τὴν δὲ γῆν πλατεῖαν*[5]) *εἶναι ἐπ' ἀέρος ὀχουμένην, ὁμοίως δὲ*

---

[1]) Wolf. perperam: *Εὐριστάτον.*

[2]) Cfr. Excurs. IX. num. 1.

[3]) Cod. Taurin. solus habet *τούτων*, quae lectio placet Wolfio. Plura enim, inquit, antea recensuerat, ad quae haec vox referri debebat. R.

[4]) Salvin. legere mavult: *κατὰ τὴν πίλησιν*, hoc est: *per compactionem*, sive, ut vulgo dicitur: *filtrationem.* Quae conjectura egregia confirmatur a Cod. Taurinensi, ubi legitur: *πήλλησιν*, vitio ex pronuntiatione orto R. — Equidem jure retinuerim lect. *πόλησιν.*

[5]) Sic recte habent Codd. Barberin. et Ottobonianus. In ed. vero Gronov. (itemq. in textu ed. Wolf.) legitur: *πλατεῖον εἶναι ἐπ' ἀέρος ἰχουμένην.* R. — Wolf. in

καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα ἄστρα· πάντα γὰρ πύρινα ὄντα ἐποχεῖσθαι[1]) τῷ ἀέρι διὰ πλάτος. Γεγονέναι δὲ τὰ ἄστρα ἐκ γῆς,[2]) διὰ τὸ τὴν ἰκμάδα ἐκ ταύτης ἀνίστασθαι, ἧς ἀραιουμένης τὸ πῦρ γίνεσθαι, ἐκ δὲ τοῦ πυρὸς μετεωριζομένου τοὺς ἀστέρας συνίστασθαι. Εἶναι δὲ καὶ γεώδεις φύσεις ἐν τῷ τόπῳ τῶν ἀστέρων συμφερομένας ἐκείνοις. Οὐ[3]) κινεῖσθαι δὲ ὑπὸ γῆν τὰ ἄστρα λέγει, καθὼς ἕτεροι ὑπειλήφασιν, ἀλλὰ περὶ γῆν, ὡσπερεὶ περὶ τὴν ἡμετέραν κεφαλὴν στρέφεται[4]) τὸ πιλίον· κρύπτεσθαί τε τὸν ἥλιον οὐχ ὑπὸ γῆν γενόμενον, ἀλλ' ὑπὸ τῶν τῆς γῆς ὑψηλοτέρων μερῶν σκεπόμενον, καὶ διὰ τὴν πλείονα ἡμῶν αὐτοῦ γενομένην ἀπόστασιν. Τὰ δὲ ἄστρα μὴ θερμαίνειν, διὰ τὸ μῆκος τῆς ἀποστάσεως. Ἀνέμους δὲ γεννᾶσθαι, ὅταν ἐκπεπυκνωμένος ὁ ἀὴρ ἀραιωθεὶς φέρηται, συνελθόντα δὲ καὶ ἐπὶ πλεῖον παχυνθέντα[5]) νέφη γεννᾶσθαι, καὶ οὕτως εἰς ὕδωρ μεταβάλλειν. Χαλάζαν δὲ γίνεσθαι, ὅταν ἀπὸ τῶν νεφῶν τὸ ὕδωρ καταφερόμενον παγῇ· χιόνα δὲ, ὅταν αὐτὰ ταῦτα ἐνυγρότερα ὄντα πῆξιν λάβῃ· ἀστραπὴν δ' ὅταν τὰ νέφη διΐσταται βίᾳ πνευμάτων· τούτων γὰρ διϊσταμένων λαμπρὰν καὶ πυρώδη γίνεσθαι τὴν αὐγήν. Ἶριν[6]) δὲ γεννᾶσθαι, τῶν ἡλιακῶν αὐγῶν εἰς ἀέρα συνεστῶτα πιπτουσῶν· σεισμὸν δὲ, τῆς γῆς ἐπὶ πλεῖον ἀλλοιουμένης ὑπὸ θερ-

---

notis: „Ceterum in textu legi debet: *πλατεῖαν*." Cfr. Excurs. IX. num. 2.

[1]) Wolf. *ἐπιχεῖσθαι*. Cfr. pag. 304. not. 5.

[2]) Vide Euseb. lib. V. Praepar. Evang.

[3]) Cfr. Menag. pag. 71. ad Laërt. II, 3. coll. Excurs. IX. num. 3.

[4]) Menag. pag. 71. ad Laërt. II, 3. *στρέφεσθαι τὸ πιλίον, κρύπτεσθαι δὲ τόν κτλ.*

[5]) Gronov. Wolf. et Ruaeus in textu: *παχυθέντα*, Ruaeus vero in notis: »Salvin. legit *παχυνθέντα*, recte ex *παχύνω*.« — Cfr. Plutarch. III, 4. de placitis philos.

[6]) Cfr. Plutarch. III, 5. de Placit. philos.

μασίας καὶ ψύξεως. Ταῦτα μὲν οὖν Ἀναξιμένης. Οὗτος ἤκμασε περὶ ἔτος πρῶτον τῆς πεντηκοστῆς ὀγδόης Ὀλυμπιάδος.

Κεφάλαιον ὄγδοον.

Περὶ Ἀναξαγόρου.

Μετὰ τοῦτον γίνεται Ἀναξαγόρας, Ἡγησιβούλου,[1] *ὁ Κλαζομένιος. Οὗτος ἔφη τὴν τοῦ*[2] *παντὸς ἀρχὴν νοῦν*[3] *καὶ ὕλην, τὸν μὲν νοῦν ποιοῦντα, τὴν δὲ ὕλην γινομένην. Ὄντων*[4] *γὰρ πάντων ὁμοῦ, νοῦς ἐπελθὼν διεκόσμησεν.*[5] *Τὰς δ' ὑλικὰς ἀρχὰς ἀπείρους ὑπάρχειν, καὶ τὰς σμικροτέρας αὐτῶν ἄπειρα λέγει. Κινήσεως δὲ μετέχειν τὰ πάντα ὑπὸ τοῦ νοῦ κινούμενα, συνελθεῖν*[6] *τε τὰ ὅμοια. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὸν οὐρανὸν κεκοσμῆσθαι ὑπὸ τῆς ἐγκυκλίου κινήσεως. Τὸ μὲν οὖν πυκνὸν καὶ ὑγρὸν, καὶ τὸ σκοτεινὸν, καὶ ψυχρὸν, καὶ πάντα τὰ βαρεῖα*[7] *συνελθεῖν ἐπὶ τὸ μέσον, ἐξ ὧν παγέντων τὴν γῆν ὑποστῆναι. Τὰ δ' ἀντικείμενα τούτοις, τὸ θερμὸν, καὶ τὸ λαμπρὸν, καὶ τὸ ξηρὸν, καὶ τὸ κοῦφον εἰς τὸ πρόσω τοῦ αἰθέρος ὁρμῆσαι. Τὴν δὲ γῆν τῷ σχήματι πλατεῖαν*[8] *εἶναι, καὶ μένειν μετέωρον διὰ τὸ μέγεθος, καὶ διὰ τὸ μηδὲν εἶναι κενὸν, καὶ διὰ τὸ τὸν ἀέρα ἰσχυρότατον ὄντα φέρειν ἐποχουμένην*

---

1) Cod. Taurinens. *Ἡγησιφόντου.* R.

2) Deest *τοῦ* in ed. Ruaei.

3) Cfr. Excurs. X. num. 1.

4) Cfr. Excurs. X. num. 2.

5) Cfr. Excurs. X. num. 3.

6) Cod. Medic. (itemq. ed. Wolf.) *συνελθεῖν δέ κτλ.* Sed alii Codd. ut in textu. R.

7) Salvin. legi vult: *βαρέα.* R.

8) Vide dicta ad cap. IX.

τὴν γῆν. Τῶν δ' ἐπὶ γῆς ὑγρῶν τὴν μὲν θάλασσαν ὑπάρξαι,[1]) τά τε ἐν αὐτῇ ὕδατα ἐξατμισθέντα ὑποστάντα οὕτως γεγονέναι, καὶ ἀπὸ τῶν καταῤῥευσάντων[2]) ποταμῶν. Τοὺς δὲ ποταμοὺς καὶ ἀπὸ τῶν ὄμβρων λαμβάνειν τὴν ὑπόστασιν, καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῇ γῇ· εἶναι γὰρ αὐτὴν κοίλην, καὶ ἔχειν ὕδωρ ἐν τοῖς κοιλώμασιν. Τὸν δὲ Νεῖλον αὔξεσθαι κατὰ τὸ θέρος καταφερομένων εἰς αὐτὸν ὑδάτων ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς ἄρκτοις χιόνων. Ἥλιον δὲ καὶ σελήνην, καὶ πάντα τὰ ἄστρα, λίθους[3]) εἶναι ἐμπύρους συμπεριληφθέντας ὑπὸ τῆς αἰθέρος περιφορᾶς. Εἶναι δ' ὑποκάτω τῶν ἄστρων ἥλιον[4]) καὶ σελήνην σώματά τινα συμπεριφερόμενα ἡμῖν ἀόρατα. Τῆς δὲ θερμότητος μὴ αἰσθάνεσθαι τῶν ἄστρων, διὰ τὸ μακρὰν εἶναι, καὶ διὰ τὴν ἀπόστασιν τῆς γῆς. Ἔτι δὲ οὐχ ὁμοίως θερμὰ τῷ ἡλίῳ, διὰ τὸ χώραν ἔχειν ψυχροτέραν. Εἶναι δὲ τὴν σελήνην κατωτέρω τοῦ ἡλίου πλησιώτερον ἡμῶν. Ὑπερέχειν δὲ τὸν ἥλιον μεγέθει τὴν Πελοπόννησον.[5]) Τὸ δὲ φῶς τὴν σελήνην μὴ[6]) ἴδιον ἔχειν, ἀλλ' ἀπὸ τοῦ ἡλίου. Τὴν δὲ τῶν ἄστρων περιφορὰν ὑπὸ γῆν γίνεσθαι. Ἐκλείπειν δὲ τὴν σελήνην γῆς ἀντιφραττούσης, ἐνίοτε δὲ καὶ τῶν ὑποκάτω τῆς σελήνης· τὸν δὲ ἥλιον, ταῖς νουμηνίαις σελήνης ἀντιφραττούσης. Τροπὰς δὲ ποιεῖσθαι

---

[1]) Wolf. non male in notis: „Forte hic excidit *ἀρχήν*, quam vocem Gronov. in versione expressit.“

[2]) Gronov. et Wolf. in textu male: *καθαρευσάντων*, Wolf. in notis: „Ita in ed. Gronov. pro *καταρευσάντων* (sic) per errorem typographi.«

[3]) Cfr. Excurs. X. num. 4.

[4]) R. non male in notis: „Forte legendum: *ἡλίου καὶ σελήνης*, vel: *καὶ ἡλίου καὶ σελήνης*.“

[5]) Vide interpr. ad Laërt. II, 8. coll. Plutarch. de placit. philos.

[6]) Cfr. Laërt. VII, 145. coll. Plutarch. II, 18. de placit. philos.

καὶ ἥλιον καὶ σελήνην ἀπωθουμένους[1]) *ὑπὸ τοῦ ἀέρος. Σελήνην δὲ πολλάκις τρέπεσθαι, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι κρατεῖν τοῦ ψυχροῦ. Οὗτος ἀφώρισε πρῶτος*[2]) *τὰ περὶ τὰς ἐκλείψεις καὶ φωτισμούς. Ἔφη δὲ γηΐνην εἶναι τὴν σελήνην, ἔχειν τε ἐν αὐτῇ πεδία καὶ φάραγγας. Τόν τε γαλαξίαν ἀνάκλασιν εἶναι τοῦ φωτὸς τῶν ἄστρων τῶν*[3]) *μὴ καταλαμβανομένων ὑπὸ τοῦ ἡλίου. Τοὺς δὲ μεταβαίνοντας*[4]) *ἀστέρας ὡσεὶ σπινθῆρας ἀφαλλομένους γίνεσθαι ἐκ τῆς κινήσεως τοῦ πόλου. Ἀνέμους δὲ γίνεσθαι λεπτυνομένου τοῦ ἀέρος ὑπὸ τοῦ ἡλίου καὶ τῶν ἐκκαιομένων πρὸς τὸν πόλον ὑποχωρούντων καὶ ἀποφερομένων. Βροντάς τε καὶ ἀστραπὰς ἀπὸ θερμοῦ γίνεσθαι ἐμπίπτοντος εἰς τὰ νέφη. Σεισμοὺς δὲ γίνεσθαι τοῦ ἄνωθεν ἀέρος εἰς τὸν ὑπὸ γῆν ἐκπίπτοντος· τούτου γὰρ κινουμένου καὶ τὴν ὀχουμένην γῆν ὑπ' αὐτοῦ σαλεύεσθαι. Ζῶα δὲ τὴν μὲν ἀρχὴν ἐν*[5]) *ὑγρῷ γενέσθαι, μετὰ ταῦτα δὲ ἐξ ἀλλήλων, καὶ ἄῤῥενας μὲν γίνεσθαι, ὅταν ἀπὸ τῶν δεξιῶν μερῶν ἀποκριθὲν τὸ σπέρμα τοῖς δεξιοῖς μέρεσι τῆς μήτρας κολληθῇ, τὰ δὲ θήλεα*[6]) *κατὰ τοὐναντίον. Οὗτος ἤκμασεν*[7]) *ἔτους πρώτου τῆς ὀγδοηκοστῆς ὀγδόης Ὀλυμπιάδος, καθ' ὃν καιρὸν καὶ Πλάτωνα λέγουσι γεγενῆσθαι. Τοῦτον λέγουσι καὶ προγνωστικὸν γεγονέναι.*

---

[1]) Ita Gronov. Wolf. et Ruaeus in textu, Gronov. in notis: „Ita scripsi, cum in Mscr. legeretur: *ἀπωθουμένης*.«

[2]) Vide Aldobrand. et Menag. ad Laërt. I, 23., et Gassend. Tom. I. philos. Epicuri pag. 461. seqq.

[3]) Sic recte edd. Gronov. Wolf. atque Ruaei in textu. — Cfr. Excurs. X. num. 5.

[4]) Eos *διάττοντας* appellant alii.

[5]) Cod. Barberin. *ἐν ὑγρῷ γεννᾶσθαι*. R.

[6]) Wolf. *θήλεια*. [7]) Cfr. Excurs. X. num. 6.

Κεφάλαιον ἔννατον.

Περὶ Ἀρχελάου.

Ἀρχέλαος τὸ μὲν γένος Ἀθηναῖος, υἱὸς[1]) δὲ Ἀπολλοδώρου. Οὗτος ἔφη τὴν μίξιν τῆς ὕλης ὁμοίως Ἀναξαγόρᾳ, τάς τε ἀρχὰς ὡσαύτως. Οὗτος δὲ τῷ νῷ ἐνυπάρχειν τι εὐθέως μίγμα, εἶναι ἀρχὰς τῆς κινήσεως, ἀποκρίνεσθαι[2]) ἀπ' ἀλλήλων τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν, καὶ τὸ μὲν θερμὸν κινεῖσθαι, τὸ δὲ ψυχρὸν ἠρεμεῖν. Τηκόμενον[3]) δὲ τὸ ὕδωρ εἰς μέσον ῥεῖν, ἐν ᾧ καὶ κατακαιόμενον ἀέρα γίνεσθαι καὶ γῆν, ὧν τὸ μὲν ἄνω φέρεσθαι, τὸ δὲ ὑφίστασθαι κάτω. Τὴν μὲν οὖν γῆν ἠρεμεῖν, καὶ γενέσθαι διὰ ταῦτα, κεῖσθαι δ' ἐν μέσῳ οὐδὲν μέρος οὖσαν, ὡς εἰπεῖν, τοῦ παντὸς, ἐκδεδομένου ἐκ τῆς πυρώσεως· ἀφ' οὗ πρῶτον ἀποκαιομένου τὴν τῶν ἀστέρων εἶναι φύσιν, ὧν μέγιστον μὲν ἥλιον, δεύτερον δὲ σελήνην· τῶν δὲ ἄλλων τὰ μὲν ἐλάττω, τὰ δὲ μείζω. Ἐπικλιθῆναι δὲ τὸν οὐρανόν φησι, καὶ οὕτως τὸν ἥλιον ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι φῶς, καὶ τόν τε ἀέρα ποιῆσαι διαφανῆ, καὶ τὴν γῆν ξηράν. Λίμνην[4]) γὰρ εἶναι τὸ πρῶτον, ἅτε κύκλῳ[5]) μὲν οὖσαν ὑψηλὴν, μέσου[6]) δὲ κοίλην. Σημεῖον δὲ φέρει τῆς κοιλότητος, ὅτι ὁ ἥλιος οὐχ ἅμα ἀνατέλλει τε καὶ δύεται πᾶσιν, ὅπερ ἔδει συμβαίνειν, εἴπερ ἦν ὁμαλή. Περὶ δὲ ζώων

---

[1]) Alii *Μύδωνος* filium dicunt, teste Laërt. II, 16., quem Suidas *Μίδωνα* appellat, ut Epiphan. *Μίλτωνα* Tom. I. Opp. pag. 1087. Quae posterior lectio nescio an reliquis duabus praeferenda sit. Wolf. — Codd. Stephan. *Μέσωνος*. [2]) Wolf. *ἀποκρίνασθαι*.

[3]) Salvin. si quid mutari debeat, vel *παγόμενον*, vel *πηγνύμενον* legendum censet. R. — Equidem cum Wolf. nihil mutaverim. Cfr. tamen Excurs. XI. num. 1.

[4]) Cfr. Excurs. XI. num. 2.

[5]) Cfr. not. ad Laërt. IX, 21. et VII, 140. coll. Laërt. III, 72. [6]) Codd. Barberin. et Ottobon. *μέσον*. R.

φησὶν, ὅτι θερμαινομένης[1]) *τῆς γῆς τὸ πρῶτον ἐν τῷ κατὰ μέρος, ὅπου τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρὸν ἐμίσγετο, ἀνεφαίνετο τά τε ἄλλα ζῶα πολλὰ καὶ ἀνόμοια πάντα τὴν αὐτὴν δίαιταν ἔχοντα ἐκ τῆς ἰλύος τρεφόμενα· ἦν δὲ ὀλιγοχρόνια. Ὕστερον δὲ αὐτοῖς καὶ ἐξ ἀλλήλων γένεσις ἀνέστη,*[2]) *καὶ διεκρίθησαν ἄνθρωποι ἀπὸ τῶν ἄλλων, καὶ ἡγεμόνας, καὶ νόμους, καὶ τέχνας, καὶ πόλεις, καὶ τὰ ἄλλα συνέστησαν. Νοῦν δὲ λέγει πᾶσιν ἐμφύεσθαι ζώοις ὁμοίως· χρήσασθαι γὰρ ἕκαστον καὶ τῶν σωμάτων ὅσῳ*[3]) *τὸ μὲν βραδυτέρως, τὸ δὲ ταχυτέρως.*

Κεφάλαιον δέκατον.[4])

Ἡ μὲν οὖν φυσικὴ[5]) *φιλοσοφία ἀπὸ Θάλητος*[6]) *ἕως Ἀρχελάου διέμεινε· τούτου γίνεται Σωκράτης ἀκροατής. Εἰσὶ δὲ καὶ ἕτεροι πλεῖστοι διαφόρους δόξας προσενεγκάμενοι περί τε τοῦ θείου, καὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεως· ὧν εἰ πάσας τὰς δόξας ἐβουλόμεθα παραθεῖναι, πολλὴν ἂν ὕλην βιβλίων ἔδει κατασκευάζειν. Ὧν δὲ ἔδει μάλιστα ἐπ' ὀνόματος ὄντων καὶ, ὡς εἰπεῖν, κορυφαίων πᾶσι τοῖς μετέπειτα φιλοσοφήσασι γενομένων, ἀφορμὰς δεδωκότων πρὸς τὰ ἐπιχειρούμενα ὑπομνησθέντες, ἐπὶ τὰ ἑξῆς ὁρμήσωμεν.*[7])

---

[1]) Cfr. interpr. ad Laërt. II, 17. et Bayle Tom. I. Dictionn. pag. 310. coll. Plutarch. de placit. philos. V, 7.

[2]) Codd. Taurin. et Ottobon. *συνέστη*. R.

[3]) Codd. Barberin. et Ottobon. *ὅσα*. R.

[4]) In edd. Gronov. Wolf. atque Ruaei pro verbis graecis, quae argumentum indicent, frustra hoc loco desideratis, tituli instar haec leguntur verba: AD RELIQUOS PHYSICOS TRANSITIO. [5]) Cfr. Excurs. XII.

[6]) De scriptione nominis vide cap. VI. coll. cap. I.

[7]) Sic Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu; Wolf. in notis: „Scribe: *ὁρμήσομεν*."

Κεφάλαιον ἑνδέκατον.

Περὶ Παρμενίδου.

Καὶ γὰρ καὶ Παρμενίδης ἓν[1]) μὲν τὸ πᾶν ὑποτίθεται ἀΐδιόν τε καὶ ἀγέννητον, καὶ σφαιροειδές. Οὐδὲ αὐτὸς ἐκφεύγων τὴν τῶν πολλῶν δόξαν, πῦρ[2]) λέγων καὶ γῆν τὰς τοῦ παντὸς ἀρχάς· τὴν μὲν γῆν ὡς ὕλην, τὸ δὲ πῦρ ὡς αἴτιον καὶ ποιοῦν. Τὸν κόσμον ἔφη[3]) φθείρεσθαι· ᾧ δὲ τρόπῳ, οὐκ εἶπεν. Ὁ αὐτὸς δὲ εἶπεν ἀΐδιον εἶναι τὸ πᾶν, καὶ οὐ γενόμενον, καὶ σφαιροειδὲς, καὶ ὅμοιον, οὐκ ἔχον δὲ τύπον ἐν ἑαυτῷ, καὶ ἀκίνητον, καὶ πεπερασμένον.

Κεφάλαιον δωδέκατον.

Περὶ Λευκίππου.

Λεύκιππος δὲ, Ζήνωνος ἑταῖρος, οὐ τὴν αὐτὴν[4]) δόξαν διετήρησεν, ἀλλά[5]) φησιν ἄπειρα εἶναι, καὶ ἀεὶ κινούμενα, καὶ γένεσιν καὶ μεταβολὴν συνεχῶς οὖσαν. Στοιχεῖα δὲ λέγει τὸ πλῆρες καὶ τὸ κενόν. Κόσμους δὲ γενέσθαι λέγει, ὅταν εἰς[6]) μετάκοινον ἐκ τοῦ περιέ-

---

[1]) Cfr. Excurs. XIII.

[2]) Cfr. commentatores ad Laërt. IX, 21. et inprimis Kühnius pag. 538.

[3]) Menag. pag. 401. ad Laërt. IX, 21., ubi integrum hunc de Parmenide locum affert, habet: *εἶπε*, sensu non diverso.

[4]) Menag. ad Laërt. IX, 30. legit: *αὐτοῦ*. — Cfr. Excurs. XIV. num. 1. [5]) Cfr. Excurs. XIV. num. 1.

[6]) Salvin. videtur legendum: *εἰς μετάκενον*, id est: *in coacervatum vacuum*. Laërt. IX, 30. *τούς τε κόσμους γίνεσθαι σωμάτων εἰς τὸ κενὸν ἐμπιπτόντων*. Crozius restituit: *εἰς μετάκοσμον*, vel: *μετακόσμιον*, ut, quod sequitur: *ἐκ τοῦ περιέχοντος*, intelligatur, quasi addidisset: *κόσμου*. R.

χοντος ἀθροισθῇ πολλὰ σώματα καὶ συῤῥυῇ, προσκρούοντα ἀλλήλοις συμπλέκεσθαι τὰ ὁμοιοσχήμονα καὶ παραπλήσια τὰς μορφὰς, καὶ περιπλεχθέντων[1]) εἰς ἕτερα γίνεσθαι, αὔξειν δὲ καὶ φθίνειν διὰ τὴν ἀνάγκην. Τίς δ' ἂν εἴη ἡ ἀνάγκη, οὐ[2]) διώρισεν.

Κεφάλαιον τρισκαιδέκατον.

Περὶ Δημοκρίτου.

Δημόκριτος δὲ Λευκίππου γίνεται γνώριμος. Δημόκριτος,[3]) Δαμασίππου,[4]) Ἀβδηρίτης,[5]) πολλοῖς[6]) συμβαλὼν Γυμνοσοφισταῖς ἐν Ἰνδοῖς καὶ ἱερεῦσιν ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ἀστρολόγοις, καὶ ἐν Βαβυλῶνι Μάγοις. Λέγει δὲ ὁμοίως Λευκίππῳ περὶ στοιχείων πλήρους καὶ κενοῦ, τὸ μὲν πλῆρες λέγων ὄν, τὸ[7]) δὲ κενὸν, οὐκ ὄν. Ἔλεγε δὲ ὡς ἀεὶ κινουμένων τῶν ὄντων ἐν τῷ κενῷ, ἀπείρους[8]) δὲ εἶναι κόσμους, καὶ μεγέθει διαφέροντας, ἔν τισι δὲ μὴ εἶναι ἥλιον, μηδὲ σελήνην, ἔν τισι δὲ μείζω τῶν παρ' ἡμῖν, καὶ ἐν τισι πλείω. Εἶναι δὲ τῶν κόσμων ἄνισα τὰ διαστήματα, καὶ τῇ μὲν πλείους, τῇ δὲ ἐλάττους· καὶ τοὺς μὲν αὔξεσθαι,

---

1) Cfr. Excurs. XIV. num. 1.

2) Cfr. Excurs. XIV. num. 2.

3) Cfr. Excurs. XV. num. 1.

4) Alii alium ei patrem tribuunt. Cfr. Laërt. IX, 34.

5) Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu: Αὐδηρίτης, Ruaeus vero in notis: »Salvin. probat Menag. Ἀβδηρίτης scribentem, cum in Mss. υ et β saepe confundantur. Sic inveneris νέναιος pro: βέβαιος, λαῦρος ἄνεμος pro λάβρος.« — Cfr. Excurs. XV. num. 2., ubi Wolf. sententia exhibetur.

6) Cfr. interpr. ad Laërt. IX, 35. et Aelian. IV, 20.

7) Wolf. καὶ τὸ κενόν.

8) Cfr. Excurs. XV. num. 3.

τοὺς δὲ ἀκμάζειν, τοὺς δὲ φθίνειν· καὶ τῇ μὲν γίνεσθαι, τῇ δὲ λείπειν. Φθείρεσθαι δὲ αὐτοὺς ὑπ'[1]) ἀλλήλων προσπίπτοντας. Εἶναι δὲ ἐνίους κόσμους ἐρήμους ζώων, καὶ φυτῶν καὶ παντὸς ὑγροῦ. Τοῦ δὲ παρ' ἡμῖν κόσμου πρότερον τὴν γῆν τῶν ἄστρων γενέσθαι, εἶναι δὲ τὴν μὲν σελήνην κάτω, ἔπειτα τὸν ἥλιον, εἶτα τοὺς ἀπλανεῖς ἀστέρας. Τοὺς δὲ πλάνητας οὐδ' αὐτοὺς ἔχειν ἴσον ὕψος. Ἀκμάζειν δὲ κόσμον, ἕως ἂν μηκέτι δύνηται ἔξωθέν τι προσλαμβάνειν. Οὗτος ἐγέλα πάντα· ὡς γέλωτος ἀξίων πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις.

Κεφάλαιον τεσσαρακαιδέκατον.

Περὶ Ξενοφάνους.

Ξενοφάνης δὲ ὁ Κολοφώνιος, Ὀρθομένους[2]) υἱός. Οὗτος ἕως[3]) Κύρου διέμεινεν. Οὗτος ἔφη πρῶτος ἀκαταληψίαν[4]) εἶναι πάντων, εἰπὼν οὕτως·

Εἰ[5]) γὰρ καὶ τὰ μάλιστα τύχῃ[6]) τετελεσμένον εἰπών,
Αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε, δόκος[7]) δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται.

---

[1]) Gronov. et Wolf. ἐπ' ἀλλήλων. Cfr. Excurs. XV. num. 3.

[2]) Ita etiam appellat Theodoret. Sermon. IV. Therapeut. At Epiphan. Tom. I. Opp. pag. 1087. Ὀρθουμένου υἱὸν vocat.

[3]) Vide Menag. ad Laërt. IX, 18. et Bayle Tom. III. Dictionn. pag. 3033. [4]) Cfr. Excurs. XVI. num. 1.

[5]) Cfr. Excurs. XVI. num. 2.

[6]) Menag. (itemq. Kühnius) ad Laërt. IX, 20. legit τύχοι, quae lectio plerisque et nominatim Sexto Empirico advers. Mathemat. pag. 156. et 157. placuit, haud dubie ideo, quod ea genio linguae Graecae magis respondere videatur. Cfr. Wolf. coll. Excurs. XVI. num. 2.

[7]) Cfr. Excurs. XVI. num. 3. coll. num. 2.

Λέγει δὲ, ὅτι οὐδὲν γίνεται, οὐδὲ φθείρεται, οὐδὲ κινεῖται, καὶ ὅτι ἓν τὸ πᾶν ἐστιν ἔξω μεταβολῆς. Φησὶ δὲ καὶ τὸν θεὸν εἶναι ἀΐδιον, καὶ ἕνα, καὶ ὅμοιον πάντη, καὶ [1]) πεπερασμένον, καὶ σφαιροειδῆ, καὶ πᾶσι τοῖς μορίοις αἰσθητικόν. Τὸν δὲ ἥλιον ἐκ μικρῶν πυριδίων ἀθροιζομένων γίνεσθαι καθ' ἑκάστην ἡμέραν, τὴν δὲ γῆν ἄπειρον εἶναι, καὶ μήτε [2]) ὑπ' ἀέρος, μήτε ὑπὸ τοῦ οὐρανοῦ περιέχεσθαι. Καὶ [3]) ἀπείρους ἡλίους εἶναι καὶ σελήνας, τὰ [4]) δὲ πάντα εἶναι ἐκ γῆς. Οὗτος τὴν θάλασσαν ἁλμυρὰν ἔφη διὰ τὸ πολλὰ μίγματα συῤῥέειν ἐν αὐτῇ. Ὁ δὲ Μητρόδωρος, [5]) διὰ τὸ ἐν τῇ γῇ διηθεῖσθαι, τούτου χάριν γίνεσθαι ἁλμυράν. Ὁ δὲ Ξενοφάνης μίξιν τῆς γῆς πρὸς τὴν θάλασσαν γίνεσθαι [6]) δοκεῖ, καὶ τῷ χρόνῳ ἀπὸ τοῦ ὑγροῦ λύεσθαι, φάσκων τοιαύτας ἔχειν ἀποδείξεις, ὅτι ἐν μέσῃ γῇ καὶ ὄρεσιν εὑρίσκονται [7]) κόγχαι· καὶ ἐν Συῤῥακούσαις δὲ ἐν ταῖς λατομίαις λέγει εὑρῆσθαι τύπον ἰχθύος καὶ φω-

---

[1]) R. solus non male in notis: „Lege: *καὶ οὐ πεπερασμένον. Infinitum* enim statuisse Xenophanem Aristot. aeque ac alii omnes testantur, quod ad Sext. Empiric. ostendit Fabricius, cui hanc emendationem debeo.«

[2]) Gronov. et Wolf. in textu: *μήτε ἐπ' ἀέρος*, Wolf. vero in notis: „Non dubito legendum esse: *μήτε ὑπ' ἀέρος*, quae particulae saepius confundi solent. Ita quoque legisse videtur Gyrald. loc. cit.“

[3]) Laërt. IX, 19. ita exprimit: *Κόσμους δ' ἀπείρους, ἀπαραλλάκτους δέ*, ubi Menag. huj. loci facit mentionem.

[4]) Idem vult vers. ejus ab Empiric. II. advers. Physic. et Theodoreto IV. Therapeut. memoratus: *Ἐκ γαίης γὰρ πάντα καὶ εἰς γῆν πάντα τελευτᾷ.* At vero idem Sextus III. Hypotyp. IV. alium profert, quo aquam et ignem principior. loco eum habuisse constat: *Πάντες γὰρ γαίης τε καὶ ὕδατος ἐκγενόμεσθα.* Gronov.

[5]) Wolf. *Μετρόδωρος.*

[6]) Wolf. *γίνεσθαι. Δοκεῖ καὶ τῷ Χρόνῳ κτλ.*

[7]) Wolf. *εὑρίσκωνται.*

κῶν, ἐν δὲ Πάρῳ τύπον δάφνης[1]) ἐν τῷ βάθει τοῦ λίθου, ἐν δὲ Μελίτῳ πλάκας συμπάντων θαλασσίων. Ταῦτα δέ φησι γενέσθαι, ὅτε πάντα ἐπηλώθησαν[2]) πάλαι, τὸν δὲ τύπον ἐν τῷ πηλῷ ξηρανθῆναι, ἀναιρεῖσθαι δὲ τοὺς ἀνθρώπους πάντας, ὅταν ἡ γῆ κατενεχθεῖσα εἰς τὴν θάλασσαν, πηλὸς γένηται· εἶτα πάλιν ἄρχεσθαι τῆς γενέσεως, καὶ τοῦτο πᾶσι τοῖς κόσμοις γίνεσθαι καταβάλλειν.

Κεφάλαιον πεντεκαιδέκατον.

Περὶ Ἐκφάντου.

Ἔκφαντός τις Συῤῥακούσιος ἔφη μὴ εἶναι ἀληθινὴν τῶν ὄντων λαβεῖν γνῶσιν.[3]) Ὁρίζει δὲ ὡς νομίζει τὰ μὲν πρῶτα[4]) ἀδιαίρετα[5]) εἶναι σώματα, καὶ παραλλαγὰς αὐτῶν τρεῖς ὑπάρχειν, μέγεθος, σχῆμα, δύναμιν, ἐξ ὧν τὰ αἰσθητὰ γίνεσθαι. Εἶναι δὲ τὸ πλῆθος αὐτῶν ὡρισμένον καὶ τοῦτο ἄπειρον. Κινεῖσθαι δὲ τὰ σώματα μήτε[6]) ὑπὸ βάρους, μήτε πληγῆς, ἀλλ' ὑπὸ θείας δυνάμεως, ἣν νοῦν καὶ ψυχὴν προσαγορεύει. Τοῦ μὲν οὖν τὸν κόσμον εἰδέναι ἰδεῖν, δι' ὃ καὶ σφαι-

---

[1]) Sic habent omnes Mss. Gronov. autem (itemq. Wolf. in textu): ἀφύης. R. — Cfr. pag. 250. num. 4.

[2]) Ita recte habent Codd. Barberin. et Taurin. (itemq. Wolf. in notis.) In Cod. Ottobon. legitur: ἀπηλάθησαν. In Cod. Medic. (itemq. in textu edd. Gronov. et Wolf.) ἐπελάθησαν. R. — Cfr. Excurs. XVI. num. 5.

[3]) Scepticis igitur erit accensendus. Wolf. — Cfr. Excurs. XVII.

[4]) Ergo statuit atomos aeque ac Epicurus, quae saepius σώματα ac σωμάτια dicuntur. Cfr. Gassend. Tom. I. Opp. pag. 256.

[5]) Cfr. Gassend. Tom. I. Opp. pag. 257.

[6]) Vide Gassend. Tom. I. Opp. pag. 273. seqq. Wolf.

ροειδῆ ὑπὸ μιᾶς δυνάμεως γεγονέναι. Τὴν δὲ γῆν μέσον κόσμου κινεῖσθαι περὶ τὸ αὐτῆς κέντρον ὡς πρὸς ἀνατολήν.

Κεφάλαιον ἑκκαιδέκατον.

Περὶ Ἵππωνος.

Ἵππων δὲ ὁ Ῥηγῖνος ἀρχὰς ἔφη ψυχρὸν τὸ ὕδωρ, καὶ θερμὸν τὸ πῦρ. Γεννώμενον δὲ τὸ πῦρ ὑπὸ ὕδατος κατανικῆσαι[1]) τὴν τοῦ γεννήσαντος δύναμιν, συστῆσαί τε τὸν κόσμον. Τὴν δὲ ψυχὴν ποτὲ μὲν ἐγκέφαλον ἔχειν, ποτὲ δὲ ὕδωρ, καὶ παρὰ τὸ σπέρμα εἶναι τὸ φαινόμενον ἡμῖν ἐξ ὑγροῦ, ἐξ οὗ φησι ψυχὴν γίνεσθαι.

Κεφάλαιον ἑπτακαιδέκατον.[2])

Ταῦτα μὲν οὖν ἱκανῶς δοκοῦμεν παρατεθεικέναι. Διὸ δοκεῖ λοιπὸν αὐτάρκως διαδραμόντων ἡμῶν τὰ τοῖς Φυσικοῖς δόξαντα, ἀναδραμεῖν ἐπὶ Σωκράτην καὶ Πλάτωνα, οἳ τὸ ἠθικὸν[3]) μάλιστα προετίμησαν.

Κεφάλαιον ὀκτωκαιδέκατον.

Περὶ Σωκράτους.

Ὁ μὲν οὖν Σωκράτης γίνεται Ἀρχελάου τοῦ Φυσικοῦ ἀκροατής· ὃς τὸ γνῶθι[4]) σαυτὸν προτιμήσας, καὶ

---

[1]) Cod. Taurin. κατανικῆσαι, et ita legendum censebat Gronovius. Alii Codd. κατανικῆσαν. R. — Cfr. Excurs. XVIII.

[2]) Edd. Gronov. Wolf. atque Ruaei tituli graeci, qui frustra desideratur, loco haec habent verba: TRANSITIO AD ETHICOS. [3]) Cfr. Excurs. XIX.

[4]) Cfr. Menag. ad Laërt. I, 40.

μεγάλην σχολὴν συστήσας, ἔσχε πάντων τῶν μαθητῶν ἱκανώτερον τὸν Πλάτωνα, αὐτὸς μὲν μηδὲ συγγράμματα[1]) καταλιπών. Ὁ δὲ Πλάτων τὴν πᾶσαν αὐτοῦ σοφίαν ἀπομαξάμενος[2]) συνέστησε τὸ διδασκαλεῖον, μίξας[3]) ὁμοῦ φυσικὴν, ἠθικὴν, διαλεκτικήν. Ἃ δὲ ὁ Πλάτων ὁρίζεται, ταῦτα.

Κεφάλαιον ἐννεακαιδέκατον.

Περὶ Πλάτωνος.

Πλάτων ἀρχὰς[4]) εἶναι τοῦ παντὸς θεὸν, καὶ ὕλην, καὶ παράδειγμα· θεὸν μὲν τὸν ποιητὴν, καὶ διακοσμήσαντα τόδε τὸ πᾶν, καὶ προνοούμενον αὐτοῦ. Ὕλην δὲ τὴν πᾶσαν ὑποκειμένην, ἣν καὶ δεξαμένην[5]) καὶ τιθήνην καλεῖ· ἐξ ἧς διακοσμηθείσης γενέσθαι τὰ τέσσαρα στοιχεῖα, ἐξ ὧν συνέστηκεν ὁ κόσμος, πυρὸς, ἀέρος,

---

[1]) Cfr. Excurs. XX.

[2]) Similem phrasin de re non dissimili usurpat Laërt. II, 61., ubi τοὺς τὸ Σωκρατικὸν ἦθος ἀπομεμαγμένους commemorat. Hujus vocis varias notiones collegit Spanhem. ad Callimachum. [3]) Cfr. dicta ad cap. XIX.

[4]) Cfr. Excurs. XXI. num. 1.

[5]) Cod. Mediceus: δεξαμενήν. Hinc locum hunc afferens Menag. ad Laërt. III, 69., pro δεξαμένην legit: δεξαμενήν, i. e. cisternam, κολυμβήθραν, et τηθὺν pro: τιθήνην. Sed tres Mss. habent δεξαμένην, et haec vox δεξαμένη in participio posita magis accommodata est materiae, quam Plato omni formae recipiendae aptam esse hoc ipso indicare voluit: quod et vidit Phrynichus, cuj. locum attulit Menag. loc. laud. Τηθὺς vero plane ab hoc loco est aliena vox: τιθήνην enim procul dubio respexit Chalcid. pag. 370., ubi materiam appellat matrem, nutriculam, et totius generationis gremium. Ceterum de ipsa voce δεξαμενή, ejusq. cum participio δεξαμένη confusione consueta legendus est Gataker. ad Antonin. VII, 3. Ὕλην illam Plato ἀνάγκην quoque et ἀναγκαῖον vocare solet, quemadmodum in Timaeo ait: δύο αἰτίαι, τὸ μὲν ἀναγκαῖον, τὸ δὲ θεῖον. Ruaeus coll. Wolf.

γῆς, ὕδατος, ἐξ ὧν καὶ τὰ ἄλλα πάντα[1]) *συγκρίματα καλούμενα, ζῶά τε καὶ φυτὰ συνεστηκέναι. Τὸ δὲ παράδειγμα τὴν διάνοιαν τοῦ θεοῦ εἶναι, ὃ καὶ ἰδέας*[2]) *καλεῖ, οἷον*[3]) *εἰκονίσματι προσέχων ἐν τῇ ψυχῇ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐδημιούργει. Τὸν μὲν θεόν φησιν ἀσώματόν*[4]) *τε καὶ ἀνείδεον, καὶ μόνοις σοφοῖς ἀνδράσι καταληπτὸν εἶναι· τὴν*[5]) *δὲ ὕλην δυνάμει μὲν σῶμα, ἐνεργείᾳ δὲ οὐδέπω· ἀσχημάτιστον*[6]) *γὰρ αὐτὴν οὖσαν καὶ ἄποιον, προσλαβοῦσαν σχήματα καὶ ποιότητας, γενέσθαι σῶμα. Τὴν μὲν οὖν ὕλην ἀρχὴν εἶναι καὶ σύγχρονον τῷ θεῷ ταύτην, καὶ ἀγέννητον*[7]) *τὸν κόσμον. Ἐκ γὰρ αὐτοῦ συνεστᾶναί φησιν αὐτόν. Τῷ δὲ ἀγεννήτῳ ἀκολουθεῖν πάντως καὶ τὸ ἄφθαρτον. Ἡι δὲ σῶμά τε καὶ ἐκ πολλῶν ποιοτήτων καὶ ἰδεῶν συγκείμενον ὑποτίθεται, ταύτῃ καὶ γεννητὸν καὶ φθαρτόν. Τινὲς δὲ τῶν Πλατωνικῶν ἀμφότερα ἔμιξαν, χρησάμενοι παραδείγματι τοιούτῳ· ὅτι ὥσπερ ἅμαξα δύναται ἀεὶ διαμένειν ἄφθαρτος κατὰ μέρος ἐπισκευαζομένη, κἂν τὰ μέρη φθείρηται ἑκάστοτε, αὐτὴ δὲ ὁλόκληρος*

---

[1]) Cod. Taurin. *ἅπαντα συγκρώματα.* R.

[2]) Sic omnes Mss. Gronov. (itemq. Wolf.) *ἰδέαν*. Appellavit etiam *εἶδος, γένος, ἀρχὴν, αἴτιον, οὔτε κινούμενον, οὔτε μένον, καὶ ταὐτὸ καὶ ἕν.* Vide Laërt. III, 64. et Suidam. R. coll. W.

[3]) Sic omnes Mss. Gronov. (itemq. Wolf.) *οἱονεὶ κονίσματι, velut arenato,* perperam. Paraphrast. ut habetur in nostro textu ita legit. Nam ita legit: *τάς τε ἰδέας τὴν διάνοιαν λέγει τοῦ θεοῦ, πρὸς ἣν ἀποβλέπων ὡς πρὸς παράδειγμα ἐκόσμει τὰ πάντα.* Videtur tamen vel sic structura huj. periodi imperfecta et manca esse: *Τὸ δὲ παράδειγμα — ἐδημιούργει.* Libenter itaque inter *καλεῖ* et *οἷον* intersererem *ᾗ*, quod referatur ad *διάνοιαν*, vel *αἷς*, quod referatur ad *ἰδέας*. R.

[4]) Cfr. Laërt. III, 77. coll. Menag.

[5]) Locum hunc eadem omnino ratione affert Menag. ad Laert. III, 69.

[6]) Cfr. lib. III. contra Cels. num. 41. coll. IV. num. 56.

[7]) Cfr. Laert. III, 71.

ἀεὶ μένει· τοῦτον τὸν τρόπον καὶ ὁ κόσμος κατὰ μέρη μένει, καὶ φθείρεται, ἐπισκευαζομένων καὶ ἀντανισουμένων τῶν ἀφαιρουμένων ἀΐδιος μένει. Τὸν δὲ θεὸν οἱ μὲν ἕνα[1]) φασὶν αὐτὸν εἰπεῖν ἀγέννητον καὶ ἄφθαρτον, ὡς λέγει ἐν τοῖς νόμοις· »Ὁ[2]) μὲν δὴ[3]) θεὸς, ὥσπερ καὶ ὁ παλαιὸς[4]) λόγος, ἀρχήν τε καὶ τελευτὴν καὶ μέσα τῶν[5]) ἁπάντων ἔχων.“ Οὕτως ἕνα αὐτὸν τὸν διὰ[6]) πάντων κεχωρηκότα ἀποφαίνεται. Οἱ δὲ καὶ πολλοὺς, ἀορίστως, ὅταν λέγῃ· „Θεὸς θεῶν ἐγὼ δημιουργός[7]) τε καὶ πατήρ.« Οἱ δὲ καὶ ὡρισμένους, ὅταν λέγῃ· „Ὁ μὲν δὴ μέγας ἐν[8]) οὐρανῷ Ζεὺς πτηνὸν[9]) ἅρμα ἐλαύνων,« καὶ ὅταν γενεαλογῇ τοὺς οὐρανοῦ παῖδας καὶ γῆς. Οἱ δὲ συστήσασθαι μὲν αὐτὸν

---

[1]) Cfr. Excurs. XXI. num. 2.

[2]) Locus, quem vult auctor, exstat lib. IV. Legum. Cfr. Plat. Opp. ed. Bekkeri Part. III. Vol. II. pag. 354. (al. 715.)

[3]) Sic ed. Bekkeri. Edd. Gronov. Wolf. atque Ruaei: δέ. [4]) Cfr. Excurs. XXI. num. 3.

[5]) Ed. Bekk. τῶν ὄντων ἁπάντων.

[6]) Ideo Plato in Cratylo ait: θεὸν πάντα κοσμεῖν τὰ πράγματα διὰ πάντων ἰόντα. Adde Cudworth. pag. 505. loc. laud., Huet. in Alnet. Quaest. lib. II. cap. XI. pag. 105. et interpretes ad Act. XVII, 27. De Stoicis speciatim consuli meretur Thomas. diss. XIV. de Stoica mundi exustione, et Menag. ad Laert. VII, 147. pag. 319. Wolf. [7]) Cfr. Excurs. XXI. num. 4.

[8]) Ed. Bekk. ἐν οὐρανῷ ἡγεμὼν Ζεὺς, ἐλαύνων πτηνὸν ἅρμα. Cfr. pag. huj. not. 9.

[9]) Codd. Taurin. Ottobon. et Medic. rectissime: πτηνόν. Platon. locus est in Phaedro pag. 246. (ed. Bekk. Part. I. Vol. I. pag. 41.) Ed. Gronov. (itemq. ed. Wolf. in textu) perperam: τενὸν ἅρμα. R. — Gronov. et Wolf., ut jam dictum, in textu: τενόν. Iidem vero in notis, ille: „Non aliter exstat in apographo; intellexi tamen, quasi legeretur: πτηνὸν ἅρμα, quod etiam allegat Macrob. lib. I. Saturnal. cap. 23.,“ hic vero: «Forte legendum est: εὔτονον. Videtur enim antiqui poetae versus esse. Platon. locum invenire mihi non licuit.“

θεοὺς γεννητούς,[1]) *καὶ διὰ μὲν τὸ γεγεννῆσθαι, πάντως αὐτοὺς φθαρῆναι ἀνάγκην*[2]) *ἔχειν, διὰ δὲ τὴν βούλησιν τοῦ θεοῦ ἀθανάτους εἶναι, ἐν ᾧ προσθεὶς λέγει· „Θεὸς θεῶν, ὧν ἐγὼ δημιουργός τε καὶ πατὴρ, ἄλυτα ἐμοῦγε θέλοντος," ὡς ἂν εἰ λυθῆναι αὐτὰ θέλει, ῥᾳδίως λυθησόμενα. Δαιμόνων δὲ φύσεις ἀποδέχεται, καὶ τοὺς μὲν ἀγαθοὺς εἶναί φησιν αὐτῶν, τοὺς δὲ φαύλους. Καὶ τὴν ψυχὴν οἱ μέν φασιν αὐτῶν*[3]) *ἀγένητον λέγειν καὶ ἄφθαρτον,*[4]) *ὅταν λέγῃ· »ψυχὴ*[5]) *πᾶσα ἀθάνατος· τὸ γὰρ ἀεικίνητον*[6]) *ἀθάνατον.« Καὶ ὅταν αὐτοκίνητον αὐτὴν ἀποδεικνύῃ καὶ ἀρχὴν κινήσεως. Οἱ δὲ γενητὴν*[7]) *μὲν, ἄφθαρτον δὲ διὰ τὴν τοῦ θεοῦ βούλησιν. Οἱ δὲ σύνθετον καὶ γενητὴν,*[8]) *καὶ φθαρτήν· καὶ γὰρ κρατῆρα*[9]) *αὐτῆς ὑποτίθεται, καὶ σῶμα*[10]) *αὐτὴν ἔχειν αὐγοειδὲς, τὸ δὲ γενόμενον πᾶν ἀνάγκην*[11]) *ἔχειν φθαρῆναι. Οἱ δὲ ἀθάνατον αὐτὴν εἶναι λέγοντες μάλιστα ἐκεῖνοι ἰσχυρίζονται, ὅσοι καὶ κρίσεις φασὶν εἶναι μετὰ τελευτὴν, καὶ ἐν ᾅδου δικαστήρια, καὶ τὰς μὲν ἀγαθὰς ἀγαθοῦ μισθοῦ τυγχάνειν, τὰς δὲ πονηρὰς ἀκολούθων δικῶν. Τινὲς μὲν*

---

1) Cod. Barberin. *γεννητούς*, et paulo post: *γεγενῆσθαι*. R. 2) Wolf. *ἀνάγκης*.

3) Ita Gronov. (itemq. Wolf. in text.) et alii Mss. Sed legendum est: *αὐτόν*. R. coll. Wolf.

4) Idem testatur Laert. III, 67., ubi varia Platon. loca id evincentia attulit Aldobrandinus. Wolf.

5) Locus exstat in Phaedro pag. 245. (cfr. ed. Bekk. Part. I. Vol. I. pag. 38.), et latine expressus est a Cic. lib. I. Tusc. Quaest.

6) Ed. Ruaei perperam: *ἀεὶ κίνητον*.

7) Wolf. *γεννητήν*. -- Loca Platon. huc spectantia collegit Cudworth. pag. 750. seq. Syst. Intellect.

8) Wolf. *γεννητήν*.

9) Cfr. Excurs. XXI. num. 5.

10) Cfr. Excurs. XXI. num. 6.

11) Mss. Taurin. *ἀνάγκην εἶναι*.

οὖν φασιν καὶ μετενσωμάτωσιν[1]) αὐτὸν ὁμολογεῖν, καὶ μεταβαίνειν[2]) τὰς ψυχὰς ὡρισμένας οὔσας ἄλλας εἰς ἄλλα σώματα, κατ' ἀξίαν ἑκάστῃ καὶ κατά τινας περιόδους[3]) ὡρισμένας ἀναπέμπεσθαι[4]) ἐς τοῦτον τὸν κόσμον, πάλιν πεῖραν παρεξομένας τῆς ἑαυτῶν προαιρέσεως. Οἱ δὲ οὐ, ἀλλὰ τόπον[5]) λαγχάνειν κατ' ἀξίαν ἑκάστῃ, καὶ χρῶνται μαρτυρίῳ, ὅτι φησὶ[6]) μετὰ Διός τινας εἶναι, ἄλλους δὲ μετὰ ἄλλων θεῶν συμπεριπολοῦντας τῶν ἀγαθῶν ἀνδρῶν, τοὺς δὲ ἐν κολάσεσιν[7]) ὑπάρχειν αἰωνίαις,[8]) ὅσοι πονηρὰ καὶ ἄδικα παρὰ τοῦτον τὸν βίον εἰσὶν ἐξειργασμένοι. Φασὶ δὲ αὐτὸν τὰ μὲν ἄμεσα λέγειν,[9]) τὰ δὲ ἔμμεσα, τὰ δὲ μέσα τῶν πραγμάτων. Ἐγρήγορσιν μὲν καὶ ὕπνον ἄμεσα, καὶ ὅσα τοιαῦτα. Ἔμμεσα δὲ, οἷον ἀγαθὰ καὶ κακά. Καὶ μέσα, οἷον τοῦ λευκοῦ καὶ μέλανος τὸ φαιὸν, ἤ τι ἄλλο χρῶμα. Ἀγαθὰ δὲ μόνα κυρίως λέγειν φασὶν αὐτὸν τὰ[10]) περὶ ψυχήν. Τὰ δὲ περὶ σῶμα, καὶ τὰ ἐκτὸς,

---

[1]) Cfr. lib. IV. contra Cels. num. 17. coll. Excurs. XXI. num. 7. [2]) Cod. Ottobon. μεταβάλλειν.

[3]) Cfr. Excurs. XXI. num. 8.

[4]) Illam demissionem Platonici alias dixerunt τὴν κάθοδον ψυχῶν εἰς σώματα, de qua exstat Plotini liber.

[5]) Cfr. Excurs. XXI. num. 9.

[6]) Wolf. et Ruaeus in textu: φασί. Jam Ruaeus vero, Wolf. duce, in notis: „Gronov. φασί, sed legendum est: φησί. Enimvero de Platonicis, vel etiam Histor. Philos. scriptoribus hic loquitur scriptor, tanquam dissentientibus, quid Plato de animae statu existimaverit, cum alii μετεμψύχωσιν illi tribuant, alii certam post hanc vitam sedem animabus ab eo assignari testentur: posteriores hos ait hanc in rem testimonio quodam uti, quod procul dubio de quodam loco Platonis est intelligendum. Hinc sequitur: ὅτι φασί, adeoque non dubito legendum; φησί, quia de Platone ipso sermo est."

[7]) Cfr. Excurs. XXI. num. 10.

[8]) Cod. Ottobon. αἰωνιαίως. R.

[9]) Gronov. et Wolf. in textu: λέγει, Wolf. vero in notis: „Ita Gronov. Sensus postulat: λέγειν «

[10]) Illa vocat ἀγαθὰ θεῖα in lib. I. de Legibus pag.

οὐκ ἔτι κυρίως ἀγαθὰ, ἀλλὰ λεγόμενα[1]) ἀγαθά. Πολλαχοῦ δὲ καὶ μέσα ὠνομακέναι αὐτά· εἶναι γὰρ αὐτοῖς καὶ καλῶς καὶ κακῶς χρῆσθαι. Τὰς μὲν οὖν ἀρετὰς κατὰ τιμὴν ἀκρότητας εἶναί[2]) φασι, κατὰ δὲ οὐσίαν μεσότητας·[3]) τιμιότερον μὲν γὰρ οὐδὲν ἀρετῆς. Τὸ δὲ ὑπερβάλλον αὐτῶν ἢ ἐνδέον εἰς κακίαν τελευτᾷν, οἷον τέσσαράς[4]) φασιν εἶναι ἀρετὰς, φρόνησιν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν. Τούτων ἑκάστῃ παρακολουθεῖν δύο κακίας, καθ' ὑπερβολὴν καὶ μείωσιν, οἷον τῇ μὲν φρονήσει ἀφροσύνην κατὰ μείωσιν, πανουργίαν δὲ καθ' ὑπερβολήν. Τῇ δὲ σωφροσύνῃ ἀκολασίαν κατὰ μείωσιν, σκαιότητα καθ' ὑπερβολήν. Τῇ δὲ δικαιοσύνῃ μειονεξίαν[5]) κατὰ μείωσιν, πλεονεξίαν καθ' ὑπερβολήν. Τῇ δὲ ἀνδρείᾳ δειλίαν κατὰ μείωσιν, θράσος[6]) καθ' ὑπερβολήν. Ταύτας δὲ ἐγγενομένας τὰς ἀρετὰς ἀνθρώπῳ ἀπεργάζεσθαι αὐτὸν τέλειον, καὶ παρέχειν αὐτῷ εὐδαιμονίαν.[7]) Τὴν δὲ εὐδαιμονίαν εἶναί φησιν ὁμοίωσιν θεῷ, κατὰ τὸ δυνατόν. Τὴν δὲ ὁμοίωσιν τῷ θεῷ, ὅταν τις ὅσιός τε καὶ δίκαιος γένηται μετὰ φρονήσεως. Τέλος γὰρ τοῦτο τῆς ἄκρας σοφίας καὶ ἀρετῆς ὑποτίθεται. Λέγει δὲ ἀντακολουθεῖν[8]) τὰς ἀρετὰς

---

513. Opp. ed. Basil., ubi ait: *Ἁπλᾶ δὲ ἀγαθά ἐστι· τὰ μὲν ἀνθρώπινα, τὰ δὲ θεῖα.* Ceterum de *τριχοτομίᾳ* bonorum, quae Aristoteli, et plerisque aliis philosophis probata fuit, cfr. Laërt. III, 80. coll. interp. Wolf.

[1]) Cfr. Excurs. XXI. num. 11.

[2]) Wolf. in textu: *εἶναί φησι*, in notis: „Ita scripsi, licet Gronov. habeat: *εἶναί φασι*.“ R. in textu: *εἶναί φασι*, in notis: „Forte legendum: *εἶναί φησι*.“ — Equidem nil mutaverim, sed legerim: *εἶναί φασι*.

[3]) Cfr. Menag. ad Laërt. VII, 100.

[4]) Cfr. dicta ad cap. XX. Philosophum.

[5]) Wolf. perperam: *μειωνεξίαν*.

[6]) Cod. Barberin. *θρασύτητα*. R.

[7]) Cfr. Laërt. III, 78. coll. Menag. ad Laërt. VII, 128.

[8]) Cfr. Laërt. VII, 125.

ἀλλήλαις, καὶ μονοειδεῖς[1]) *εἶναι, καὶ μηδέποτε ἐναντιοῦσθαι ἀλλήλαις. Τὰς δὲ κακίας πολυτρόπους*[2]) *τε εἶναι, καὶ ποτὲ μὲν ἀντακολουθεῖν, ποτὲ δὲ ἐναντιοῦσθαι ἀλλήλαις. Εἱμαρμένην φησὶν*[3]) *εἶναι, οὐ μὴν πάντα καθ'*[4]) *εἱμαρμένην γίνεσθαι, ἀλλ' εἶναί τι καὶ ἐφ' ἡμῖν, ἐν οἷς φησιν· „αἰτία ἑλομένου, θεὸς*[5]) *ἀναίτιος, καὶ θεσμός τε Ἀδραστείας.“ Οἱ δὲ οὕτω τὸ καθ' εἱμαρμένην, οἱ δὲ καὶ τὸ ἐφ' ἡμῖν. Ἀκούσια*[6]) *δέ φησιν εἶναι τὰ ἁμαρτήματα· εἰς γὰρ τὸ κάλλιστον τῶν ἐν ἡμῖν, ὅπερ ἐστὶν ἡ ψυχή, οὐκ ἄν τινα τὸ κακὸν*[7]) *παραδέξασθαι, τουτέστι τὴν ἀδικίαν· κατὰ*[8]) *ἄγνοιαν δὲ καὶ σφάλμα τοῦ ἀγαθοῦ, οἰομένους καλόν τι ποιεῖν, ἐπὶ τὸ κακὸν ἔρχεσθαι. Καὶ λέξις τούτου ἐμφανεστάτη ἐστὶν ἐν τῇ πολιτείᾳ, ἐν ᾗ φησιν· »Πάλιν δὲ αὐτῷ ἅμα τε λέγειν ὡς αἰσχρὸν καὶ θεομισὲς ἡ κακία· πῶς οὖν δή τις τὸ τοιοῦτον κακὸν αἱροῖτ' ἄν, ἢ τῶν ὅσα δή φατε τῶν ἡδονῶν; Οὐκοῦν καὶ τοῦτο ἀκούσιον, εἴπερ τὸ νικᾶν ἑκούσιον, ὥστε ἐκ παντὸς λόγου τόγε ἀδικεῖν ἀκούσιον λόγος ἐρεῖ.« Ἀντιτίθεται δέ τις αὐτῷ πρὸς*[9]) *τοῦτο· »Διὰ τί οὖν κολάζονται, εἰ ἀκουσίως ἁμαρτά-*

---

[1]) Hinc lib. IV. de Republica pag. 413. ed. Basil. ait: *τῶν ἀρετῶν εἶδος ἓν εἶναι.*

[2]) Ed. Ruaei: *πολυτρόπου.* — Ideo lib. IV. de Republica pag. 413. ed. Basil. ait: *τὰ εἴδη τῆς κακίας ἄπειρα εἶναι.*

[3]) Gronov. minus bene: *φασίν.* Quae lectio tamen est Codd. Barberin. Ottob. et Medicei. R.

[4]) Wolf. uti constanter habet: *εἱμαρμένην*, ita hoc loco et seq. *κατ' εἱμαρμένην.*

[5]) Sic Plato lib. II. de Republica: *θεοὶ ἀγαθῶν χορηγοί, κακοὶ δὲ οὐδενός.* Cfr. Proclus in Platon. Theolog. pag. 45. [6]) Cfr. Excurs. XXI. num. 5.

[7]) Platon. rationem illustrat Clemens Alex. lib. I. Stromat., ubi ita: *Τὸ μὲν ἐψεῦσθαι τῆς ἀληθείας κακόν ἐστι κτλ.*

[8]) Vide loca Platon. allegata et Antonin. II, 13.

[9]) Wolf. *πρὸς τούτῳ.*

νουσιν;« Ὁ δὲ λέγει· ἵνα τε αὐτὸς ὅτι τάχιστα ἀπαλλαγῇ κακίας, καὶ κόλασιν[1]) ὑπόσχῃ. Τὸ γὰρ κόλασιν ὑποσχεῖν οὐ κακὸν εἶναι, ἀλλὰ[2]) ἀγαθὸν, εἴπερ μέλλει κάθαρσις[3]) τῶν κακῶν γίνεσθαι· καὶ ἵνα μηδὲ ἁμαρτάνωσιν οἱ λοιποὶ ἀκούοντες ἄνθρωποι, ἀλλὰ φυλάσσωνται τὴν τοιαύτην πλάνην. Κακοῦ δὲ φύσιν οὔτε ὑπὸ[4]) θεοῦ γενέσθαι, οὔτε καθ' αὐτὴν ὑπόστασιν ἔχειν, ἀλλὰ κατ' ἐναντίωσιν καὶ παρακολούθησιν[5]) τοῦ ἀγαθοῦ γενέσθαι,[6]) ἢ καθ' ὑπερβολὴν, ἢ κατὰ μείωσιν, ὡς περὶ τῶν ἀρετῶν[7]) προείπομεν. Ὁ μὲν οὖν Πλάτων, καθὼς προείπομεν, συναγαγὼν τὰ τρία μέρη τῆς κατὰ πάντα φιλοσοφίας, οὕτως ἐφιλοσόφησεν.

Κεφάλαιον εἰκοστόν.

Περὶ Ἀριστοτέλους.

Ἀριστοτέλης τούτου γενόμενος ἀκροατὴς, εἰς τέχνην τὴν φιλοσοφίαν ἤγαγεν, καὶ λογικώτερος ἐγένετο. Τὰ μὲν στοιχεῖα τῶν πάντων ὑποθέμενος οὐσίαν καὶ συμβεβηκός· τὴν μὲν οὐσίαν μίαν τὴν πᾶσιν ὑποκειμένην, τὰ δὲ συμβεβηκότα ἐννέα, πόσον,[8]) ποῖον, πρὸς[9]) τί, ποῦ, πότε, ἔχειν, κεῖσθαι, ποιεῖν, πάσχειν. Τὴν μὲν

---

[1]) Cfr. Plato lib. V. de Legibus pag. 547. ed. Basil.

[2]) Cfr. Excurs. XXI. num. 6.

[3]) Cfr. Excurs. XXI. num. 7.

[4]) Cfr. superius dicta et inprimis Cudworth. lib. I. cap. IV. pag. 220. seq. — In subseqq. ed. Wolf. οὔτε κατ' αὐτήν κτλ. [5]) Wolf. perperam: παρακολούθωσιν.

[6]) Cod. Taurin. γενήσεσθαι. R.

[7]) Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu recte: ἀρετῶν, Gronov. insuper in notis: „Ita correximus, ut videtur, necessario, quum scriptum esset: ἀῤῥητῶν."

[8]) Gronov. Wolf. atque Ruaeus: ποσὸν, ποιόν.

[9]) Wolf. hoc loco et seq. πρός τι.

οὖν οὐσίαν τοιαύτην εἶναι, οἷον θεὸν, ἄνθρωπον, καὶ ἕκαστον τῶν τῷ ὁμοίῳ λόγῳ ὑποπεσεῖν δυναμένων. Περὶ δὲ τὰ συμβεβηκότα θεωρεῖται τὸ[1]) μὲν ποῖον, οἷον λευκὸν, μέλαν· τὸ δὲ πόσον, οἷον δίπηχυ, τρίπηχυ· τὸ δὲ πρός τί, οἷον πατὴρ, υἱός· τὸ δὲ ποῦ, οἷον Ἀθήνησι, Μεγάροισι· τὸ δὲ πότε, οἷον ἐπὶ τῆς δεκάτης Ὀλυμπιάδος· τὸ δὲ ἔχειν, οἷον κεκτῆσθαι· τὸ δὲ ποιεῖν, οἷον γράφειν, καὶ ὅλως ἐνεργεῖν τι· τὸ δὲ κεῖσθαι, οἷον κατακεῖσθαι· τὸ δὲ πάσχειν, οἷον τύπτεσθαι. Ὑποτίθεται καὶ αὐτὸς τὰ μὲν μεσότητα ἔχειν, τὰ δὲ ἄμεσα εἶναι, ὡς εἴπομεν καὶ περὶ τοῦ Πλάτωνος. Καὶ[2]) σχεδὸν τὰ πλεῖστα τῷ Πλάτωνι σύμφωνός[3]) ἐστι, πλὴν τοῦ περὶ[4]) ψυχὴν δόγματος. Ὁ μὲν γὰρ Πλάτων ἀθάνατον, ὁ δὲ Ἀριστοτέλης ἐπιδιαμένειν[5]) καὶ μετὰ ταῦτα, καὶ ταύτην ἐναφανίζεσθαι τῷ πέμπτῳ σώματι, ὃ[6]) ὑποτίθεται εἶναι μετὰ[7]) τῶν ἄλλων τεσσάρων, τοῦ τε πυρὸς, καὶ τῆς γῆς, καὶ τοῦ ὕδατος, καὶ τοῦ ἀέρος λεπτότερον,[8]) οἷον πνεῦμα. Ὁ μὲν οὖν Πλάτων μόνα ἀγαθὰ ὄντως τὰ περὶ ψυχὴν εἶναί φησιν, καὶ ἀρκεῖν πρὸς τὴν εὐδαιμονίαν. Ὁ δὲ Ἀριστοτέλης τριγένειαν τῶν ἀγαθῶν εἰσάγει, καὶ λέγει μὴ εἶναι τέλειον τὸν σοφὸν, ἐὰν μὴ παρῇ αὐτῷ καὶ τὰ

---

1) Gronov. Wolf. atque Ruaeus: *τὸ μὲν ποιὸν, οἷον λευκὸν, μέλαν· τὸ δὲ ποσόν.*

2) Locum hunc prorsus eadem ratione allegat Menag. ad Laërt. VII, 157. pag. 326.

3) Cfr. Excurs. XXII. num. 1.

4) Cfr. Excurs. XXII. num. 2.

5) Cfr. lib. III. contra Cels. num. 22. et 80. coll. lib. IV. num. 30.

6) Sic Codd. Barberin. et Ottobon. Cod. Medic. (itemq. edd. Gronov. atq. Wolf.) *ᾧ ὑποτίθεται.* R.

7) Cfr. lib. IV. contra Cels. num. 56.

8) Cfr. interpr. ad Laërt. V, 32. et Gassend. Tom. I. Opp. pag. 238.

τοῦ σώματος ἀγαθὰ, καὶ τὰ ἐκτός· ἃ [1]) ἐστι κάλλος, ἰσχὺς, εὐαισθησία, ἀρτιότης· τὰ δὲ ἐκτὸς, πλοῦτος, εὐγένεια, δόξα, δύναμις ἐῤῥωμένη φίλων. Τὰ δὲ ἐντὸς περὶ ψυχὴν καθὼς καὶ Πλάτωνι ἔδοξε, φρόνησιν, σωφροσύνην, δικαιοσύνην, ἀνδρείαν. Τὰ δὲ κακά φησι καὶ οὗτος κατ' ἐναντίωσιν τῶν ἀγαθῶν γενέσθαι, καὶ εἶναι ὑπὸ [2]) τὸν περὶ σελήνην τόπον, ὑπὲρ δὲ σελήνην μηκέτι. Τὴν δὲ ψυχὴν [3]) τοῦ μὲν ὅλου τοῦ κόσμου ἀθάνατον εἶναι, καὶ αὐτὸν τὸν κόσμον [4]) ἀΐδιον, τὴν δὲ καθ' ἕκαστον, ὡς προείπομεν, ἀφανίζεσθαι. Οὗτος μὲν οὖν ἐν τῷ Λυκείῳ ποιούμενος τὰς διατριβὰς ἐφιλοσόφει· ὁ δὲ Ζήνων ἐν τῇ ποικίλῃ στοᾷ. Ἐκτήσαντο δὲ οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος ἀπὸ τοῦ τόπου τὸ ὄνομα, τουτέστι ἀπὸ τῆς στοᾶς Στωϊκοὶ κληθέντες· οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου. Ἐπειδὴ γὰρ περιπατοῦντες ἐν τῷ Λυκείῳ ἐζήτουν, διὰ τοῦτο Περιπατητικοὶ ἐκλήθησαν. Ταῦτα μὲν οὖν καὶ [5]) ὁ Ἀριστοτέλης.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν πρῶτον.

Περὶ τῶν Στωϊκῶν.

Στωϊκοὶ [6]) καὶ αὐτοὶ [7]) μὲν ἐπὶ τὸ συλλογιστικώ-

---

[1]) Gronov. ὅ ἐστι, quod verbor. nexui adversatur.

[2]) Cfr. Origenes adv. Cels. init. Adde Clem. Alex. Strom. V. pag. 591. ed. Colon.

[3]) Vide Cudworth. Syst. Intell. pag. 412. et pag. 169.

[4]) Cfr. Cudworth. lib. cit. pag. 253. coll. Bayle Tom. I. Dictionn. pag. 346—353. et Meurs. in Bibl. Graec. pag. 1255—1261.

[5]) Desunt in ed. Wolf. verba: *καὶ ὁ*.

[6]) Cod. Taurin. *Οἱ δὲ Στωϊκοί*. R.

[7]) Ita plane et egregie liber Mediceus; sed Menag. ad Zenonem Diog. Laërt. VII, 60. haec eadem citans edidit: *αὐτοὶ μὲν ἀπὸ συλλογιστικώτερον τήν κτλ.*, nec

τερον τὴν φιλοσοφίαν ηὔξησαν, καὶ σχεδὸν ὅροις[1]) περιέλαβον, ὁμόδοξοι γενόμενοι ὅ, τε Χρύσιππος καὶ Ζήνων. Οἳ[2]) ὑπέθεντο καὶ αὐτοὶ ἀρχὴν μὲν θεὸν τῶν πάντων, σῶμα ὄντα τὸ καθαρώτατον,[3]) διὰ πάντων δὲ διήκειν τὴν πρόνοιαν αὐτοῦ· καὶ αὐτοὶ δὲ τὸ καθ'[4]) εἱμαρμένην εἶναι πάντη[5]) διεβεβαιώσαντο, παραδείγματι χρησάμενοι τοιούτῳ. Ὅτι[6]) ὥσπερ ὀχήματος ἐὰν ᾖ ἐξηρτημένος κύων, ἐὰν μὲν βούληται ἕπεσθαι, καὶ ἕλκεται, καὶ ἕπεται ποιῶν καὶ τὸ αὐτεξούσιον μετὰ τῆς ἀνάγκης, οἷον τῆς εἱμαρμένης· ἐὰν δὲ μὴ βούληται ἕπεσθαι, πάντως ἀναγκασθήσεται. Τὸ αὐτὸ δήπου καὶ ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων. Καὶ μὴ βουλόμενοι γὰρ ἀκολουθεῖν, ἀναγκασθήσονται πάντως εἰς τὸ[7]) πεπρωμένον εἰσελθεῖν. Τὴν δὲ ψυχὴν λέγουσι μὲν ἀθάνατον,[8]) εἶναι δὲ σῶμα, καὶ γενέσθαι ἐκ[9]) τῆς περιψύξεως τοῦ ἀέρος τοῦ περιέχοντος· διὸ καὶ καλεῖσθαι ψυχήν. Ὁμολογοῦσι δὲ καὶ μετενσωμάτωσίν[10]) γίνεσθαι ὡρισμένων οὐσῶν τῶν ψυχῶν. Προσδέχονται δὲ ἐκπύρωσιν[11]) ἔσεσθαι καὶ κάθαρσιν τοῦ κόσμου τούτου, οἱ μὲν παν-

---

tantum in Londin. editione, sed et in nupera sic ediderunt accurati illi, qui profecto cum Menag. ipso potuerunt hoc intelligere, aut tueri. Gronov. — Cfr. Menag. ad Laërt. pag. 121—124. 295. et 343.

[1]) Hoc patet ex Zenon. vita a Laërt. lib. VII. descripta.

[2]) Wolf. atque Ruaeus: *Οἱ ὑπέθεντο*.

[3]) Cfr. lib. III. contra Cels. num. 75. coll. lib. IV. contra Cels. num. 14. et 68.

[4]) Wolf. *καὶ εἱμαρμένην*. — Cfr. interpr. ad Laërt. VII, 49. [5]) Cod. Taurin. *πάντα*. R.

[6]) Cfr. Excurs. XXIII. num. 1.

[7]) Stoicor. mentem Orpheus olim expressit Argonaut. vers. 104. Cfr. vers. 140.

[8]) Cfr. Excurs. XXIII. num. 2.

[9]) Cfr. Excurs. XXIII. num. 3.

[10]) Cfr. Gataker. ad Antonin. IV, 21.

[11]) Cod. Ottobon. *ἐμπύρωσιν*. R.

τός, οἱ δὲ μέρους, καὶ κατὰ μέρος δὲ αὐτὸν καθαίρεσθαι λέγουσιν· καὶ σχεδὸν τὴν φθορὰν καὶ τὴν ἑτέρου ἐξ αὐτῆς γένεσιν καθάρσιον ὀνομάζουσιν. Σώματα[1]) *δὲ πάντα ὑπέθεντο, καὶ σῶμα διὰ σώματος μὴ χωρεῖν, ἀλλὰ ἀνάστασιν*[2]) *εἶναι, καὶ πεπληρῶσθαι πάντα, καὶ μηδὲν*[3]) *εἶναι κενόν. Ταῦτα καὶ οἱ Στωϊκοί.*

Κεφάλαιον εἰκοστὸν δεύτερον.

Περὶ Ἐπικούρου.

Ἐπίκουρος δὲ σχεδὸν ἐναντίαν πᾶσι δόξαν ἔθετο. Ἀρχὰς μὲν τῶν ὅλων ὑπέθετο ἀτόμους[4]) *καὶ κενόν· κενὸν μὲν οἷον τόπον τῶν ἐσομένων, ἀτόμους δὲ τὴν ὕλην, ἐξ ἧς τὰ πάντα. Ἐκ δὲ τῶν ἀτόμων συνελθόντων γενέσθαι καὶ τὸν θεὸν, καὶ τὰ στοιχεῖα πάντα, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, καὶ ζῶα καὶ ἄλλα, ὡς μηδὲν γίνεσθαι, μήτε συνεστᾶναι, εἰ μὴ ἐκ τῶν ἀτόμων εἴη. Τὰς δὲ ἀτόμους, τὸ λεπτομερέστατον, καὶ μεθ' οὗ οὐκ ἂν γένοιτο κέντρον, οὐδὲ σημεῖον οὐδὲν, οὐδὲ διαίρεσις οὐδεμία, ἔφη εἶναι· διὸ καὶ ἀτόμους αὐτὰς ὠνόμασε. Τὸν*[5]) *δὲ θεὸν ὁμολογῶν εἶναι αἴδιον καὶ ἄφθαρτόν φησι μηδενὸς προνοεῖν, καὶ ὅλως πρόνοιαν μὴ εἶναι, μηδὲ εἱμαρμένην,*[6]) *ἀλλὰ πάντα κατὰ αὐτοματισμὸν γίνεσθαι. Καθῆσθαι γὰρ τὸν θεὸν ἐν τοῖς*

---

[1]) Cfr. Menag. ad Laërt. VII, 55. coll. Cudworth. Syst. Intell. pag. 419. seq.

[2]) Salvinius, la Croze, et Richter. suspicantur legendum esse: *ἀντίστασιν*. La Croze quoque existimat pro: *διὰ σώματος*, legendum forte esse: *δι' ἀσωμάτου*, *per inane*. R. [3]) Idem de Stoicis testatur Laërt. VII, 140.

[4]) Cfr. Excurs. XXIV. num. 1.

[5]) Ed. R. perperam: *Τὸ δέ κτλ.*

[6]) Wolf. *εἱμαρμένην.*

μετακοσμίοις, οὕτω καλουμένοις[1]) ὑπ' αὐτοῦ· ἔξω γάρ τι τοῦ κόσμου οἰκητήριον τοῦ θεοῦ ἔθετο εἶναι, λεγόμενον τὰ μετακόσμια,[2]) ἥδεσθαί τε καὶ ἡσυχάζειν ἐν[3]) τῇ ἀκροτάτῃ[4]) εὐφροσύνῃ, καὶ μήτε[5]) αὐτὸν πράγματα ἔχειν, μήτε ἄλλοις παρέχειν. Οἷς ἀκόλουθον καὶ τὸν περὶ τῶν σοφῶν ἀνδρῶν πεποίηται λόγον, λέγων τὸ τέλος[6]) τῆς[7]) σοφίας εἶναι ἡδονήν. Ἄλλοι δὲ ἄλλως τὸ ὄνομα[8]) τῆς ἡδονῆς ἐξέλαβον· οἱ μὲν γὰρ κατὰ ἔθνη τὰς ἐπιθυμίας, οἱ δὲ τὴν ἐπὶ τῇ ἀρετῇ ἡδονήν. Τὰς[9]) δὲ ψυχὰς τῶν ἀνθρώπων λύεσθαι ἅμα τοῖς σώμασιν, ὥσπερ καὶ συγγεννᾶσθαι αὐτοῖς τίθεται· αἷμα γὰρ αὐτὰς εἶναι, οὗ ἐξελθόντος, ἢ τραπέντος, ἀπόλλυσθαι ὅλον τὸν ἄνθρωπον· ᾧ ἀκολουθεῖ μήτε κρίσεις εἶναι ἐν ᾅδου, μήτε δικαστήρια, ὧν ὅ, τι ἂν δράσῃ τις ἐν τῷ βίῳ τούτῳ, καὶ διαλάθῃ, ἀνεύθυνον εἶναι παντελῶς. Οὕτως οὖν καὶ Ἐπίκουρος.

---

[1]) Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu: καλουμένου. Iidem vero in notis, ille: „Vel scribes καλουμένοις, vel: καλουμένου αὐτοῦ,“ hi: „Lege: καλουμένοις. Vide Gronov. not.“

[2]) Wolf. (?) legendum censet: μετοίκια. R.

[3]) Wolf. ἔν τε ἀκροτάτῃ κτλ.

[4]) Unde Deum τὸ μακάριον κατ' ἐξοχήν dixit. Cfr. Laërt. X, 139.

[5]) Cod. Taurin. οὔτε αὐτὸν πρᾶγμα ἔχειν, οὔτε ἄλλῳ παρέχειν· ᾧ ἀκόλουθον κτλ. R. — Haec inter ratas Epicuri sententias prima est, quam commemorat Laërt. loc. cit., ubi confer Menag. pag. 479.

[6]) Cfr. Laërt. X, 6.

[7]) Cod. Taurin. pro: τῆς σοφίας, legit: αὐτοῖς, quod referri commode potest ad σοφῶν ἀνδρῶν, quorum antea facta erat mentio. R. [8]) Cfr. Excurs. XXIV. num. 2.

[9]) Cfr. Laërt. X, 63. seqq. coll. Bayle Tom. II. Dictionn. pag. 1005.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν τρίτον.

Περὶ [1]) Ἀκαδημαϊκῶν.

Ἄλλη δὲ αἵρεσις φιλοσόφων ἐκλήθη Ἀκαδημαϊκή, διὰ τὸ [2]) ἐν τῇ Ἀκαδημίᾳ τὰς διατριβὰς αὐτοὺς ποιεῖσθαι, ὧν [3]) ἄρξας ὁ Πύῤῥων, ἀφ' οὗ Πυῤῥώνιοι ἐκλήθησαν φιλόσοφοι, τὴν ἀκαταληψίαν ἁπάντων πρῶτος εἰσήγαγεν, ὡς ἐπιχειρεῖν μὲν εἰς ἑκάτερα, μὴ [4]) μέντοι ἀποφαίνεσθαι μηδέν. Οὐδὲν γὰρ εἶναι οὔτε τῶν νοητῶν, οὔτε τῶν αἰσθητῶν ἀληθὲς, ἀλλὰ δοκεῖν τοῖς ἀνθρώποις οὕτως ἔχειν. Ῥευστήν τε εἶναι τὴν οὐσίαν πᾶσαν καὶ μεταβλητὴν, καὶ μηδέποτε ἐν τῷ αὐτῷ μένειν. Οἱ μὲν οὖν τῶν Ἀκαδημαϊκῶν λέγουσι μὴ δεῖν τὴν ἀρχὴν περὶ μηδενὸς ἀποφαίνεσθαι, ἀλλ' ἁπλῶς ἐπιχειρήσαντας ἐᾷν. Οἱ δὲ τὸ μᾶλλον προσέθεσαν, λέγοντες τὸ μᾶλλον τὸ πῦρ εἶναι, ἢ ἄλλο τι. Οὐ μέντοι ἀπεφήναντο αὐτὸ τί ἐστιν, ἀλλὰ τὸ τοιόνδε.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν τέταρτον.

Περὶ Βραχμάνων τῶν ἐν Ἰνδοῖς.

Ἔστι δὲ καὶ παρὰ Ἰνδοῖς αἵρεσις φιλοσοφουμένων ἐν τοῖς Βραχμάναις· [5]) οἳ [6]) βίον [7]) μὲν αὐτάρκη προβάλλονται, ἐμψύχων [8]) δὲ καὶ τῶν διὰ πυρὸς βρωμάτων πάντων ἀπέχονται, ἀκροδρύοις ἀρκούμενοι, μηδὲ

---

[1]) Titulus hujus cap. in Mscr. Taurin. habet: *Ἀκαδημαϊκοὶ Πυῤῥώνιοι.*

[2]) Cfr. Laërt. III, 7. ibiq. interpretes, inprimis Menag. pag. 141. [3]) Cfr. Excurs. XXV. num. 1.

[4]) Cfr. Excurs. XXV. num. 2.

[5]) Wolf. *Βραχμάνοις.*

[6]) Wolf. atque Ruaeus: *Οἱ βίον κτλ.*

[7]) Paraphrastes: *Ὅτι τὸν αὐτάρκη καὶ ἀπέριττον βίον προτιμῶσι.* R. [8]) Cfr. Excurs. XXVI. num. 1.

αὐτὰ ταῦτα τρυγῶντες, ἀλλὰ τὰ πίπτοντα εἰς [1]) τὴν γῆν βαστάζοντες ζῶσιν, ὕδωρ ποταμοῦ Ταγαβενὰ πίνοντες. Διαβιοῦσι δὲ γυμνοὶ, τὸ σῶμα ἔνδυμα τῇ ψυχῇ ὑπὸ τοῦ θεοῦ γεγονέναι λέγοντες. Αὐτοὶ τὸν θεὸν φῶς εἶναι λέγουσιν, οὐχ ὁποῖόν τις ὁρᾷ, οὐδ' οἷον ἥλιος καὶ πῦρ, ἀλλά ἐστιν αὐτοῖς ὁ θεὸς λόγος, [2]) οὐχ ὁ ἔναρθρος, ἀλλὰ ὁ τῆς γνώσεως, δι' οὗ τὰ κρυπτὰ τῆς γνώσεως μυστήρια ὁρᾶται σοφοῖς. Τοῦτο δὲ τὸ φῶς, ὅ φασι λόγον τὸν θεὸν, αὐτοὺς [3]) μόνους εἰδέναι Βραχμᾶνας λέγουσι, διὰ τὸ ἀποῤῥίψαι μόνους τὴν κενοδοξίαν, ὅ ἐστι χιτὼν τῆς ψυχῆς ἔσχατος. Οὗτοι θανάτου καταφρονοῦσιν· ἀεὶ δὲ ἰδίᾳ φωνῇ θεὸν ὀνομάζουσι, καθὼς προείπομεν, ὕμνους τε ἀναπέμπουσι. Οὔτε δὲ γυναῖκες παρ' αὐτοῖς, οὔτε τεκνοῦσιν. Οἱ δὲ τοῦ ὁμοίου [4]) αὐτοῖς βίου ὀρεχθέντες, ἐκ τῆς ἀντιπέραν χώρας τοῦ ποταμοῦ διαπερήσαντες, ἐκεῖσε ἐναπομένουσιν, ἀναστρέφοντες μηκέτι· καὶ αὐτοὶ δὲ Βραχμᾶνες καλοῦνται. Βίον [5]) δὲ οὐχ ὁμοίως διάγουσιν· εἰσὶ γὰρ καὶ γυναῖκες ἐν τῇ χώρᾳ, ἐξ ὧνπερ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες γεννῶνται καὶ γεννῶσιν. Τοῦτον δὲ τὸν λόγον, ὃν θεὸν ὀνομάζουσι, σωματικὸν εἶναι, περικείμενόν τε σῶμα ἔξωθεν ἑαυτοῦ, καθάπερ εἴ τις τὸ [6]) ἐκ τῶν προβάτων ἔνδυμα φορεῖ, ἀπεκδυσάμενον δὲ τὸ σῶμα, ὃ περίκειται ὀφθαλμοφανῶς φαίνεσθαι. Πόλεμον δὲ εἶναι ἐν τῷ περικειμένῳ αὐτῶν σώματι οἱ Βραχμᾶνες λέγουσι, καὶ πλήρες εἶναι πολέμων αὐτοῖς τὸ σῶμα νενομίκασι, πρὸς ὃ ὡς πρὸς πολεμίους παρατεταγμένοι μάχονται,

---

[1]) Cod. Taurin. ἐν τῇ γῇ. R.

[2]) Cfr. Excurs. XXVI. num. 2.

[3]) Wolf. αὐτοὺς μόνους εἰδέναι Βραχμᾶνες λέγουσι.

[4]) Wolf. ὁμοίου παρ' αὐτοῖς βίου κτλ.

[5]) Ruaeus: Βίῳ δέ κτλ.

[6]) Gronov. et Wolf. in textu: τῷ. Jam Wolf. vero in notis: „Legendum est: τό."

καθὼς προδεδηλώκαμεν. Πάντας[1]) δὲ ἀνθρώπους λέγουσιν αἰχμαλώτους εἶναι τῶν ἰδίων συγγενῶν πολεμίων, γαστρὸς καὶ αἰδοίων, λαιμοῦ, ὀργῆς, χαρᾶς, λύπης, ἐπιθυμίας, καὶ τῶν ὁμοίων. Μόνος δὲ πρὸς τὸν θεὸν χωρεῖ ὁ κατὰ τούτων ἐγείρας τρόπαιον. Διὸ Δάνδαμιν[2]) μὲν, πρὸς ὃν Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν εἰσῆλθεν, ὡς νενικηκότα τὸν πόλεμον τὸν ἐν τῷ σώματι, Βραχμᾶνες θεολογοῦσι· Καλάνου δὲ καταφέρονται ὡς ἀσεβῶς ἀποστατήσαντος[3]) τῆς κατ' αὐτοὺς φιλοσοφίας. Ἀποθέμενοι δὲ Βραχμᾶνες τὸ σῶμα, ὥσπερ ἐξ ὕδατος ἰχθύες ἀνακύψαντες εἰς ἀέρα καθαρὸν ὁρῶσι τὸν ἥλιον.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν πέμπτον.

Περὶ Δρυΐδων τῶν ἐν Κελτοῖς.

Δρυΐδαι οἱ ἐν Κελτοῖς τῇ Πυθαγορείῳ φιλοσοφίᾳ κατ' ἄκρον ἐγκύψαντες, αἰτίου αὐτοῖς γενομένου ταύτης τῆς ἀσκήσεως Ζαμόλξιδος,[4]) δούλου Πυθαγόρου, γένει[5]) Θρακίου·[6]) ὃς μετὰ[7]) τὴν Πυθαγόρου τελευτὴν ἐκεῖ χωρήσας αἴτιος τούτοις ταύτης τῆς φιλοσοφίας ἐγένετο.[8]) Τούτους Κελτοὶ ὡς προφήτας καὶ προγνω-

---

[1]) Cfr. Laërt. VII, 121. ibique interpretes.

[2]) In philosophi hujus cum Alexandro disputatione recensenda multus est Palladius.

[3]) Codd. Barberin. et Ottobon. ἀποστήσαντος. R.

[4]) Sic recte Cod. Ottobon., cum in antiquis Codd. vel *Ζάμολξις*, vel *Ξάμολξις* dicatur teste Spanhem. pag. 75. de usu et praestantia numismatum. Cfr. de eo Menag. ad Laërt. VIII, 2 pag. 347. Cod. Barberin. habet *Ζαμέτριδος*. Cod. Mediceus, si fides est apographo Gronovii, legit: *Ζαμάλξιδος*. R. coll. Wolf., qui et ipse in textu habet: *Ζαμάλξιδος*.

[5]) In Codd. Barberin. et Ottobon. desunt verba: *γένει Θρακίου*. R. [6]) Wolf. *Θράκου*.

[7]) Cfr. not. Wolf. [8]) Cod. Taurin. *γεγένηται*. R.

στικοὺς δοξάζουσιν, διὰ τὸ ἐκ ψήφων καὶ ἀριθμῶν Πυθαγορικῇ τέχνῃ προαγορεύειν αὐτοῖς[1]) τινα, ἧς καὶ αὐτῆς τέχνης τὰς ἐφόδους οὐ σιωπήσομεν, ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτων τινὲς αἱρέσεις παρεισάγειν ἐτόλμησαν. Χρῶνται δὲ Δρυΐδαι καὶ μαγίαις.

Κεφάλαιον εἰκοστὸν ἕκτον.

Περὶ Ἡσιόδου.

Ἡσίοδος δὲ ὁ ποιητὴς καὶ αὐτὸς περὶ φύσεως οὕτω λέγει ἀκηκοέναι παρὰ Μουσῶν. Διὸς δὲ εἶναι τὰς Μούσας θυγατέρας. Ἐννέα γὰρ νύκτας ὁμοῦ καὶ ἡμέρας δι᾽ ὑπερβολὴν ἐπιθυμίας ἀδιαλείπτως[2]) συνευνηθέντος τῇ Μνημοσύνῃ τοῦ Διὸς, ἐννέα ταύτας τὴν Μνημοσύνην συλλαβεῖν ἐν μιᾷ γαστρὶ, ἐφ᾽ ἑκάστης νυκτὸς ὑποδεξαμένης[3]) μίαν. Καλέσας οὖν τὰς ἐννέα Μούσας ἀπὸ τῆς Πιερίας, τουτέστιν ἀπὸ τοῦ Ὀλύμπου, διδαχθῆναι παρεκάλει,

. . . . ὡς[4]) τὰ πρῶτα θεοὶ καὶ γαῖα γένοντο,
Καὶ ποταμοὶ καὶ πόντος ἀπείριτος, οἶδμά[5]) τε πόντου,

---

[1]) Cod. Ottobon. αὐτούς. R.

[2]) Hanc vocem in aliis Mss. (itemq. in edd. Gronov. et Wolf.) omissam Cod. Taurin. concinne admodum restituit. R.

[3]) Non dubito legendum esse: ὑποδεξαμένην. Pertinet enim haec vox non ad proxime superiorem vocem νυκτός, sed ad antecedentem μνημοσύνην. R.

[4]) Cfr. Hesiod. Theogon. vers. 108—139.

[5]) Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu: οἶδμά τε πόντου, Gronov. insuper et Wolf. in notis, ille: „Ita Mss., ubi vulgo in edd. supponitur: οἴδματι θύων, quod non sane praetulerim lectioni Origenianae, quum vers. 131. sequatur: πέλαγος τέκεν, οἴδματι θῦον," hic vero: „Non video, cur vulgata lectio: οἴδματι θύων, non praeferri mereatur alteri illi. Nam quae in contrariam

Ἄστρα τε λεπτήεντα,[1]) *καὶ οὐρανὸς εὐρὺς ὕπερθεν,*[2])
Ὡς[3]) *στέφανον δάσσαντο, καὶ ὡς τιμὰς διέλοντο,*
Ἠδὲ καὶ ὡς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχον Ὄλυμπον.
. . . . *Ταῦτά μοι Μοῦσαι, φησὶν, ἔσπετ'*
Ἐξ ἀρχῆς, καὶ[4]) *εἴπαθ' ὅ τι πρῶτον γένετ' αὐτῶν.*

---

sententiam a Gronov. affertur ratio, illa pro ea confirmanda potius facere videtur, cum saepius usu veniat, ut poëtae, Homer. inprimis et Hesiod, non solum epitheta, sed integras loquendi formas, paucis interjectis, repetere soleant. Cfr. Hesiod. Theog. vers. 117. coll. vers. 128. Praeterea, ni fallor, auctoris nostri lectio vel vitio memoriae ipsius, vel librarii ignorantiae origenem debere videtur, qui phrasin a se non intellectam cum alia magis perspicua commutavit.“ — Ed. Goettling. *οἴδματι θύων.*

[1]) Gronov. itemq. Wolf. in textu: *λαμπετόωντα*, Ruaeus: *λεπτήεντα.* Gronov. vero et Ruaeus in notis, ille: „Ita reposui ex editis. Sed Orig. legebat: *λεπτόεντα*,“ hic: »Gronov. edidit: *λαμπετόωντα.* Verumtamen in Cod. Mediceo, quo solo usus est, legitur: *λεπτήεντα*, teste Salvinio; in Codd. Barber. et Taurin. *λεπτόεντα*, in Cod. Ottobon. *λεπτέοντα.*« — Ed. Goettling. *λαμπετόωντα.*

[2]) Versus, qui sequitur in edd. Hesiodi;
Οἵ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτῆρες ἐάων,
frustra apud nostrum auctorem desideratur.

[3]) Gronov. Wolf. et Ruaeus in textu, illi: *ὡς στέφανον λάσαντο*, hic: *ὡς στέφανον δάσσαντο.* Gronov. et Ruaeus in notis, ille: „Edidi, prout inveni in Cod. Mediceo, quum vulgo exstet: *ὥς τ' ἄφενος δάσσαντο*, et omisso priore versu, qui vulgo interponitur: *Οἵ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτῆρες ἐάων.* Et certe habet, quo se tueatur Orig. scriptura, qui videtur innuere astra per coelum sparsa velut coronam rebus impositam fuisse, et fata per genituras divisisse hominibus. Nam *λάσασθαι* satis notum est ex Hesychiano *λάζεσθαι, λαμβάνειν*, ubi plura similia,“ hic vero: „Gronov. edidit: *λάσαντο*, tanquam in Mscr. Mediceo sic legeretur, cum tamen, teste Salvinio, manifeste ibi legatur: *δάσαντο*, quod vulgatae edd. recte convertunt in *δάσσαντο.* Paraphrastes reddidit per *ἐμερίσαντο.* Codd. Taurin. Barberin. et Ottobon. ibidem habent: *δάσαντο.*“ — Ed. Goettling. *ὥς τ' ἄφενος δάσσαντο κτλ.* De Wolfii, qui Gronov. adversatur, sententia cfr. Excurs. XXVII. num. 1.

[4]) Gronov. Wolf. et Ruaeus in textu: *καὶ ἔπειτα ὅ,*

Ἤτοι[1]) μὲν πρώτιστα Χάος[2]) γένετ', αὐτὰρ ἔπειτα
Γαῖα[3]) εὐρύστερνος, πάντων ἕδος ἀσφαλὲς αἰεὶ
Ἀθανάτων,[4]) οἳ ἔχουσι κάρη[5]) νιφόεντος[6]) Ὀλύμπου,
Τάρταρα τ' ἠερόεντα[7]) μυχῷ χθονὸς εὐρυοδείης,[8])

τι περ πρῶτον κτλ. In not. Gronov. „Ita enim facile credo scripsisse Hesiodum, non ut vulgo editur per ineptissimam et inutilem abundantiam: *καὶ εἴπαθ' ὅτι κτλ.*, quum et ipsum verbum: *εἴπατε* jam modo praecesserit vers. 108. — Ed. Goettling. *καὶ εἴπαθ' ὅ τι πρῶτον κτλ.* De Wolfii, qui Gronov. impugnat, sententia cfr. Excurs. XXVII. num. 2.

[1]) Mscr. *Ἤτοι μὲν γὰρ πρώτιστα.* Gronov.

[2]) Cfr. not. Wolf. coll. not. Goettling.

[3]) Ita Cod. Mscr. Mediceus, quum vulgo elisionem faciant: *Γαῖ' εὐρύστερνος.* Inspexi tamen Cod. manu exaratum, in quo clare vidi scriptum: *Γαῖα δ' εὐρύστερνος*, ut vocem *Γαῖα* Hesiodus corripuerit in unam syllabam, ad quam rationem ille promtissimus est. Gronov. — Ed. Goettling. *Γαῖ' εὐρύστερνος κτλ.* Cfr. not. Wolf.

[4]) Cfr. not. Goettling.

[5]) Codd. Medic. Ottobon. et Barberin. mendose: *κάρην.* R. coll. Gronov. [6]) Ed. R. sola: *νιφόντος.*

[7]) Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu: *ἠνεμόεντα.* Gronov. vero et Wolf. in notis, ille: »Ita Cod. Medic. Vulgo: *ἠερόεντα*, et nihil quidem certius, quam caliginosa, opaca, umbrifera in Tartaro omnia supponi a poëtis, unde apud praecipuum vatem lib. VI. Aeneid. haec multa sunt. Unde quis mutet vulgatam in Hesiodo lectionem? Nolui tamen abire a Cod. Mediceo, vel Origeniano, et retinui *ἠνεμόεντα.* Etsi enim non multum illic praedicentur venti, esse tamen vel inde colligitur, quod in illo ipso libro dicitur vidisse *Aeneas in valle reducta Seclusum nemus et virgulta, sonantia silvis.* In his postremis utique supponuntur *τάρταρα ἠνεμόεντα*,« hic: „Lectio: *ἠνεμόεντα*, turbare neminem debet; nam alteram illam: *ἠερόεντα*, omnino praeferendam esse non dubitabit, qui meminerit alibi de loco hoc caliginoso hac voce uti Hesiod. et poëtas numero plures.“ — Ed. Goettling *ἠερόεντα.* Cfr. not. Wolf. coll. not. Goettling.

[8]) Wolf. in textu: *εὐρυοδίης*, in notis: „Legendum: *εὐρυοδείης.*« R. in textu: *εὐρυοδείης*, in notis: „Cod. Mscr. Medic. *εὐρυοδίης.* Salvin. emendat: *εὐρυοδείης.* Codd. Taurin. Barberin. et Ottobon. *εὐρωδίης.*« — Ed. Goettling. *εὐρυοδείης.*

Ἠδ' [1]) Ἔρος, [2]) ὃς κάλλιστος ἐν ἀθανάτοισι θεοῖσι,
Λυσιμελής, πάντων τε θεῶν πάντων τ' ἀνθρώπων
Δάμναται [3]) ἐν στήθεσσι νόον, καὶ ἐπίφρονα βουλήν.
Ἐκ Χάεος δ' Ἔρεβός τε μέλαινά τε Νὺξ [4]) ἐγένοντο·
Νυκτὸς δ' αὖτ' Αἰθήρ τε καὶ Ἡμέρη ἐξεγένοντο [5])
Γαῖα δέ τοι πρώτη [6]) μὲν ἐγείνατο ἶσον [7]) ἑαυτῇ
Οὐρανὸν ἀστερόενθ', [8]) ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτοι, [9])
Ὄφρα [10]) ἔη μακάρεσσι θεοῖς ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί.
Γείνατο δ' Οὔρεα [11]) μακρὰ θεῶν χαρίεντας ἐναύλους,
Νυμφέων, [12]) αἳ ναίουσι κατ' οὔρεα βησσήεντα.

---

[1]) Wolf. Ἤ δ' ἔρος κτλ.

[2]) Cfr. not. Wolf. coll. not. Goettling.

[3]) Sic recte omnes edd. Salvin., teste R, in notis: „Mss. Medic. et Taurin. δαμνᾶτε ἐν στηθήσφι. Lege: δαμνᾷ τ' ἐν στήθεσσι, vel στήθεσφι.«

[4]) Cfr. not. Wolf.

[5]) Qui sequitur versus: Οὓς τέκε κυσαμένη, Ἐρέβει φιλότητι μιγεῖσα, frustra apud nostrum desideratur.

[6]) Gronov. in textu: πρῶτα, in notis: „Ita Cod. Mediceus, quum vulgo in Hesiodo edatur: πρώτιστον,“ Wolf. in textu: πρώτα, in notis: „Vulgatae Hesiodi edd. rectius habent: πρῶτον,“ Ruaeus in textu: πρώτη, in notis: „Sic Codd. Ottobon. et Barberin. Libri vulgati habent: πρῶτον.« — Ed. Goettling. πρῶτον.

[7]) Cfr. not. Goettling.

[8]) Wolf. in textu: ἀστερόεντα, ἵνα μιν περὶ κτλ., in notis: „Lege: ἀστερόενθ', ἵνα μιν περί κτλ. — Cfr. Excurs. XXVII. num. 3.

[9]) Sic omnes edd. Gronov. in notis: „Retinui vulgatum. Sed Mscr. partim vitiose: δύναμιν περὶ πάντα καλύπτειν, partim forsan recte, quasi scripserit Hesiodus: ἵνα μιν περὶ πάντα καλύπτειν.“ — Cfr. Excurs. XXVII. num. 3.

[10]) Sic Wolf. et Ruaeus in textu. Iidem tamen in notis, ille: „Gronov. habet: Ὄφρ' ἔῃ, ubi vel: Ὄφρα ἔῃ, vel: Ὄφρ' εἴη legendum esse cuivis patet,“ hic: Cod. Barberin. Ὄφρ' ἐνί.« — Ed. Goettling. Ὄφρ' εἴη.

[11]) Gronov. Wolf. atque Ruaeus in textu: Οὔρεα μακρὰ ὅσα, χαρίεντας κτλ. Ed. Goettling. ut nos in textu. Cfr. Excurs. XXVII. num. 4.

[12]) Gronov. Wolf. et Ruaeus in textu: Νυμφαίων, αἳ ναίουσι κατ' οὔρεα βησσήεντα. Gronov. vero et

Ἡ[1]) *δὲ καὶ ἀτρύγετον πέλαγος τέκεν, οἴδματι θῦον,*
Πόντον, ἄτερ φιλότητος ἐφιμέρου[2]) *αὐτὰρ ἔπειτα*
Οὐρανῷ εὐνηθεῖσα τέκ' Ὠκεανὸν βαθυδίνην,
Κοῖόν τε Κροῖόν[3]) *θ', Ὑπερίονά τ', Ἰαπετόν τε,*
Θείην[4]) *τε Ῥεῖάν τε, Θέμιν τε Μνημοσύνην τε,*
Φοίβην τε χρυσοστέφανον, Τηθύν τ' ἐρατεινήν.
Τοὺς δὲ μέθ' ὁπλότατος[5]) *γένετο Κρόνος ἀγκυλομήτης,*[6])

Wolf. in notis, ille: „Sed etiam mox legebatur: *Νυμφάων, αἳ ναίουσιν ἀν' οὔρεα*« *κτλ.*, hic: „Gronov. observat lectum fuisse in Mediceo, ut puto, Cod. *Νυμφάων*, quae forma, ex Aeolica dialecto petita, retineri facile poterat, licet recentissima Clerici referat: *Νυμφέων*, aliae autem edd., et nominatim Basil. Hertelii 1564. habeant: *Νυμφῶν*. Qua igitur auctoritate, quove consilio Gronov. magis placuerit *Νυμφαίων*, perspectum non habeo, et eo minus conjectura assequi possum, quod ea forma synizesin non necessariam inferat, et praeterea nullius dialecti exemplo nitatur." — Ed. Goettling. *Νυμφέων, αἳ ναίουσιν ἂν οὔρεα βησσήεντα.* Cfr. not. Goettling.

[1]) Gronov. ut nos in textu, in notis: „Alias legitur: *Ἡ δὴ καὶ ἀτρύγετον πέλαγός τε καὶ οἴδματι θύων.*«

[2]) Gronov. (itemq. Wolf.) *ἐφημέρου*. Sed omnes Mss. rectius: *ἐφιμέρου*. R. — Cfr. not. Wolf. coll. not. R.

[3]) Gronov. et Wolf. *Κρεῖόν τε*, Ruaeus: *Κρεῖόν θ'*. Jam Wolf. vero: „Legendum: *Κριόν θ'*. — Cfr. ed. Goettling.

[4]) Wolf. et Ruaeus: *Θίαν τε Ῥεῖαν τε.* Cfr. not. Goettling.

[5]) Gronov. et Wolf. in textu, ille: *ἀκρότατος*, hic: *ἀκρότατον*. Iidem in notis, ille: „Ita quoque Cod. Mediceus, quem non rejicio, licet vulgo edatur: *ὁπλότατος*,« hic vero: „Vulgarem lectionem: *ὑπλότατος*, ob antiquitatem ejus et cum Mss. Hesiodi Codd. convenientiam praeferendam putem," etc. — Ruaeus (itemq. Goettling.) in textu: *ὁπλότατος*, in notis: „In omnibus Mss. legitur corruptas *ἱκρότατος*. Gronov. edidit: *ἀκρότατον* (sic!), nulla (?) Cod. Mscr. auctoritate."

[6]) Gronov. Wolf. atque Ruaens in textu: *ἀγκυλομήτις*. Jam Wolf. vero recte in notis: „Ita Gronov. At vulgatam lectionem: *ἀγκυλομήτης*, praestare putem" etc. — Ed. Goettling. ut nos in textu.

Δεινότατος παίδων· θαλερὸν δ' ἤχθηρε τοκῆα.
Γείνατο δ' αὖ Κύκλωπας, ὑπέρβιον ἦτορ ἔχοντας.

Καὶ τοὺς ἄλλους πάντας ἀπὸ τοῦ Κρόνου καταριθμεῖ Γίγαντας. Ὕστερον δέ που ἐκ τῆς Ῥέας γεγονέναι τὸν Δία.

Οὗτοι[1] *μὲν οὖν πάντες περὶ τῆς τοῦ παντὸς φύσεώς τε καὶ γενέσεως*[2] *ταῦτα, καθὼς ἐξεθέμεθα, τῇ αὐτῶν δόξῃ ἐξεῖπον. Οἱ δὲ πάντες κάτω τοῦ θείου χωρήσαντες περὶ τὴν τῶν γενομένων οὐσίαν ἠσχολήθησαν, τὰ μεγέθη τῆς κτίσεως καταπλαγέντες, καὶ αὐτὰ τὸ θεῖον εἶναι νομίσαντες, ἕτερος ἕτερον μέρος τῆς κτίσεως προκρίναντες, τὸν δὲ θεὸν τούτων καὶ δημιουργὸν μὴ ἐπιγνόντες. Τὰς μὲν οὖν τῶν καθ' Ἕλληνας φιλοσοφεῖν*[3] *ἐπικεχειρηκότων δόξας ἱκανῶς ἐκτεθεῖσθαι νομίζω, παρ' ὧν τὰς ἀφορμὰς λαβόντες οἱ αἱρετικοὶ τὰ μετ' οὐ πολὺ ῥηθησόμενα ἐπεχείρησαν. Δοκεῖ δὲ πρότερον ἐκθεμένους τὰ μυστικὰ, καὶ ὅσα περιέργως περὶ ἄστρα τινὲς ἢ μεγέθη ἐφαντάσθησαν, εἰπεῖν. Καὶ γὰρ ἐξ αὐτῶν λαβόντες ἀφορμὰς, τερατολογεῖν νομίζονται πολλοῖς. Ἔπειτα ἀκολούθως τὰ ὑπ' αὐτῶν ἀδρανῆ δόγματα φανερώσομεν.*

Λείπει.[4]

---

[1]) Edd. Gronov. Wolf. atque Ruaei tituli instar haec habent verba: Conclusio hujus Libri.

[2]) Wolf. *γεννήσεως.*

[3]) Sic Codd. Barberin. Ottobon. et Taurinensis. Cod. Medic. (itemq. ed. Wolf.) *φιλοσόφων.* R.

[4]) Gronov. posuit istud *Λείπει,* quod in nullo Cod. Mscr. reperitur. R.

ΤΟΥ[1])
ΑΓΙΟΥ ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ
ΤΟΥ
ΘΑΥΜΑΤΟΥΡΓΟΥ
ΕΙΣ
ΩΡΙΓΕΝΗΝ
ΠΡΟΣΦΩΝΗΤΙΚΟΣ
ΚΑΙ[2])
ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ,

Ὃν εἶπεν ἐν Καισαρείᾳ τῆς Παλαιστίνης, μετὰ τὴν παρ' αὐτῷ πολυετῆ ἄσκησιν, μέλλων ἀπαλλάττεσθαι ἐπὶ τὴν πατρίδα.

1. Καλόν[3]) τι χρῆμα ἡ σιωπὴ, τῶν τε ἄλλων πολλοῖς πολλάκις, κἀμοὶ δὲ μάλιστα νῦν, καὶ ἑκόντι καὶ ἄκοντι ἐπιστομιζομένῳ καὶ σιωπᾷν καταναγκαζομένῳ.

---

[1]) Graeca contulimus cum quatuor Mss. nimirum Vaticanis duobus, altero Basileensi, quarto Westenio: nec non cum edd. Augustae Vindelicorum Hoeschelii, et Parisiensi Gerardi Vossii. R. — Cfr. ed. Ruaei Tom. IV. Appendic. pag. 55. seqq.

[2]) Desunt apud Hoeschel., supplevit autem e Cod. suo Mscr. Gerard. Vossius verba: *ΚΑΙ ΠΑΝΗΓΥΡΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ.*

[3]) Sic Vossius. Apud Hoeschel. vero legitur: Ἀγαθόν τι χρῆμα.

Ἀμελετήτως γὰρ ἔχω καὶ[1]) ἄπειρός εἰμι λόγων τῶν καλῶν τούτων καὶ εὐπρεπῶν,[2]) τῶν ὑπὸ τοῖς ἐπιλέκτοις καὶ δοκίμοις[3]) ὀνόμασί τε καὶ ῥήμασι κατὰ τὸ ἑξῆς ἀκωλύτῳ τινὶ εἱρμῷ, λεγομένων ἢ συντακτομένων· τάχα μὲν καὶ ἧττον πεφυκὼς τὸ[4]) χαρίεν τοῦτο καὶ Ἑλληνικὸν ὄντως ἔργον διαπονήσασθαι. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ὀκταετὴς μοι χρόνος οὗτος ἤδη, ἐξ οὗ οὔτε αὐτὸς εἰπών τι, ἢ γράψας λόγον τινὰ μέγαν ἢ μικρὸν, ὅλως τυγχάνω, οὔτε ἄλλου ἤκουσά του, ἰδίᾳ γράφοντος, ἢ λέγοντος, ἢ καὶ δημοσίᾳ πανηγυρικοὺς λόγους καὶ ἀγωνιστικοὺς παρεχομένου, ὅτι μὴ τῶν θαυμασίων τούτων ἀνδρῶν, τῶν τὴν καλὴν φιλοσοφίαν ἀσπασαμένων· οἷς καὶ αὐτοῖς εὐεπείας μὲν ἧττον μέλει, καὶ εὐπρεπείας ὀνομάτων· ἐν δευτέρῳ δὲ θέμενοι τὰς φωνὰς, τὰ πράγματα αὐτὰ, ὡς ἔχει ἕκαστα, διερευνᾶσθαί τε μετὰ ἀκριβείας καὶ ἐξαγγέλλειν ἐθέλουσιν· οὐχὶ οὐ βουλόμενοι, οἶμαι, ἀλλὰ καὶ ἄγαν βουλόμενοι τὰ καλὰ καὶ ἀκριβῆ τῶν νοημάτων καλῷ καὶ εὐειδεῖ[5]) ἐκτυποῦν τῷ λόγῳ· ἀλλ' ἴσως οὐ δυνάμενοι οὕτως ἐκ τοῦ προχείρου, δύναμιν[6]) τοῖς ἰδίοις δημοσιεῦσαι νοήμασι τὴν ἱερὰν καὶ θεοειδῆ, καὶ λόγον τὸν ἐν ταῖς λέξεσιν εὐεπῆ, δύο ἀνθρώπων ἰδίᾳ ἑκάστου πλεονεκτήματα, μιᾷ καὶ τῇ αὐτῇ, καὶ ταύτῃ μικρᾷ καὶ ἀνθρωπίνῃ περιλαβεῖν ψυχῇ, ὄντα πως ἐναντιώτατα. Εἴ γε νοήσει μὲν καὶ εὑρέσει φίλον[7]) πως καὶ συνεργόν ἐστι σιωπή· τὸ δὲ εὔλαλον καὶ εὔηχον ἐν λόγῳ, οὐκ ἀλλαχόθι ἄν που ζη-

---

[1]) Hoeschel. καὶ ἀνάσκητός εἰμι. Sed Voss. ut in nostro textu. R.

[2]) Sic Hoeschelius. Ed. Ruaei: εὐτρεπῶν.

[3]) Hoeschel. δοκίμοις, ἐν ὀνόμασί τε καί κτλ. Sed Voss. ut in nostro textu. R.

[4]) Hoeschel. τὸ χαρίεν τουτί, sed Voss. ut in nostro textu. R. [5]) Voss. ἀψευδεῖ. R.

[6]) Hoeschel. δύναμιν καὶ ἐν νοήμασι τὴν ἱερὰν καί κτλ. [7]) Hoeschel. φίλον πως καί κτλ.

τῶν εὕροις, ἢ ἐν φωναῖς καὶ τῇ τούτων συνεχεῖ μελέτῃ [1]). Οὐ μὴν ἀλλὰ καί γε τὸν νοῦν ἕτερόν τι μάθημα δεινῶς ἐπιλαμβάνει, καὶ τὸ στόμα συνδεῖ τὴν γλῶτταν, εἴ τι καὶ μικρὸν εἰπεῖν τῇ Ἑλλήνων ἐθελήσαιμι φωνῇ, οἱ θαυμαστοὶ [2]) ἡμῶν νόμοι, οἷς νῦν τὰ πάντων τῶν ὑπὸ τὴν Ῥωμαίων ἀρχὴν ἀνθρώπων κατευθύνεται πράγματα, οἳ [3]) μὲν οὔτε συγκείμενοι, οὔτε καὶ ἐκμανθανόμενοι ἀταλαιπώρως· ὄντες μὲν αὐτοὶ σοφοί [4]) τε καὶ ἀκριβεῖς, καὶ ποικίλοι, καὶ θαυμαστοὶ, καὶ (συνελόντα εἰπεῖν) Ἑλληνικώτατοι· ἐκφρασθέντες δὲ καὶ παραδοθέντες τῇ Ῥωμαίων φωνῇ, καταπληκτικῇ μὲν καὶ ἀλαζόνι, καὶ συσχηματιζομένῃ τῇ ἐξουσίᾳ τῇ βασιλικῇ, φορτικῇ δὲ ὅμως ἐμοί. Οὐ μὴν ἄλλως [5]) πῶς οὔτε δυνατὸν, εἰ καὶ βουλητὸν, εἶναί μοι, εἴποιμ' ἄν ποτε. Ἐπειδὴ δὲ οὐδὲν ἕτερον ἢ εἰκόνες τινές εἰσι τῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν παθημάτων αἱ λέξεις ἡμῶν, τοῖς μὲν δυνατοῖς εἰπεῖν ὥσπερ τισὶν ἀγαθοῖς ζωγράφοις, καὶ τέχνῃ μὲν ὅτι τεχνικωτάτοις, πλουσίοις δὲ καὶ τῇ τῶν χρωμάτων ὕλῃ, οὐχ ὁμοίας μόνον, ἀλλὰ καὶ ποικίλας, καὶ περικαλλεῖς τῷ πολυμιγεῖ τῶν ἀνθῶν γράφειν [6]) ἐξεῖναι τὰς γραφὰς κατὰ μηδὲν ἐμποδιζομένοις, ὁμολογήσαιμεν.

2. Ἡμεῖς δὲ οἷά [7]) τινες ὄντες πένητες, ἀποροῦντες τῶν ποικίλων τούτων φαρμάκων, καὶ ἤτοι οὐδὲ κτησάμενοι πώποτε, ἢ καὶ ἀποβεβληκότες ἴσως, οἷα ἐξ ἀνθράκων μόνων ἢ ὀστράκων, τῶν συνήθων τούτων καὶ κοινῶν ὀνομάτων καὶ ῥημάτων, κατὰ δύναμιν τὴν

---

[1]) Hoeschel. μελέτῃ. δὲ ἀλλὰ καί γε τὸν κτλ.

[2]) Voss. θαυμαστοὶ ἡμῶν τῶν σοφῶν νόμοι. R.

[3]) Desunt apud Hoeschel. verba: οἱ μέν.

[4]) Voss. σοφοί τε καὶ εὐσεβεῖς καὶ ποικίλοι. R.

[5]) Hoeschel. ἄλλως πως οὔτε δυνατὸν ἦν, οὔτε βουλητὸν εἶναί μοι, εἴποιμ' ἄν ποτε. Ἐπειδὴ κτλ.

[6]) Voss. γράφειν εἶναι τὰς γραφάς. R.

[7]) Hoeschel. οἷά τινες πάντες ἀποροῦντες κτλ.

ἡμετέραν, τὰ πρωτότυπα τῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν παθημάτων ταῖς ἡμῖν εὐπόροις ὑπογράφοντες φωναῖς, ἀπομιμώμεθα ὑποφαίνειν τοὺς χαρακτῆρας τῶν τῆς ψυχῆς τύπων· εἰ καὶ μὴ ἐναργεῖς, μηδὲ κεκαλλωπισμένους, ἀλλ' [1]) ὡς ἐν ἀνθρακογραφίᾳ γοῦν, πειρώμενοι· εἰ μέν τι καὶ εὐειδὲς [2]) καὶ εὔγλωττον ἀπαντᾷ ποθὲν, ἀσπασάμενοι ἡδέως . . . ἐπεὶ καὶ περιφρονήσαντες. Ἀλλὰ γὰρ ἐκ τρίτων αὖθις [3]) ἄλλως κωλύει τε καὶ ἀποτρέπει, καὶ πολὺ τῶν ἄλλων ἐπέχει μᾶλλον καὶ ἡσυχίαν ἄγειν ἀτεχνῶς προστάττει, ἡ ὑπόθεσις αὕτη· ἧσπερ ἕνεκα λέγειν προεθυμήθην μὲν, μέλλω δὲ καὶ ὀκνῶ. Περὶ γὰρ ἀνδρὸς διανοοῦμαί τι λέγειν, φαινομένου μὲν καὶ δοκοῦντος ἀνθρώπου, τὸ [4]) δὲ πολὺ τῆς ἕξεως τοῖς καθορᾷν δυναμένοις, ἀπεσκευασμένου ἤδη μείζονι παρασκευῇ [5]) μετ' ἀναστάσεως τῆς πρὸς τὸ θεῖον. Οὐχὶ δὲ γένος, οὐδὲ ἀνατροφὰς σώματος, ἐπαινέσων ἔρχομαι, εἶτα μέλλω καὶ ἀναβάλλομαι ὑπ' εὐλαβείας περιττῆς· οὐ δέ γε ἰσχὴν, ἢ κάλλος· ταῦτα δὴ τὰ τῶν μειρακίων ἐγκώμια, ὧν ἥττων φροντὶς κατ' ἀξίαν τε καὶ μὴ, λεγομένων. Πραγμάτων γὰρ οὐ μονίμων, οὐδὲ ἑστώτων, φθειρομένων δὲ ποικίλως, καὶ ταχέως, λόγον ποιεῖσθαί τινα σεμνοειδῶς καὶ ἀξιοπρεπῶς δὴ ταῖς ἀναβολαῖς, μὴ καὶ ψυχρὸν ἢ πέρπερον ᾖ, οὐκ ἄν μοι τούτων εἴπερ τι λέγειν προὔκειτο, ἀχρήστων μὲν ὄντων καὶ ματαίων, καὶ οἵων οὐκ ἄν ποτε ἑκὼν, προὐθέμην λέγειν. Οὐ μὴν ἀλλ' εἴπερ προὔκειτό [6]) τι τοιοῦτον, οὐδ'

---

[1]) Apud Hoeschel. deest: ἀλλ'.

[2]) Voss. εὐειδεῖς, et loco: ἀπαντᾷ ποθεν, habet: ἀποποθέν. Videtur aliquid deesse. R.

[3]) Hoeschel. αὖθις ἄλλα δὴ κωλύει κτλ. Locum integrum sic arbitror legendum: Ἀλλὰ γὰρ ἓν τρίτον αὖθις ἄλλως κωλύει κτλ. R. — Equidem legerim: Ἀλλὰ γὰρ ἐκ τρίτων αὖθις ἄλλο τι κωλύει κτλ.

[4]) Hoeschel. in textu: τὸ ὃ πολύ, ad marg. τὸ δὲ πολύ. [5]) Hoeschel. παρασκευῇ μετανατάσεως.

[6]) Hoeschel. προὔκειτο, οὔθ' ἡντινοῦν εἶχεν ἂν κτλ.

εἶχεν ἂν εὐλάβειαν ὁ λόγος, οὐδὲ φροντίδα, μή πή τι λέγων, ἥττων τῆς ἀξίας φαινοίμην. Νυνὶ δὲ ὅ, τι θεοειδέστατον αὐτοῦ, καὶ ὅπερ ἐν αὐτῷ συγγενὲς ὂν τυγχάνει Θεῷ, ἐγκαθειργμένον μὲν τῷ φαινομένῳ καὶ θνητῷ τῷδε, ὅτι δὲ φιλοπονώτατα ἐξομοιοῦσθαι βιαζόμενον τῷ θεῷ, τούτου μνημονεύων, καὶ ἐφάπτεσθαί πως μέλλων πραγμάτων μειζόνων, καί τινος διὰ τούτου καὶ τῆς εἰς τὸ θεῖον εὐχαριστίας, ὅτι μοι συγκυρῆσαι τοιούτῳ δεδώρηται ἀνδρὶ, παρὰ πᾶσάν γε τὴν ἀνθρώπων προσδοκίαν[1]) τῶν τε ἄλλων καὶ τὴν ἐμοῦ αὐτοῦ, οὔτε προθεμένου ποτὲ, οὔτε καὶ ἐλπίσαντος· τοιούτων ἐφάπτεσθαι μέλλων, μικρὸς ὢν καὶ ἄνους παντελῶς, οὐκ εὐλόγως ἀναδύομαί τε καὶ ὀκνῶ, καὶ[2]) ἑκὼν σιωπῶ. Καὶ δῆτα τὴν ἡσυχίαν ἄγειν ἀσφαλές μοι[3]) καταφαίνεται, μή πη προφάσει μὲν εὐχαριστίας, ὑπὸ δὲ προπετείας ἴσως περὶ σεμνῶν καὶ ἱερῶν ἄσεμνά τε καὶ εὐτελῆ καὶ καταπεπατημένα διεξιὼν, οὐ μόνον οὐκ ἐφικνῶμαι τῆς ἀληθείας, ἀλλὰ καὶ καθαιρῶ τι (τό γε ἐπ' ἐμοὶ) παρὰ τοῖς οὕτως ἔχειν πιστεύουσιν, ὡς ἀσθενὴς ὢν ὁ λόγος περιϋβρίζων μᾶλλον, ἤπερ ἐξομοιούμενος τοῖς ἔργοις τῇ δυνάμει ὑποτυπώσεται. Καίτοι τὰ μὲν σὰ ἀκαθαίρετα καὶ ἀνύβριστα, ὦ φίλη κεφαλὴ, καὶ πολὺ μᾶλλον τὰ θεῖα, μένοντα[4]) ἐφ' ἑαυτῶν ὡς ἔχει ἀσάλευτα, οὐδὲν βλαπτόμενα ὑπὸ τῶν μικρῶν καὶ ἀναξίων ἡμετέρων λόγων. Ἡμεῖς δὲ οὐκ οἶδ' ὅπως τὴν[5]) τῆς θρασύτητος καὶ προπετείας δόξαν[6]) διαφευξόμεθα, ἐπιπηδήσαντες ὑπ' ἀνοίας, μικρῷ καὶ νῷ καὶ παρασκευῇ, μεγάλοις καὶ ὑπὲρ ἡμᾶς ἴσως

---

[1]) Hoeschel. προσδόξαν.

[2]) Hoeschel. καὶ ἑκὼν εἶναι σιωπῶ.

[3]) Voss. omittit μοι. R.

[4]) Voss. μένοντα ἑαυτῶν. R.

[5]) Deest τήν in ed. Hoeschel.

[6]) Voss. δόξαν διαφευγόμεθα.

πράγμασι. Καὶ εἰ μὲν ἀλλαχόθι που[1]) καὶ ἐπ' ἄλλων τοιαῦτα προεθυμήθημεν νεανιεύσασθαι, θρασεῖς μὲν καὶ οὕτως ἦμεν καὶ τολμηροί τινες· οὐ μὴν ἀλλ' ἀναίδεια τῆς προπετείας αἰτία, τῷ μὴ ἐπὶ σοὶ ταῦτα θρασύνεσθαι. Νυνὶ δὲ πᾶν τὸ μέτρον τῆς ἀνοίας ἀποπλήσομεν,[2]) ἢ καὶ ἀπεπλήσαμεν ἤδη, ἐπεμβαίνειν τολμήσαντες ἀνίπτοις τοῖς ποσὶ (τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου) ἀκοαῖς, αἷς αὐτὸς ὁ θεῖος λόγος οὐδὲν ἐσκεπασμένοις, ὡς ταῖς τῶν πολλῶν ἀνθρώπων, τοῖς ποσὶν, ὥσπερ ὑπὸ παχέων τινῶν δερμάτων τῶν αἰνιγματωδῶν καὶ ἀσαφῶν[3]) λέξεων, ἀλλὰ γυμνοῖς, ὡς ἂν εἴποι τις, σαφὴς καὶ πρόδηλος ἐμβατεύων ἐνεπιδημεῖ. Ἡμεῖς δὲ ὥσπερ ῥύπον ἢ πηλόν τινα τοὺς ἀνθρωπίνους ἡμῶν λόγους φέροντες, ἐπαντλεῖν ἐτολμήσαμεν ἀκοαῖς, θείων καὶ καθαρῶν ἀκούειν μεμελετηκυίαις φωνῶν. Ἆρ' οὖν ἀπόχρη μέχρι τούτου ἁμαρτεῖν· καὶ νῦν γοῦν σωφρονεῖν ἄρξασθαι[4]) χρὴ, μηκέτι μὲν περαιτέρω προβαίνοντας τῷ λόγῳ, αὐτοῦ δὲ καταπαύσαντας. Ἐβουλόμην μέν· οὐ μὴν ἀλλ' ἅπαξ μοι θρασυνομένῳ ἐξέστω τὴν αἰτίαν πρῶτον εἰπεῖν, ὑφ' ἧς ἐπαρθεὶς ἐπὶ τοῦτον ἧκα τὸν ἀγῶνα, εἴ πη καὶ συγγνώμη γένοιτό μοι τῆς προπετείας ταύτης.

3. Δεινόν μοι ἡ ἀχαριστία καταφαίνεται, δεινὸν, καὶ πάνδεινον. Παθόντα γάρ τι καλῶς, μὴ καὶ ἀμείβεσθαι πειρᾶσθαι, εἰ καὶ μὴ ἄλλως δυνατὸν, εὐχαριστίαις γοῦν ταῖς διὰ λόγων, ἢ ἀνοήτου πάντη καὶ ἀναισθήτου τῶν εὐεργεσιῶν, ἢ ἀμνήμονος. Ὅτῳ[5]) δὲ

---

[1]) Deest apud Hoeschel., sed restituitur ex Mscr. Vaticano num. 386. et Vossio: που. R.

[2]) Sic Mscr. Vatican. num. 386. et Vossius. At vero apud Hoeschel. (in textu) tantummodo legitur: ἀποπλήσαμεν ἤδη. R. — Hoeschel. ad marg. ἀπεπλήσαμεν ἤδη.

[3]) Voss. ἀσφαλῶν.

[4]) Hoeschel. ἀπάρξασθαι. Voss. et Mscr. unus Vatican. ut in textu. R.

[5]) Ita Hoeschel., Voss. vero: Ὅτι δὲ καί κτλ.

καὶ αἴσθησις καὶ γνῶσις ὧν ἔπαθε καλῶν προσεγένετο. πρῶτον εἰ μὴ καὶ μνήμη διασώζεται εἰς τὸν ἔπειτα χρόνον, εἰ μὴ καὶ ἀναφέροι τινὰ χάριν τῷ ἄρξαντι τῶν ἀγαθῶν, ἀργὸς οὗτος, καὶ ἀχάριστος, καὶ ἀσεβὴς, ἐξαμαρτάνων οὐ συγγνωστὰ οὔτε μεγάλῳ, οὔτε μικρῷ. Εἰ μὲν μέγας τίς ἐστι καὶ μεγαλόνους, οὐκ ἀνὰ στόμα φέρων σὺν πάσῃ εὐχαριστίᾳ καὶ τιμῇ τὰς μεγάλας αὐτοῦ εὐεργεσίας· εἰ δὲ μικρὸς, καὶ εὐκαταφρόνητος, οὐκ ἀνυμνῶν καὶ εὐφημῶν πάσῃ τῇ αὐτοῦ δυνάμει τὸν οὐ μεγάλων μόνον, ἀλλὰ καὶ μικρῶν εὐεργέτην. Τοῖς μὲν οὖν μείζοσι καὶ διαβεβηκόσι δυνάμει ψυχῆς, οἷα δὴ ἐκ πλείονος περιουσίας καὶ μεγάλου πλούτου, μείζους καὶ φιλοτιμοτέρας ἀναγκαῖον ἀποδιδόναι τοῖς εὐεργέταις τὰς κατὰ δύναμιν εὐφημίας· τοῖς δὲ μικροῖς καὶ ἐν στενῷ καθεστῶσιν, οὐδ᾽ αὐτοῖς ἀμελεῖν, οὐδὲ ῥαθυμεῖν προσῆκον· οὐδ᾽ ἀναπεπτωκέναι, ὡς οὐδὲν ἄξιον φέρειν, οὐδὲ τέλειον δυναμένοις· ἀλλ᾽ οἷα πένητας μὲν, εὐγνώμονας δὲ, οὐ τὴν τοῦ τιμωμένου, τὴν δ᾽ αὐτῶν δύναμιν μετρήσαντας, ἐκ τῆς παρούσης δυνάμεως ἀναφέρειν τὰς τιμὰς, χαριέσσας ἴσως ἐσομένας καὶ καταθυμίους τῷ τετιμημένῳ, καὶ οὐκ ἐν δευτέρᾳ χώρᾳ παρ᾽ αὐτῷ τῶν μεγάλων καὶ πολλῶν· εἰ σύν τινι προθυμίᾳ μείζονι καὶ γνώμῃ προσφέροιεν ὁλοκλήρῳ. Οὕτως ἐν ἱεραῖς βίβλοις [1]) φέρεται, ὅτι δὴ μικρά τις καὶ πτωχὴ γυνὴ ἅμα πλουσίοις καὶ δυνατοῖς, οἳ προσέφερον ἐκ τοῦ πλούτου μεγάλα καὶ πολυτελῆ, μόνη μικρὰ μὲν καὶ ἐλάχιστα, πάντα δὲ ὅμως τὰ ὄντα αὐτῇ συμβαλλομένη, [2]) τὴν τῆς πλείονος δόσεως μαρτυρίαν ἀπηνέγκατο. Οὐ γὰρ, οἶμαι, τῷ ποσῷ τῆς διδομένης ὕλης, οὔσης ἔξωθεν, ταῖς δὲ προσφερούσαις [3]) γνώμαις μᾶλλον καὶ προαιρέσεσι τὴν φιλοτιμίαν καὶ μεγαλοπρέπειαν

---

[1]) Cfr. Luc. XXI, 2—4.

[2]) Ed. R. perperam: συμβαλλομένη.

[3]) Voss. et Mscr. Vatican. num. 386. προσφερούσαις. R.

ὁ ἱερὸς λόγος ἐσταθμήσατο. Οὐ τοίνυν οὐδὲ ἡμᾶς ἀποκνεῖν[1]) πάντη προσῆκον, δέει τοῦ μὴ ἐξισωθήσεσθαι[2]) τὴν εὐχαριστίαν ταῖς εὐεργεσίαις· ἀλλὰ πᾶν τοὐναντίον τολμᾷν καὶ πειρᾶσθαι· εἰ καὶ μὴ τὰς ἴσας, τὰς γοῦν δυνατὰς προσφέρειν[3]) ὡς ἐν ἀμοιβῇ τιμάς· εἴ πως τῶν τελείων διαμαρτάνων, τῶν ἐπὶ μέρους γοῦν τεύξηται ἡμῖν ὁ λόγος, τὴν παντελῆ τῆς ἀχαριστίας[4]) δόξαν διαδράς. Ἄχρηστον γὰρ ἀληθῶς ἡ παντελῶς σιωπὴ, ὑπὸ πιθανῷ, τῷ τοῦ μὴ δύνασθαι ἄξιόν τι λέγειν, προκαλύμματι. Εὔγνωμον δὲ[5]) ἡ πεῖρα ἡ πρὸς τὰς ἀμοιβὰς ἀεὶ, κἂν ἥττων τῆς ἀξίας δύναμις τοῦ τὴν χάριν ἀναφέροντος ᾖ. Οὐ γὰρ εἰ μὴ κατ' ἀξίαν οἷός τέ εἰμι λέγειν, σιωπήσομαι· ἀλλ' εἰ ἀποπλήσω πάνθ', ἅ μοι δυνατόν ἐστι, καὶ σεμνυνοῦμαι. Ἔστω δή μοι ὁ λόγος ὅδε χαριστήριος. Θεῷ μὲν τῷ τῶν ὅλων, οὐκ ἂν ἐθελήσαιμι λέγειν. Καί τοί γε ἐκεῖθεν ἡμῖν πᾶσαι μὲν αἱ τῶν ἀγαθῶν ἀρχαὶ, ἐκεῖθεν δὲ καὶ ἡμᾶς τῶν εὐχαριστιῶν, ἢ ὕμνων, καὶ αἴνων ἄρχεσθαι χρή. Ἀλλὰ γὰρ οὐδ' εἰ ὅλον ἐμαυτὸν, μὴ[6]) οἷος μὲν νῦν εἰμι βέβηλος καὶ ἀκάθαρτος, ἀναμεμιγμένος καὶ πεφυρμένος παναγεῖ καὶ ἀκαθάρτῳ κακῷ· γυμνὸν[7]) δ' ἐμαυτὸν ὅτι καθαρώτατον, λαμπρότατόν τε καὶ εἰλικρινέστατον καὶ ἀμιγῆ παντὸς χείρονος· οὐδ' εἰ ὅλον, φημὶ, γυμνὸν ὥσπερ τινὰ γενόμενον φέρων ἐπιδοίην, φέροιμ' ἄν τι παρ' ἐμαυτοῦ δῶρον ἄξιον εἰς τιμὴν καὶ ἀμοιβὴν τῷ πάντων ἡγεμόνι καὶ αἰτίῳ· ὃν οὔτε ἰδίᾳ ἑκα-

---

[1]) Wolf. ἀποκτεῖν. R. [2]) Voss. ἐξισοθήσεσθαι. R.

[3]) Voss. et Mscr. Vatican. num. 386. προφέρειν. R.

[4]) Hoeschel. male: εὐχαριστίας.

[5]) Hoeschel. δὲ καὶ πεῖρα κτλ.

[6]) Hoeschel. μὴ οἱ μὲν γοῦν εἰμι βέβηλος κτλ.

[7]) Hoeschel. et Ruaeus in textu: γυμνὸν δὲ αὐτόν. Iidem vero, ille ad marg. γυμνὸν δ' ἐμαυτόν, hic in notis: „Forte legendum: γυμνὸν δ' ἐμαυτόν."

στος πώποτε, οὔτε καὶ ἅμα πάντες, ὡς[1]) εἰ ἓν καὶ ταὐτὸ γένοιντο πάντα καθαρὰ, αὐτῶν[2]) μὲν ἐκστάντα, πρὸς αὐτὸν δὲ ἐπιστρέψαντα μᾶλλον, ἀθρόα ἑνὶ πνεύματι, καὶ μιᾷ ὁρμῇ τῇ συμφώνῳ, ἀξίως ἂν εὐφημῆσαι δύναιντο. Ὅτι[3]) γὰρ τῶν αὐτοῦ δημιουργημάτων καὶ διανοηθῆναί τις ἄριστα καὶ ὁλοκλήρως, καὶ εἰ[4]) οἷόν τε εἰπεῖν κατ' ἀξίαν περὶ αὐτοῦ δυνηθείη. Αὐτῆς δὲ τῆς δυνάμεως ἕνεκεν, ἧς ἠξίωται οὐ παρ' ἄλλου του, παρ' αὐτοῦ δὲ λαβὼν, οὐκ ἔσθ' ὅπως ἂν ἄλλο τι μεῖζόν ποθεν εὐπορήσας εἰς εὐχαριστίαν ἀναθείη.

4. Ἀλλὰ τὰς μὲν εἰς τὸν πάντων βασιλέα καὶ κηδεμόνα, τὴν[5]) διαρκῆ πηγὴν πάντων ἀγαθῶν, εὐφημίας καὶ ὕμνους, τῷ κἂν τούτῳ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν ἰωμένῳ, καὶ τὸ ἐνδέον ἀναπληροῦν μόνῳ δυναμένῳ, ἐπιτρέψομεν,[6]) τῷ προστάτῃ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν, καὶ σωτῆρι τῷ πρωτογενεῖ αὐτοῦ λόγῳ, τῷ πάντων δημιουργῷ καὶ κυβερνήτῃ· αὐτῷ μόνῳ ὑπέρ τε ἑαυτοῦ, καὶ ὑπὲρ πάντων ἰδίᾳ[7]) τε ἑκάστου, καὶ ἀθρόον ἅμα δυνατὸν ὂν ἀναπέμπειν διηνεκεῖς καὶ ἀδιαλείπτους τῷ πατρὶ τὰς εὐχαριστίας, ὅτι αὐτὸς ἡ ἀλήθεια[8]) ὢν, καὶ ἡ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων καὶ σοφία[9]) καὶ δύναμις· πρὸς δὲ καὶ ἐν αὐτῷ ὢν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἀτεχνῶς ἡνωμένος, οὐκ ἔστιν ὅπως ἢ διὰ λήθην, ἢ ἀσόφως, ἢ ὑπ' ἀσθενείας τινὸς, ὥσπερ τις ἀπεξενωμένος αὐτοῦ, ἢ οὐκ ἐφίξεται τῇ δυνάμει τῆς δυνάμεως, ἢ ἐφίξεται μὲν, ἑκὼν δὲ (ὃ μὴ θέμις εἰπεῖν) ἐάσει[10]) τὸν Πατέρα ἀνευ-

---

[1]) Hoeschel. et Ruaeus in textu: ὡσεὶ. Iidem vero, ille ad marg. ὡς εἰ, hic in notis: „Forte: ὡς εἰ.«

[2]) Ruaeus: αὑτῶν. [3]) Hoeschel. Ὅ, τι γαρ — δυνηθείη;

[4]) Apud Hoeschel. deest εἰ. [5]) Hoeschel. τόν.

[6]) Malim: ἐπιτρέψωμεν. Voss. ἐπιστρέψομεν. R.

[7]) Voss. ἰδίᾳ τε καὶ ἑκάστου. Forte legendum: ἰδίᾳ τε καθ' ἕκαστον. R. [8]) Cfr. ev. Joann. XIV, 6.

[9]) Cfr. I Cor. I, 24. coll. ev. Joann. XIV, 10.

[10]) Voss. ἐάσῃ. R.

φήμητον· μόνῳ[1]) τούτῳ δυνατὸν ὂν τελειότατα πᾶσαν ἀποπληρῶσαι τὴν ἀξίαν τῶν αὐτῷ προσηκόντων αἴνων· ὅν τινα αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Πατὴρ ἓν πρὸς αὐτὸν ποιησάμενος, δι' αὐτοῦ μόνον οὐχὶ αὐτὸς αὐτὸν ἐκπεριών, τῇ ἴσῃ πάντῃ δυνάμει τῇ αὐτοῦ τρόπον τινὰ τιμῴη[2]) καὶ τιμῷτο· ὅπερ πρῶτος καὶ μόνος ἔχειν ἔλαχεν[3]) ἐκ πάντων τῶν ὄντων ὁ μονογενὴς αὐτοῦ, ὁ ἐν αὐτῷ Θεὸς λόγος· τῶν ἄλλων πάντων οὕτω μόνον εὐχαρίστων καὶ εὐσεβῶν εἶναι δυναμένων, εἰ ἐπ' αὐτῷ φέροντες μόνῳ ἀντὶ πάντων τῶν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἡμῖν ἀγαθῶν, τὴν δύναμιν τῆς ἀξίας εὐχαριστίας ἀναθήσομεν· μίαν ὁδὸν εὐσεβείας ταύτην εἶναι ὁμολογήσαντες, τὴν δι' αὐτοῦ πᾶσαν μνήμην τοῦ[4]) τῶν ὅλων αἰτίου. Διὸ δὴ τῆς μὲν ἐπὶ πᾶσι διαρκοῦς προνοίας ἔν τε μεγίστοις καὶ ἐν τοῖς ἐλαχίστοις κηδομένης ἡμῶν, καὶ εἰς τοῦτό γε προαγομένης, ἐκεῖνος ἄξιος διαρκὴς εἶναι λόγος εἰς εὐχαριστίας καὶ ὕμνους ὁμολογείσθω, τελειότατος ὢν καὶ ζῶν, καὶ αὐτοῦ τοῦ πρώτου νοῦ λόγος ἔμψυχος ὤν. Ὁ δ' ἡμέτερος οὗτος, ἔστω χαριστήριος ἀνθρώπων μὲν πάντων μάλιστα τῷ ἀνδρὶ τῷ ἱερῷ τῷδε. Εἰ δέ τι καὶ περαιτέρω μεληγορεῖν ἐθέλοιμι, καὶ τῶν οὐ φαινομένων μὲν, θειοτέρων δὲ, καὶ κηδομένων ἀνθρώπων, τούτῳ, ὅς με ἐκ παίδων κρίσει τινὶ μεγάλῃ οἰκονομεῖν τε καὶ τιθηνεῖσθαι καὶ ἐπιτροπεύειν ἐκληρώσατο ὁ[5]) ἱερὸς ἄγγελος Θεοῦ· »ὁ[6]) τρέφων με ἐκ νεότητός μου,« φησὶν ἐκεῖνος ὁ Θεῷ φίλος ἀνὴρ, τὸν αὐτοῦ λέγων δηλαδή. Ἀλλ' ὁ μὲν μέγας ὤν, ἀναλόγως μέγιστόν τινα, ἤτοι ἄλλον, ὅστις ἂν ᾖ, ἢ καὶ αὐτὸν ἴσως τὸν τῆς

---

1) Hoeschel. μόνῳ γ' οὕτω δυνατόν.
2) Hoeschel. τιμῶν.
3) Hoeschel. in textu: ἔλαχον, ad marg. vero: ἔλαχεν.
4) Voss. τῷ τῶν ὅλων αἰτίῳ. R.
5) Hoeschel. omittit ὁ.
6) Cfr. Gen. XLVIII, 15. coll. 16.

μεγάλης[1]) βουλῆς ἄγγελον, τὸν κοινὸν πάντων σωτῆρα, ὑπὸ τελειότητος μόνον ἤδη φύλακα αὐτῷ εἶναι κληρωσάμενος, οὐκ οἶδα τοῦτο σαφῶς· πλὴν ὁ μὲν τὸν ἑαυτοῦ μέγαν τινὰ, ὅστις ποτ' ἂν ᾖ, καὶ γινώσκων καὶ εὐφημῶν. Ἡμεῖς δὲ πρὸς τῷ κοινῷ πάντων ἀνθρώπων κυβερνήτῃ, καὶ τοῦτον, ὅστις ποτ' ἐστὶν ἰδίᾳ παιδαγωγὸς, ἡμῶν ὄντων νηπίων. Ὅς τά τε ἄλλα πάντῃ πάντα ἀγαθὸς ὢν τροφεὺς καὶ κηδεμὼν ἐμὸς,[2]) (οὐχὶ ἐμοὶ, ἤ τινι τῶν ἐμοὶ προσηκόντων φίλων· τυφλοὶ γὰρ ἡμεῖς, καὶ μηδὲν τῶν ἔμπροσθεν ὁρῶντες, ὥστε τι καὶ κρίνειν δύνασθαι τῶν δεόντων· ἀλλ' ᾗ αὐτῷ προορωμένῳ πάντα τὰ πρὸς ὠφέλειαν τῆς ψυχῆς ἡμῶν, συμφέρον εἶναι καταφαίνεται,) πάλαι τε καὶ νῦν ἔτι ἐκτρέφει τε καὶ παιδεύει, καὶ χειραγωγεῖ, καὶ δὴ πρὸς πᾶσι τοῖς ἄλλοις, καὶ συνάψαι με τ' ἀνδρὶ τούτῳ· τοῦτο δὴ τὸ κεφαλαιωδέστατον πάντων, ᾠκονομήσατο, οὔτε γένει καὶ αἵματί μοι ἀνθρωπίνῳ τινὶ προσήκοντα, οὔτε ἄλλως προσοικοῦντα,[3]) ἢ ὄντα τινὰ τῶν πλησιοχώρων, οὔτε καὶ ὁμοεθνῆ ὅλως· (ταῦτα δὴ ἃ πρόφασις φιλίας καὶ γνώσεως τοῖς πολλοῖς τῶν ἀνθρώπων γίνεται·) ἀλλὰ, συνελόντα εἰπεῖν, ἀγνώστους, ἀλλοτρίους, ἀπεξενωμένους, ἀλλήλων ἀφεστηκότας πάμπολυ, ὅσον μέτα[4]) ἔθνη καὶ ὄρη καὶ ποταμοὺς διείργειν ἡμᾶς, ὑπὸ τῆς θείας ὄντως καὶ σοφῆς προμηθείας εἰς ταὐτὸν ἀγαγὼν, τὴν σωτήριον ἐμοὶ σύνοδον ταύτην ἐμηχανήσατο· ἄνωθεν τοῦτο προμηθούμενος, οἶμαι, ἐκ πρώτης γενέσεως καὶ ἀνατροφῆς. Πῶς δὲ, μακρὸν ἂν εἴη διεξίεναι, οὐχὶ ἀκριβολογουμένῳ μόνον καὶ μηδὲν παραλιπεῖν πειρωμένῳ· ἀλλ' εἰ καὶ τὰ πολλὰ παρεὶς, ἀθρόως ὀλίγων τῶν κεφαλαιωδεστέρων μνημονεύειν ἐθελήσαιμι.

---

[1]) Cfr. Jesai. IX, 6.

[2]) Hoeschel. ἐμός· οὐχὶ — φίλων (τυφλοὶ — τῶν δεόντων) ἀλλ' ᾗ — καταφαίνεται. Πάλαι τε καί κτλ.

[3]) Voss. προσήκοντα. R. [4]) Hoeschel. μέσα.

5. Ἀνατροφαὶ γὰρ αἱ πρῶται ἐκ γενέσεως ἦσαν ὑπὸ γονεῦσι, καὶ πάτρια ἔθη τὰ πεπλανημένα· ὧν ἡμᾶς ἐλευθερωθήσεσθαι, οὔτε ἄλλος, οἶμαι, προσεδόκησεν, οὔτε καὶ ἐμοὶ ἐλπίς τις ἦν, παιδίῳ μὲν ὄντι καὶ ἀλόγῳ, ὑπὸ πατρὶ δὲ δεισιδαίμονι. Εἶτα πατρὸς ἀποβολὴ καὶ ὀρφανία ἥ[1]) δή μοι τάχα καὶ ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀληθοῦς ἐπιγνώσεως ἦν. Τότε γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν σωτήριον καὶ ἀληθῆ μετετέθην λόγον, οὐκ οἶδ' ὅπως, κατηναγκασμένος μᾶλλον ἤπερ ἑκών. Τίς γὰρ ἐμοὶ κρίσις ἦν, ὄντι τεσσαρεσκαιδεκαετεῖ; Πλὴν ἐξ ἐκείνου πως ἐπιδημεῖν μέν μοι ὁ ἱερὸς ὅδε λόγος ἤρξατο εὐθὺς, οἷα δὴ ἄρτι πληρουμένου τοῦ κοινοῦ πάντων ἀνθρώπων λόγου, ἐπεδήμει δ' ὅμως τότε πρῶτον. Ὃ δὴ καὶ οὐ μικρὸν, εἰ καὶ μὴ πάλαι, νῦν γοῦν ἀναλογιζόμενος ἐγὼ, σύμβολον τίθεμαι τῆς ἱερᾶς καὶ θαυμαστῆς περὶ ἐμὲ προνοίας, τὴν συνδρομὴν ταύτην, οὕτω τοῖς ἔτεσι διηριθμημένην· ἵνα τὰ μὲν φθάνοντα πάντα τήνδε τὴν ἡλικίαν, ὅσα πλάνης ἦν ἔργα, νηπιότητι καὶ ἀλογίᾳ παραδεδομένα ᾖ· μὴ μάτην δὲ ὁ ἱερὸς παραδοθῇ λόγος, ψυχῇ οὐδέ πω λογικῇ· λογικῇ δὲ ἤδη γενομένῃ, εἰ καὶ μὴ λόγου θείου καὶ καθαροῦ, φόβου γοῦν τοῦ κατὰ τὸν λόγον τόνδε, μὴ ἔρημος ᾖ· ἀλλ' ὁμοῦ ὅ τε ἀνθρώπινος καὶ ὁ θεῖος ἄρξηται ἐν ἐμοὶ λόγος· ὁ μὲν βοηθῶν τῇ ἀλέκτῳ μὲν ἐμοὶ, οἰκείᾳ δὲ αὐτῷ δυνάμει· ὁ δὲ, βοηθούμενος. Ὃ δὴ λογιζόμενον εὐφροσύνης ὁμοῦ καὶ δέους ἀναπίπλησί με· μεγαλυνόμενον μὲν τῇ προαγωγῇ, φοβούμενον δὲ μή πη καὶ τοιούτων ἀξιωθεὶς, τοῦ τέλους ὁμοίως σφαλῶ. Ἀλλὰ γὰρ οὐκ οἶδ' ὅπως ἐνεβράδυνέ μοι τῷδε τῷ μέρει ὁ λόγος, τὴν θαυμαστὴν οἰκονομίαν πρὸς τὸν ἄνδρα τόνδε ὁδῷ διηγήσασθαι θέλων. Σπεύδων δὲ ὅμως πρότερον καὶ βραχυλογούμενος ἐπὶ τάδε τὰ ἑξῆς, οὐχ[2]) ὡς εὐφημίαν

---

[1]) Hoeschel. ad marg. ἤδη μοι τάχα.

[2]) Ruaeus: οὐκ ὡς κτλ.

ὀφειλομένην τῷ οὕτως οἰκονομήσαντι ἀποδιδοὺς, ἢ εὐχαριστίαν καὶ εὐσέβειαν· (μὴ φορτικοὶ μὲν, οὕτως ὀνομάζοντες μὲν, ἄξιον δὲ λέγοντες οὐδέν·) ἀλλ' ὡς διήγησιν, καὶ ὁμολογίαν, ἤ τι τῶν ἐπιεικεστέρων τούτων ὀνομάτων ποιούμενος.[1]) Ἐδόκει τῇ μόνῃ ἐκ τῶν γονέων κήδεσθαι ἡμῶν παραλειπομένῃ μητρὶ, τ' ἄλλα ἐκπαιδευομένους, οἷα παῖδας οὐκ ἀγεννῶς[2]) δῆθεν καὶ φύντας καὶ τρεφομένους, φοιτᾷν καὶ ῥήτορι, ὡς δὴ ῥήτορας ἐσομένους. Καὶ δῆτα ἐφοιτῶμεν, καὶ ῥήτορας μὲν οὐκ εἰς μακρὰν ἔσεσθαι ἡμᾶς ἔλεγον οἱ τότε κρίνοντες οὕτως. Οὐκ ἔγωγε τοῦτο λέγειν οὔτε οἶδα, οὔτ' ἂν θελήσαιμι· λόγος δὲ οὐδεὶς ἦν τούτων, οὐδέ τις καταβολὴ, οὐδέ πω τῶν τῇδε φέρειν ἡμᾶς δυναμένων αἰτιῶν. Ἀλλὰ γὰρ ἄγρυπνος ὢν ὁ θεῖος παιδαγωγὸς, καὶ ἀληθὴς κηδεμὼν, οὔτε τῶν οἰκείων διανοουμένων, οὔτε καὶ ἐμοῦ αὐτοῦ προθυμουμένου, ἐπῆν, συμβαλὼν τινι τῶν ἐμῶν διδασκάλων, ἄλλως τὴν Ῥωμαίων φωνὴν ἐκπαιδεύειν με πεπιστευμένῳ· οὐχ[3]) ὡς ἐπ' ἄκρον ἥξοντα, ὡς δὲ μὴ ἄπειρος εἴην πάντη καὶ τῆσδε τῆς φωνῆς. Ἔτυχε δὲ νόμων οὐκ ἄπειρος ὤν. Τοῦτο ἐπὶ νοῦν βαλὼν, προὐτρέψατό με δι' αὐτοῦ τῶν Ῥωμαίων ἐκμανθάνειν νόμους. Καὶ λιπαρῶς γε τοῦτ' ἐποίει ὁ ἀνὴρ ἐκεῖνος· κἀγὼ μέν τοι ἐπειθόμην, τ' ἀνδρὶ μᾶλλον χαριζόμενος, ἤπερ τῆς τέχνης ἐραστὴς ὤν. Ὁ δέ με λαβὼν ἀκροατὴν, φιλοτίμως μὲν διδάσκειν ἤρχετο.[4]) Ἐπεφθέγξατο δέ τι ὅ μοι ἀληθέστατα πάντων ἀποβέβηκε· μέγιστον ἔσεσθαί μοι ἐφόδιον, (τοῦτο γὰρ τοὔνομα ἐκεῖνος ὠνόμασεν,) εἴ τέ τις ῥήτωρ τῶν ἐν τοῖς δικαστηρίοις ἀγωνιουμένων, εἴ τε καὶ ἄλλος τις εἶναι θελήσαιμι, τὴν μάθησιν τῶν νόμων. Ὁ μὲν οὕτως

---

[1]) Hoeschel. ποιούμενοι.

[2]) Voss. ἀγενεῖς. R. — Hoeschel. in textu: ἀγενῶς, ad marg. vero: ἀγεννῶς. [3]) Ruaeus: οὐκ ὡς κτλ.

[4]) Hoeschel. ηὔχετο.

ἀπεφθέγξατο, τείνων εἰς τὰ ἀνθρώπινα τὸν λόγον. Ἐμοὶ δ' ἀτεχνῶς ὑπό τινι θειοτέρᾳ ἐπιπνοίᾳ, ἀποφοιβάσαι δοκεῖ τῆς αὐτοῦ ὑπολήψεως. Ἐπεὶ γὰρ ἐξεπαιδευομένην[1]) ἑκὼν καὶ ἄκων τοὺς νόμους τούσδε, δεσμοὶ μέν πως ἤδη κατεβέβληντο[2]) καὶ αἰτία καὶ ἀφορμὴ τῆς ἐπὶ τάδε ὁδοῦ, ἡ τῶν Βηρυτίων πόλις· ἡ δὲ οὐ μακρὰν ἀπέχουσα[3]) τῶν ἐνταῦθα πόλις Ῥωμαϊκωτέρα πως, καὶ τῶν νόμων τούτων εἶναι πιστευθεῖσα παιδευτήριον. Τὸν δ' ἱερὸν τοῦτον ἄνδρα ἐκ τῆς Αἰγύπτου ἐκ τῆς Ἀλεξανδρέων πόλεως, ἔνθα τὴν ἑστίαν ἔχων ἔτυχε πρότερον, καὶ αὐτὸν ἐκίνει καὶ μετανίστη ἐπὶ τόδε τὸ χωρίον, ὥσπερ ἀπαντήσοντα ἡμῖν, ἕτερα πράγματα. Οὐκ ἔγωγε καὶ ταῦτα αἰτιολογεῖσθαι οὔτε οἶδα, καὶ ἑκὼν παρήσω. Οὐ μὴν ἀλλ' οὔπω γε τῆς ἐνθάδε μοι ἀφίξεως, καὶ τῆς πρὸς τὸν ἄνδρα συμπλοκῆς, οὐδὲν οὕτως ἀναγκαῖον ἦν, ὅσον ἐπὶ τοῖς νόμοις ἡμῶν, δυνατὸν ὂν καὶ ἐπὶ τὴν Ῥωμαίων[4]) ἀποδημῆσαι πόλιν. Πῶς οὖν καὶ τοῦτο ἐξεπορίσθη; Κηδεστήν μου ἄνδρα ἀδελφῆς ἐμῆς, ὁ τότε ἄρχων τῶν Παλαιστίνων, τοῦτον παραλαβὼν ἐξαίφνης ἄκοντα μόνον, κεχωρισμένον[5]) τῆς ὁμοκοίτου, ἤγαγεν ἐνταῦθα, συνεπιβοηθήσοντα καὶ κοινωνήσοντα τῶν τοῦ ἔθνους ἄρχοντος πόνων· νομικὸς γάρ τις ἦν, καὶ ἔστιν ἴσως ἔτι. Ὃς δὴ ἐλθὼν ἅμα αὐτῷ, ἔμελλε μὲν οὐκ εἰς μακρὸν μετάπεμπτον ἀπολήψεσθαι τὴν γυναῖκα, ἐπαχθῶς αὐτῆς καὶ ἄκων κεχωρισμένος, καὶ ἡμᾶς δὲ ἅμα αὐτῇ συνεπισπώμενος. Ἐξαίφνης γοῦν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀποδημεῖν μὲν, ἀλλ' ἑτέρωθί ποι μᾶλλον ἀποδημεῖν, ἤπερ ἐνταῦθα, διανοουμένοις ἡμῖν, ἐπέστη στρατιώτης, φέρων ἐντολὴν, παραπέμπειν

---

1) Hoeschel. ἐξεπαιδευόμην.

2) Hoeschel. καταβέβληντο.

3) Hoeschel. et Voss. in textu: ἀποχέουσα, Hoeschel. vero ad marg. ἀπέχουσα. 4) Voss. Ῥωμαίαν.

5) Voss. κεχωρισμένων.

μὲν καὶ διασώζεσθαι τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν καταλαμβάνουσαν τὸν ἄνδρα, ἄγειν δὲ καὶ ἡμᾶς συνοδοιπόρους ἅμ᾽ αὐτῇ· χαριουμένους μὲν καὶ τῷ κηδεστῇ, καὶ μάλιστα τῇ ἀδελφῇ, ὅπως μὴ οὐκ εὐσχήμων τε ἦ ὀκνηροτέρα πρὸς τὴν ὁδοιπορίαν ἦ· οἰκέταις αὐτοῖς καὶ τοῖς συγγενέσι τιμήσασι, καὶ οὐ μικρόν τι ἕτερον τῶν προὔργου διαπραξαμένοις, εἰ ἐπὶ τὴν Βηρυτίων ἔλθοιμεν πόλιν, ἐκεῖ τὸ τῶν νόμων μάθημα ἐκπονήσαντες.[1]) Πάντα τοιγαροῦν ἐκίνει ἡμᾶς, τὸ πρὸς τὴν ἀδελφὴν εὔλογον, τὸ ἡμέτερον αὐτῶν μάθημα· πρὸς δὲ καὶ ὁ στρατιώτης, (ἐπεὶ καὶ τούτου μνημονεῦσαι δεῖ,) φέρων ἐξουσίαν πλειόνων τῶν δημοσίων ὀχημάτων τῆς χρήσεως, καὶ σύμβολα πλείονος ἀριθμοῦ ἡμῶν μᾶλλον, ἢ τῆς ἀδελφῆς μόνης ἕνεκα. Φαινόμενα μὲν ταῦτα· τὰ δὲ μὴ φαινόμενα μὲν, ἀληθέστερα δὲ, ἡ πρὸς τὸν ἄνδρα τοῦτον κοινωνία, τὴν ἀληθῆ δι᾽ αὐτοῦ περὶ τὰ τοῦ λόγου μαθήματα, ἡ τῶν ψυχῶν ἡμῶν ὠφέλεια, εἰς σωτηρίαν ἦγεν ἡμᾶς· ἔπειτα δὲ τυφλώττοντας μὲν καὶ οὐκ εἰδότας, σωτηριωδῶς δὲ ἡμῖν. Τοιγαροῦν οὐχ ὁ στρατιώτης, θεῖος δέ τις συνοδοιπόρος καὶ πομπὸς ἀγαθὸς καὶ φύλαξ, ὁ διὰ παντὸς τοῦ βίου τούτου, ὥσπερ μακρᾶς ὁδοιπορίας διασώζων ἡμᾶς, παραμειψάμενος τά τε ἄλλα, καὶ τὴν Βηρυτὸν, ἧς μάλιστα ὁρμᾶν ἐνταῦθα ᾠήθημεν, ἐνταῦθα φέρων κατεστήσατο· πάντα ποιῶν καὶ κινῶν, ἕως πάσῃ μηχανῇ τῷ τῶν πολλῶν ἡμῖν ἀγαθῶν αἰτίῳ τούτῳ συνδήσεται. Καὶ ὁ μὲν διὰ τοσούτων ἐλθὼν, τὴν οἰκονομίαν παραδιδοὺς τούτῳ, ὁ θεῖος ἄγγελος ἐνταῦθά που καὶ ἴσως ἀνεπαύσατο· οὐχ ὑπὸ καμάτου τινὸς ἢ μόχθου, (ἀκάματον γὰρ τὸ τῶν θείων λειτουργῶν γένος,) ἀλλ᾽ ὅτι παρέδωκεν ἀνθρώπῳ πᾶσαν, εἰ δυνατὸν, πρόνοιαν καὶ ἐπιμέλειαν ἀποπλήσοντι.

---

[1]) Hoeschel. in textu male: *ἐκωνήσαντες*, ad marg. vero: *ἐκπονήσαντες*.

6. Ὁ δ' ὑποδεξάμενος ἐξ ἡμέρας τῆς πρώτης, τῆς ὄντως[1]) ἐμοὶ πρώτης, τῆς τιμιωτάτης πασῶν, (εἰ δεῖ λέγειν,) ἡμερῶν, ὅτε μοι πρῶτον ὁ ἀληθινὸς ἀνατέλλειν ἥλιος ἤρξατο· πρῶτον μὲν ὥσπερ θῆράς τινας ἀγρίους, ἢ ἰχθύας, ἤ τινας ὄρνεις, ἐμπεσόντας μὲν εἰς τὰς ἄρκυς, ἢ εἰς τὰς σαγήνας, ἐξολισθαίνειν δὲ καὶ ἀποδιδράσκειν πειρωμένους, ἀναχωρεῖν τε ἀπ' αὐτοῦ βουλομένους ἐπὶ τὴν Βηρυτὸν, ἢ ἐπὶ τὴν πατρίδα, συνδήσασθαι πάντα τρόπον ἐμηχανήσατο· πάντας λόγους στρέφων, καὶ πάντα κάλων (τοῦτο δὴ τὸ τοῦ λόγου) κινῶν, καὶ πάσας τὰς δυνάμεις αὐτοῦ[2]) προχειριζόμενος· ἐπαινῶν μὲν φιλοσοφίαν, καὶ τοὺς φιλοσοφίας ἐραστὰς, μακροῖς τοῖς ἐπαίνοις καὶ πολλοῖς, τοῖς τε προσήκουσι, τούτους μόνους ζῆν ὄντως τὸν λογικοῖς προσήκοντα βίον λέγων, τοὺς ὀρθῶς βιοῦν ἐπιτηδεύοντας· ἑαυτούς τε γινώσκοντας, πρῶτον οἵτινές εἰσι· κἄπειτα τὰ ὄντως ἀγαθὰ, ἃ μεταδιώκειν ἄνθρωπον χρὴ, καὶ τὰ ἀληθῶς κακὰ, ὧν ἀποτρέχειν δεῖ· ψέγων δὲ τὴν ἀμαθίαν, καὶ πάντας τοὺς ἀμαθεῖς· πολλοὶ δὲ οὗτοι ὅσοι θρεμμάτων δίκην τυφλώττοντες τὸν νοῦν, οὐδ' αὐτὸ τοῦτο ὅπερ εἰσὶν ἐγνωκότες, ὥσπερ ἄλογοι πεπλανημένοι, ἀγαθὸν ἢ κακὸν ὅ, τί ποτέ ἐστιν, ὅλως οὔτε εἰδότες αὐτοὶ, οὔτε μαθεῖν θέλοντες, ὡς ἐπὶ ἀγαθὸν ἄττουσι καὶ ἐπτόηνται, χρήματα καὶ δόξας, καὶ τιμὰς τὰς ἀπὸ τῶν πολλῶν, καὶ τὴν τοῦ σώματος εὐεξίαν· αὐτά τε περὶ πολλοῦ καὶ τοῦ παντὸς τιθέμενοι, καὶ τῶν τεχνῶν, ὅσαι ταῦτα ἐκπορίζεσθαι δύνανται, καὶ τῶν βίων, ὅσοι ταῦτα παρέξονται, στρατιὰς καὶ τὴν δικανικὴν καὶ ἐκμάθησιν τὴν τῶν νόμων· ταῦθ' ἅπερ ἡμᾶς ἀνέσεις μάλιστα λέγων, καὶ μάλα τεχνικῶς, τοῦ κυριωτάτου

---

[1]) Hoeschel. in textu mendose: ὄντος, ad marg. vero: ὄντως.

[2]) Deest in ed. Parisiensi Vossii, sed exstat in ed. Moguntina: αὐτοῦ. R.

φησὶ τῶν ἐν ἡμῖν λόγου ἀμελήσαντας. Οὐκ ἔχω νῦν ἐγὼ λέγειν, ὅσας τοιαύτας ἐξῆχει φωνὰς, προτρέπων φιλοσοφεῖν· οὐ μιᾶς ἡμέρας μόνης, ἀλλὰ καὶ πλειόνων ὅσων αὐτῷ προσῄειμεν τῶν πρώτων, βεβλημένοι μὲν ὥσπερ τινὶ βέλει τῷ παρ᾽ αὐτοῦ λόγῳ, καὶ ἐκ πρώτης ἡλικίας. Ἦν γάρ πως καὶ ἡδείᾳ τινὶ χάριτι καὶ πειθοῖ καί τινι ἀνάγκῃ μεμιγμένος, στρεφόμενοι δέ πως ἔτι καὶ λογιζόμενοι, καὶ φιλοσοφεῖν μὲν προσκαρτερήσαντες, οὐδέπω πάντῃ πεπεισμένοι, ἀφίστασθαι δὲ πάλιν οὐκ οἶδ᾽ ὅπως οὐ δυνάμενοι, ἀεὶ δὲ ὥσπερ ὑπό τισιν ἀνάγκαις μείζοσι τοῖς λόγοις αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν ἑλκόμενοι. Ὅλως γὰρ οὐδ᾽ εὐσεβεῖν εἰς τὸν[1]) τῶν ὅλων δεσπότην, τοῦτο ὃ δὴ μόνος τῶν ἐπὶ γῆς πάντων ζώων ὁ ἄνθρωπος ἔχειν ἐτιμήθη τε καὶ ἠξιώθη, καὶ εἰκότως πᾶς ὁστισοῦν καὶ σοφὸς καὶ ἀμαθὴς, περιέχεται τούτου, ὅστις μὴ παντελῶς τὰς ἐννοίας ἀπολώλεκεν ὑπό τινος φρενοβλαβείας· οὐ τοίνυν οὐδὲ εὐσεβεῖν ὅλως δυνατὸν εἶναι ἔφασκεν, ὀρθῶς λέγων, μὴ φιλοσοφήσαντι· ἕως πολλοὺς τοιούτους ἄλλους ἐπ᾽ ἄλλοις ἐπαντλῶν λόγους, ὥσπερ τινὰς καταγεγοητευμένους, ἐπὶ τέλει ταῖς αὐτοῦ τέχναις ἀκινήτους ἀτεχνῶς φέρων ἡμᾶς παριδρύσατο, λόγοις τοῖς αὐτοῦ, οὐκ οἶδ᾽ ὅπως σύν τινι θείᾳ δυνάμει. Καὶ γὰρ καὶ φιλίας ἡμῖν κέντρον ἐνέσκηψεν, οὐκ εὐκαταγώνιστόν τι, δριμὺ δὲ καὶ ἀνυτικώτατον, δεξιότητος καὶ διαθέσεως τῆς ἀγαθῆς, ὅση εὐνοητική τις ἡμῖν αὐταῖς ταῖς[2]) φωναῖς αὐτοῦ προσφθεγγομένου καὶ ὁμιλοῦντος ἐνεφαίνετο· οὐκ ἐκπεριεῖναι ἡμᾶς ἄλλως λόγοις πειρωμένου, δεξιᾷ δὲ καὶ φιλανθρώπῳ καὶ χρηστοτάτῃ γνώμῃ σώζειν τε καὶ κοινωνοὺς τῶν τε ἐκ φιλοσοφίας ἀγαθῶν καταστήσασθαι, καὶ τῶν ἄλλων μάλιστα, ὅσα τὸ θεῖον παρὰ τοὺς

---

[1]) Voss. omittit τόν. R.

[2]) Omittitur in edd. Voss. ταῖς. R.

πολλοὺς ἢ[1]) εἰ καὶ παρὰ πάντας ἴσως τοὺς νῦν ἀνθρώπους, αὐτῷ μόνῳ ἐδωρήσατο· τὸν διδάσκαλον εὐσεβείας, τὸν σωτήριον λόγον, πολλοῖς μὲν ἐπιφοιτῶντα, καὶ πάντας κατεργαζόμενον, ὅσοις ἂν προστύχῃ, (οὐ γάρ ἐστιν ὅ, τι αὐτῷ ἐνστήσεται, πάντων καὶ ὄντι καὶ ἐσομένῳ βασιλεῖ.) κρυπτόμενον δὲ, καὶ οὐ γινωσκόμενον οὔτε ῥᾳδίως, οὔτε καὶ[2]) δυσχερῶς τοῖς πολλοῖς, ὡς ἐρωτηθέντας ἔχειν περὶ αὐτοῦ σαφὲς εἰπεῖν. Οἷος οὖν τις σπινθὴρ ἐνσκήψας μέσῃ τῇ ψυχῇ ἡμῶν, ἀνήπτετό τε καὶ ἐξεκαίετο, ὅ, τε πρὸς τὸν ἁπάντων ὑπὸ κάλλους ἀῤῥήτου ἐπακτικώτατον αὐτὸν λόγον τὸν ἱερὸν τὸν ἐρασμιώτατον, καὶ ὁ πρὸς τὸν[3]) ἄνδρα τόνδε τὸν αὐτοῦ φίλον καὶ προήγορον, ἔρως, ᾧ μάλιστα τετρωμένος, ἁπάντων τῶν δοκούντων ἡμῖν προσήκειν πραγμάτων, ἢ μαθημάτων, τῶν τε ἄλλων, καὶ αὐτῶν τῶν καλῶν μου νόμων, ἀμελεῖν ἐπειθόμην, πατρίδος τε καὶ οἰκείων, τῶν τε παρόντων ἐνταῦθα, καὶ οἷς ἀπεδημήσαμεν. Ἓν δέ μοι φίλον ἦν καὶ ἀγαπώμενον, φιλοσοφία τε, καὶ ὁ ταύτης καθηγεμὼν οὗτος ὁ θεῖος ἄνθρωπος. »Καὶ[4]) συνεδέθη ἡ ψυχὴ Ἰωνάθαν Δαυίδ.« Τοῦτο ἀνέγνων μὲν ὕστερον ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασιν· ἔπαθον δὲ πρότερον οὐχ ἧττον ἐναργῶς ἢ εἴρεται, καί τοί γε ἐναργέστατα κεχρησμῳδημένον. Οὐ γὰρ συνεδέθη ἁπλῶς Ἰωνάθαν Δαυίδ· αὐτὰ δὲ τὰ κυριώτατα, ψυχὴ, ταῦθ' ἅπερ οὐδὲ χωρισθέντων τῶν φαινομένων καὶ βλεπομένων ἀνθρώπῳ[5]) χωρισθῆναι καὶ αὐτὰ μηχανῇ τινι καταναγκασθήσεται· ἄκοντα μὲν, οὐδαμῶς. Ψυχὴ γὰρ ἐλεύθερον καὶ οὐκ ἐγκατάκλειστον οὐδενὶ τρόπῳ, οὐδ' ἂν ἐν οἰκίσκῳ καθείρξας τηρῇς.[6]) Καὶ

---

[1]) Apud Voss. deest ἤ. R.

[2]) Apud Hoeschel. deest καί.

[3]) Hoeschel. omittit τόν.

[4]) Cfr. I Sam. XVIII, 1. (I Regg.) — Voss. hoc loco et seq. Δαβίδ. R. [5]) Hoeschel. ἀνθρώπων.

[6]) Hoeschel. τηρεῖς.

γάρ εἶναι πέφυκε, τόν γε πρῶτον λόγον, οὗπερ ἂν ὁ νοῦς ᾖ. Εἰ δὲ καὶ ἐν τῷ οἰκίσκῳ σοι εἶναι δοκεῖ, κατὰ δεύτερόν τινα λόγον ἐνταῦθά σοι φαντάζεται· οὐδαμῶς εἶναι ἐκεῖ διὰ τοῦτο κεκωλυμένη, οὗπερ ἂν εἶναι βουληθῇ. Μᾶλλον δὲ πάντῃ πάντως ἐκεῖ μόνον εἶναι καὶ δυναμένη καὶ πιστευθεῖσα ἂν εἰκότως, οὗπερ ἂν καὶ πρὸς ὃ ἂν τὰ μόνης αὐτῆς ἴδια κατ' αὐτὴν ἔργα ᾖ. Οὐκοῦν περιφανέστατον τοῦθ', ὅπερ ἔπαθον, βραχυτάταις λέξεσιν ἐδήλωσε, τὴν ψυχὴν Ἰωνάθαν συνδεδέσθαι τῇ ψυχῇ Δαυίδ·[1]) ταῦθ' ἅπερ ἄκοντα μὲν οὐδαμῶς, (ὡς ἔφην,) χωρισθῆναι ἐκνικηθήσεται· ἑκόντα δὲ οὐ ῥᾳδίως θελήσει. Οὐ γὰρ ἐπὶ τῷ χείρονι, οἶμαι, ὄντι πολυτρόπῳ καὶ εὐκολωτέρῳ μεταβουλεύεσθαι ἡ τῆς ἀναλύσεως τῶν ἱερῶν τῶν φιλίων τούτων δεσμῶν ἐξουσία· ἐφ' ᾧπερ οὐδὲ τὸ καταδήσασθαι ἐγένετο τὴν ἀρχὴν μόνῳ· ἀλλ' ἐπὶ τῷ κρείττονι ὄντι μονίμῳ, καὶ οὐκ εὐσείστῳ· ἐφ' ᾧπερ καὶ κατεργάσασθαι τοὺς δεσμοὺς, καὶ τὸ ἱερὸν τοῦτο ἅμμα μᾶλλον ἦν. Συνεδέθη γοῦν καὶ ὑπὸ τοῦ θείου λόγου, οὐχ ἡ ψυχὴ Δαυὶδ τῇ ψυχῇ Ἰωνάθαν· ἔμπαλιν δὲ ἡ τοῦ χείρονος ψυχὴ τοῦτο παθοῦσα συνδεομένη λέγεται τῇ ψυχῇ Δαυίδ. Οὐ γὰρ τὸ κρεῖττον αὔταρκες ὂν, ἕλοιτο ἂν τῷ αὐτοῦ συνδεδέσθαι χείρονι· ἀλλὰ τὸ χεῖρον ἐπικουρίας δεόμενον τῆς παρὰ τοῦ βελτίονος, συνδεθὲν τῷ κρείττονι προσηρτῆσθαι ἐχρῆν· ἵνα τὸ μὲν μένον ἐφ' ἑαυτοῦ, μηδεμιᾶς ἀπολάβῃ βλάβης ἐκ τῆς πρὸς τὸ χεῖρον κοινωνίας· τὸ δ' ἄτακτον ἐξ αὐτοῦ καταδεθὲν καὶ συναρμοσθὲν τῷ κρείττονι, μηδὲν βλάψαν[2]) ταῖς ἀνάγκαις τῶν δεσμῶν πρὸς τὸ κρεῖττον ἐκνικηθῇ. Διὸ καὶ κατεργάζεσθαι μὲν τοὺς δεσμοὺς, τοῦ διαφέροντος, ἀλλ' οὐ τοῦ ἥττονος ἦν· συνδεῖσθαι δὲ, τοῦ χείρονος, ὡς μηδ' ἐξουσίαν ἔχειν πως ἀπολελύεσθαι[3]) τῶν δεσμῶν. Τοιαύταις τι-

[1]) Voss. hoc loco et seqq. Δαβίδ. R. — Cfr. I Sam. XVIII, 1. (I Regg) [2]) Voss. βλέψαν. R.

[3]) Hoeschel. ἀπολελύσθαι.

σὶν ἀνάγκαις Δαυὶδ οὗτος συσφιγξάμενος ἡμᾶς, ἔχει νῦν τε καὶ ἐξ ἐκείνου, οὐδ' εἰ βουλοίμεθα τῶν δεσμῶν αὐτοῦ λελύσθαι δυναμένους. Οὐ τοίνυν καὶ εἰ ἀποδημήσαιμεν,[1]) ἀνήσει τὰς ψυχὰς ἡμῶν κατὰ τὸ θεῖον γράμμα ἔχων οὕτως[2]) συνδεδεμένας.

7. Πλὴν οὕτως ἡμᾶς ἐξ ἀρχῆς ἑλὼν, καὶ πάντα τρόπον ἐκπεριελθὼν, ἐπειδὴ ἤνυστο αὐτῷ τὸ πλεῖον, καὶ μένειν ἐδόκει, τοὐντεῦθεν ὥσπερ[3]) εἴ τις ἀγαθὸς γεωργὸς γῆν ἀργήν[4]) τινα, καὶ ἤτοι[5]) οὐδὲ εὔγειον οὐδαμῶς, ἀλλά τινα ἁλμυρὰν καὶ κεκαυμένην, ὑπόπετρόν τε καὶ ψαφαράν· ἢ οὐ πάντῃ μὲν ἄφορον, οὐδέ γε ἀφυῆ, ἀλλὰ καὶ πολυφυῆ μὲν, χέρσον δὲ ὅμως καὶ ἠμελημένην, ἀκάνθαις καὶ θάμνοις ἀγρίοις[6]) ἐστριφνωμένην καὶ δυσεργῆ· ἢ οἷά τις φυτουργὸς ἀνὴρ φυτὸν ἤτοι ἄγριον, καὶ καρπῶν ἡμέρων[7]) ἄφορον μὲν, οὐ μὴν πάντῃ ἄχρηστον, εἴ τις τέχνῃ τῇ φυτουργικῇ φέρων βλαστὸν ἥμερον ἐμφυτεύσει μέσον σχίσας, εἶτα συμβαλὼν καὶ συνδήσας, ἄχρις ἂν συμβλύσαντα[8]) ὡς ἂν ἄμφω[9]) τρέφηται· (οὕτω γὰρ ἂν ἴδοις δένδρον τι συμμιγὲς, καὶ νόθον μὲν, εὔκαρπον δὲ ἐξ ἀκάρπου, καρποὺς ἐλαίας τῆς καλῆς ἐπὶ ῥιζῶν ἀναφέρον ἀγρίων· ἢ ἄγριον μὲν, οὐ μὴν ἄχρηστον ἀνδρὶ τεχνίτῃ φυτουργῷ· ἢ καὶ ἥμερον μὲν, εὔκαρπον δὲ ἄλλως, ἢ ἀπορίᾳ τέχνης πάλιν ἀκλάδευτον καὶ ἀπότιστον καὶ αὐχμη-

---

[1]) Hoeschel. in textu: ἀποδημήσαιμεν, in marg. ἀποδημήσομεν. Sed Voss. et Mscr. Vatican. 386. ut in nostro textu. R.

[2]) Hoeschel. οὕτω συνδεδεμένον. Sed Voss. et Mscr. Vatican. 386. ut in nostro textu. R.

[3]) Hoeschel. ὡσπερεί τις ἀγαθός κτλ.

[4]) Hoeschel. perperam: ἀρχήν.

[5]) Hoeschel in textu: εἴτοι, ad marg. vero: ἤτοι.

[6]) Hoeschel. ἀγρίαις. [7]) Voss. ἥμερον. R.

[8]) Hoeschel. ad marg. συμφύσαιντο.

[9]) Ed. Moguntina Vossii: ἄμφω τρέφῃ, οὕτως γάρ κτλ. R.

ρὸν, πνιγόμενον ὑπὸ τῶν ἐκεῖ[1]) πολλῶν καὶ περιττῶν ἐκφυομένων βλαστῶν· τελειοῦσθαι δὲ τῇ βλάστῃ, καὶ φέρειν τὸν καρπὸν ὑπ' ἀλλήλων ἐμποδιζόμενον·) τοιούτους τινὰς παραλαβὼν, καὶ τέχνῃ ἑαυτοῦ τῇ γεωργικῇ ἐκπειρῶν, καὶ κατανοῶν οὐ τὰ πᾶσιν ὁρώμενα μόνον καὶ ἐν ἐπιφανείᾳ βλεπόμενα, ἀνορύττων δὲ, καὶ τῶν ἐνδοτάτων ἀποπειρώμενος,[2]) ἐρωτῶν καὶ προτείνων καὶ ἀποκριναμένων ἀκούων· ἐπειδὴ κατενόησέ τι οὐκ ἄχρηστον[3]) καὶ ἀνωφελὲς καὶ ἀνήνυτον ἐν ἡμῖν, ἔσκαλλεν, ἀνέστρεφεν, ἐπότιζεν, ἐκίνει πάντα, ἅπασαν προσῆγε τὴν παρ' αὐτοῦ τέχνην καὶ ἐπιμέλειαν· καὶ κατειργάζετο[4]) ἡμᾶς· ἀκάνθας μὲν καὶ τριβόλους, καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀγρίων γένος βοτανῶν ἢ φυτῶν, ὅσον ὑλομανοῦσα ἀνέπεμπε καὶ ἀνεδίδου σεσοβημένη ἡ ψυχὴ ἡμῶν, (οἷα δὴ ἄτακτος οὖσα καὶ προπετὴς,) πᾶν ἐκκόπτων[5]) καὶ ἐξαίρων, τοῖς ἐλέγχοις καὶ τῷ κωλύειν, καθαπτόμενος ἡμῶν, καὶ μάλα Σωκρατικῶς ἔστιν ὅτε καὶ ὑποσκελίζων τῷ λόγῳ, εἴ πῃ πάντῃ ἀφηνιάζοντας ἡμᾶς ὥσπερ τινὰς τῶν ἀγρίων ἵππων ἑώρα, σκιρτῶντας ἔξω τῆς ὁδοῦ καὶ πολλὰ[6]) ἐκπεριτρέχοντας εἰκῇ, ἕως οὗ πειθοῖ τινι καὶ ἀνάγκῃ, ὡς ὑπὸ χαλινῷ τῷ ἐκ στόματος ἡμῶν λόγῳ, ἡσυχίους αὐτῷ[7]) κατεστήσατο. Δυσχερῶς μὲν ἡμῖν καὶ οὐκ ἀλύπως τὸ πρῶτον, οἷα δὴ ἀήθεσι, καὶ κατακολουθεῖν τῷ λόγῳ οὐδέπω μεμελετηκόσι, προσάγων τοὺς παρ' ἑαυτῷ λόγους. Ἀλλὰ γὰρ ἐκκαθαίρων ὅμως, ᾗ[8]) δ' ἂν ἐπιτηδείους ἡμᾶς ἐποιήσατο, καὶ εὖ παρεσκευάσατο εἰς παραδοχὴν τῶν

---

[1]) Hoeschel. εἰκῇ. [2]) Voss. ἀποσπειρώμενος. R.

[3]) Hoeschel. ad marg. εὔχρηστον.

[4]) Mss. Vatican. num. 386. et Wetstenianus: κατεργάζετο. R.

[5]) Voss. ἐγκόπτων. R. [6]) Hoeschel. πολλῷ.

[7]) Hoeschel. in textu: αὐτό, ad marg. vero: αὐτῷ.

[8]) Sic Hoeschel. et ed. Mogunt. Vossii. Sed ed. Parisiens. Voss. ᾗ ἂν κτλ. R.

τῆς ἀληθείας λόγων, τότε δὴ, οἷα εὖ κατειργασμένη[1]) γῆ καὶ ἁπαλῆ, ἑτοίμη τε ἀναφύειν τὰ ἐπαχθέντα τῶν σπερμάτων, ἐπέφερεν ἀφειδῶς· εὔκαιρον καὶ τὴν τῶν σπερμάτων καταβολὴν ποιούμενος, εὔκαιρον καὶ τὴν λοιπὴν ἐπιμέλειαν ἅπασαν οἰκείως ἕκαστα κατεργαζόμενος· καὶ τοῖς οἰκείοις τοῦ λόγου πᾶν μὲν ὅσον ἀμβλὺ καὶ νόθον τῆς ψυχῆς, (ἢ πεφυκυίας[2]) οὕτως, ἢ καὶ[3]) ὑπὸ τροφῶν περιττῶν τοῦ σώματος παχυνομένης,) παροξύνων καὶ ἐξισχναίνων τοῖς λεπτοῖς τῶν λογικῶν παθημάτων λόγοις καὶ τρόποις, οἳ ἐξ ἁπλουστάτων τῶν πρώτων ἀνειλούμενοι ἐπάλληλοι, καὶ ποικίλως στρεφόμενοι, εἰς ἀμήχανόν τινα καὶ δυσεξέλικτον προΐασι πλοκὴν, ἐξανιστῶντες ἡμᾶς ὥσπερ καθεύδοντας, καὶ ἔχεσθαι ἀεὶ τῶν προκειμένων, μηδαμῶς ὑπολισθαίνοντας μήτε ὑπὸ μήκους, μήτε ὑπὸ λεπτότητος[4]) ἐκδιδασκόμενοι. Ὅσον δὲ ἄκριτον καὶ προπετὲς, συγκατατιθεμένων τε τοῖς ἐπιτυχοῦσιν, ὁποῖά ποτ᾽ ἂν ᾖ, κἂν ψευδῆ τύχῃ, καὶ ἀντιλεγόντων πολλάκις, κἂν ἀληθῆ τινα εἰρημένα ᾖ. Καὶ τοῦτο ἐκπαιδεύων τούτοις τε τοῖς προειρημένοις καὶ ἑτέροις ποικίλοις λόγοις, (πολυειδὲς γὰρ τουτὶ τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας,) συνεθίζον[5]) μὴ εἰκῇ, μηδ᾽ ὡς ἔτυχε ῥίπτειν τε τὰς μαρτυρίας, καὶ πάλιν ἀνανεύειν· ἀλλ᾽ ἐξετάζοντας ἀκριβῶς μὴ τὰ προφανῆ μόνον, ἀλλὰ[6]) καὶ κεκρυμμένα. Πολλὰ γὰρ ἔνδοξα αὐτόθεν, καὶ σεμνοειδῆ, ὑπὸ εὐσχήμοσι ταῖς φωναῖς εἰσδραμόντα εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν ὡς ἀληθῆ, ὕπουλα ὄντα καὶ ψευδῆ, συναρπάσαντα καὶ λαβόντα ψήφισμα

---

[1]) Hoeschel. *κατειργασμένη γῆ καὶ ἁπαλὴ, ἑτοίμη ἀναφέρειν κτλ.* [2]) Ed. Mogunt. Voss. *πεφυκείας.*

[3]) Deest *καί* in ed. Hoeschelii.

[4]) Hoeschel. in textu: *λεπτότητα*, ad marg. vero: *λεπτότητος.*

[5]) Hoeschel. ad marg. *συνήθιζε.*

[6]) Desunt apud Hoeschel., sed restituuntur ex ed. Vossii verba: *ἀλλὰ καὶ κεκρυμμένα.* R.

ἀληθείας παρ' ἡμῶν, μετ' οὐ πολὺ σαθρὰ καὶ οὐκ ἀξιόπιστα κατεφωράθη ὄντα, μάτην τὴν ἀλήθειαν ὑποκρινόμενα· καὶ ἡμᾶς εὐκόλως ἀπέφηνε καταγελάστως ἐξηπατημένους, κἀπιμαρτυρήσαντας εἰκῇ, οἷς ἥκιστα ἐχρῆν· πάλιν τε αὖ ἕτερα σεμνὰ μὲν, καὶ οὐκ ἀλαζονευόμενα μὲν, ἢ οὐκ ἀξιοπίστοις ταῖς φωναῖς κείμενα παράδοξα, καὶ πάντων ἀπιστότατα δοκοῦντα, αὐτόθεν τε ἀποδοκιμασθέντα ὡς ψευδῆ, καὶ ὑβρισθέντα ἀναξίως· εἶθ' ὕστερον ἐξιχνεύσασι καὶ κατανοήσασιν ἀκριβῶς, πάντων ἀληθέστατα καὶ ἄμαχα ἀτεχνῶς εἶναι κατενοήθη, τὰ τέως ἀπόβλητα καὶ ἀδόκιμα νομισθέντα. Μὴ δὴ τὰ προφανῆ μόνον, καὶ προκύπτοντα, ἔστι δ' ὅτε δολερὰ καὶ σεσοφισμένα· τὰ δὲ ἔνδον διερευνωμένους μὲν καὶ περικρούοντας ἕκαστον, μή πή τι σαθρὸν ἠχῇ,[1]) καὶ ἐν αὐτοῖς πιστευομένους[2]) ἑαυτοὺς πρῶτον, οὕτως[3]) καὶ τοῖς ἐκτὸς συνομολογεῖν καὶ ἀποφαίνεσθαι περὶ ἑκάστων ἐδίδασκεν. Οὕτως μὲν τὸ περὶ τὰς λέξεις καὶ τοὺς λόγους κριτικὸν ἡμῶν τῆς ψυχῆς μέρος, λογικῶς ἐξεπαιδεύετο· οὐ κατὰ τὰς καλῶν ῥητόρων κρίσεις, εἴ τι Ἑλληνικὸν ἢ βάρβαρόν ἐστι τῇ φωνῇ· τὸ μικρὸν τοῦτο καὶ οὐκ ἀναγκαῖον μάθημα· ἀλλὰ τοῦτο πᾶσιν ἀναγκαιότατον Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, καὶ σοφοῖς, καὶ ἰδιώταις, καὶ ὅλως, (ἵνα μὴ μακρὸς εἴη μοι λόγος ἑκάστας τέχνας καὶ ἐπιτηδεύματα ἐπεξιὼν,) πᾶσιν ἀνθρώποις τοῖς ὀντινοῦν βίον ἑλομένοις· εἴ γε πᾶσι τοῖς περὶ ὅτου δήποτε κοινολογουμένοις[4]) μέλει[5]) τε καὶ διεσπούδασται μὴ ἠπατῆσθαι.

8. Καὶ μὴ τοῦθ', ὅπερ εἶδος διαλεκτικὴ κατορθοῦν μόνη εἴληχε· τὸ δέ γε πάλιν ταπεινὸν τῆς ψυχῆς ἡμῶν

---

[1]) Voss. ἠχήσῃ. R. [2]) Voss. πιστουμένους. R.

[3]) Ed. Voss. Parisiens. οὕτως καὶ τοῖς ἐκτόν. R.

[4]) Voss. κοινολογουμένου. R.

[5]) Hoeschel. in textu: μέλλει τε, ad marg. vero: μέλει τε.

ἐκτεθαμβημένων μὲν τῇ μεγαλουργίᾳ καὶ θαυματουργίᾳ καὶ ποικίλῃ καὶ πανσόφῳ δημιουργίᾳ τῇ τοῦ κόσμου, καὶ τεθαυμακότων μὲν ἀλόγως, ὑπεπτηχότων δὲ ὑπὸ ἐκπλήξεως· εἰδότων δὲ οὐδ' ὁτιοῦν ἐπιλογίσασθαι δίκην ἀλόγων ζώων, ἐξεγείρων καὶ ἀνορθῶν μαθήμασιν ἑτέροις τοῖς φυσικοῖς· σαφηνίζων ἕκαστα τῶν ὄντων, καὶ διακρίνων, καὶ μάλα σοφῶς εἰς τὰ πρώτιστα στοιχεῖα, κατεπιπλέκων[1]) *τῷ λόγῳ, καὶ ἐπιπορευόμενος τήν τε τῶν ὅλων καὶ τὴν ἐπὶ μέρους ἑκάστου φύσιν· τροπήν τε τὴν πολυειδῆ, καὶ μεταβολὴν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἕως φέρων ὑπὸ σαφοῦς τῆς παρ' αὐτοῦ διδασκαλίας, καὶ λόγων ὧν τε ἔμαθεν, ὧν τε ἐξεύρετο περὶ*[2]) *τῆς τῶν ὅλων οἰκονομίας τῆς ἱερᾶς, καὶ φύσεως τῆς ἀμωμήτου, ἀντὶ ἀλόγου λογικὸν ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐγκατέθετο θαῦμα. Τοῦθ' ὃ δὴ μάθημα ὑψηλὸν καὶ ἔνθεον ὄν, ἡ*[3]) *ἐρασμιωτάτη πᾶσιν ἐκδιδάσκει φυσιολογία. Τί δεῖ λέγειν τὰ*[4]) *ἱερῶν μαθημάτων, γεωμετρίαν μὲν τὴν πᾶσι φίλην καὶ ἀναμφισβήτητον, καὶ ἀστρονομίαν τὴν μετεωροπόρον; ἃ δὴ ἕκαστα ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐνετυποῦτο διδάσκων, ἢ ἀναμιμνήσκων, ἢ οὐκ οἶδ' ὅ, τι χρὴ λέγειν, τὴν μέν, ὡς ὑποβάθραν πάντων ἁπλῶς ποιησάμενος οὖσαν, ἄσειστον τὴν γεωμετρίαν, καὶ κρηπῖδα τινὰ ἀσφαλῆ· ἀνάγων δὲ καὶ μέχρι τῶν ἀνωτάτων*[5]) *διὰ τῆς ἀστρονομίας, ὥσπερ διὰ κλίμακός τινος οὐρανομήκους ἑκατέρου τοῦ μαθήματος βατὸν ἡμῖν τὸν οὐρανὸν παρασκευάσας.*

9. *Ἃ δὲ ἁπάντων ἐστὶ κορυφαιότατα, καὶ ὧν μάλιστα ἕνεκα*[6]) *πᾶν τὸ φιλόσοφον διαπονεῖται γένος, ὥσπερ ἐκ φυτείας ποικίλης τῶν ἄλλων ἁπάντων μαθη-*

---

[1]) Hoeschel. ad marg. *κατ' ἐπιπλέκων.*
[2]) Hoeschel. *παρά.* [3]) Hoeschel. *οἱ ἐρασμιωτάτη.*
[4]) Deest *τά* in ed. Ruaei.
[5]) Voss. et Mscr. Vatican. num. 386. *ἀνωτάτω.* R.
[6]) Hoeschel. *ἕνεκά πως τὸ φιλόσοφον.*

μάτων, καὶ φιλοσοφίας μακρᾶς, καρποὺς ἀγαθοὺς ἐκδεχόμενον, τὰς θείας ἀρετὰς τὰς περὶ ἦθος, ἐξ ὧν ἡ ἀτάραχος καὶ εὐσταθὴς τῶν ὁρμῶν τῆς ψυχῆς κατάστασις γίνεται, καὶ ἀλύπους μὲν καὶ ἀπαθεῖς ἁπάντων κακῶν, εὐτάκτους δὲ καὶ εὐσταθεῖς καὶ θεοειδεῖς ἤμελλεν ἡμᾶς ὄντως καὶ μακαρίους καταστήσεσθαι. Καὶ ταῦτα δὲ ἐξεπονεῖτο λόγοις τε ἰδίοις πραΰνουσι καὶ σοφοῖς, οὐχ ἥκιστα καὶ ἀναγκαιοτάτοις περὶ τῶν ἠθῶν, καὶ τῶν τρόπων ἡμῶν· καὶ οὐ λόγοις μόνον, ἀλλ' ἤδη καὶ ἔργοις τρόπον τινὰ διεκυβερνᾶτο παρ' ἡμῶν τὰς ὁρμὰς, αὐτῇ τῇ τῶν ὁρμῶν καὶ παθῶν τῶν τῆς ψυχῆς θεωρίᾳ καὶ κατανοήσει, ἐξ ἧς μάλιστα κατεγνωσμένης κατορθοῦσθαι ἐξ [1]) ἀναρμοστίας πέφυκεν ἡμῶν ἡ ψυχὴ, καὶ ἐπὶ τὸ κεκριμένον καὶ εὔτακτον ἐκ συγκεχυμένης μετατίθεσθαι· ἵν' ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ ἑαυτὴν θεωρήσασα, αὐτὰς τὰς ἀρχὰς καὶ ῥίζας τῶν κακῶν, τὸ ἄλογον αὐτῆς πᾶν, ἐξ οὗ τὰ ἄτοπα ἡμῖν ἐπανίσταται πάθη· καὶ πάλιν ὅσον ἄριστον αὐτῆς μέρος λογικὸν, ὑφ' οὗ κρατοῦντος, μένει γε ὑφ' ἑαυτῆς ἀβλαβὴς καὶ ἀπαθής· εἶτα ταῦτα ἐν αὐτῇ κατανοήσασα ἀκριβῶς, πάντα μὲν τὰ ἐκ τοῦ χείρονος ἐκφυόμενα, ἐκχέοντα ἡμᾶς ὑπὸ ἀκολασίας, ἢ συστέλλοντα καὶ συμπνίγοντα ὑπὸ ταπεινότητος, οἷον ἡδονὰς καὶ ἐπιθυμίας, ἢ λύπας καὶ φόβους, καὶ ὅσος τοῖς γένεσι τοῖσδε ἕπεται στοῖχος κακῶν, ταῦτα μὲν ἐκβάλλοι καὶ ἐκποδὼν ποιοῖτο, ἔτι ἀρχομένοις καὶ ἄρτι φυομένοις ἐπανισταμένη, καὶ οὐκ ἐῶσα οὐδὲ μικρὸν αὔξειν, ἀλλ' ἀπολλύουσα [2]) καὶ ἐξαφανίζουσα· ὅσα δὲ ἐκ τοῦ κρείττονος ἀνατέλλει ἡμῖν ἀγαθὰ ὄντα, ταῦτα ἐκτρέφοι τε καὶ διασώζοι, καὶ ἀρχόμενα τιθηνοῦσα καὶ συμφυλάττουσα ἄχρι τελειότητος. Οὕτω γὰρ ἄν ποτε παραγενέσθαι ψυχῇ τὰς θείας ἀρε-

---

[1]) Hoeschel. in textu: *ἐξαναρμοστίας πέφυκα*, ad marg. vero: *ἐξ ἀναρμοστίας πέφυκεν*.

[2]) Hoeschel. *ἀπολύουσα*.

τάς, φρόνησίν τε, τὴν αὐτὰ ταῦτα τῆς ψυχῆς τὰ κινήματα κρίνειν πρῶτον δυναμένην ἐξ αὐτῶν, καὶ τῆς περὶ τὰ ἔξω ἡμῶν, εἴ τινά ἐστιν, ἀγαθῶν καὶ κακῶν ἐπιστήμης γενομένης· καὶ σωφροσύνην, τὴν ταῦτα ἐν ἀρχαῖς ὀρθῶς αἱρουμένην δύναμιν· καὶ δικαιοσύνην, ἣ τὰ ἄξια ἑκάστοις ἀπονέμει·[1]) καὶ τὴν πάντων τούτων σωτηρίαν, ἀνδρείαν. Οὐ λόγοις τοίνυν ἀπαγγελλομένοις συνείθιζεν ὡς δὴ εἴη ἐπιστήμη ἀγαθῶν καὶ κακῶν, ἢ ποιητέων καὶ οὐ ποιητέων ἡ φρόνησις· τοῦτο δὴ τὸ κενὸν καὶ ἀνωφελὲς μάθημα, εἰ ὁ λόγος εἴη τῶν ἔργων δίχα· καὶ φρόνησις, οὐχὶ ποιοῦσα τὰ ποιητὰ, καὶ ἀποτρέπουσα τῶν οὐ ποιητῶν· γινώσκειν δὲ ταῦτα παρεχομένη τοῖς ἔχουσιν αὐτὴν, οἵους πολλοὺς ὁρῶμεν. Ἡ δὲ σωφροσύνη πάλιν ὅτι δὴ εἴη τις ἐπιστήμη αἱρετῶν καὶ οὐχ αἱρετῶν, οὐ πάνυ τι διδασκόντων αὐτὴν τῶν ἄλλων φιλοσόφων, καὶ μάλιστά γε τῶν νεωτέρων, ὄντων μὲν εὐτόνων καὶ ἐῤῥωμένων τοῖς λόγοις, οἵους ἐγὼ πολλάκις ἐθαύμασα, ὅταν τὴν αὐτὴν ἀρετὴν θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ γῆς τὰ[2]) πρῶτα θεῷ ἴσον εἶναι τὸν σοφὸν ἄνθρωπον ἀποδείξωσιν· οὔτε δὲ τὴν φρόνησιν, ὡς καὶ ποιεῖ τις τὰ φρονήσεως· οὔτε τὴν σωφροσύνην, ὡς καὶ αἱροῖτό[3]) τις ταῦθ᾽, ἅπερ ἔμαθε, παραδοῦναι δυναμένων. Ὁμοίως δὲ κἀπὶ τῆς δικαιοσύνης, καὶ ἔτι τῆς ἀνδρείας. Οὐχ οὕτως οὗτος τὰ περὶ ἀρετῶν ἡμῖν διεξῄει λόγοις, ἐπὶ δὲ τὰ ἔργα μᾶλλον παρεκάλει· καὶ παρεκάλει πλέον τοῖς ἔργοις, ἢ οἷς ἔλεγεν.

10. Ἐξαιτοῦμαι δὲ παρά τε φιλοσόφων τῶν νῦν ὄντων, ὅσους αὐτὸς[4]) ἔγνων, καὶ ὅσους ἄλλων διηγου-

---

[1]) Hoeschel. ἀπονέμοι. Sed Voss. et Mscr. Vatican. num. 386. ut in nostro textu. R.

[2]) Hoeschel. τῷ πρώτῳ θεῷ σοφὸν εἶναι τὸν σοφὸν ἄνθρωπον κτλ.

[3]) Voss. αἱρεῖτό τις. R. [4]) Hoeschel. αὐτούς.

μένων ἤκουσα, καὶ παρὰ τῶν ἄλλων δὲ ἀνθρώπων, ἀνεμεσήτως ἔχειν πρὸς τὰ νῦν ἡμῖν λεγόμενα. Μηδέ μέ τις ἢ φιλίᾳ τῇ πρὸς τὸν ἄνδρα, ἢ καὶ ἀπεχθανόμενον ἔτι τοῖς λοιποῖς φιλοσόφοις· ὧν, εἴπερ τις ἄλλος, καὶ αὐτὸς ἐραστής τε διὰ τοὺς λόγους εἶναι θέλω, καὶ εὐφημεῖν αὐτοὺς βούλομαι αὐτός τε, καὶ ἑτέρων τὰ κάλλιστα λεγόντων περὶ αὐτῶν ἀκούειν. Ἀλλὰ γὰρ τοιαῦτά ἐστιν, ὡς εἰς ἔσχατον περιϋβρίζεσθαι μὲν ὑπὸ πάντων σχεδὸν καὶ τοὔνομα τῆς φιλοσοφίας, ἐμὲ δὲ μικροῦ δεῖν ἰδιωτεύειν[1]) ἑλέσθαι πάντη, ἤπερ τι μαθεῖν, ὧν οὗτοι ἀπαγγέλλουσιν, οἷς διὰ τὸν λοιπὸν βίον οὐδὲ προσιέναι ἄξιον εἶναι ἐδόκουν, ἴσως οὐκ ὀρθῶς τοῦτο φρονῶν. Πλὴν μή μέ τις φιλοτιμίᾳ τινὶ ἤτοι τῶν εἰς τὸν ἄνδρα ἐπαίνων, ἢ τῇ πρὸς τοὺς ἔξω φιλοσόφους ἄλλῃ ταύτῃ φιλοτιμίᾳ ταῦτα λέγειν ὑπονοησάτω· ἀλλὰ καὶ μικρότερα ἡμᾶς τῶν αὐτοῦ ἔργων, μὴ κολακεύειν δοκοίημεν, λέγειν πεπείσθω, οὐχὶ ῥήματα καὶ ὀνόματα, καὶ ἀφορμὰς ἐντέχνους ἐγκωμίων ἑαυτοῖς ἐκποριζομένους·[2]) ὃς οὐδ' ὅτε μειράκιον ὤν, τὴν δημώδη ῥητορικὴν ἐκ ῥήτορος ἐδιδασκόμην[3]) ἐπαινεῖν, καὶ λέγειν περὶ τοῦ, ἐγκώμιον ὅ, τι μὴ ἀληθὲς ἦν, ἑκὼν ὑπέμενον. Οὐ τοίνυν οὐδὲ νῦν ἐπαινεῖν προθέμενος, ἁπλῶς τοῖς ἑτέρων ψόγοις τοῦτον ἐξαίρειν οἶμαι δεῖν· ἢ κακῶς ἂν ἔλεγον τὸν ἄνδρα τοῖς ἄλλων πταίσμασιν, ἵνα τι περὶ αὐτοῦ μεῖζον δὴ λέγειν ἔχοιμι, παραβαλὼν τὸν μακάριον αὐτοῦ βίον· οὐχ οὕτως ἀφραίνω[4]) μέν· ἀλλ' αὐτὸ ὃ πέπονθα δίχα τινὸς παραβολῆς καὶ πανουργίας τῆς ἐν λόγοις ὁμολογήσω.

---

[1]) Voss. male: ἐδιωτεύειν. R.

[2]) Hoeschel. et Voss. in textu: ἐκποριζομένοις, Hoeschel. vero ad marg. ἐκποριζομένους.

[3]) R. perperam: ἐδιδασκόμεν.

[4]) Hoeschel. et R. in textu: ἀφραίνομεν. Iidem vero, ille ad marg. ἀφραίνω μέν, hic in notis: „Legendum videtur: ἀφραίνω μέν."

11. Οὗτός με πρῶτος καὶ μόνος καὶ τὴν Ἑλλήνων φιλοσοφίαν φιλοσοφεῖν προὐτρέψατο τοῖς ἤθεσι τοῖς ἰδίοις αὐτοῦ, καὶ τοῦ περὶ ἠθῶν ἀκοῦσαι καὶ ἀνασχέσθαι λόγου[1]) πείσας, οὐκ ἂν πεισθέντα, ὅσον ἐπὶ τοῖς ἄλλοις φιλοσόφοις· πάλιν ὁμολογῶ, οὐκ ὀρθῶς μὲν, δυστυχῶς δὲ, μικροῦ δεῖν ἡμῖν οὔμενουν. Οὐδὲ πλείοσιν ἐνέτυχον τὸ πρῶτον, ὀλίγοις δέ τισι, τοῖς διδάσκειν ἐπαγγελλομένοις, ἀλλὰ γὰρ πᾶσι μέχρι ῥημάτων τὸ φιλοσοφεῖν στήσασιν. Οὗτος δέ με πρῶτος καὶ τοῖς λόγοις φιλοσοφεῖν προὐτρέψατο, τοῖς ἔργοις φθάσας τὴν διὰ λόγων προτροπήν· οὐκ ἀπαγγέλλων μόνον ῥήματα μεμελετημένα, ἀλλ' οὐδὲ λέγειν ἀξιῶν, εἰ μὴ σὺν εἰλικρινεῖ τῇ γνώμῃ καὶ πρᾶξαι τὰ εἰρημένα ἀγωνιουμένῃ, τοῦτο ποιοῖ,[2]) ἢ τοιοῦτον ἑαυτὸν παρασχέσθαι πειρώμενος, οἷον τοῖς λόγοις διέξεισι τὸν καλῶς βιωσόμενον, καὶ παράδειγμα μὲν ἐβουλόμην εἰπεῖν ἐκθέμενος σοφοῦ· ἀλλ' ἐπεὶ ἀλήθειαν ἡμῖν, οὐ κομψείαν ἐπηγγείλατο ὁ λόγος ἄνωθεν, παράδειγμα μὲν αὐτὸν σοφοῦ οὐδέπω λέγω· καί τοί γε εἰπεῖν ἐθέλων εἶναί τε ἀληθές· ἀλλὰ ἐῶ νῦν τοῦτο. Οὐ παράδειγμα τοίνυν ἀκριβὲς, ἐξομοιοῦν δὲ καὶ ἄγαν[3]) ἐθέλοντα σπουδῇ πάσῃ καὶ προθυμίᾳ βιαζόμενον, εἰ δεῖ λέγειν, καὶ παρὰ τὴν ἀνθρώπων δύναμιν· καὶ μέντοι καὶ ἡμᾶς, καὶ[4]) ἑτέρους τοιούτους πλάττειν, οὐ λόγων ἐγκρατεῖς καὶ ἐπιστήμονας τῶν περὶ ὁρμῶν, τῶν δὲ ὁρμῶν αὐτῶν ἐπὶ τὰ ἔργα καὶ τοὺς λόγους ἄγχων,[5]) καὶ οὐ μικρὰν μοῖραν ἑκάστης ἀρετῆς, τάχα δὲ καὶ σύμπασαν, εἴπερ ἐχωρήσαμεν, ἐπιφέρων ἐν αὐτῇ τῇ θεωρίᾳ· δικαιοπραγεῖν μὲν καὶ ἀναγκάζων, εἰ δεῖ λέγειν, διὰ τὴν ἰδιοπραγίαν τῆς ψυχῆς, ἣ προσθέσθαι ἡμᾶς ἔπεισεν·[6])

---

[1]) Voss. λόγους. R. [2]) Hoeschel. ποιοῦν.
[3]) Hoeschel. ἄγων. [4]) Hoeschel. omittit καί.
[5]) Voss. ἄγγων. R.
[6]) Hoeschel. in textu: ἔπεισαν, ad marg. vero: ἔπεισεν.

ἀπάγων μὲν τῆς κατὰ τὸν βίον πολυπραγμοσύνης, καὶ τοῦ τῆς ἀγορᾶς ὀχληροῦ, ἑαυτοὺς δὲ περισκοπεῖν ἐπάρας καὶ τὰ αὐτῶν ὄντως πράττειν. Τοῦτο δὲ εἶναι τὸ δικαιοπραγεῖν, καὶ ταύτην τὴν δικαιοσύνην, τήν γε ἀληθῆ, καὶ τῶν ἀρχαίων φιλοσόφων τινὲς εἰρήκασι· τὴν ἰδιοπραγίαν λέγοντες, ἐμοὶ δοκεῖ,[1]) καὶ ἀνυσιμώτερον πρὸς μακαριότητα ἑαυτοῖς τε καὶ τοῖς προσιοῦσιν· εἴπερ γέ ἐστι τῆσδε τῆς ἀρετῆς, τὸ κατ' ἀξίαν ἀπονέμειν, καὶ τὰ ἴδια ἑκάστοις. Τί γὰρ ἂν ἴδιον εἴη ψυχῆς ἕτερον; τί δὲ οὕτως ἄξιον, ἢ τὸ ἐπιμελέσθαι ἑαυτῆς, οὐκ ἔξω βλέπουσαν, οὐδ' ἀλλοτριοπραγοῦσαν, οὐδὲ (συνελόντα εἰπεῖν) ἀδικοῦσαν ἑαυτὴν τὴν χειρίστην ἀδικίαν· ἀλλ' ἔνδον πρὸς ἑαυτὴν ἀπεστραμμένην, αὐτὴν ἑαυτῇ ἀποδιδοῦσαν καὶ δικαιοπραγοῦσαν; Οὕτως μὲν δίκαια πράττειν, εἰ δεῖ λέγειν, ἀναγκάζων ἐπαίδευε.[2]) Φρονεῖν[3]) δὲ πάλιν οὐχ ἧττον, τῷ πρὸς ἑαυτὴν εἶναι, καὶ ἑαυτοὺς γινώσκειν ἐθέλειν τε, καὶ πειρᾶσθαι, τοῦτο δὴ τὸ ἄριστον φιλοσοφίας ἔργον· ὃ δὴ καὶ δαιμόνων τῷ μαντικωτάτῳ ἀνατίθεται, ὡς πάνσοφον πρόσταγμα, τό· Γνῶθι[4]) σαυτόν. Τὸ δὲ εἶναι ὄντως ἔργον φρονήσεως, καὶ ταύτην εἶναι τὴν θείαν φρόνησιν, καλῶς τοῖς παλαιοῖς λέγεται. Τὴν αὐτὴν ὄντως οὖσαν θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀρετήν· αὐτῆς τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ ὁρᾷν μελετώσης, καὶ τὸν θεῖον νοῦν, εἰ ἀξία γένοιτο τῆς κοινωνίας τῆσδε, ἐν αὐτῇ κατοπτριζομένης· ὁδόν τε ἀπόῤῥητόν τινα ταύτης[5]) ἀποθεώσεως ἐξιχνευομένης. Ἀκολούθως δὲ καὶ σωφρονεῖν καὶ ἀνδρίζεσθαι· σωφρονεῖν μὲν, διασωζομένους τὴν φρόνησιν τήνδε, τῆς ψυχῆς ἑαυτὴν γινω-

---

[1]) Hoeschel. δοκεῖν.

[2]) Hoeschel. ἐπαίδευσε. Sed Mss. Basil. et Vaticanus, nec non Vossius, ut in textu. R.

[3]) Cod. Basil. φρονεῖς. R.

[4]) Cfr. Origenes lib. II. in Canticum Canticorum.

[5]) Hoeschel. ταύτην ἀπὸ θεώσεως.

σκούσης, εἴ ποτε αὐτῇ τοῦτο γένοιτο. Ταύτην γὰρ εἶναι πάλιν τὴν σωφροσύνην, σώαν τινὰ φρόνησιν οὖσαν. Ἀνδρίζεσθαι δ' ἐπὶ πᾶσιν ἐμμένοντας ταῖς εἰρημέναις ἐπιτηδεύσεσι, καὶ οὐκ ἀποπίπτοντας οὔθ' ἑκουσίως, οὔθ' ὑπό τινος ἀνάγκης, φυλάσσοντας δὲ καὶ ἐγκρατεῖς τῶν εἰρημένων· καὶ ταύτην εἶναι σώτειράν τινα, καὶ φύλακα δογματίζων[1]) οὖσαν τὴν ἀρετὴν ταύτην.

12. Καὶ δῆτα δικαίους μὲν καὶ φρονίμους καὶ σώφρονας, ἢ ἀνδρείους ἡμᾶς ὑπὸ ἡμετέρας βραδυτῆτος καὶ νωχελίας, καὶ ταῦτα πάνυ σπεύδων, ἔτι μέλλει καταστήσεσθαι· οὔτε ἔχοντας, οὔτε ἐγγύς πω γενομένους. οὐδ' ἠσπινοσοῦν ἀρετῆς ἀνθρώπων, ἢ θείας, πολλοῦ γε δεῖ· αὗται γὰρ μέγισται καὶ ὑψηλαί· καὶ οὐδετέρα ληπτέα, οὐδέ[2]) τῳ τυχεῖν, ὅτῳ μὴ θεός γε ἐμπνέοι δύναμιν. Ἡμεῖς τε οὔτε πεφύκαμεν οὕτως ἐπιτηδείως, οὔτε καὶ ἄξιοι εἶναι ἐπιτυχεῖν, οὐδέπω ὁμολογοῦμεν· οὐ ποιήσαντες ἀπὸ ῥαθυμίας καὶ ἀσθενείας πάντα, ἅπερ τοὺς τῶν ἀρίστων ἐφιεμένους, καὶ τὰ τέλεια μνωμένους χρή. Δίκαιοι μὲν οὖν, ἢ σώφρονες, ἤ τινα τῶν ἄλλων ἔχειν ἀρετῶν, ἔτι μέλλομεν· ἐραστὰς δὲ ἡμᾶς ὅτι δριμύτατον ἐρῶντας ἔρωτα, ὅπερ ἐπ' αὐτῷ μόνον ἴσως καὶ πάλαι κατεστήσατο ὁ θαυμαστὸς οὗτος καὶ φίλος τῶν ἀρετῶν, καὶ προήγορος, ἐμποιήσας ἔρωτα τῇ αὐτοῦ ἀρετῇ, καὶ τοῦ κάλλους τῆς δικαιοσύνης, ἧς τὸ χρύσεον ὄντως ἔδειξεν ἡμῖν πρόσωπον, καὶ φρονήσεως τῆς πᾶσιν ἐφεσίμου, καὶ τῆς ἐρασμιωτάτης σοφίας τῆς ἀληθοῦς, καὶ σωφροσύνης τῆς θεοειδοῦς, ἥ ἐστι ψυχῆς εὐστάθεια,[3]) καὶ εἰρήνη πᾶσι τοῖς κτησαμένοις αὐτήν, καὶ ἀνδρείας τῆς θαυμασιωτάτης ὑπομονῆς,[4]) καὶ ἐπὶ

---

[1]) Hoeschel. δογμάτων.

[2]) Voss. οὐδὲ τῷ τυχεῖν. R.

[3]) Hoeschel. ἐνστάθεια.

[4]) Hoeschel. ὑπομονῆς ἡμῶν, καὶ ἐπί κτλ.

πᾶσιν εὐσεβείας, ἣν μητέρα φασὶ τῶν ἀρετῶν, ὀρθῶς λέγοντες. Αὕτη γάρ ἐστιν ἀρχὴ καὶ τελευτὴ πασῶν τῶν ἀρετῶν. Ἀπὸ ταύτης τε γὰρ ὁρμωμένοις, ῥᾷστα ἂν ἡμῖν ἐπιγένοιντο καὶ αἱ λοιπαὶ ἀρεταί· εἰ τοῦθ' ὃ [1]) δεῖ πάντα ἄνθρωπον, τόν γε μὴ ἄθεον ἢ φιλήδονον, τὸ φίλον γενέσθαι καὶ προσήγορον [2]) θεῷ κτήσασθαι, ἑαυτοῖς ἐπιθυμοῦντες καὶ σπεύδοντες, τῶν λοιπῶν ἀρετῶν ἐπιμελοίμεθα· ὅπως μὴ ἀνάξιοι, καὶ ῥυπῶντες, μετὰ δὲ πάσης ἀρετῆς καὶ σοφίας ὥσπερ τινὸς ἀγαθοῦ πομποῦ καὶ ἱερέως σοφωτάτου προσίοιμεν τῷ θεῷ. Τό γε πάντων τέλος οὐχ ἕτερόν τι οἶμαι, ἢ καθαρῷ τῷ νῷ ἐξομοιωθέντα [3]) προσελθεῖν τῷ θεῷ, καὶ μένειν ἐν αὐτῷ.

13. Ἐπὶ τῇ ἄλλῃ πάσῃ φιλοπονίᾳ καὶ σπουδῇ, την περὶ θεολογίας διδασκαλίαν καὶ εὐλάβειαν, πῶς ἂν ἐξέλθοιμι τῷ λόγῳ, εἰς αὐτὴν τὴν διάθεσιν εἰσδὺς τοῦ ἀνδρὸς, σὺν οἵᾳ γνώμῃ καὶ παρασκευῇ τοὺς περὶ τοῦ θείου πάντας ἐκμανθάνειν ἡμᾶς ἤθελε λόγους, φυλαττόμενος μή πη κινδυνεύσαιμεν περὶ τὸ ἀναγκαιότατον ἁπάντων, τὴν τοῦ πάντων αἰτίου γνῶσιν. Φιλοσοφεῖν μὲν γὰρ ἠξίου ἀναλεγομένους τῶν [4]) ἀρχαίων πάντα, ὅσα καὶ φιλοσόφων καὶ ὑμνωδῶν ἐστι γράμματα, πάσῃ δυνάμει, μηδὲν ἐκποιουμένους, μηδ' ἀποδοκιμάζοντας· (οὐδέπω γὰρ οὐδὲ τὴν κρίσιν ἔχειν ἐδυνάμεθα·) [5]) πλὴν ὅσα τῶν [6]) ἀθέων εἴη, ὅσοι [7]) ἐκκυλισθέντες ὁμοῦ καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν, οὐκ εἶναι θεὸν ἢ πρόνοιαν

---

[1]) Hoeschel. et R. in textu: ὃ δή κτλ. Iidem tamen, ille ad marg. ὃ δεῖ κτλ., hic in notis: „Legendum videtur: ὃ δεῖ" κτλ.

[2]) Hoeschel. προσίγορον. Mss. Vatican. 386. et Basil. προήγορον. R.

[3]) Hoeschel. in textu male: ἐξομοιώθητι, ad marg. vero: ἐξομοιωθέντα. [4]) Ruaeus: τῷ.

[5]) Deest apud Hoeschel. ἐδυνάμεθα.

[6]) Ruaeus: τῷ. [7]) Hoeschel. ὅσον.

λέγουσι· ταῦτα γὰρ οὔτ' ἀναγινώσκειν ἄξιον, ἵνα μηδ' ἐν τῷ τυχόντι μολύνοιθ' ἡμῖν ἡ ψυχὴ, εὐσεβεῖν μέλλουσα, λόγων δὲ ἀκούουσα, ὑπεναντίων τῇ τοῦ θεοῦ θεραπείᾳ. Οὐδὲ γὰρ τοὺς τοῖς ναοῖς προσιόντας,[1]) εὐσεβείας εἶναι οἴονται, ἐφάπτεσθαί τινος ὅλως τῶν βεβήλων. Τὰ τούτων τοίνυν οὐδ' ὅλως οὐδὲ ἀριθμεῖσθαι ἄξιον, παρ' ἀνδράσιν εὐσεβεῖν ἐπανελομένοις· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν ἐντυγχάνειν καὶ προσομιλεῖν, γένος μὲν οὐδὲ ἓν, οὐδὲ λόγον φιλόσοφον προτιμήσαντας, οὔτε αὖ ἀποδοκιμάσαντας, οὔτε Ἑλληνικὸν, οὔτε βάρβαρον, πάντων δὲ ἀκούοντας. Σοφῶς τοῦτο καὶ μάλα ἐντέχνως· μή πη εἷς τις καὶ καθ' ἑαυτὸν τῶνδέ τινων ἢ τῶνδε λόγος αὐτὸς μόνος ἀκουσθεὶς καὶ τιμηθεὶς, κἂν μὴ ἀληθινὸς ὢν τύχῃ, ὡς μόνος ἀληθὴς ὢν, εἰςδὺς[2]) εἰς τὴν ψυχὴν ἡμῶν, ἐξαπατήσῃ,[3]) καὶ καθ' ἑαυτὸν διαθεὶς ἰδίους ἡμᾶς ποιήσηται, οὐκέτ' ἀποστῆναι δυναμένους, οὐδὲ ἀποπλύνασθαι, ὥσπερ τι δευσοποιόν τινα βαφὴν βαφέντα τῶν ἐρίων. Δεινόν τε γὰρ χρῆμα καὶ εὔστροφον λόγος ὁ ἀνθρώπων, ποικίλος τε τοῖς σοφίσμασι, καὶ ὀξὺς, εἰςδραμὼν εἰς τὰς ἀκοὰς, τυπῶσαί τε τὸν νοῦν καὶ προσθέσθαι, καὶ ἀναπείσας τοὺς ἅπαξ ἁρπασθέντας, ὡς ἀληθὴς ἀγαπᾶσθαι, καὶ μένειν ἔνδον, κἂν ψευδὴς καὶ ἀπατηλὸς ᾖ, ὥσπερ τις γόης κρατῶν, ὑπέρμαχον ἔχων αὐτὸν τὸν ἠπατημένον. Εὐεξαπάτητόν[4]) τε πάλιν ὑπὸ λόγου, καὶ εὔκολον πρὸς συγκατάθεσιν[5]) ψυχὴ ἀνθρώπου, ἑτοίμη[6]) τε πρὶν διακρίνῃ καὶ ἐξετάσῃ πάντα τρόπον ὑπὸ ἀμβλύτητος, καὶ ἀσθενείας τῆς ἰδίας, ἢ ὑπὸ λεπτότητος τῆς τοῦ λό-

---

1) Hoeschel. προσιόντας εὐσεβείας. ἧς οἴονται, ἐφάπτεσθαί τινος ὅλως κτλ.
2) Hoeschel. εἰδύς.
3) Hoeschel. ἐξαπαντήσῃ.
4) Mscr. Cod. Basil. εὐξαπάτον τε. R.
5) Hoeschel. συγκατατάθεσιν.
6) Mscr. Cod. Basil. ἑποίμη. R.

γου πρὸς τὴν ἀκρίβειαν τῆς ἐξετάσεως, ἀποκαμοῦσαν ἑαυτὴν ἀπραγμονέστερον παραδιδόναι πολλάκις ψευδέσι λόγοις καὶ δόγμασι, πεπλανημένοις μὲν αὐτοῖς, πλανῶσι δὲ καὶ τοὺς ἐσχηκότας. Καὶ οὐ τοῦτο μόνον· ἀλλὰ κἂν ἐπανορθοῦν ἕτερος ἐθέλοι λόγος, οὐκέτι προσιεμένη,[1]) οὐδὲ μεταπειθομένη· τοῦ δὲ ἐν αὐτῇ περιεχομένη, ὥσπερ τινὸς τυράννου ἀπαραιτήτου, αὐτῆς κεκρατηκότος. Ἢ γὰρ οὐχὶ ταῦτα, δογμάτων τε τὰ μαχόμενα καὶ ἐναντιούμενα ἀλλήλοις, φιλοσόφων τε τὰς στάσεις, εἰσήγαγεν, ἄλλων τοῖς ἄλλων ἐνισταμένων δόγμασι, καὶ ἄλλων ἄλλα κρατούντων, ἄλλων τε ἄλλοις προστιθεμένων. Καὶ φιλοσοφεῖν μὲν ἁπάντων βουλομένων καὶ ἐπαγγελλομένων, ἐξ οὗ γε προὐτράπησαν τὸ πρῶτον, καὶ φασκόντων ἐθέλειν οὐχ ἧττον ὅτε γεγόνασιν ἐν τοῖς λόγοις, ἢ ὡς αὐτῶν[2]) ἤρχοντο· μᾶλλον δὲ καὶ πλείονα τὸν ἔρωτα νῦν ἔχειν τῆς φιλοσοφίας, ὅτε αὐτῆς καὶ γεύσασθαι, (ὡς ἂν εἴποι τις,) ὑπῆρξε, καὶ προσδιατρίψαι τοῖς λόγοις, ἤπερ ὅτε πρῶτον ἀπείρως ἔχοντες εἶθ' ὑπὸ ὁρμῆς τινος φιλοσοφεῖν ἐπήρθησαν. Λεγόντων μὲν ταῦτα, οὐκ ἔτι δ' ὑπακουσάντων λόγοις οὐδέν ἐστι τῶν ἑτεροδόξων. Οὔτ' οὖν εἷς τις τῶν παλαιῶν προὐτρέψατό τινα τῶν νεωτέρων, ἢ τῶν τοῦ Περιπάτου πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφειν, καὶ τὴν αὐτοῦ φιλοσοφίαν φιλοσοφεῖν, οὔτε ἀνάπαλιν, καὶ ὅλως οὐδεὶς οὐδένα. Οὐ γὰρ ἂν ῥᾳδίως μεταπεισθείη τις προσθέσθαι, τῶν αὐτοῦ μετατιθέμενος, ἑτέροις, καὶ ταῦτα τούτοις ἴσως, οἷς εἴπερ ἐπείσθη πρὶν φιλοσοφήσει προσελθεῖν, τὸ πρῶτον ἂν καὶ ἠγάπα,[3]) καὶ ἐπείσθη ῥᾳδίως, (οἷα δὴ μὴ προκατειλημμένης τῆς ψυχῆς,) μηδέπω λόγοις προσανείχετο ἄν· καὶ ἠγάπα, ὁμοίως ἐναντιούμενος δι' ἐκεῖνα τούτοις, ἃ νῦν ἔχει. Τοιαῦτα

---

[1]) Ruaeus: προσιεμένη, οὐδὲ μεταπειθομένη· τοῦ δὲ ἐν αὐτῇ περιεχομένη, ὥσπερ κτλ.

[2]) Hoeschel. αὐτοῦ.

[3]) Hoeschel. ἠγάπα, ἐπείσθη κτλ.

ἡμῶν οἱ καλοὶ καὶ λογιώτατοι[1]) καὶ ἐξεταστικώτατοι Ἕλληνες πεφιλοσοφήκασιν, οἷς προσέτυχεν ἕκαστος[2]) ἐξ ἀρχῆς, ἑλαθεὶς ὑπό τινος ὁρμῆς, ταῦτα μόνα λέγων εἶναι ἀληθῆ, τὰ δὲ λοιπὰ πάντα τῶν ἄλλων φιλοσόφων ἀπάτην καὶ λῆρον· λόγῳ μὲν οὐδὲν μᾶλλον αὐτὸς τὰ αὐτοῦ κρατύνων, ἢ[3]) τῶν ἄλλων ἕκαστοι προΐστανται τῶν ἰδίων, τοῦ μὴ χρῆναι μετατίθεσθαι καὶ μεταβουλεύεσθαι ἀνάγκῃ ἢ πειθοῖ· οὐκ ἄλλην τινὰ, (εἰ δεῖ τἀληθὲς εἰπεῖν,) ἔχων, ἢ τὴν πρὸς[4]) τῆς φιλοσοφίας ἐπὶ τάδε τὰ δόγματα ἄλογον ὁρμὴν καὶ κρίσιν, ὧν οἴεται ἀληθῶν· μὴ παράδοξον εἰπεῖν ᾖ, οὐκ ἄλλην ἢ τὴν ἄκριτον τύχην, ταῦθ' ἕκαστος φιλῶν, οἷς προσέτυχε τὸ πρῶτον, ὑφ' ὧν οἱονεὶ δεδεμένος, οὐκέθ' οἷός τε προσέχειν ἑτέροις, εἰ μέν τι καὶ λέγειν ἔχοι σὺν ἀποδείξει ἀληθείας τῶν αὐτοῦ περὶ πάντων· καὶ ὡς ψευδῆ εἴη τὰ τῶν ἐναντίων, βεβοηθημένος καὶ τῷ λόγῳ· ἐπεὶ καὶ ἀβοήθητος, ἑαυτὸν χαρισάμενος καὶ ἐκδεχόμενος εἰκῇ, ὥσπερ ἕρμαιον τοῖς προκαταλαβοῦσιν αὐτὸν λόγοις· οἵ δ' ἔν τε τοῖς ἄλλοις ἔσφηλαν τοὺς ἔχοντας, καὶ δὴ καὶ τοῦ πάντων μεγίστου καὶ ἀναγκαιοτάτου, τῆς περὶ τὸ θεῖον γνώσεως καὶ εὐσεβείας. Καὶ μένουσιν ὅμως ἐν αὐτοῖς δεδεμένοι τρόπον τινὰ, καὶ οὐκέτ' ἂν αὐτοὺς οὐδεὶς ῥύσαιτο ῥᾳδίως, ὥσπερ ἐκ τενάγους ἐν πεδίῳ πλατυτάτῳ δυσδιαβάτῳ, οὐκέτι ἐῶντος τοὺς ἐμπεσόντας ἅπαξ, οὔτε παλινδρομήσαντας, οὔτε καὶ περαιωσαμένους, διασώζεσθαι, ἐν[5]) αὐτοῖς δὲ αὐτοὺς κα-

---

[1]) Hoeschel. λογικώτατοι. Sed omnes Mss. et Voss. ut in nostro textu. R.

[2]) Hoeschel. in textu ἕκαστον. Sed omnes Mss. et Voss. ut in nostro textu. R. — Hoeschel. ad marg. ἕκαστος. [3]) Hoeschel. καὶ τῶν ἄλλων.

[4]) Voss. suspicatur forte legendum: πρὸς τὴν φιλοσοφίαν, καὶ ἐπὶ τάδε τὰ δόγματα. R.

[5]) Omnes Mss. nostri: ἐν αὐτῷ. Sed Voss. et Hoeschel. ut nos in textu: ἐν αὐτοῖς. R.

τέχοντας μέχρι τελευτῆς· ἢ ὥσπερ ἐξ ὕλης βαθείας καὶ δασείας καὶ ὑψηλῆς, εἰς ἣν εἰσῆλθε μέν τις ὁδοιπόρος, ὡς δὴ καὶ ἐξορμήσων ἴσως, καὶ ἐν καθαρῷ πάλιν αὐτὸν καταστήσων[1]) τῷ ἔρκει, ὑπὸ δὲ μήκους καὶ δασύτητος οὐχ οἷός τε γίνεται, πάμπολλα στρεφόμενος ἐν αὐτῷ, ὁδούς τέ τινας ἔνδον εὑρίσκων συνεχεῖς, ποικίλα ὁδοιπορεῖ, ὡς δὴ διά τινος αὐτῶν ἐξορμήσων τάχα· αἱ δ᾽ ἐπὶ τὰ ἔνδον ἄγουσι μόνον, ἔξοδον δὲ οὐδαμῶς, αὐτῆς τε τῆς ὕλης μόνης ὁδοί τινες οὖσαι. Τέλος δὲ ὁ ὁδοιπόρος ἀποκαμὼν καὶ ἀπαγορεύσας, ὡς δὴ πάντων ὕλης γενομένων, καὶ οὐκέτι οὐδενὸς ὄντος ἐπὶ γῆς οἰκητηρίου, ἐκεῖ μένειν ἐθέλει[2]) τὴν ἑστίαν καταστησάμενος, καὶ εὐρυχωρίαν αὐτῷ, ὡς οἷόν τε ἐν τῇ ὕλῃ ἐκποριζόμενος. Καὶ ὥσπερ ἔκ τινος λαβυρίνθου, εἰς ὃν εἰσόδου φαινομένης μιᾶς, οὐδὲν ποικίλον ἐκ τῶν ἔξωθεν ὑποτοπήσας τις, εἰσελθὼν διὰ τῆς φαινομένης θύρας μιᾶς· εἶτα προχωρήσας ἄχρι τῶν ἐνδοτάτω, ποικίλον τε ἰδὼν θέαμα[3]) καὶ κατασκεύασμα πάνσοφον, πολύπορόν τε καὶ εἰσόδοις καὶ ἐξόδοις συνεχέσι σεσοφισμένον, ἐθέλων μέν τοι καὶ ἐξιέναι, μηκέθ᾽ οἷός τε εἴη, ἐναποληφθεὶς ἔνδον ὑπὸ σοφοῦ δοκοῦντος αὐτῷ κατασκευάσματος. Οὐδεὶς δὲ οὔτε λαβύρινθος, οὕτω δυσεξέλικτος καὶ ποικίλος, οὔτε ὕλη δασεῖα καὶ ποικίλη, οὔτε πεδίον οὕτως ἢ τέναγος δεινὸν κρατῆσαι τοὺς ἐμπελάσαντας, ὡς λόγος, εἴ τις εἴη κατ᾽ αὐτῶν τῶνδέ τινων φιλοσόφων. Ἵνα δὴ οὖν μὴ ταὐτὸν τοῖς πολλοῖς πάθοιμεν, πρὸς μὲν ἕνα τινὰ οὐκ ἦγε τῶν φιλοσόφων λόγων. Οὐδὲ καθ᾽ αὐτοὺς ἀπιέναι ἠξίου· πρὸς δὲ πάντας ἦγεν, οὐδενὸς ἀπειράστους εἶναι θέλων δόγματος Ἑλληνικοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ συνεισῄει προηγούμενος καὶ χειραγωγῶν ὥσπερ ἐν ὁδοιπορίᾳ, εἴ που καὶ ὑπαντῆσαι τι σκολιὸν καὶ ὕπουλον καὶ σοφισματῶδες, οἷα δὴ τεχνίτης ἐκ τῆς ἐκ

---

[1]) Ed. Parisiens. Gerardi Voss. male: καταστίσων. R.
[2]) Voss. ἐτέλει. R. [3]) Voss. τὸ θέαμα. R.

πολλοῦ τοῖς λόγοις συνδιατριβῆς, οὐκ ἀήθης οὐδενὸς, οὐδὲ ἄπειρος ὤν· μετέωρος αὐτός τε ἐν ἀσφαλεῖ μένοι. καὶ ἄλλοις ὀρέγων χεῖρα διασώζοιτο ὥσπερ βαπτιζομένους ἀνιμώμενος· πᾶν μὲν ὅ, τι χρήσιμον φιλοσόφων ἑκάστων καὶ ἀληθὲς ἦν, ἀναλέγων καὶ παρατιθέμενος ἡμῖν· ὅσα δὲ ψευδῆ, ἐκκρίνων, τά τε ἄλλα, καὶ μάλιστα ὅσα ἴδια πρὸς εὐσέβειαν ἦν ἀνθρώπων.

14. Περὶ τούτων μὲν μηδὲν προσέχειν συμβουλεύων, μηδὲ εἰ πάνσοφός τις ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων μαρτυρηθείη· μόνῳ δὲ προσέχειν θεῷ, καὶ τοῖς τούτου προφήταις, αὐτὸς ὑποφητεύων καὶ σαφηνίζων ὅ, τί ποτε σκοτεινὸν καὶ αἰνιγματῶδες ᾖ, οἷα πολλὰ ἐν ταῖς ἱεραῖς ἐστι φωναῖς· ἤτοι οὕτω φίλον ὂν τῷ θεῷ προσομιλεῖν ἀνθρώποις, ὡς μὴ καὶ ἀναξίαν ψυχὴν, οἷαι αἱ πολλαὶ, γυμνὸς καὶ ἀσκεπὴς ὁ θεῖος εἰσίῃ[1]) λόγος· ἢ καὶ τῇ φύσει μὲν σαφέστατον καὶ ἁπλούστατον πᾶν τὸ θεῖον λόγιον ὄν· ἡμῖν δὲ ἀποστᾶσι θεοῦ, καὶ ἀπομεμαθηκόσιν ἀκροᾶσθαι ὑπὸ χρόνου καὶ παλαιότητος, ἀσαφὲς καὶ σκοτεινὸν καταφαινόμενον, οὐκ ἔχω λέγειν· πλὴν σαφηνίζων καὶ εἰς φῶς προάγων, εἴτε αἰνίγματα ὄντα τυγχάνοι, δεινὸς ὢν ἀκροατὴς θεοῦ καὶ συνετώτατος· εἴτε καὶ οὐδὲν σκολιὸν ἔχοντα τῇ φύσει, οὐδ' ἀσύνετον αὐτῷ, οὕτως ἔχοντι μόνῳ τῶν νῦν ἀνθρώπων, ὧν αὐτός τε ἔγνων, καὶ ἑτέρων ἤκουσα περί τινων λεγόντων, μεμελετηκότι τὰ καθαρὰ τῶν λογίων φωτεινά τε, παραδέχεσθαι αὐτοῦ τῇ ψυχῇ, καὶ διδάσκεσθαι ἑτέρους· ὅτι αὐτῶν ὁ πάντων ἀρχηγὸς, ὁ τοῖς τοῦ θεοῦ φίλοις προφήταις ὑπηχῶν καὶ ὑποβάλλων πᾶσαν προφητείαν, καὶ λόγον μυστικὸν καὶ θεῖον, οὕτως αὐτὸν τιμήσας, ὡς φίλον προήγορον κατεστήσατο· ὧν δι' ἑτέρων ᾐνίξατο μόνον, τούτων διὰ τούτου τὴν διδασκαλίαν ποιούμενος· ὅσα τε ἀξιοπιστότατος ὤν, ἢ προσέταξε βασιλικῶς, ἢ καὶ ἀπεφήνατο, τούτων τοὺς

---

[1]) Hoeschel. εἰσῄει.

λόγους διερευνᾶσθαί τε καὶ ἐξευρίσκειν τούτῳ δωρησάμενος· ἵν' εἴ τις σκληρὸς τὴν ψυχὴν καὶ ἄπιστος, ἢ καὶ φιλομαθὴς ὢν τύχοι, παρὰ τούτου μαθὼν, καὶ συνεῖναι καὶ πιστεύειν ἑλέσθαι ἀναγκάζοιτο τρόπον τινὰ, καὶ ἕπεσθαι θεῷ. Λέγει τε ταῦτα οὐκ ἄλλως, οἶμαι, ἢ κοινωνίᾳ τοῦ θείου πνεύματος. Τῆς γὰρ αὐτῆς δυνάμεως δεῖ προφητεύουσί τε, καὶ ἀκροωμένοις προφητῶν· καὶ οὐκ ἂν ἀκοῦσαι προφήτου, ᾧ μὴ αὐτὸ τὸ πνεῦμα τὸ προφητεῦσαν, τὴν σύνεσιν τῶν αὐτοῦ λόγων ἐδωρήσατο. Τοιοῦτον ἔγκειται λόγιον καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς γράμμασι,[1]) τὸν κλείοντα ἀνοιγνύναι μόνον λέγον, ἄλλον δὲ μηδ' ὁντινοῦν. Ἀνοίγει δὲ τὰ κεκλεισμένα, σαφηνίζων τὰ αἰνίγματα ὁ θεῖος λόγος. Δῶρον τὸ μέγιστον οὗτος τοῦτο θεόθεν ἔχει λαβὼν, καὶ μοῖραν παγκάλην οὐρανόθεν, ἑρμηνεὺς εἶναι τῶν τοῦ θεοῦ λόγων πρὸς ἀνθρώπους, συνιέναι τὰ θεοῦ, ὡς θεοῦ λαλοῦντος, καὶ διηγεῖσθαι ἀνθρώποις, ὡς[2]) ἀκούουσιν ἄνθρωποι. Τοιγαροῦν οὐδὲν ἡμῖν ἄῤῥητον,[3]) οὐδὲ γὰρ κεκρυμμένον καὶ ἄβατον ἦν· ἐξῆν δὲ καὶ[4]) μανθάνειν πάντα λόγον, καὶ βάρβαρον, καὶ Ἕλληνα, καὶ μυστικώτερον, καὶ πολιτικώτερον, καὶ θεῖον, καὶ ἀνθρώπινον, σὺν πάσῃ παῤῥησίᾳ[5]) ἐκπεριιοῦσι πάντα καὶ διερευνομένοις,[6]) καὶ πάντων ἐμφορουμένοις, καὶ ἀπολαύουσι τῶν τῆς ψυχῆς ἀγαθῶν, εἴτε[7]) τι παλαιὸν ἀληθείας μάθημα, εἴτε καὶ ἄλλο τις ὀνομάσαι τοιοῦτον ἔχοι, ἐν αὐτῷ ἦμεν ἔχοντες τὴν θαυμαστὴν, καὶ πλήρη τῶν καλλίστων θεαμάτων παρασκευὴν καὶ ἐξουσίαν. Καὶ, (συνελόντα εἰπεῖν,) παράδεισος ἡμῖν ὄντως οὗτος

---

[1]) Cfr. Jesai. XXII, 22. coll. Apoc. III, 7.

[2]) Voss. ὡς ἀκούσωσιν. R.

[3]) Hoeschel. ad marg. ἄῤῥητον· οὐδέ γε κεκρυμμένον κτλ. [4]) Hoeschel. omittit καί.

[5]) Hoeschel. περιουσίᾳ.

[6]) Hoeschel. διερευνωμένοις.

[7]) Hoeschel. εἴτ' ἔτι παλαιόν.

ἦν, μιμητὴς τοῦ μεγάλου παραδείσου[1]) τοῦ θεοῦ· ἐν ᾧ γῆν μὲν ἐργάζεσθαι οὐκ ἦν τὴν κάτω, οὐδὲ σωματοτροφεῖν παχυνομένους· τὰ δὲ ψυχῆς μόνον αὔξειν πλεονεκτήματα, ὥσπερ τινὰ φυτὰ ὡραῖα, ἑαυτοὺς φυτεύσαντας, ἢ ἐμφυτευθέντας ἡμῖν ὑπὸ τοῦ πάντων αἰτίου εὐφραινομένους καὶ τρυφῶντας.

15. Οὗτος[2]) παράδεισος ἀληθῶς τρυφῆς, αὕτη ἀληθὴς εὐφροσύνη καὶ τρυφὴ, ἣν ἐτρυφήσαμεν ἐν τῷ διηνυσμένῳ τῷδε χρόνῳ, καὶ οὐκ ὀλίγῳ ἤδη, καὶ[3]) ὀλίγῳ πάντη, εἰ μέχρι τούτου στήσεται ἀπελθοῦσιν ἤδη καὶ ἀναχωρήσασιν ἐντεῦθεν. Οὐκ οἶδα γὰρ τί παθὼν, ἢ πάλιν ἁμαρτὼν, ἐκπορεύομαι, ἐξελαύνομαι· τί χρὴ λέγειν, ἀγνοῶ, ἀλλ' ὅτι δεύτερος ἐκ παραδείσου Ἀδὰμ ἐγὼ, καὶ λαλεῖν ἠρξάμην. Ὡς καλῶς ἔζων[4]) ἀκούων λέγοντος διδασκάλου, καὶ σιωπῶν. Ὡς ὄφελον καὶ νῦν ἡσυχίαν ἄγειν. Ἐμάνθανον σιωπῶν, ἀλλὰ μὴ τὸ καινὸν τοῦτο θέαμα ἀκροατὴν τὸν διδάσκαλον ποιήσασθαι. Τί γάρ μοι ἔδει τῶν λόγων τούτων; Τί δὲ καὶ προσφθέγγεσθαι τοιαῦτα, μὴ ἀπεῖναι, προσκαρτερεῖν δὲ δέον; Ἀλλὰ τῆς παλαιᾶς ἀπάτης ἔοικεν εἶναι ταῦτα πλημμελήματα, τῶν τε ἀρχαίων δίκαι αἵδε με μένουσιν ἔτι. Ἢ καὶ αὖθις ἀπειθεῖν[5]) μοι δοκῶ, ὑπερβαίνειν τολμῶν τοὺς λόγους τοῦ θεοῦ, μένειν δέον ἐν αὐτοῖς καὶ πρὸς αὐτοῖς. Ὃ δὲ ἄπειμι, φεύγων μὲν ἀπὸ τῆς μακαρίας ταύτης ζωῆς, οὐχ ἧττον ὅδ'[6]) ἐγὼ, ἢ ἀπὸ προσώπου θεοῦ ὁ παλαιὸς[7]) ἐκεῖνος ἄνθρωπος, εἰς[8])

---

[1]) Cfr. Gen. II. III.

[2]) Hoeschel. in textu: *Οὕτω*, ad marg. vero: *Οὗτος*.

[3]) Voss. perperam: *καὶ ἀλίγῳ πάντη, εἰ μέχρι τούτου στήσετα*. R. [4]) Voss. *ἔξων*. R.

[5]) Hoeschel. *ἀπελθεῖν*.

[6]) Desunt apud Voss. verba: *ὅδ' ἐγώ*. R.

[7]) Cfr. Gen. III, 8.

[8]) Voss. *εἰ δὲ τὴν κτλ*. R. — Cfr. Gen. III, 19.

δὲ τὴν γῆν ἐπιστρέφων, ἐξ ἧς ἐλήφθην· γῆν[1]) τοιγαροῦν ἔδομαι πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ἐκεῖ[2]) ζωῆς μου, καὶ γῆν ἐργάζομαι, καὶ ταύτην[3]) ἀκάνθας καὶ τριβόλους ἀνατέλλουσάν μοι, τὰς ἐμὰς λύπας καὶ φροντίδας τὰς ἐπονειδίστους, ἀφειμένος τῶν καλῶν καὶ ἀγαθῶν φροντίδων· καὶ ἃ καταλέλοιπα, πρὸς ταῦτα πάλιν ἐπιστρέφων,[4]) τὴν γῆν, ὅθεν ἐξῆλθον, καὶ τὴν συγγένειαν τὴν[5]) ἐμὴν κάτω, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου· ἀπολιπὼν γῆν τὴν ἀγαθὴν, ἔνθα μοι οὖσα ἡ ἀγαθὴ πατρὶς ἠγνοεῖτο[6]) πάλαι· καὶ συγγενεῖς οὓς ἔχων ψυχῆς ἐμῆς οἰκείους, ὕστερον γινώσκειν ἠρξάμην καὶ τὸν οἶκον τοῦ ἀληθῶς πατρὸς ἡμῶν, ἐν ᾧ μένων, ὑπὸ τῶν ἐν αὐτῷ μένειν ἐθελόντων[7]) υἱῶν τῶν ἀληθῶν, σεμνῶς τιμᾶται καὶ γεραίρεται ὁ πατήρ. Ἐγὼ δὲ ἄσεμνος καὶ ἀνάξιος ἐξέρχομαι τῶνδε, στραφεὶς εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ παλινδρομῶν. Λέγεταί τις υἱὸς[8]) παρὰ πατρὸς ἀπολαβὼν τὸν ἐπιβάλλοντα αὐτῷ πρὸς ἕτερον αὐτοῦ ἀδελφὸν κλῆρον, ἀποδημῆσαι τοῦ πατρὸς εἰς χώραν μακρὰν θελήσας τοῦτο· ζῶν δὲ ἀσώτως, διασκορπίσαι[9]) τὴν πατρῴαν οὐσίαν καὶ καταναλῶσαι· τέλος δὲ κατὰ ἀπορίαν, ἑαυτὸν μισθώσας, συφορβεῖν· ὑπὸ λιμοῦ δὲ ἀναγκαζόμενος καὶ κοινωνεῖν τῶν τροφῶν τοῖς χοίροις, ἐπιθυμεῖν μὲν, μὴ τυγχάνειν δὲ μηδὲ τούτου. Δίκην οὖν ἐξέτισε τῆς[10]) ἀσωτίας ἀντὶ τραπέζης τῆς πατρικῆς, οὔσης βασιλικῆς, ἀμειψάμενος, ἃς οὐ προσείδετο, τὰς χοιρείους καὶ τὰς ἐν[11]) θητείᾳ τροφάς. Τοιοῦτόν τι πείσεσθαι ἐοίκαμεν ἀπελθόντες, καὶ

---

[1]) Cfr. Gen. III, 17. [2]) Voss. omittit ἐκεῖ. R.

[3]) Hoeschel. μάτην. — Cfr. Gen. III, 18.

[4]) Hoeschel. ἐπιστρέφω.

[5]) Hoeschel. τὴν ἐμὴν τὴν κάτω.

[6]) Ruaeus: ἐγνοεῖτο. [7]) Voss. θελόντων. R.

[8]) Cfr. Luc. XV, 11. seqq. [9]) Hoeschel. διασπαθῆσαι.

[10]) Voss. τῆς ἀσώτου. R. [11]) Hoeschel. ἐν θητείᾳ.

οὐδὲ σὺν παντὶ τῷ ἐπιβάλλοντι κλήρῳ. Οὐδὲ γὰρ λαβόντες ἃ ἐχρῆν· ἄπιμεν δὲ ὅμως, τὰ μὲν καλὰ καὶ φίλα καταλιπόντες μετὰ σοῦ καὶ παρὰ σοὶ, ἀμειψάμενοι δὲ τὰ χείρω. Διαδέξεται γὰρ ἡμᾶς σκυθρωπὰ πάντα, θόρυβος καὶ τάραχος ἐξ εἰρήνης, καὶ ἐξ ἡσύχου καὶ εὐτάκτου, βίος ἄτακτος· ἐκ δὲ ἐλευθερίας ταύτης, δουλεία χαλεπὴ, ἀγοραὶ καὶ δίκαι καὶ ὄχλοι. Καὶ χλιδὴ, καὶ σχολὴ μὲν ἡμῖν οὐκέτι πρὸς τὰ κρείττω οὐδ' ἡτισοῦν· οὐδὲ λόγια τὰ θεῖα λαλήσομεν, λαλήσομεν δὲ τὰ ἔργα[1]) τῶν ἀνθρώπων· (τοῦτο δὴ καὶ ἁπλοῦς ἀρά[2]) τις εἶναι νενόμισται ἀνδρὶ προφήτῃ·) ἡμεῖς δὲ καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων. Νὺξ ὄντως ἐξ ἡμέρας, ἐκ δὲ λαμπροῦ φωτὸς σκότος, καὶ ἐκ πανηγύρεως πένθος, καὶ ἐκ πατρίδος πολεμία χώρα διαδέξεται ἡμᾶς, ἐν ᾗ ᾠδὴν[3]) μὲν ἱερὰν οὐκ ἔξεστί μοι ᾄδειν· (πῶς γὰρ ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ τῆς ψυχῆς μου, ἔνθα μένοντας[4]) οὐκ ἔστι προσεῖναι θεῷ;) κλαίειν δὲ μόνον, καὶ στένειν, ὑπομιμνησκόμενον τῶν ἐνταῦθα· εἰ καὶ τοῦτό μοί τις συγχωρήσεται. Πολέμιοί[5]) ποτε λέγονται ἐπελθόντες πόλει μεγάλῃ καὶ ἱερᾷ, ἐν ᾗ τὸ θεῖον ἐθεραπεύετο, αἰχμαλώτους κατασῦραι τοὺς ἐνοικοῦντας καὶ ὑμνῳδοὺς καὶ θεολόγους εἰς τὴν αὐτὴν χώραν, Βαβυλωνία δὲ ἦν, τοὺς δ' ἐνεχθέντας εἰς αὐτὴν, μηδ' ἀξιουμένους ὑπὸ τῶν κρατούντων, ὑμνεῖν ἐθέλειν τὸ θεῖον, μηδὲ ψάλλειν ἐν[6]) γῇ βεβήλῳ· ἀλλὰ τὰ μὲν ὄργανα[7]) τὰ μουσικὰ, κρεμάσαι ἐπὶ τῶν ἰτεῶν ἀρτήσαντας, αὐτοὺς δὲ κλαίειν ἐπὶ τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος. Ἐκείνων τις εἶναι δοκῶ ἐξελαυνόμενος ἀπὸ πόλεως, καὶ πατρίδος ἐμῆς ταύτης

---

1) Cfr. Psalm. XXVII, 4. (XXVI.)
2) Ruaeus perperam: ἄρα τις.
3) Cfr. Psalm. CXXXVII, 4. (CXXXVI.)
4) Hoeschel. μένοντα. 5) Cfr. II Regg. XXIV. XXV.
6) Voss. ἐν τῇ βεβήλῳ. R.
7) Cfr. Psalm. CXXXVII, 2. coll. 1. (CXXXVI.)

καὶ ἱερᾶς, ἔνθα μεθ' ἡμέραν τε καὶ νύκτα οἱ ἱεροὶ ἀπαγγέλλονται νόμοι, ὕμνοι τε καὶ ᾠδαὶ, καὶ λόγοι μυστικοί· καὶ φῶς τὸ ἡλιακὸν καὶ τὸ διηνεκὲς ἡμέρας ὑπὲρ ἡμῶν προσομιλούντων τοῖς θείοις μυστηρίοις, καὶ νυκτὸς ὧν ἐν ἡμέρᾳ εἶδέ τε καὶ ἔπραξεν ἡ ψυχὴ, ταῖς φαντασίαις κατεχομένων·[1]) καὶ ὅλως (συνελόντα εἰπεῖν,) ἔνθα ἡ ἔνθεος διὰ παντὸς κατακωχὴ, ταύτης ἐξελαύνομαι, αἰχμάλωτος[2]) φερόμενος εἰς τὴν ἀλλοτρίαν γῆν· ἔνθα μοι οὔτε αὐλεῖν ἐξέσται, κρεμασαμένῳ[3]) τὸ ὄργανόν μου, ὥσπερ κἀκείνοις, ἀπὸ τῶν ἰτεῶν· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς ποταμοῖς[4]) ἔσομαι, πηλὸν δὲ ἐργάσομαι, καὶ ὕμνους λέγειν οὐκ ἐθελήσω, μεμνημένος. Ἀλλ' ἴσως ὑπὸ μακροεργίας[5]) τῆς ἄλλης, καὶ ἐπιλήσομαι, συληθεὶς κατὰ τὰς μνήμας. Εἰ δὲ καὶ ἀπιὼν, ἄκων[6]) μόνον ὥσπερ αἰχμάλωτος, ἀλλὰ καὶ ἑκὼν ἄπειμι, οὐχ ὑπ' ἄλλου του, ὑπὸ δὲ ἐμαυτοῦ ἐκπεπολεμημένος, ἐξὸν μένειν τάχα. Καὶ ἀπιὼν[7]) ἐντεῦθεν, οὐκ ἀσφαλῶς πορεύσομαι, ὡς ἀπὸ[8]) ἀσφαλοῦς καὶ εἰρηνευομένης[9]) τινὸς πόλεως ἐξελθών· εἰκὸς δὲ ὡς ἄρα ὁδοιπορῶν, καὶ λῃσταῖς[10]) συντεύξομαι, καὶ συλληφθήσομαι, καὶ γυμνωθεὶς τρωθήσομαι τραύμασι πολλοῖς, καὶ κείσομαί που ἡμιθνὴς ἐῤῥιμμένος.

16. Ἀλλὰ τί ταῦτα θρηνῶ; Ἔστιν ὁ σωτὴρ πάντων καὶ τῶν ἡμιθανῶν, καὶ τῶν λελῃστευμένων πάντων κηδεμὼν καὶ ἰατρὸς, λόγος ὁ ἄγρυπνος, φύλαξ

---

[1]) Voss. monet ad oram, forte legendum: *κατεχομένων*. R. [2]) Cfr. Psalm. CXXXVII, 3. (CXXXVI.)

[3]) Cfr. Psalm. CXXXVII, 2. (CXXXVI.)

[4]) Cfr. Psalm. CXXXVII, 1. (CXXXVI.)

[5]) Ita Vossius. Hoeschel. vero: *κακουργίας*. R.

[6]) Ita Vossius. Hoeschel. vero: *οὐκ ἄκων μόνον κτλ.* R.

[7]) Hoeschel. in textu male: *ἀπήν*. Idem ad marg. *ἀπεῖαι*. (?)

[8]) Hoeschel. in textu: *ὑπό*, ad marg. vero: *ἀπό*.

[9]) Hoeschel. *εἰρηνευομένου*. [10]) Cfr. Luc. X, 30.

πάντων ἀνθρώπων. Ἔστιν ἡμῖν καὶ σπέρματα, ἅ τε ἔχοντας ἡμᾶς ἀνέδειξας, καὶ ὅσα παρὰ σοῦ εἰλήφαμεν, τὰς καλὰς ὑποθήκας, σὺν οἷς ἄπιμεν· κλαίοντες μὲν, ὡς πορευόμενοι,[1]) φέροντες δὲ σὺν αὐτοῖς ὅμως τὰ σπέρματα ταῦτα. Ἴσως μὲν οὖν διασώσεται[2]) ἡμᾶς ὁ φύλαξ ἐπιστάς· ἴσως δὲ ὑποστρέψομεν[3]) πρὸς σὲ πάλιν, φέροντες ἐκ τῶν σπερμάτων καὶ τοὺς καρποὺς, καὶ τὰς δραγμίδας, τελείας μὲν οὐχὶ· (πῶς[4]) γάρ;) οἵας δὲ δυνατὸν ἡμῖν ἀπὸ τῶν ἐν πολιτείᾳ πράξεων, διεφθαρμένας[5]) μὲν τῇ δυνάμει ἢ ἀκάρπῳ, ἢ κακοκάρπῳ τινὶ, μὴ καὶ προσδιαφθαρησομένῃ δὲ παρ᾽[6]) ἡμῖν, εἰ ὁ θεὸς ἐπινεύοι.

17. Ἐμοὶ μὲν οὖν ἐνταῦθα παυέσθω ὁ λόγος, θρασυνόμενος μὲν ἐφ᾽ οὗ ἥκιστα ἐχρῆν· εὐγνωμόνως δὲ καὶ εὐχαριστήσας[7]) που οἶμαι κατὰ δύναμιν τὴν ἡμετέραν· ἄξιον μὲν οὐδὲν λεγόντων, οὐ μὴν σιωπησάντων παντελῶς· καὶ ἔτι καὶ ἀποκλαυσάμενος, οἷον οἱ ἀποδημοῦντες τῶν φίλων εἰώθασι μειρακιῶδες, μὴ[8]) θωπείας ἐχόμενον οὐδὲν, οὐδὲ ἀρχαιότερον, ἢ περιεργότερον, οὐκ οἶδα· πρόσεστι μέντοι αὐτῷ καὶ τὸ μὴ πεπλασμένον, τοῦτο σαφῶς γινώσκω· ἀληθὲς δὲ πάντῃ, γνώμῃ ὑγιεῖ, καὶ προαιρέσει εἰλικρινεῖ καὶ ὁλοκλήρῳ.

18. Σὺ δὲ ἀναστὰς, ὦ φίλη κεφαλὴ, καὶ[9]) εὐξάμενος ἤδη πέμπε ἡμᾶς, σώσας μὲν παρόντας τοῖς ἱεροῖς σου μαθήμασι, σώζων δὲ ταῖς εὐχαῖς καὶ ἀποδημήσαντας· καὶ δὴ παραδίδου καὶ παρατίθεσο, μᾶλλον δὲ πα-

[1]) Cfr. Psalm. CXXVI, 6. (CXXV.)

[2]) Hoeschel. διασώζεται.

[3]) Hoeschel. ἀποστρέψομεν.

[4]) Hoeschel. πῶς γὰρ οὔ; οἵας κτλ.

[5]) Hoeschel. διεφθαρμένα μέν κτλ.

[6]) Voss. παρ᾽ ἡμῶν. R. [7]) Hoeschel. εὐχαριστήσων.

[8]) Voss. ed. Parisiens. μηδὲ θωπείας. R.

[9]) Hoeschel. omittit καί, quod exstat in omnibus Mss. et apud Vossium. R.

ραδίδου τῷ ἀγαγόντι ἡμᾶς πρὸς σὲ θεῷ· εὐχαριστῶν μὲν ἐπὶ τοῖς φθάνουσιν ὑπὲρ ἡμῶν· παρακαλῶν δὲ χειραγωγεῖν καὶ ἐν τοῖς μέλλουσι, διὰ παντὸς ἐφεστῶτα, ὑπηχοῦντα τῷ νῷ ἡμῶν τὰ αὐτοῦ προστάγματα, ἐμβάλλοντα ἡμῖν τὸν θεῖον φόβον αὐτοῦ, παιδαγωγὸν ἄριστον ἐσόμενον. Οὐ γὰρ ἐν τῇ μετὰ σοῦ ἐλευθερίᾳ, καὶ ἀπελθόντες ὑπακούσομεν αὐτοῦ.[1]) *Παρακάλεσον καὶ παραμυθίαν τινὰ ἡμῖν γενέσθαι παρ' αὐτοῦ, τῆς*[2]) *ἀπολείψεώς σου· πομπὸν ἀγαθὸν ἐξαποστεῖλαι, συνοδοιπόρον ἄγγελον. Αἴτησον δὲ καὶ ἵνα ἐπιστρέψας ἡμᾶς, ἀγάγῃ πρὸς σὲ πάλιν· καὶ τοῦτό γε μάλιστα πάντων μόνον ἡμᾶς παραμυθήσεται. Τέλος.*

---

[1]) Vossius, Hoeschel. (in textu) et plerique Mss. *αὐτῷ*. Sed praestare videtur Hoeschel. lectio marginal. *αὐτοῦ*, quae reperitur etiam in recentiori Mscr. Vaticano. R.

[2]) Hoeschel. *τῆς ἀπολήψεώς σου.*

RUFINI EPILOGUS
IN APOLOGETICUM
S. PAMPHILI MARTYRIS
AD MACHARIUM
SEU
LIBER DE ADULTERATIONE
LIBRORUM ORIGENIS.

In [1]) his, quae in superiori libro secundum Apologeticum sancti martyris Pamphili, quem pro Origene Graeco sermone edidit, prout potuimus, vel res poposcit, Latino sermone digessimus, illud est, quod te, desideriorum vir Machari, admonitum esse volo, ut scias hanc [2]) quidem fidei regulam, quam de libris ejus supra exposuimus, esse, quae et amplectenda sit, et [3]) tenenda. In omnibus enim his Catholicum inesse [4]) sensum evidenter probatur. Inveniri tamen in ejus libris quaedam ab his non solum diversa, sed nonnunquam etiam contraria, et ea, quae veritatis regula non admittit, agnosce, [5]) quae nos quoque

---

[1]) Cfr. ed. M. I. Fol. CLXXI. seqq. ed. M. II. Fol. CLXXII. seqq. coll. ed. Ruaei Tom. IV. Append. pag. 48. seqq. itemq. Hieronymi lib. II. advers. Rufinum hic illic. [2]) Edd. M. „hanc fidei quidem regulam“ etc.

[3]) Ed. M. II. „et retinenda.“ [4]) Ed. M. I. „esse.“

[5]) Deest in editis (v. c. edd. M.), et restituitur ex Mss. „agnosce.“ R.

nec recipimus,[1]) nec probamus. Sed hoc unde acciderit, opinionem, quae ad nos usque pervenit, ne a te quidem, vel ab his qui quod verum est scire cupiunt, celari volo: si qui tamen sunt, qui audientes id quod verum est, et quod ipsa ratio indicat,[2]) acquiescant, et obtrectandi studio non[3]) quodvis malint verum[4]) esse, quam id, quod iis obtrectandi materiam perimat. Dubitari non puto, quod[5]) hoc nullo genere fieri potuit, ut vir tam eruditus, tam prudens, et[6]) certe (quod indulgere[7]) etiam accusatores ejus possunt) vir qui neque stultus, neque insanus fuerit, ipse sibi contraria et repugnantia suis[8]) sententiis scriberet.[9]) Aut etiam si ullo[10]) genere concedamus hoc accidere potuisse: (fortassis[11]) enim dicit[12]) aliquis, quia ea quae in prima aetate conscripsit, potest fieri ut oblivisceretur in aetate vergenti,[13]) et aliter quam aliquando senserat, post proferret:) quid[14]) faciemus, quod interdum in iisdem locis, atque, ut ita dixerim, in consequenti pene capite, sententia[15]) contra-

---

[1]) Ed. M. I. „recepimus.“ [2]) Ed. M. I. „judicat.“

[3]) Ita editi, et sic legendum videtur. Mss. tamen nostri omittunt „non,“ et alii habent „quodvis,“ alii „quidvis.“ R. — Edd. M. „non quidvis“ etc.

[4]) Edd. M. „esse verum.“

[5]) Ed. M. II. „quin hoc — fieri potuerit.“

[6]) Mss. plerique et editi omnes (v. c. edd. M.) omittunt „et“ ante „certe;“ sed recte restituitur ex uno Mscr. R.

[7]) Ed. M. I. perperam: „indulgere, et accusatores“ etc.

[8]) Edd. M. „in suis.“

[9]) Ed. M. I. perperam: „scriberent.“

[10]) Ed. M. I. „nullo.“

[11]) Mss. nostri: „fortassis etiam.“ Sed legendum videtur cum editis (v. c. edd. M.) „fortassis enim.“ R.

[12]) Edd. M. „dicet.“ [13]) Ed. M. I. »urgenti.«

[14]) Hieronym. lib. II. advers. Rufin. „quid facimus.“ R.

[15]) Editi (v. c. ed. M. I.) „sententiae contrarii sensus inveniuntur inserti.“ Sed omnes Mss. ut in textu. R. —

rii sensus invenitur inserta? Numquid in eodem opere ejusdem libri; interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo, oblitus sui esse potuit? verbi causa, ut qui superius dixerat, nusquam inveniri in omni Scriptura, ubi Spiritus sanctus factus vel creatus esse diceretur, continuo [1]) subjiceret inter ceteras creaturas factum esse Spiritum sanctum? aut iterum qui Patrem et Filium unius substantiae, quod Graece ὁμοούσιον dicitur, designavit, in consequentibus statim capitulis alterius esse [2]) substantiae, et creatum poterat dicere eum, quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronunciaverat natum? Vel iterum de resurrectione carnis, qui tam evidenter pronunciavit, [3]) naturam carnis in coelum adscendisse cum Verbo Dei, atque inibi coelestibus apparuisse Virtutibus novum et admirandum iis sui visum praebentem, possibile [4]) erat ut hanc iterum [5]) diceret non esse salvandam? Quia ergo haec incidere [6]) ne in eum quidem poterant, qui vel mente motus, vel cerebro esset insanus, quid sit in causa, quam possum breviter edocebo. Quanta sit haereticorum temeritas, quam nihil his sancti, nihil pensi sit, facile intelligi datur ex his, quae frequenter et ausi sunt, et convicti. Nam sicut [7]) patri ipsorum diabolo [8]) ab initio

---

Ed. M. II. „sententiae contrarii sensus inveniuntur insertae?"

[1]) Ita editi (v. c. edd. M.) et Hieronymus lib. II. advers. Rufinum. Mss. vero nostri: „rursus diceret," alias: „proxime diceret." R. [2]) Deest „esse" in edd. M.

[3]) Ed. M. I. „pronunciaverat."

[4]) Mss. plerique: »impossibile erat" etc. Sed editi (v. c. edd. M.) et Mss. quidam rectius ut in textu. R.

[5]) Edd. M. „iterum non esse salvandam diceret?"

[6]) Ed. M. I. perperam: „incidere: in eum quidem non poterant, qui nec mente motus: nec cerebro esset insanus: quid sit causae quam possum" etc.

[7]) Edd. M. „sicut ipsorum patri."

[8]) Deest „diabolo" in ed. M. I.

falsare verba Dei, atque inflectere a suo ordine, et sui veneni interserere virus studium fuit: ita et istis successoribus suis hanc suae artis haereditatem reliquit. Denique cum dixisset Deus ad Adam: „*Ex*[1]) *omni ligno paradisi manducabitis:*" ille cum vellet Evam decipere, liberalitatem Dei omnia edere permittentem, una tantummodo interjecta syllaba, in quantas[2]) coarctavit angustias? Ait enim: „*Quid*[3]) *est quod dixit Deus, ut ex omni ligno paradisi non manducetis?*" Quo scilicet per hoc grave esse praeceptum Dei apud hominem conquerens, praevaricationem praecepti facilius persuaderet. Haec exempla patris sui, atque hanc artem magistri sui secuti haeretici, quoscunque veterum nobilium Tractatorum invenerunt de his, quae ad gloriam Dei pertinent, plene et fideliter disputasse, ita ut ex lectione ipsorum[4]) unusquisque fidelium proficere possit, et instrui, non pepercerunt scriptis eorum dogmatum[5]) suorum venenatum virus infundere, sive interpolando quae dixerant, sive quae non dixerant inserendo, quo facilius videlicet sub nomine doctissimi cujusque et nobilis inter Scriptores ecclesiasticos viri haeresis suae adstrueretur[6]) assertio, ex eo, quod ita sensisse etiam aliqui de claris viris et catholicis viderentur. Et horum manifestissimas inter Graecos Scriptores ecclesiasticos probationes tenemus. Et quamvis quamplurimi sint ex veteribus, in quorum libris hujuscemodi deprehenditur adulterium, paucorum tamen sufficit adhibere testimonia, ex quibus facilius quid etiam Origenis libris acciderit, agnoscatur.

---

[1]) Cfr. Genes. II, 16. [2]) Ed. M. I. „multas."

[3]) Cfr. Gen. III, 1.

[4]) Ed. M. I. „eorum proficere unusquisque fidelium possit." Ed. M. II. „eorum," reliqua vera ut nos in textu.

[5]) Desunt in editis (v. c. edd. M.), et restituuntur ex Mss. verba: „dogmatum suorum." R.

[6]) Ed. M. I. „astruetur."

Clemens Apostolorum discipulus, qui Romanae ecclesiae post Apostolos et Episcopus et Martyr fuit,[1]) libros edidit, qui Graece appellantur *Ἀναγνωρισμός*,[2]) id est, *Recognitio:* in quibus cum ex persona Petri Apostoli doctrina quasi vere Apostolica in quamplurimis exponatur, in aliquibus ita Eunomii dogma inseritur,[3]) ut nihil aliud quam ipse Eunomius disputare credatur, Filium Dei creatum de[4]) nullis exstantibus asseverans. Tum deinde etiam illud adulterii inseritur genus, ut naturam diaboli ceterorumque daemonum non propositi voluntatisque malitia, sed excepta ac separata creaturae produxerit qualitas, qui utique in ceteris omnem rationabilem creaturam docuerit[5]) liberi arbitrii facultate donatam. Sunt etiam alia nonnulla libris ejus[6]) inserta, quae ecclesiastica regula[7]) omnino non recipit. Quid quaeso de his sentiendum est? Quod Apostolicus vir, imo pene Apostolus, (nam[8]) ea scribit, quae Apostoli dicunt,) cui Paulus Apostolus testimonium dedit, dicens: „*Cum*[9]) *Clemente, et*[10]) *ceteris adjutoribus meis, quorum nomina sunt in libro vitae:*“ scribebat[11]) hoc, quod libris vitae contrarium est? An[12]) id potius credendum est, quod supra diximus, quod perversi homines ad[13]) assertionem dogmatum suorum sub virorum sanctorum nomine, tanquam facilius credenda, interseruerunt[14]) ea, quae illi nec sensisse, nec scripsisse credendi sunt?

---

1) Edd. M. »praefuit.“ 2) Ed. M. I. *ἀνάγνωσις.*
3) Edd. M. „scribitur.“ 4) Edd. M. »ex nullis“ etc.
5) Edd. M. „docuerat.“ 6) Ed. M. I. „ipsis.“
7) Ed. M. I. „regula non recipit omnino.“
8) Edd. M. „non ea“ etc. 9) Cfr. Philipp. IV, 3.
10) Ed. M. I. „et adjutoribus nostris ceteris,“ ed. M. II. „et adjutoribus meis ceteris.«
11) Edd. M. „et scribebat.“
12) Ed. M. II. „Num id“ etc.
13) Deest „ad“ in edd. M. 14) Edd. M. „inseruerunt.“

Clemens quoque alius, Alexandrinus presbyter, et magister illius ecclesiae, in omnibus pene libris suis Trinitatis gloriam atque aeternitatem unam eandemque designat, et [1]) interdum invenimus aliqua in libris ejus capitula, in quibus Filium Dei creaturam dicit. Numquid credibile est de tanto viro, tam in omnibus Catholico, tam erudito, ut vel sibi contraria senserit, vel ea, quae de Deo, non dicam credere, sed vel audire quidem impium est, scripta reliquerit?

Dionysius quoque Alexandrinus episcopus, eruditissimus assertor ecclesiasticae fidei, cum in quamplurimis in tantum unitatem atque aequalitatem Trinitatis defendat, ut imperitioribus quibusque etiam secundum Sabellium sensisse videatur: in [2]) his tamen libris suis, quos adversum Sabellii haeresin scripsit, talia inveniuntur inserta, ut frequenter Ariani auctoritate ipsius se defendere conentur. Propter quod et sanctus [3]) episcopus Athanasius compulsus est Apologeticum pro libris ejus scribere, pro eo, quod certus erat non illum diverse potuisse sentire, sibique ipsi contraria scribere, sed quod inserta haec a malevolis nosset.

Et haec quidem nos ducti rei ipsius consequentia, de sanctissimis viris et ecclesiae doctoribus sensimus, quo [4]) scilicet non putemus eos sanctos, [5]) qui rectam et [6]) ecclesiasticam fidem in quamplurimis adstruxerunt, in aliquibus sibimet ipsis adversa sensisse. De Origene vero, in quo similiter ut in his, quos supra diximus, ali-

---

[1]) Ed. M. II. non male: „et tamen interdum."

[2]) Mss. nostri: „in his tamen libris ipsius, quos — scripsit" Editi (v. c. edd. M.) ut in textu, praeter „scribit," pro: „scripsit." R.

[3]) Ed. M. I. „sanctus Athanasius episcopus."

[4]) Edd. M. „quod."

[5]) Deest „sanctos" in edd. M.

[6]) Deest „et" in ed. M. I.

qua diversitas invenitur, istud non sufficiat[1]) sentire, quod de praejudicatis jam Catholicis sentitur, vel intelligitur viris; nec similis causae similis[2]) sufficiat[3]) excusatio, nisi et[4]) ipsius hoc[5]) conquerentis et deplorantis scriptis atque vocibus probemus.[6]) Quid enim ipse, dum adhuc esset in carne vivens, sentiens vidensque perpessus sit de librorum suorum, vel sermonum corruptionibus, vel adulterinis editionibus, ex ipsius epistola, quam scribit ad quosdam caros suos Alexandriam,[7]) evidenter docetur: et per hoc,[8]) quae sit causa, quod in ipsius[9]) scriptis quaedam sibi contraria inveniantur, agnosces.

De adulteratione vel corruptione librorum suorum ex libro epistolarum Origenis quarto.

Epistolae scriptae ad quosdam caros suos Alexandriam.[10])

Origenes. „Quidam[11]) eorum, qui libenter habent criminari proximos suos, adscribunt nobis et doctrinae nostrae crimen blasphemiae, quod a nobis nunquam audierunt: de quo ipsi viderint, nolentes observare mandatum illud, quod dicit, quia *maledici*[12]) *regnum*

---

[1]) Ed. M. II. „sufficit."

[2]) Deest „similis" in ed. M. I.

[3]) Ed. M. II. „sufficit." [4]) Deest „et" in ed. M. I.

[5]) Edd. M. „haec."

[6]) Mss. „probaremus." Editi (v. c. edd. M.) rectius: „probemus." R. [7]) Edd. M. „Alexandriae."

[8]) Edd. M. „haec." [9]) Ed. M. I. „ipsis."

[10]) Editi (v. c. edd. M.) „Alexandriae." Mss. nostri: „Alexandriam." R. — In edd. M. haec subsequuntur verba: „Verba Origenis ex epistola ipsius, quam ad quosdam caros suos in Alexandria scripsit, contra eos, qui libros suos (ed. M. II. *ejus*) adhuc se (ed. M. II. *eo*) vivente adulteraverunt."

[11]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVII. pag. 8. not. 3.

[12]) Cfr. I Cor. VI, 10.

Dei non possidebunt, dicentes [1]) me, patrem malitiae ac perditionis, et eorum, qui de regno Dei ejiciuntur, id est, diabolum, dicere esse salvandum: quod ne aliquis quidem mente motus, et manifeste insaniens dicere potest. Sed nihil mirum mihi videtur, si adulteretur doctrina mea ab inimicis meis, et tali adulterio corrumpatur, quali adulterio corrupta est epistola Pauli Apostoli. Quidam enim sub nomine Pauli falsam epistolam conscripserunt, [2]) ut conturbarent Thessalonicenses, quasi instaret dies Domini, et [3]) seducerent eos. Propter hanc ergo [4]) epistolam in secunda epistola, quam ad Thessalonicenses scribit, [5]) haec dixit: *Rogamus* [6]) *autem vos, fratres, per adventum Domini nostri Jesu Christi, et* [7]) *nostrae congregationis in ipsum, ut non moveamini cito a sensu vestro, neque terreamini, neque per spiritum, neque per verbum, neque per epistolam tanquam per nos missam, quasi instet dies Domini. Nemo vos seducat ullo modo.* Talia ergo quaedam video etiam nobis accidere. Nam [8]) quidam auctor haereseos, cum sub praesentia multorum habita inter nos fuisset disputatio, et [9]) descripta, accipiens ab his, qui descripserant Codicem, quae voluit addidit, et quae voluit [10]) abstulit, et [11]) quod ei visum est

---

[1]) Edd. M. „dicentes patrem — diabolum me dicere esse salvandum.“ [2]) Ed. M. II. „scripserunt.“

[3]) Ed. M. I. „et seducerent eos propter hanc epistolam: in“ etc.

[4]) Omittitur in editis (v. c. edd M.), et restituitur ex Mss. „ergo.“ R.

[5]) Edd. M. „scripsit.“ [6]) II Thessal. II, 1—3.

[7]) Editi: „et per vestram congregationem in“ etc. Sed omnes Mss. ut in textu. R. — Edd. M. „et vestram congregationem in“ etc.

[8]) Vide Africani epistolam, ed. nostr. Tom. XVII. pag. 11. seqq.

[9]) Editi (v. c. edd. M.) „et descriptum accipiens“ etc. R.

[10]) Edd. M. „noluit.“

[11]) Mss. nostri: „et quae ei visum est permutavit, et circumfert“ etc. R.

permutavit, circumferens tanquam ex nomine nostro, insultans, et ostendens ea, quae ipse conscripsit. Pro quibus indignantes fratres, qui in Palaestina sunt, miserunt ad me Athenas hominem, qui acciperet a[1]) me ipsum authenticum exemplar, quod ne relectum quidem, vel recensitum a me antea fuerat, sed[2]) ita neglectum jacebat, ut vix inveniri potuerit. Misi tamen, et sub Deo teste loquor, quoniam cum convenissem illum ipsum, qui adulteraverat librum, arguens[3]) quare hoc fecisset, velut satisfaciens mihi respondit: Quoniam magis ornare volui disputationem illam, atque purgare. Videte quali purgatione disputationem nostram purgavit. Tali nempe, quali purgatione Marcion[4]) Evangelia purgavit, vel Apostolum; vel quali[5]) successor ejus post ipsum Apelles. Nam sicut illi subverterunt Scripturarum veritatem: sic et iste sublatis, quae vere dicta sunt, ob nostri criminationem inseruit quae falsa sunt. Sed licet homines haeretici et impii sint, qui haec[6]) facere ausi sunt, tamen habebunt et illi[7]) judicem Deum, qui talibus adversum nos criminationibus accommodant fidem. Fecerunt[8]) hoc et alii

---

[1]) Ita recte editi (v. c. edd. M.) Mss. vero nostri: „a me ipso“ (al. *a me ipsa*) „authentica exemplaria, quod“ etc. R.

[2]) Ed. M. I. „sic enim neglectum“ etc.

[3]) Omittitur „arguens“ in editis, et in plerisque Mss., sed restituitur ex Mscr. Regio, qui habet: „arguens, quare hoc fecerit, satisfaciens“ etc. Cod. Corbejensis: „quare hoc fecisse vellet, satisfaciens“ etc. Ceteri Mss. et editi (v. c. ed. M. II.) „quare hoc fecisset, velut satisfaciens,“ etc., absque „arguens.“ R. — Ed. M. I. „quare haec fecisset, velut satisfaciens“ etc.

[4]) Vide dialog. de recta in Deum fide sect. I. passim (ed. nostr. Tom. XVI.) et lib. II. contra Cels num. 27. (ed. nostr. Tom. XVIII.) [5]) Ed. M. I. „quasi.“

[6]) Ed. M. I. „hoc.“ [7]) Ed. M. I. „illum.“

[8]) Ed. M. I. „Fecerunt autem hoc alii“ etc., ed. M. II. »Fecerunt autem hoc et alii“ etc.

nonnulli conturbare volentes ecclesias. Denique in Epheso cum vidisset me quidam haereticus, et [1]) congredi noluisset, neque omnino os suum aperuisset apud me, sed nescio qua ex causa id facere vitasset, postea ex nomine meo et suo conscripsit qualem voluit disputationem, et misit ad discipulos suos, ut ego quidem cognovi ad eos, qui Romae erant pervenisse: sed non dubito, quin et ad alios, qui per diversa loca sunt. Insultabat autem et apud Antiochiam, priusquam ego illuc venirem: ita ut et ad quamplurimos nostrorum perveniret ipsa disputatio, quam portabat. [2]) Sed [3]) ubi affui, multis cum praesentibus argui. Cumque jam sine ullo pudore pertenderet impudenter asserere falsitatem, poposci ut liber deferretur in medium, et stylus meus agnosceretur a fratribus, qui utique cognoscunt quae soleo disputare, vel quali [4]) soleo uti doctrina. Qui [5]) cum ausus non esset proferre librum, convictus ab omnibus et confutatus est falsitatis: et ita persuasum est fratribus, ne aurem criminationibus praeberent. Si quis ergo [6]) vult credere mihi in conspectu Dei loquenti, etiam de his, quae in epistola mea conficta sunt et inserta credat. Sin autem quis non credit,

---

[1]) Mss. Sorbonicus et S. Michaëlis in periculo maris habent: „et congredi voluisset," reliqua vero ut in nostro textu. At ceteri Mss. et editi (v. c. edd. M.) „et congredi noluisset, —, ad eos, qui Romae erant: sed non dubito, quin (Mss. omnes: *quod*) et ad alios, qui per diversa sunt," omissis vocc. „pervenisse," et „loca." R.

[2]) Sic omnes Mss. Editi vero (v. c. edd. M.) „paraverat." R.

[3]) Mss. „Sed ubi affui, et multis — ut liber deferretur in medium, stylus meus (al. *ut*, al. *et stylus meus*, editi (v. c. edd. M.) *ut scelus meum*) agnosceretur a fratribus, qui utique cognoscunt (al. *agnoscerent*; editi (v. c. edd. M.) *cognoscerent*,) quae soleo —. Quique cum ausus non esset" etc. Sed legendum videtur ut in nostro textu. R. [4]) Ed. M. I. „qua."

[5]) Ed. M. I. „Quique cum" etc. — Cfr. pag. huj. not. 3. [6]) Edd. M. „ergo credere vult mihi" etc.

sed vult de me male loqui, mihi quidem nihil damni confert: erit autem ipse falsus testis apud Deum, adversus proximum suum testimonium falsum vel dicens, vel dicentibus credens."

Rufinus. Haec ipse adhuc superstes conqueritur, quae scilicet per semet ipsum deprehendere potuit adulterata esse in libris suis, atque falsata. Meminimus sane etiam in alia ejus epistola similem nos de librorum suorum falsitate legisse querimoniam: cujus epistolae exemplar in praesenti non [1]) habui, ut etiam ipsius testimonium his pro fide veritatis adjungerem. Sed sufficere arbitror ad satisfaciendum his, qui non contentionis atque [2]) obtrectationis studio, sed amore veri audiunt quae dicuntur. Nam quod in veteribus sanctis ac praejudicatis Catholicis viris, quorum superius fecimus mentionem, solo argumento ex rerum consequentia, ac [3]) recti tenore praesumto ostenditur ac [4]) probatur, quod si quid in libris eorum contra ecclesiasticam fidem invenitur, id insertum ab haereticis potius quam ab his [5]) scriptum putetur: hoc in Origene non [6]) argumento solum simili, ut in illis, sed testimonio querimoniarum suarum ex suis scriptis prolato, absurdum non puto si credatur, ne velut stultus aliquis, aut insanus contraria sibi scripsisse videatur.

De haereticorum vero temeritate, quia [7]) credi istud

---

[1]) Mss. Sorbonicus et S. Michaëlis: „non habeo." Ceteri Mss. et editi (v. c. edd. M.) „non habui." R.

[2]) Mss. nostri omittunt verba, quae exstant in editis (v. c. edd M.) „atque obtrectationis." R.

[3]) Alias: „ac recto tenore praesumto." R.

[4]) Edd. M. „et."

[5]) Edd. M. non male: „his ipsis scriptum."

[6]) Editi (v. c. edd. M.) perperam: „non argumento solo simili uti (ed. M. II. ut nos in textu: *ut in*) illis: sed" etc. R.

[7]) Editi (v. c. edd. M.) „ut credi" etc. Mss. vero: „quia credi" etc. R.

scelus facile possit, illa res maximum credulitatis praestat exemplum, quod abstinere impias manus [1]) ne a sacrosanctis quidem Evangelii vocibus potuerunt. Apostolorum vero vel Actus, vel Epistolas qualiter polluerint, qualiter corroserint, qualiter in omnibus maculaverint, vel addendo impia, vel auferendo quae pia sunt, si quis vult plenius scire, ex his libris Tertulliani, quos adversum [2]) Marcionem scripsit, plenissime recognoscet. Quid ergo jam erit magnum, si Origenis scripta temerarunt hi, [3]) qui Salvatoris Dei nostri dicta ausi sunt temerare? Nec sane diversitas dogmatum alicui assertionis [4]) nostrae deneget fidem, quod alterius haeresis fuerint illi, qui Evangelia depravarunt; ad alteram vero haeresin respiciant ista, quae dicimus [5]) Origenis libris inserta. Cognoscat qui de his dubitat, quod sicut in [6]) omnibus sanctis est Spiritus Dei, sicut et Apostolus dicit, quia „*spiritus* [7]) *prophetarum prophetis subjectus est:*“ qui et iterum ait, quod „*omnes* [8]) *unum spiritum potavimus:*“ [9]) ita et in haereticis unus est diaboli spiritus, qui eos eandem ac similem semper malitiam docet.

Verum ne cui forte minus ad credendum videantur idonea ea, quae ex libris Graecorum Scriptorum exempla protulimus, quamvis Graecus Scriptor sit, pro quo satisfacere videmur, tamen [10]) quoniam quodammodo in Latinam linguam sermo devolutus est, et satisfieri etiam La-

---

[1]) Ed. M. I. „manus etiam a sacrosanctis — vocibus non potuerunt.“ [2]) Edd. M. „adversus.“

[3]) Edd. M. „ii.“ [4]) Ed. M. I. „assertioni.“

[5]) Edd. M. „diximus.“ [6]) Ed. M. I. „et.“

[7]) I Cor. XIV, 32. [8]) Cfr. I Cor. XII, 13.

[9]) Editi (v. c. edd. M.) „portabimus.“ Alias: „portavimus.“ Mss. ut in textu. R.

[10]) Mss. alii: „tamen quoniam quod in Latinam“ etc., alii: „tamen quoniam in Latinam“ etc. Sed rectius editi (?) ut in textu. R. — Edd. M. „tamen quia quodammodo in Latinam“ etc.

tinis hominibus pro [1]) his, ex quibus calumniosis interpretationibus vulnerantur, magnopere poposcisti, non pigebit etiam Latinis Scriptoribus talia quaedam accidisse monstrare, et calumnias immensas ex adulteratione librorum suorum sanctis et probatissimis viris esse commotas. Et ne quid apertae [2]) credulitati desit, res quae sunt adhuc memoriae nostrae retexam, quo testimonii veritas neminem lateat.

Hilarius Pictaviensis episcopus confessor fidei Catholicae fuit. Hic cum ad emendationem eorum, qui Ariminensi perfidiae subscripserant, libellum instructionis plenissimae [3]) conscripsisset, cumque libellus ipse in manus inimicorum et malevolorum, ut quidam dicebant, corrupto notario, alii vero alia occasione narrabant, quid interest? tamen cum in manus inimicorum ipso ignorante venisset, ita ab iis corruptus est, illo sancto viro nihil penitus sentiente, [4]) ut postea, cum ad concilium episcoporum, secundum ea, quae se in libello ipsius noverant corrupisse, haereticum eum inimici arguere coepissent, et ipse libelli sui fidem pro sui defensione flagitaret, de domo sua prolatus libellus talis inventus sit, [5]) quem ipse non agnosceret, faceret tamen eum excommunicatum [6]) de concilii conventione discedere. Verum quia [7]) viventi, et adhuc in corpore posito, res quamvis scelerata et in-

---

[1]) Editi (v. c. edd. M.) perperam: „pro his, qui ex calumniosis“ etc. R.

[2]) Editi (v. c. edd. M.) perperam: „perfectae.“ R.

[3]) Ed. M. I. „plenae.“

[4]) Mscr. unus: „sciente.“ Sed ceteri Mss. et editi (v. c. edd. M.) „sentiente.“ R.

[5]) Edd. M „est.“ — In subsequentibus Ruaeus in textu: „faceret,“ in notis vero: „Ita omnes Mss. nostri. Editi vero perperam: *facere.*“ — Edd. M. „Fecere.“

[6]) Deest in ed. M. I. „excommnnicatum.“

[7]) Ed. M. I. sola: „quia excommunicatio viventi“ etc.

audita contigerat, doli [1]) cogniti factio deprehensa, detecta scelerum machina potuit emendari. [2]) Adhibita enim [3]) curatio est assertionibus, satisfactionibus, et omnibus his, [4]) quae viventes pro se facere possunt. Nam mortui pati nihil refutant.

Sancti [5]) Cypriani martyris solet omne epistolarum corpus in uno Codice scribi. Huic corpori haeretici quidam, qui in Spiritum sanctum blasphemant, Tertulliani libellum de Trinitate reprehensibiliter (quantum ad veritatem fidei nostrae pertinet) scriptum inserentes, et quamplurimos Codices de talibus exemplariis [6]) conscribentes, per totam Constantinopolin urbem maximam distrahi [7]) pretio viliori fecerunt, ut exiguitate pretii homines illecti, ignotos et latentes dolos facilius compararent, quo [8]) per hoc invenirent haeretici perfidiae suae fidem tanti viri auctoritate conquirere. Accidit tamen ut recenti adhuc facto quidam ex nostris fratribus Catholicis inventi,

---

[1]) Mss. plerique et editi (v. c edd. M.) „dolo cognito factio deprehensa." Sed rectius (?) habere videntur Mss. Sorbonicus et S. Michaëlis in periculo maris: „doli cogniti" etc. R. — In seqq. edd. M. „retecta" pro: „detecta." [2]) Ed. M. I. „emundari."

[3]) Omnes Mss. omittunt „enim" post: „Adhibita." Solus Cod. Reg. habet: „Et adhibita curatio est" etc. R.

[4]) Deest „his" in edd. M.

[5]) Hieronymus lib. II. adversus Rufinum. „Sed Confessoris (Hilarii) calumnia utcunque toleranda. Transit ad inclytum martyrem Cyprianum, et dicit Tertulliani librum, cui titulus est: *de Trinitate,* sub nomine ejus Constantinopoli a Macedonianae partis haereticis lectitari. In quo crimine mentitur duo. Nam nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cujus et inscribitur titulo, et auctoris eloquium styli proprietas demonstrat." R.

[6]) Deest in editis (v. c. edd M.), et restituitur ex Mss. „exemplariis." R. [7]) Ed. M. I. „diffusos."

[8]) Editi (v. c. edd. M.) „quo per hoc commentum haeretici perfidiae suae fidem tanti viri auctoritate conquirerent." Sed omnes Mss. ut in nostro textu. R.

admissi sceleris commenta [1]) retegerent, et ex parte aliqua, si quos possent, ab erroris hujus laqueis revocarent. Quamplurimis tamen in illis partibus sanctum martyrem Cyprianum hujus fidei, quae a Tertulliano non recte scripta est, fuisse persuasum est.

Adjiciam adhuc unius facti talis exemplum, quod memoriae quidem recentioris est, commissae autem nequitiae antiquum satis, et [2]) quod omnes veterum fabulas vincat.

Damasus episcopus, cum de recipiendis Apollinarianis deliberatio haberetur, editionem ecclesiasticae fidei, cui [3]) iidem editioni, si ecclesiae jungi velint, subscribere deberent, conscribendam mandavit [4]) amico suo cuidam presbytero viro disertissimo, qui hoc illi ex more negotium procurabat. Necessarium visum est dictanti in ipsa editione de Incarnatione Domini, hominem Dominicum dici. Offensi sunt in hoc sermone Apollinaristae: novitatem sermonis incusare coeperunt. Adesse sibi coepit qui dictaverat, et ex auctoritate veterum [5]) scriptorum Catholicorum virorum confutare [6]) eos, qui impugnabant. Decidit [7]) ut uni ex ipsis, qui novitatem sermonis causa-

---

[1]) Editi (v. c. edd. M.) male: „commissa."

[2]) Deest „et" in ed. M. I.

[3]) Ita recte editi (v. c. ed. M. II.) Mss. vero nostri: „id est, editioni, si ecclesiae (al. *cui si ecclesiae*) jungi" etc. R. — Ed. M. I. „cui idem editioni si ecclesiae jungi" etc.

[4]) Edd. M. „mandavit cuidam amico suo presbytero" etc.

[5]) Editi (v. c. edd. M.) perperam: „vera." R.

[6]) Mss. Sorbonicus et S. Michaëlis in periculo maris habent: „nisus est confutare eos" etc. Sed ceteri Mss. et editi (v. c. edd. M.) omittunt verba: „nisus est." R.

[7]) Editi (v. c. ed. M. II.) „Accidit ut et uni" etc. Sed omnes Mss. nostri ut in textu. R. — Ed. M. I. „Accidit ut uni" etc.

bantur, ostenderet in [1]) libello Athanasii episcopi scriptum esse sermonem, de quo quaestio habebatur. [2]) Quasi suasus jam ille, cui hoc probatum fuerat, rogavit dari sibi Codicem, quo et aliis ignorantibus et contradicentibus satisfaceret. Accepto Codice, inauditum excogitavit adulterationis genus. Locum ipsum, [3]) in quo sermo iste scriptus erat, rasit, et [4]) ipsum sermonem rursum rescripsit, quem raserat. Codex redditus simpliciter receptus est. Movetur iterum pro eodem sermone quaestio: ad probationem Codex profertur; invenitur sermo, de quo erat quaestio, ex litura in Codice positus; fides proferenti talem Codicem derogatur, eo, quod litura illa corruptionis ac [5]) falsitatis videretur indicium. Sed quoniam, ut [6]) iterum eadem dicam, viventi haec facta sunt a [7]) vivente, continuo egit omnia, ut fraus commissi sceleris nudaretur, et [8]) nequitiae macula non innocenti viro, qui nihil tale gesserat, adhaereret, sed in auctorem facti, atque in uberiorem ejus infamiam redundaret.

Si ergo et Origenes talia ab haereticis et malevolis se esse perpessum in epistola sua propria voce conqueritur, et multis aliis viris Catholicis tam vivis, quam mor-

---

[1]) An libellus iste sit ejusdem Patris *Expositio fidei*, quae exstat Tom. I. part. 1. ejus Operum, ubi pag. 100. seq. humana Christi natura *Dominicus homo* saepius appellatur; an vero alia major, ex qua aliquot fragmenta affert Theodoretus dialog. 3., ubi Christus ut homo, *Κυριακὸς ἄνθρωπος* similiter dicitur, certo affirmari non potest. R.

[2]) Ed. M. I. „habebatur quasi suasus: tamen ille, cui probatum jam fuerat, rogavit" etc., ed. vero M. II. „habebatur: quasi suasus jam ille, cui probatum fuerat, rogavit" etc. [3]) Ed. M. I. „istum."

[4]) Alias: „et istum sermonem" etc.

[5]) Edd. M. „et."

[6]) Ed. M. I. „ut iterum dicam eadem viventi" etc.

[7]) Mss. „ac vigenti." Sed melius habere videntur editi (v. c. edd. M.) „a vivente." R. [8]) Edd. M. „ac"

tuis eadem acciderunt, similesque fraudes [1]) scriptis quorundam probantur illatae, quae tandem animi [2]) obstinatio [3]) est, in aequali causa [4]) non aequali uti venia; sed ex iisdem accidentibus aliis [5]) excusationis reverentiam, aliis [6]) criminationis infamiam intendere? Quin potius aperienda est hoc in loco veritas latens. Non enim possibile est tam iniquo judicio uti quemquam hominum, ut de causa aequali non aequaliter sentiat. Sed quod auctores obtrectatorum ejus ii [7]) sunt, qui vel in ecclesia disputare latius solent, vel etiam libros scribere, qui totum de Origene vel loquuntur, vel scribunt, ne [8]) ergo plures ipsorum furta cognoscant, quae utique, si ingrati in magistrum non essent, nequaquam criminosa viderentur, simpliciores quosque ab ejus lectione deterrent.

Denique [9]) quidam ex ipsis, qui se velut evangelizandi, necessitatem per omnes gentes [10]) et per omnes linguas habere putat [11]) de Origene male [12]) loquendi,

---

[1]) Alias (v. c. in ed. M. II.) „fraudes scriptis eorum probantur" etc. R. — Ed. M. I. „fraudes: scriptisque eorum probantur" etc.

[2]) Alias (v. c. in edd. M.) „animorum (al. *animi*.)" R.

[3]) Alias: »obstrictio est.« R.

[4]) Alias (v. c. in ed. M. I.) „casu." R.

[5]) Desunt verba: „aliis excusationis reverentiam," in ed. M. I.

[6]) Ed. M. II. „alii." [7]) Ed. M. I. „hi."

[8]) Editi (v. c. edd. M.) „ne ergo plura eorum furta cognoscantur, quae (al. — v. c. ed. M. II. — *qui*) utique, si — non essent, nequaquam criminosa (al. — v. c. ed. M. II. — *criminosi*) viderentur, neque simpliciores — lectione deterrerent." Sed omnes Mss. et Hieronym. lib. II. advers. Rufinum ut in nostro textu. R.

[9]) Edd. M. in fronte habent verba: Hic notatur Hieronymus.

[10]) Desunt in ed. M. I. verba: „gentes et per omnes."

[11]) Edd. M. „putant."

[12]) Editi (v. c. edd. M.) „male loquens." R.

sex millia librorum ejus se legisse, quamplurima fratrum multitudine audiente, confessus est. Qui si utique, ut ipse dicere solet, pro cognoscendis malis ejus [1]) legebat, sufficere poterant ei decem libri ad cognoscendum, aut viginti certe, vel ut plurimum triginta. Sex [2]) millia autem libros legere, jam non velle cognoscere est, sed totam pene vitam suam disciplinis [3]) ejus et studiis dedere. Quomodo ergo merito iste audiendus est, cum eos culpat, qui instructionis suae causa perpauca ejus salva fidei regula, atque integra pietate legerunt?

Sufficiant [4]) haec ad ostendendum, qualiter de Origenis libris sentiendum sit. Et puto, quod omnis qui non contentionis, sed veritatis studium gerit, facile his tam evidentibus assertionibus acquiescat. Quod si quis in contentione sua permanet, [5]) nos talem consuetudinem non habemus. Definitum enim [6]) est apud nos, si quando eum legimus, secundum sancti Apostoli commonitionem [7]) tenere quae bona sunt. Si quid autem inventum fuerit in his, quod cum fide Catholica non consonat, hoc et ab haereticis suspicamur insertum, et tam ab illius sensu,

---

[1]) Editi (v. c. edd. M.) „ejus ipsos legebat.“ R.

[2]) Editi (v. c. ed. M II.) „Sex millia autem librorum legere.“ Omnes vero Mss. nostri, et Hieronymus lib. II. adversus Rufinum ut in textu, nisi quod Hieronymus habeat etiam: »Sex millia autem librorum legere.“ At lib. III. in contextu, quem supra attulimus, habet: »Sex millia libros“ etc. R. — Ed. M. I. „Sex millia librorum legere“ etc.

[3]) Ed. M. I. „disciplinis et studiis ejus dedere.“

[4]) Ita Mscr. Regius. Ceteri vero Mss., alius: „Sufficeret haec ad ostendendum, qualiter — sit. Et puto, quod“ etc. Alii: „Sufficere haec credimus ad ostendendum, qualiter — sit. Et puto, quod“ etc. Editi (v. c. edd. M.) „Sufficere haec ad ostendendum, qualiter — sit, puto: quod“ etc. [5]) Ed. M. II. „permaneat.“

[6]) Deest „enim“ in ed. M. I.

[7]) Ed. M. I. „monitionem.“ — Cfr. I Thessal. V, 21

quam a nostra fide ducimus[1]) alienum. In quo etiam si fallimur, nihil, ut opinor, periculi hujuscemodi[2]) errore incurrimus. Nam et ipsi, Deo juvante, permanemus illaesi, vitando ea quae suspecta habemus, et improbamus; et accusatores fratrum non inveniemur apud Deum, quia diaboli proprium[3]) hoc opus esse dicitur accusandi fratres: unde et diabolus a criminando nomen accepit: simul et maledicorum sententiam, quae[4]) a regno Dei separat eos, qui tales sunt, declinamus.

---

[1]) Ed. M. I. „dicimus."

[2]) Mss. nostri: „hujuscemodi erroris incurrimus." Sed legendum videtur cum editis ut in textu. R. — Ed. M. I. „in hujusmodi errore incurrimus," ed. vero M. II. „hujusmodi errore incurrimus.

[3]) Edd. M. „proprium esse hoc opus dicitur accusandi" etc. — Cfr. Apoc. XII, 10.

[4]) Ed. M. I. perperam: „qui a regno Dei separant nos, qui tales" etc. — Cfr. I Cor. VI, 10.

Excursus I.

Hunc [1]) titulum ab ipso auctore puto profectum, cujus consilium ad confutandas haereses potissimum spectavit, nec idem alio animo hanc sectar. notitiam in compendio tradidit, quam ut confutatione postea rectius perfungeretur. Quoniam vero in priori hoc libro de hoc argumento nihil exstat, *Φιλοσοφουμένων* titulus illi forte a librariis, vel quocunque alio visus est tribuendus. Neque mirum videri debet titulum libri ejusd. alium atque alium in veterum monimentis occurrere, cum haec res non careat exemplo, idemque Irenaei operi similis argumenti usu venisse observatum sit eruditis. Quod enim ipse inscripserat *ἔλεγχον τῆς ψευδωνύμου γνώσεως*, id alii dixerunt *ἔλεγχον κατὰ πασῶν αἱρέσεων*. Vide quae in hanc sententiam commentatus est Renatus Massuet. Hic observare quoque fas fuerit, Gronovium hunc libellum in limine dixisse fragmentum *Φιλοσοφουμένων*, forte minus accurate, cum ipsa *Φιλοσοφούμενα*, quae prioris libri titulum faciunt, integra exstent; *ἔλεγχος* vero haeresium, seu posterior liber tantum desideretur. Vide Fabric. Biblioth. Graec. lib. V. pag. 225. Wolf.

---

[1]) Cfr. pag. 282. not. 1.

Excursus II.

1. Idem[1]) aliter exprimit Laërt. III, 8. *μίξιν τε*, inquiens, *ἐποιήσατο τῶν τε Ἡρακλειτείων λόγων, καὶ Πυθαγορικῶν, καὶ Σωκρατικῶν*, ubi confer Menag. pag. 142., qui inter alia veterum testimonia nec hunc nostri locum negligit. Wolf.

2. Gronov.[2]) in textu: *ὁ Καδήμιος*, in notis: „Voces proxime antecedentes occasione verbi *ἐπιχειρεῖν* citavit Al. Morus in principio notarum ad Lucae evangelium. Hunc illis addere supervacuum duxit, ut quae istuc non pertinerent. Ille tamen si quid ad haec habuisset in promtu, non omisisset, opinor, addere. Itaque Menagius ad Diog. Laërt. Pyrrhonem, quum nosset hunc locum, satis acriter hanc scripturam vituperat, nempe *vitiose dici*, nempe *vocem nihili esse.* Sed remedii quam est incertus ac vanus? Addit enim: *Scripserat Origenes ὁ Ἠλεῖος, sive potius ὁ Ἀκαδημαϊκός.* Quid inde in publicum bonum? Nemo ignorabat horum quidquam. Et quam diversae sunt literae in his duabus conjecturis, quas tamen ille pro una voce manu scripta subjicere temerarius audet? Utique licet aliquid esse in Graecis, quod non bene assequimur. Licet illi, qui fateri sustinet in Diog. Laërt. Ascanium Abderitam nescire, albus an ater homo fuerit, etiam de hac voce *Καδήμιος* idem testari. Licet aliquid Origeni in historia philosoph. scivisse, quod ignoravit Diog. Laërtius, aut notandum judicasse, quod Diog. non tetigit quacunque de causa. Certe patriam ut notaret in Pyrrhone, non potuit ullo genere magis adactus fuisse Origenes, quam in superioribus eam memoravit. Unde suppono aliquid ex vita Pyrrhonis aut sententia quadam tractum isto vocabulo ivisse per ora hominum, sive id fuerit *ὁ καὶ ἀδήμιος*, ut dicitur cum

[1]) Cfr. pag. 283. not. 3. [2]) Cfr. pag. 283. not. 4.

ἐκπατεῖν καὶ ἐρημάζειν, sive riserint ὁ καταστήμιος, quia etiam ἐν τῷ αὐτῷ καταστήματι dicitur mansisse, sive ὁ παθήμιος, ut ἀπάθειαν ejus sic traducerent, seu denique Ἀκαδήμειος et similia in mentem venire possunt." Wolf. in textu: ὁ Καδήμιος, in notis: „Hujus loci corruptionem manifestam esse puto, quam Gronov. non minus animadvertit, licet eam aliqua ratione contra Menag. ad Laërt. IX, 61. tueri conetur. Conjecturas interim varias affert, quibus locum integritati suae restituat, ex quibus nemini non placebit lectio: ὁ Ἀκαδήμειος, nam illa ductui et numero literarum lectionis in contextum receptae maxime omnium respondet, et Orig. epitheton hoc Pyrrhonis nominis eo consilio addidisse videtur, ut hunc Pyrrhonem a Pyrrhone Lipareo distingueret. Taceo Pyrrhoni Academici nomen proprium quasi esse et κατ' ἐξοχὴν tribuendum, cum ipse hujus sectae auctor putetur auctori nostro, ut patet ex cap. XXIII. Reliquae Gronov. suspiciones longius petitae videntur."

Excursus III.

1. Sic[1]) Orig. περὶ εὐχῆς· Ἤδη μέντοι γε ἡ ἀντικειμένη ἐνέργεια τὰ ἀσεβέστατα τῶν δογμάτων περιτιθέναι θέλουσα τῷ ὀνόματι τοῦ Χριστοῦ. Sed ἀσύστατον πρᾶγμα habes advers. Cels. lib. I. num. 24.

2. Gronov.[2]) pro παθεῖν suspicatur legendum: ποθεῖν, hoc est: *desiderare;* nec minus Salvin. haec lectio arridet. Nec negari sane potest, hoc ποθεῖν respondere egregie antecedenti verbo γλίχομαι, ac praeterea aeque facilem hic fuisse lapsum, atque contigit in verbis μαθεῖν et παθεῖν, quae confundi interdum ostendit Coteler.

---

[1]) Cfr. pag. 281. not. 2. [2]) Cfr. pag. 286. not. 2.

ad Tom. II. Monument. eccles. gr. pag. 575. Sancroftus pro *ποθεῖν* mavult legere *τὴν δούλωσιν*, vel *δοκιμασίαν*, et pro *παραλαβεῖν* monet legi *παραλαβών*, ut haec sit verbor. series: *Ὁ γὰρ ὑπομείνας τὴν δούλωσιν καὶ παραλαβὼν κτλ.* Sed nimis haec a Mss. lectione recedunt. Idem etiam in antecedente periodo pro *μόνου* legi volebat *μόνον*, in quo felicior fuisse videtur. *Τέλεια μυστήρια*, quae ibidem commemorantur, putat Salvin. latine dicenda *summa*, vel *maxima* (non *integra*, ut Gronov. habet,) *mysteria*, quae scilicet opponerentur *τοῖς μικροῖς*, sive *minoribus*, quae gradus erant ad majora. Atque haec recte dici manifestum puto ex antiquitate, ad quam noster alludit, Graecorum, apud quos *μικρά* et *μεγάλα μυστήρια* fuisse praeter ceteros Plutarch. in Demetrio testatur: *Ἀλλά τὰ μικρὰ (μυστήρια) τοῦ Ἀνθεστηριῶνος ἐτελοῦντο· τὰ δὲ μεγάλα τοῦ Βοηδρομιῶνος.* R. — Gronov. in notis: „Prout probationis ergo nonnulla ac tolerare certe debebant initiandi. An vero scripsit *ποθεῖν?* Quasi qui inceperit probari, vel ob ludibria, vel ob foeditatem ne desideraturus quidem amplius sit.“ Quibus addit Wolfius: „Lectionem *παθεῖν* commode retineri posse, vel ex ipsis Gronov. notis perspicere licebit.«

3. Edidi:[1]) *οὐδὲ λόγον ὀρθὸν κτλ.*, quia ille *λόγος ὀρθός* passim notus est. Sed in Mscr. videbatur esse aspiratio, et post literas primas *ὅρ* reliqua erant conjecta in notam, quam nescio an non explicare debuerim *ὅριον*, vel *ὁρικόν*, quem in Diog. Laërt. satis docuerunt viri docti. Gronov. — Lectionem *ὀρθόν* germanam esse vix dubitandum puto. Solet alioquin apud veteres et Orpheo et Pythagorae liber, *λόγος ἱερός* inscriptus, tribui: de quo legi meretur Fabric. lib. I. cap. XIX. pag. 119. Biblioth. Graec. coll. pag. 454. Wolf.

---

[1]) Cfr. pag. 287. not. 5.

4. Vocem [1]) postremam, *ἀξίως*, in citatione, quam facit Morus pag. 372., omisit, nec causam percipio; ubi etiam edidit *ἀνταμειβόμενοι* pro: *ἀναμειβόμενοι*. Sed neque absque hac editione scires, quam multa verba mox in medio exstinguat, nempe: *οὐ μόνον ἀλλότρια δι' ἐλέγχον εἰς φανερὸν ἄγοντες*. Gronov.

5. Descripsi [2]) *σημιούμενοι*, ex Cod. unico, ubi illud jota ponitur pro diphthongo *εἰ*, perinde ut illud quod sequitur. Attamen Morus citat *σημυνόμενοι*, et in parenthesi velut conjecturam apponit *σημηνάμενοι*. Quin etiam mox producit *ἐμμαρτυράση μεινύμενοι*, et iterato parenthesi apposita includit *ἐμμαρτυρησάμενοι*. Tanquam auctores etiam Latini interdum non detrectent idem verbum repetere. Gronov. — Wolf. h. l. in textu: *σημιούμενοι*, in notis: „*σημιούμενοι* expressum est pro sequenti *σημειούμενοι* eodem utrinque sensu: nam *εἰ* et *ι* promiscue praecipue in Lexicis usurpari solere monuit Bentlejus in ep. ad Mill. pag. 37." Cfr. Excurs. huj. num. 6.

6. Repetitio [3]) vocis *σημειούμενοι* proxime anteced. vix videtur toleranda. Unde Morus restituit: *ἐμμαρτυρησάμενοι*, Sancroftus vero: *ἐμμάρτυρα ποιούμενοι*. Malim prius (?), nisi legendum censeas: *ἐμμαρτυρησάμενοι*, hoc est: *testimonio nostro palam prodentes*. Hujus enim vocis frequens apud veteres usus est, alterius non item, sicut nec vocem *ἐμμάρτυρος* inveneris. (?) Fieri autem potuit, ut librarius ex una hac voce duas per negligentiam effingeret, inprimis cum vox *σημειούμενοι* ipsi adhuc in memoria haereret. Richterus pag. 77. Observatt. Critic. utramque vocem obelo confodit, eo quod et inconditam τοῦ *σημειούμενοι* repetitionem secum ferant, et absque sensus detrimento abesse possint.

---

[1]) Cfr. pag. 288. not. 2. 3.

[2]) Cfr. pag. 288. not. 9. [3]) Cfr. pag. 288. not. 10.

Utrumque largior, sed aliam tamen vocem substituendam suadet copiosa scriptoris nostri dictio, quam alias probat. R. — Wolf. hoc loco, cfr. Excurs. huj. num 5. in textu: *σημειούμενοι*, in notis: „Nescio quid inconditi hujus verbi repetitio secum ferat, ut (at?) non dubitem Mori emendationem illi praeferre."

Excursus IV.

1. Phoenicem[1]) dicit Cudworth. pag. 21. Syst. Intell. hujus Universi angl. editi, et recte quidem: Mileto enim ortus, e Phoenicia vero oriundus fuit, quod probat Menag. ad Laërt. I. 22. Praeter rationem igitur Palmerius pag. 445. Emendatt. illos reprehendit, qui Thaletem Phoeniciae vindicant. Wolf.

2. Hunc[2]) Orig. locum allegant Conimbricenses ad Physic. Aristot. lib. I. cap. VII. quaest. I. art. II. pag. 176. ed. Colon. 1609. Vid. Laërt. I, 27., ibique Menag. pag. 16. Cfr. Wolfius.

3. Heumann.[3]) in Parergis criticis pag. 111., et ejus exemplo Richterus in specim. Observatt. criticar. pag. 78. legere malunt: *Θρᾷττα οὖσα*, ideo, quod Stobaeus in Eclogis sect. 78. pag. 465. eandem narrans historiam his verbis utatur: *Θαλῆν εἰς τὸν οὐρανὸν ὁρῶντα καὶ ἐμπεσόντα εἰς τὸ βάραθρον, ἡ θεράπαινα Θρᾷττα οὖσα δίκαια παθεῖν ἔφη.* At mihi quidem haec locorum comparatio efficere non posse videtur, ut nostrum auctorem aliter, ac legimus, scripsisse opinemur, cum Mss. consentiant, nec tam facile librarius in voce *τοὔνομα* cum *οὖσα* permutanda labi potuisse videatur. Praeterea *Θρᾷττα*

---

[1]) Cfr. pag. 291. not. 4. [2]) Cfr. pag. 291. not. 6.
[3]) Cfr. pag. 292. not. 5.

nomen fuit olim ancillis admodum familiare, quod vel ex Aristophane, Demosthene, et Aeliano constat, quorum hanc in rem locis usus est nuper Bergler. in Alciphronis epistolas pag. 333. Scilicet tralatitium est et multis observatum, servis olim et ancillis patriae nomen proprii instar inditum fuisse: unde inter eos tot nobis Getae et Thraces occurrunt. Lege, si placet, Graevium ad Lucian. Tom. I. pag. 996., Menag. pag. 215. ad Laërtium, et pag. 156. Amoenitatum juris civilis; praecipue autem scholiasten Aristophan. ad Acharnens. vers. 242., et Helladii Chrestomath. cum notis Meursii Tom. X. Antiqq. Graec. Gronov. Recte igitur noster vocem *Θρᾷττα* attulit ut *τοὔνομα* ancillae, nec erravit Stobaeus, qui *Θρᾷτταν* patria dixit, quia ipsa illa patria nomini isti dedit originem. Interim neutra lectio videtur sollicitanda. R.

Excursus V.

1. Ita [1]) quoque Laërt. VIII, 25., ubi vide prae ceteris Aldobrandin. et Menag., et confer. Meurs. in Denario Pythagorico.

2. Numerorum [2]) rationem, illam scilicet, quae ad philosophiam et naturam pertineret, quam doctrinam ab Aegyptiis accepisse putatur. Cfr. Scheffer. de philos. Italica pag. 21. seq. Studium Arithmeticae Pythagorae praecipue curae fuisse testatur Stobaeus Eclog. Phys. cap. II., ubi ait: *Τὴν περὶ τοὺς ἀριθμοὺς πραγματείαν μάλιστα πάντων τιμῆσαι δοκεῖ Πυθαγόρας κτλ.* Sic Laërt. VIII, 12. ait, *μάλιστα σχολάσαι τὸν Πυθαγόραν περὶ τὸ ἀριθμητικὸν εἶδος γεωμετρίας·* itidemque Proclus lib. I. cap. IV. in Theolog. Platonis: *Ὀρφικοὶ*, inquit, *διὰ συμ-*

---

[1]) Cfr. pag. 293. not. 3. [2]) Cfr. pag. 293. not. 4.

βόλων, Πυθαγόρειοι δὲ ἀριθμῶν ὡς εἰκόνων τὰ θεῖα μηνύειν ἐφιέμενοι. Wolf.

3. Satis [1]) notabili usu verbum *ἄγειν* ponit pro invenire, et hinc primum statuere, quod sic occurrit etiam apud Harpocrationem in voc. *Παναθήναια· Ἤγαγε δὲ τὴν ἑορτὴν ὁ Ἐριχθόνιος.* Nam licet *ἄγειν ἑορτήν* dicatur de quacunque festi celebratione, in hoc tamen loco denotatur, eum non modo celebrasse, sed sub eo nomine primum coluisse, atque adeo instituisse. Gronov. — Quibus Wolf. addit haecce: „Similis fere phrasis est Laërt. II, 48. *βιβλίον εἰς ἀνθρώπους ἄγειν*, i. e. librum edere.“

4. Ut [2]) *λόγος* saepe ponitur pro *λογιστής*, et alia nomina rei usurpantur pro illis, quae significant personam; ita *ἀριθμός* videtur Origenes posuisse *ἀντὶ ἀριθμητικῶν.* Auctor vitae Pythagorae *ἓν* agnoscit *ἐν τοῖς ἀριθμοῖς, δύο* autem *ἐν τοῖς ἀριθμητικοῖς.* Gronov.

5. Notus [3]) est versus, qui in aureis carminibus legitur:

Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀεννάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.

Ille versus paulo aliter legitur in Theologum. Arithmet. (itemq. apud Laërt. VIII, 22. not. 108.), nempe ita:

Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ γενεᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀεννάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν.

Jamblich. de vita Pythagorae ita:

Ναὶ μὰ τὸν ἁμετέρας σοφίας εὑρόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀεννάου φύσεως ῥιζώματ' ἔχουσαν. Wolf.

Adde Plutarchum de placitis philosophorum, ubi lib. I. cap. 3. (ed. Hutten. Tom. XII. pag. 354. coll. not. 1. 2.) haec leguntur:

---

[1]) Cfr. pag. 293. not. 9. [2]) Cfr. pag. 295. not. 2.
[3]) Cfr. pag. 295. not. 4.

Οὐ μὰ τὸν ἁμετέρᾳ ψυχᾷ παραδόντα τετρακτὺν
Παγὰν ἀενάου φύσεως ῥίζωμά τ' ἔχουσαν.

6. Gronov.[1]) *potestas et tessera.* Verbo: *potestas, sive radix, et cubus.* Salvinius. Res manifesta est, locum hic invenire significatum vocis *κύβος*, Mathematicis alias familiarem, quamvis ceteroquin constet, eandem et tesserae et monadis habere notionem. Testis unus instar omnium sit Eustath. ad Iliad. II. pag. 1110. et Basil· *Διχῶς γὰρ ὁ κύβος κτλ.* De posteriori notione, quae unionem, sive punctum tesserae infert, lege Kuster. ad Suid. Tom. I. pag. 83., et Tom. III. pag. 505., Salmas. ad Vopiscum pag. 759., et Spanhem. ad Aristoph. Ranas. R.

7. Gronov.[2]) et ipse frustra desiderans verba: *δυναμόκυβος, ὅταν δὲ κύβος ἐπὶ κύβον*, in notis habet haecce: „Debui in hoc loco mihi diffidere, quem licet continente scriptura exceperim, satis tamen apparet, aut in meo chirographo, aut in exemplari archetypo omissum aliquid esse de cubi formatione, nempe" etc.

8. De[3]) hoc videndi Meibom. in scriptoribus Musicis, Voss. lib. I. de Hist. Gr. cap. IX., Meurs. in prolegom. ad Aristoxenum, et in Bibl. Gr. pag. 1262., itemq. Fabric. lib. cit. pag. 639., et Menag. ad Laërt. pag. 81. Locus Aristoxeni procul dubio exstitit in vita Pythag. ab eo descripta, de qua Menag. ad Laërt. pag. 67. Wolf.

9. Salvinius[4]) in notis: „Gronov. vertit: *Facere circuitum certa harmonia limitatum.* Equidem verterem: *facere ambitum enharmonium.* Genus enharmonium unum e tribus generibus Musicae notissimum, quod etiam *ἁρμονίαν* et *ἐμμέλειαν* vocabant." — Quibus Ruaeus addit haecce: „At, quod pace viri dixerim, videtur interpretatio Gronov. retinenda, cum tertium illud Musicae genus

---

[1]) Cfr. pag. 295. not. 6. [2]) Cfr. pag. 296. not. 1.
[3]) Cfr. pag. 296. not. 5. [4]) Cfr. pag. 297. not. 3.

non ἐναρμόνιον dici soleat, ut apparet ex Ptolemaeo, Macrob. in somn. Scip. II, 4. et aliis. Deinde vox ἐναρμόνιος a Suida simpliciter explicatur per ἐμμελής, et Philo in lib. de Mundo simili ratione dixit: τὰ τοῦ κόσμου μέρη τάξιν ἐναρμόνιον εἰληχέναι. Nihil itaque aliud scriptorem nostrum hic innuere voluisse putem, quam ex Zaratae sententia solis cursum harmoniae cujusdam Musicae rationem secum ferre, quod ipsum de Pythagora supra tradiderat."

10. Cfr. [1]) interpret. ad Laërt. VIII, 24. et 34., Scheffer. pag. 41. de philos. Italic., et Bayle Tom. III. Dictionar. pag. 2443. Menag. ad §. 34. integrum scriptoris nostri locum affert, sed ita, ut legat initio αἴτιον τοῦτο Ζαράταν κτλ. Sed legendum esse videtur: αἴτιον τὸ τὸν Ζαράταν κτλ. Vide tamen not. Gronovii. Wolf. — Cfr. pag. 228. not. 18.

11. Menagius [2]) ad Laërt. VIII, 34. ita: Σαφέστερον δὴ λέγει καὶ ἕτερον παράδειγμα κτλ. Quae lectio videtur praeferenda nostrae, quae in contextum recepta est: sicut etiam rectius cum eodem legi videtur: κατὰ δὲ ταῦτα, quam μετὰ δὲ ταῦτα. Non enim insolens est particular. κατὰ et μετὰ permutatio. Vid. Coteler. ad Tom. III. Monum. Graec. pag. 525. Nec obstat, cfr. pag. 228. not. 18., Gronov. objectio, quod hac ratione videatur ipse Origenes, quem auctorem putat, evidentius hoc existimare exemplum. Nam quid prohibet, quominus id de Origene, vel quocunque alio credamus, cum omnino hoc priori illo videatur clarius et manifestius? Accedit, quod ita quoque legit Gyrald. in tract. de symb. Pythag. pag. 475. Tom. II. Opp. ed. Basil. 1580., ubi integrum hunc de vetita fabar. manducatione locum recensuit latine, qui aeque ac Menag. Chaldaeum illum philosophum non Zaratam, sed Zaretam appellat. Wolf.

---

[1]) Cfr. pag. 297. not. 5. [2]) Cfr. pag. 298. not. 3.

12. Gronov.[1]) et Wolf. in notis, ille: „Ita notavi ex Cod. Mscr., et hinc concinnavi latina. Dubito tamen, an non vel illic exstet, vel legi tamen debeat: *κἂν ὑπέμεινε σιωπῶν κτλ.*, ut sententia sit: *et pecuniam deponere obsignatam apud Pythagoram, et si obduraret in silentio, nunc quidem triennium, interdum vero quinquennium etiam discere;*“ hic vero recte, ut videtur: „Mihi quidem haec lectio loco movenda non videtur. Licet enim cum prioribus verbis non admodum cohaereat, id tamen tolerari facile potest, cum non insolens sit in ejusmodi scriptis. Praeterea non video, quomodo series verborum particulam *etsi* magis, quam *et* patiatur.“

13. Nihil[2]) mutandum puto, et ita accipienda videntur verba, quod silentii annis absolutis inter alios Pythagorae discipulos ejusmodi *μύστης* cooptatus fuerit, eos scilicet, qui *ἐσωτερικοί* dicebantur, cum antea inter *ἐξωτερικοὺς* numerarentur. Interim non ignoro Pythag. discipulos intimae admissionis *ἑταίρους* appellasse, cfr. Scheffer. pag. 98. de philos. Italic., et praeterea constat *αι* et *ε* saepe invicem permutata esse. Cfr. Bentleji ep. ad Mill. pag. 75. Wolf.

Excursus VI.

1. Miror[3]) Gronov. existimasse utrumque versum a Laërt. esse omissum, a quo probe sunt annotati lib. VIII, 77. Num vero illi in *φυσικοῖς* Empedoclis exstiterint, parum habeo exploratum; sed hoc scio, multis ea versibus constitisse, adeo ut in libros certos distributa legantur apud Simplic. in lib. I. et II. Physic. Aristot. pag.

---

[1]) Cfr. pag. 295. not. 4. [2]) Cfr. pag. 298. not. 6.
[3]) Cfr. pag. 300. not. 4.

34. et 86. Ceterum ad hos Empedoclis versus alludit Hermias in *διασυρμῷ* §. 4. pag. 217. ed. Oxon. Cfr. Wolf.

2. Salvinius [1]) et Ruaeus, qui lect. *ἔμπορος* tuentur, in notis, ille: „Ego verterem, non: *venalis,* cum Gronov., sed *mari incedens, e mari emergens,* ut Delphines faciunt,“ hic vero: „Salvin. veram voc. *ἔμπορος* in hoc loco notionem assecutum esse, non dubito. Similiter enim usurpatur pro *rectore* apud Homer. Odyss. II. vers. 318. seq.

Εἶμι μὲν — οὐδ' ὀλίη ὁδὸς ἔσσεται, ἣν ἀγορεύω —
Ἔμπορος.

Ad hunc locum Eustath. pag. 98. observat, ab Homero hic dici eum *ἔμπορον*, quem sequioris aetatis scriptores vocant *ἐπιβάτην*, *ὡς ἐμπόρου παρ' αὐτοῖς λεγομένου τοῦ μεταβολέως, καὶ, ὡς εἰπεῖν, πραγματευτοῦ, καὶ μάλιστα τοῦ διὰ θαλάσσης περῶντος, παρὰ τὸν πόρον.* Nihilo minus Gyrald. dial. III. de poëtis pag. 99. Tom. II. Opp. eodem, quo Gronovius, sensu voc. *ἔμπορος* accepit, quippe qui hos versus ita vertit:

Ille ego, qui quondam fueram virgoque puerque,
Atque frutex volucerque et venditus ex mare piscis.“

Wolf., qui lect. Laërtii, *ἔμπυρος*, valde commendat, (cfr. pag. 232. not. 8.,) addit haecce: „Vix enim puto idoneo Graeci scriptoris loco probari posse, voc. *ἔμπορος* patiendi notione usurpatam unquam esse, quae venditorem, seu mercatorem potius quam venale quid denotat.“ — Sex septemve praeter eam, quam textus exhibet, exstant lectiones. Laërt. VIII, 77. legit: *καὶ ἐξ ἁλὸς ἔμπυρος ἰχθύς.* Athenaeus lib. VIII. *καὶ ἐξ ἁλὸς ἔμπνοος ἰχθύς.* Clemens Alex. lib. VI. Strom. (ed. Potter. pag. 750. al. 627.) *καὶ εἰν ἁλὶ ἔλλοπος ἰχθύς*, Cyrill. vero contra Julian., itemq. Henr. Stephan. in Collecta-

---

[1]) Cfr. pag. 300. not. 5.

neis philos. poëseos: *καὶ εἰν ἁλὶ φαίδιμος ἰχθύς.* Casaubon. duas insuper alias commemorat lectiones, unam hancce: *καὶ εἰν ἁλὶ ἄμφορος ἰχθύς*, quam totus rejicit, alteram: *καὶ εἰν ἁλὶ νήχυτο* (sic!) *ἰχθύς.* Addas, velim, Carol. Lommatzschium, qui in libro: Die Weisheit des Empedocles. Berlin 1830. pag. 301. vertit: untöniger Fisch in dem Meere. In qua quidem summa lectionum varietate, quaenam altera praeferenda videatur, difficillimum licet sit dictu, periculum saltem faciamus. Lectio *ἔμπορος*, quamquam Salvin. et Ruaeus ex Homero eam stabilire studuerint, vix stare posse videtur. Magis placet Laërt. lectio: *ἔμπυρος*, et ipsa pro unice vera habita a Menagio, Pottero et Wolfio, cum Empedoclis philosophia, quae *ἐκπύρωσιν* cum Stoicis tuebatur, ratione habita, tum propter loca a Menag. hanc in rem prolata. Citat enim primo loco Aristotelem de Respiratione hunc in modum disputantem: *Ἐμπεδοκλῆς δὲ οὐ καλῶς τοῦτ' εἴρηκε, φάσκων τὰ θερμότητα καὶ πῦρ ἔχοντα μάλιστα πλεῖστον τῶν ζώων ἔνυδρα εἶναι, φεύγοντα τὴν ὑπερβολὴν τῆς ἐν τῇ φύσει θερμότητος, ὅπως ἐπειδὴ τοῦ ψυχροῦ ἐλλείπει, κατὰ τὸν τόπον ἀνισάζῃ ἐναντία ὄντα.* Provocat porro ad Petr. Petitum, hanc lectionem genuinam ostendentem in Miscellan. observatt.; profert deinde Conr. Rittershus. ad Oppiani *Ἁλιευτικά* hanc lectionem ex Antholog. probantem; laudat denique Tertullian. in lib. de Anima cap. XV. pag. (ed. Paris.) 550. ita disserentem: „Sed enim Empedocles quia se Deum delirarat, idcirco, opinor, dedignatus aliquem se heroum recordari, *Thamnus et piscis fui*, inquit. Cur non magis et pepo tam insulsus, et chamaeleon tam inflatus? Plane ut piscis, ne aliqua sepultura conditio reputesceret (Menag. *sepultura conditiore putresceret*, Potter. *sepulturae conditio reputesceret,*) assum se maluit in Aetnam praecipitando. Atque exinde in illo finita sit metensomatosis, ut aestiva coena post coenam.“ Magis haec, ut jam dictum

est, lectio mihi placet; neque vero talis esse potest, qualem totus statim probaverim, praesertim cum cardo rei non circa hoc, vel illud epitheton, quod pisci tribuatur, versari videatur, imo res eadem maneat, utrum hoc gaudeat, nec ne piscis, de quo sermo, multum licet reluctantibus, ut bene intelligo, et locum valde torquentibus Aristotele non minus quam Tertulliano. Quae quidem cum ita sese habeant, me vel coactum video, qui palmam tribuam lectioni *νήχυτο*, a solo Casaubono laudatae, eidemque difficiliori, mutato solummodo *νήχυτο*, uti Potter. citat, in *νηχύτῳ*.

Excursus VII.

1. Hinc [1]) Proclus in Timaeum: *Ἀλλ' Ἡράκλειτος μὲν ἑαυτὸν πάντα εἰδέναι λέγων, πάντας τοὺς ἄλλους ἀνεπιστήμονας ποιεῖ.* Hinc etiam *αὐτοδίδακτον* se professus est. Vide Menag. ad Laërt. IX, 5.. ubi tamen Sotion retulisse dicitur, eum Xenophanem audiisse, cui Suidas addit Hippasum. Errat igitur Morer. in Lexico, qui Heraclitum et Hesiodi et Pythagorae et Xenophanis et Hecataei praeceptorem dicit, deceptus forte Laërt. loco, qui IX, 1. ait: *Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην, αὖθίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον.* Cfr. Wolf. — Quibus quidem Salvin. addit haecce: „Verba Laërt. initio vitae Heracliti sunt e libro ipsius Heracliti: *Πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει.* Hinc verba: *Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε κτλ.*, non de Heraclito, sed de varia eruditione sunt intelligenda, cujus ea vis non est, ut magistra sit intellectus, seu mentis et judicii."

2. Vide [2]) Laërt. IX, 7. ibique interpretes, Gassen-

---

[1]) Cfr. pag. 301. not. 2. [2]) Cfr. pag. 301 not. 4.

dus. Tom. I. pag. 252. et Bayle Tom. III. Dictionn. pag. 2857. Clemens Alex. in Protreptico (ed. Potter. pag. 55. ed. Sylburg. pag. 19.) ait: *Τὸ πῦρ θεὸν ὑπειλήφατον Ἵππασός τε ὁ Μεταποντῖνος, καὶ ὁ Ἐφέσιος Ἡράκλειτος.*

Excursus VIII.

Gronov. [1]) et Wolf. in notis, ille: „Agnoscis eadem verba, quae ex auctore histor. philos. attulit ad Diog. Laërt. Menagius, nisi quod illic *κίονι*,“ hic vero: „Quia nullus hujus voc. *χίονι*, sensus est, malim cum auctore hist. philos. pag. 32. Opp. Galeni ed. Ald. legere: *κίονι*, praecipue cum Aristophanes in Nubibus (vers. 813.) iisdem vocibus lapidem denotet, ubi vid. Scholia. Laërt. II. 1. terram ab ipso *σφαιροειδῆ*, Euseb. I, 8. Praep. evang. *κυλινδροειδῆ* dictam esse ferunt.“ — Huc adde, inquit Ruaeus, quod facilis sit et obvia permutatio literarum *κ* et *χ*, quae literae olim eodem fere modo pronunciatae fuisse videntur. Unde non minus in nummis, quam inscriptt. interdum legas *νεοχόρων* pro *νεοκόρων*, et *χαλχηδών* pro *καλχηδών*. Vide Spanhem. de usu et praestantia numismatum pag. 76. Nec forte praeter rationem vox *λίθῳ* videtur Salvinio glossema Grammatici voc. *κίων* per *λίθος* in marg. interpretantis, sicut schol. Aristophan. ad Nubium vers. 813. *τοὺς Μεγακλέους κίονας* per *λίθους* reddit. Nisi malis duo substantiva hic ita esse conjuncta, ut alterum adjectivi loco habeatur, quod in utriusque linguae scriptoribus observatur. Vide Taubmann. ad Asinar. Plaut. Act. I. et Vechner. in Hellenolexia lib. I. cap. VIII. Sensus itaque horum verborum foret, terram similem esse *lapidi oblongo*, qualem figuram columna

---

[1]) Cfr. pag. 303. not. 4.

prae se fert, ut proinde Anaximander terram non exacte rotundam, sed cylindricam statuisse censendus sit, quod Euseb. loc. laud. testatum reliquit. Unde forte Richtero pag. 97. Observatt. criticar. occasio subnata est pro *χίονι λίθῳ* substituendi *κυλίνδρῳ*. Enimvero utraque lectio ita in scriptione distinguitur, ut non putem a librario alteram cum altera misceri potuisse. Paraphrastes pro glossemate non habuit, cum utramque vocem repetat.

Excursus IX.

1. Facessat [1]) igitur in posterum lectio *ἀέρα καὶ τὸ ἄπειρον* apud Laërt. II, 3., quo loco *ἀέρα ἄπειρον* legendum esse recte arbitratus est Gassend. Tom. I. Opp. pag. 235. Quod hoc loco satis confirmatur, cum et sensus ipse jubeat, de quo non constabat Menag. ad Laert. loc. laud., constare vero poterat, si haec quidem lectio in mentem ei venisset. Wolf.

2. Idem [2]) testatur Euseb. Praepar. Evang. lib. V. At Galenus, si is est auctor Hist. philos., *τραπεζοειδῆ* potius terram ab eo putatam esse refert, et cum eo Plutarch. III, 10. de placit. philos. Wolf.

3. Locum [3]) hunc integrum attulit Menag. pag. 71. ad Laert. II, 3., sed nonnihil immutatum. Habet enim *ὡς περί*, non *ὡσπερεὶ περί*, quam lectionem praeferendam putem priori, quia incuria librarii, quod saepe fit, accidere potuit, ut encliticum illud *περεί* exciderit propter affinem, quae sequitur, vocem *περί*. Legit quoque (scil. Menag.) *πιλίον*, ubi Gronov. *πιλεῖον*. Ceterum huj. loci (Menag. pag. 71.) auctoritate recte emendatur

---

[1]) Cfr. pag. 304. not. 2. [2]) Cfr. pag. 304. not. 5.
[3]) Cfr. pag. 305. not. 3.

Laertius loc. laud., ubi Anaximenes astra moveri dixisse fertur *οὐχ ὑπὲρ γῆν, ἀλλὰ περὶ γῆν κτλ.* Legendum enim est (primo loco) *ὑπό*. Plutarchus quidem II, 16. de placit. philos. utramque ei sententiam adscribit, nempe et *ὑπό* et *περὶ γῆν κινεῖσθαι*, sed a nostro auctore stat quoque Stobaeus. Wolf. — Quibus quidem Ruaeus addit haecce: „Ibidem Menag. et cum eo Salvin. legit: *πιλίον*, id est, *pileolus*, ut sit *ὑποκοριστικὸν ἀπὸ τοῦ πίλου*. Nam *πιλεῖον* proprie esset: *pileorum officina*. Nihil puto verius, nec insolens est *ει*, *η* et *ι* permutari in Codd., quod variis exemplis ostendit Bentlejus in ep. ad Mill. pag. 37. De voce *πῖλος*, quae et pileum et calceum laneum denotat, lege quae commentati sunt interpretes ad Hesiodi *Ἔργα καὶ Ἡμέρ.* vers. 542. (al. 540.)."

Excursus X.

1. Vide[1]) interpr. ad Laert. II, 6. et inprimis Menag. pag. 72. seq. Aristot. I, 4. Metaphys. ait: *Ἀναξαγόρας τε γὰρ μηχανῇ χρῆται τῷ νῷ πρὸς τὴν κοσμοποιΐαν, καὶ ὅταν ἀπορήσῃ διὰ τίν' αἰτίαν ἐξ ἀνάγκης ἐστὶ, τότε ἕλκει αὐτόν· ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις πάντα μᾶλλον αἰτιᾶται τῶν γινομένων ἢ νοῦν.* Adde Platon. de eadem re querentem in Phaedone.

2. Gronov.[2]) „Congregatis enim omnibus." Verti debuit: „Cum enim omnia simul essent." Alludit ad sententiam Anaxagorae: *πάντα χρήματα ἦν ὁμοῦ.* Res enim non congregatae erant, sed confusae: quas intellectus adveniens ordinavit. Salvin.

3. Ex[3]) Plutarchi loco in vita Periclis probari posset, Anaxagoram statuisse, mentem hanc rebus ipsis im-

---

[1]) Cfr. pag. 306. not. 3. [2]) Cfr. pag. 306. not. 4.
[3]) Cfr. pag. 306. not. 5.

mixtam fuisse, a qua tamen sententia fuit alienissimus: unde Bayle eleganter pro: *ἐμμεμιγμένος*, legi mavult: *ἐμμεμιγμένας*, ut ad *ὁμοιομερείας* referatur, et locus legatur ita: *Ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον, ἐμμεμιγμένας πᾶσι τοῖς ἄλλοις ἀποκρίνοντα τὰς ὁμοιομερείας.* Atque de his adeo intelligenda erunt illa veterum loca, quae testantur ab Anaxagora statui, omnia inter se commixta esse, qualia affert Menag. pag. 73. ad Laert. II, 6. Sic Aristot. lib. I. cap. VII. Metaphys. de Anaxagora ait: *Φησὶ δ' εἶναι μεμιγμένα πάντα, πλὴν τοῦ νοῦ· τοῦτον δὲ ἀμιγῆ μόνον καὶ καθαρόν.* Sententiam Anaxagorae perspicue proponit Hermias in *διασυρμῷ* §. 6. *Ἀρχὴ πάντων ὁ νοῦς, καὶ οὗτος αἴτιος, καὶ κύριος τῶν ἄλλων, καὶ παρέχει τάξιν τοῖς ἀτάκτοις, καὶ κίνησιν τοῖς ἀκινήτοις, καὶ διάκρισιν τοῖς μεμιγμένοις, καὶ κόμον τοῖς ἀκόσμοις.* Wolf.

4. Ideo [1]) Solem dixit esse *μύδρον διάπυρον*. Cfr. interpr. ad Laert. II, 8. et Bayle Tom. I. pag. 216., qui plurimos recenset in ea opinione consentientes, quod *μύδρος* ille *διάπυρος* lapidem ignitum, *πύρινον λίθον*, ut Suidas exponit, denotet. Alii malunt legere *μύλον*, cfr. not. ad Marmora Oxoniens. pag. 221. Quam lectionem tolerari posse putat Menag. pag. 74. coll. pag. 78.

5. Gronov. [2]) et Wolf. in notis, ille. „Ad hunc plane modum excepi ex Mscr., nec opinor perperam, quum similiter citet haec verba Menag. ad Laert. II, 9. Sed utinam vir ille doctus latine haec ipsa vertisset, ut appareret, quo sensu intellexisset illa *ἄστρα μὴ καταλαμβανόμενα ὑπὸ τοῦ ἡλίου*, quae ego quidem latinis verbis reddidi, sed ut fatear non intelligere. Quod fiet sane si corrigas: *καταλαμπομένων*. Ita enim corrigi debere intelligo ex Diog. Laert. his verbis: *καὶ τὸν γαλαξίαν ἀνάκλασιν εἶναι φωτὸς ἡλιακοῦ, μὴ καταλαμπομένων τῶν*

[1]) Cfr. pag. 307. not. 3. [2]) Cfr. pag. 308. not. 3

ἄστρων. Quod non attendit Menagius, quoniam quatuor postremas voces praetermittebat in serie, quam ex Diog. Laert. praemittebat notae suae;" hic vero: „Ita quoque Laert. II, 9. (nequaquam, vide vel sola Gronov. verba), ad quem Menag. locum hunc allegat, qui praeter meritum a Gronov. reprehenditur, quod vitium illius et corruptionem non animadverterit, quam tamen et vidit, et eadem prorsus ratione, qua jam Gronovius, sustulit, dum conceptis verbis ait: *Legendum, quomodo apud Laert. legitur: τῶν μὴ καταλαμπανομένων.* Sed praeterea non video, cur receptae lectioni: *τῶν μὴ καταλαμβομένων* sua non constet ratio, cum sensus verborum hic esse videatur, galaxiam esse reflexionem luminis astrorum, quae non comprehensa h. e. obscurata quasi sint micantibus solis radiis. De hac Anaxag. sententia cfr. Aristot. lib. I. de Meteor. cap. VIII., ubi eam simul confutat."

6. At [1]) eo tempore Apollodor. in Chronicis eum obiisse scripsit, natum vero Olymp. LXX. teste Laert. II, 7. Cfr. ibi Menag. et adde Meurs. III, 27. Lect. Attic., itemq. Bayle Tom. I. Diction. pag. 214, et de anno ejus emortuali pag. 309. Wolf.

Excursus XI.

1. Gronov. [2]) et Wolf. in notis, ille: „Haec verba inprimis pertinent ad illustrationem Diog. Laert., qui in Archelao (II, 17.) scribit quidem, ab illo etiam statui *τηκόμενον* (ut scias ipsum Archelai verbum id fuisse) *τὸ ὑγρὸν ὑπὸ τοῦ θερμοῦ·* sed quo abeat, aut quid postea eo fiat, non novit, nisi partem *εἰς τὸ πυρῶδες συνιστάναι*, partem *περιῤῥεῖν*. Egregie Orig. primo dicit *εἰς μέσον ῥεῖν*, quae verba tam necessaria sunt, ut fere co-

[1]) Cfr. pag. 308. not. 7. [2]) Cfr. pag. 309. not. 3.

gitem, an non exciderint ex contextu Diog. Laertii," hic vero: „Locus Laert. allegatus supplemento non indiget, prout jam ab Elia Boherello pag. 383. ad Orig. libros contra Cels. est emendatus, qui ita legit: *Πηγόμενόν φησι τὸ ὕδωρ* (Menag. *τὸ ὑγρὸν*) *ὑπὸ τοῦ θερμοῦ, καθὸ μὲν εἰς τὸ τυρῶδες συνίσταται, ποιεῖν γῆν κτλ.*, quod latine ita exprimere licebit: „congelatam, inquit, ab igne aquam, quatenus casei instar coalescit et consistit, efficere terram." Neque enim liquefactio, nec quicquam ignis simile hic locum habere potest, et verbis sic dispositis suus constat sensus. Nostro vero auctori *τὸ τηκόμενον* est relinquendum, qui a Laert. in eo dissentit, quod ex Archelai mente aërem aeque ac terram ex aqua vi ignis compacta et exusta gigni referat, cui liquefactae aërem solum acceptum fert Laertius." — Boherelli verba ad Orig. contra Cels. lib. IV. num. 37. spectant, ubi verbis: *αἱ χεῖρές σου ἐποίησάν με, καὶ ἔπλασάν με*, (cfr. Job. X, 8. coll. Psalm. CXIX, 73.) haec apponuntur: „Addit Job. (X, 10.) *ἐτύρωσας δέ με ἴσα τυρῷ*. Ex quibus verbis occasione sumta, liceat obiter Archelai loc. in Diog Laert. emendare, qui sic habet: *Τηκόμενόν φησι τὸ ὕδωρ* (Menag. *τὸ ὑγρὸν*) *ὑπὸ τοῦ θερμοῦ, καθὸ μὲν εἰς τὸ πυρῶδες συνίσταται, ποιεῖν γῆν· καθὸ δὲ περιῤῥεῖ, ἀέρα γεννᾷν*. Quid enim ibi loci *τὸ πυρῶδες*? Omnino, quam comparationem Job. in describenda hominis origine adhibuit, Archelaus itidem ad terrae originem accommodavit. Pro *τὸ πυρῶδες* itaque, nullus dubito quin legere oporteat: *τὸ τυρῶδες*, simulque *πηγόμενον*, pro: *τηκόμενον*. Nam *τὸ τυρῶδες*, et *τὸ περιῤῥεῖν*, sub eod. genere accurate opponuntur, et materiam optime repraesentant, cujus crassior portio, inter formandum in fiscella sua caseum, coagulatur, dum subtilior exprimitur; ut terra fuerit quasi pars humoris primigenii caseosa, quemadmodum in lacte caseus est pars terrestris. Et quod ad *πηγόμενον*, pro: *τηκόμενον*, proprium est

Calidi in Humidum agentis, τὸ πήγειν, vel: πηγνύειν, non τὸ τήκειν. Possent haec latius explicari, si vacaret."

2. Archelaus [1]) semper terram paludis instar habuisse videtur, ideoque τὸ πρῶτον in verbis auctoris non de tempore cum Gronov., sed de ordine sententiar. Archelai accipiendum videtur. Nec haec sententia ab eor. opinione diversa videtur, qui terram insulam putant, hoc est aqua prorsus cinctam, quo consilio Secundus philosophus terram θαλάσσιον στεφάνωμα et ἁλμυρὸν δεσμόν dixit. Cfr. Dongtaei Analecta Sacra V. T. Exc. CXXXVII. pag. 363., et Bochart. Geograph. Sacr. lib. I. cap. 36., qui terram Oceano ambiri ex veterum mente probavit. Forte igitur hic vox λίμνη ab auctore pro νῆσος posita erit. Wolf.

Excursus XII.

Ita [2]) quoque Laert. I, 19. et Cic. Tusc. Quaest. lib. V. Quod ita accipiendum esse constat, ante Archelaum philosophos potissimum de principiis et formatione rerum sollicitos fuisse, post eum vero moralem quoque doctrinam in pretio haberi coepisse inde a Socrate, qui ut cum aliis philosophis nec vitam neglexit, ita nec priores illi Ethicam insuper habuisse putandi sunt.

Excursus XIII.

Verba [3]) haec physice alii, alii theologice interpretati sunt; atque hi quidem de Ente supremo, quod Deus est, acceperunt, illi vero de Universo hoc, quod oculis

---

[1]) Cfr. pag. 309. not. 4. [2]) Cfr. pag. 310. not 5.
[3]) Cfr. pag. 311. not. 1.

est expositum, iidemque inter Atheos retulerunt Parmenidem. Prioris sententiae est Gassend. Tom. I. Opp. pag. 234., coll. Cudworth. in System. νοητῷ pag. 383—385. Posterius defendunt praeter Aristotelem lib. I. Physic. cap. II. ex recentioribus Bayle in Xenophane Tom. III. Diction. pag. 3035. al. Gassendus quidem contra Aristot. id urget, quod res immobilis non possit esse aliar. principium; at illi quoque objici posset, quomodo Parmenides idem principium ἀΐδιον et ἀγέννητον, et tamen πεπερασμένον statuere potuerit, si quidem de Deo verba sint intelligenda. Vix enim putaverim, Cudworthi explicationem locum invenire, qui pag. 389. seq. loc. laud. Parmenidem illud principium ideo πεπερασμένον dixisse putat, ut notaret, Deum esse πέρας καὶ μέτρον πάντων. Somnia vero narrant, qui existimant, Parmenidem arboris Cabbalisticae non ignarum fuisse. Cfr. Wolfius.

Excursus XIV.

1. Citat[1]) haec quoque Menag. ad Laert. IX, 30., et ita, ut hinc duas componeret notas, et utramque illustraret repetita correctione, qua dicit se putare legendum: τὴν αὐτοῦ δόξαν, sed frustranea temeritate. Etsi enim ista correctio dicat, quod verum est, nempe eum abiisse a doctoris sui sententia, tamen patet, non illuc referri ab Orig haec verba, sed plane velle respici voces proxime praecedentes, et sententias Parmenidis, qui quum dixisset τὸ πᾶν esse ἀκίνητον, Leucippus voluit ἀεὶ κινούμενον, quum Parmenidi statueretur omne πεπερασμένον, Leucippus dixit ἄπειρα, similiaque, ut nihil mutari debeat. Non enim haec spectari oportet abrupta, prout

---

[1]) Cfr. pag. 311. not. 4. 5. coll. pag. 312. not. 1.

Menag. volenti fuit partes quasdam excerpere, sed prout congesta sunt ab ipso Origene. Sed et mox Menag. aut ex scripto, aut ingenio edit: *περιπλεχθέντα*, quod quidem non pravum, sed contra fidem Cod. Mscr., et Genitiv. potest tueri locum, subintellecto *αὐτῶν*, vel *τινῶν*, ut passim solet tale quid omitti, et tamen sic construi. Gronov.

2. Ex [1]) hoc loco Menag. pag. 406. recte restituit Laertium, IX, 33., qui pro *διασαφεῖ* legendum arbitratur: *οὐ διασαφεῖ*. Nihil hic praeterea est quod notem, cum Leucippi dogmata ab interpr. philos. Epicureae et commentatoribus ad Laert. IX, 30—33. satis illustrata sint. Cfr. Bayle Diction. Tom. II. pag. 1803—1808. et Fabric. Bibl. Graec. lib. II. pag. 778. Quae Menag. in auctor. nostri loco allegando praeter rem immutavit, ea jam a Gronov. annotata sunt. Wolf.

Excursus XV.

1. *Ληρόκριτον* [2]) dixit Epicurus, si Laertio fides X, 8., h. e. nugatum judicem, vel potius: *Λημόκριτον*, h. e. gramiis laborantem, ut Hesychius: quam lectionem priori, quae Meibom. placet, non sine ratione Menag. praetulit in not. Ceterum saepius usu venit, ut nomina propria exigua literar. immutatione in opprobrium viri detorqueantur, et malo induantur sensu. Exempla numero plurima et selecta vide apud Fabric. ad Cod. Apocr. N. T. pag. 344. seq., et in Biblioth. Graec. lib. I. cap. XXIX. pag. 171. seq. Coteler. ad Patres Apostol. Tom. I. pag. 335. et ad Tom. I. Monum. Gr. pag. 791. ac Tom. III. pag. 636. Wagenseil. in ep. de Infundibulo suo pag.

[1]) Cfr. pag. 312. not. 2. [2]) Cfr. pag. 312. not. 3.

107. His adde, quod *Χρύσιππος* dictus est *χρύσιππος* teste Laert. VII, 182. Sic Joann. Magicus Dav. Pareum *Pereum* a pereundo, at hic vicissim illum *Megaerum* appellavit teste Bayle Tom. III. Lexici pag. 2298. Ridicula est Aurati nominis gallici in duas voces *au Rat* mutatio, quam Bayle Tom. I. pag. 1010. commemorat, qui non minus ingeniosam nominis Bodini in *Badin*, i. e. stultum, metamorphosin annotavit Tom. I. pag. 628. Wolf.

2. Alias[1]) scribi solet *Ἀβδηρίτης*, quemadmodum hae literae saepe permutari solent. Sic *Δαβίδ* et *Δαυίδ* occurrit. Latini inprimis Graecum β per V. exprimunt teste Juliano Orat. II. pag. 832. *Χρῶνται ἀντὶ βῆτα πολλάκις τῷ ου οἱ Ῥωμαῖοι.* Confer ibi Petav. et Braun Selecta Sacra pag. 468. Unde nescio, cur illis in locis ubi *Αὐδηρίτης* occurrit, Menag. *Ἀβδηρίτης* rescribi veli, ad Laert. IX, 30. Wolf.

3. Gronov.[2]) et Wolf. in notis, ille: „Haec quoque ante vulgavit ad Democrit. Laert. itidem Menagius, et *ἀπειρίαν* istam Democriti illustravit Schottus in lib. II. de Nodis Ciceron. cap. VII.," hic vero: „Integrum locum usque ad finem attulit Menag. ad Laert. IX, 44. pag. 412. non mutatum, nisi quod vitiose legat: *ἐπ' ἀλλήλων προςπίπτοντας*, ubi Gronovius rectius *ἐπ' ἀλλήλων*."

Excursus XVI.

1. Sic[3]) Laert. quoque IX, 20. refert Sotionem Xenophani hanc sententiam ut primo auctori acceptam ferre, sed per errorem. Nihilominus cum Sotione facit

[1]) Cfr. pag. 312. not. 5.

[2]) Cfr. pag. 312. not. 8. coll. pag. 313. not. 1.

[3]) Cfr. pag. 313. not. 4.

Cic. in Lucullo, cujus locum affert Menag. ad loc. laud., et Arisoteles lib. I. Metaphysic., imo ipse Sextus pag. 279. advers. Mathematicos, qui ait: τοῦτο πρῶτον εἶπε Ξενοφάνης. Errat igitur Menagius, qui ad Laert. IX, 20. Sextum a Sotione dissentire affirmavit. Gyrald. dial. III. de poëtis pag. 96. Tom. II. Opp. haec Orig. et alia ex seqq. verba eadem ratione affert latine. Wolf.

2. Hoc [1]) distichon cum Acatalepsia Xenophanis publicavit quoque Menag. ad suum Diog. Laert, et edit τύχοι, quod non dixerim ita in Mscr. haberi. Sed quod majoris momenti est, etiam affert δόκος δ' ἐπὶ πᾶσι, tanquam ex hoc Mscr. Mediceo, prout editur apud Sext. Empiric. advers. Mathemat., ubi junguntur quatuor versiculi, quos allegat etiam Kühn. ad Diog. Laert. lib. IX, XX. Nec ulli illor. dubium est, quin δόκος explicari debeat opinio, etiam Gentiano Herveto Sextum ita interpretante. Quin et ante hos irretitus Stephan. notavit in Thesaur. Tom. I. pag. 1030. (δόκος in carmine idem quod δόκησις opinio. Utitur eo quidem poëta apud Sext. Philos.) Ex quo apparet, non alium his egregiis viris fuisse tibicinem ad sustinendum hoc vocabulum nisi hunc ipsum locum, quem quoniam Rulaeo describendum commisi, videtur haesitasse manus ejus, ut non fortiter exceperit, certe accentum notaverit in ultima syllaba. Ego non dubito vel δοκεῖ, vel δοκοῖ scripsisse Xenophanem, et inde posteriores, in quibus Origenem: Αὐτὸς ὅμως οὐκ οἶδε. ΔΟΚΕΙ δ' vel ΔΟΚΟΙ δ' ἐπὶ πᾶσι τέτυκται. „Ipse tamen non novit; sed *videtur* vel *videatur* in omnibus adest.“ Gronov.

3. Nulla [2]) ratio, cur hanc vocem cum verbo δοκεῖ commutemus, cum ea ab omnibus, quantum scio, usurpetur, nec Epiphan. displicuerit, qui eam Tom. I. pag.

---

[1]) Cfr. pag. 313. not. 5.

[2]) Cfr. pag. 313. not. 7. coll. 5.

1087. per vocem ἰσοδύναμον, nempe δόκησιν expressit. Deinde nec insolens est haec vox, quod patet ex Eustath. schol. ad Iliad. I. vers. 250. (Salvinius, Ruaeo teste, recte monet legi locum huc pertinentem ad Odyss. I. vers. 246.) Taceo δόκον rectius et magis proprie quam τὸ δοκεῖ rebus adesse dici. Praeterea vero dubium est, num Gronovianum δοκεῖ, vel δοκοῖ in Mscr. exstiterit: nam quantum ex verbis Gronov. intelligo, Rulaeus in apographo per δοκός expressit, quam vocem, cum ea accentum in ultima non (?) patiatur, cum δοκεῖ commutat, atque ita Origenem scripsisse putat, exigua veri specie, cum festinans forte Rulaei manus in notando accentu labi potuerit. Wolf.

4. Gyraldus [1]) pag. 96. Tom. II. Opp. verba: τύπον ἀφύης, vertit per imaginem lauri, adeoque legisse videtur: τύπον δάφνης. Quod fieri facile potuit, cum ν et υ ductu sint affines literae, et ideo saepe permutatae: cfr. Coteler. ad Tom. II. Monum. Graec. pag. 563. et 592. Nostram vero lectionem illi multis praeferendam esse quis non videt? Wolf.

5. Gronov. [2]) et Wolf. in notis, ille: „Ita (scil. ἐπελάθησαν) edidi, prout descripsit Rulaeus; sed nescio, quomodo super α notavit literam ω satis notabili cura. Unde Orig. colligo scripsisse ἐπελαγώθησαν, ab verbo ignoto etiam nunc πελαγόω, ut notet tempus, quo omnia obtinuit aequor, et vel universalis fuit eluvio, vel omnia circa istas terras inundavit effusum eo pelagus, prout Pompon. Mela lib. I. observat de Numidia," hic vero: „Corruptum esse locum probari multis non debet; sed non aeque exploratum est, qua ratione idem sit restituendus. Ex Gronov. sententia ἐπελαγώθησαν legi debet; sed vix (?) crediderim verbi πελάγοω vestigia apud veteres exstare, quos verbo πελαγίζω hac notione usos

---

[1]) Cfr. pag. 315. not. 1. [2]) Cfr. pag. 315. not. 2.

esse constat: de qua videri potest Spanhem. ad Julianum pag. 191. Vicisim non negaverim, sensum hujus emendationis optimum esse, cum facile potuerit Xenophanes respicere ad eluvionem illam universalem, quam Deucalionis tempore contigisse Historici gentiles tradunt. At nihilominus tamen commodius et rectius vox haec per *ἐπηλώθησαν* restitui posse videtur, h. e. *limo obducta sunt*, quod propius accedit ad *ἐπελάθησαν*, cum *η* et *ε* saepe confundantur, et seqq. verbis: *τὸν δὲ τύπον ἐν τῷ πηλῷ κτλ.* confirmari videtur Hanc emendationem debeo Fabricio, qui eam apographo suo adscripsit."

Excursus XVII.

Si [1]) quid tribuendum sit Paraphrastae, seqq. verba: *Ὁρίζει δὲ ὡς νομίζει τὰ μὲν πρῶτα*, probationis loco ad priora referenda erunt, quibus Ecphantus dicebatur omnem veri notitiam sustulisse, quia unusquisque ita judicet, prout ipsius ferat opinio, sive sententia. Paraphrastes enim ita habet: *Ὅτι καὶ Ἔκφαντος μὴ εἶναι γνῶσιν ἀληθῆ τῶν ὄντων λαβεῖν ἐδόξασεν, ἀλλ' ἕκαστος ὁρίζει ὡς νομίζει τὰ πράγματα.* Et sane haec rectius sibi constare videntur, quam si verba ista conjungantur tanquam scriptoris nostri cum seqq. *Ὁρίζει δὲ ὡς νομίζει τὰ μὲν πρῶτα κτλ.* Sic itaque excidisset vox *ἕκαστος*, sequentia autem ab his *τελείᾳ στιγμῇ* sejuncta Ecphanti doctrinas ordine exponere censenda essent: *τὰ μὲν πρῶτα κτλ.* Ruaeus.

---

[1]) Cfr. pag. 315. not. 3.

Excursus XVIII.

Gronov.[1]) et Wolf. in texru: *καταvικήσαν* (sic!), in notis vero, ille: „Sic quidem in apographo exstat. Sed non dubito legendum: *καταvικῆσαι*, vel *κατακινῆσαι*," hic vero: „Hic vel cum Gronov. legendum est: *καταvικῆσαι*, vel, si retinenda fuerit recepta lectio, omittenda particula enclitica *τε*, quae addita est verbo: *συστῆναι*."

Excursus XIX.

Vid.[2]) quae Menagius aliique notant ad Laert. II, 20. coll. Athenaeo lib. V. pag. 215. et Bentlei. in diss. de epist. Socratis §. 2. Adde Aelian. Var. Hist. VIII, 1. cum not. Perizonii, et aliorum, Max. Tyr. diss. XXVI., et quos citat Menag. ad Laert. II, 32.

Excursus XX.

Σύγγραμμα[3]) quemcunque librum, aut commentarium denotat, ut *συγγραφεύς* proprie et plerumque Historicum. Vide Voss. de Philologia cap. X., Fabrum ad Longin. *περὶ ὕψους* Sect. X. n. 101. Huc pertinet, quod Ammonius observat, *συγγραφέα* eum dici, qui, quae describit, ipse vidit, quemadmodum Scholiast. ad Dionys. Thracem ineditus ait: *Οὐδὲ γὰρ συγγραφεὺς λέγεται ὁ καταλογάδην εἰρηκώς, ἀλλ' ἰδικῶς συγγραφεὺς ἐκεῖνος ὀνομάζεται, ὁ τὰ περὶ τῶν αὐτῶν μερῶν* (lege: *τῶν αὐτοῦ καιρῶν*) *γεγονότα συγγραψάμενος ὡς Θουκυδί-*

---

[1]) Cfr. pag. 316. not. 1. [2]) Cfr. pag. 316. not 3.
[3]) Cfr. pag. 317. not. 1.

δης. Cfr. idem Faber ad Sect. IX. n. 101. et Sect. XIII. n. 4., itemq. III, 9. Wolf.

Excursus XXI.

1. Menag [1]) hunc locum allegans ad Laert. III, 69. omittit voces: *καὶ ὕλην*, quae procul dubio librarii incuria exciderunt. Nullus enim est, qui materiam inter Platonica rerum principia non commemoret, licet sint, qui omittant *ἰδέαν*, sive *παράδειγμα*, quemadmodum Laert. loc. laud. et alii, qui nempe cum Platonicis nonnullis ideas a mente divina Platone invito distinguunt. Cfr. Kühn. ad Laert. pag. 520. Wolf.

2. Id [2]) probari facile posset ex ipsa Platon. ad Dionys. epistola, quae est XIII., ubi haec leguntur: *Τῆς μὲν γὰρ σπουδαίας ἐπιστολῆς θεὸς ἄρχει, θεοὶ δὲ τῆς ἧττον·* adeo, ut si serio scribere voluerit, non plurium, sed unius Dei fecerit mentionem: quem locum affert Euseb. Praepar. Evang. lib. II. cap. 13.

3. Forte [3]) hic *παλαιὸς λόγος* versus ille est, qui inter Orphica fragmenta exstat: *Ζεὺς κεφαλή, Ζεὺς μέσσα, Διὸς δ᾽ ἐκ πάντα τέτυκται.* Cfr. Plato in Parmenide pag. 145. (ed. Bekk. Part. I. Vol. II. pag. 40.) Wolf.

4. Haec [4]) nomina sunt, quibus tum Plato, tum alii scriptores Graeci ex gentilibus supremum Deum a reliquis distinguunt, quod Cudworth. lib. cit. passim, de Platone vero speciatim probat pag. 404. Et *δημιουργοῦ* quidem nomen Deo recte tribuitur, quam vocem Suidas

---

[1]) Cfr. pag. 317. not. 4.

[2]) Cfr. pag. 319. not. 1. coll. Platon. Opp. ed. Bekkeri Part. III. Vol. III. pag. 502.

[3]) Cfr. pag. 319. not. 4. [4]) Cfr. pag. 319. not. 7.

explicat per *τὸν τὰ μὴ ὄντα ποιοῦντα.* Altera illa appellatio in Homeri et Hesiodi scriptis saepissime commemoratur, ubi vocatur *πατὴρ ἀνδρῶν τε θεῶν τε.* Unde et Max. Tyrius alicubi ait: *Πολλοὶ θεοὶ παῖδες θεοῦ καὶ συνάρχοντες θεῷ.* Wolf.

5. Plato [1]) enim in Timaeo ait, Deum in superiore cratere universae naturae animam temperasse. Cfr. Fabric. Biblioth. Graec. lib. I. cap. VII. pag. 51., et quos ille in notis allegat. Wolf.

6. Animam [2]) enim corpoream esse, vel corporeo saltem vehiculo instructam statuit. Si tamen dicendum, quod res est, Plato corpus illud *αὐγοειδές* animae tantum a corpore separatae tribuit, cum in Epinomide animam solam dicat esse *ἀσώματον, καὶ ἀχρώματον,* et in Sophista confutet eos, qui statuunt *τὴν ψυχὴν αὐτὴν σώματι κεχρῆσθαι.* Cfr. Cudworth. in System. Intell. lib. I cap. V. pag. 785—788., qui ibidem usque ad pag. 793. de corpore animae *αὐγοειδεῖ* a Platone saepius commemorato disserit ex ipsius philosophi scriptis. Adde pag. 794—820. Cfr. Wolf.

7. Sic [3]) Laert. III, 67. refert, a Platone statui animam *πολλὰ μεταμφιεννυμένην σώματα.* Quam recte igitur Platoni haec sententia tribuatur, tam falso idem illius auctor statuitur ab Irenaeo lib. II. cap. 59. de haeres. Cfr. interpr. ad Laert. VIII, 14. Wolf.

8. Forte [4]) Plato inter eos numerandus est, de quibus Hermias in *διασυρμῷ* §. 4. ait: *Οἱ δὲ τρὶς ἐνσωματοῦσι* (scil. *τὴν ψυχὴν,*) *οἱ δὲ τρισχιλίων ἐτῶν περιόδους αὐτῇ ὁρίζουσιν.* De periodis vero illis cfr. omnino Plato ipse in Timaeo pag. 482. Opp. ed. Basil. Wolf.

9. Eas [5]) nempe animas, quae honeste et convenien-

---

[1]) Cfr. pag. 320. not. 9. [2]) Cfr. pag. 320. not. 10.
[3]) Cfr. pag. 321. not. 1. [4]) Cfr. pag. 321. not. 3.
[5]) Cfr. pag. 321. not. 5.

ter in corpore versatae fuerint, in corpora non redire per vices, sed in coelum recipi, et in eo commorari statuit. Sic enim ait in Timaeo loc. cit. *Καὶ ὁ μὲν εὖ τὸν προςήκοντα βιοὺς χρόνον, πάλιν εἰς τὴν τοῦ συννόμου πορευθεὶς οἴκησιν ἄστρου βίον εὐδαίμονα ἕξει.* Wolf.

10. De [1]) utroque hoc animar. statu illustris Platonis locus est in Gorgia: *Ἦν οὖν νόμος ὅδε περὶ ἀνθρώπων ἐπὶ Κρόνου κτλ.* Cfr. Menag. ad Laert. III, 79. Wolf.

11. Cfr. [2]) Plato lib. II. de Legibus pag. 523. Opp. ed. Basil. Similiter Longin. in libro *περὶ ὕψους* Sect. VII. ed. Toll. ait: *Πλοῦτοι, τιμαὶ, δόξαι, τυραννίδες, καὶ ὅσα δὴ ἄλλα ἔχει πολὺ τὸ ἔξωθεν προστραγῳδούμενον, οὐκ ἂν τῷ φρονίμῳ δόξειεν ἀγαθὰ ὑπερβάλλοντα, ὧν αὐτὸ τὸ περιφρονεῖν ἀγαθὸν οὐ μέτριον.* Wolf.

12. Locus [3]), quo auctor noster nititur, exstat lib. V. de Legib. pag. 548. ed. Basil. Idem statuit in Protagora, ubi ita: *Ἐγὼ γὰρ σχεδόν τι οἶμαι τοῦτο, ὅτι οὐδεὶς τῶν σοφῶν ἀνδρῶν ἡγεῖται, οὐδένα ἄνθρωπον ἑκόντα ἐξαμαρτάνειν, οὐδὲ αἰσχρά τε καὶ κακὰ ἑκόντα κατεργάζεσθαι· ἀλλ' εὖ ἴσασιν, ὅτι πάντες οἱ τὰ αἰσχρὰ καὶ τὰ κακὰ ποιοῦντες ἄκοντες ποιοῦσι.* Cfr. Hipp. ejus major. Huc pertinet ejusd. dictum in Sophista: *Πᾶσα ψυχὴ ἄκουσα στέρεται τῆς ἀληθείας.* Cfr. Gataker. ad Antonin. IV, 3. 6. VII, 63. VIII, 14. X, 30. et XI, 18. Wolf.

13. Sic [4]) Clem. Alex. lib. I. Paedagog. pag. 138. ed. Potter. ex mente Platon. ait: *Πάντες μὲν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἀγαθὰ πάσχουσιν, οἱ δίκην διδόντες· ὠφελοῦνται γὰρ, τῷ βελτίω τὴν ψυχὴν αὐτοῖς γίνεσθαι δικαίως κολαζομένοις.* Wolf.

---

[1]) Cfr. pag. 321. not. 10. [2]) Cfr. pag. 322. not. 1.
[3]) Cfr. pag. 323. not. 6. [4]) Cfr. pag. 324. not. 2.

14. Poenarum [1]) igitur solutione reatum peccator. tolli putavit Plato, quae alias elui non possunt, sed ipsi quasi animae inusta sunt. Unde peccati labes Stobaeo II. Eclog. cap. IV. vocatur *τρὶξ δυσέκνιπτος*, a Philone *τύπος δυσέκπλυντος*, a Chrysostomo *κηλὶς ἀνέκπλυτος*, quorum aliorumq. loca vid. apud Gataker. cap. XL. Adversariorum. Interim de notis peccator. animabus hominum inustis illustris est Luciani locus in Cataplo: *Ὁπόσα ἄν τις πονηρὰ ἐργάσηται παρὰ τὸν βίον, καθ' ἕκαστον αὐτῷ ἀφανῆ στίγματα ἐπὶ τῆς ψυχῆς περιφέρει.* Cfr. Pfanner. Syst. Theol. Gent. cap. XX. §. 7. et 8., itemq. Coteler. pag. 123. n. 24. ad Herm. Pastor. Tom. I. Patr. Apostolor.

Excursus XXII.

1. Hinc [2]) Hierocles et Porphyrius integros libros de Plat. et Aristot. harmonia scripserunt. Cfr. Biblioth. Photii coll. Suida. Vide insuper Bayle Tom. III. Diction. pag. 2416.

2. Vide [3]) Pfanneri Syst. Theol. Gentil. pag. 402., Voss. lib. I. cap. X. de Idololatr. al. Adde Bayle Tom. I. Diction. pag. 351. coll. Tom. III. pag. 2471. seq

---

Excursus XXIII.

1. Simile [4]) illud Stoicor. ita exponit Paraphrastes: *Καὶ παραδείγματι ἐχρήσαντο πρὸς ἀπόδειξιν τῷ τοῦ ὀχήματος· καὶ τοῦ ἐξηρτημένου αὐτῷ κυνὸς, ὃς εἰ μὲν*

[1]) Cfr. pag. 324. not. 3. [2]) Cfr. pag. 325. not. 3.
[3]) Cfr. pag. 325 not. 4. [4]) Cfr. pag. 327. not. 6.

ἑκουσίως ἀκολουθεῖ, ἤδη καὶ τὸ ἑαυτοῦ ποιεῖ, καὶ τὸ τοῦ ὀχήματος· εἰ δὲ ἀντιτείνει, αὐτὸς μὲν οὐδὲν ἰσχύει, ἕλκεται δὲ καὶ ἄκων συρόμενος, οἷον ὑπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ ὀχήματος. Cod. Taurin. fusius in ipso contextu eam comparationem his verbis exhibet: Ἐὰν δὲ μὴ βούληται, πάντως ἕλκεσθαι αὐτὸν ἀνάγκη. Οὕτως καὶ οἱ ἄνθρωποι, ἐὰν μὴ ἕποιντο τῇ εἱμαρμένῃ, δοκοῦσιν αὐτεξούσιον εἶναι, σωζομένου δὲ τοῦ λόγου τῆς εἱμαρμένης. Ἐὰν μὴ βούλωνται ἕπεσθαι, πάντως ἀναγκασθήσονται εἰς τὸ πεπρωμένον εἰσελθεῖν. Recte hic locus habet, modo pro: μὴ ἕποιντο, legas: μὲν ἕποιντο, et pro: αὐτεξούσιον ponas: αὐτεξούσιοι, quod utrumque contextus fieri jubet. Menag. hunc locum notis suis ad Laert. VII, 149. inseruit, sed corruptum. Nam ita habet: Ὅτι ὥσπερ ὀχήματος ἐὰν ᾖ ἐξηρτημένος κύων, ἐὰν μὲν βούληται ἕπεσθαι, καὶ μὴ ἕλκηται, καὶ ἕπεται ἑκὼν, καὶ τὸ αὐτεξούσιον μετὰ τῆς ἀνάγκης, οἷον τῆς εἱμαρμένης. Gronov. lectionem magis expeditam esse, et sensui convenientiorem, facile patet; cui tamen ex Menag. forte non incommode restituetur vox ἑκών, ut ultima verba ita comparata sint: καὶ ἕπεται ἑκὼν, ποιῶν καὶ τὸ αὐτεξούσιον κτλ. Vox ποιῶν facile excidere potuit incuria librarii ob antecedentem ἑκών non adeo diversam, quod saepe usu venit. Similitudinis hujus sensum expressit Cleanthes apud Epitectum cap. 52. Enchirid. sequenti voto: Ἄγε δέ μ' ὦ Ζεῦ, κτλ. Idem latine leges apud Senecam ep. 107. R. coll. Wolf.

2. Minus[1]) accurate hic opinio de immortalitate animor. Stoicis tribuitur, quippe quam vel negabant, vel animum de ea profitebantur dubium. Sic Laert. lib. VII. in Zenone ait, ex Stoicor. mente τὴν ψυχὴν μετὰ θάνατον ἐπιμένειν, φθαρτὴν δὲ εἶναι. Hinc saepe quidem ἐπιδιαμονῆς ψυχῶν, nunquam vero vel rare ἀθανασίας

---

[1]) Cfr. pag. 327. not. 8.

mentio fit. Quamdiu vero et quorum animae corporibus solutae durarent, de eo ipsi dissentiebant Stoici: qua de re vide fuse disserentem Gataker. ad Antonin. IV, 21., Menag. ad Laert. VII, 157. pag. 325 seq., Voss. I, 40. de orig. et progr. Idolol., et inprimis Thomas. de Stoica mundi exust. diss. XV., ubi diversas Stoicor. de animae interitu sententias enumerat, ut Panaetii, qui mori eas omnes dixit cum corporibus, Chrysippi, qui non omnes, sed ineptor. tantum, et Cleanthis, qui omnes quidem, sed non nisi sub mundi conflagrationem interituras statuit. Nescio igitur, quo auctore hic Stoici inter assertores immortalitatis referuntur; neque tamen hic solus est, qui ita de Stoicis statuit, sed ducem forte habuit Epiphan lib. I. haer. V. pag. 12. ed. Paris., ubi ait de Stoicis: *Ὅτι ψυχὴν μέρος θεοῦ καὶ ἀθάνατον ἡγοῦνται*. Wolf.

3. Locum [1]) hunc nihil mutatum affert Menag. ad Laert. VII, 157., ubi confer, quae idem annotat, et adde Gataker. ad Antonin. IV, 21. pag. 140. seq.

Excursus XXIV.

1. Nec [2]) Epicurum, nec alios quoscunque atomos simul cum vacuo principia rerum habuisse, sed atomos quidem principia, sive elementa rerum, vacuum vero locum et discriminationem statuisse ostendit contra veteres et recentiores, qui in contraria fuerunt sententia, Gassendus Tom. I. Opp. pag. 280. seq., quod etiam ex seqq. auctoris nostri verbis demonstrari potest. Ceterum multi Orientalium ante Epicurum atomos rerum dixerunt principia, Inani simul admisso, quod probat Bayle Tom. II. Diction. pag. 1806., quem confer. pag. 1803., et Gassend.

---

[1]) Cfr. pag. 327. not. 9. [2]) Cfr. pag 328. not. 4.

loc. cit. pag. 257., itemq. interpretes ad Laert. IX, 30. Nec omittendus in hoc argumento est Cudworth. in Syst. Intell. huj. Universi lib. I. cap. I. §. 5—26.

2. Hoc[1]) itidem patet ex loco Diog. Laert. X, 6. et X, 36., praecipue si conferantur interpretes ad utrumque locum. Adde Gassend. loc. cit. et Bayle Tom. III. pag. 1133. seqq.

Excursus XXV.

1. Ex[2]) his verbis apparet, Academicor. appellationem latius ab auctore sumi, et illos omnes comprehendere, qui quovis modo de criteriis veritatis, aut veritate rerum dubitant. Alias enim notum est, Academicos a Pyrrhoniis distingui, maxime ideo, quod illi quidem *ἀκαταληψίαν* quasi comprehendunt, et nihil posse decerni decernunt, hi vero etiam de hoc dubitant, et assensum sustinent. Cfr. Gell. Noct. Att. XI, 5. Wolf.

2. Fuerunt[3]) tamen in eadem sententia nonnulli ante Pyrrhonem, de quibus exponit Laertius IX, 69. seqq. A plerisque tamen et ipso quoque Laert. sect. 61. *ἀκαταληψίας* auctor statuitur, quippe quam prae ceteris ipse adstruxit, et in qua plurimos invenit asseclas. Wolf.

Excursus XXVI.

1. Hunc[4]) fuisse Orientalium gentium, praecipue Aegyptior. morem, erudite ostendit Spencer. de legib. ritual. Hebr. lib. I. cap. V. Sect. II. pag. 105. seq. Adde

---

[1]) Cfr. pag. 329. not. 8. [2]) Cfr. pag. 330. not. 3.
[3]) Cfr. pag. 330. not. 4. [4]) Cfr. pag. 330. not. 8.

Laert. VIII, 20. Scheffer. de philos. Italic. pag. 144. seq et Voss. de philos. Sectis cap. VI. §. 36.

2. Sic[1]) Anonymus de Brachmanibus a Bissaeo cum Palladio editus pag. 94. ait ex eorum sententia: „Nam verbum Deus est, hoc mundum creavit, hoc regit et alit omnia.“ Cfr not. Wolf.

Excursus XXVII.

1. Lectionem[2]) hanc: *ὡς στέφανον λάσαντο*, ab Hesiodi mente alienam esse, et praeter rationem omitti versum praesente priorem constare poterat vel ex eo, quod sequens vers. non solum ad astra ab Hesiodo, sed et ad flumina, pontum et coelum referatur, atque ea de ratione de astris solis accipi non possit. Imo si vel maxime largiremur, illam Gronov. interpretationem de astris ab Hesiodi mente non dissentire, non tamen exploratum habeo, num ea, quae coronae instar aliis imposita sunt, coronam ipsa accepisse dici possint. Praeterea vero de Diis hunc versum praecipere, et versum: *Οἵ τ' ἐκ τῶν ἐγένοντο θεοὶ, δωτῆρες ἐάων*, eliminandum ex sermonis serie minime esse, vel ille versus docet: *Ἠδὲ καὶ ὡς τὰ πρῶτα πολύπτυχον ἔσχον Ὄλυμπον·* quod de astris nunquam, de Diis saepissime dici solet, quibus coelum ut *ἕδος ἀσφαλὲς αἰεί* proprium quasi tribuitur infra binis in locis. Ex his praestructis prona fluit consecutio, lectionem nostri auctoris negligendam esse, cum Hesiodi fuerit consilium, ut exponeret, cur Dii bonorum datores dici mereantur, in quorum scilicet potestate et divitiarum et bonorum sita sit distributio. Wolf.

---

[1]) Cfr. pag. 331. not. 2.

[2]) Cfr. pag. 334. not. 3.

2. Lectio [1]) recepta: *καὶ εἴπαθ' ὅ, τι πρῶτον κτλ.*, tueri se facile potest, cum multor. exemplo fiat, ut idem verbum, quod tot vers. ante usurpatum fuit, majoris emphaseos et perspicuitatis ergo repetatur, adeoque Gronov. ratio nihil efficit. Deinde vero *ἔπειτα* locum habere non potest, cum videatur respicere ad verba: *ἐξ ἀρχῆς*, quae tamen hic non denotant initium relationis a Musis faciendae, sed potius de initio rer. productar. debent intelligi: quemadmodum et Cleric. interpretatur. Taceo nec versui huic suos constare numeros, cum una ille abundet syllaba. Nec video, quid Gronov. versio seqq. verbor. sibi velit: „ut quidque primum exiit illorum.“ Neque enim, si recte video, de quocunque quaeritur, sed de eo, quod primum omnium productum fuerit. Wolf.

3. Erroris, [2]) qui in Mscr. fuit, ubi *δύναμιν* pro *ἵνα μιν* legebatur, origenem invenisse mihi videor, quae in eo continetur, quod librar. *ἀστερόενθ'* legens vocem integram expresserit primo, hinc quasi sui oblitus, qua solet hoc hominum genus esse oscitantia, *τὸ θ* pro *δ*, cujus figura priori est simillima, acceperit, et cum seqq. vocc. eo proclivius conjunxerit, quod *τὸ μιν* accentu videret destitutum. Wolf.

4. Gronov. [3]) in notis: „Sic plane Cod. Medic. elegantissime quidem, quum vulgo legatur, nt videtur, ex jejuni hominis supplemento, vel mutatione: *Οὔρεα μακρά, θεῶν χαρίεντας κτλ.*, forsan quod non intelligeret *μακρὰ ὅσα* praeclare et ex puro Graecismo dictum, ut *μυρία ὅσα* Lucian. in Timone, quod etiam adhibet Origenes contra Cels., ut *μυρίαι ὅσαι προφητεῖαι*, lib. IV. contra Cels. num. 2, alii *ὀλίγον ὅσον*, vel *μικρὸν ὅσον*. *Θεὰς Νύμφας* autem non jungit Hesiodus.“ Wolf. in

---

[1]) Cfr. pag. 334. not. 4. [2]) Cfr. pag. 336. not. 9.
[3]) Cfr. pag. 336. not. 11.

notis: „Cum Mss. aeque ac vulgatae edd. in altera illa lectione: *Οὔρεα μακρὰ, θεῶν χαρίεντας κτλ.*, consentiant, non video, quae causa sit, cur huic Mscr. (scil. Medic.), quod fidem in pluribus jam decoxit, nimium in aliorum praejudicium tribuatur, praecipue cum huj. formulae nullum quantum memini, vel in Homero, vel in Hesiodo, qui aetate fere aequales fuerunt, exstet vestigium. Interim non nego, purioris Graeciae dictionem esse: *μακρὰ ὅσα*, quae tot optimor. scriptor. locis jam pridem est confirmata etc. Deinde vero altera et potior obstat ratio, quo minus lectio hujus auctoris: *μακρὰ ὅσα*, locum inveniat. Nam metri leges id non permittunt, cum litera *χ* vocis *χαρίεντας* prima efficere non possit, ut antecedentis vocis syllaba ultima inter producendas numeretur. Nec obstat, quod *Νύμφαι* hic *θεαί* appellantur, quae in Dear. numerum ab Ethnicis relatae fuerunt. Wolf.

INDEX

LOCORUM*) SACRAE SCRIPTURAE.

---

*) Litera *a.* singulis paginis praefixa ad Tom. XXII., litera *b.* ad Tom. XXIII., litera *c.* ad Tom. XXIV., litera denique *d.* ad Tom. XXV. ed. nostrae respicit.

I Corinth.

Corrigenda.*)

Tom. VIII. pag. 13. not. 1. lin. 1. leg. *τῶν τύπων.*
— — pag. 16. lin. 3. leg. *καθ' Ἑβραίους.*
— — pag. 44. lin. 2. leg. *μέγαν*
— — pag. 45. lin. 4. a fine leg. *τὸ κατηγόρημα.*
— — pag. 306. lin. 2. a fine leg. *ἄτονον.*
— — pag. 308. lin. 11. leg. *ἵν' οὕτως.*
— — pag. 308. not. 8. leg. teste.
— — pag. 310. lin. 6. leg. *αὐτοῦ.*
— — pag. 313. lin. 4. leg. *Ἰὼβ.*
— XVI. pag. 352. lin. 4. a fine leg. *αἰσθέσθαι.*
— XVIII. pag. 171. lin. 5. leg. *ὄν.*
— XIX. pag. 120. not. 4. leg. cap. 10.
— — pag. 127. not. 4. lin. 4. leg. *προπόλεις.*
— — pag. 228. not. 8. lin. 2. leg. not. 2.
— — pag. 248. not. 3. leg. *ὑπομιμνήσκοντας ἅμα.*
— — pag. 253. not. 9. lin. 1. leg. Selden.
— — pag. 306. lin. 6. a fine leg. *πᾶσα σάρξ.*
— — pag. 309. not. lin. 1. leg. *ἀφιστάντος.*
— XXI. hic illic in calce pag. leg. Origenis Opera. Tom. XXI.
— — pag. 388. lin. 4. leg. *Φέρε.*
— — pag. 394. lin. 3. leg. *λέγεσθαι· πλὴν ἀκούουσιν.*
— XXII. pag. 134. lin. 2. leg. et iste e libr. VII. num. 13.
— — pag. 149. not. 1. leg. Cfr. I Cor. XV, 28.
— — pag. 298. not. 3. lin. 2. leg. LXVI, 22.

---

*) Leviora vitia, si qua oculorum aciem fugerint, benevolus lector excusare velit, mihique justo loco indicare.

Tom. XXIII. pag. 16. lin. 10. a fine leg. Psalm. XC, 1. 2.
— — pag. 60. lin. 12. leg. Ezech.
— — pag. 265. lin. 1. leg. Quae.
— — pag. 331—350. leg. EXCURSUS.
— XXIV. pag. 270. lin. 10. leg. Ὠριγένους.
— XXV. hic illic in calce pag. leg. ORIGENIS OPERA. TOM. XXV.
— — pag. 232. not. leg. Corrigendum.
— — pag. 266. not. 1. leg. II. Macc.
— — pag. 283. not. 4. in fine leg. Cfr. Excurs. II. num. 2.
— — pag. 287. not. 1. leg. Cfr. pag. 279. not. 2.
— — pag. 287. not. 2. in fine leg. Cfr. pag. 279. not. 4.
— — pag. 287. not. 3. in fine leg. Cfr. pag. 279. not. 4.
— — pag. 296. not 1 in fine leg. Cfr. Excurs. V. num. 7.
— — pag. 300. not. 5. lin. 2. leg. legunt.
— — pag. 315. not. 1. leg. Cfr. Excurs. XVI. num. 4.
— — pag. 323. not. 6. leg. Cfr. Excurs. XXI. num. 12.
— — pag. 324. not. 2 leg. Cfr. Excurs. XXI. num. 13.
— — pag. 324. not. 3. leg. Cfr. Excurs. XXI. num. 14.
— — pag. 368. lin. 20. leg. ἤ τινα.
— — pag. 410. num. 10. lin. ult. leg. Cfr. pag. 297. not. 6.
— — pag. 412. lin. 10. a fine leg. (Cfr. pag. 300. not. 5.)
— — pag. 413. lin. 8. leg. quaenam praeferenda videatur.

Typis fratrum Unger.

